

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย มหานิเทศ

เล่มที่ ๕ ภาคที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อัฐฎกวัคคิยะ

ปุราเภทสุตตนิเทศที่ ๑๐

[๑๗๔] (พระพุทธรูปนิมิตร์สถามว่า) บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคตม พระองค์ถูกถามแล้ว ของงตรัสบอก บุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยคำถามของพระพุทธรูปนิมิต

[๑๗๕] คำว่า มีความเห็นอย่างไร ในคำว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า บุคคลประกอบด้วยความเห็นเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร. คำว่า มีศีลอย่างไร ความว่า บุคคลประกอบ

๑. บาติเล่มที่ ๒๕. คำนี้พม่าเป็นอัฐฎกวัคคิยะ.

ด้วยศีลเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร. คำว่า **อัมบัณฑิต**กล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า อัมบัณฑิตกล่าว เรียก บอก พูด แสดง แดงว่า เป็นผู้สงบเข้าไปสงบดับ ระงับแล้ว. พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามถึงอธิปัญญาว่า มีความเห็นอย่างไร ตรัสถามถึงอริศีลว่า มีศีลอย่างไร ตรัสถามถึงอริจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อัมบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว.

[๑๗๖] คำว่า **ซึ่งบุคคลนั้น** ในคำว่า **ข้าแต่พระโคตม... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น...แก่ข้าพระองค์** ความว่า บุคคลที่ถาม ที่ขอให้บอก ขอจงตรัสบอก ขอให้ประสาท พระพุทธรูปนิมิตนั้น ย่อมตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พุทธเจ้า โดยพระโคตรว่า **ข้าแต่พระโคตม.** คำว่า **ขอจงตรัสบอก** คือ ตรัสเล่า บอก แสดง แดง แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ข้าแต่พระโคตม... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น... แก่ข้าพระองค์.**

[๑๗๗] คำว่า **ถูกถามแล้ว** ในคำว่า **ถูกถามแล้ว... ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม** ความว่า ถูกถาม ถูกสอบถาม ขอให้บอก ขอเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท. คำว่า **ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม** ความว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม** เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปนิมิตจึงตรัสว่า

บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อัมบัณฑิต
กล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคตม พระองค์

ถูกถามแล้ว ของงตรัสบอกบุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม
แก่ข้าพระองค์

[๓๗๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก่อนแต่กายแตก
พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น
อันใด ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง ความทำไว้ใน
เบื้องต้นนั้นมีได้มี แก่พระอรหันต์นั้น.

อธิบายคำว่า ภควา

[๓๗๙] คำว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก
พระอรหันต์ เป็นผู้ปราศจากตัณหา ความว่า ก่อนแต่กายแตก คือ
ก่อนแต่อัฏฐกายแตก ก่อนแต่ทอดทิ้งซากศพ ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์
พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือ เป็นผู้มิได้ค้นหาหายไป สละไป
สำรอกออก ปล่อย ละ สละคืน เป็นผู้ปราศจากราคะ คือ เป็นผู้มิ
ราคะหายไป สละไป สำรอกออก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้หาย
หิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุขมีตนดังพรหมอยู่. บทว่า ภควา
เป็นคำกล่าวเรียกด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะ
อรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลาย
ทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก
แจกแจง ซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย
เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรม
แล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนา-
สนะอันเป็นป่าละเมาะ ป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง

ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่
หลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาณปัจฉัยเภสัชบริจาร เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอิศีล
อิชิจิต อิธิปัญญา อันมีอรรทรส ธรรมรส วิมุตตีสรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อปัมัญญา ๔
อรุปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำ
อารมณ์) อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๘ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัจจญา-
เวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งสัจจญาณาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ
อสุกฺขณสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.
อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสาร์ชญาณ ๔
ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.
พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี พระภคินี มิตร
อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้
พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขันดินาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับ
แห่งอรหัตมรรค) เป็นสังคิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ้งซึ่ง
พระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุต-
ญาณ ณ ดวงแห่งโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา.

[๑๘๐] อดีตกาล ท่านเรียกว่า ส่วนเบื้องต้น ในคำว่า ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น พระอรหันต์ปรารถนาถึงอดีตกาล ละตัณหา สละกีน ทุจริตเสียแล้ว เพราะละตัณหา สละกีน ทุจริตเสียแล้ว จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลिनในรูปว่า ในอดีตกาลเราได้มีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลिनในนามว่า ในอดีตกาล เราได้มีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่างนี้ ... มีวิญญาณอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะในจักขุและรูปว่า ในอดีตกาล เราได้มีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะ. จึงไม่เพลिनซึ่งจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลिनซึ่งจักขุและรูปนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะในหูและเสียงว่า ในอดีตกาล เราได้มีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้... ในอดีตกาล เราได้มีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณฺ์ดังนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยใจและธรรมารมณฺ์นั้น จึงไม่เพลिनซึ่งใจและซึ่งธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อไม่เพลिनซึ่งใจและซึ่งธรรมารมณฺ์นั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่พอใจ ไม่ชอบใจซึ่งความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน และไม่ถึงความปลื้มใจด้วยความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามที่มีในคราวก่อนนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

[๑๘๑] ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่า ส่วนท่ามกลาง ในคำว่า ผู้อันใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง พระอรหันต์ปรารถนาถึงปัจจุบันกาล ละตัณหา สละกีนทิกุญฺเฐแล้ว เพราะละตัณหา สละกีนทิกุญฺเฐแล้ว อันใคร ๆ ไม่นับได้ว่า เป็นผู้กำหนด ชัดชัด หลงไหล ผูกพัน ยึดถือ ถึงความกวดแกว่ง ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเร็วแรง พระอรหันต์ละอกิสังขารเหล่านั้นได้แล้ว เพราะละอกิสังขารได้แล้ว อันใคร ๆ ไม่นับได้โดยคิดว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดคิรัจฺจาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ พระอรหันต์นั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง.

ว่าด้วยความทำไว้ในเบื้องต้นหน้า ๒ อย่าง

[๑๘๒] คำว่า นั้น ในคำว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้ามิได้มีแก่ พระอรหันต์นั้น คือ พระอรหันตจิตตาสพ ชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้า ได้แก่ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้าด้วยทิกุญฺเฐ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความทำไว้

ในเบื้องต้นด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยทิวฐิ
พระอรหันต์นั้น ละความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยตัณหา สละคืนความทำ
ไว้ในเบื้องต้นด้วยทิวฐิแล้ว เพราะละความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยตัณหา
สละคืนความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยทิวฐิ จึงไม่กระทำตัณหา หรือทิวฐิ
ไว้ในเบื้องต้นที่เข้าไป คือ ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด
ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิวฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิวฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิวฐิ
เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันตัณหาหรือทิวฐิแวดล้อมทั่วไป แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นนี้ได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่าง
นี้ ... มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้น
นี้ได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่
ได้ว่า ในอนาคตกาลเราพึงมีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้
จึงไม่เพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักขุและรูปนั้น ความทำไว้ใน
เบื้องต้นนี้ได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หู
และเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาลเราพึงมีหูดังนี้ ... ในอนาคตกาล
เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรส
ดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ ... ในอนาคต-
กาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่

เพลินซึ่งใจและธรรมารมณนั้น เมื่อไม่เพลินซึ่งใจ และธรรมารมณนั้น
ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เรา
จักเป็นเทพเจ้าหรือเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยบะ
หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อ
ไม่เพลินภพนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระ-
อรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้นอัน
ใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง ความทำไว้ในเบื้อง
หน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

[๓๘๓] บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่อ้อวอด ไม่
มีความคะนอง พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ตำรวมวจา
เป็นมุนี.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ ๑๐ อย่าง

[๓๘๔] ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่โกรธ ในคำว่า ผู้ไม่
โกรธไม่สะดุ้ง ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธ ย่อมเกิด
ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพตติ
สิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ เขากำลังประพตติสิ่งไม่เป็นประโยชน์
แก่เรา ๑ เขจักประพตติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขาได้ประพตติสิ่ง

ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักชอบใจของเราแล้ว ๑ เขากำลังประ -
พடுத்தสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักชอบใจของเรา ๑ เขากำลัง -
ประพடுத்தสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขา
ได้ประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขา
กำลังประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑
เขากำลังประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑
ความโกรธย่อมเกิดในที่มิใช่เหตุ ๑.

ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความ
เคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความข้ง ความข้งทั่ว ความข้ง
เสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยา
ที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความข้ง กิริยาที่ข้ง ความเป็นผู้ข้ง ความ
พยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ ความ
พิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่ง
จิต นี้เรียกว่า ความโกรธ.

อีกอย่างหนึ่ง ควรรู้ความโกรธมากโกรธน้อย บางครั้งความโกรธ
เป็นแต่เพียงทำจิตให้ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเง้าหน้าอกก็มี บางครั้ง
ความโกรธเป็นเพียงทำให้หน้าเง้าหน้าอกแต่ยังไม่ทำให้คางสั้นก็มี บางครั้ง
ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางสั้น แต่ยังไม่ให้เปล่งผรุสวาจาก็มี บาง
ครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปล่งผรุสวาจา แต่ยังไม่ให้เหลียวดูทิศ
ต่าง ๆ ก็มี บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้เหลียวดูทิศต่าง ๆ แต่ยังไม่
ให้จับท่อนไม้และศาสตราก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้จับ
ท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้เงื้อท่อนไม้และศาสตราก็มี บางครั้งความ

โกรธเป็นแต่เพียงให้เงื้อมมือและศาสตรา แต่ยังไม่ให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้องก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้อง แต่ยังไม่ทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ แต่ยังไม่ให้กระดูกหักก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้กระดูกหักแต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไป แต่ยังไม่ให้ชีวิตดับก็มี บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้ชีวิตดับ แต่ยังไม่เสียละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี เมื่อใด ความโกรธให้มาบุคคลอื่นแล้ว จึงให้ฆ่าคน เมื่อนั้น ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก ถึงความเป็นของมากอย่างยิ่ง ความโกรธนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้นได้ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่โกรธ บุคคลชื่อว่าเป็นผู้ไม่โกรธ เพราะละความโกรธได้แล้ว เพราะกำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ.

ว่าด้วยผู้ไม่สะดุ้ง

[๗๘๕] คำว่า ผู้ไม่สะดุ้ง ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยอง ภิกษุนั้น ย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยองกลัว ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้ อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้กิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ไม่ได้ บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราจะไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ ภิกษุใน

ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ภิกษุนั้น ย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจฉิมภัตตบริวาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่สะดุ้ง.

ว่าด้วยไม่โอ้อวด

[๓๘๖] คำว่า ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อวด โอ้อวด ภิกษุนั้น ย่อมอวด ย่อมโอ้อวดว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการปกครองบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วย หลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงปรากฏมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉิมภัตตบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง

เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้ฉันทัดในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้นอนเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญาณัญญาตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญาตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัจญญานาสัจญญาตนสมาบัติบ้าง บุคคลไม่อวด ไม่โอ้อวดอย่างนี้ บุคคลลงด เว้น เว้นขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความอวด เป็นผู้ที่มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด.

ว่าด้วยผู้ไม่มีความรำคาญ

[๑๘๘] ชื่อว่า ความรำคาญ ในคำว่า ผู้ไม่มีความรำคาญ ได้แก่ ความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญทั้งมือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความรำคาญ อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำแต่กายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต

เราทำแต่วจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำแต่มนททุจริต เราไม่ได้
ทำมนทสุจริต เราทำแต่ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนางดเว้นจากปาณาติ-
บาต เราทำแต่อทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
อทินนาทาน เราทำแต่กามสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น
จากกามสุมิจฉาจาร เราทำแต่มุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น
จากมุสาวาท เราทำแต่ปิสฺสูณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
ปิสฺสูณาวาจา เราทำแต่พรุสฺสูวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากพรุส-
สูวาท เราทำแต่สัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ
เราทำแต่อภิขมา เราไม่ได้ทำอนภิขมา เราทำแต่พยาบาท เราไม่ได้ทำ
อภัยบาท เราทำแต่มีจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความร่ำคาญ
ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่
กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก่อกวนใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่กระทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็น
ผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ
เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญ
สัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕
เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริย-
มรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญ
มรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งนิโรธ ความร่ำคาญนี้ อันบุคคลใดละตัดขาด
สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ

บุคคลนั้นเรียกว่าไม่มีความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด
ไม่มีความรำคาญ.

ว่าด้วยปัญญาเรียกว่ามันตา

[๑๘๘] คำว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟังชาน ความว่า ปัญญา
เรียกว่ามันตา ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือก
เฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลกำหนดกล่าววาจาด้วยปัญญา แม้กล่าว
มาก พูดมาก แสดงมาก แดงมาก ก็ไม่กล่าววาจาที่กล่าวชั่ว พูดชั่ว
เจรจาชั่ว ปราศรัยชั่ว บอกล่าชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วย
ปัญญา. ความฟังชาน ในคำว่า ผู้ไม่ฟังชานเป็นไฉน ความฟังชาน
ความไม่สงบจิต ความที่จิตกวัดแกว่ง ความที่จิตหมุนไป นี้เรียกว่า
ความฟังชาน ความฟังชานนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง
แล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้นได้ เเขาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นชื่อว่า
ผู้ไม่ฟังชาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟังชาน.

ว่าด้วยการลำรวมวาจา

[๑๘๙] คำว่า บุคคลนั้นแล ลำรวมวาจา เป็นมุณี ความว่า
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พูดจริง ดำรง
คำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เกิดเอนคลาดแก่โลก ละปิสุณา-
วาจา เว้นขาดจากปิสุณาวาจา ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อ
ทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียง

กันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพติดเพลินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน ด้วยประการฉะนี้ ละภรุสวาจา เว้นขาดจากภรุสวาจา กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่ชนหมู่มาพอใจชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พุดโดยกาลควร พุดจริง พุดอิงอรรถ พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีส่วนสุด ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสัจจิต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ งดเว้น เว้นขาด ออก สัตถ์ พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยดิรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้มิจิตปราศจากเขตแดน อยู่ ย่อมกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ อัจฉินกถา สันตญญิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญาถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา สติปัญฐานกถา สัมมัปปธานกถา อิทธิบาทกถา อินทริยกถา พลกถา โพชฌังคกถา มรรคกถา ผลกถา นิพพานกถา.

คำว่า ผู้สำรวจวาจา คือ ผู้สำรวจ สำรวมเฉพาะ คຸ້ມครอง ปกครอง รักษา ระวัง สงบแล้ว. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดังว่าชาย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา เป็น มุนี เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

บุคคลผู้นั้นแลผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่อ้อวอด ไม่
มีความรำคาญ พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ถำรวมวจา
เป็นมุณี.

[๑๕๐] บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ไม่
เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
และไม่ถูกนำไปในเพราะทกฐิทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้ไม่มีตัณหา

[๑๕๑] คำว่า บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต
ความว่า ตัณหา เรียกว่า ตัณหา เครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ความกำหนด
ความกำหนดนั ก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง
นั้น อันบุคคลใดละ. ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้น เหา
เสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหา
เครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่เป็นไปตามความเพลนในรูปว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลนในนามว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มี
วิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่อง
เกี่ยวข้องในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึง
ไม่เพลนจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลนจักขุและรูปนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหา

เรื่องเกี่ยวข้องกับอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หูและเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราฟังมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้... ในอนาคตกาล เราฟังมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้... ในอนาคตกาล เราฟังมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้... ในอนาคตกาล เราฟังมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้... ในอนาคตกาล เราฟังมีใจดังนี้ มีธรรมารมณฺ์ดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินซึ่งใจและธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อไม่เพลินซึ่งใจและธรรมารมณฺ์นั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเรื่องเกี่ยวข้องกับอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพหรือเทวดาคนใดคนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเรื่องเกี่ยวข้องกับอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๔๗๒] คำว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำพันถึง ไม่ท้ออกคครำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ของเรา แปรปรวนไปแล้ว สกฺขล หนุมํ กณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข ของเรา แปรปรวนไปแล้ว จีวร ภัณฑาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ของเรา แปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง

บุตร ธิดา มิตร พวกรู้จัก ญาติสาโลหิต ของเรา แปรปรวนไปแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.

ว่าด้วยผัสสะ

[๑๕๑] ชื่อว่า ผัสสะ ในคำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย

ได้แก่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส
มโนสัมผัส อริวงสัมผัส ปฏิมสัมผัส สัมผัสอันเกี่ยวแก่สุขเวทนา
สัมผัสอันเกี่ยวแก่ทุกขเวทนา สัมผัสอันเกี่ยวแก่ทุกขมสุขเวทนา ผัสสะ
อันเป็นกุศล ผัสสะอันเป็นอกุศล ผัสสะอันเป็นอัพยากตะ ผัสสะอันเป็น
กามาวจร ผัสสะอันเป็นรูปาวจร ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ผัสสะอันเป็น
สุญญตะ ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ ผัสสะอันเป็นอัปนิหิตะ ผัสสะอันเป็น
โลกิยะ ผัสสะอันเป็นโลกุตระ ผัสสะอันเป็นอดีต ผัสสะอันเป็นอนาคต
ผัสสะอันเป็นปัจจุบัน ผัสสะความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ความเป็นแห่ง
ความถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ชื่อว่าผัสสะ. คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
ความว่า บุคคลเห็นจักขุสัมผัสว่าเป็นของว่างจากความเป็นคนบ้าง จาก
ธรรมที่เนื่องในคนบ้าง จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จาก
ความเป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง เห็นโสตสัมผัส
เห็นฆานสัมผัส เห็นชิวหาสัมผัส เห็นกายสัมผัส เห็นมโนสัมผัส เห็น
อริวงสัมผัส เห็นปฏิมสัมผัส เห็นสัมผัสอันเกี่ยวแก่สุขเวทนา เห็น
สัมผัสอันเกี่ยวแก่ทุกขเวทนา เห็นสัมผัสอันเกี่ยวแก่ทุกขมสุขเวทนา
เห็นผัสสะอันเป็นกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอัพยา
กตะ เห็นผัสสะอันเป็นกามาวจร เห็นผัสสะอันเป็นรูปาวจร เห็นผัสสะ

อันเป็นอรุปาวจร เห็นผัสสะอันเป็นสุญญตะ เห็นผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ
เห็นผัสสะอันเป็นอัปภินิหิตะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกิยะ เห็นผัสสะอันเป็น
โลกุตระว่า เป็นของว่างจากความเป็นคนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง
จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความเป็นของเที่ยงบ้าง จาก
ธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเห็นผัสสะอันเป็นอดีตว่า เป็นของว่าง
จากผัสสะอันเป็นอนาคตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน เห็นผัสสะอันเป็น
อนาคตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน
เห็นผัสสะอันเป็นปัจจุบันว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะ
อันเป็นอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะเหล่าใด เป็นอริยะ ไม่มีอาสนะเป็นโลกุตระ
อันปฏิบัติสังขตด้วยสุญญตผัสสะ บุคคลย่อมเห็นผัสสะเหล่านั้นว่า เป็นของ
ว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดิเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความ
กระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย.

[๔๕๔] คำว่า **และไม่ถูกนำไปในเพราะทักขณินทั้งหลาย** ความว่า
ทักขณิน ๖๒ อันบุคคลนั้นละ ตักขาด สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิด
ขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลอันทักขณินยอมไม่นำไป ไม่นำออกไป
ไม่ลอยไป ไม่เลื่อนไป และบุคคลนั้นไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่ทักขณินนั้น

โดยความเป็นแก่นสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะ
ทฤษฎีทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ไม่
เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
และไม่ถูกนำไปเพราะทฤษฎีทั้งหลาย.

[๑๕๕] บุคคลเป็นผู้หลีกเลี่ยง ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน
ไม่ตระหนี่ ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจและไม่ประกอบ
ในความเป็นผู้มีวาจาต่อเสียด.

ว่าด้วยผู้หลีกเลี่ยง

[๑๕๖] คำว่า เป็นผู้หลีกเลี่ยง ในคำว่า บุคคลเป็นผู้หลีกเลี่ยง
ไม่หลอกลวง ความว่า เพราะละเอียดแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความ
โกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้หลีกเลี่ยง
สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็น
ผู้หลีกเลี่ยงอย่างไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละ
ความถือตัวว่า เป็นเราแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งตั้งตาล
ยอดค้ำวน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หลีกเลี่ยงอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้หลีกเลี่ยง.

ว่าด้วยความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๑๕๗] เรื่องความหลอกลวงในคำว่า ไม่หลอกลวง มี ๓ อย่าง

คือเรื่องความหลงกลวง กล่าวด้วยการช่งเสพปัจจัย ๑ เรื่องความ
หลงกลวงอาศัยอิริยาบถ ๑ เรื่องความหลงกลวง กล่าวด้วยการพูดเลียบ
เคียง ๑.

เรื่องความหลงกลวงกล่าวด้วยการช่งเสพปัจจัยเป็นไฉน พวก
คฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
กิลานปัจจัยเภสัชบริขารภิกษุนั้นมีความปรารถนาลามกอันความปรารถนา
ครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัย
เภสัชบริขาร อาศัย ความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกคืนจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ กิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เธอย่อมพูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์
อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควรเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า
กองหยากเยื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ ข้อนั้นเป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตอันมีค่ามาก สมณะควรสำเร็จความ
เป็นอยู่ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤดิแสวงหา ข้อนั้น
เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะ
ควรอยู่ที่โคนต้นไม้ อยู่ที่ป่าช้า หรืออยู่ในที่แจ้ง ข้อนั้นเป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยกิลานปัจจัยเภสัชบริขารมีค่ามาก สมณะพึง
ทำยาด้วยมูลร่นาหรือขึ้นลูกสมอ ข้อนั้นเป็นการสมควร เธออาศัยความ
เป็นผู้อยากได้มากนั้น จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ช่งเสพเสนาสนะที่
เศร้าหมอง และฉันทิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เศร้าหมอง พวกคฤหบดี
เห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่า สมณะนี้มีความปรารถนาลามก
เป็นผู้สันโดษสังัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาคามเพียร มีวาตะ
กำจัดกิเลส ก็ยังนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัย

เภสัชบริวาร เธอก็กล่าวอย่างนี้ว่า เพราะประจบด้วยเหตุ ๓ ประการ
กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก คือเพราะประจบด้วยศรัทธา
กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ประสบบุญมาก เพราะประจบด้วยไทยธรรม กุลบุตร
ผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก เพราะประจบด้วยพระทักษิณบุคคล
กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก พวกท่านมีศรัทธานี้อยู่ มีไทยธรรม
นี้อยู่ ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิคาหก ถ้าอาตมาจักไม่รับ พวกท่านก็จักเสื่อมจาก
บุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ แต่อาตมาจะรับด้วยความ
อนุเคราะห์พวกท่าน จำเดิมแต่นั้น เธอก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก
รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเภสัชบริวารมาก ความกำหนัสน้ำสีย
ความเป็นผู้มีหน้าสีย ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้
หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการ
ช่องเสพปัจจัย.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความ
ประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้
จึงสำรวมการเดิน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติ
ยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมี
สมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถก-
ฌาน (เจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์) การตั้งใจ ตั้งการดำรงอิริยาบถ
ความกำหนัสน้ำสีย ความเป็นผู้มีหน้าสีย ความหลอกลวง กิริยาที่
หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความ
หลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน ภิกษุ

บางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบาย อย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือพูดว่า สมณะใดทรงจีวรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงภาชนะโลหะ ทรงฆมกรก ทรงผ้าสำหรับกรองน้ำ ถี้อลูก กุญแจ สวมรองเท้า ใช้ประคดเอน ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้น มีศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดมีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ มีพวก ร่วมอุปัชฌายะอย่างนี้ มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ มีมิตรอย่างนี้ มีพวก อย่างนี้ มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ มีสหายอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดอยู่ใน เรือนมีหลังคาแถบเดียวอย่างนี้ อยู่ในปราสาทอย่างนี้ อยู่ในเรือนมีหลังคา ไล้นอย่างนี้ อยู่ในถ้ำอย่างนี้ อยู่ในที่หลีกเร้นอย่างนี้ อยู่ในกุฎีอย่างนี้ อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ อยู่ในป้อมอย่างนี้ อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ อยู่ใน เรือนที่พักอย่างนี้ อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ อยู่ในมณฑปอย่างนี้ อยู่ที่ โคนต้นไม้อย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีหน้า บุคเบี้ยว ทำหน้าข่มขู่ หลอกลวง ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง อันผู้อื่น สรรเสริญด้วยความที่คนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้วิหารสมบัติ อันมีอยู่เห็น ปานนี้ ภิกษุนั้นยอมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันปฏิสังขตด้วยโลกุตรธรรมและ นิพพานอันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปัดบัง ความทำหน้าที่สยิว ความเป็นผู้มี หน้าสยิว ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็น ปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

เรื่องความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้หลีกเลี่ยงไม่หลอกลวง.

[๓๕๘] ตัณหา เรียกว่า ความทะเยอทะยาน ในคำว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ความกำหนัด ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ความทะเยอทะยานนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ชอบใจรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล หนุมณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญา-นาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน.

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

คำว่า ผู้ไม่ตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือความตระหนี่ที่อยู่ ๑ ความตระหนี่สกุล ๑ ความตระหนี่ลาภ ๑ ความตระหนี่วรรณะ ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใคร ๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่.

อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นร้ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี้เรียกว่าความตระหนี่ ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่ ความตระหนี่นั้นอันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่.

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

[๓๕๕] ชื่อว่า ความคะนอง ในคำว่า ผู้ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ ได้แก่ ความคะนอง ๓ อย่าง คือความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑.

ความคะนองทางกายเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ทำน้ำก็ดี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็ง (ไม่ก้ม) พูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย อยู่ในคณะ ไม่ทำความยำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระ

ไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จ่งกรมต่ำ ก็เดินในที่จ่งกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จ่งกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในขณะแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความขำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุบางรูปที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะคนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความขำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่พื้นบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ทำน้ำ ไม่ทำความขำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบเหนือ

น้ำบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหนือหน้าบ้าง ภิกษุอยู่ที่ทำ
น้ำ แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษुकำลังเข้าไปสู่ตะแวงบ้านแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ?
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ตะแวงบ้าน ไม่ทำความยำเกรง
เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุ
ที่เป็นเถระบ้าง ภิกษुकำลังเข้าไปสู่ตะแวงบ้านแสดงความคะนองทางกาย
อย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ตะแวงบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร ?
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ตะแวงบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่าเข้า
ไปเกิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนเกิดพระเจ้าข้า ก็ยืน
เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเกิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาสไม่ควร
บ้าง ยืนในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง
ผลุนผลันเข้าไปในห้องเล็กลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งหญิง
ของสกุล ธิดาของสกุล สะเก็ดของสกุล กุมาริขของสกุลบ้าง จับศิระษะ
เด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ตะแวงบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้
นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน
ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ตะแวงบ้านแล้วก็ดี ย่อมแสดงความ
คะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็น
เถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุ

ทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพุดบั้ง แก้วงแขนพุดบั้ง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในขณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในขณะไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกแก่พวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเจริญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพุดบั้ง แก้วงแขนพุดบั้ง แสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพุดบั้ง แก้วงแขนพุดบั้ง ภิกษุอยู่ในขณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วพุดกะสตรีบ้าง กุมารีบ้าง พุดฟุ้งไปว่า คุณก่อนหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีอยู่ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจะดื่มอะไร จะฉันอะไร จะเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือท่านทั้งหลายจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ นี้ชื่อว่าความคะนองทางวาจา.

ความคะนองทางจิตเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางคนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจาก

สกุลสูง มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ
ที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก
ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก มิใช่เป็น
ผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออก
บวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิต
วางตนเหมือนกับภิกษุผู้ทรงจำพระสูตร มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระวินัย...มิใช่
เป็นพระธรรมกถึก... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือเที่ยว
บิณฑบาตเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้
ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก
เป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือไม้จันทน์กดหนหลังเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือไม้
นอนเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร
...มิใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ฯลฯ มิใช่เป็นผู้ได้เนวสัจญยานาสัจญญายตน-
สมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ได้เนวสัจญยานาสัจญญายตนสมาบัติ
นี้ชื่อว่าความคะนองทางจิต.

ความคะนอง ๓ ประการนี้ บุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว
ทำไมให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่
คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง.

ว่าด้วยผู้นำรังเกียจและไม่นำรังเกียจ

[๔๐๐] คำว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ ความว่า บุคคลผู้เป็นที่
รังเกียจก็มี ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจก็มี.

ก็บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจเป็นไหน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีบาปกรรม มีความประพฤติอันไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง มีการทำงานอันปกปิด ไม่ใช่สมณะ ก็บัญญัติว่าคนเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็บัญญัติว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มีความเนาอยู่ ณ ภายใน มีจิตชุ่มอยู่ด้วยราคะ เป็นดั่งว่าหยากเยื่อ **บุคคลนี้เรียกว่า เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มักโกรธ มีความแค้นเคืองมาก ถูกใครว่าเข้าแต่น้อย ก็ขัดใจ โกรธเคือง มุ่งร้าย ปองร้าย ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด มีความถือทิฐิของตน มีความถือมั่น มีความสละคืนยาก **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.**

ก็บุคคลผู้ไม่เป็นที่รังเกียจเป็นไหน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติสำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่มีความแค้นเคืองมาก แม้อันใคร ๆ ว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่มุ่งร้าย ไม่ปองร้าย ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้ไม่ถือโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ไม่มีความปรารถนาลามก ไม่มีความเห็นผิด ไม่ถือทิฐิของตน ไม่มีความถือมั่น มีความสละคืนง่าย บุคคลนี้เรียกว่าผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ อริยบุคคลทั้งหมดรวมทั้งกัลยาณบุรุษน เรียกว่าผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ.

ว่าด้วยผู้ส่อเสียด

[๔๐๑] ชื่อว่า **ความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด** ในคำว่า **และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด** ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินผู้ที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีคำส่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง บุคคลยอมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑.

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นผู้สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไป ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้.

บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกันเป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย อย่างไรก็ตาม คนเหล่านั้นพึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้.

คำส่อเสียดนี้ บุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อม ในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้หลักเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน
ไม่ตระหนี่ ไม่กะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ และไม่ประกอบ
ในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด.

[๔๐๒] บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบ
ในความถือตัวจัด ผู้ละเอียด มีปฏิภาณไม่เชื่อใคร ๆ
และไม่คลายกำหนด.

ว่าด้วยกามคุณ

[๔๐๓] กามคุณ ๕ เรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี เพราะเหตุว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมอยากได้ ยินดี ปรารถนา รักใคร่ พอใจกามคุณ ๕ โดยส่วนมาก เพราะเหตุนี้ กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี. ความยินดี คือความ

ปรารถนานั้น อันชนเหล่าใดยังละไม่ได้แล้ว ชนเหล่านั้นก็มีรูปตัณหา ไลหลหลัง เลื่อนไล เป็นไปในทางจักขุ มีสัทตตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางหู มีคันธตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางจมูก มีรสตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางลิ้น มีโณภูัพพตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางกาย มีธรรมตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางใจ ความยินดี คือความปรารถนานั้น อันชนเหล่าใดละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้นก็ไม่มีรูปตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางจักขุ ไม่มีสัทตตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางหู ไม่มีคันธตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางจมูก ไม่มีรสตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางลิ้น ไม่มีโณภูัพพตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางกาย ไม่มีธรรมตัณหาหลังไล เลื่อนไล เป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มี ความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

[๔๐๔] คำว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ความว่า ความดูหมิ่น เป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดั่งว่าธงชัย ความยกย่องตน ความที่จิตใคร่เป็นดั่งว่าธงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่นนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ

ไม่มาประกอบพร้อม ในความคูหมื่น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่ประกอบ
ในความคูหมื่น.

[๔๐๕] คำว่า ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ความว่า ชื่อว่าผู้ละเอียด
เพราะประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม สติปัญญา สัมมัปป-
ธาน อธิธัมมา อินทริย ๖ พละ โภชณังค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันละเอียด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียด.

ผู้มีปฏิภาณ ๓ จำพวก

[๔๐๖] คำว่า มีปฏิภาณ ความว่า บุคคลมีปฏิภาณ ๓ จำพวก
คือ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติ ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริพจนา ๑
บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรค ๑.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติเป็นไหน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้ เล่าเรียนพระพุทธรูป คือสุตตะ เกยยะ เวชยากรรม คานา
อุทาน อิติวุตตะกั ชาดก อัပ္พภูตธรรม เวทลละ ญาณของบุคคลนั้น
ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริพจนาเป็นไหน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้ เป็นผู้ใฝ่ตามในประโยชน์ของตน ในประโยชน์ที่ควรรู้ ใน
ลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ ญาณของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้ง
เพราะอาศัยการใฝ่ตามนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริพจนา.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรคเป็นไหน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้เป็นผู้ได้บรรลุมรรคทั้งหลาย คือสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔
อธิธัมมา ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โภชณังค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้ธรรมดา รู้ธรรม
รู้นิรุตติ เมื่อรู้ธรรมดา ธรรมดาที่แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมที่แจ่มแจ้ง เมื่อ
รู้นิรุตติ นิรุตติที่แจ่มแจ้ง ฉะนั้นในธรรมดา ธรรมและนิรุตติ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า
ปฏิภาณปฏิสัมภิตา บุคคลใดเข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม
เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้ว ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิตาน บุคคล
ใดไม่มีประยัติ ไม่มีปริปุจฉา ไม่มีอธิคม ฉะนั้นอะไรเล่าจะแจ่มแจ้งแก่
บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียดมีปฏิภาณ.

ว่าด้วยรู้ธรรมแล้วไม่ต้องเชื่อใครอีก

[๔๐๓] คำว่า ไม่เชื่อใคร ๆ ในคำว่า ไม่เชื่อใคร ๆ ไม่คลาย
กำหนด ความว่า ภิกษุผู้นั้นยอมไม่เชื่อธรรมที่รู้อยู่ด้วยตนเอง อันประจักษ์
แก่ตนเองต่อใคร ๆ อื่น ซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือ
พรหม คือไม่เชื่อธรรมที่รู้อยู่ด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สัจจาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง...สัจจารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี
ชรา มรณะ...เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรา
มรณะจึงดับ...นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านี้
อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ...ธรรมเหล่านี้ควรรู้อยู่
 ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้อยู่ด้วยตนเอง อันประจักษ์
แก่ตนเอง คือความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกไป

แห่งผัสสาชยณะ ๖ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่อง
สลัดออกไป แห่งอุปาทานขันธ ๕ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ
อุบายเครื่องสลัดออกไป แห่งมหาภูตรูป ๔ ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ
พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้อย่างด้วยตนเอง
อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหม.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร เธอยอมเชื่อ
หรือว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญาธิริย
ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่ถึงความเชื่อต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญาธิริย ที่บุคคล
เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็น
เบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น
ชนเหล่าใดยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้ว ด้วย
ปัญญา ชนเหล่านั้น ฟังถึงความเชื่อต่อคนอื่นในข้อนั้นโดยแน่นอนว่า
สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็น
คุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ส่วนว่า สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใดรู้เห็น ทราบ
ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น ไม่มีความเคลือบแคลง
สงสัยในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์...ปัญญาธิริย...ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้

มากแล้ว เป็นคุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทชินทริย์เป็นต้นนั้น ข้าพระองค์ผู้เห็น ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า สัทชินทริย์...ปัญญินทริย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ถูกละๆ คุณก่อนสารีบุตร ความจริง สัทชินทริย์เป็นต้นนั้น คนเหล่าใด ยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา คนเหล่านั้น ฟังถึงความเชื่อต่อคนอื่นในข้อนั้นว่า สัทชินทริย์ ฯลฯ ปัญญินทริย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

นรชนใด เป็นผู้ไม่เชื่อใคร ๆ รู้ว่านิพพาน อันปัจฉิม
อะไร ๆ ทำไม่ได้ ตัดที่ต่อ กำจัดโอกาส คลายความหวัง
เสียแล้ว นรชนนั้นแล ชื่อว่าเป็นอุดมบุรุษ ดังนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่คลายกำหนด

คำว่า ไม่คลายกำหนด ความว่า พาลปุถุชนทั้งหมดย่อมกำหนดพระเสขะ ๘ จำพวก รวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมคลายกำหนด พระอรหันต์ ย่อมไม่กำหนด ทั้งไม่คลายกำหนด พระอรหันต์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้เว้น

เพราะสิ้นราคะ ปราศจากราคะ สิ้นโทสะ ปราศจากโทสะ สิ้นโมหะ
ปราศจากโมหะ พระอรหันต์นั้น อยู่จบพรหมจรรย์ มีจรณะอันประพฤติ
แล้ว ฯลฯ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เชื่อใคร ๆ ไม่คลาย
กำหนด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบ
ในความดูหมิ่น ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใคร ๆ
และไม่คลายกำหนด.**

[๔๐๘] บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะ
ไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรส เพราะ
ตัณหา.

ว่าด้วยศึกษาเพราะอยากได้ลาภ

[๔๐๙] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงศึกษาเพราะอยากได้ลาภ
ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อมศึกษาเพราะอยากได้
ลาภอย่างไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นภิกษุผู้ได้
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริ
อย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลาณปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไร
หนอ ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาภก็เล่าเรียน
พระสูตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจฉัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่ง

ลาก เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาก ภิกษุยอมศึกษาเพราะอยากได้ลาก แม้
อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ
ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอ
มีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระวินัย ฯลฯ ท่านผู้นี้เป็นผู้
ทรงจำพระอภิธรรม ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาก ก็เล่าเรียนพระอภิธรรม
เพราะเหตุแห่งลาก เพราะปัจจัยแห่งลาก เพราะการณะแห่งลาก และ
เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาก ภิกษุยอมศึกษาเพราะอยากได้ลาก แม้
อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ
ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอ
มีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยว
บิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ถือ
การเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันภัตตหลังเป็นวัตร
ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร
ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย
เภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาก ก็เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ฯลฯ เป็น
ผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะเหตุแห่งลาก

เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ และเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ภิกษุยอมศึกษาเพราะความอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุยอมไม่ศึกษา เพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเล่าเรียนพระสูตร ย่อมเล่าเรียนพระวินัย ย่อมเล่าเรียนพระอภิธรรม เพื่อประโยชน์ฝึกตน เพื่อสงบตน เพื่อให้ตนปรินิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร ถือทรงผ้าไตรจีวรเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่นั่นกัณฑ์หลังเป็นวัตร ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้แต่อย่างเดียวนั้น ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ.

ว่าด้วยโภจรเพราะไม่ได้ลาภ

[๘๑๐] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า โภจรเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลยอมโภจรเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรม-

วินัยนี้ ยังโกรธ ขัดเคือง แค้นใจ ทำความโกรธ ความขัดเคืองและ
ความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เรื่อยมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้ลาภ ไม่ได้
ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จิ๋ว ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ
ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปัฏฐาก เราเป็นผู้มี
ชื่อเสียงไม่ปรากฏ บุคคลย่อมโกรธ เพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้.

บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่แค้นใจ ไม่ทำความโกรธ ความขัดเคือง
และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เรื่อยมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส
ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้จิ๋ว ไม่ได้บิณฑบาตไม่ได้
เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปัฏฐาก
เราเป็นผู้ไม่มีชื่อเสียงปรากฏ บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะ
ไม่ได้ลาภ.

ว่าด้วยความพิโรธ

[๔๑๑] คำว่า ความพิโรธ ในคำว่า เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่
คิดใจในรตเพราะตัณหา ดังนี้ ได้แก่ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความ
ขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความข้ง ความข้ง
ทั่ว ความข้งเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความ
โกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความข้ง กิริยาที่ข้ง ความเป็น
ผู้ข้ง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ

ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ประทุษร้าย ความเพาะวางชั่ว ความไม่
เข้มแข็งแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพิโรธ ความพิโรธนั้น อันบุคคลใด
ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่พิโรธ. ชื่อว่าตัณหา ได้แก่
รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฺขัณฑตัณหา ธรรม-
ตัณหา. ชื่อว่ารส ได้แก่ รสที่ร่าก รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ
รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม
รสปร่า รสเพื่อน รสฝาด รสอโรย รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน.
มีสมณพราหมณ์บางพวกติดใจในรส สมณพราหมณ์พวกนั้น เทียวแสวง
หารสอันเลิศ ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รส
ไม่เปรี้ยวก็แสวงหารสเปรี้ยว ได้รสหวานก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รส
ไม่หวานก็แสวงหารสหวาน ได้รสขมก็แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมก็
แสวงหารสขม ได้รสเผ็ดร้อนก็แสวงหารสไม่เผ็ดร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อน
ก็แสวงหารสเผ็ดร้อน ได้รสเค็มก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มก็
แสวงหารสเค็ม ได้รสปร่าก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าก็แสวงหา
รสปร่า ได้รสเพื่อนก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดก็แสวงหารสเพื่อน ได้
รสอโรยก็แสวงหารสไม่อโรย ได้รสไม่อโรยก็แสวงหารสอโรย ได้
รสเย็นก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนก็แสวงหารสเย็น สมณพราหมณ์
พวกนั้นได้รสใด ๆ แล้ว ย่อมไม่ยินดีด้วยรสนั้น ๆ ย่อมแสวงหารสอื่น ๆ
อีก เป็นผู้กำหนด ปราบปราม ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ช้องเกี่ยว
พัวพัน ในรสที่ชอบใจ. ตัณหาในรส อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ

ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น
พิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมฉันอาหาร ไม่นั่นเพื่อเล่น ไม่นั่นเพื่อ
เมา ไม่นั่นเพื่อตกแต่ง ไม่นั่นเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงร่างกาย
นี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อบุญเคราะห์แก่
พรหมจรรย์อย่างเดียวกันเท่านั้น ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า
เสีย จักไม่ให้เกิดใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ
ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ คนทาแผลเพื่อจะบ่มผิว
คนหยอดน้ำมันเปลวเทียนเพื่อจะขณการะ คนกินเนื้อบุตรเป็นอาหาร
เพื่อจะออกจากทางกัณดารอย่างเดียวกันนั้นฉันใด ภิกษุพิจารณาด้วย
ปัญญาแล้วพึงฉันอาหารก็ฉันนั้น ไม่นั่นเพื่อเล่น ไม่นั่นเพื่อเมา ไม่
ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่นั่นเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงร่างกายนี้ เพื่อให้
ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อบุญเคราะห์แก่พรหมจรรย์
อย่างเดียวกันเท่านั้น ด้วยมนสิการว่า เราจักบำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่
ให้เกิดใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่
สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นซึ่งรส
ตัณหา ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก
สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยรสตัณหา เป็นผู้มิจิตปราศจากเขต
แดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่พิโรธและไม่ติดใจ ในรส
เพราะตัณหา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไมโกรธ เพราะ

ไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรส เพราะ

ตัณหา.

[๔๑๒] บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญ
ว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่า
เขาในโลก ก็เลศอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคล
นั้น.

ว่าด้วยอุเบกขามือองค์ ๖

[๔๑๓] คำว่า มีอุเบกขา ในคำว่า บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มี
สติทุกเมื่อ ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามือองค์ ๖ กล่าวคือ
เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่
ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ
วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ เห็นรูปที่พอใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่
คิดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ราคะเกิด กายของบุคคลนั้นตั้งอยู่ (ไม่หวั่นไหว)
จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว. อนึ่ง เห็นรูปที่ไม่
พอใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หุดหู่ ไม่พยายาม
กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษ
แล้ว ได้ยินเสียงที่พอใจด้วยหู สูดดมกลิ่นที่พอใจด้วยจมูก ลิ้มรส
ที่พอใจด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะที่พอใจด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์
ที่พอใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่คิดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ราคะเกิด กายของ
บุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว
รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่พอใจด้วยใจแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หุดหู่
ไม่พยายาม กายของบุคคลนั้นตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน
พันวิเศษดีแล้ว เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในรูปที่
พอใจและไม่พอใจ จิตก็ตั้งเฉยดำรงคืออยู่แล้ว ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว

ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะ
ด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ใน
ธรรมารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตก็ตั้งเฉย ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน
พื้นวิเศษดีแล้ว เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่กำหนดในอารมณ์เป็น
ที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้ง
แห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง
ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดม
กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้ง
ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
กำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงใน
อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ
ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาใน
อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา บุคคลนั้นเป็นแต่เพียงเห็นในรูปที่เห็น
เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยิน เป็นแต่เพียงทราบในกลิ่นรสโผฏ-
ฐัพพะที่ทราบ เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่คิดในรูป
ที่เห็น ไม่คิดในเสียงที่ได้ยิน ไม่คิดในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ
ไม่คิดในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่มีตัณหา อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ไม่
พัวพัน พันขาด ไม่เกี่ยวข้องในรูปที่เห็น ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลส
อยู่ ไม่มีตัณหา อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันขาด ไม่
เกี่ยวข้อง ในเสียงที่ได้ยิน ในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ใน
ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พระอรหันต์มีจักขุ
ปรากฏ ย่อมเห็นรูปด้วยจักขุ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษ

ดีแล้ว มีหูปรากฏ ย่อมได้ยินเสียงด้วยหู แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิต
พื้นวิเศษดีแล้ว มีจมูกปรากฏ ย่อมสูดดมกลิ่นด้วยจมูก แต่มิได้มี
ฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษดีแล้ว มีลิ้นปรากฏ ย่อมลิ้มรสด้วยลิ้น แต่
มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษดีแล้ว มีกายปรากฏ ย่อมถูกต้อง
โภกฐัพพะด้วยกาย แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษดีแล้ว มีใจปรากฏ
ย่อมรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษดีแล้ว
จักขุเป็นธรรมชาติชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระอรหันต์ฝึก
คุ้มครอง รักษา ดำรวมจักขุ และย่อมแสดงธรรมเพื่อความสำรวม
จักขุนั้น หูเป็นธรรมชาติชอบเสียง จมูกเป็นธรรมชาติชอบกลิ่น ลิ้น
เป็นธรรมชาติชอบรส กายเป็นธรรมชาติชอบโภกฐัพพะ ใจเป็น
ธรรมชาติชอบธรรมารมณ ยินดีในธรรมารมณ ชื่นชมในธรรมารมณ
พระอรหันต์ฝึกคุ้มครอง รักษา ดำรวมใจ และแสดงธรรมเพื่อความ
สำรวมใจนั้น

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมนำพาหนะที่เขาฝึกแล้วไปสู่ที่
ประชุม พระราชาทรงขึ้นพาหนะที่เขาฝึกแล้ว บุคคล
ผู้ฝึกฝนแล้วอดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐ
สุดในหมู่มนุษย์ ม้าอัสตร ม้าสินธพผู้อาชาไนย ช้าง
ใหญ่กฤษร ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคล
ผู้ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น ใคร ๆ ไม่พึง
ไปถึงนิพพาน อันเป็นทิศที่ไม่เคยไป ด้วยยานเหล่านั้น
เหมือนบุคคลผู้ฝึกแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อม

ไปถึงได้ พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย เป็น
ผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ เป็นผู้บรรลุดีแล้วซึ่งภูมิที่ฝึก
แล้ว พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชนะแล้วในโลก ผู้ใด
อบรมอินทรีย์ทั้งหลาย ในโลกทั้งปวง ทั้งในภายใน
ทั้งในภายนอก ผู้นั้นฝึกดีแล้ว ทราบโลกนี้และปรโลก
แล้ว รอคอยอยู่ซึ่งกาลมรณะ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มึนอุเบกขา.

คำว่า **ทุกเมื่อ** คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอด
นิตยกาล ตลอดกาลยั่งยืน ฯลฯ ในตอนท้ายหลัง. คำว่า **ผู้มีสติ** คือ
เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ กล่าวคือ เมื่อเจริญกายนุปีสสนาสติ-
ปัญญาในกายก็ชื่อว่า มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปีสสนาสติปัญญาในเวทนา
ทั้งหลายก็ชื่อว่า มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปีสสนาสติปัญญาในจิตก็ชื่อว่า มีสติ
เมื่อเจริญธรรมานุปีสสนาสติปัญญาในธรรมทั้งหลายก็ชื่อว่า มีสติ ฯลฯ
บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มึนอุเบกขา มีสติ
ทุกเมื่อ.

ว่าด้วยมานะ

[๔๑๔] คำว่า **ไม่สำคัญว่าเสมอเขา...ในโลก** ความว่า ไม่ยัง
มานะให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่าง
หนึ่งบ้าง ว่าเราเสมอเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าเสมอเขา...
ในโลก.

๑. อรหัตผล.

[๔๑๕] คำว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ความว่า ไม่ยังความคูห่มันให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ว่า เราดีกว่าเขา ไม่ยังความถือตัวให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยกิเลสหนา ๗ ประการ

[๔๑๖] คำว่า นั้น ในคำว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันตจิตตาสพ. ชื่อว่ากิเลสอันหนาทั้งหลาย คือกิเลสอันหนา ๗ ประการ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และกรรม กิเลสอันหนาเหล่านี้มิได้มี คือย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น เป็นบาปกรรมอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ย่อมไม่สำคัญว่า
เสมอเขา ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา
ในโลก กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๔๑๗] ผู้ใดไม่มีความอาศัย รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ไม่มี
ตัณหาในภพหรือในความปราศจากภพ.

ว่าด้วยความอาศัย

[๔๑๘] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความอาศัย คือพระอรหันตปัจฉิมสพ. ชื่อว่า ความอาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่า ทิฏฐินิสัย ฯลฯ ผู้ นั้น ละ ตัณหานิสัย สละกีนทิฏฐินิสัย เพราะละ ตัณหานิสัย สละกีนทิฏฐินิสัย ความอาศัยมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ ความอาศัยนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใด ไม่มีความอาศัย.

[๔๑๙] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ไม่อาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่า ทิฏฐินิสัย ผู้ใด ละ ตัณหานิสัย สละกีนทิฏฐินิสัย เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่คิดใจ ไม่น้อมใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล ณะ อวาส ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มิจิตทำให้ปราศจากแดงกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย.

ว่าด้วยตัณหา

[๔๒๐] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ไม่มีตัณหาในภพและในความปราศจากภพ คือรูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โยภูฏัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ใด คือ พระอรหันตชินาสพ. คำว่า ในภพ คือ ในภวาทิฏฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในวิภวาทิฏฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในสัตตตทิฏฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในอุจเฉททิฏฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ ในอุปบัติบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในอันให้อัตภาพเกิดบ่อย ๆ ตัณหาย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือตัณหา นั้นอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เสาเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีตัณหาในภพและในความปราศจากภพ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความอาศัย รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ไม่มี

ตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ.

[๔๒๑] เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหา อันชื่อว่า วิสัจติกาแล้ว.

[๔๒๒] คำว่า เรากล่าวบุคคลนั้น...ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ ความว่า เรากล่าว บอก พูด แสดง แฉลง ซึ่งบุคคลนั้นว่าเป็นผู้สงบ

เข้าไปสงบ เฌิบ คับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าว
บุคคลนั้น...ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ.

ว่าด้วยกาม ๒

[๔๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย
กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่า
วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านั้นเรียกว่ากิเลสกาม บุคคลนั้นกำหนดรู้วัตถุ
กามแล้ว ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นให้ถึงความไม่มีในภายหลังแล้ว
ซึ่งกิเลสกาม ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย คือเป็นผู้ปราศจาก สละ
ตำรอก ปล่อย ละ สละคืนกามเสียแล้ว เป็นผู้ปราศจาก สละ ตำรอก
ปล่อย ละ สละคืนราคะเสียแล้ว เป็นผู้หายหิว คับแล้ว เย็นแล้ว
เสวยสุข มีตนเป็นคฤพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เพ่งในกาม
ทั้งหลาย.

ว่าด้วยเครื่องร้อยรัด ๔ อย่าง

[๔๒๔] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด ในคำว่า กิเลสเครื่อง
ร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือกิเลสเครื่องร้อยรัด ๔ อย่าง
ได้แก่ กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา พยาบาท สิ้นพัตต-
ปรามาส อิทังสัจจาภินเวส (ความเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้จริง) ความกำหนัดใน
ทิวฐิของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา ความ
อาฆาต ความไม่ยินดี ในวาทะของชนเหล่าอื่น. ชื่อว่า กิเลสเครื่อง
ร้อยรัดทางกาย คือพยาบาท. ความยึดถือศีลหรือพรต หรือศีลและพรต

ของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คือสีลัพพตปรามาส
ทิวฐิของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออหังสัจจาภินเวส.
คำว่า นั้น ได้แก่ พระอรหันตชีนาสพ. คำว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด
ทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย
ย่อมไม่มี คือมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือเป็นกิเลสอันบุคคล
นั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เสาเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยตัณหาที่มีชื่อต่าง ๆ

[๔๒๕] คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว
ความว่า ตัณหาเรียกว่าวิสัตติกา ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิขมา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า วิสัตติกา ความว่า เพราะอรรถว่า
อะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา. เพราะอรรถว่า ชานไป เพราะอรรถว่า แผ่
ไป เพราะอรรถว่า เล่นไป เพราะอรรถว่า ไม่สม่าเสมอ เพราะอรรถว่า
ครอบงำ เพราะอรรถว่า สะท้อนไป เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้พุดผิด
เพราะอรรถว่า มีมูลรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ เพราะ
อรรถว่า มีเครื่องบริโภคนเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัตติกา.

อีกอย่างหนึ่ง ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกุล คณะ อาวาส ฯลฯ เล่นไป ชานไปในรูปที่เห็นเสียงที่ได้ยิน
กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ตัณหา
จึงชื่อว่า วิสัตติกา. คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกาแล้ว

ความว่า บุคคลนั้น ได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงเลย เป็นไป
ล่วงคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นได้
ข้ามคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า

เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่พึงในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้
เข้าไปสงบ กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว.

[๔๒๖] บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น อตตทกฏฐิกิถิ นริตตทกฏฐิกิถิ ย่อมไม่เข้าไปได้
ในบุคคลนั้น.

ว่าด้วยบุตรเป็นต้น

[๔๒๗] ศัพทว่า น ในคำว่า บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เป็นปฏิเสธ, คำว่า นั้น คือ พระอรหันตชินาสพ.
ชื่อว่าบุตร ได้แก่บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดแต่ตน ๑ บุตรเกิดในเขต ๑
บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่เกิดในสำนัก ๑. คำว่า ปศุสัตว์ คือ แพะ แกะ
ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา. คำว่า ไร่นา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวเจ้า
ไร่ถั่วราชมาษ ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่งา. คำว่า ที่ดิน คือ
ที่เรือน ที่ฉาง ที่หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่. คำว่า บุตร
ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือ ความยึดถือบุตร
ความยึดถือปศุสัตว์ ความยึดถือไร่นา ความยึดถือที่ดิน ย่อมไม่มี มิได้

มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น.

ว่าด้วยทิวฐิ

[๘๒๘] สัสตทิวฐิชื่อว่าอตฺตา ในคำว่า อตฺตทิวฐิกิตี นิรตฺต-
ทิวฐิกิตี ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น ดังนี้ ย่อมไม่มี. อจฺเจททิวฐิ
ชื่อว่านิรตฺตา ย่อมไม่มี สิ่งที่ยึดถือชื่อว่า อตฺตา ย่อมไม่มี สิ่งที่พึง
ปล่อยวางชื่อว่า นิรตฺตา ย่อมไม่มี. สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่ง
ที่พึงปล่อยวางก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น สิ่งที่พึงปล่อยวางย่อมไม่มีแก่บุคคลใด
สิ่งที่พึงยึดถือก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นผู้เป็นพระอรหันต์ ก้าวล่วง
ความถือและปล่อยวางแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมแล้ว บุคคล
นั้นอยู่จบแล้ว มีจรรณอันประพุดิแล้ว ฯลฯ ภพใหม่ ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตฺตทิวฐิกิตี นิรตฺตทิวฐิกิตี ย่อมไม่
เข้าไปได้ในบุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุตร ปศุสัตว์ ไร่นา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
นั้น อตฺตทิวฐิกิตี นิรตฺตทิวฐิกิตี ย่อมไม่เข้าไปได้ใน
บุคคลนั้น.

[๘๒๙] พวกปุลฺลชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าว
โดยโทษใด โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น
บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย.

[๔๓๐] คำว่า ปุณฺณ ในคำว่า พวกปุณฺณทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทยไค ความว่า เพราะอรรถว่า ภาวะไร จึงชื่อว่า ปุณฺณ เพราะอรรถว่า ให้กิเลสหนาเกิด เพราะอรรถว่า เป็นผู้มั่งคั่งกาย-ทิฐฐิอันยังไม่กำจัดมาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เลือกหน้าศาสดามาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้อันคติทั้งปวง ร้อยไว้มาก เพราะอรรถว่า ย่อมปรุ้งแต่งด้วยอภิสังขารต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า ย่อมลอบไปเพราะห้วงกิเลสต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า ย่อมเดือดร้อนเพราะกิเลส เป็นเหตุให้เร่าร้อนต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้กำหนดยินดี ชอบใจ หลงไหล ติดใจ เกาะเกี่ยว พัวพันมากในกามคุณ ๕ เพราะอรรถว่า เป็นผู้อันนิวรรณ์ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม ปิดบัง หุ้มห่อไว้มาก จึงชื่อว่า ปุณฺณ. คนพวกใดพวกหนึ่งผู้เข้าถึง ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก ศาสนานี้ ชื่อว่า สมณะ. คนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้อ้างตนว่าเป็นผู้เจริญ ชื่อว่า พราหมณ์. คำว่า พวกปุณฺณทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโทยไค ความว่า พวกปุณฺณพึงกล่าวโดยระคะ โทสะ โมหะมานะ ทิฐฐิ อุทธัจจะ วิจิกจณาไค และพึงกล่าวโดยอนุสัยไคว่า เป็นผู้กำหนด ขัดเคือง หลงไหล ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่แน่นอน หรือถึงโดยเร็วแรง กิเลสเครื่องปรุ้งแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุ้งแต่งได้แล้ว พวกปุณฺณ พึงกล่าวถึงคติโดยเหตุไคว่า บุคคลนั้นเกิดในนรก เกิดในกำเนิด เดียรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตตัญญีสัตว์ เป็นอสัตตัญญีสัตว์ เป็นเนวสัตตัญญินาสัตตัญญีสัตว์ บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีภาวะที่เป็นเครื่องกล่าว คือ

บอก พูด แสดง แกล้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกปुरुชนทั้งพวก
สมณะและพราหมณ์พึงกล่าวโดยโทยไค.

ว่าด้วยพระอรหันต์ไม่มีโทยห้อมล้อม

[๔๓๑] คำว่า นั้น ในคำว่า โทยนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น

ได้แก่ พระอรหันตนิคชาสพ. ชื่อว่าความห้อมล้อม ได้แก่ความห้อมล้อม ๒
อย่าง คือ ความห้อมล้อมแห่งตัณหา ๑ ความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิ ๑ ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิ.
บุคคลนั้นละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อมแห่งทิฏฐิ
เสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อม
แห่งทิฏฐิเสียแล้ว จึงไม่ทำตัณหาและทิฏฐิออกหน้า คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหา
เป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฏฐิเป็น
ธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันตัณหาหรือ
ทิฏฐิห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โทยนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น.

[๔๓๒] คำว่า ตสุมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่
หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย ความว่า เพราะเหตุนี้ เพราะการณะ
นั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนี้ บุคคลนั้นย่อม
ไม่หวั่นไหว คือ ไม่โยกโคลง ไม่เอน ไม่เอียง ไม่สะท้าน ไม่สะเทือน
ในเพราะวาทะ ในเพราะอุปวาทะทั้งหลาย คือ เพราะความนิมิตา
ติเตียน ความไม่สรรเสริญ ไม่ยกย่องคุณความดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะว่าวาทะทั้งหลาย เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พวกปู้ชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดย
โทษใด โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น
บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย.

[๔๓๓] บุคคลนั้นเป็นมุนี ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่
ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความ
เป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็น
ผู้ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่ถึงความกำหนัด.

[๔๓๔] ตัณหาเรียกว่า ความกำหนัด ในคำว่า ปราศจากความ
กำหนัด ไม่ตระหนี่ ได้แก่ รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ
อกุศลมูล ความกำหนัดนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว
ทำไมให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ปราศ-
จากความกำหนัด. บุคคลนั้นไม่กำหนัด ไม่ยินดี ไม่หลง ไม่ติดใจ เป็น
ผู้ที่มีความกำหนัดปราศไป กำจัด คลายออก ปล่อย สละกินแล้ว ในรูป
 ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ
ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้มิตนเป็นดัง
พรหมเสวยสุขอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนัด.

ชื่อว่า ความตระหนี่ ในคำว่า ไม่ตระหนี่ ได้แก่ความตระหนี่ ๕
ประการ คือ ความตระหนี่อวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ
ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ ฯลฯ ความ
หวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ

บุคคลนั้น เรียกว่า ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความ
กำหนด ไม่ตระหนี่.

[๔๓๕] คำว่า มุณี ในคำว่า บุคคลนั้นเป็นมุณี ย่อมไม่กล่าว
ในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา ความว่า ญาณเรียกว่าโมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรม
เป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังข้าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุณี บุคคลผู้เป็น
มุณี ย่อมไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงว่า เราเป็น
ผู้ดีกว่าเขาบ้าง เราเป็นผู้เสมอเขาบ้าง เราเป็นผู้เลวกว่าเขาบ้าง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นมุณี ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา
ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยความกำหนด ๒ อย่าง

[๔๓๖] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด
ย่อมไม่ถึงความกำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนด
ด้วยค้นหา ๑ ความกำหนดด้วยทิวฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วย
ค้นหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิวฐิ. บุคคลนั้นละความกำหนด
ด้วยค้นหา สละกินความกำหนดด้วยทิวฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความ
กำหนดด้วยค้นหา สละความกำหนดด้วยทิวฐิ จึงย่อมไม่ถึง คือ ย่อมไม่
เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนดด้วย
ทิวฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ถึงความกำหนด.

ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ได้แก่

ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วย
ทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนด
ด้วยทิฏฐิ บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืน ความกำหนด
ด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความ
กำหนดด้วยทิฏฐิ จึงยอมไม่กำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วย
ทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นเป็นมุณี ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่

ยอมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้
เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้
ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่ถึงความกำหนัด.

[๔๓๓] ผู้ใดไม่มีความถือว่าของในในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่า
ของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก และไม่ถึงความลำเอียง
ในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ.

ว่าด้วยผู้ไม่ความยึดถือ

[๔๓๔] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตนใน
โลก คือ พระอรหันตจีนาสพ. คำว่า ไม่มีความถือว่าของตน คือ ผู้ใด
ไม่ความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจถึง

ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ ว่า นี่ของเรา หรือว่า
นี่ของคนเหล่านี้ ฯลฯ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของคนในโลก.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๔๓๕] คำว่า เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก
ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไปแล้ว หรือเมื่อวัตถุแปรปรวน
ไปแล้วไม่เศร้าโศกถึง คือไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ
ไม่ทบทอรำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฉานะ ชิวหา กาย
ใจของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเรา
แปรปรวนไปแล้ว สกฺล ณะ อวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ กิลาณปัจฉัยเภสัชบริหารของเรา แปรปรวนไปแล้ว
มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร
พวกพ้อง ญาติสาโลหิตของเรา แปรปรวนไปแล้ว แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อันความไม่ยินดี คือ ทุกขเวทนาถูกต้อง
ครอบงำ กลุ่มรวม ประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่
คร่ำครวญ ไม่ทบทอรำไร ไม่ถึงความหลงใหล คือ เป็นผู้อันโรคจักขุ
โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรณะ โรคที่หู โรคปาก
โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม
โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน

โรคฝี โรคกลาก โรคมอกร่อ โรคลมบ้าหมู. โรคหิดเปื้อย โรคหิดด้าน
โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคน้ำดีเดือด
โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน
อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต
อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธ
เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความ
สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานถูกต้อง
ครอบงำ กลุ่มรุม ประกอบเข้า ย่อมไม่เสรำโสถึง ไม่ลำบากใจ ไม่
คร่ำครวญ ไม่ทูปอกรำไร ไม่ถึงความหลงไหล แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เสรำโสถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวัตถุไม่มีอยู่ คือไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ย่อม
ไม่เสรำโส ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทูปอกรำไร ไม่ถึงความ
หลงไหลว่า โอ สิ่งนั้นของเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เราหนอ สิ่งนั้นควรมี
แก่เราหนอ เราไม่ได้สิ่งนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อ
สิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เสรำโสถึง.

ว่าด้วยผู้ไม่ลำเอียง

[๔๔๐] คำว่า และย่อมไม่มีความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย
ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ
ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิฉา

อนุสัยไม่ดำเนินออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยกรรมทั้งหลาย อันทำให้
เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถึงความลำเอียงในกรรมทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้สงบ

[๔๔๑] คำว่า บุคคลนั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น
เราเรียก คือ บอก พุด แสดง แดงว่า ผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบ
พิเศษ ดับ ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตนในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่า
ของตนไม่มีอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศกถึง และไม่ถึงความ
ลำเอียงในกรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ.

จบปฐกสุตตนิทเทสที่ ๑๐

สัทธัมมปัชโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย มหานิทเทศ

ภาคที่ ๒

อรรถกถาปุราเภทสุตตนิเทศที่ ๑๐

ฟังทราบวินิจฉัยในปุราเภทสุตตนิเทศที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

ฟังทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยเหมือนกันแห่งสัตว์นี้ว่า **กถาสุตติ** บุคคลมีความเห็นอย่างไร ดังนี้ เป็นต้น และสูตรอื่นจากสูตรนี้อีก ๕ สูตร คือ กลหวิวาทสูตร ๑ จูฬวิยฺหสูตร ๑ มหาวิยฺหสูตร ๑ ตวณฺณสูตร ๑ อัคคทัณฺณสูตร ๑ แต่โดยต่างกันฟังทราบดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงธรรมให้เป็นที่สบายของ เทวดาที่เป็นราคจริตในมหาสมณันั้น ทรงให้พระพุทฺธนิมิตตฺรสถามปัญฺหา กะพระองค์แล้วจึงได้ตรัส **สัมมาปริพพชานียสูตร** ขึ้นด้วยประการใด ในมหาสมณันี้ก็ด้วยประการนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ จิตของทวยเทพผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า ก่อนกายแตกควรจะทำอะไรหนอ เพื่อ ทรงอนุเคราะห์ทวยเทพเหล่านั้น จึงทรงพาพระพุทฺธนิมิตพร้อมด้วยภิกษุ บริวาร ๒,๕๐๐ รูปมาทางอากาศ แล้วทรงให้พระพุทฺธนิมิตทูลถามพระ- องค์ จึงได้ตรัสพระสูตรนี้. ตรัสไว้อย่างไร. ตรัสไว้ดังต่อไปนี้. ธรรมดา พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง เป็นสัตว์ผู้วิเศษ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้แสวงหา ได้เที่ยวตามไปด้วยใจ ของโลกพร้อมด้วยเทวโลกด้วยตนเอง บรรดารูปารมณฺ์ที่จำแนกออกไป โดยมีสี่เขียวเป็นต้น รูปารมณฺ์ไร ๆ หรือบรรดาสัททวารมณฺ์ที่จำแนกออกไป

ไปโดยมีเสียงกลองเป็นต้น อารมณีสัททวารมณีสัตถ์เป็นต้นไร ๆ มิได้มีในที่
ไหน ๆ คือไม่มาสู่คตองในห้วงพระญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นเลย.
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เทวดา
และมนุษย์ได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้เที่ยวตามไปด้วยใจของ
โลกพร้อมด้วยเทวโลก เราย่อมรู้สิ่งนั้น เราได้รู้ทั่วถึงสิ่งนั้นดังนี้. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงกระทำทวยเทพเหล่านั้นทั้งหมดให้เป็น ๒ ส่วน
โดยเป็นภัพพะ (ควร) และอภัพพะ (ไม่ควร). สัตว์ทั้งหลายที่กล่าวไว้
โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้นคือกรรม ชื่อว่า
อภัพพะ. พระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้ทรงเหยียดแลสัตว์เหล่านั้น แม้อยู่ใน
ที่เดียวกัน. ส่วนสัตว์ตรงกันข้าม ชื่อว่า ภัพพะ. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เสด็จไปสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้นเมื่ออยู่ไกล. ในที่ประชุมเทวดานั้น เทวดา
เหล่าใดเป็นอภัพพะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทวดาเหล่านั้น ทรงสำรวจ
เทวดาพวกที่เป็นภัพพะ ครั้นทรงสำรวจแล้วได้ทรงทำให้เป็น ๖ ส่วน
ตามจริต คือพวกที่เป็นราคจริตประมาณเท่านี้ พวกที่เป็นโทสจริตเป็นต้น
ประมาณเท่านี้. ต่อแต่นั้น พระองค์ทรงใคร่ครวญถึงพระธรรมเทศนา
เป็นที่สบายของเทวดาเหล่านั้น จึงทรงกำหนดเทศนาไว้ว่า เราจักแสดง
สัมมาปริพาชณียสูตรแก่เทวดาจำพวกราคจริต จักแสดงกลหวิวาสสูตร
แก่เทวดาจำพวกโทสจริต จักแสดงมหาวิญญูสูตรแก่เทวดาจำพวกโมหจริต
จักแสดงจูฬวิญญูสูตรแก่เทวดาจำพวกวิตกจริต จักแสดงตุวฏฐสูตรแก่
เทวดาจำพวกศรัทธาจริต จักแสดงปุราเภทสูตรแก่เทวดาจำพวกพุทธิจริต
แล้วทรงค้ำถึงบริษัทนั้นต่อไปว่า บริษัทจะพึงรู้โดยอัตตชฌาสัย
(อชฌาสัยของตน) โดยปริชฌาสัย (อชฌาสัยของผู้อื่น) โดยอตถูปัตติกะ

(เรื่องราวที่เกิดขึ้น) หรือโดยปวงจนาสະ (อำนาจของคำถาม) หนอ. ครั้น พระองค์ทรงทราบว่า บริษัทจะพึงรู้ได้ด้วยอำนาจคำถาม จึงทรงดำริว่าจะมี ใครบ้างใหม่หนอที่สามารถจะกำหนดอรรถาธิบายของเทวดาทั้งหลาย แล้วถาม ปัญหาตามจริง ทรงเห็นว่า บรรดาภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้นแม้แต่รูป เดียวก็ไม่สามารถ. แล้วจึงทรงหวนระลึกถึงพระอสีติมหาสาวก และ พระอัครสาวกทั้งสอง ทรงเห็นว่า แม้ท่านเหล่านั้นก็ไม่สามารถ จึงทรงดำริ ต่อไปว่า หากเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเล่าจะสามารถหรือไม่หนอ ทรงทราบ ว่า แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่สามารถ จึงหวนระลึกถึงท้าวสักกะและท้าว สุธยามะเป็นต้น องค์ใดองค์หนึ่งจะพึงสามารถบ้าง หากท้าวสักกะและ ท้าวสุยามะองค์ใดองค์หนึ่งสามารถก็จะให้ถาม พระองค์จะแก้ด้วยพระองค์ เอง. แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่มีใครสามารถ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าเช่นเรา ท่านนั้นพึงสามารถ แต่ยังมีพระพุทธรเจ้าองค์อื่นในที่ไหนอีกบ้างใหม่. พระองค์จึงแผ่พระญาณอันหาที่สุดมิได้ไปในโลกธาตุอันไม่มีที่สุด ตรวจดู โลก มิได้ทรงเห็นพระพุทธรเจ้าองค์อื่นเลย ชื่อที่พระองค์มิได้ทรงเห็นผู้ เสมอด้วยพระองค์ในบัดนี้ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้ในที่พระองค์ประสูติก็ มิได้ทรงเห็นผู้เสมอด้วยพระองค์ ตามนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาพรหม- ชาลสูตร จึงได้ทรงบันลือสีหนาทแม้ในธรรมที่ใคร ๆ ให้เป็นไปไม่ได้ว่า **อคุโคหมสมิ โลกุตส** เราเป็นผู้เลิศแห่งโลกดังนี้. ครั้นพระองค์มิได้ทรง เห็นผู้อื่นเสมอด้วยพระองค์อย่างนี้จึงทรงดำริว่า หากเราถามแล้วตอบด้วย ตนเอง เทวดาเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะรู้แจ้งแทงตลอดได้ ก็เมื่อพระ- พุทธรเจ้าองค์อื่นถาม และเมื่อเราตอบจักน่าอัศจรรย์กว่า และเทวดา

ทั้งหลายก็จักสามารถรู้แจ้งแทงตลอดได้ เพราะฉะนั้น เราจักเนรมิตพระพุทธรูปแล้วทรงเข้าฌานมีอภิญญาเป็นบาท ทรงกระทำบริกรรมด้วยกามาวจรจิตว่า การถือบาตรและจีวร การดู การเหลียว การคู้ การเหยียด จงเหมือนเราเถิด. แล้วทรงอธิษฐานด้วยรูปาวจรจิตว่า ขอพระพุทธรูปจงมา จุจแหวกมณฑลพระจันทร์ซึ่งโผล่ขึ้นจากการล้อมของภูเขาเขาคันธมาทศปราจีนเถิด. หมู่เทพเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า คะโน่นท่านทั้งหลาย พระจันทร์โผล่ขึ้นอีกดวงแล้ว. พอใกล้เข้ามา หมู่เทพละพระจันทร์กล่าวว่า ไม่ใช่พระจันทร์ พระอาทิตย์ขึ้น พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่พระอาทิตย์ เป็นเทพวิมานองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามา ไม่ใช่เทพวิมาน เป็นเทพบุตรองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่เทพบุตร เป็นมหาพรหมองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่มหาพรหม เป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งเสด็จมา ดังนี้. บรรดาทวยเทพเหล่านั้น เทพที่เป็นปุถุชนคิดกันว่า การประชุมเทวดานี้จักมีพระพุทธรูปองค์เดียวหรือมีถึงสององค์. พวกเทพที่เป็นอริยะคิดกันว่า โลกธาตุหนึ่งมิได้มีพระพุทธรูปเจ้าถึงสองพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าคงจะทรงเนรมิตพระพุทธรูปเจ้าพระองค์อื่นให้คล้ายพระองค์เป็นแน่.

ลำดับนั้น เมื่อหมู่เทพกำลังคือนั้นเอง พระพุทธรูปเสด็จมาถึงมิได้ไหว้พระทศพล ทำเสมอ ๆ กันในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วประทับนั่ง ณ อสนะที่เนรมิตไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมหาปุริสุ์ลักษณะ ๓๒ แม้พระพุทธรูปก็มี ๓๒ เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระฉัพพรรณรังสีชานออกจากพระวรกาย แม้พระพุทธรูปก็เหมือนกัน. พระรัศมีในพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมกระทบในพระวรกายของพระพุทธรูป. พระรัศมีของพระพุทธรูปก็ย่อมกระทบในพระวรกายของ

พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระรัศมีเหล่านั้นพุ่งออกจากพระวรกายของพระพุทธรเจ้าทั้งสองพระองค์จรดถึงภวัคคพรหม กลับจากภวัคคพรหมจรดลงบนที่สุคخم่อมของทวยเทพแล้วประดิษฐาน ณ ขอบปากจักรวาล. หีองจักรวาลทั้งสิ้น ไฟโรจน์คูเรือินเจดีย์ที่ผูกด้วยไม้จันทน์โค้งทำด้วยทองคำ. ทวยเทพในหมื่นจักรวาลรวมกัน ในจักรวาลเดียวเข้าไปยืนอยู่ระหว่างหีองพระรัศมีของพระพุทธรเจ้าทั้งสองพระองค์.

พระพุทธรนิมิต พอประทับนั่งเท่านั้น เมื่อจะทูลถามถึงอธิปัญญาเป็นต้น จึงตรัสคาถาโดยนัยมีอาทิว่า **กถตฺตฺสึ กถฺสึโล อฺปฺสนฺโตติ วุจฺจติ** ความว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ดังนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานั้นก่อน. พระพุทธรนิมิตนั้นถามถึงอธิปัญญาว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร ถามถึงอธิศีลว่า มีศีลอย่างไร ถามถึงอธิจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว. บทที่เหลือชัดเจนดีแล้ว. เพื่อความแจ่มแจ้งในปัญหาที่พระพุทธรนิมิตถามเป็นต้น ท่านกล่าวได้ในปิฎกว่าดังนี้.

**บุคคลสอบถามอยู่ ย่อมเข้าถึงธรรมอันเป็นกุศล-
ประกอบด้วยประโยชน์ ย่อมไม่จู้ติ ย่อมไม่เกิด พระ-
พุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.**

**บุคคลมีสังสารสิ้นไปแล้ว ยังไม่คลายความกำหนด
ยังไม่เป็นพระเสกขะ ยังไม่เห็นธรรม ยังไม่เป็นพระ-
จีณาสพ ยังทรงร่างกายไว้ในที่สุด พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.**

๑. อรรถกถาว่า ไม่มีในพระไตรปิฎก.

บุคคลเป็นผู้ไม่พร้อมด้วยทุกขสังขะ ไม่พร้อมด้วย
มรรคสังขะ จะดับจากสมุทยสังขะทั้งใกล้ไกลได้แต่ไหน
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.
จิตนั้นไม่มีเหตุ มีอาศัยรูป มีปัจจัย ไม่ใช่สังขตะ
มีสังขตะเป็นอารมณ์ ไม่ใช่รูป พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง
กล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.

ในคาถาเหล่านั้น คาถาที่หนึ่งพึงทราบว่าเป็น ท่านกล่าวหมายถึง พระ-
พุทธนิมิต. คาถาที่สองกล่าวหมายถึงพระโพธิสัตว์ผู้มีภพสุดท้าย. คาถาที่
สามกล่าวหมายถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอหัตผล. คาถาที่สี่พึงทราบว่าเป็น ท่านกล่าว
หมายถึงจิตตํสมาธิอันเป็นปุเรจาริก (เที่ยวไปในก่อน) ในมโนทวารแห่ง
การพิจารณาถึงนิพพานในอรุณภาพ.

บทว่า กิทธิเสน ทสฺสเนน คือ ด้วยการเห็นเช่นไร. บทว่า
กิสฺสญฺจิตฺเตน ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร คือด้วยการเห็นคล้ายกันอย่างไร.
บทว่า กิปปกาเรน ด้วยประการอย่างไร คือด้วยวิธีอย่างไร. บทว่า
กิปปฺภิกฺขาเคน ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร คือด้วยอาการอย่างไร. บทว่า ยํ
ปุจฺฉามิ ได้แก่ ข้าพระองค์ถามถึงบุคคลใด ของจตรัสพยากรณ์ถึงบุคคล
นั้นแก่ข้าพระองค์. บทว่า ยาจามิ คือ ขอให้บอก. บทว่า อชฺมุเสตฺตมิมิ
คือ ขอให้ตรัสบอก. บทว่า ปสฺสาทมิมิ ขอให้ประสาท คือขอยังความ
โสมนัสให้เกิดในพระสันดานของพระองค์. บทว่า พุรุหิ ตรัสเล่าเป็น
บทยกหัวข้อของบทไขความ. บทว่า อาจิกฺขฺว บอกรู้ คือกล่าวด้วยอำนาจ
แห่งธรรมที่ควรแสดง. บทว่า เหเสหิ แสดง คือชี้ให้เห็น. บทว่า
ปญฺญาเปหิ แฉลง คือให้รู้ ท่านกล่าววาทังอัปปนา (ความแนบแน่น)

๑. ได้แก่ มโนทวารวิชชนะจิต.

ไว้ด้วยหัวข้อคือญาณจึงแถลงให้รู้. บทว่า **ปฏฺฐเปหิ** แต่งตั้ง คือบัญญัติ อธิบายว่า ให้เป็นไป. หรือของตั้งไว้ด้วยหัวข้อคือญาณ. บทว่า **วิวร** เปิดเผย คือของงทำให้เปิดเผย อธิบายว่า เปิดเผยแล้วจึงแสดง. บทว่า **วิภช** จำแนก ความว่า ชี้แจงด้วยการจำแนกแสดง. บทว่า **อุตฺตานิกรโห** ทำให้ตื่น คือของงทำให้ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อาจิกฺข** เป็น รากเหง้าของบททั้งหลาย ๖ บทมีเทศนาเป็นต้น. ท่านกล่าวบท ๖ บทมีเทศนาเป็นต้น เพื่อเปิดเผยความนั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เทเสหิ** ความว่า ขอพระองค์จงแสดงโดยยกหัวข้อก่อนโดยสังเขปเพื่ออุคฆติตัญญู (เพียงยกหัวข้อขึ้นก็รู้ทันที). จริงอยู่บุคคลผู้เป็นอุคฆติตัญญู ย่อมรู้แจ้งแทงตลอดธรรมที่ท่านกล่าวโดยย่อและรู้ครั้งแรก. บทว่า **ปฺลฺยาเปหิ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงแถลงด้วยการขยายความแห่งบทที่ย่อไว้ก่อนโดยพิสดารเมื่อ **วิปจิตฺตัญญู** (รู้ต่อเมื่อขยายความในหัวข้อออกไป) ผู้มีปัญญาด้วยใจ ยินดีต่อธรรมเหล่านั้น. บทว่า **ปฏฺฐเปหิ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงแต่งตั้งด้วยการขยายความจำแนกข้อความที่ขยายให้กว้างขวางออกไปอีก. บทว่า **วิวร** ความว่า ขอพระองค์จงทรงเปิดเผยถ้อยคำแห่งบทที่ขยายนั่นบ่อย ๆ. บทว่า **วิภช** ความว่า ขอพระองค์จงทรงจำแนกด้วยการอธิบายจำแนกข้อความที่ตรัสไว้แล้วบ่อย ๆ. บทว่า **อุตฺตานิกรโห** ความว่า ขอพระองค์จงทรงทำให้ตื่นด้วยตรัสข้อที่เปิดเผยแล้วให้พิสดาร และด้วยตรัสข้อที่พิสดารด้วยการชี้แจง. เทศนานี้เพื่อรู้แจ้งแทงตลอดของเนยยนุคคล (บุคคลผู้ควรแนะนำสั่งสอนได้). ก็ในการตอบปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงแก้อธิปัญญาเป็นต้น โดยสรุปเมื่อจะทรงแสดงถึงการสงบกิเลสที่ท่านกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบ โดยสภาวะมีอธิปัญญาเป็นต้น โดยอนุโลม

แก่อริยาคณะของเทวดาต่าง ๆ จึงได้ตรัสถามมีคาถาอาทิว่า **วิตถุโห** ผู้ปราศจากตัณหา ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น พึงทราบการเชื่อมคาถานี้ว่า **ตัม พุริมิ อุปสนุโต** เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้เข้าถึงความสงบแล้วดังนี้ แห่ง ๘ คาถาตอนต้น. แต่ที่นั่นพึงทราบนัยการพิจารณาบทตามลำดับ ด้วยบทหลังทั้งหมดนี้ว่า **สเว สนุโตติ วุจฺจติ** ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ดังนี้ แห่งคาถาทั้งหลายอื่น.

บทว่า **วิตถุโห ปุรา เกทา** ก่อนแต่กายแตกพระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือพระอรหันต์ละตัณหาได้ก่อนแต่กายแตกแล้ว. บทว่า **ปุพฺพมฺหุตฺตมนิสฺสุติโต** คือ ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้นมีกาลในอดีตเป็นต้น. บทว่า **เวมฺชฺเชน นฺุปลสงฺเขยฺโย** อันใคร ๆ นับไม่ได้ในส่วนกลาง คือ อันใคร ๆ นับไม่ได้โดยนัยมีอาทิว่า พระอรหันต์ยินดีแล้วในกาลอันเป็นปัจจุบัน. บทว่า **ตสฺส นตฺถิ ปุเรกฺขตํ** การทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น คือพระอรหันต์นั้นมิได้มีแม้การทำไว้ในเบื้องหน้าในกาลอันเป็นอนาคต เพราะไม่มีการทำไว้ในเบื้องหน้าทั้งสอง พึงทราบการประกอบความอย่างนี้ว่า เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ดังนี้.

บทว่า **ปุรา กายสฺส เกทา** ก่อนแต่กายแตก คือก่อนแต่กรซ-
กาย (ร่างกาย) แตนั่นเอง. บทว่า **อตุตฺถาวสฺส** ได้แก่ อัตภาพ
ทั้งสิ้น. บทว่า **กเพวรสฺส นิฏฺเฆปา** ก่อนแต่ทิ้งซากศพ คือตั้งสรีระไว้.

บทว่า **ชีวิตินุทฺติยสฺส อุปฺจฺเจทา** ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์ คือ
ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์สองอย่าง.

บทว่า ปุพฺพนฺโต วุจฺจติ อตีโต อทฺธา อดีตกาลท่านเรียกว่าส่วน
เบื้องต้น คืออดีตกาลอันเป็นส่วนเบื้องต้นท่านกล่าวว่า กาลล่วงไปแล้ว.

บทว่า อตีตฺ อทฺธานํ อารพฺภ พระอรหันต์ปรารภถึงอดีตกาล คือ
ละค้นหาได้เพราะอาศัยอดีตกาล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึง ภัทเทภรตตปริยาย (ปริยาย
ว่าด้วยราตรีเดียวเจริญ) แม้อื่นอีกจึงตรัสคำมีอาทิว่า อถวา อีกอย่างหนึ่ง
ดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า เอวรูปุ อโหสิ เราได้มีรูปอย่างนั้น คือ
เราได้มีรูปอย่างนั้นโดยเป็นรูปที่น่าพอใจอย่างนี้ว่า แม้จะคำก็ได้มีสีเหมือน
แก้วมณีสีคราม. ในอดีตกาลเราได้มีเวทนาอย่างนี้ ด้วยอำนาจสุขเวทนา
โสมนัสเวทนาอันเป็นกุศล เราได้มีสัญญาอย่างนี้ ได้มีสังขารอย่างนี้ ได้มี
วิญญาณอย่างนี้ ด้วยอำนาจสัญญาเป็นต้นอันสัมปยุตด้วยเวทนานั้นนั่นเอง.
ในบทเหล่านั้น บทว่า นนฺทึ สมฺนุนาเนติ ไม่เป็นไปตามความเพลิด-
เพลิน คือพระอรหันต์ทั้งหลายไม่เป็นไปตามความอยากในรูปเป็นต้น
เหล่านั้น หรือทิวฏฐิอันสัมปยุตด้วยความอยากนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงมหากัจจानภัทเทภรตตปริ-
ยายโดยปริยายอื่นอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า อถวา อิติ เม จกฺขุ อโหสิ
อีกอย่างหนึ่ง เราได้มีจักขุดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า จกฺขุ ได้แก่ จักขุ-
ประสาท. บทว่า รูปา ได้แก่ รูปอันมีสมุฏฐาน ๔. โดยนัย
นี้พึงทราบแม้อายตนะที่เหลือ. บทว่า วิญฺญาณํ ได้แก่ วิญญาณอัน
เป็นที่อาศัย. บทว่า น ตหฺนินฺนุทฺติ ไม่เพลิดจักขุและรูปนั้น คือไม่
เพลิดจักขุและรูปนั้นด้วยอำนาจค้นหาและทิวฏฐิ. บทว่า มโน ในบทนี้
ว่า อิติ เม มโน อโหสิ อิติ ฆมฺมา เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณฺ์ดังนี้

เป็นภวังคจิต. บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมารมณอันเป็นไปในกัมมิ ๓. บทว่า **หสิตลปิตกพิทานิ** ได้แก่ หัวเราะเจรจาเล่น คือหัวเราะจนเห็นฟัน เจระจ่าพริ้วและเล่นกายกรรมเป็นต้น. บทว่า **น ตทสุสาเทติ** คือ พระอรหันต์ยอมไม่พอใจการหัวเราะเป็นต้น เหล่านั้น. บทว่า **น ตํ นิกาเมติ** ไม่ชอบใจการหัวเราะเป็นต้นนั้น คือไม่ทำความใคร่. บทว่า **น เตน จ วิตุตฺติ อปาขุชฺติ** คือ พระอรหันต์ไม่ถึงความปลื้มใจ คือความยินดีด้วยการหัวเราะเป็นต้นนั้น.

บทว่า **ตํ ตํ ปจฺจยํ ปฏฺิจจ อูปฺปนฺโน** เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยนั้น ๆ คือปัจจุบัน. บทว่า **รตุโตติ นฺนุปลฺสงฺเขยฺโย** คือ อันใคร ๆ นับไม่ได้ว่าเป็นผู้กำหนดด้วยความยินดี. แม้ในตอนต่อ ๆ ไปก็มีนัยนี้เหมือนกัน. พึงทราบความเป็นไปตามความเพลิน อันได้แก่ความเป็นไปด้วยค้นหาและทักขุ ด้วยอำนาจรูปที่ประณีตและน่าพึงพอใจเป็นต้น แม้ในบทมีอาทิว่า **เอวฺรุโป ลียา** พึงเป็นผู้มีอย่างนี้เป็นรูปดังนี้. บทว่า **น ปณฺนิทฺทติ** คือ ไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจความปรารถนา. บทว่า **อปฺปณฺนิชาน-ปจฺจยยา** เพราะเหตุไม่ตั้งใจไว้ คือเพราะเหตุไม่ตั้งความปรารถนาไว้.

บทว่า **อสนฺหฺตาสี** ผู้ไม่สะดุ้ง คือไม่สะดุ้งเพราะไม่ได้มัน ๆ. บทว่า **อวิกฺกฺลฺลิตฺติ** ผู้ไม่โ้ออวด คือมีปกติไม่โ้ออวดด้วยศีลเป็นต้น. บทว่า **อกุกฺกฺจฺโจ** ไม่มีความคะนอง คือเว้นจากความคะนองมือเป็นต้น. บทว่า **มนฺนุทฺทภาณิ** พุดด้วยปัญญา คือกำหนดด้วยปัญญาก่อนแล้วจึงกล่าว. บทว่า **อนฺนุทฺทโต** ไม่ฟังชาน คือเว้นจากการฟังชาน. บทว่า **สเว วาจาโยโต** สำรวมวาจา คือสำรวมระวังการพุด เป็นผู้กล่าววาจาเว้น จากโทษ ๔ ประการ.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่โกรธในคำว่าผู้ไม่โกรธ คือเว้น
จากความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อนที่จะกล่าวคำใด. บทว่า
โกโธ ตาว วตฺตพฺโพ ได้แก่ ควรกล่าวความโกรธก่อน. บทว่า
ทสหาการเหที โโกโธ ชายติ ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง.
บทว่า อนตฺถํ เม อจฺริ เขาได้ประพฤตสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา คือ
ได้กระทำความไม่เจริญให้แก่เรา. พึงทราบความในทุกบทโดยทำนองนี้.
อีกอย่างหนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดในที่ไม่ใช่ฐานะ คือไม่ใช่เหตุที่ควร
โกรธ เพราะบางคน ฝนตกมากก็โกรธ ฝนไม่ตกเลยก็โกรธ พระอาทิตย์
ร้อนไปก็โกรธ ไม่ร้อนก็โกรธ เมื่อลมพัดก็โกรธ ไม่พัดก็โกรธ ไม่
สามารถจะกวาดใบไม้ที่ต้นโพธิ์ได้ก็โกรธ ไม่สามารถจะห่มจีวรได้ก็โกรธ
ลม สะดุดหกล้มก็โกรธต่อ ท่านกล่าวว่า ความอาฆาตย่อมเกิดในที่อัน
ไม่ใช่ฐานะหมายถึงข้อนี้. ความต่างแห่งกรรมบถย่อมมีได้เพราะเกิดขึ้น
ปรารภสัตว์ทั้งหลายในฐานะ ๕ อย่างในหนหลังนั้น. แต่ความอาฆาตในที่
ไม่ใช่ฐานะเกิดในสังขารทั้งหลายย่อมไม่กระทำความต่างแห่งกรรมบถ. จิต
ปองร้ายเพราะจิตเกิดอาฆาต. ความมุ่งร้ายมีกำลังกว่า. ความขัดเคืองด้วย
อำนาจความเบียดเบียน. ความขุ่นเคืองเพราะโกรธตอบ. ความเคืองด้วย
อำนาจความโกรธ. บทว่า ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ เพิ่มด้วยอำนาจ
ของอุปสัค. ความชังด้วยอำนาจการประทุษร้าย. บทว่า ความชังทั่ว ความ
ชังเสมอ เพิ่มด้วยอำนาจของอุปสัค. ความที่จิตเห็นผิด อาการเห็นผิด
อาการเปลี่ยนแปลง ชื่อว่าความพยาบาทแห่งจิต. ชื่อว่าความประทุษร้าย
ทางใจเพราะใจเกิดประทุษร้าย. ความโกรธด้วยอำนาจความเคือง. กิริยาที่
โกรธมีอาการเคือง. ความเป็นผู้โกรธคือความเป็นผู้เคือง. ความชังเพราะ

ความประทุษร้าย. อาการชังคือกิริยาที่ชัง. ความเป็นผู้ชังคือความเป็นผู้
ประทุษร้าย. ความพยายามคือความปองร้ายเพราะละภาวะเดิม. อาการ
ปองร้ายคือกิริยาที่พยายาม. ความพิโรธเพราะความมุ่งร้าย. ความพิโรธ
ตอบเพราะความมุ่งร้ายบ่อย ๆ. บทนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจของอาการพิโรธ
และอาการพิโรธตอบ. คนกระด้างดุร้ายท่านกล่าวว่า ความเป็นผู้ดุร้าย
ความเป็นผู้ดุร้ายชื่อว่าจันติกกะ. ชื่อว่าเป็นผู้เพาะวาจาชั่ว เพราะไม่เป็นผู้
เพาะวาจาดี การพูดชั่วยังไม่บริบูรณ์ทีเดียว. จริงอยู่ ในเวลาโกรธย่อมไม่มี
คำพูดที่บริบูรณ์. แม้บทว่าวาจาบริบูรณ์จะมีแก่ใคร ๆ ก็ไม่เป็นประมาณ.
อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่า **อัสสุโรปะ** เพราะเพาะน้ำตา ด้วยอรรถ
ว่าให้เกิดน้ำตา. นั่นไม่ใช่เหตุเพราะแม้จิตใจก็เกิดน้ำตาได้. ความไม่แช่มชื่น
แห่งจิตเพราะไม่มีใจแช่มชื่น โดยตรงกันข้ามกับมีใจแช่มชื่นดังได้กล่าวไว้
ในหนหลัง. ก็เพราะความไม่แช่มชื่นแห่งจิตนั้นย่อมมีแก่จิตเท่านั้นไม่มี
แก่สัตว์ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **จิตตสุส** แห่งจิต. บทว่า **อริมตตปริตตตา**
เวทิตพฺพา ควรรู้ความโกรธมากโกรธน้อย คือความมากและความน้อย
อธิบายว่า ความโกรธมีกำลังมากและมีกำลังอ่อน. บทว่า **กิลฺยจิ กาล**
คือ บางครั้ง. ปาฐะว่า **กิลฺยจิ กาลิ** บางเวลาบ้าง. บทว่า **จิตฺตาวิล-**
กรรมมตฺโต โหติ คือ ความโกรธเป็นเพียงทำจิตให้ขุ่นมัว. อธิบายว่า
เป็นเพียงทำจิตให้เศร้าหมอง. ปาฐะว่า **จิตฺตปิพากรรมมตฺโต** เป็น
เพียงกระทำการบีบคั้นจิตบ้าง. นั่นไม่ดี. อธิบายว่า เป็นเพียงทำจิตนั้น
ให้ลำบาก. บทว่า **น จ ตาว มุขกุลานวิกุลาน โหติ** แต่ยังไม่
ถึงให้หน้าเง้าหน้าอกก็มี คือไม่ถึงทำหน้าเขียวหน้าบุดก็มี. บทว่า **น จ**
ตาว หนุสฺสยฺโอบโน โหติ ความโกรธไม่ถึงทำให้คางสั้นก็มี คือไม่ถึง

ทำให้คางสั้นไปมากก็มี. บทว่า น จ ตาว ผรุสวาจํ นิจฺจนารโณ โหติ ความโกรธยังไม่ให้เปล่งผรุสวาจาก็มี คือความโกรธยังไม่ถึงออกภายนอก ด้วยการเปล่งผรุสวาจาตัดจุดสำคัญของร่างกายของคนอื่น. บทว่า น จ ตาว ทิสาวีทิสํ อนุวิโลกโน โหติ ความโกรธไม่ถึงให้เหยียดคูทิสต่าง ๆ ก็มี คือไม่ถึงให้เหยียดคูทิสน้อยบ่อย ๆ เพื่อหาท่อนไม้เป็นต้น เพื่อเจือตีคนอื่น. บทว่า น จ ตาว ทณฺฑตฺตอุปฺรามสโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงจับท่อนไม้และศัสตราก็มี คือไม่ถึงจับท่อนไม้และศัสตรามีคมข้างเดียวเป็นต้น เพื่อความอาฆาต. บทว่า น จ ตาว ทณฺฑตฺตํ อพฺภุกฺกิริโณ โหติ ความโกรธยังไม่ถึงเจือท่อนไม้และศัสตราก็มี คือไม่ถึงเจือท่อนไม้และศัสตราประหารดังที่กล่าวไว้แล้วก็มี. บทว่า น จ ตาว ทณฺฑตฺตํ อภินิปาตโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงให้ท่อนไม้และศัสตราถูกต้องก็มี คือยังไม่ถึงขว้างท่อนไม้และศัสตราสองอย่างเพื่อประหารคนอื่น. บทว่า น จ ตาว นิทฺทวินิทฺทกรโณ โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้เป็นแผลใหญ่ก็มี คือไม่ทำให้ร่างกายคนอื่นแยกออกเป็นเสี่ยง ๆ ด้วยการขว้างท่อนไม้และศัสตราเป็นต้น และไม่ทำให้เป็นแผลโดยอาการหลายอย่าง. ปาฐะว่า ฉินฺหวิฉินฺทกรโณ ก็มีบ้าง. บทว่า น จ ตาว สมฺภณฺชนปฺลิกฺขณโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้กระดูกหักก็มี คือยังไม่ถึงทำให้ร่างกายขาดเป็นจุนวิจุนไป. บทว่า น จ ตาว อญฺคมฺมุคาปกทฺตโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี คือยังไม่ถึงทำให้อวัยวะน้อยใหญ่แหลกละเอียดไป. บทว่า น จ ตาว ชีวิตาปนาสโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงให้ชีวิตดับก็มี คือยังไม่ถึงให้ชีวิตินทรีย์ดับ. บทว่า น จ ตาว สพฺพํคฺปปริจฺจายสฺส โหติ ความโกรธ

ไม่ถึงเสียสละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี คือยังไม่ถึงเพื่อให้ชีวิตทั้งหมดของผู้อื่นพินาศ หรือชีวิตของตนพินาศ. ข้อนี้ท่านอธิบายว่า เมื่อใดดำรงอยู่เพื่อฆ่าผู้อื่นแล้วจึงฆ่าคน เมื่อนั้นชื่อว่าสละอวัยวะให้หมด. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

**บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้ย่อมอยู่เป็นสุข ฆ่าความ
โกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ถูก่อนพราหมณ์ พระอริย-
เจ้าทั้งหลาย ทรงสรรเสริญการฆ่าความโกรธ อันมีราก
เป็นพิษ มียอดหวาน เพราะว่าบุคคลฆ่าความโกรธได้
แล้วย่อมไม่เศร้าโศก.**

บทว่า ยโต แปลว่า เมื่อใด. บทว่า ปรปुकฺคฺลฺล มาเตตฺวา ความโกรธให้ฆ่าบุคคลอื่น คือทำบุคคลอื่นให้พินาศ. บทว่า อตฺตทานฺ มาเตติ ความโกรธให้ฆ่าตน คือยังตนให้ตาย. บทว่า ปรมุสฺสาหคฺโต ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก คือถึงความมีกำลังอย่างยิ่ง. บทว่า ปรมเวปฺลฺลปฺตฺโต คือ ถึงความเป็นของมากอย่างยิ่ง. บทว่า โภชฺชสฺส ปหิณฑฺตา เพราะละความโกรธได้แล้ว คือเพราะความโกรธมีประการดังกล่าวแล้วได้ด้วยอนาคามิมรรค. บทว่า โภชฺชตฺถุสฺส ปริณฺญาตฺตฺตา เพราะกำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ คือเพราะกำหนดรู้วัตถุอันได้แก่สิ่งน่ารัก ไม่น่ารัก และสิ่งอันไม่ใช่ฐานะอันเป็นที่ตั้งเป็นเหตุแห่งความโกรธ ด้วยญาณปริยญา (กำหนดรู้ด้วยการรู้) ติรณฺปริยญา (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา). บทว่า โภชฺชเหตุสฺส อุปฺจฺฉินฺนฺตฺตา เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย คือเพราะตัดจิตอุปบาทอันสหระคด้วยโทมนัสอันเป็นเหตุให้ความโกรธเกิด.

บทว่า **ตาสี** เป็นผู้สะดุ้ง คือมีความกลัวเป็นปกติ. บทว่า **อุตุตาสี** เป็นผู้หวาดเสียว คือมีความกลัวอย่างยิ่งเป็นปกติ. บทว่า **ปริตุตาสี** เป็นผู้สยดสยอง คือมีความกลัวเป็นปกติโดยรอบ. บทว่า **ภายติ** ย่อมกลัว คือย่อมถึงความกลัว. บทว่า **สนุตาตัม อาปชุตติ** ย่อมถึงความสะดุ้ง คือย่อมถึงความผิครูป. บทว่า **กตฺถิ โหติ** เป็นผู้อวด คือมีปกติกล่าวคุณของคน. บทว่า **วิกตฺถิ** เป็นผู้โอ้อวด คือเป็นผู้มีปกติกล่าวคุณโดยประการต่าง ๆ หลายอย่าง. บทว่า **ชาติยา วา** ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง คือถึงพร้อมด้วยชาติมีความเป็นกษัตริย์เป็นต้น. บทว่า **โคตฺเตน วา** ด้วยโคตรบ้าง คือโคตรชั้นอุกฤษฏ์ มีโคตมโคตรเป็นต้น. บทว่า **โกลปฺตฺติเกน วา** ด้วยเป็นบุตรแห่งตระกูลบ้าง คือด้วยความเป็นผู้มีตระกูลใหญ่. บทว่า **วณฺณโปกฺขรตาย วา** ด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างงามบ้าง คือด้วยความเป็นผู้มีร่างกายสมบูรณ์ด้วยผิวพรรณ. สรรีระท่านเรียกว่า โปกขระอธิบายว่า เพราะมีรูปร่างสมบูรณ์ด้วยผิวพรรณแห่งสรีระนั้น. บทว่า **ธเนน วา** เป็นอาทิ มีความง่ายทั้งนั้น .

บทว่า **กุกฺกัจฉ** ความรำคาญ เป็นบทแสดงหัวข้อของบทขยาย. ในบทนั้น การทำที่น่าเกลียดชื่อว่า **กุกฺกตฺ**. ความเป็นแห่งการกระทำอันน่าเกลียดนั้น ชื่อว่า **กุกฺกัจฉ**. ความน่าเกลียดนั้นพึงเห็นว่า มีความเดือดร้อนในภายหลังเป็นลักษณะ มีการเสว้าโศกถึงสิ่งที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ เป็นรส มีความเดือดร้อนเป็นปัจจุปัญญานะ (ความปรากฏ) มีการกระทำและไม่กระทำเป็นปทัฏฐานคุณความเป็นทาส. บทว่า **หตฺถกุกฺกัจฉมฺปิ** ความรำคาญมือบ้าง คือทำความน่าเกลียดด้วยมือ ชื่อว่า **กุกฺกตฺ**. ความเป็นแห่งความน่าเกลียดด้วยมือนั้นชื่อว่า **หตฺถกุกฺกัจฉ** แม้ในความทำความ

รำคาญด้วยเท้าเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อกบปิเย กบปิยส-**
ณิตา ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร คือเกี่ยวกินเนื้อหมีว่าเป็นเนื้อสุกร
บริโศกโทษนะอันเป็นอกบปิยะว่าเป็นโทษนะอันเป็นกบปิยะ บริโศกใน
เวลาวิกาลด้วยสำคัญว่าเป็นกาล คิมน้ำที่เป็นอกบปิยะ ว่าเป็นน้ำกบปิยะ นี้
ชื่อว่าความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร. บทว่า **กบปิเย อกบปิยสณิตา**
ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร คือเกี่ยวกินเนื้อสุกรว่าเป็นเนื้อหมี เกี่ยว
กินเนื้อมฤคว่าเป็นเนื้อเสือเหลือง บริโศกโทษนะที่เป็นกบปิยะว่าเป็น
โทษนะที่เป็นอกบปิยะ บริโศกในกาลสำคัญว่าเป็นในเวลาวิกาล คิมน้ำ
ที่เป็นกบปิยะว่าเป็นอกบปิยะ นี้ชื่อว่าสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร. บทว่า
อวชเช วชชสณฺณิตา คือ ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ. บทว่า
วชเช วชชสณฺณิตา คือ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่าไม่มีโทษ. บทว่า
กุกฺกัจจายนา ความรำคาญ คืออาการแห่งความรำคาญ. บทว่า **กุกฺก-**
จายิตฺตํ กิริยาที่รำคาญ คือความเป็นสิ่งที่น่ารำคาญ. บทว่า **เจตโส**
วิปฺปฏิสฺสโร ความเดือดร้อนจิต คือจิตผิตรูปจิตพล่าน. บทว่า **มโน-**
วิเลโข คือ ความกลุ้มใจ. บทว่า **กตตฺตา จ อกตตฺตา จ** เพราะทำและ
เพราะไม่ทำ คือเพราะทำกายทุจริตเป็นต้น และเพราะไม่ทำกายสุจริตเป็น
ต้น. บทว่า **กตฺ เม กายทฺวจฺจริตฺ** เราทำกายทุจริต คือเราทำความ
ประพฤติกุศลทุจริตทางกาย เพราะความเฝ้าของกิเลสทางกาย. บทว่า **อกตฺ**
เม กายสุจฺจริตฺ เราไม่ทำกายสุจริต คือเราไม่ทำความประพฤติกุศลสุจริตทางกาย.
แม้ในวิทฺจฺจริตฺ และวชิสุจฺจริตฺเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **จิตฺตสฺส** แห่งจิต คือไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล. บทว่า
อฺทฺทจฺจํ ฟุ้งซ่าน. บทว่า **อวฺปสฺมิ** คือ ไม่สงบ. บทว่า **เจตโส วิกฺเขโป**

ได้แก่ จิตกวัตต์แก้ว. บทว่า **ภนุตตตฺติ จิตฺตสฺส** ความที่จิตหมุนไป คือความที่จิตหมุนไป ครอบงำหมุนไปและโคหมุนไปเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ท่านกล่าวความค้ำเนินในอารมณ์เดียวนั้นแล. จริ่งอยู่ ความฟุ้งซ่านย่อม ค้ำเนินไปในอารมณ์เดียว ความสงสัยย่อมค้ำเนินไปในอารมณ์ต่าง ๆ บทว่า **อิทฺ วจฺจติ อุตฺตจฺจํ** คือ นี้ท่านเรียกว่าความฟุ้งซ่าน.

บทว่า **มฺสา** ในบทว่า **มฺสวาทํ ปหาย** ละมฺสวาท นี้เป็นวชิประโยชน์ หรือกายประโยชน์ อันหักเสียซึ่งประโยชน์ของผู้มุ่งจะกล่าวให้ผิด เจตนาอัน มีกายประโยชน์หรือวชิประโยชน์เป็นที่ตั้งของผู้พูดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจผิด โดย ความประสงค์จะพูดให้ผิด ชื่อว่า **มฺสวาท**. อีกนัยหนึ่ง. บทว่า **มฺสา** คือเป็น วัตถุที่ไม่จริง ไม่แท้. บทว่า **วาท** คือ การให้เขารู้วัตถุนั้นโดยความเป็น จริงโดยความแท้. อนึ่งโดยลักษณะเจตนาอันจะให้เขารู้เช่นนั้นตั้งขึ้นแก่ผู้ ประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้วัตถุนั้นไม่เป็นจริงโดยความเป็นจริง ก็ชื่อว่า **มฺสวาท**. ซึ่ง **มฺสวาท** นั้น. บทว่า **ปหาย** ละ **มฺสวาท** นั้น คือละความเป็นผู้ทูลอันได้ แก่ เจตนาจะพูดเท็จนี้เสีย. บทว่า **ปฏฺวิโร** เว้นขาด คืองดเว้นจาก ความเป็นผู้ทูลนั้นตั้งแต่เวลาละได้แล้ว. พึงทราบความในบททั้งหลายเห็น ปานนี้แม้อันโดยนัยนี้ว่า แม้ความคิดว่าจักล่วงก็ยังมี จะกล่าวไปทำไมถึง ธรรมอันควรรู้ด้วยจักขุ โสตะและกายเล่า. ชื่อว่า **สจฺจวาทิ** เพราะพูดจริง. ชื่อว่า **สจฺจสนฺโ** ดำรงคำสัตย์ เพราะสืบทอดคำสัตย์ไว้ด้วยความจริง อธิบายว่า ไม่พูดเท็จในระหว่าง ๆ. เพราะคนใดบางครั้งพูดเท็จ บาง ครั้งพูดจริง คำสัตย์ของบุคคลนั้นไม่สืบต่อด้วยความสัตย์ เพราะเขาพูด เท็จในระหว่าง เพราะฉะนั้น คนนั้นได้ชื่อว่าไม่ดำรงคำสัตย์. บุคคลนี้ไม่พูด เท็จ แม้เพราะเหตุความเป็นอยู่ ย่อมดำรงความสัตย์ไว้ด้วยความสัตย์เหมือน

กัน ก็ไม่เชื่อว่าเป็นผู้ดำรงคำสัตย์, บทว่า **เถโต** คือมั่นคง. อธิบายว่า มีถ้อยคำมั่นคง, บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีถ้อยคำไม่มั่นคง **คฺจฺลีย้อมฝ้า** คฺจฺลฺก ปักที่กองแกลบ และคฺจฺฟีกวางบนหลังม้าจะนั้น คนหนึ่งมีถ้อยคำมั่นคง **คฺจฺรอยจารี** กบนแผ่นดิน และคฺจฺเสาเชื่อนจะนั้น. แม้จะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่ยอมพูดเป็นคำสอง. บุคคลนี้ท่านเรียกว่าผู้มีวาจามั่นคง. บทว่า **ปจฺจยโก** คือเชื่อถือได้ อธิบายว่า มั่นอยู่ในคำสัตย์. จริงอยู่ คนบางคนเชื่อถือไม่ได้ เมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพูดเรื่องอะไร ก็พูดว่า พวกท่านอย่าเชื่อคำของเขาเลย. คนหนึ่งเชื่อถือได้ เมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพูดเรื่องอะไรก็พูดว่า ฝ่า คนโน้นพูดถือเป็นประมาธได้ ไม่ต้องสอบสวน นี่ต้องเป็นอย่างนั้น ดังนี้ บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า เป็นบุคคลเชื่อถือได้. บทว่า **อวิธวาทโก** **โลกุตฺต** ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก อธิบายว่า ไม่พูดให้ชาวโลกเข้าใจผิด เพราะเป็นผู้กล่าวคำสัตย์นั้น. พึงทราบความในบทมีอาทิว่า **ปิสฺฐาวาจา** **ปหาย** ละปิสฺฐาวาจา ดังต่อไปนี้ วาจาที่บุคคลพูดทำให้เขารักตน ทำความต่อเสียดแก่ผู้อื่น ชื่อว่าปิสฺฐาวาจา. วาจาที่ทำให้ความหยาบให้คนบ้าง ให้ผู้อื่นบ้าง แม้วาจาเองก็หยาบไม่เพราะหู ไม่สุขใจ ชื่อว่า **ผรุสฺสวาจา**. บุคคลผู้กล่าวคำเพื่อเจ้าไม่มีประโยชน์ ชื่อว่าสัมผัสฺปฺลาปะ. แม้เจตนาใดอันเป็นเหตุแห่งคำพูดเหล่านั้น ย่อมได้ชื่อว่าปิสฺฐาวาจาเป็นต้นเหมือนกัน เจตนาอันท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า **อิเมธึ** **เกทาย** เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ก็เพื่อทำลายผู้ที่ฟังในสำนักของผู้ที่กล่าววาจาแต่สำนักนี้. บทว่า **ภินฺนํ** **วา** **สนฺธาตา** สมานคนที่แตกกัน คือเมื่อมิตรสองคนหรือผู้ที่ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น แตกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเข้าไปหาคน ๆ หนึ่ง แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า การแตกกันนี้ไม่สมควรแก่

ท่านทั้งหลายผู้เกิดในตระกูลเช่นผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ ชื่อว่าทำความสมาน.
บทว่า **อนุปฺปาทา** ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน คือส่งเสริมคนที่
สมานกัน. อธิบายว่า เห็นคนสองคนพร้อมเพรียงกัน แล้วกล่าวคำ
มีอาทิว่า นี่สมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ประกอบด้วย
คุณเห็นปานนี้แล้วทำให้หนักแน่นยิ่งขึ้น. ชื่อว่า **สมคฺคาราโม** เพราะ
มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี. อธิบายว่า ความพร้อมเพรียงไม่มีในที่ใด
ไม่ควรแม้จะอยู่ในที่นั้น. บาลีว่า **สมคฺคาราโม** ดังนี้บ้าง. ความอย่างเดียว
กัน. บทว่า **สมคฺครโต** คือ ยินดีในบุคคลผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า
ละบุคคลเหล่านั้นแล้วไม่ปรารถนาจะไปในที่อื่น. ชื่อว่า **สมคฺคนนฺที** เพราะ
เห็นก็ดี ฟังก็ดี ซึ่งบุคคลผู้พร้อมเพรียงกันย่อมยินดี. บทว่า **สมคฺคกรณิ**
วํจฺ ภาสิตา กล่าววาจาทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน คือกล่าววาจาที่ทำให้
สัตว์ทั้งหลายพร้อมเพรียงกันอันแสดงถึงคุณของความสามัคคี มิใช่ นอก
เหนือไป. เจตนาหยาบโดยส่วนเดียวยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น
ตัดความรักของบุคคลอื่น ชื่อว่า **ผรุสฺวาจา**. บทว่า **เนลา** กล่าววาจา
ที่ไม่มีโทษ โทษท่านเรียกว่าเอลา. ชื่อว่า **เนลา** เพราะวาจาไม่มีโทษ.
คุณ **เนลา** ที่ท่านกล่าวไว้ในคานานี้ว่า **เนลฺงฺโค เสตปจฺฉาโท** ไม่มีโทษ
(บริสุทฺธิ) คลุมด้วยผ้าขาว. บทว่า **กณฺณสุขา** ไพเราะโสต คือวาจาสบายหู
เพราะไพเราะด้วยพยัญชนะไม่เกิดเสลดหูจุกเข้มแทงหู. ชื่อว่า **เปมฺนิยา**
เพราะไม่เกิดความโกรธ ให้เกิดความรักไปทั่วกาย เพราะไพเราะ
ด้วยอรรถบทว่า **หทยฺงฺคฺมา** วาจาหยั่งลงถึงหทัย. ชื่อว่า **หทยฺงฺคฺมา**
เพราะไม่มีอะไรกระทบไปถึงหทัยเข้าไปสู่จิตโดยสะดวก. ชื่อว่า **โปริ** เพราะ
เป็นคำของชาวเมือง บริบูรณ์ด้วยคุณ. อนึ่ง ชื่อว่า **โปริ** เพราะเป็นเด็กดี

คุณาริผู้เจริญในบุรี. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า โปริ เพราะเป็นวาจาของชาวเมือง.
อธิบายว่า เป็นคำพูดของชาวเมือง. จริงอยู่ ชาวเมืองเป็นผู้พูดเหมาะสม
ย่อมเรียกคนปูนบิดาว่าบิดา คนปูนพี่ว่าพี่. ชื่อว่า พุซนคนุตตา เพราะ
คำพูดเห็นปานนี้ ย่อมเป็นที่พอใจของชนหมู่มาก. ชื่อว่า พุซนมนาปา
เพราะเป็นที่ชอบใจของชนหมู่มาก ทำความงดงามให้แก่ใจ ด้วยเป็นวาจา
ที่พอใจ. อกุศลเจตนาอันยังกายประโยชน์ และวจีประโยชน์ให้ตั้งขึ้นด้วย
ให้รู้ความไม่มีประโยชน์ชื่อว่า สัมผัสปลาปะ. ชื่อว่า กาลวาทิ เพราะพูด
ถูกกาลอันควร. อธิบายว่า พูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด. ชื่อว่า ภูตวาทิ
เพราะพูดจริงแท้ตามความจริง. ชื่อว่า อดุลวาทิ เพราะพูดถึงประโยชน์
ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า. ชื่อว่า ธมฺมวาทิ เพราะพูดถึงโลกุตระ-
ธรรม ๘. ชื่อว่า วินยวาทิ เพราะพูดถึงสังวรวินัย (การสำรวม) และ
ปหานวินัย (การละ). ชื่อว่า นิธานวติ เพราะมีวาจาเป็นหลักฐาน ที่ท่าน
เรียกว่านิธาน. อธิบายว่า กล่าวคำพูดอันควรจำไว้ในหทัย. บทว่า กาเลน
โดยกาลอันควร คือแม้เมื่อจะกล่าววาจาเห็นปานนี้ก็มิ่กล่าวในกาลอันไม
ควรว่า เราจักกล่าววาจาอันมีหลักฐาน. แต่กล่าวในกาลอันควร. บทว่า
สถาปเทสฺส มีที่อ้างอิง อธิบายว่า พร้อมด้วยอุปมา พร้อมด้วยเหตุ.
บทว่า ปริยнутวตี มีส่วนสุด อธิบายว่า แสดงหัวข้อแล้วกล่าวไปตามที่
หัวข้อของวาจนั้นปรากฏ. บทว่า อดุลสตฺยหิตี ประกอบด้วยประโยชน์
คือกล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ เพราะมีประกอบด้วยอรรถที่ผู้นั้น
กล่าว สมบูรณ์ด้วยอรรถอันผู้กล่าวจำแนกไว้หลายนัย สามารถถือเอาได้.
อธิบายว่า มิใช่ยกบทอื่นแล้วกล่าวบทอื่น. บทว่า จตุทฺโทสถาปคตฺ วาจ
ภาสติ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ คือกล่าววาจาปราศจากโทษ ๔
มีมุสาวาทเป็นต้น.

บทว่า **ทวตฺตีสาย ติริจฺจนกถาย** คือ ไม่ประกอบด้วยศิริจฺจน-
กถา ๓๒ ประการของสัตว์ผู้พ้นจากสววรรค์. บทว่า **ทส กถาวตฺถุณี**
กถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือเหตุอันเป็นวัตถุแห่งกถาอาศัยวิวิฏฐะ (นิพพาน)
๑๐ ประการมีความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น. บทว่า **อปฺปิจฺโถ**
มีความปรารถนาน้อย ในบทว่า **อปฺปิจฺจกถํ** นี้ ได้แก่ เว้นความปรารถนา
ไม่มีความปรารถนา ไม่มีความอยาก. อันที่จริงพยัญชนะ ในบทว่า **อป-**
ปิจฺโถ นี้ ดูเหมือนจะยังมีพยัญชนะเหลืออยู่. แต่รรถไม่มีอะไรเหลืออยู่
เลย. เพราะพระจีณาสพไม่มีความปรารถนาแม้แต่น้อย. อีกอย่างหนึ่ง
ในความปรารถนານี้พึงทราบประเภทดังนี้ คือความปรารถนาลากคนอื่น
เพื่อตน ความปรารถนาลามก ความปรารถนาใหญ่ ความปรารถนาน้อย.
ในประเภทความปรารถนาเหล่านั้นพึงทราบดังนี้ ความปรารถนาลาก
ของผู้อื่นเพราะไม่อึดในลาภของตน ชื่อว่าปรารถนาลากคนอื่นเพื่อตน.
ผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลากคนอื่นเพื่อตนนั้น แม้ขนมสุขในภพขณะ
หนึ่งที่เขาใส่บาตรของตน ก็ปรากฏเหมือนยังไม่สุคติและเหมือนเล็กน้อย.
วันรุ่งขึ้นเขาใส่บาตรของผู้อื่น ก็ปรากฏเหมือนสุคติแล้วและเหมือนมาก.
ความสรรเสริญในคุณอันไม่มี และความไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่ามี
ความปรารถนาลามก. ความปรารถนาลามกนั้นมาแล้วโดยนัยมีอาทิว่า คน
บางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธาปรารถนาว่า ขอให้ชนรู้จักเราว่าเป็นผู้มี
ศรัทธา. บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลากนั้น ย่อมตั้งอยู่ในความ
หลงกลวง. ความสรรเสริญคุณอันมีอยู่ และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณใน
การรับ ชื่อว่ามีความปรารถนาใหญ่. แม้ความปรารถนาใหญ่นั้น ก็มา
แล้วโดยนัยนี้ว่า คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ชน

จงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศีล
ดังนี้ บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารถนาใหญ่นั้นเป็นผู้ไม่อึดด้วยท่อนผ้า,
แม้มารดาผู้ให้กำเนิดก็ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งความคิดของเขาได้. สมดังที่
ท่านกล่าวไว้ว่า

**กองไฟ มหาสมุทร และบุคคลผู้มีความปรารถนา
ใหญ่ ชนทั้งหลายให้ปัจจัยจนเต็มเกวียน แม้ทั้งสาม
ประเภทนั้นก็หาอึดไม่.**

ส่วนความเป็นผู้ปิดบังคุณอันมีอยู่ และรู้จักประมาณในการรับ ชื่อ
ว่า มีความปรารถนาล้น. บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารถนาล้นนั้น
เพราะประสงค์จะปกปิดคุณแม้ที่มีอยู่ในตน ถึงมีศรัทธา ก็ไม่ปรารถนาว่า
ขอชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศรัทธา ถึงมีศีล เป็นผู้สงัด เป็นพหูสูต เป็นผู้
ปรารถนาคความเพียร เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ เป็นผู้มีปัญญาเป็นพระจิณาสพ
ก็ไม่ปรารถนาว่าชนจงรู้จักเราว่า เป็นพระจิณาสพ เหมือนพระมัชฌัน-
ติกเถระจะนั้น. ก็แลภิกษุผู้มีความปรารถนาล้นอย่างนี้ ย่อมยังลาภ
ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้ถาวร ยังจิตของทายกให้ยินดี.
มนุษย์ทั้งหลายเลื่อมใสแล้วในวัตรของภิกษุนั้นย่อมถวายมาก โดยอาการ
ที่ภิกษุนั้นเป็นผู้มีความปรารถนาล้น จึงรับแต่น้อย.

ยังมีความปรารถนาล้นอีก ๔ อย่าง คือ ปรารถนาล้นใน
ปัจจัย ปรารถนาล้นในธุดงค์ ปรารถนาล้นในปริยัติ ปรารถนาล้นใน
อธิคม (ความสำเร็จ, การบรรลุ). ใน ๔ อย่างนั้น ความปรารถนาล้น
ในปัจจัย ๔ ชื่อว่า ปรารถนาล้นในปัจจัย. ภิกษุใดรู้กำลังของทายก
รู้กำลังของไทยธรรม รู้กำลังของตน พิว่า ไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์

จะให้ผู้น้อยยอมรับแต่น้อยด้วยกำลังของทายก. ไทยธรรมมีน้อย ทายก ประสงค์จะให้มาก ยอมรับแต่น้อยด้วยกำลังของไทยธรรม. แม้ไทยธรรม ก็มีมาก แม้ทายกก็ประสงค์จะให้มาก รู้กำลังของตนยอมรับพอประมาณ เท่านั้น. ไม่ประสงค์จะให้รู้ว่าการสมทานชดงค์มีอยู่ในตน ภิกษุนี้ เชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาลดในชดงค์. ส่วนภิกษุใดไม่ประสงค์จะให้รู้ว่าเป็นพหูสูต ภิกษุนี้เชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาลดในปริยัติ. ส่วนภิกษุใดได้เป็นพระโสดาบันเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ปรารถนา จะให้รู้ว่าเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ภิกษุนี้เชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาลดในอริยม. ส่วนพระชินาสพละความปรารถนาลดคนอื่นเพื่อตน ความปรารถนาลดมาก ความปรารถนาใหญ่ได้แล้ว เชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาลด เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลดด้วยความบริสุทธิ์ คือไม่โลภอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความปรารถนาโดยประการทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงโทษในธรรมเหล่านั้นว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ คือความปรารถนาลดคนอื่นเพื่อตน ความปรารถนาลดมาก ความปรารถนาใหญ่ควรละเสีย ทรงแสดงว่า ควรประพฤติสมทานความเป็นผู้ปรารถนาลดเห็นปานนี้ เชื่อว่าตรัส **อปริจุจกถา** ความปรารถนาลด.

เราจักแสดงอรรถที่ต่างกันในบทเป็นต้นว่า **สนุตฺตฺตฺตฺจกถํ** กล่าวถึง สันโดษ. แต่พึงทราบการประกอบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า **สนุ- ตฺตฺตฺจกถํ** คือกล่าวถึงความยินดีป้จจัยตามมีตามได้. ก็สันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง. ๑๒ อย่างนั้นอย่างไร. คือสันโดษในจีวรมี ๓ อย่าง คือ ขดาลากสันโดษ ๑ ขดาลพลสันโดษ ๑ ขดาลารูปสันโดษ ๑. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้นก็เหมือนกัน. จะพรรณนาถึงประเภทของสันโดษนั้นต่อไป.

ภิกษุในศาสนานี้ได้จิรวดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ภิกษุนั้นใช้สอยจิรวนั้น
เท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในจิรว
ของภิกษุนั้น (ยถาสถสันโดษ). อนึ่ง ภิกษุใดปกติมีกำลังน้อย หรือถูก
อาพาธและชราครอบงำ ห่มจิรวหนักย่อมลำบาก ภิกษุนั้นแลกเปลี่ยน
จิรวนั้นกับภิกษุที่ชอบกัน แล้วใช้สอยจิรวผืนที่เขาเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อ
ว่า ยินดีตามกำลังในจิรวของภิกษุนั้น (ยถาพลสันโดษ). ภิกษุรูปอื่นได้
ปัจจัยประณีต ภิกษุนั้นได้จิรวมีค่ามาก มีจิรวผ้าไหมเป็นต้นผืนใดผืนหนึ่ง
หรือจิรวหลายผืนแล้วถวายว่า ผืนนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน ผืนนี้
สมควรแก่ท่านผู้เป็นพหูสูต ผืนนี้สมควรแก่ภิกษุอาพาธ ผืนนี้สมควร
แก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย ดังนี้ แล้วเลือกจิรวเก่า ๆ ของภิกษุเหล่านั้น หรือ
จิรวที่เปื้อนจากกองหยากเยื่อเป็นต้น เอาจิรวเหล่านั้นใช้เป็นสังฆาฏิ ย่อม
เป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามความสมควรในจิรวของภิกษุนั้น (ยถา-
สารูปสันโดษ).

ส่วนภิกษุในศาสนานี้ได้บิณฑบาตเสว้าหมองก็ตาม ประณีตก็ตาม
ภิกษุนั้นยังชีวิตให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น
แม้ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. อนึ่ง
ภิกษุใดได้บิณฑบาตอันแสดงหรือผิดสำแดงของตน ถิ่นบิณฑบาตนั้นแล้ว
ไม่สบาย ภิกษุนั้นถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วถินโภชนะ
เป็นที่สบายจากมือของภิกษุนั้น แล้วบำเพ็ญสมณธรรม ย่อมเป็นผู้สันโดษ.
นี่ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. ภิกษุรูปอื่นได้บิณฑบาต
อันประณีตมาก ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย
ผู้อาพาธ เหมือนถวายจิรวนั้น หรือเทียบบิณฑบาต แล้วถินอาหารสำรวม

ที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยินดีตามสมควร
ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้ได้เสนาสนะที่ชอบใจก็ตาม ไม่ชอบใจก็ตาม
ภิกษุนั้นไม่เกิดโสมนัส ไม่เกิดขุ่นข้องด้วยเสนาสนะนั้น ย่อมยินดีตาม
ได้ แม้โดยที่สุดเครื่องลาดทำด้วยหญ้า. นี้ชื่อว่า ยินดีตามได้ในเสนาสนะ
ของภิกษุนั้น. อนึ่งภิกษุใดได้เสนาสนะอันทำลายสุขภาพก็ตาม ทำให้
เจ็บป่วยก็ตาม เมื่ออยู่ในเสนาสนะใดไม่สบาย ภิกษุนั้นให้เสนาสนะนั้น
แก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน เมื่ออยู่ในเสนาสนะอันเป็นที่สบายในสำนักของภิกษุ
นั้น ก็เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในเสนาสนะของภิกษุนั้น
ภิกษุรูปอื่นมีบุญมาก ได้เสนาสนะอันประณีตมาก มีถ้ำ มณฑป และ
เรือนยอดเป็นต้น ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน เป็นพหูสูต มีลาภน้อย
ผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรเหล่านั้นแล้ว แม้จะอยู่ในที่ไหน ๆ ก็ย่อมเป็น
ผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยินดีตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น. แม้ภิกษุใด
สำเนียงอยู่ว่า ชื่อว่าเสนาสนะดีเกินไป เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
เมื่อภิกษุนั่ง ณ เสนาสนะนั้นย่อมถูกความหลับครอบงำ ย่อมก้าวลงสู่ความ
ง่วงเหงาหาวนอน ความวิตกลามกย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ตื่นอยู่อีกแล้วไม่
รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้มาถึงแล้ว ภิกษุนั้นปฏิเสธเสนาสนะนั้นแล้ว แม้
อยู่ในกลางแจ้งและโคนต้นไม้เป็นต้น ก็เป็นผู้สันโดษ. แม้นี้ก็ชื่อว่า ยินดี
ตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุได้เกสัชเสร้าหมองก็ตาม ภิกษุนั้นได้เกสัชใดยินดีด้วย
เกสัชนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า ยินดีตาม

ได้ในคิลานปัจฉิมของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุใดต้องการน้ำมันแต่ได้น้ำอ้อย
ภิกษุนั้นถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วรับน้ำมันจากมือของภิกษุ
นั้น หรือแสวงหาอย่างอื่น แม้เอาน้ำมันและน้ำอ้อยเหล่านั้นทำเกสัช ก็
เป็นผู้สันโดษเหมือนกัน. นี้ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในคิลานปัจฉิมของภิกษุ
นั้น. ภิกษุรูปอื่นมีบุญมากได้เกสัชอันประณีต มีน้ำมันและน้ำอ้อยเป็นต้น
ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย ผู้อาพาธ
เหมือนถวายจิวรนั้นแล้ว แม้ยังชีวิตของภิกษุเหล่านั้นรูปใด ๆ ที่มาแล้ว ๆ
ให้เป็นไป ก็เป็นผู้สันโดษเหมือนกัน. อนึ่งภิกษุใดอันภิกษุตั้งของหวาน ๔
อย่างไว้ในภาชนะเดียวกันแล้วกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงรับสมอดองด้วย
น้ำมูตรในภายในภาชนะหนึ่งที่พระคุณเจ้าปรารถนาเถิด หากโรคของ
ภิกษุนั้นสงบด้วยขนานใดขนานหนึ่งในยาเหล่านั้น ห้ามของหวาน ๔ ว่า
ชื่อว่า สมอดองด้วยน้ำมูตร อันพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญ แล้ว
เอาสมอดองด้วยน้ำมูตรทำเกสัช ย่อมเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งทีเดียว. นี้ชื่อว่า
ยินดีตามสมควรในคิลานปัจฉิมของภิกษุนั้น. บรรดาสันโดษแต่ละ ๓ อย่าง
ในปัจฉิมทั้งหลาย เฉพาะอย่างเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า ยถาสารูปสันโดษ
(ยินดีตามสมควร) เป็นเลิศ. พระอรหันต์เป็นผู้สันโดษด้วยสันโดษแม้
๓ อย่างเหล่านั้นในปัจฉิมอย่างหนึ่ง ๆ.

บทว่า ปวิเวกถัม ได้แก่ กถาเกี่ยวกับความสังัด. จริงอยู่ ความ
สังัดมี ๓ อย่าง คือ สังัดกาย ๑ สังัดจิต ๑ สังัดจากอุปธิ (กิเลส) ๑. ใน
ความสังัด ๓ อย่างนั้น รูปหนึ่งเดิน รูปหนึ่งยืน รูปหนึ่งนั่ง รูปหนึ่งนอน
รูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาต รูปหนึ่งก้าวไป รูปหนึ่งเดินจงกรม รูปหนึ่ง
เที่ยวไป รูปหนึ่งอยู่ นี้ชื่อว่า กายปวิเวก (สังัดกาย). สมابัตติ ๘ ชื่อว่า

จิตตปวิเวก (สังัดจิต). นิพพานชื่อว่า อุปธิปวิเวก (สังัดจากกิเลส). สมดัง
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า กายปวิเวกของผู้มีกายตั้งอยู่ในความสังัด จิตตปวิเวกของ
ผู้ยินดีในเนกขัมมะแล้ว อุปธิปวิเวกของบุคคลผู้ไม่มีอุปธิ ผู้มีจิตบริสุทธิ์
ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง ถึงนิพพานแล้วดังนี้.

สังสัคคะ (ความเกี่ยวข้อง) ในบทว่า **อัสสคฺคกถิ** (กถาเรื่องการ
ไม่เกี่ยวข้องกัน) นี้มีอยู่ ๕ อย่าง คือ สวนสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการฟัง) ๑
ทัสสนสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการเห็น) ๑ สมุทฺตปนสังสัคคะ (เกี่ยวข้อง
ด้วยการสนทนา) ๑ สัมโภกสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการบริโภคร่วมกัน) ๑
กายสังสัคคะ (เกี่ยวข้องทางกาย) ๑.

ในสังสัคคะ ๕ อย่างนั้น ภิกษุในศาสนานี้ได้ฟังมาว่า ที่บ้านหรือ
นิคมโน้นมีหญิงหรือหญิงวัยรุ่น มีรูปสวย น่าดู น่ารัก ประกอบด้วยผิว
พรรณงามยิ่งนัก ดังนี้ ภิกษุนั้นได้ฟังดังนั้นแล้วตกหลุมรัก ไม่สามารถ
จะประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ หמדกำลังที่จะเล่าเรียน เวียนมาเพื่อความ
เป็นคนแล้ว เพราะเหตุนั้น รากะจึงเกิดด้วยวิถีแห่งโสตวิญญาณของภิกษุนั้น
ผู้ฟังซึ่งสมบัติมีรูปเป็นต้นที่คนอื่นบอกอย่างนี้ หรือฟังเสียงแม่หัวเราะ
และรำพันด้วยตนเอง ชื่อว่า **สวนสังสัคคะ**.

ภิกษุในศาสนานี้ไม่ได้ฟัง แต่เห็นเองซึ่งหญิงหรือหญิงวัยรุ่นรูปสวย
น่าดู น่ารัก ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก ภิกษุนั้นเห็นเข้าแล้ว
ตกหลุมรัก ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ หמדกำลังที่จะเล่าเรียน
เวียนมาเพื่อความเป็นคนแล้ว เพราะเหตุนั้น รากะจึงเกิดด้วยวิถีแห่งจกฺขุ-
วิญญาณของภิกษุผู้แลดูรูปอันเป็นเข้าศึ่กอย่างนี้ ชื่อว่า **ทัสสนสังสัคคะ**.

อนึ่ง รากะเกิดด้วยการสนทนาปราศรัยกันและกัน ชื่อว่า **สมมูล-
ลปนสังสัคคะ**.

รากะเกิดด้วยภิกษุรับของของภิกษุณี หรือภิกษุณีรับของของภิกษุ
แล้วบริโภคร่วมกัน ชื่อว่า **สัมภอกสังสัคคะ**.

อนึ่ง รากะเกิดด้วยการจับมือเป็นต้น ชื่อว่า **กายสังสัคคะ**.

พระอรหันต์ ไม่เกี่ยวข้องกับบริษัท ๔ ด้วยสังสัคคะ ๕ เหล่านี้
พ้นจากการยึดถือ และพ้นจากการเกี่ยวข้อง กล่าวสรรเสริญคุณของการ
ไม่เกี่ยวข้อง ชื่อว่ากล่าว **อสังสัคคกถา**.

ในบทว่า **วีริยารมุกถา** กถาปรารภความเพียรนี้ มีความว่า ภิกษุ
ใดเป็นผู้ระครองความเพียรไว้ เป็นผู้มีความเพียรทางกายและทางจิต
บริบูรณ์ ในเวลาเดิน ก็ไม่ให้กิเลสเกิด ในเวลาขึ้น นั่ง นอน ก็ไม่ให้
กิเลสเกิด ประพฤติอุจจัยบิบบงูเห่าด้วยมนต์ และอุจเหยียบศัตรูที่ค่อ กล่าว
สรรเสริญคุณของผู้ปรารภความเพียรเช่นนั้น ชื่อว่ากล่าว **วีริยารัมภกถา**.

บทว่า **ศีล** ในบทว่า **ศีลกถ** กถาว่าด้วยศีลนี้ ได้แก่ **จตุปาริ-
สุทธศีล**. บทว่า **สมาธิ** ได้แก่ **สมาบัติ ๘** อันมีวิปัสสนาเป็นบาท.
บทว่า **ปญญา** ได้แก่ **ญาณอันเป็นโลกิยะและโลกุตระ**. บทว่า **วิมุตติ**
ได้แก่ **วิมุตติอัน เป็นอรหัตผล**. บทว่า **วิมุตติญาณทสุสน** ได้แก่ **ปัจจบเวก-
ขณญาณ ๑๕** อย่าง. เมื่อจะประกาศคุณของศีลเป็นต้น ชื่อว่า กล่าวกถา
เรื่องศีลเป็นต้น. บทมีอาทิว่า **สติปฏฺฐานกถ** อันเป็นบทสุดท้ายของบทว่า
ตฺถชลาตมตฺตจฺจ โส มฺหิ ก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง และค้นหาเพียง
ดั่งว่าตาข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นมฺหิ พึงทราบโดยทำนองดังกล่าว
แล้วในบทก่อน ๆ.

บทว่า **นิราสตุตี** บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง คือไม่มีตัณหา. บทว่า **วิเวกทสฺสี ผลุเสสุ** ผู้มีปกติเห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ได้แก่เห็นวิเวก ในความเป็นตนเป็นต้น ในจักขุสัมผัสเป็นต้น อันเป็นปัจจุบัน. บทว่า **ทิจฺฐิจฺฐุ จ น นียฺยติ** และไม่ถูกนำไปในเพราะทิจฺฐิทั้งหลาย ได้แก่ไม่ถูกนำไปในเพราะทิจฺฐิอย่างใดอย่างหนึ่งในทิจฺฐิ ๖๒.

บทว่า **วิปริณตํ वा วตฺถุ น โสจติ** ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน คือละภาวะเดิมแล้วยอมไม่ถึงความเศร้าโศกในวัตถุใด ๆ ที่เสื่อมไป. บทว่า **วิปริณตสมฺมิ** वा คือ เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว. บทว่า **จกฺขุสมฺมุผลุโส** ได้แก่ ผัสสะเกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ ทำจักขุให้เป็นวัตถุ ชื่อว่า จักขุสัมผัส. แม้ในผัสสะที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อนึ่ง ในบทนี้ผัสสะที่มีมาก่อน ก็มีจักขุประสาทเป็นต้นเป็นวัตถุทั้งนั้น. มโนสัมผัส มีหทยะเป็นวัตถุก็มี ไม่มีวัตถุก็มี ทั้งหมดเป็นผัสสะเป็นไปในภูมิ ๔. บทว่า **อริวจนสมฺมุผลุโส** คือ เป็นชื่อของสัมผัสนั้น โดยปริยาย. เพราะอรูปรูปร่าง ๓ อย่างหมุนไปตามข้างหลังเอง ย่อมทำชื่อของสัมผัสที่เกิดพร้อมกับตนว่าอริวจนสัมผัส. บทว่า **ปฏฺฐิมสมฺมุผลุโส** ปฏฺฐิมสัมผัสโดยนิปริยาย สัมผัสเป็นไปในปัญจทวาร ชื่อปฏฺฐิมสัมผัส สัมผัสเป็นไปในมโนทวาร ชื่อว่าอริวจนสัมผัส. บทว่า **สุขเวทนีโย ผลุโส** ได้แก่ ผัสสะอันเกิดขึ้นเกื้อกูลแก่สุขเวทนา. แม้ในสัมผัสทั้งสองนอกจากนี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **กุสโล ผลุโส** ผัสสะอันเป็นกุศล ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับกุศลจิต ๒๑. บทว่า **อกุสโล** ผัสสะเป็นอกุศล ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับอกุศลจิต ๑๒. บทว่า **อฺพฺยาโกโต** ผัสสะอันเป็นอภัยกถุต ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับอภัยกถุตจิต ๕๖. บทว่า **กามารจโร** ผัสสะอันเป็นกามาวจร ได้แก่ผัสสะอัน

เกิดพร้อมกับกามาวจรจิต ๕๔. บทว่า **รูปาวจโร** ผัสสะอันเป็นรูปาวจร ได้แก่ ผัสสะอันเกิดพร้อมกับรูปาวจรจิต ๑๕ มีกุศลจิตเป็นต้น. บทว่า **อรูปาวจโร** ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ได้แก่ ผัสสะที่สัมปยุตด้วยอรูปาวจรจิต ๑๒ ด้วยอำนาจแห่งกุศลจิตและอัพยาทจิต. บทว่า **สุญญโต** ผัสสะอันเป็นสุญญตะ ได้แก่ มรรคอันเกิดขึ้นแก่ผู้เห็นแจ้งด้วยอำนาจแห่งอนัตตานุ-
ปัสสนา ชื่อว่า **สุญญตะ** ความเป็นของสุญญ. ผัสสะอันเกิดพร้อมกับมรรค นั้นชื่อว่า **สุญญตผัสสะ**. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ใน บทว่า **อนิมิตโต** ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะนี้ ได้แก่ มรรคอันเกิดขึ้นแก่ผู้เห็นแจ้งด้วยอำนาจแห่งอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า **อนิมิตตะ** (หานิมิตมิได้). บทว่า **อปฺปณฺหิตโต** ผัสสะอันเป็นอปปณฺหิตตะ (ไม่มีที่ตั้ง) ได้แก่ มรรคอันเกิดขึ้นแก่ผู้เห็นแจ้งด้วยอำนาจทุกขานุปัสสนาชื่อว่า **อปปณฺหิตตะ**. บทว่า **โลกิโย** ผัสสะอันเป็นโลกิยะ คือวิญญะท่านเรียกว่าโลก เพราะอรรถว่า เสื่อมโทรมแตกสลายไป ธรรมเป็นไปในภูมิ ๑ เป็นโลกิยะเพราะประกอบอยู่ในโลกด้วยความนับเนื่องกันในวิญญะนั้น. บทว่า **โลกุตฺตโร** ผัสสะอันเป็นโลกุตระ ได้แก่ ผัสสะ ชื่อว่าโลกุตระเพราะข้ามพ้นไปจากโลก. ผัสสะอันเป็นโลกุตระ เพราะไม่นับเนื่องในโลก. บทว่า **อตุเตน** วา คือ จากความเป็นคนบ้าง. บทว่า **อตุตฺตนิเยน** วา คือ จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง.

บทว่า **ปฏฺฐิโน** บุคคลเป็นผู้หลีกเลี่ยง คือปราศจากอกุศลธรรม นั้น เพราะละราคะเป็นต้นได้. บทว่า **อกุหโก** ไม่หลอกลวง คือไม่ทำให้พิสวงด้วยวัตถุเป็นเครื่องหลอกลวง ๓ อย่าง. บทว่า **อปีหาสุ** คือ มีปกติไม่ทะเยอทะยาน. ท่านอธิบายว่า เว้นจากความปรารถนาและความ

อยาก. บทว่า **อมจฺจรี** **ไมฺตฺระหนิ** คือเว้นจากความตระหนี่ ๕ อย่าง.

บทว่า **อปฺปคฺคฺโก** ผู้ไม่คะนอง คือเว้นจากความเป็นผู้คะนองกายเป็นต้น.

บทว่า **อเชจฺจฺโณ** ไม่เป็นที่รังเกียจ คือไม่น่ารังเกียจ ชื่นตา ชื่นใจ เพราะสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้น.

บทว่า **เปสฺสเมเย จ โน ยฺยูโต** ไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา
ส่อเสียด คือไม่ประกอบในความส่อเสียดอันควรนำเข้าไปด้วยอาการสอง
อย่าง.

บทว่า **ราคสฺส ปหิณฑฺตา** เพราะละเสียซึ่งราคะ คือเพราะละราคะ-
กิเลสได้ด้วยอหัตมรรค. บทว่า **อสุมิมาโน ปหิโน โหติ** เป็นผู้ละความ
ถือตัวว่าเป็นเรา คือละความหยิ่งและความถือตัวว่าเป็นเราได้โดยเด็ดขาด.
บทว่า **ตีณิ กุหนฺวตฺถุณี** วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง คือเหตุให้เกิด
ความพิสวง ๓ อย่าง. ในบทมีอาทิว่า **ปจฺจยปฺปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนฺวตฺถุ**
เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย มีความว่า เมื่อภิกษุได้รับ
นิมนต์ด้วยจีวรเป็นต้น ทั้งมีความต้องการจีวรนั้นเหมือนกัน อาศัยความ
ปรารถนาลามก และรู้ว่าคบคิดเหล่านั้นมีศรัทธาตั้งมั่นด้วยดีในตนเพราะ
การปฏิเสธ เมื่อคบคิดเหล่านั้นคิดว่า น่าอัศจรรย์ใจ พระคุณเจ้ามีความ
ปรารถนาลมก ไม่ปรารถนาจะรับอะไร ๆ อีก ฟังเป็นสิ่งที่เราได้ดีแล้วหนอ
หากพระคุณเจ้าจะฟังรับอะไร ๆ แม้มีประมาณน้อยดังนี้ แสดงความประ-
สงค์จะอนุเคราะห์เขาแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็ทำให้พิสวงด้วยการรับ อันเป็น
เหตุให้เขานำของเข้าไปถวายเป็นเกวียน ๆ. ฟังทราบว่าเป็นเรื่อง
หลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย. อนึ่ง เมื่อภิกษุมีความปรารถนาลมกทำ
ให้พิสวงด้วยอริยาบถอันแสดงความประสงค์จะยกย่อง ฟังทราบว่าเป็นเรื่อง

เรื่องการหลอกลวงอาศัยอิริยาบถ. อนึ่ง เมื่อภิกษุมีความปรารถนาลามก ทำให้พิศวงด้วยอาการนั้น ๆ โดยการกล่าวแสดงถึงการบรรลุดุติมนุสธรรม ฟังทราบว่า นี่คือการหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

ในบทว่า เรื่องการหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัยเป็นไฉนนี้ ฟังทราบว่า ได้แก่การหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย คือกล่าวอย่างนี้ว่าการชองเสพปัจจัย. บทว่า อิธ คหปติกา ภิกขุ นิมนฺเตนติ คือ คหบดีในโลกนี้ย่อมนิมนต์ภิกษุ. ปาฐะอย่างนี้เหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า นิมนฺเตนติ บ้าง วนฺตติ บ้าง. บทว่า จีวรํ ปจฺจกฺขาติ บอกคิน จีวร คือปฏิเสศจีวร. บทว่า เอตํ สารูปํ ยํ สมโณ ข้อนั้นเป็นการสมควรแก่สมณะ คือข้อนี้สมณะทำการทรงจีวรไว้เป็นการสมควร คือเหมาะสม. บทว่า ปาปณิกา वा นนฺตกาณี ผ้าเก่าจากตลาด คือผ้าจีวรวิ้นผ้าใหม่อันตกอยู่ที่ประตูตลาด. บทว่า อฺจุจฺจินฺตฺวา คือ เก็บเอามา. บทว่า อฺญฺจฺจริยา ย คือ ด้วยการเที่ยวไปเพื่อภิกษา. บทว่า ปิณฺฑิตฺยา โลเปณ ได้แก่ ข้าวทำเป็นก้อนได้มา. บทว่า ปุตฺติมฺตฺเตน वा คฺวํ นํมฺตฺเรนา คือ นํมฺตฺเรนา. บทว่า โอสธํ กเรยฺย คือ ฟังทำเป็นยา. บทว่า ตทฺฐปาทย คือ ตั้งแต่นั้นมา. บทว่า ฐตฺวาโท มีวาทะกำจัดกิเลสคือกล่าวคุณแห่งธุดงค์. บทว่า ภฺยฺโย ภฺยฺโย นิมนฺเตนฺติ ยิงนิมนต์ คือนิมนต์บ่อย ๆ. บทว่า สมฺมุขฺภิภาวา คือ เพราะประจบกัน. อธิบายว่า เพราะความมีอยู่. บทว่า ปสฺวติ คือ ย่อมได้. สามารถจะทำโดยประจบด้วยศรัทธา เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า สทฺฐาย สมฺมุขฺภิภาวา เพราะประจบด้วยศรัทธาเป็นอาทิ. ไทยธรรมหาได้ง่ายแต่ทักษิณบุคคลและศรัทธาหาได้ยาก. เพราะศรัทธาของปุถุชนไม่มั่นคงเปลี่ยนไปทุก ๆ อย่างก้าว. ด้วยเหตุนี้แลแม้พระอัคร-

สาวกเช่นกับพระมหาโมคคัลลานะ ยังไม่สามารถเป็นผู้รับรองปุณฺณนั้นได้ จึงกล่าวว่า คุณก่อนผู้อาวุโส พระมหาโมคคัลลานะไม่สามารถรับรองธรรมสองอย่าง คือ โภคะและชีวิตของท่านได้ แต่จะรับรองท่านได้ด้วยศรัทธา. บทว่า **ปุณฺณ** ในบทว่า **เอวํ ตุมฺเห ปุณฺณ** **ปริหีนา ภวิสฺส** ท่านทั้งหลายจักเป็นผู้เสื่อมจากบุญด้วยอาการอย่างนี้เป็นตติยวิภัตติลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ. คือท่านจักเป็นผู้เสื่อมจากบุญคือหันหลังให้บุญ. บทว่า **ภากุญฺจิกา** หน้าสยิว คือทำหน้าสยิวด้วยการเห็นหน้าผู้ยี้. อธิบายว่า มีหน้าเบี้ยวบิด. ชื่อว่า **ภากุญฺจิกะ** เพราะมีหน้าสยิว. ความเป็นผู้มีหน้าสยิว ชื่อว่า **ภากุญฺจิกะ** บทว่า **กุหนนา** ความหลอกลวง คือความพิสดาร. กิริยาที่หลอกลวง ชื่อว่า **กุหนนา**. ความเป็นผู้หลอกลวง ชื่อว่า **กุหิตฺตตะ**.

บทว่า **ปาปิโจ** มีความปรารถนาลามก คือใครจะแสดงคุณที่ไม่มียู่. บทว่า **อิจฺฉาปกโต** คือ ถูกความปรารถนาครอบงำ. บทว่า **สมฺภวานาธิปฺปาโย** มีความประสงค์ในการยกย่อง คือมีอหยาตย์ถือตัวจัด. บทว่า **คมนํ สฺตฺรฺเปติ** สำรวมการเดินทาง คือระมัดระวังการเดินทางมีการก้าวไปเป็นต้น. อธิบายว่า ทำความน่าเลื่อมใส. แม้ในบทนอกนี้ก็มีย่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปณฺชาย คจฺจติ** ตั้งสติเดิน คือตั้งใจเดิน. แม้ในบทที่เหลือก็มีย่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **สนาหิโต วยิ คจฺจติ** ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน คือทำเหมือนภิกษุได้อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ. แม้ในบทที่เหลือก็มีย่นนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อาปาถกขฺมายิว โหติ** ทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกฺขมาน (เจริญกฺขมานต่อหน้าพวกมนุษย์) คือแสดงความเป็นผู้สงบ ทำเป็นเหมือน

เข้ามานต่อหน้าพวกมนุษย์ที่เดินมา. บทว่า อิริยาปถสฺส ได้แก่ อิริยา-
บถ ๔. บทว่า อารปนา การตั้งใจ คือ จงใจไว้แต่ต้นหรือตั้งใจไว้โดย
เอื้อเพื่อ บทว่า รปนา คือ การตั้งใจ. บทว่า สณฺรปนา ทำเป็น
ตั้งใจ อธิบายว่า ทำความน่าเลื่อมใส. บทว่า อริยธมฺมสนฺนิสิตํ
กล่าววาจาอิงอริยธรรม คือเนื่องด้วยโลกุตระธรรม. บทว่า กุญฺจิกํ คือ ลูก
กุญแจสำหรับเปิด. บทว่า มิตฺตฺตา คือ มีความเชื่อใจ. บทว่า สนฺทิกฺกฺขา
คือ เพียงเห็นกัน . บทว่า สนฺนตฺตฺตา คือ เป็นมิตรสนิทกันมาก. บทว่า
อุทฺทญฺโถ ได้แก่ เรือนที่พักหลังหนึ่ง. บทว่า โกรชิกโกรชโก คือ
ทำหน้าบูดเบี้ยว. อธิบายว่า หน้านี้ยิ่งนัก. ปาฐะว่า โกรชโก ก็มี.
บทว่า ภากุญฺจิกภากุญฺจิก ทำหน้าสยิวบูดเบี้ยว คือทำหน้าสยิวเป็นปกติ
เหลือเกิน บทว่า กุทฺทกฺกุทฺโถ หลอกหลวง คือทำให้พิศวงยิ่งนัก. บทว่า
ลปฺกลปฺโก ปลิ้นปล้อนตลบตะแลง คือช่างพูดเกินไป. บทว่า มุขสม-
ภาวิทฺ อ้นผู้อื่นสรรเสริญ คือผู้อื่นสรรเสริญด้วยปากของตน. อาจารย์
บางท่านกล่าวว่า อปฺปิตฺตจิตฺโต คือ ไม่น่าใจ. บทว่า สนฺตฺตานํ มีอยู่
คือมีอยู่เพราะสืบเนื่องด้วยกิเลส. บทว่า สฺมาปฺตฺตฺนํ สฺมาบฺติ คือธรรม
ที่ควรบรรลु บทว่า คมฺภีรํ ลึกซึ้ง คือที่ฟังขาดหายไป. บทว่า คฺุพฺหํ ถับ
คือยากที่จะให้เห็นได้. บทว่า นิปฺปณฺํ คือ สุขุม. บทว่า ปฏฺิจฺจนฺนํ ปิดบัง
คืออธิบายให้รู้แจ้งแทงตลอดได้ยากด้วยอรรถแห่งบท. บทว่า โลกุตฺตรํ
คือ แสดงถึงโลกุตระธรรม. บทว่า สฺลฺยตฺตาปฏฺิสลฺยตฺตํ คือ ปฏิสังยุต
ด้วยนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า โลกุตฺตรสฺลฺยตฺตาปฏฺิสลฺยตฺตํ ได้แก่
ปฏิสังยุตด้วยนิพพานอันเป็นโลกุตระธรรม.

บทว่า กายิกํ ปคฺคฺกุญฺญํ ความคะนองทางกาย คือเป็นไปทางกาย

ชื่อว่ากาธิกะ. แม้ความคะนองเป็นไปทางวาจาและเป็นไปทางจิต ก็มีนัยนี้
เหมือนกัน. บทว่า อจิตติการกโต ไม่ทำความเคารพ คือเว้นจากความ
นับถือมาก. บทว่า อนุปาหนานัน จงกมนุตานัน เมื่อภิกษุผู้เป็นเถระเดิน
ไม่สวมรองเท้า คืออยู่ในที่ใกล้ภิกษุผู้เป็นเถระผู้เดินไม่สวมรองเท้า หรือ
บทนี้เป็นฉฐฐวิภัตติลงในอนาถะ คือแปลว่าเมื่อ. บทว่า สตูปาโหน
คือ เดินสวมรองเท้า. บทว่า นิเจ จงกเม จงกมนุตานัน เมื่อภิกษุผู้เป็น
เถระเดินในที่จงกรมต่ำ คือเมื่อภิกษุผู้เป็นเถระเดินจงกรมในพื้นที่ที่มีได้ทำ
การกำหนดไว้ เดินจงกรมในที่จงกรมซึ่งกำหนดไว้ เกลี่ยทรายทำที่เกาะ
แม่ต่ำ. บทว่า ออุเจ จงกเม จงกมติ เดินในที่จงกรมสูง คือในที่
จงกรมสูงล้อมด้วยเวทีก่ออิฐ. หากล้อมด้วยกำแพงประกอบด้วยซุ้มประตู
ก็ย่อมควรเพื่อเดินในที่จงกรมเช่นนั้น ซึ่งปกปิดไว้ด้วยดี ในระหว่างภูเข
ระหว่างป่าและระหว่างพุ่มไม้. แม้ในที่ไม่ปกปิดละอุปจารเสียก็ควร. บท
ว่า ฆญฺญนุโตปี ติฏฺฐติ ยินเปียคบังง คือยื่นใกล้เกินไป. บทว่า ปุโรโตปี-
ติฏฺฐติ คือ ยืนบังหน้าบัง. บทว่า จิตโกปี ภณติ ยืนถือพุดบัง คือ
พุดไม้กัมเหมือนดอกไม้. บทว่า พาหาวิกุเขปโก แกวงฺเจน คือแกวงฺเจน
ไปข้างโน้นข้างนี้พุด. บทว่า อนุปชฺช นังแทรกแซง คือเข้าไปยังที่ที่
พระเถระทั้งหลายนั่ง. บทว่า นเวปี ภิกฺขุ อาสเนน ปฏิพาหติ นังกิด
กันอาสนะพวกภิกษุนวกระบ้าง คือไม่นั่งบนอาสนะที่ถึงตนแล้ว เข้าไป
แทรกข้างหน้าบังข้างหลังบัง ชื่อว่ากิดกันอาสนะ. บทว่า อนาปุจฺจาปี
กฺกฺขุํ ปกฺขิปติ ไม่บอกก่อนแล้วใส่พื้นบัง คือไม่บอกไม่ขอความยินยอม
แล้วใส่พื้นในไฟบัง. บทว่า ทวาริ ปีทหติ ปิดประตู คือปิดเรือนไฟ.
บทว่า โอตฺตติ หยั่งลง คือเข้าไปยังทำน้ำ บทว่า นหายติ อาบนํ้า คือ

ชำระร่างกาย. บทว่า อุตฺตฺรติ ขึ้น คือขึ้นฝั่งจากท่าน้ำ. บทว่า โวกุ-
กมฺมาปิ คือเดินเลยหน้าบ้าง. บทว่า โอรกานิ ห้องเล็ก คือห้องนอน
ที่เขาตกแต่งเป็นห้อง. บทว่า กุพฺพฺหานิ คือ ปิดบัง. บทว่า ปฏฺิจฺจนฺนฺานิ
ปกปิด คือมีอย่างอื่นบังไว้. บทว่า อนขฺตฺติฏฺโฐ วา ไม่ได้เชื่อเชิญ คือ
พระเถระมิได้ขอร้องและเชอเชิญว่า ท่านจงฟังธรรมเถิดดังนี้.

บทว่า ปาปฺชฺรโม มีบาปกรรม คือมีกรรมลามก. บทว่า อสุจิ-
สฺกฺกฺสฺสฺรสมฺจาโร มีความประพฤติไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง
คือชื่อที่มีความประพฤติไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง เพราะมี
ความประพฤติ คือมีการประกอบที่ผู้อื่นพึงระลึกด้วยความระแวง ผู้เป็น
คนทุกิลดังนี้. บทว่า ปฏฺิจฺจนฺนฺกมฺมฺนฺุโต มีการงานอันปกปิด คือมี
การงานทางกายและวาจาอันปกปิด. บทว่า อสุสมฺโณ คือ มิใช่สมณะ.
บทว่า สมณฺปฏฺิจฺจโณ คือ ปฏิญาณณว่าเราเป็นสมณะ. บทว่า อพฺุรฺหฺมฺจารี
คือ เว้นจากถารประพฤติอันประเสริฐ. บทว่า พฺุรฺหฺมฺจารีปฏฺิจฺจโณ ปฏิ-
ญาณณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว. บทว่า
อนฺุโตปฺุติ เน่าใน คือถึงความเป็นผู้เน่าใน เพราะเว้นจากกุศลธรรมใน
ภายใน. บทว่า อวสุสุโต คือ ชุ่มอยู่ด้วยราคะ. บทว่า กสมฺพฺุชาโต
คือ มีสภาพเป็นหยากเยื่อ.

ในบทว่า อาจารโคจรสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร
นี้พึงทราบความต่อไปนี้ ภิกษุมีความเคารพ มีความยำเกรง ถึงพร้อม
ด้วยหิริและโอตตปปะ นุ่งเรียบร้อย ห่มเรียบร้อย ก้าว ถอย มอง เหลียว
คู้ เหยียด นำเลื่อมใส ทอดตา ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ คຸ້ມครองทวารใน
อินทริย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเนื่อง ๆ

ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ มกน้อยสันโดษ ปรารภความเพียร ทำความ
เคารพในอภิธมาจาริกวัตร มากไปด้วยความยำเกรงครู นี่ท่านเรียกว่า
อาจารย์. ฟังทราบอาจารย์เพียงเท่านี้ก่อน. ส่วนโคจรมี ๓ อย่าง คือ
อุปนิสสยโคจร (โคจรอันเป็นอุปนิสัย) ๑ อารักขโคจร (โคจรอันควร
รักษาไว้) ๑ อุปนิพันธโคจร (โคจรอันเข้าไปผูกพัน) ๑.

ในโคจร ๓ อย่างนั้น อุปนิสสยโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุประกอบ
ด้วยคุณคือกถาวัตร ๑๐ มีมิตรดี เข้าไปอาศัยมิตรดีย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังมีได้
เคยฟัง ย่อมทำสิ่งที่ฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ชำมความสงสัย ทำความเห็นให้
ตรง ทำจิตใจให้สงบ เมื่อศึกษาตามย่อมเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
ปัญญา นี้ชื่อว่า อุปนิสสยโคจร. อารักขโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนา
นี้ เข้าไปในระหว่างเรือนแล้ว เดินไปตามถนน ทอดตา มองดูเพียงชั่ว
แฉก สำนวณเป็นอย่างดีเดินไป ไม่มองดูข้าง ม้า รถ คนเดินทาง สตรี
บุรุษ ไม่แหงนดู ไม่ก้มดู ไม่จ้องทิศน้อยใหญ่เดินไป นี้ชื่อว่าอารักขโคจร.
อุปนิพันธโคจรเป็นอย่างไร. สติปัฏฐาน ๔ จิตเข้าไปผูกพันไว้ในสติ-
ปัฏฐานข้อใด. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็โดยจรเป็นของตน เป็นของบิดา เป็นวิสัยคืออะไร คือสติปัฏฐาน ๔ นี้
ชื่อว่า อุปนิพันธโคจร. ภิกษุเข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยอาจารย์
นี้ และด้วยโคจรนี้ด้วยประการฉะนี้แหละ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียก อาจารย์-
โคจรสมบุโน เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจารย์และโคจร. บทว่า อณู-
มตฺเตสุ วขุเชตุ ทยทสฺสาวี เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย คือ
มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายอันมีประเภทเป็นต้นว่า การต้องอาบัติโดย
ไม่เจตนา เสด็จะวัตรและจิตตูปบาทอันเป็นอกุศล มีประมาณน้อย. บทว่า

สมาทาย ลิกขติ ลิกขาปเทสุ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คือ
ถือเอาโดยชอบศึกษาสิกขาบทที่ควรศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งในสิกขาบททั้ง-
หลาย. อนึ่ง ในบทว่า ปาฏิโมกขสัรวสุโต สำรวมระวังในพระปาติโมกข์
นี้ ท่านแสดงถึงศีล คือการสำรวมในพระปาติโมกข์ด้วยเทศนาอันเป็น
บุคลาธิษฐาน ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น. พึงทราบบททั้งปวงมีอาทิว่า อาจารย์-
โจรสมุปนุโน ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงการปฏิบัติ ของผู้ปฏิบัติที่มีศีล
สมบูรณ์แล้ว.

บทว่า สาทิเยสุ อนลิสาวี บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่
น่ายินดี คือเว้นจากความชมเชยด้วยค้นหาในกามคุณทั้งหลาย อันเป็น
วัตถุที่น่ายินดี. บทว่า สณฺโห ผู้ละเอียด คือประกอบด้วยกายกรรม
เป็นต้นอันละเอียด. บทว่า ปฏิภาณวา มีปฏิภาณ คือประกอบด้วยปริยัติ
ปริจฺจณา (การสอบถาม) อธิคม (การบรรลु) และปฏิภาณ. บทว่า น
สทฺธโร ไม่มีศรัทธา คือไม่เชื่อถึงธรรมที่บรรลุเองของใคร ๆ. บทว่า
น วิรชฺชติ ไม่คลายกำหนด คือไม่คลายกำหนดในบัดนี้ เพราะความ
กำหนดคลายไปแล้วเพราะความสิ้นไป.

บทว่า เยถึ เอสา สาทิยา ความยินดีนั้นของบุคคลเหล่าใด
ได้แก่ความปรารถนาในกามคุณ มีวัตถุที่น่ายินดีของบุคคลเหล่าใด. บทว่า
ตณฺหา อปฺปหีนา ตัณหาอันสัมปยุตด้วยความชมเชย อันบุคคลยังละไม่ได้
ด้วยอรหัตมรรค. บทว่า เตถึ จกฺขุโต รูปตณฺหา สวติ ชนเหล่านั้น
ก็มีรูปตัณหาไหลหลังไปทางจักขุ คือตัณหาที่มีรูปเป็นอารมณ์สัมปยุตด้วย
ชวนวิถิจิตอันเป็นไปแล้ว ย่อมเกิดจากจักขุทวารของชนเหล่านั้น. บทว่า
ปสวติ ไหลไป คือ โดยภูมิตัณหาย่อมไหลไปถึงภวักคพรหม โดยธรรม
ย่อมไหลไปถึงโคตรภู. บทว่า สนฺนทติ หลังไหล คือไหลไปสู่ปากเบื้องต่ำ

ดูกระแส่น้ำ. บทว่า **ปวตุตติ** ย่อมเป็นไป คือเป็นไปด้วยเกิดขึ้นบ่อย ๆ. แม้ในทวารที่เหลือกก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ตัณหาเป็นอันละแล้วด้วยดีด้วย อรหัตมรรคโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้วในธรรมฝ่ายขาว รูปตัณหาย่อม ไม่ไหลไปทางจักขุของชนเหล่านั้น.

บทว่า **สณฺเฬน** **กายกมุเมณ** **สมนฺนาคโต** เป็นผู้ประกอบด้วย กายกรรมอันละเอียด คือเป็นผู้พร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกันด้วยกายกรรม อันอ่อนโยนไม่หยาบ. แม้ในวจิกรรมเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในบท ทั้งหลายมีอาทิว่า **สณฺเฬหิ** **สติปญฺญาณหิ** ความว่า สติปัญญาเป็นต้น เป็นธรรมเจ็ดด้วยโลกิยะและโลกุตระ ปัญญาอันได้แก่ปฏิภาณ ๓ สอบ สอนถึงอรรถอันได้เล่าเรียนมาเป็นต้น สามารถทำการสังเกตการทำให้แจ้ง การกำหนด ด้วยการบรรลุโลกิยธรรมและโลกุตระธรรมมีอยู่แก่ผู้ใด ผู้นั้น ชื่อว่ามีปฏิภาณ. บทว่า **ตสฺส** **ปริยตฺตี** **นิสฺสาย** **ปฏฺิภายติ** ญาณของ บุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ คือญาณของบุคคลนั้นที่ได้เรียน มาแน่นแฟ้นแจ่มแจ้ง เป็นญาณปรากฏอยู่เฉพาะหน้า. บทว่า **จตุตาโร** **สติปญฺจानา** **สติปญฺจान** ๔ คือท่านกล่าวโพธิปักขิยธรรม ๓๗ โดยเจือ ปนกันทั้งโลกิยะและโลกุตระ. พึงทราบว่ ท่านกล่าวปฏิสัมภิตา ๔ ด้วย โลกุตระอันเกิดจากมรรคผล และอภิญญา ๖ ด้วยสามารถอันมีในที่สุด แห่งวิโมกข์. ในบทเหล่านั้น บทว่า **จตฺสโร** **ปฏฺิสมฺภิตาย** ได้แก่ ประเภทของญาณ ๔. บทว่า **ฉ** **อภิญฺญา** ได้แก่ อภิญญา ๖ อันยังมีอิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) เป็นต้น มีอาสวกขะ (การสิ้นอาสวะ) เป็น ที่สุด. บทว่า **ตสฺส** คือ ของบุคคล. พึงเชื่อมว่ **อตุโธ** **ปฏฺิภายติ** อรรถก็แจ่มแจ้ง. บทว่า **อตุโธ** เป็นผลอันเกิดแต่เหตุโดยสังเขป. เพราะ

บุคคลย่อมถึง ย่อมบรรลุอรรถนั้นด้วยแล่นไปตามเหตุ ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า **อตุโล ผล**. แต่โดยประเภทธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ คือปัจจุบุบัน
(ผล) อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ นิพพาน ๑ อรรถแห่งภายิต ๑ วิบาก ๑
กิริยา ๑ พึงทราบว่าเป็น **อรรถ**. เมื่อพิจารณาถึงอรรถนั้น เป็นอันรู้ชัด
อรรถนั้นโดยประเภท. บทว่า **ธมฺโม** เป็นปัจจัย (เหตุ) โดยสังเขป.
เพราะปัจจัยนั้นย่อมจัดการสืบทอดให้เป็นที่ไปและให้ถึงอรรถนั้น ๆ ฉะนั้น
ท่านจึงเรียกว่า **ธรรม**. แต่โดยประเภทธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ คือธรรม
ที่ทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ เหตุ ๑ อริยมรรค ๑ ภายิตที่เป็นกุศล ๑
ที่เป็นอกุศล ๑ พึงทราบว่าเป็น **ธรรม**. เมื่อพิจารณาธรรมนั้น เป็นอันรู้ชัด
ธรรมนั้นโดยประเภท, การใช้ภาษาตามสภาวะ การออกเสียง การพูด
อันใดในอรรถและในธรรมนั้น เมื่อบุคคลนั้น การทำเสียงในการใช้ภาษา
ตามสภาวะ ให้เป็นการพูดการกล่าวการเปล่งเสียง ในการพูด ในการกล่าว
ในการเปล่งเสียงให้เป็นอารมณ์แล้วพิจารณา ก็เป็นอันรู้ชัดการใช้ภาษา
นั้น. พึงทราบความในบทต่อไปนี้ บทว่า **อตุเล ญาเต อตุโล**
ปฏิกายติ เมื่อรู้อรรถ อรรถก็แจ่มแจ้ง คือเมื่ออรรถอันมีประเภทดังที่
นำเสียงของบุคคลนั้นมากแล้วปรากฏ อรรถมีประเภทดังกล่าวแล้วก็
แจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้มุ่งต่อญาณ. บทว่า **ธมฺเม ญาเต**
ธมฺโม ปฏิกายติ เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง คือเมื่อธรรมมีประเภท
ดังกล่าวแล้วปรากฏ ธรรมมีประเภทดังกล่าวแล้วก็แจ่มแจ้ง. บทว่า
นิรุตฺติยา ญาตาย นิรุตฺติ ปฏิกายติ เมื่อรู้นิรุตติ นิรุตติก็แจ่มแจ้ง
คือเมื่อนิรุตติมีประเภทดังกล่าวแล้วปรากฏ นิรุตติมีประเภทดังกล่าวแล้ว
ก็แจ่มแจ้ง. บทว่า **อิเมสุ ตีสุ ญาเนสุ ญาณํ** ญาณในญาณ ๓ เหล่านี้

คือเมื่อบุคคลทำญาณทั้งหมดในญาณ ๓ เหล่านี้ คืออรรถธรรมและนิรุตติ ให้เป็นอารมณ์แล้วพิจารณา ญาณอัน มีประเภทในญาณ ๓ เหล่านี้ หรือ ญาณอันมีความพิสดารด้วยโคจรกิจเป็นต้น ในญาณ ๓ เหล่านี้ดังที่กล่าว แล้ว ชื่อว่า ปฏิสัมภิตาญาณ. บทว่า อิมาย ปฏิภาณปฏิสัมภิตาย ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิตานี้ ท่านกล่าวสรุปว่า บุคคลเข้าไปถึงปัญญากว้าง- ขวางดังกล่าวแล้วนี้ บุคคลนั้นท่านเรียกว่าผู้มีปฏิภาณ. พระพุทธพจน์ ชื่อว่าประยัตติ ในบทว่า ยสฺส ปรียตฺติ นตฺถิ ผู้ใดไม่มีปรียติ ดังนี้. จริงอยู่ ความแตกฉาน ความฉลาด ย่อมมีแก่บุคคลผู้เรียนปรียตินั้น ประยัตติเห็นปานนั้นไม่มีแก่บุคคลใด. บทแห่งคณฺฐี (ประมวลคำศัพท์) บท แห่งอรรถ คำวินิจฉัยในบาลีและอรรถถาเป็นต้น ชื่อว่า ปริปุจฺจา ในบท ว่า ปริปุจฺจา นตฺถิ ไม่มีปริปุจฺจา(การตรวจสอบ). ความแตกฉาน ความฉลาดย่อมมีแก่บุคคลผู้กล่าวอรรถในบาลีที่ได้เรียนมาเป็นต้น. การ บรรลุพระอรหัต ชื่อว่า อธิคมะ ในบทว่า อธิคมะ นตฺถิ ไม่มีอธิคม. จริงอยู่ ความแตกฉาน ความฉลาดย่อมมีแก่ผู้บรรลุพระอรหัต. สมบัติ ๓ อย่างดังกล่าวแล้วไม่มีแก่บุคคลใด ญาณอะไรเล่าจักปรากฏแก่บุคคลนั้น คือญาณอันถึงความเป็นประเภทจักปรากฏแก่บุคคลนั้นด้วยเหตุอะไร.

บทว่า สาณํ คือ ตนเอง. บทว่า สยมภิญฺญาตํ ธรรมที่รู้อย่างด้วย ตนเอง คือรู้ด้วยญาณนั้นด้วยตนเอง. บทว่า อตฺตปจฺจกฺขํ ฌมฺมํ ธรรม อันประจักษ์ด้วยตนเอง คือตนเห็นเอง. บทว่า น กสฺสจฺจิ สทฺทฺหตฺติ ไม่ เชื่อใคร ๆ คือไม่เชื่อผู้อื่น คือไม่ไปด้วยศรัทธา เพราะประจักษ์ด้วยตน เอง. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สังขารทั้งหลาย มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ด้วยเห็นปัจจยาการ ๑๒. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า

อวิชชานิโรธา เพราะดับอวิชชาหมายถึงการกลับไปแห่งสังสารวัฏ. ท่านกล่าวว่า **อิทั ทุกฺขํ** นี้เป็นทุกข์เป็นต้น ด้วยเห็นอริยสัจ. ท่านกล่าวว่า **อิเม อาสวา** อาสวะเหล่านี้เป็นต้น โดยปริยายอย่างอื่นด้วยอำนาจกิเลส ด้วยอำนาจการเห็นสังขาร. ท่านกล่าวว่า **อิเม ฐมฺมา อภิญฺเญยฺยา** ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างเป็นต้น ด้วยอำนาจการเห็นธรรมที่ควรรู้อย่าง ที่ควรกำหนดรู้ ที่ควรละและที่ควรทำให้แจ้ง. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า **จฺนฺนํ ผสฺสยตฺตานํ** ผัสสาชตนะ ๖ ด้วยอำนาจการเห็น การเกิด การดับคุณโทษ และอุปายเครื่องสลัดออกไปแห่งสพาสชตนะ ๖ ชั้นทั้งหลายท่านกล่าวด้วยอำนาจการเห็นมีอาทิอย่างนี้ ความเกิดและความเสื่อมแห่งอุปาทานชั้น ๕ โดยอาการ ๒๕ อย่าง ความพอใจด้วยอำนาจฉันทราคะในชั้นเหล่านั้น ความปรวนแปรและโทษของชั้นเหล่านั้น นิพพานอันได้แก่การสลัดออกไป ความเกิดมีอวิชชาเป็นต้น แห่งมหาภูตรูป ๔ และความดับในนิโรธมีอวิชชาเป็นต้น. พึงทราบธรรมเหล่านี้โดยนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้น ๆ. บทว่า **อมฺโถคธํ** หยั่งลงสู่อมตะ ชื่อว่า อมตะ เพราะไม่มีความตายอันได้แก่ภพ. ชื่อว่า อมตะ คือเป็นยาบ้าง เพราะเป็นปฏิบัติภัยต่อกิเลส. ชื่อว่า **อมฺโถคธํ** เพราะน้อมไปในอมตะนั้น. บทว่า **อมตปรายณํ** มีอมตะเป็นเบื้องหน้า คือมีอมตะดังกล่าวแล้วเป็นเบื้องหน้า เป็นที่ไป เป็นทางไปเป็นที่พึง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อมตปรายณํ**. บทว่า **อมตปริโย-**
สถานํ มีอมตะเป็นที่สุด คือมีอมตะนั้นเป็นที่สุด เพราะสิ้นสุดสังสารวัฏแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **อมตปริโยสถานํ**.

บทว่า **ลาภกมฺยานํ สิกฺขติ** บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ คือไม่ศึกษาในพระสูตรเป็นต้น เพราะปรารถนาลาภ. บทว่า **อวิรุทฺโธ**

จ ตณฺหยา รเสถ นานุคิขฺมติ ไม่มีการทำร้ายและไม่คิดในรสแห่ง
ตัณหา คือเป็นผู้ไม่มีวิโรธ เพราะไม่มีความโกรธและไม่ถึงความอยาก
ในรสอันเป็นรากเหง้าแห่งตัณหาเป็นต้น.

บทว่า **เกน นุ โข** เพราะอะไรหนอ คือความเป็นผู้ตกไปในความ
คิดถึงเหตุเพื่อจะได้ลาภ คือในการแสวงหาความริษยา. บทว่า **ลาภาภิ-**
นิพฺพตฺติยา เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ คือเพราะความเกิดขึ้นแห่ง
ปัจจัย ๔ ด้วยความวิเศษ. บทว่า **ลาภํ ปรีปาเจนุโต** คือ เจริญงอกงาม
ในปัจจัย. บทว่า **อตุตฺทมตฺตยา** เพื่อฝึกตน คือเพื่อฝึกตนด้วยปัญญา
อันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา. บทว่า **อตุตฺตสมตฺตยา** เพื่อสงบตน คือเพื่อความ
ตั้งมั่นแห่งตนด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยสมาธิ. บทว่า **อตุตฺตปรีนิพฺพา-**
ปนตฺตยา เพื่อให้ตนปรินิพพาน คือเพื่อให้ตนปรินิพพานด้วยอนุปาทาปริ-
นิพพานของตนด้วยญาณแม้สองอย่าง. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า อยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อนิพพานด้วยอนุปาทาปรินิพพาน.
บทว่า **อปฺปิจฺจณฺเวย นิสุตฺตยา** เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย. ความ
ปรารถนาน้อย ในบทนี้มี ๔ อย่าง คือ ความปรารถนาน้อยในปัจจัย ๑
ความปรารถนาน้อยในอริคม ๑ ความปรารถนาน้อยในปริยัติ ๑ ความ
ปรารถนาน้อยในรุดงค์ ๑. ความต่างกันแห่งความปรารถนาน้อยเหล่านั้น
มีพิสดารแล้วในหนหลัง. คิดแน่นอนอยู่กับความปรารถนาน้อยนั้น. บทว่า
สนฺตุจฺจฺเจว ความสันโดษ คือคิดแน่นอนอยู่กับความสันโดษ ๓ อย่างใน
ปัจจัย ๔. ความแจ่มแจ้งแห่งสันโดษเหล่านั้นมีพิสดารแล้วในหนหลัง.
บทว่า **สฺลฺลขณฺเวย** ได้แก่ ความขัดเกลากิเลส. บทว่า **อิทฺมตฺตฺติตฺตฺเวย**
ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้ คือความที่บุคคลนั้นมีความต้องการ

ด้วยกุศลธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า **อิทมตฺถิตา** อาศัยติดแน่นอยู่กับความ เป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้นั่นแล.

บทว่า **รโธ รส** เป็นบทยกขึ้นแสดงถึงบทไขความ. บทว่า **มูลฺรโธ** มีรสที่ราก คือมีรสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรากอย่างใดอย่างหนึ่ง. แม้ในรส เกิดที่ลำต้น ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **อมุพิลฺล** รสเปรี้ยว มีรสเปรี้ยวของ เปรียงเป็นต้น. บทว่า **มธฺรุ** มีรสหวาน คือมีนมโคและเนยใสเป็นต้น มีรสหวานโดยส่วนเดียว. แต่น้ำผึ้งผสมกับรสฝาดเก็บไว้นานก็เฝื่อนได้. น้ำอ้อยผสมกับรสเค็มเก็บไว้นานก็มีรสปร่าได้. ส่วนเนยใส เก็บไว้นาน แม้ละสีและกลิ่นก็ไม่เสียรส เพราะฉะนั้นเนยใสนั้นก็จึงมีรสหวานส่วนเดียว. บทว่า **ติตฺตกํ** รสขม ได้แก่ ใบสะเดาเป็นต้น. บทว่า **กฏฺกํ** รสเผ็ด ได้แก่ จิง และพริกไทยเป็นต้น. บทว่า **โลณฺณํ** รสเค็ม ได้แก่ เกลือ สินเช่าเป็นต้น. บทว่า **ขาริกํ** รสปร่า ได้แก่ มะอึกและหน่อไม้เป็นต้น. บทว่า **ลมุพิลฺล** รสเฝื่อน ได้แก่ พุทรา มะขวิดและใบโลทเป็นต้น. บทว่า **กสวํ** รสฝาด ได้แก่ สมอไทยเป็นต้น. รสแม้ทั้งหมดเหล่านั้นท่าน ก็กล่าวไว้โดยเป็นวัตถุ. แต่ในที่นี้พึงทราบที่ท่านกล่าวถึงรสอันมีรสนั้น ๆ เป็นวัตถุ โดยชื่อมีรสเปรี้ยวเป็นต้น. บทว่า **สาทุ** รสอร่อย คือรสที่ชอบ. บทว่า **อสาทุ** รสไม่อร่อย คือรสที่ไม่ชอบ. แม้ด้วยสองบทนี้ก็อัน มุ่งหมายถึงรสแม้ทั้งหมด. บทว่า **ลิตฺ** คือ มีรสเย็น. บทว่า **อุณฺห** คือ มีรสร้อน. รสนี้แม้จะต่างกันโดยประเภทมีรสที่รากเป็นต้น อย่างนี้ก็ไม ต่างกันโดยลักษณะเป็นต้น. รสทั้งหมดนี้มีการกระทบที่ลิ้นเป็นลักษณะ ความรู้สึกที่ลิ้นเป็นรส มีรสนั้นนั่นแลเป็นอาหาร เป็นเครื่องปรากฏ. บทว่า **เต ชิวฺหฺกุเลน รสฺกุคานิ** คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้น เทียว

๑. ม. ลมฺพิลฺล

แสวงหารสอันเลิศด้วยปลายชีวหาประสาท. บทว่า **ปริเยสนฺตา** คือ เที้ยว แสวงหา. บทว่า **อาหิณฺทฺตฺติ** คือ เที้ยวไปในที่นั้นๆ. บทว่า **เต อมฺพิลฺลภิตฺวา อนนฺพิลฺล ปริเยสนฺติ** สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้รสเปรี้ยว ก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว คือได้รสเปรี้ยวมีเปรียงเป็นต้น ก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว. เปลี่ยนไปแล้วๆ เล่าๆ อยู่ทั้งหมดอย่างนี้. บทว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหารติ** ภิกษุพิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงฉันอาหาร คือรู้ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาแล้วจึงฉันโดยอุบายแยกคาย.

บัดนี้เพื่อทรงแสดงอุบายอันแยกคาย จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เนว ทวาย** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เน ทวาย** คือ ไม่ฉันเพื่อเล่น. ในบทนั้น นักพ้อน นักกระโดด เป็นต้น ชื่อว่า บริโภค เพื่อประโยชน์ในการละเล่น. จริงอยู่ การละเล่นอันได้แก่การพ้อน การจับร้อง นักกลอน นักโคลง ของผู้บริโภคอาหารใด ย่อมประสบความสำเร็จยิ่งๆ ขึ้น ชนเหล่านั้น แสวงหาอาหารนั้นบริโภคโดยไม่ถูกต้องไม่เหมาะสม. แต่ภิกษุนี้มีได้ฉันอย่างนั้น. บทว่า **น มทวาย** ไม่ฉันเพื่อเมา คือไม่ฉันเพื่อความเจริญแห่งความเมื่อด้วยความถือตัวและความเมาแห่งบุรุษ. ในบทนั้น พระราชามหาอำมาตย์ของพระราชา ชื่อว่าบริโภคเพื่อความเมา. เพราะพระราชา และมหาอำมาตย์เหล่านั้นบริโภคอาหารประณีต มีอาหารที่มีรสกลมกล่อม เป็นต้น เพื่อต้องการความเจริญแห่งความเมื่อด้วยความถือตัว และความเมาแห่งบุรุษ. แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันอย่างนั้น. บทว่า **น มนฺทฺทนาย** คือ ไม่ฉันเพื่อตกแต่งร่างกาย. ในบทนั้น สตรีที่อาศัยรูปเลี้ยงชีพและชาววังจึงค่อมเนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น บริโภคอาหารละเอียดอ่อนและนุ่ม ด้วยหวังว่า

ข้อนิ้วมือของเราจักเรียบ ผิวพรรณในร่างกายนี้อาจส่องใสด้วยอาหารอย่างนี้. แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันอย่างนั้น. บทว่า น วิภูสนาย ไม่ฉันเพื่อประดับ คือไม่ฉันเพื่อประดับเนื้อในร่างกาย. ในบทนั้น นักมวยอาชีพ นักมวยปล้ำและคนใช้กำลังเป็นต้น ย่อมให้ร่างกายอิมเอบด้วยเนื้อและปลาเป็นต้น อันละเอียดอ่อนด้วยหวังว่า เนื้อของเราจะบริบูรณ์ เพื่อทนต่อการชกต่อยดังนี้. แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันเพื่อประดับแต่งเนื้อในร่างกายอย่างนั้น. บทว่า ยาวเทว เป็นการแสดงข้อกำหนดนิยมถึงประโยชน์ของการฉันอาหาร. บทว่า อิมสุตกายสุต จิตฺติยา ฉันเพื่อดำรงกายนี้ คือฉันเพื่อดำรงกรรกายอันมีมหาภูตรูป ๔ นี้. อธิบายว่า นี่เป็นประโยชน์ในการฉันของภิกษุนั้น. บทว่า ยาปนาย เพื่อให้ร่างกายเป็นไป คือฉันเพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป. บทว่า วิหีสุปฺรติยา เพื่อกำจัดความลำบาก คือความหิวเกิดขึ้นเพราะเหตุที่ไม่บริโภค ชื่อว่าความลำบาก ฉันเพื่อสงบความลำบากนั้น. พรหมจรรย์านุกุคฺคหาย เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ คือสิกขา ๓. คำสอนทั้งสิ้น ชื่อว่าพรหมจรรย์นั้นเพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์นั้น. บทว่า อิติ เป็นคำไขของอุบายแยกกาย ได้แก่ด้วยอุบายนี้. บทว่า ปุราณญจ เจทฺถํ ปฏิหฺงขามิ เราจักบำบัดเวทนาเก่าเสีย เวทนาเกิดเพราะเหตุไม่ฉัน ชื่อว่าเวทนาเก่าฉันด้วยตั้งใจว่า เราจักบำบัดเวทนาเก่านั้นเสีย ดังนี้. บทว่า นวญจ เวทฺถํ น อุปฺปาเทสุตฺถามิ เราจักไม่ยังเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น เวทนาเกิดขึ้น เพราะเหตุฉันมากเกินไป ชื่อว่าเวทนาใหม่ ฉันด้วยตั้งใจว่า เราจักไม่ยังเวทนาใหม่นั้นให้เกิดขึ้นดังนี้. เวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุฉันแล้ว ชื่อว่าเวทนาใหม่ ฉันเพื่อเวทนาใหม่ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น. บทว่า ยาทฺตฺรา จ เม ภวิสฺสติ การดำเนินไปจักมีแก่เรา คือชีวิตของเราจัก

ดำเนินต่อไปได้. ในบทว่า **อนวชุตตา จ** ความไม่มีโทษนี้ ได้แก่ มีโทษ และไม่มีโทษ. ในบทนั้น การแสวงหาไม่เป็นธรรม การรับไม่เป็นธรรม การบริโภคไม่เป็นธรรม นี้ชื่อว่ามีโทษ. การแสวงหาโดยธรรม รับโดยธรรม พิจารณาแล้วบริโภค ชื่อว่าไม่มีโทษ. ภิกษุบางรูปทำสิ่งไม่มีโทษ ให้เป็นสิ่งมีโทษอันเสียเกินพอดี เพราะนึกว่าไหน ๆ เราก็ได้มาแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารนั้นย่อยได้ ย่อมลำบากด้วยต้องจู้ และท้องเดิน เป็นต้น. ภิกษุทั้งหลายในวิหารทั้งสิ้น ขวนขวายในการเชี่ยวชาญรักษา และแสวงหาหาให้แก่ภิกษุนั้น เมื่อถูกถามว่า เป็นอะไรเล่า ก็บอกว่า ภิกษุรูปโน้นท้องจู้ ย่อมนิทานาติเตยนว่า ภิกษุรูปนี้ปกติก็เป็นอย่างนี้ ตลอดเวลา ช่างไม่รู้จักประมาณท้องของตนเสียบ้างเลย. ภิกษุนี้ชื่อว่า กระทำสิ่งไม่มีโทษ ให้เป็นสิ่งมีโทษ. ภิกษุไม่ทำอย่างนั้น ฉันด้วยคิดว่า ความไม่มีโทษจักมีแก่เรา. แม้ในบทว่า **ผาสูวิหาโร จ** ความอยู่สบายนี้ ก็มีทั้งอยู่สบาย และมีทั้งอยู่ไม่สบาย. ในบทนั้น การบริโภคของพราหมณ์ ๕ คนเหล่านี้คือ อาหารหัตถกะ ๑ อลังสาฎกะ ๑ ตัตรวักฎกะ ๑ กากมาสกกะ ๑ ภูตตวมิตกะ ๑ ชื่อว่าอยู่ไม่สบาย. ในพราหมณ์ ๕ คนเหล่านั้น พราหมณ์ ชื่อว่าอาหารหัตถกะ บริโภคมากไม่สามารถจะลุกขึ้นตามธรรมดาของตนได้ พูคว่า ช่วยจูดมือที. พราหมณ์ชื่อว่าอลังสาฎกะ เพราะค่าที่ตนมีท้องพลุ่ง เกินไป แม้ลุกขึ้นได้ก็ไม่อาจนุ่งผ้าสาฎกได้. พราหมณ์ชื่อว่าตัตรวักฎกะ ไม่สามารถจะลุกขึ้นได้กลิ้งไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง. พราหมณ์ชื่อว่ากากมาสกกะ บริโภคจนล้นปากโดยที่กาสามารถจิกกินได้. พราหมณ์ชื่อว่าภูตตวมิตกะ ไม่อาจให้อาหารอยู่ในปากได้คายเสียในที่นั้น ๆ เอง. ภิกษุไม่กระทำอย่างนี้ ฉันด้วยคิดว่า ความอยู่สบายจักมีแก่เรา. ความเป็นผู้มีท้องเหลือจาก

อาหารสี่ห้าคำ ชื่อว่าอยู่สบาย. อิริยาบถ ๔ ของผู้บริโภคนั้นแล้ว
ดื่มน้ำย่อมเป็นไปด้วยความสุข. เพราะฉะนั้น พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร
จึงกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

บริโภคน้ำแล้วพึงดื่ม น้ำ เป็นความเพียง

พอสำหรับอยู่สบาย ของภิกษุผู้ทำความเพียร.

อนึ่ง พึงประมวลองค์ทั้งหลายไว้ในที่นี้. ไม่นั่นเพื่อเล่นเป็นองค์หนึ่ง
ไม่นั่นเพื่อมาเป็นองค์หนึ่ง ไม่นั่นเพื่อตกแต่งเป็นองค์หนึ่ง ไม่นั่นเพื่อ
ประดับเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อดำรงกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไปเป็น
องค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อกำจัดความลำบากเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่ออนุเคราะห์
แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวกันนั้นเป็นองค์หนึ่ง ด้วยมโนการว่า เราจัก
บำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นเป็นองค์หนึ่ง ความ
ดำเนินไปจักมีแก่เราเป็นองค์หนึ่ง. ในบทว่า อนวชชตา จ ภาสุมิหาริ จ
ความไม่มีโทษ ความอยู่สบายนี้เป็นอานิสงส์ของการฉัน. พระมหาสิวลเถระ
กล่าวไว้ว่า องค์สี่ที่ห้ามควรอยู่ข้างล่าง ควรประมวลองค์แปดไว้ข้างบน.
ในองค์แปดนั้น ฉะนั้นเพื่อดำรงกายนี้เป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อให้ร่างกาย
เป็นไปเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อกำจัดความลำบากเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้น
เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์เป็นองค์หนึ่ง ด้วยมโนการว่า เราจัก
บำบัดเวทนาเก่าเป็นองค์หนึ่ง เราจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นเป็นองค์
หนึ่ง ความดำเนินไปจักมีแก่เราเป็นองค์หนึ่ง ความไม่มีโทษเป็นองค์
หนึ่ง. ความอยู่สบายเป็นอานิสงส์ของการฉัน. ภิกษุฉันอาหารประกอบด้วย
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้.

บทว่า **อุเปกฺขโก มีอุเบกขา** คือเป็นผู้ประกอบด้วยฉัพพะกุกุเบกขา.

บทว่า **สโต มีสติ** ได้แก่ประกอบด้วยสติในกายานุปัสสนาเป็นต้น.

อะไรชื่อว่าธรรม คืออุเบกขามีองค์ ๖ ในบทว่า **อุเปกฺขโกติ**
ฉพฺพกุกุเบกขา สมฺนุทโต นี้ คือญาณเป็นต้น. เมื่อกล่าวว่า ญาณ
ก็ให้แก่กิริยาญาณสัมปยุต ๔. เมื่อกล่าวว่ามีธรรมเป็นเครื่องอยู่เนื่อง ๆ
ก็ให้แก่มหาจิต ๘ ดวง. เมื่อกล่าวว่า ไม่มีกำหนดและขัดเคือง ก็ให้แก่
จิต ๑๐ ดวง. โสมนัส ได้แก่อาเสวนะ. บทว่า **จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา**
เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว คือเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ สามารถเห็นรูปที่ได้
ด้วยสิ่งที่ชื่อว่าจักขุโดยเหตุ. แต่โบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า จักขุยอม
ไม่เห็นรูปเพราะไม่มี แม้จิตก็ยอมไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจักขุ แต่ยอม
เห็นได้ด้วยจิตอัน มีประสาทเป็นวัตถุกระทบอารมณ์ทางทวาร ก็ในฐานะ
เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นการกล่าวรวมกัน. คุณในประโยคมีอาทิว่า บุรุษยังด้วยธนู
ดังนี้ เพราะฉะนั้น ความในบทนี้จึงมีว่า เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณดังนี้
บทว่า **เนว สฺมฺโน โหติ** ไม่ดีใจ คือไม่มีโสมนัสด้วยเกิดโลภะ ด้วยเกิด
ฉันทราคะ. บทว่า **น ทุมฺมโน** ไม่เสียใจ คือไม่มีจิตประทุษร้าย ด้วยเกิด
ปฏิกัมพะ. บทว่า **อุเปกฺขโก โหติ** วางเฉย คือเห็นเพียงเกิด. เป็นผู้ไม่ตกไป
ในฝักฝ่ายทำอิริยาบถให้ปกติ. บทว่า **สโต สมฺปชาโน** คือ มีสติสมบุรณ์
ด้วยญาณ. บทว่า **มฺนาปํ นาทิกิซฺชเต** ไม่คิดใจ คือไม่อยากไม่ปรารถนา
อารมณ์ที่น่าปรารถนาอันเจริญใจ. บทว่า **นาคิหฺสตี** คือ ไม่ยินดี. บทว่า
น ราคํ ชเนตี ไม่ให้ราคะเกิด คือไม่เกิดความกำหนัดในอารมณ์ที่น่า
ปรารถนานั้น. บทว่า **ตสฺส จิตฺวา กายี โหติ** กายของบุคคลนั้นก็ตั้งอยู่
คือกายมีจักขุเป็นต้นของพระชินาสพณนั้นก็ตั้งอยู่ คือไม่หวั่นไหว เพราะ

เว้นจากความหวั่นไหวได้. บทว่า **อมนาปี** ไม่ชอบใจ ได้แก่ อารมณ์ที่
ไม่น่าปรารถนา. บทว่า **น มงฺกุ โหต** ไม่เป็นผู้ก่อ คือไม่เสียใจ. บทว่า
อปฺปติฏฺฐจิตฺตโต ไม่โกรธ คือไม่มีใจตั้งอยู่ด้วยความโกรธ. บทว่า
อาสินนฺนโส คือ ไม่หุดหู่. บทว่า **อพฺยาปนฺนเจตโส** ไม่พยาบาท คือมี
จิตเว้นจากพยาบาท. บทว่า **รชฺนียะ น รชฺชติ** ไม่กำหนดในอารมณ์เป็น
ที่ตั้งแห่งความกำหนด คือไม่เกิดราคะในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด.
บทว่า **โทสนียะ น ทฺสุตติ** ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
คือไม่เกิดโทสะในวัตถุอันทำให้เกิดโทสะ. บทว่า **โมหฺนียะ น มฺยุหติ**
ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง คือไม่ให้โมหะเกิดในวัตถุเป็น
ที่ตั้งแห่งโมหะ. บทว่า **โกปฺนียะ น กฺุปฺปติ** ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็น
ที่ตั้งแห่งความขัดเคือง คือไม่หวั่นไหวในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ. บทว่า
มทฺนียะ น มชฺชติ ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา คือไม่
จมลงในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา. บทว่า **กิลฺลฺสนียะ น กิลฺลิสฺสุตติ**
ไม่เสร้าหมอง คือไม่เข้าไปเคื้อคร้อนในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเข้าไป
เคื้อคร้อน. บทว่า **ทิกฺกุเจ ทิกฺกุจฺมตฺโต** เป็นเพียงแต่เห็นในรูปที่เห็น คือ
เป็นเพียงแต่เห็นในรูปารมณ์ด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า **สุเต สุตฺมตฺโต**
เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยินในสัททายตนะด้วยโสตวิญญาณ. บทว่า
มฺมุเต มฺมุตฺมตฺโต เป็นเพียงแต่ทราบในสิ่งที่ทราบ คือเป็นเพียงแต่ยึดถือใน
สิ่งที่ถึงแล้วยึดถือไว้ด้วยฆานวิญญาณ จิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ.
บทว่า **วิญฺญาเต วิญฺญาตฺมตฺโต** เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง
คือเป็นแต่เพียงรู้ในธรรมารมณ์ที่รู้ด้วยมโนวิญญาณ. บทว่า **ทิกฺกุเจ น**
ลิมฺปติ ไม่ติดในรูปที่เห็น คือไม่ติดในรูปารมณ์ ที่เห็นแล้วด้วยจักขุ-

วิญญาณ ด้วยการติดด้วยตัณหาและทัญญิ. บทว่า ทัญญูเจ อนุปโย ไม่มี
ตัณหาในรูปที่เห็น คือไม่มีตัณหาในรูปารมณนั้นเอง. บทว่า อนปาโย
ได้แก่ ไม่มีจิตประทุษร้าย. บทว่า สัริชชติ ย่อมปรากฏ คือยอมเข้าไป
ได้. บทว่า ปสฺสติ คือ แลดู. บทว่า ฉนฺทราโค ความกำหนดด้วย
ความพอใจ คือความเยื่อใย. บทว่า รูปารามํ ขอบรูปารมณํ ชื่อว่า
รูปารามะ เพราะมีรูปเป็นที่ชอบ. บทว่า รูปฺรตํ คือ ยินดีในรูป. บทว่า
รูปสมมุทิตํ คือ ชื่นชมในรูป.

บทว่า ทนฺตํ นยฺนฺติ สมิตี ชนทั้งหลายยอมนำพาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่
ที่ประชุม คือชนทั้งหลายเมื่อไปท่ามกลางมหาชนในสวน สนามกีฬาเป็นต้น
ยอมเทยมโคหรือม้าที่ฝึกดีแล้วที่ยาน แล้วนำไป. บทว่า ราชา ความว่า
แม้พระราชามือจะเสด็จไปสู่ที่เช่นนั้น ก็ทรงขึ้นพาหนะที่ฝึกดีแล้วนั้นแล.

บทว่า มนฺนุสฺเสสฺสุ ความว่า บุคคลผู้ฝึกฝนแล้วด้วยอริยมรรค ๔
หมดพศเป็นผู้ประเสริฐสุดแม้ในหมู่มนุษย์. บทว่า โยติวกุญฺญํ อดคถัน
ด้วยคำที่ล่วงเกิน ความว่า บุคคลใดอดคถัน ไม่ได้ตอบ ไม่ได้คร้อน
ต่อคำพูดล่วงเกินเห็นปานนั้น แม้เขาพูดอยู่บ่อย ๆ บุคคลเห็นปานนี้
ฝึกฝนดีแล้วชื่อว่าผู้ประเสริฐที่สุด. บทว่า อสฺสตรา ม้าอัศฺตรา คือม้าที่เกิด
จากแม่ม้า พ่อลา. บทว่า อาชานียา ม้าอาชาไนย คือม้าสามารถรู้
เหตุการณ์ที่สารถิฝึกม้าให้ทำได้เร็วพลัน. บทว่า สนิชฺชวา ได้แก่ ม้าที่
เกิดในแคว้นสินธพ. บทว่า มหานาคา ช้างใหญ่ คือช้างชาติกุญฺชร.
บทว่า อตฺตทนฺโต บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว อธิบายว่า ม้าอัศฺตราก็ดี ม้าสินธพก็ดี
ช้างชาติกุญฺชรก็ดี ที่เขาฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ ที่เขาไม่ฝึกก็เป็นสัตว์

ไม่ประเสริฐ แต่บุคคลใดฝึกตนดีแล้ว เพราะฝึกตนด้วยธรรมคือมรรค ๘ หมดพยศ บุคคลนี้เป็นผู้ประเสริฐกว่านั้น คือยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหมดเหล่านั้น.

บทว่า น หิ เอเตหิ ยานเหิ อันเป็นทิสที่ไม่เคยไปด้วยยานเหล่านั้น ความว่า บุคคลใด ๆ ไม่พึงไปสู่ทิส คือนิพพานที่เรียกว่า อคตะ เพราะเป็นทิสที่ไม่เคยไปแม้แต่ฝันด้วยยานมียานช้างเป็นต้น เหมือนบุคคลผู้ฝึกตนแล้วมีตนฝึกด้วยการฝึกอินทรีย์ในเบื้องต้น มีตนฝึกดีแล้วด้วยอริยมรรคภาวนาในเบื้องปลาย หมดพยศ มีปัญญา ย่อมไปสู่ทิสที่ไม่เคยไป คือถึงภูมิที่ฝึกตนแล้ว (พระอรหันต์) เพราะฉะนั้นการฝึกตนนั้นแลจึงประเสริฐ. บทว่า วิชาสู น วิกรมฺปนฺติ ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย คือไม่หวั่นไหวในมานะมีอาทิว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ที่ประเสริฐ. บทว่า วิบุปฺมุตฺตา ปฺนพฺภว เป็นผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ คือเป็นผู้พ้นด้วยดีแล้วจากการเกิดบ่อย ๆ โดยการถือปฏิสนธิในภพใหม่. บทว่า ทนฺตภูมि อญฺฺปตฺตา เป็นผู้บรรลุถึงภูมิที่ฝึกแล้ว คือบรรลุถึงภูมิคือ อรหัตผล อันเป็นที่ฝึกโดยส่วนเดียว. บทว่า เต โลเก วิชิตาวิโน พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชนะแล้วในโลก คือพระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชื่อว่ามิชัชนะอย่างวิเศษในสัตว์โลก.

ก็เพราะผู้มีอินทรีย์อบรมแล้ว ไม่มีภัย ไม่คิดปกติ เชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนแล้ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงตรัสคาถาว่า ยสุตฺติทฺตฺริยานิ ดังนี้ เป็นต้น. บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ผู้โดยอินทรีย์ หกมีจักขุนทรีย์เป็นต้นขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ มีลักษณะที่ไม่เที่ยงเป็นต้นด้วยโคจรภาวนา (การเจริญอารมณ์) แล้วให้ยึดถือสติและสัมปชัญญะด้วยวาสนาภาวนา (บุญหรือบาปที่อบรมมา) แล้วจึงอบรมอินทรีย์เหล่านั้น

ทั้งภายนอกอย่างนี้ ด้วยโคจรภาวนาในภายใน. บทว่า **สพฺพโลเก** ในโลกทั้งปวง อธิบายว่า บุคคลรู้แจ้งแทงตลอดโลกนี้ และโลกอื่น คือ ชั้นโลกอันสืบต่อจากโลกของตนและคนอื่น อย่างนี้ว่า ความบกพร่องหรือมีความบกพร่องของอินทรีย์ทั้งหลายในที่ใด ๆ อบรมอินทรีย์ในที่นั้น ๆ ด้วยการไม่เพ่งถึงเป็นต้น แล้วประสงค์จะตาย ตายอย่างผู้ฝึกตนแล้วหวังจะตาย รอคอยเวลาสิ้นชีวิต ไม่กลัวต่อความตาย. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เราไม่กลัวความตาย เราไม่มีความใคร่ในชีวิต เรา

**ไม่หวังมรณะ ไม่หวังชีวิต เรารอคอยความตาย เหมือน
ลูกจ้างรอรับของไม่มีพิษฉะนั้น.**

บทว่า **ภาวิตो ส ทนฺโต** คือ ผู้นั้นมีอินทรีย์อบรมแล้วฝึกตนแล้ว. บทว่า **นิสฺสยา นิสฺย** คือ ตัดหนานิสัยและทิฏฐินิสัย. บทว่า **ถตุวา ฐมฺม** ฐัชรรม คือ ฐัชรรมโดยอาการทั้งหลาย มีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **อนิสฺสโต** คือ อันนิสัยสองอย่างนั้นไม่อาศัยแล้วอย่างนี้. ท่านแสดงไว้ว่า ไม่มีนิสัย คือ ตัดหาและทิฏฐิออกจากฐัชรรม. บทว่า **ภวาย วิภวาย वा** ในภพ หรือในความปราศจากภพ คือ สัสสตทิฏฐิ หรืออจุณทิฏฐิ. การขยายความแห่งคานานี้ง่าย.

บทว่า **ตํ พุรุมิ อุปฺสนฺโต** เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ คือ เรากล่าวบุคคลนั้นดังที่กล่าวไว้แล้วในคานาหนึ่ง ๆ ว่า เป็นผู้สงบ. บทว่า **อฺตริ โส วิสฺตติกํ** บุคคลนั้นข้ามตัดหาอันชื่อว่า วิสตัดติกา คือ ได้ข้ามตัดหาใหญ่อันชื่อว่า วิสตัดติกา เพราะมีความอยากเป็นต้นนี้ได้แล้ว.

บทว่า **อตุตโน ทิฏฐิยา ราโค อภิขุฌากายคฺนุโ** ความกำหนด
ในทิฏฐิของตน ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกายคืออภิขุฌา ความว่า
ความกำหนด กล่าวคือความยินดีในทิฏฐิที่ตนยึดถือ ชื่อว่า กายคันถะ
(กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย) คืออภิขุฌา. บทว่า **ปรวาทสุ อามาท**
อปฺปจฺจโย ความอาฆาต ความไม่ยินดีในวาทะของคนอื่น คือความโกรธ
และอาการแสดงความไม่ยินดีในวาทะและการโต้วาทะของคนเหล่านี้ ชื่อ
ว่า กายคันถะ คือพยาบาท. บทว่า **อตุตโน สิลฺล วา วตฺ วา** สิลหรือ
พรตของตน คือ สิลอันได้แก่การเว้นจากเมถุนที่ตนยึดถือไว้ หรือพรต
มีการประพฤติพรตเยี่ยงโคเป็นต้น. บทว่า **สิลฺลพฺพตฺ วา** หรือสิลและ
พรตทั้งสองนั้น. บทว่า **ปรามาโส** การยึดถือ คือยึดถือจากอื่นด้วยคำ
มีอาทิว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยสิ่งนี้. บทว่า **อตุตโน ทิฏฺฐิ อิทฺ-**
ตฺจฺจาภินเวโส กายคฺนุโ ทิฏฐิของตน คือความเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้จริง
คือทิฏฐิที่ตนยึดถือ ชื่อว่า กายคันถะ คือความยึดถือโดยไม่แยบยลว่า
สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเป็นโมฆะ ชื่อว่ากายคันถะ คือเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้จริง.
บทว่า **คฺนุถา ตสฺส น วิชฺชนฺตฺติ** กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่
มีแก่บุคคลนั้น ได้แก่ทิฏฐิคันถะทั้งสองย่อมไม่มีแก่พระชีนาสนั้นด้วย
โศคาปัดติมรรค. พยาบาทกายคันถะ ย่อมไม่มีด้วยอนาคามีมรรค.
อภิขุฌากายคันถะ ย่อมไม่มีด้วยอรหัตมรรค.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญผู้เข้าไปสงบนั้น จึง
ตรัสคำมีอาทิว่า **น ตสฺส ปุตฺตา** บุตรทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตา** ได้แก่ บุตร ๔ จำพวก มีบุตรเกิดแต่ตน

เป็นต้น. อนึ่ง ในบทนี้ ฟังทราบวาท่านกล่าวถึงกำหนดบุตรโดยชื่อว่า บุตรเป็นต้น. ก็บุตรเหล่านั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อธิบายว่า เพราะไม่มี บุตรเหล่านั้น บุตรเป็นต้นจึงไม่มี.

บทว่า **อตฺตา** ความว่า สัสตติภิกขุที่ถือว่า อัตตามีอยู่ย่อมไม่มี. บทว่า **นิรตฺตา** ความว่า อจเจตภิกขุที่ถือว่าขาดสูญ. บทว่า **คหิตํ นตฺถิ** ความว่า สิ่งที่ควรยึดถือย่อมไม่มี. บทว่า **มฺลยจิตฺตํ นตฺถิ** ความว่า สิ่งที่ควรปล่อยวางย่อมไม่มี. บทว่า **ยสฺส นตฺถิ** คหิตํ ได้แก่ สิ่งที่ยึดถือด้วยอำนาจคัมภีร์ และภิกขุ ย่อมไม่มีแก่บุคคลใด. บทว่า **ตสฺส นตฺถิ** **มฺลยจิตฺตํ** สิ่งที่ควรปล่อยวางก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. บทว่า **คาหมฺลยจฺนํ สมตฺติกญฺโถ** ความว่า พระอรหันต์ก้าวล่วงความถือและปล่อยวางแล้ว. บทว่า **วฺจฺจตฺตํ ปริหานีวตีวตฺตํ** ความว่า พระอรหันต์ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมแล้ว.

บทว่า **เยน นํ วชฺชํ ปุณฺณชฺชา อโถ สมณพฺราหฺมณา** พวกปุณฺณชฺชทั้งหลายทั้งสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโทยใด ก็พวกปุณฺณชฺช แม้เทวดาและมนุษย์ทั้งหมดรวมทั้งสมณพราหมณ์ ฟังกล่าวกะเขาว่า เขาเป็นผู้กำหนดแล้วก็ดีเป็นผู้ประทุษร้ายแล้วก็ดี ด้วยโทยมีราคะเป็นต้นใด. บทว่า **ตํ ตสฺส อปฺรฺกขตํ** โทยนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น คือโทยมีราคะเป็นต้นนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์นั้น. บทว่า **ตสฺมา วาเทสุ เนลฺลชฺติ** เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวนไหว ในเพราะวาทะทั้งหลาย คือไม่หวนไหวในเพราะคำพุดนินทา. บทว่า **เนลฺลชฺติ** เป็นบทยกขึ้นแสดงบทขยายความ. บทว่า **น อิลฺลชฺติ** คือ ไม่ทำความหวนไหว. บทว่า **น จลฺลติ** คือ ไม่น้อมไปในเพราะวาทะนั้น. บทว่า

น เวรติ ได้แก่ ไม่ดีนรณ เพราะไม่สามารถจะให้ห้วนไหวได้. บทว่า
น ปเวรติ คือ ไม่สะท้าน. บทว่า น สมุปเวรติ คือ ไม่สะเทือน.

บทว่า น อุตฺตเสตุ วทเต ไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา คือ
ทำตนในความวิเศษไว้ภายใน แล้วไม่กล่าวดูหมิ่นว่า เราเป็นผู้วิเศษกว่า
เขา. ในสองบทนอกนั้นก็มียันนี้.

บทว่า กปฺปนฺนเนติ อกฺปฺปิโย คือ เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึง
ความกำหนดสองอย่าง. เพราะเหตุไร. เพราะท่านกล่าวไว้ว่า เป็นผู้ไม่
มีความกำหนด คือละความกำหนดได้แล้ว. การขยายความคานี้ง่าย.

บทว่า สกฺก ของตน คือยึดถือว่า ของเรา. บทว่า อสตา จ
น โสจติ เมื่อสิ่งที่ถือว่า ของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก คืออวิชาและ
มานะเป็นต้น ไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก. บทว่า ฐมฺเมสุ จ น คจฺจติ
ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย คือไม่ถึงความลำเอียงด้วยอำนาจ
ฉันทาคติเป็นต้นในธรรมทั้งปวง. บทว่า สเว สนฺโตติ วุจฺจติ คือ บุคคล
นั้นแลเป็นผู้สูงสุดกว่าคน เรียกว่า เป็นผู้สงบ. การขยายความคานี้
ก็ง่าย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.
เมื่อจบเทศนา เทวดาแสนโกฏิได้บรรลุพระอรหัต. การนับจำนวนพระ-
โสดาบันเป็นต้นไม่มี.

จบอรรถกถา/รณาสุตตนิเทศที่ ๑๐

กถาวิวาทสุตตนิทเทสที่ ๑๑

[๔๔๒]* (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ความทะเลาะ ความ
วิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความถือ
ตัว ความดูหมิ่น และคำพูดส่อเสียด มีมาแต่อะไร
ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร ?

ว่าด้วยความทะเลาะวิวาท

[๔๔๓] ชื่อว่า ความทะเลาะ ในคำว่า ความทะเลาะ ความ
วิวาท มีมาแต่อะไร ? ความว่า ความทะเลาะและความวิวาททั้งสอง
นั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยอาการเดียวกัน คือ ความทะเลาะใด ความ
ทะเลาะนั้นเป็นความวิวาท ความวิวาทใด ความวิวาทนั้นเป็นความ
ทะเลาะ อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ความวิวาทที่เป็นเบื้องต้นแห่ง
ความทะเลาะ เรียกว่า ความวิวาท กล่าวคือแม่พระราชาที่วิวาทกับพวก
พระราชา แม่พวกกษัตริย์ที่วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม่พวกพราหมณ์ที่
วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม่พวกคฤหบดีที่วิวาทกับพวกคฤหบดี แม่มารดา
ที่วิวาทกับบุตร แม่บุตรที่วิวาทกับมารดา แม่บิดาที่วิวาทกับบุตร แม่
บุตรที่วิวาทกับบิดา แม่พี่น้องชายที่วิวาทกับพี่น้องหญิง แม่พี่น้องหญิงที่
วิวาทกับพี่น้องชาย แม่สหายที่วิวาทกับสหาย นี้ชื่อว่า ความวิวาท.

ความทะเลาะเป็นไฉน ? พวกบุคคลผู้ครองเรือนชวนชวายนหาโทษ
กัน ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา พวกบรรพชิตต้องอาบัติอยู่
ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา นี้ชื่อว่า ความทะเลาะ.

๑. เลขข้อในบาลีเล่ม ๒๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ ซึ่งซ้ำกับเลขข้อสุดท้าย
ของสูตรที่ ๑๐ แต่ในที่นี้เรียงตามเป็นจริง แก้เป็น ๔๔๒ ในจนจบข้อ ๕๕๗ ในบาลี ซึ่งใน
ที่นี้จะเป็นข้อ ๕๕๘

คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท มีมาแต่อะไร ? ความว่า พระพุทธนิมิตสอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แคนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัยแห่งความทะเลาะและ.ความวิวาทว่า ความทะเลาะ และความวิวาทมีมาคือเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ มาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดงเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท มีมาแต่อะไร.

ว่าด้วยความรำพัน

[๔๔๔] ชื่อว่า ความรำพัน ในคำว่า ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความว่า ความเพ้อถึง ความรำพัน กิริยาที่เพ้อถึง กิริยาที่รำพันถึงความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบ่นเพ้อ ความพร่ำเพ้อ อាកพร่ำเพ้อ ความเป็นผู้พร่ำเพ้อ ของตน ผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิวากระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง.

ว่าด้วยความโศก

ชื่อว่า ความโศก คือ ความเศร้าโศก กิริยาเศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความเศร้าโศกภายใน ความตรมตรอมในภายใน ความ

เดือดร้อนในภายใน ความร่ำร้อนในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต ความโทมนัส ลูกศรคือความเศร้าโศก ของคนที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติ กระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทฎฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง.

ว่าด้วยความตระหนี่

ชื่อว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่เห็นปานนี้ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหุดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใคร ๆ ไม่เชื่อถือได้ใน การให้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นกัถิ ความตระหนี่ชาตุกัถิ ความตระหนี่อายตนะกัถิ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่.

ว่าด้วยความถือตัว

[๔๔๕] ชื่อว่า ความถือตัว ในคำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดต่อเสียด พึงทราบอธิบายดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความถือตัวให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง โดยความเป็นบุตรแห่ง

สกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยการปกครอง
บ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง โดย
วิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอย่างใด
อย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

ชื่อว่า ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น
โดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยการพูดต่อเสียด

ชื่อว่า ความพูดต่อเสียด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึ
วจาต่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้
หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้
ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่
เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่ เป็นก๊กกัน เพลินคนที่ เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววจาที่
ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความพูดต่อเสียด. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำ
คำต่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความ
มุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำต่อเสียด
เข้าไป ๑.

บุคคลนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ?
บุคคลนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็น
ที่รัก เป็นที่ชอใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่จิตใจ ของบุคคลนี้.

บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำต่อเสียดเข้าไป
อย่างไร? บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านั้น
พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย
ชนเหล่านี้ พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกด้วยอุบาย
อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความคูหมิ่น และความพุด
ต่อเสียด.

[๔๔๖] คำว่า ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้น มี
มาแต่อะไร? ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัส
บอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท ซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด
แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งกิเลส ๘ ประการ
นี้ว่า กิเลส ๘ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน
ความโสภ ความตระหนี่ ความถือตัว ความคูหมิ่น และความพุดต่อเสียด
มีมา คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฎมาแต่อะไร
คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็น
แดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร. คำว่า ขอ
เชิญพระองค์จึงตรัสบอก คือขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอก ตรัสตอบ
แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกทำให้ตื่น ประภาส เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร เพราะ
เหตุนี้ พระพุทธนิมิตนี้ จึงตรัสถามว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโสภ
ความตระหนี่ ความถือตัว ความคูหมิ่น และความพุด
ต่อเสียด มีมาแต่อะไร ขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอกว่า
กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร

[๔๔๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ความทะเลาะ

ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความ
ถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด มีมาแต่สิ่ง
ที่รัก ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่
และเมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี.

ว่าด้วยความทะเลาะ...มาจากสิ่งที่รัก

[๔๔๘] ชื่อว่า สิ่งที่รัก ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท
ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่...มีมาแต่สิ่งที่รัก ได้แก่วัตถุ
เป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑.

สัตว์ผู้เป็นที่รักเป็นไหน? คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความ
เจริญ ใคร่ประโยชน์ ใคร่ความสบาย ใคร่ความปลอดภัยจากโยค-
กิเลส คือ เป็นมารดา เป็นบิดา เป็นพี่น้องชาย เป็นพี่น้องหญิง เป็น
บุตร เป็นธิดา เป็นมิตร เป็นพวกพ้อง เป็นญาติ หรือเป็นสาโลหิต
คนเหล่านี้ชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไหน? รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจเหล่านั้นชื่อว่า สังขารเป็นที่รัก.

ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อม
ทะเลาะกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง
เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมทะเลาะกันบ้าง แม้ผู้มีความหวาด
ระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือเมื่อวัตถุ
ที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไป
แล้ว ย่อมทะเลาะกันบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก

ข่อมวิวาทกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ข่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ข่อมวิวาทกันบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ข่อมวิวาทกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ข่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ข่อมวิวาทกันบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รักข่อมรำพัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ข่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ข่อมรำพันบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ข่อมรำพัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไปแล้ว ข่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ข่อมรำพันบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ข่อมเศร้าโศก คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ข่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้วข่อมเศร้าโศกบ้าง แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ข่อมเศร้าโศก คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไปข่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ข่อมเศร้าโศกบ้าง และข่อมรักษา ปกครอง ป้องกัน หวงห้าม ตระหนี่วัตถุที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ มีมาแต่สิ่งที่รัก.

[๔๔๙] คำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดต่อเสียด ความว่า คนทั้งหลายข่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก ข่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก.

คนทั้งหลายข่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร ?

ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ.

ชนทั้งหลาย ย่อมยังความถือตัวให้เกิด เพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่ารักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ. ที่ชอบใจ ส่วนชนเหล่านั้น ไม่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ.

คำว่า ความพุดต่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาต่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฯลฯ บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า... ชนเหล่านี้ฟังแตกกัน ไม่ปรองดองกัน ฟังอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไรก็นำคำต่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความคูหมิ่น และความพุดต่อเสียด.

[๔๕๐] คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ ความว่า กิเลส ๗ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความถือตัว ความคูหมิ่น ความพุดต่อเสียด ประกอบ ตกแต่ง เนื่อง สืบเนื่อง ในความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่.

[๔๕๑] คำว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว คำพุดต่อเสียดก็มี ความว่า เมื่อความวิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว ชนทั้งหลายย่อมนำคำต่อเสียดเข้าไป คือ ฟังจากข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง

ชอบผู้ที่เป็นกั๊กกันบ้าง ยินดีผู้ที่เป็นกั๊กกัน เพลินคนที่เป็นกั๊กกัน เป็น ผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นกั๊กกัน นี้เรียกว่า ความพูดต่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายยอมนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำต่อเสียด เข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึง นำคำต่อเสียดเข้าไป ๑.

ชนทั้งหลายนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ? ชนทั้งหลายนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า พวก เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่จิตใจของ บุคคลผู้นี้.

ชนทั้งหลายผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำต่อเสียดเข้าไป อย่างไร ? ชนทั้งหลายผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชน เหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นกั๊กกัน เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย ชนเหล่านั้นพึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำต่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดต่อเสียดก็มี เพราะเหตุนี้ พระผู้มี พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้า-
โศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และ
ความพูดต่อเสียด มีมาแต่สิ่งทีรัก ความทะเลาะ ความ
วิวาท ประกอบในความตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกัน
เกิดแล้ว ความพูดต่อเสียดก็มี.

[๔๕๒] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) **สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก**
มีอะไรเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปใน
โลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านั้นมีอะไร
เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่
นรชน. เพื่อข้ามหน้านั้น มีอะไรเป็นนิทาน ?

ว่าด้วยอะไรเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งที่รัก

[๔๕๓] คำว่า **สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน**
ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้
ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมूल ฯลฯ สมุทัยแห่งสิ่งที่รักทั้งหลายว่า สิ่ง
ที่รักทั้งหลายมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏมาแต่อะไร ก็คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็น
ชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก**
มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๔] คำว่า **และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล**
ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ได้แก่พวกกษัตริย์ พราหมณ์
แพศย์ ศูทร คฤหิ์สถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า เพราะความ
โลภ คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก
กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขณา โลกะ อกุศลมูล.
คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง
เสียวยา. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นชโลภ

ธาตุโลก อายตน์โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อม
เที่ยวไปในโลกเพราะความโลก.

[๔๕๕] คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ... มีอะไรเป็น
นิทาน ? ความว่า พระพุทธรูปมิตตวัตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก
อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมุล ฯลฯ สมุทัยแห่งความหวัง
และความสำเร็จหวังว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน
คือ เกิดบังเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไร
เป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๖] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวัง
และความสำเร็จหวังที่เป็นไปในเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่
แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็น
ไปในเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า
เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปมิตตวัตรัสถามว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และชน
เหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลก ความ
โลกของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นนิทาน อนึ่ง ความหวัง
และความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้านั้น มีอะไร
เป็นนิทาน.

[๔๕๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) สิ่งที่รักทั้งหลาย
ในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อม

เที่ยงไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่า-
นั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความ
สำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้านั้น ก็มีฉันทะนี้เป็น
นิทาน.

[๔๕๘] ชื่อว่า ฉันทะ ในคำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลกมีฉันทะ
เป็นนิทาน ได้แก่ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิน
ในกาม ความอยากในกาม ความรักในกาม ความเร่าร้อนในกาม
ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม กามโสมะ กามโยคะ กามู-
ปาทาน กามฉันทนิวรรณ์ ในกามทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ฉันทะ
๕ ประการ คือ ความพอใจในการแสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑
ความพอใจในการบริโภครูป ๑ ความพอใจในการสังสม ๑ ความพอใจใน
การสละ ๑.

ความพอใจในการแสวงหาเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้
ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมแสวงหารูป เสียง กลิ่น
รส โสภณวัตถุ นี้อธิบายว่า ความพอใจในการแสวงหา.

ความพอใจในการได้เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ
มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมได้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โสภณ-
วัตถุ นี้อธิบายว่า ความพอใจในการได้.

ความพอใจในการบริโภครูปเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้
ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมบริโภครูป เสียง กลิ่น
รส โสภณวัตถุ นี้อธิบายว่า ความพอใจในการบริโภครูป.

ความพอใจในการสังสมเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ

มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมทำการสังสมทรัพย์ด้วยความหวังว่า
จักมีประโยชน์ในคราวเกิดอันตรายทั้งหลาย **นี้ชื่อว่า ความพอใจในการ
สังสม.**

ความพอใจในการสละเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ
มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมสละทรัพย์เพื่อพวกพลช้าง พวก
พลม้า พวกพลรถ พวกพลถือธนู พวกพลเดินเท้า ด้วยความหวังว่า
คนพวกนี้จักรักษาคุ้มครองป้องกันเรา **นี้ชื่อว่า ความพอใจในการสละ.**

ว่าด้วยสิ่งที่รัก ๒ ประการ

คำว่า **สิ่งที่รักทั้งหลาย** คือสิ่งที่รัก ๒ ประการ ได้แก่สัตว์ ๑
สังขาร ๑ ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสัตว์เป็นที่รัก ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสังขารเป็น
ที่รัก คำว่า **สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน** คือสิ่งที่รัก
ทั้งหลายมีฉันทะเป็นนิทาน มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะ
เป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะ
เป็นนิทาน.**

[๔๕๕] คำว่า **และชนเหล่าใดแล** ในคำว่า **และชนเหล่าใด
แล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ** ได้แก่พวกกษัตริย์ พราหมณ์
แพศย์ สูทร คฤหิ์สถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า **เพราะความ
โลภ** คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก
กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขณา โลภะ อกุศลมูล.
คำว่า **เที่ยวไป** คือเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา
บำรุง เยียวยา. คำว่า **ในโลก** คือในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะ
ความโลภ.

ว่าด้วยความหวัง

[๔๖๐] คำว่า อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะ
นี้เป็นนิทาน ความว่า ตัณหา เรียกว่าความหวัง ได้แก่ราคะ ฯลฯ
อกิขมา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า ความสำเร็จหวัง ความว่า บุคคลบาง
คนในโลกนี้ เมื่อแสวงหารูป ได้รูป เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในรูป เมื่อ
แสวงหาเสียง ... กลิ่น ... รส ... เมื่อแสวงหาโณภูจัพพะ ได้โณภูจัพพะ
เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในโณภูจัพพะ เมื่อแสวงหาสกุล...คณะ... อาวาส...
ลาภ ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร... บิณฑบาต... เสนาสนะ ...
คิลานปัจฉัยเภตัสชบริหาร.. พระสูตร... พระวินัย... พระอภิธรรม...
อารัญญิกังคชุดงค์...ปิณฑปาติกังคชุดงค์...สปทานจาริกังคชุดงค์... ขลุ-
ปัจฉากัตติกังคชุดงค์... เนตัสชกังคชุดงค์... ยถาสันถติกังคชุดงค์... ปฐม-
ฌาน... ทุตติฌาน... ตติยฌาน... จตุตถฌาน... อากาसानัญญาต-
นสมาบัติ ... วิญญาณัญญาตนสมาบัติ... อากิญจัญญาตนสมาบัติ... เมื่อ
แสวงหาเนวสัณญานาสัณญาตนสมาบัติ ได้เนวสัณญานาสัณญาตนสมาบัติ
เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในเนวสัณญานาสัณญาตนสมาบัติ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลย่อมไถนด้วยความหวัง หว่านพืชด้วยความ
หวัง พวกพ่อค้าหาทรัพย์ ไปสู่สมุทรด้วยความหวัง เรา
ย่อมตั้งอยู่ด้วยความหวังใด ความหวังนั้นของเราย่อม
สำเร็จ ดังนี้.

ความสำเร็จแห่งความหวัง เรียกว่าความสำเร็จหวัง. คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน คือมีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๑] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังที่เป็นเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อภพหน้า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สิ่งทีรักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และ
นรชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ
ความโลภของนรชนเหล่านั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง
ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า
นั้น ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๒] (พระพุทธรณิมิตตัสถามว่า) ฉันทะในโลกมีอะไรเป็น
นิทาน และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง ความ
โกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย มีมาแต่
อะไร และกรรมเหล่าใดแล อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว
กรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

ว่าด้วยฉันทะ...มีอะไรเป็นเหตุ

[๔๖๓] คำว่า ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรณิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งฉันทะว่า ฉันทะมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๖๔] คำว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธรณิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความตัดสินใจว่า ความตัดสินใจมีมาแต่อะไร คือเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปราภฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร.

[๔๖๕] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย คือความความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความขัง ความขังทั่ว ความขังเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความขัง กิริยาที่ขัง ความเป็นผู้ขัง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความเป็นผู้ไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่าความเป็นผู้พูดเท็จ

ความสงสัย เรียกว่า กถังกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ความโกรธ
ความเป็นผู้พูดเท็จและความสงสัย.

[๔๖๖] คำว่า และธรรมเหล่าใด ในคำว่า และธรรมเหล่าใด
อันพระสมณะตรัสรู้แล้ว ความว่า ธรรมทั้งหลายใด สหระคต เกิด
ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน มีความเกิดขึ้นคราวเดียวกัน มีความ
ดับคราวเดียวกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน กับความโกรธ
ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าธรรมเหล่าใด.
อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ธรรมเหล่าใด คือกิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น
ตั้งอยู่แล้วโดยอาการอื่น กิเลสเหล่านั้น เรียกว่าธรรมเหล่าใด. คำว่า อัน
พระสมณะตรัสรู้แล้ว ความว่า อันพระพุทธรูปผู้เป็นสมณะมีบาปกรรมอัน
ระงับแล้ว เป็นพราหมณ์มีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว เป็นภิกษุมิมูลแห่ง
กิเลสอันทำลายแล้ว ผู้พ้นขาดจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง ตรัสไว้
แล้ว คือตรัสโดยทั่ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
ทำให้ตื่น ประภาสแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใดอัน
พระสมณะตรัสไว้แล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

จันตะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความตัดสินใจ
มีมาแต่อะไร อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และ
ความสงสัยมีมาแต่อะไร และธรรมเหล่าใดอันพระสมณะ
ตรัสไว้แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

[๔๖๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความเสียใจในโลก จันตะ

ย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ชันดูชนเห็นความไม่มี
และความมีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก.

[๔๖๘] คำว่า ความดีใจ ในคำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรม
ใด คือความดีใจ ความเสียใจ ในโลก ได้แก่สุขเวทนาและวัตถุที่น่า
ปรารถนา. คำว่า ความเสียใจ ได้แก่ทุกข์เวทนาและวัตถุที่ไม่
ปรารถนา. คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด...ในโลก คือบัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวบอก พูด แสดง แดงธรรมใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความเสียใจ ในโลก.

[๔๖๙] คำว่า ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ความว่า
ฉันทะย่อมมีมา คือมีทั่วไป เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ เพราะ
อาศัย ความดีใจและความเสียใจ คืออาศัยสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส
วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่ปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น.

ว่าด้วยความเกิดแห่งรูป

[๔๗๐] คำว่า ในรูปทั้งหลาย ในคำว่า เห็นความไม่มีและมี
ในรูปทั้งหลาย ได้แก่แกมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔.

ความมีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน. ความมี คือความเกิด ความเกิด-
พร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย
นี้ชื่อว่า ความมีแห่งรูปทั้งหลาย.

ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน ความสิ้น ความเสื่อม ความ

แตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลาย.

คำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือเห็น พบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ซึ่งความมีและความไม่มีในรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย.

ว่าด้วยการตัดสติใจ ๒ อย่าง

[๔๗๑] ชื่อว่า ความตัดสติใจ ในคำว่า ชันตฺตชน... ย่อมทำ ความตัดสติใจในโลก ได้แก่ความตัดสติใจ ๒ ประการ คือ ความตัดสติใจด้วยตัณหา ๑ ความตัดสติใจด้วยทิวฏฐิ ๑.

สัตว์ย่อมทำความตัดสติใจด้วยตัณหาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลกนี้ มีโภกสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และมีโภกสมบัติที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความหมดสิ้นไป เขาจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า โภกสมบัติของเราที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และโภกสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เพราะเหตุอะไรหนอ และเขามีความดำริอย่างนี้ต่อไปว่า เมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย โภกสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงมิได้เกิดขึ้น และโภกสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ในการเที่ยวไปในถนนในเวลาค่ำคืน... เมื่อเราเที่ยวดูมหรสพมากไป...เมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะการเล่นการพนัน... เมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ในการคบปาปมิตร... เมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นคนเกียจคร้าน โภกสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น และโภกสมบัติที่

เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว เขาจึงไม่ประพฤติทางความฉิบหายแห่งโกศสมบัติ ๖ ประการ ชันตุชนยอมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง บุคคลยอมประกอบกรณด้วยกสิกรรมบ้าง ด้วยพาณิชย์กรรมบ้าง ด้วยโครัทกกรรมบ้าง ด้วยธนูศิลป์บ้าง ด้วยการรับราชการบ้าง ด้วยศิลป์ อย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ชันตุชนยอมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้.

ชันตุชนยอมทำความตัดสินใจด้วยทิวฏฐิอย่างไร. เมื่อจักขุเกิดขึ้นแล้ว ชันตุชนก็รู้ว่า คนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อจักขุหายไป ก็รู้ว่าตนของเราหายไปแล้ว คนของเราปราศจากไปแล้ว ชันตุชนยอมทำความตัดสินใจด้วยทิวฏฐิ แม้ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อโสตตะ... เมื่อฆานะ... เมื่อชีวหา... เมื่อกาย... เมื่อรูป... เมื่อเสียง... เมื่อกลิ่น... เมื่อรส เมื่อโณภูฏัพพะเกิดขึ้นแล้ว ชันตุชนก็รู้ว่า คนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อโณภูฏัพพะหายไป ก็รู้ว่า คนของเราหายไปแล้ว ตนของเราปราศจากไปไปแล้ว ชันตุชนยอมทำความตัดสินใจด้วยทิวฏฐิ คือให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

คำว่า ชันตุชน คือสัตว์ นระ มาณพ ฯลฯ มนุษย์. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตุชน... ย่อมทำความตัดสินใจในโลก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความ
เสียใจ ในโลก ฉันทะยอมมีมา เพราะอาศัยธรรมนั้น

ชั้นตุนเห็นความไม่มีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัด
สิ้นใจในโลก.

[๔๗๒] ธรรมเหล่านี้ คือความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ
และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มีอยู่ ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัย ฟังศึกษาเพื่อทาง
แห่งญาณ และธรรมเหล่านี้อันพระสมณะทราบแล้ว
จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจ
ทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา.

[๔๗๓] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ความโกรธ ความเป็น
ผู้พูดเท็จ และความสงสัย คือความปองร้าย ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความ
ไม่ชุ่มชื้นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ ความ
สงสัย เรียกว่า ถังถา ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนา
บ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง ความกล่าวเท็จ ย่อมเกิด
เพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง
ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุ
ที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร ความ
โกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤตีสິงที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

แล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขাজักประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขাজักประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขাজักประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร. แม้นุคคลผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คั้นเมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง แม้นุคคลผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คือเมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาแปรปรวนไปแล้ว ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จ

มุสาวาท ย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือขี้ ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ คือเชือก... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือโซ่ตรวน... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือหวาย... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเถาวัลย์... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเครื่องล้อม... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ คือบ้าน นิคมและนคร... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือชนบท ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

มุสาวาท ย่อมเกิดเพราะอาศัย วัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งรูปที่ชอบใจ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งเสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ ที่ชอบใจ เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความสงสัย

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร. ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาว่า เราจักพ้นจากโรคนี้แน่ตาหรือหนอ หรือเราจักไม่พ้นจากโรคนี้แน่ตา เราจักพ้นจากโรคจมูกหรือหนอ จากโรคที่ลิ้นหรือหนอ จากโรคกาย... จากโรคศีรษะหรือหนอ จากโรคที่ใบหู จากโรคปาก เราจักพ้นจากโรคฟันหรือหนอ

หรือเราจักไม่พ้นจากโรคฟัน ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาว่า เราจักได้รูปที่ชอบใจ หรือหนอ หรือเราจักไม่ได้รูปที่ชอบใจ เราจักได้เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อาวาส ตาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เราจักได้คิลาณปัจฉัยเภสัชบริวารที่ชอบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้คิลาณปัจฉัยเภสัชบริวารที่ชอบใจ ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จและความสงสัย.

[๔๗๔] คำว่า **ธรรมแม่เหล่านี้...เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา** ความว่า เมื่อความดีใจและเสียใจมีอยู่ คือเมื่อสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและเพราะความยินร้าย มีอยู่ คือปรากฏ อันตนเข้าไปได้อยู่ ธรรมแม่เหล่านี้...ก็มีมา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมแม่เหล่านี้... เมื่อความดีใจและความเสียใจ ทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา.

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๗๕] คำว่า **บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ** ความว่า แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ เปรียบเหมือนอริยมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวมรรคก็ชื่อว่าทางแห่ง

เทวดา พรหมมรรคก็ว่าทางแห่งพรหมฉันใด แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่ง
ญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิด
ร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณฉันนั้น. **สิกขา** ในคำว่า **ฟังศึกษา** มี
๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑.

อธิศีลสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มืศีล ดำรวม
แล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติ
เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย ศีลชั้นน้อย ศีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่ฟัง เป็นเบื้องต้น เป็น
เบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน
แห่งความถึงพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายฝ่ายอกุศล นี้ชื่อว่า **อธิศีลสิกขา.**

อธิจิตตสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ
จึงบรรลุดุตตถมมาน นี้ชื่อว่า **อธิจิตตสิกขา.**

อธิปัญญาสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มืปัญญา
ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรก
กิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา และรู้ชัดตามความเป็น
จริงว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่า
อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า **ผู้มีความสงสัย ฟังศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ** ความว่า บุคคล
ผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ลังเล เป็นสองทาง ไม่นั่นใจ ฟังศึกษา
อธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง เพื่อความบรรลุดุญาณ เพื่อความ
ถูกต้องญาณ เพื่อความทำให้แจ่มแจ้งญาณ บุคคลเมื่อนี้ถึงสิกขา ๓ นี้

ฟังศึกษา คือเมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อม
ใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประคองความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งจิต เมื่อรู้ชัด
ด้วยปัญญา เมื่อรู้อย่างธรรมที่ควรรู้อย่าง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้
เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม
ที่ควรทำให้แจ้ง ก็ฟังศึกษา ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ
สมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความสงสัย ฟังศึกษา
เพื่อทางแห่งญาณ.

ว่าด้วยธรรมที่พระสมณะทราบ

[๔๗๖] คำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว จึง
ตรัสไว้ ความว่า ธรรมทั้งหลายอันพระสมณะทราบ ทรงรู้ พิจารณา
เทียบเคียงให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก
ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว
คือทรงทราบ ทรงรู้ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง
แล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
 ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ เพราะอวิชชาดับ สังขาร
 จึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์-
 นิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ
 ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ
 ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ความเกิด ความดับ

คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออก แห่งผัสสาตนะ ๖ แห่งอุปาทานขันธ ๕ แห่งมหาภูตรูป ๔ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับเป็นธรรมดา.

สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง เราไม่แสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง เราแสดงธรรมมีเหตุ เราไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ เราไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่แสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง แสดงธรรมมีเหตุ ไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์อยู่ เธอทั้งหลายควรทำตามโอวาท ควรทำตามอนุสาสนี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง เธอทั้งหลายควรยินดีปราโมทย์ ควรโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นสวากขาตธรรม พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ก็เมื่อคำเป็นไวยากรณ์นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ โลกธาตุหมื่นหนึ่งหวนไหวแล้ว ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใดอันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ธรรมแม้เหล่านี้ คือความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ
และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มีอยู่ ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่ง
ญาณและธรรมเหล่าใดอันพระสมณะทราบแล้วจึงตรัสไว้
ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมี
อยู่ ก็มีมา.

[๔๗๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่อไม่มีอะไร ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน แก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยต้นเหตุความดีใจและความเสียใจ

[๔๗๘] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ซึ่งมุต ฯลฯ สมุทัย แห่งความดีใจและความเสียใจว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน คือเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๗๙] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจ เหล่านี้จึงไม่มี ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความดีใจและความเสียใจ จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี.

[๔๘๐] คำว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ความว่า ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน ความมี ความเป็น ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏ

แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อว่า ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ. คำว่าอรรถนั้นใด คืออรรถอย่างยั้งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี.

[๔๘๑] คำว่า นั้น ในคำว่า ของจตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์ ความว่า อรรถที่ข้าพระองค์ทูลถาม ขอให้จตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท. คำว่า ของจตรัสบอก คือของจตรัสบอก ทรงแจ้ง ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจตรัสบอกอรรถนั้น ... แก่ข้าพระองค์. คำว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน ความว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน มีสิ่งใดเป็นสมุทัย มีสิ่งใดเป็นชาติ มีสิ่งใดเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์ เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่อ
อะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี
อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ขอพระองค์จงตรัส
บอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน แก่ข้าพระองค์.

[๔๘๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ความดีใจและ
ความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความ
ดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ

**ความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอบอภรณ์นั้นว่า มี
ผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่พระองค์.**

[๔๘๓] **คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน**

ความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป สุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป ทุกขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป ทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นนั่นแหละดับไป อทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป. **คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน** ความว่า **ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน** มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจ ความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน.

[๔๘๔] **คำว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจ**

เหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า เมื่อผัสสะไม่มี คือไม่ปรากฏ "ไม่เข้าไป" ได้อยู่ ความดีใจและความเสียใจจึงไม่มี คือไม่เป็น "ไม่เกิด" "ไม่เกิดพร้อม" "ไม่บังเกิด" "ไม่บังเกิดเฉพาะ" "ไม่ปรากฏ" เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้น จึงไม่มี.

[๔๘๕] คำว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ความว่า ภาวทัญญูก็ดี วิภาวทัญญูก็ดี ก็มีผัสสะเป็นนิทาน. คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี.

[๔๘๖] คำว่า นั้น ในคำว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า ผัสสะนี้เป็น นิทานแก่พระองค์ ความว่า อรรถที่พระองค์ตรัสถาม ขอให้บอก เชิญ ให้บอก ให้ประสาท. คำว่า ขอบอก คือขอตอบ บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ดีขึ้น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้น...แก่พระองค์. คำว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทาน คือมีผัสสะ นี้เป็นนิทาน มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทานแก่ พระองค์ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อ ผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอ ขอบอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่พระองค์.

[๔๘๗] (พระพุทธรุณิมิตตรัสถามว่า) ผัสสะในโลก มีอะไร เป็นนิทาน และความยึดถือมีมาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ ถูกต้อง.

ว่าด้วยต้นเหตุของผัสสะ...

[๔๘๘] คำว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรณินิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งผัสสะว่า ผัสสะมีอะไรเป็นนิทาน คือเกิดเกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๘๙] คำว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธรณินิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความยึดถือทั้งหลายว่า ความยึดถือมีมาแต่อะไร คือเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร.

[๔๙๐] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อไม่มีอะไร ไม่ปราภฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มีไม่เป็น ไม่ปราภฏ ไม่เข้าไปได้ คือความถือว่า ของเรา อันพระสมณะละตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

[๔๙๑] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่เป็น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปแล้ว ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะเหตุนี้ พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความยึดถือ มี
มาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี
เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๕๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ผัสสะเกิดขึ้น
เพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือมีความปรารถนา
เป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเรา
จึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๕๓] คำว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความว่า
จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูป ประชุมธรรม ๓ ประการ
คือจักขุ รูปในส่วนรูป และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นจักขุสัมผัส
เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. โสตวิญญาณ
เกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง ประชุมธรรม ๓ ประการ คือหู เสียงใน
ส่วนรูป และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นโสตสัมผัส เป็นผัสสะ
ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป แม้อย่างนี้. ฆานวิญญาณเกิดขึ้น
เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น ประชุมธรรม ๓ ประการ คือจมูก กลิ่นใน
ส่วนรูป และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นฆานสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะ
เกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยลิ้นและรส ประชุมธรรม ๓ ประการ คือลิ้น รสในส่วนรูป และ
สัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นชิวหาสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏ-
ฐัพพะ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือกาย โผฏฐัพพะในส่วนรูป และ

สัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นกายสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและ
ธรรมารมณ์ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือวัตถุ รูป ในส่วนรูป ธรรม
ทั้งหลายที่มีรูปในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นมโนสัมผัส
เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้.

ว่าด้วยความยึดถือมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

[๔๕๔] คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า
ตัณหา เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา
โลภะ อกุศลมูล ชื่อว่าความยึดถือ ได้แก่ความยึดถือ ๒ ประการ คือความ
ยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิวฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือ
ด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือด้วยทิวฐิ. คำว่า ความยึดถือมีความ
ปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า ความยึดถือทั้งหลาย มีความปรารถนา
เป็นเหตุ มีความปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นการณะ
มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความยึดถือมีความ
ปรารถนาเป็นนิทาน.

[๔๕๕] คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึง
ไม่มี ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ
ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ได้แก่ความ
ถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา. ความถือว่า
ของเราด้วยทิวฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยทิวฐิ. คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี

ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ ความถือว่าของเราเหล่านั้น อันพระสมณะละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

ว่าด้วยมหาภูตรูป ๔

[๔๕๖] คำว่า รูป ในคำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทयरูปของมหาภูตรูป ๔. คำว่า เมื่อรูปไม่มี คือรูปย่อไม่มีโดยเหตุ ๔ อย่าง คือโดยการรู้ โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง.

รูปไม่มีโดยการรู้อย่างไร พระสมณะย่อมรู้รูป คือย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า รูปหมดทุกอย่าง ชื่อว่ารูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทयरูปของมหาภูตรูป ๔ รูปไม่มีโดยการรู้เช่นนี้.

รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างไร พระสมณะครั้นรู้รูปอย่างนี้แล้ว จึงพิจารณารูป คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของขำรุค เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความลำบาก เป็นดังเพชรฆาต เป็นของปราศจากความ

เจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหื่อแห่งมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีความโศก ความรำพัน ความเจ็บกาย ความเจ็บใจและความแค้นใจเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้หลงแช่มชื่น เป็นอาทีนพ เป็นนิสสรณะ รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการละอย่างไร พระสมณะครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งนันทราคะ ในรูป.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นันทราคะในรูปใด พวกท่านจงละนันทราคะนั้นเสีย นันทราคะนั้นจักเป็นของอันพวกท่านละแล้ว มีมูลอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งคั่งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้ รูปไม่มีโดยการละอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างไร ผู้ที่ได้รูปสมบัติทั้ง ๔ แล้วเป็นผู้ไม่มีรูป คือไม่เจริญรูป ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงรูปเสียได้แล้ว รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างนี้ รูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ ประการนี้.

คำว่า **เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง** ความว่า เมื่อรูปไม่มีไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ ประการ คือจักขุ-สัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ย่อมไม่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือ
มีความปรารถนาเป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี
ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูก
ต้อง.

[๔๘๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร
รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร รูปเป็นต้น
ไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้น
แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น.

[๔๘๘] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี ความว่า
เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร คือปฏิบัติอย่างไร เปลี่ยนอิริยาบถอย่างไร
ประพฤติดังไร รักษาอย่างไร บำรุงอย่างไร เยียวหาอย่างไร รูปจึง
ไม่มี คือไม่เป็นล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี.

[๔๘๙] คำว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร ความว่า สุขก็ดี
ทุกข์ก็ดี ไม่มี คือไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอย่างไร เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร.

[๕๐๐] คำว่า ประการนั้น ในคำว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการ
ใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ประการที่

ข้าพระองค์ถามขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ประการนั้น. คำว่า ขอตรัสบอก...แก่ข้าพระองค์ คือ
ตรัสบอก ทรงเล่า ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอตรัสบอก...แก่ข้า
พระองค์. คำว่า รูปเป็นต้นไม่มี ด้วยประการใด ก็รูปไม่มี ไม่เป็น
ล่องเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ด้วยประการใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้า-
พระองค์.

[๕๐๑] คำว่า จะรู้ประการนั้น ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า
จะรู้ประการนั้น ความว่า จะรู้ จะรู้ทั่วถึง จะรู้แจ่มแจ้ง จะแทงตลอด
ประการนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จะรู้ประการนั้น. คำว่า ข้าพระองค์
ได้ตั้งใจ คือข้าพระองค์ได้ตั้งจิต ตั้งความดำริ ตั้งวิญญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น เพราะเหตุนี้ พระ-
พุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและ
ทุกข์ไม่มีอย่างไร รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอ
พระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น.

[๕๐๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) บุคคลไม่เป็นผู้มี
สัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิด
ปกติ ไม่เป็นผู้นิรมิตสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา

**เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้รูปจึงไม่มี เพราะว่าเป็นแห่ง
ธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน.**

[๕๐๓] คำว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ความว่า ชนเหล่าใด ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ บุคคลนั้นไม่ต้องอยู่โดยสัญญาปกติ ชนเหล่าใดเป็นบ้า และเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ บุคคลนั้นไม่เป็นบ้า ทั้งไม่เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ.

[๕๐๔] คำว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา และไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา ความว่า ชนเหล่าใดเข้านิโรธ และเป็นอสังขยีสัตว์ ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา. บุคคลนั้นไม่ใช่ผู้เข้านิโรธทั้งไม่ใช่เป็นอสังขยีสัตว์ ชนเหล่าใดได้รูปสมบัติ ๔ ชนเหล่านั้นเรียกว่า ไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา. บุคคลนั้นไม่เป็นผู้ได้รูปสมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา.

[๕๐๕] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุดุจตุตถฌาน ฯลฯ เพราะละสุข ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การทำงาน ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อประโยชน์แก่การได้อากาสนัญญาตนสมบัติ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งรูปสมบัติ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ คือปฏิบัติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เขียวอายู้อย่างนี้ ด้วยประการ

ดังนี้ รูปจึงไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี.

ว่าด้วยกรรมเครื่องเน้นซ้ำ

[๕๐๖] คำว่า เพราะเป็นส่วนแห่งกรรมเครื่องให้เน้นซ้ำ มีสัญญา
เป็นนิทาน ความว่า กรรมเป็นเครื่องให้เน้นซ้ำ คือค้นหา ทิฏฐิ มานะ
เป็นกรรมมีสัญญาเป็นนิทาน มีสัญญาเป็นสมุทัย มีสัญญาเป็นชาติ มีสัญญา
เป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะส่วนแห่งกรรมเป็นเครื่อง
เน้นซ้ำ มีสัญญาเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มี
สัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่
เป็นผู้ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึง
ไม่มี เพราะส่วนแห่งกรรมเป็นเครื่องให้เน้นซ้ำ มี
สัญญาเป็นนิทาน.

[๕๐๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ได้ถูกถาม
กรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงกรรมนั้นแก่ข้าพระองค์
แล้ว ข้าพระองค์จะขอรูถามกรรมส่วนอื่นกะพระองค์
ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกกรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บาง
พวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวหมัดจดแห่ง
ยักษ์ด้วยรูปสมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นกรรมอันเลิศ

หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่าง
อื่นกว่าอรุปสมาบัตินี้.

[๕๐๘] คำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้
ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
คือขอให้ตรัสบอก เจริญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งธรรมใด. คำว่า
ได้ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว คือพระองค์ทรงแสดง แดง
ออก ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์
ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์
แล้ว.

[๕๐๙] คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์
ขอเจริญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ
ขอให้ตรัสบอก เจริญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท ซึ่งธรรมส่วนอื่น กะ
พระองค์ ก็จะขอทูลถามธรรมยิ่งขึ้นไปกะพระองค์. คำว่า ขอเจริญพระ-
องค์จึงตรัสบอกธรรมนั้น คือขอเจริญพระองค์จึงตรัสบอก ชี้ออก แสดง
บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศธรรมนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเจริญ
พระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น.

ว่าด้วยความหมจดด้วยอรุปสมาบัตินี้

[๕๑๐] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตใน
โลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแต่งยักษ์ด้วยอรุปสมาบัตินี้หรือหนอ

ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง (ความหมจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอรูปลสมบัติเท่านี้หรือ. คำว่า **ยักษ์** คือ แห่งสัตว์ นรชน มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ความหมจด คือความหมจด ความหมจดวิเศษ ความหมจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ. คำว่า **อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้** คือเป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็น ชีรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าว โดยการณ์ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อม กล่าวความหมจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปลสมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรม อันเลิศ.

[๕๑๑] คำว่า **หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอรูปลสมบัตินี้** ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอรูปลสมบัติเหล่านี้ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ความหมจด ความหมจดวิเศษ ความหมจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบแห่งยักษ์อย่างอื่น คือยิ่งกว่าอรูปลสมบัตินี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าว ความหมจดอย่างอื่นกว่าอรูปลสมบัตินี้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ทรง
แสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถาม

ธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอก

ธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิต
ในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ์ ด้วยรูป-
สมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณ-
พราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่ารูป-
สมบัตินี้.

[๕๑๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็สมณพราหมณ์
บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความ
หมจดแห่งยักษ์ ด้วยรูปสมบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรม
อันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์
อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบใน*
อนุปาติเสส.

[๕๑๓] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิต
ในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ์ ด้วยรูปสมบัตินี้ ว่าเป็น
ธรรมอันเลิศ ความว่า ผู้กล่าวความเที่ยง ย่อมกล่าว บอก พุด แสดง
แถลง (ความหมจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็น
ประธาน อุดม บวรด้วยรูปสมบัติเท่านี้. คำว่า ยักษ์ คือแห่งสัตว์ นรชน
มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิตผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า
ความหมจด คือความหมจด ความหมจดรอบ ความพ้น ความพ้น
วิเศษ ความพ้นรอบ. คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือเป็นผู้กล่าว

๑. ความสงบและอนุปาติเสสฝ่ายอุจเฉทิกุฎฐิ.

ตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นนรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ ด้วยอุปสมานัติเท่านั้น ว่าเป็นธรรมอันเลิศ.

[๕๑๔] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาติเสส ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแหละ สมณพราหมณ์บางพวก ผู้กล่าวความขาดสูญ กล่าวต่อภพ ย่อมยินดีความไม่มีภพ สมณพราหมณ์พวกนั้น ย่อมกล่าวความสงบ คือความเข้าไปสงบ ความเจียบ ความดับ ความระงับ แห่งสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ตนนี้เพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ พินาศไป ย่อมไม่มีเบื้องหน้าแต่ภวะ โดยเหตุใด อนุปาติเสส ย่อมมีโดยเหตุเท่านั้น. คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวว่าเป็นธีรชน กล่าวว่ามีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่ง สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างว่า ตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาติเสส เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้
ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ ด้วยอุปสมานัติเท่านั้น
ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น

สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อม
กล่าวความสงบในอนุปาติเสส.

[๕๑๕] มุนินั้นมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์
เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทักขิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้
มีทักขิเป็นที่อาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความ
วิวาท เป็นนรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่.

ว่าด้วยผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา

[๕๑๖] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็น
ผู้อันทักขิเข้าไปอาศัย ความว่า พวกสมณพราหมณ์ที่ดำเนินด้วยทักขิ.
คำว่า เป็นผู้อันทักขิเข้าไปอาศัย ความว่า มุนินั้นรู้ ทราบ พิจารณา
เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า เป็นผู้อันสัตสตทักขิอาศัยแล้ว
เป็นผู้อันอุจเจททักขิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัตสตทักขิและอุจเจททักขิอาศัย
แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทักขิ
เข้าไปอาศัย.

[๕๑๗] ชื่อว่า มุนิ ในคำว่า มุนินั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา
รู้ว่า เป็นผู้มีทักขิเป็นที่อาศัย ความว่า ญาณ เรียกว่า โมณะ ฯลฯ
ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องบุคคลนั้นชื่อว่า มุนิ. มุนิ รู้ ทราบ พิจารณา
เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น
เป็นผู้อันสัตสตทักขิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอุจเจททักขิอาศัยแล้ว เป็นผู้อัน
สัตสตทักขิและอุจเจททักขิอาศัยแล้ว. คำว่า มุนินั้นผู้มีปัญญาเครื่อง

พิจารณา คือเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นว่า เป็นผู้มึทกฐิเป็นท้ออศัย.

[๕๑๘] คำว่า **รู้แล้ว** **พ้นวิเศษแล้ว** **ยอมไม่ถึงความวิวาท** ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว เป็นผู้พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถ้อมมันโดยส่วนเดียว คือรู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถ้อมมันโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **รู้แล้ว** **พ้นวิเศษแล้ว**. คำว่า **ไม่ถึงความวิวาท** ความว่า ไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความบาดหมาง ไม่ทำความโต้เถียง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความหมายมั่น.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนอัครศิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้** ย่อมไม่วิวาทกับใคร ๆ ก็เรื่องใดที่เขาพูดกันในโลก ภิกษุนั้นก็มิได้ถ้อมมันพูดโดยเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **รู้แล้ว** **พ้นวิเศษแล้ว** **ยอมไม่ถึงความวิวาท**.

[๕๑๙] คำว่า **ในภพน้อยภพใหญ่** ในคำว่า **เป็นธีรชน** **ยอมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยและภพใหญ่** ความว่า ย่อมไม่ถึงพร้อม ไม่มาถึงพร้อม ไม่ถ้อมเอาไม่ยึดมั่น ไม่ถ้อมมัน ในภพน้อยและภพใหญ่ คือในกรรมวิภูและวิปากวิภู ในกรรมวิภูเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภู

เป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏ
เป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ใน
วิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ
ในความเข้าถึงบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอรรถภาพ
บ่อย ๆ. คำว่า เป็นธีรชน คือเป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต มีปัญญา
มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นธีรชน
ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่ เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

มุนีนันมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์เหล่า
นั้นว่า. เป็นผู้อันทิฏฐิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฏฐิ
เป็นที่อาศัยอยู่ รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความ
วาทิ เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่
ดังนี้.

จบกลหวิวัตตนิเทศที่ ๑๑

อรรถกถากลหวิวัตตนิเทศที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในกลหวิวัตตนิเทศที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุโธ ปหูตา กลหวิวัตตา ความทะเลาะความวิวาทมีมาแต่
อะไร ได้แก่กิเลสเหล่านี้ คือความทะเลาะและความวิวาทอันเป็นส่วน
เบื้องต้นของความทะเลาะนั้น เกิดมาแต่อะไร. บทว่า ปริเทวโสกา

สหมจฺจรา จ ความรำพันความโศก ความตระหนี่ เกิดมาแต่อะไร. บทว่า
มานาติมานา สหเปสฺสุมา จ ความถือตัว ความคูห่มั่น และคำพูดต่อเสียด
เกิดมาแต่อะไร. บทว่า เต ได้แก่ กิเลส ๘ อย่างทั้งหมดเหล่านั้น. บทว่า
ตทิงฺฆ พุรุหิ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกเถิด คือพระพุทธนิมิตทูลว่า
ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอน ขอพระองค์จงตรัสบอกความที่ข้าพระองค์ทูล
ถามนั้นเถิด. บทว่า อิงฺฆ เป็นนิบาต มีความว่าขอรับรอง.

บทว่า เอกเณ อากาเรน คือ โดยอาการอย่างเดียวกัน. บทว่า
อปเรน อากาเรน คือ โดยอาการอื่น. บทว่า อากาريكا ทณฺฑปสฺสุตา
ผู้ครองเรือนหาโทษใส่กัน คือคบคิดเบียดเบียนกัน. บทว่า ปพฺพชิตา
อาปตฺตี อาปชฺชนฺตา คือ บรรพชิตต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในกอง
อาบัติ ๗ กอง. บทว่า กุโธ ปหูตา คือ มีมาแต่ไหน. บทว่า กุโธ ชาตา
เกิดมาแต่ไหน คือได้อัตภาพมาแต่ไหน. เพิ่มอุปสัตไปเป็น กุโธ
สญฺชาตา คือ เกิดพร้อมมาแต่ไหน. บทว่า กุโธ นิพฺพตฺตา บังเกิดมา
แต่ไหน คือถึงลักษณะพร้อมที่จะเกิดมาแต่ไหน. เพิ่มอุปสัคลงไปเป็น
กุโธ อภินิพฺพตฺตา คือ บังเกิดเฉพาะมาแต่ไหน. บทว่า ปาตฺตฺฐตา คือ
ปรากฏมาแต่ไหน. พึงทราบความในบทว่า กีนิทานา มีอะไรเป็นนิทาน
เป็นต้นต่อไปนี้ ชื่อว่า นิทานะ เพราะมอผลของตน. ชื่อ สมุทฺทยะ
เพราะเป็นเหตุตั้งขึ้นแห่งผล. ชื่อว่า ชาติ เพราะเป็นเหตุเกิดผล. ชื่อว่า
ปภาวะ เพราะเป็นแดงเกิดแห่งผล. บทว่า มฺลํ ปุจฺจติ พระพุทธนิมิต
ทูลถามถึงมูลแห่งการทะเลาะ. เพราะการณะชื่อว่า มฺลละ เพราะเป็นที่ตั้ง.
ชื่อว่า เหตุ เพราะอรรถว่า ปรารธนา คือเป็นไปเพื่อสำเร็จผลแก่ตน.

๑. บาลีเป็น รนฺธปสฺสุตา.

ชื่อว่า นิทาน เพราะมอบผลของตนคุณแสดงว่า ขอเชิญท่านรับผลนั้นเกิด.
ชื่อว่า สัมภวะ เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งผล. ชื่อว่า ปภวะ เพราะเป็น
แดงเกิดแห่งผล. ชื่อว่า สมภูฐานะ เพราะเป็นที่เกิดแห่งผล หรือเป็น
เครื่องเกิดแห่งผล. ชื่อว่า อาหาระ เพราะนำมาซึ่งผลของตน. ชื่อว่า
อาร์มณะ เพราะยังผลของตนให้อินดี. ชื่อว่า ปัจจยะ เพราะไม่ปฏิเสธ
ผลที่เป็นไปเพราะอาศัยสิ่งนั้น. ชื่อว่า สมุทยะ เพราะเป็นเหตุตั้งขึ้น
แห่งผล. เพราะฉะนั้น พึงทราบคำบรรยายแห่งบทเหล่านี้ด้วยประการ
ฉะนี้. พระสังคีติกาจารย์กล่าวแสดงโดยนัยมีอาทิว่า พระพุทธนิมิตทูล
ถามมูลแห่งการทะเลาะและวิวาท หมายถึงสมุทัย เหตุแห่งความทะเลาะ
วิวาทนั้น.

บทว่า ปิยปุพฺพหฺตา คือ เกิดจากวัตถุเป็นที่รัก. บทว่า มจฺเจรยฺยตฺตา
กลหาวิวาทา ความทะเลาะวิวาทประกอบด้วยความตระหนี่ ด้วยบทนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงถึงความตระหนี่วัตถุ อันเป็นที่รักอย่าง
เดียวเท่านั้น ว่าเป็นเหตุแห่งความทะเลาะวิวาท. พึงทราบว่าธรรมทั้งหมด
เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยหัวข้อกลหาวิวาทะ. ความวิวาทเป็นเหตุ
แห่งคำพูดต่อเสียด เหมือนความตระหนี่เป็นเหตุแห่งความวิวาทฉะนั้น.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดขึ้นแล้ว
คำพูดต่อเสียดก็มี. การชี้แจงคดีนี้มีความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า ปิยา สุ โลกสุมี กุโตนิทานา เย วาปี โลภา วิจรนฺติ
โลกะ พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า สิ่งทีรักทั้งหลายในโลกนี้มีอะไรเป็นเหตุ
และชนเหล่าใดแลย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความว่า สิ่งทีรัก
ทั้งหลายเหล่าใดที่ท่านกล่าวไว้ในบทนี้ว่า ความทะเลาะเกิดแต่สิ่งทีรักดังนี้

สิ่งที่รักทั้งหลายเหล่านั้น ในโลกมีอะไรเป็นเหตุ มิได้กล่าวถึงสิ่งที่รักอย่าง เดียว แม้กษัตริย์เป็นต้น ยังเที่ยวไปเพราะความโลภ ถูกความโลภครอบงำ ย่อมเที่ยวไปเพราะความโลภเป็นเหตุ. พระพุทธนิมิตทูลถามสองความ ด้วยคาถาเดียวว่า ก็ความโลภนั้นของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นเหตุ. อนึ่ง ในบทว่า กุโตนิทานา นี้ ฟังทราบว่าเป็น โส เป็นปฐมาวิภัตติว่า กิณิ- นิทานา ก็เหตุกา. แต่ในสมาสไม่มีลพ โส นั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า นิทานา แปลว่า เกิดแล้ว ความว่า เกิดขึ้นแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่ กุโตนิทานา จึงมีความว่า เกิดจากอะไร เกิดขึ้นแล้วจากอะไร. บทว่า อาสา จ นิฏฺฐา จ ได้แก่ ความหวังและความสำเร็จความหวังนั้น. บทว่า เย สมุปรายาย นรุตฺส โหนฺติ ได้แก่ ความหวังและความสำเร็จ ความหวังที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า ท่านอธิบายว่า เป็นที่ไปในเบื้องหน้า นี้เป็นคำถามข้อหนึ่งเท่านั้น.

บทว่า ทีปา โหนฺติ เป็นเกาะ คือเป็นที่พึ่ง. บทว่า สรณฺโณ โหนฺติ เป็นที่ระลึก คือเป็นที่ให้ทุกข์พินาศไป. บทว่า นิฏฺฐาปรายโน โหติ คือ เป็นผู้มีความสำเร็จเป็นเบื้องหน้า.

บทว่า จฺนุทานิทานานิ มีฉันทะเป็นนิทาน ได้แก่ มีฉันทะ มีความพอใจในกามเป็นต้นเป็นนิทาน. บทว่า เย วาปี โลภา วิจฺรุตฺติ คือ ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น เที่ยวไปเพราะความโลภ แม้ความโลภของ ชนเหล่านั้น ก็มีฉันทะเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แก้วความทั้งสองรวมกัน. บทว่า อิทอนิทานา มีฉันทะที่เป็นนิทานเท่านั้น ท่านอธิบายว่า มีฉันทะเป็นนิทานอย่างเดียว. เพราะบทว่า อิทอนิทานา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงฉันทะ. ด้วยว่าความโลภเป็นต้น มีฉันทะ เป็นนิทาน. อนึ่ง พึงทราบความสำเร็จรูปศัพท์ ในบทว่า อโตนิทานา นี้ โดยนัยดังกล่าวแล้ว. ในบทว่า กุโตนิทานา นี้นั้นแล ความสำเร็จ ด้วยความหวัง ท่านเรียกว่า นิฏฐา เพราะเหตุนี้ ความสำเร็จแห่งอชยาศัย ท่านกล่าวว่า เป็นการได้เฉพาะ.

บทว่า วินิจจยา ความตัดสิ้นใจ ได้แก่ ตัณหาวินิจฉัย และทิฏฐิ-
วินิจฉัย. บทว่า เย จาปี ฌมฺมา สมณฺณ วุตฺตา ธรรมเหล่าใดแล อัน
พระสมณะตรัสไว้ คือธรรมแม้อื่นเหล่าใดแล หรืออกุศลธรรมทั้งหลาย
เห็นปานนั้น ประกอบด้วยความโกรธเป็นต้น อันพระพุทธรสมณะตรัสไว้
แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

บทว่า อณฺุชชาติกา กิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น คือมีสภาพ
เป็นอย่างอื่น. บทว่า อณฺุชวิทฺตกา คือ ตั้งอยู่แล้วโดยการอื่น. บทว่า
สมิตปาเปณ ผู้มีบาปอันระงับแล้ว คือมีบาปอันดับแล้ว. บทว่า พาหิต-
ปาปฌมฺเมน มีบาปธรรมอันลอยแล้ว คือมีธรรมอันลามกละได้แล้ว.
บทว่า ภินฺุณกิเลสฺมุเลน มีมูลแห่งกิเลสอันทำลายแล้ว คือตัดรากเหง้า
แห่งกิเลสได้แล้วดำรงอยู่. บทว่า สพุพฺพากุสลพฺพชฺชา ปมฺุตฺเตน ผู้พ้น
ขาดจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง คือปล่อยเครื่องผูก คืออกุศลมูล
๑๒ อย่าง แล้วดำรงอยู่. บทว่า วุตฺตา คือ อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว.
บทว่า ปวุตฺตา ตรัสโดยทั่ว คือตรัสทุกสิ่งทุกอย่าง.

บทว่า ตมฺปนิสฺสุตาย ปโหติ ฉนฺุโท ฉันทะย่อมมี เพราะอาศัย
ธรรมนั้น คือฉันทะย่อมมี ด้วยความปรารถนาอยู่ร่วมกัน และปราศจาก

กัน เพราะอาศัยความดีใจและความเสียใจ กล่าวคือทั้งสองอย่างนั้น อันได้แก่สุขเวทนาและทุกขเวทนา. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเป็นอันพระพุทธสมณะทรงแก้ปัญหานี้ว่า ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน. บทว่า **รูปเสถ ทิสฺวา วิภวํ ภวญฺจ** เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือเห็นความเสื่อมและความเกิดในรูปทั้งหลาย. บทว่า **วินิจฺฉยํ กุรุเต ชนฺตุ โลกํ สัตว์** เกิดย่อมทำความตัดสินใจในโลก คือสัตว์เกิดนี้ย่อมทำความตัดสินใจด้วยปัญญาเพื่อให้ได้ลาภ และความตัดสินใจด้วยทิวฏฐิ โดยนัยมีอาทิว่า อนาคตของเราเกิดแล้วดังนี้. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ก็เป็นอันพระพุทธสมณะทรงแก้ปัญหานี้ว่า แม้ความตัดสินใจเกิดมาแต่ไหน ดังนี้.

บทว่า **สาตาสาตํ นิสฺสาย** อาศัยความยินดีและความเสียใจ คือทำอุปนิสัยให้ชุ่มชื้นและร่วงโรย. บทว่า **อิฏฺฐานิฏฺฐํ** ได้แก่ อารมณ์ที่น่าปรารถนา และอารมณ์ไม่น่าปรารถนา. บทว่า **สุรา** ในบทนี้ว่า **สุรา-เมรยมชฺชุปมาทฺฐานานุโยคํ** ประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย สุรา มี ๕ อย่าง คือสุราทำด้วยแป้ง ๑ สุราทำด้วยขนม ๑ สุราทำด้วยข้าวสุก ๑ สุราใต้น้ำเชื้อ ๑ สุราผสมด้วยเครื่องปรุง ๑. บทว่า **เมรยํ** ได้แก่ น้ำดอง ๕ อย่าง คือน้ำดองดอกไม้ ๑ น้ำดองผลไม้ ๑ น้ำดองดอกมะขาง ๑ น้ำดองน้ำอ้อยบ ๑ น้ำดองผสมเครื่องปรุง ๑. แม้ทั้งหมดนั้นก็คือน้ำเมา ด้วยทำผู้อื่นให้เมา. บทว่า **ปมาทฺฐานํ** คือ เป็นเหตุแห่งความประมาท. บทนี้เป็นชื่อของเจตนาของผู้ที่ดื่มน้ำเมานั้น. บทว่า **อนุโยคํ** ได้แก่ ประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการดื่มน้ำเมา

คือสุราและเมรัยนั้น คือทำบ่อย ๆ. ก็เพราะเมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ยอมเสื่อมไป และที่ยังไม่เกิดจึงไม่เกิดขึ้น ฉะนั้น ย่อมรู้ว่า โภคสมบัติของเรายอมถึงความเสื่อมสิ้นไป. ในบททั้งปวงก็เหมือนอย่างนี้. บทว่า **วิภาสวิตฺติขาจรียานุกโยคํ** ประกอบเนื่อง ๆ ในการที่เกี่ยวมากไปในถนนในเวลาค่ำคืน คือในเวลาไม่สมควร. บทว่า **สมชฺชชาภิจรณํ** เทียวดูมหรสพบ่อย ๆ คือไปดูมหรสพ เช่นดูการฟ้อนรำเป็นต้นบ่อยครั้ง. บทว่า **อาลสฺसानุกโยคํ** ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นคนเกียจคร้าน คือชวนขวยมุ้งแต่อยู่ในความเป็นคนเกียจคร้าน. บทว่า **อปายมุขานิ น เสวติ** ไม่เสพทางแห่งความฉิบหาย คือไม่เสพประตูแห่งความฉิบหายแห่งโภคสมบัติทั้งหลาย. บทว่า **กลฺยิยา วา** คือ ด้วยกสิกรรมบ้าง. บทว่า **วณฺชิชฺชาย วา** คือ ด้วยพาณิชยกรรมอันเป็นกรรมบ้าง. บทว่า **โคจรุกฺเขน วา** ด้วยโครัคกรรม คือการเลี้ยงโคบ้าง. บทว่า **อิสฺสตุเถน วา** คือ ด้วยชนะศิลปะบ้าง. บทว่า **ราชโรปริเสน วา** คือ ด้วยรับราชการบ้าง. บทว่า **สติปฺปญฺจตฺตเรณ วา** คือ ด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาศิลปะ มีช่างทำหม้อเป็นต้น. บทว่า **ปฏฺธิปชฺชติ** คือ ประกอบการงาน. บทว่า **จกฺขุสุมฺมึ อุปฺปนฺเน ชานาติ** คือ เมื่อจักษุเกิดขึ้น สัตว์ก็รู้ คือยึดถือทิฏฐิว่า อตฺตาของเราเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า **จกฺขุสุมฺมึ อนฺตรหิต** คือ เมื่อจักษุนั้นหายไป. บทว่า **อตฺตา เม อนฺตรหิต** อตฺตาของเราหายไปแล้ว คือยึดถือทิฏฐิว่า อตฺตาของเราหายไปแล้ว. บทว่า **วิกฺโต เม อตฺตา** คือ อตฺตาของเราล่องไปแล้ว. แม้ในบทมีอาทิว่า **โสตฺตมฺมึ** ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **เอเตปิ ฐมา ทวยเมว สนุเต** ธรรมแม่เหล่านี้ เมื่อ
ความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ คือธรรมมีความโกรธเป็นต้นเหล่านี้
เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา คือเกิดขึ้น. ด้วยเหตุ
เพียงนี้ก็เป็อันพระพุทฺธสมณะทรงแก้แม่ปัญหาข้อที่ ๓ แล้ว. พระพุทฺธ-
สมณะเมื่อจะทรงแสดงถึงอุบายละความสงสัย ของผู้ที่ยังมีความสงสัยใน
ปัญหาที่พระองค์แก้แล้วอย่างนี้ จึงตรัสว่า **กถกถิ ฌาณปถาย สิกฺข**
ผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งฌาณ ดังนี้. ท่านอธิบายไว้ว่า พึง
ศึกษาศึกษา ๓ เพื่อบรรลุฌาณคือฌาณทัตสนะ. เพราะเหตุไร. เพราะ
ธรรมอันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ คือเพราะว่าพระพุทฺธสมณะทรงรู้
ธรรมทั้งหลายแล้วจึงตรัสไว้. ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายมิได้มีแก่พระสมณะ
นั้น แต่บุคคลผู้มีความสงสัยไม่รู้ธรรมเหล่านั้น เพราะความที่ตนไม่มีฌาณ
ก็ไม่พึงรู้ คือไม่พึงรู้ด้วยโทษแห่งการแสดงก็หาไม่ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า
ผู้สงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งฌาณ เพราะธรรมอันพระสมณะทรงรู้แล้ว
จึงตรัสไว้.

บทว่า **ปกฺเขปพฺนุชเนน วา พนุโ** คือ ถูกเขาจำด้วยการจ้งไว้ใน
เรือนจำ. บทว่า **ปริกฺเขปพฺนุชเนน วา พนุโ** ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ
คือล้อมรั้ว. ในบทมีอาทิว่า **คามพฺนุชเนน** ด้วยเครื่องจำคือบ้าน
มีอธิบายว่า เมื่อไม่ได้เพื่อจะออกไปจากที่นั้น ๆ ก็ชื่อว่าถูกเขาจำด้วย
เครื่องจำคือบ้านเป็นต้น.

บทว่า **ตสฺส พนุชฺนสฺส โมกฺขตุถาย** คือ เพื่อพ้นจากเครื่องจำ
ดังที่กล่าวแล้วนั้น.

บทว่า **ฌาณมุปี ฌาณปโถ** แม่ฌาณ ก็ชื่อว่าทางแห่งฌาณ คือ
ฌาณที่เกิดขึ้นก่อนเป็นสื่อของฌาณที่เกิดต่อ ๆ มา เพราะเหตุนั้นแม่ฌาณ

ก็เป็นทางแห่งญาณ. บทว่า **ฌานสุส อารมมณมุปี ฌานปโต** แม้อารมณแห่งญาณ ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งญาณ คือแม่ปัจฉัยแห่งญาณ ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งญาณ เพราะหน่วงอารมณนั้นแล้วเกิดขึ้น. บทว่า **ฌานสหภูโนปี ฐมา ฌานปโต** แม่ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณ ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งญาณ คือแม่ธรรมทั้งหลายที่เป็นจิตเจตสิกอันเหลือ เกิดร่วมกับญาณ ก็เป็นทางแห่งญาณ. บัดนี้ พระพุทธสมณะเมื่อจะทรงให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมา จึงตรัสว่า ยถา **อริยมคฺโค อริยปโต** เปรียบเหมือนอริยมรรค ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งอริยะ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ถลลถิ ปุคฺคโล** คือ บุคคลผู้มีความสงสัย. บทว่า **สทฺกฺโข** คือ มีความเคลือบแคลง. บทว่า **สวileโข** มีความลังเล คือมีความขัดแย้งในจิต. บทว่า **สทฺเวพุทฺโ** เป็นสองทาง คือกังขาอยู่. บทว่า **สริจิจฺจโ** คือ ไม่แนใจ. บทว่า **ฌานาธคฺมาย** คือ เพื่อได้ญาณ. บทว่า **ฌานทสฺสนาย** เพื่อเห็นญาณ คือเพื่อแทงตลอดญาณ. อีกอย่างหนึ่งเพื่อประสบญาณ. บทว่า **ฌานสจฺฉิกิริยาย** คือ เพื่อทำให้แจ่มแจ้งซึ่งญาณ.

บทว่า **สนิทานาหิ** เราแสดงธรรมมีเหตุ คือเรา (พระพุทธสมณะ) แสดงธรรมมีเหตุมีปัจฉัย. บทว่า **สปปาฏิหาริยิ** เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือนำสัตว์ให้พ้นทุกข์. บทว่า **โน อปปาฏิหาริยิ** เราไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ คือแสดงธรรมไม่ทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์.

บทว่า **สาตาสาตี** ในบทว่า **สาตี อสาตลฺย** **กุโตนิทานา** ความดีใจและความเสียใจมีอะไรเป็นนิทาน นี่ท่านประสงค์เอาสุขเวทนาและทุกขเวทนานั้นเอง. บทว่า **น ภวนฺติ เหน** คือ ความดีใจและเสียใจเหล่านั้นย่อมไม่มี. บทว่า **วิภวํ ภวญฺจาปี ยเมตมตฺถํ เอตมฺเม ปพฺรุหิ**

ยโตนิทาน ความว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมีแห่งความ
ดีใจและความเสียใจ ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็น
นิทานแก่ข้าพระองค์ ในบทนี้ เปลี่ยนรูปถึงค์. ควรจะเป็นดังที่ท่าน
อธิบายไว้ว่า **สาตาสาทาน วิภโว ภโว จาติ โย เอส อตุโถ เอตมมัม**
ปพฺรุหิ. ความอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้ว. ในบทว่า ยโตนิทาน นี้ ฟังทราบ
โดยอรรถว่า ความไม่มีและความมี คือความเห็นว่ามีและมิฉะนั้นเอง
อันเป็นวัตถุแห่งความดีใจและความเสียใจ. เป็นความจริงดังนั้นในฝ่าย
แก้ปัญหานี้ แม้ความเห็นว่ามี ก็มีผัสสะเป็นนิทาน แม้ความเห็นว่ามี
ก็มีผัสสะเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ จักกล่าวในนิเทศต่อไป. ในนิเทศ
แห่งคานานี้ไม่มีข้อที่ควรกล่าว.

บทว่า **อิโตนิทาน** คือ มีผัสสะเป็นนิทาน. บทว่า **ภิสฺสุมิ วิญฺเฏ**
น ผุสฺสนฺติ ผสฺสตา เมื่ออะไรไม่มีผัสสะจึงไม่ถูกต้อง คือเมื่ออะไรล่วงไปแล้ว
ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น จึงไม่ถูกต้อง แม้คานานี้ก็ไม่มีอะไรควรกล่าว.

บทว่า **นามลฺยจ รุปลฺยจ ปฏฺวิจฺจ** ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนาม
และรูป คือเพราะอาศัยนามที่ประกอบกัน และรูปคือวัตถุเป็นอารมณ์.
บทว่า **รูปเ วิญฺเฏ น ผุสฺสนฺติ ผสฺสตา** เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง
คือเมื่อรูปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ จึงไม่ถูกต้อง.

บทว่า **ติณฺณํ สฺขุคฺติ ผสฺโส** ประชุมธรรม ๓ ประการ ผัสสะ
จึงเกิดขึ้น. คือผัสสะย่อมเกิดขึ้นเพราะประชุมธรรม ๓ ประการ คือจักขุ
รูปและวิญญาณ. บทว่า **จกฺขุณฺณจ รุปา จ รูปสฺสุมิ** จักขุรูป ในส่วนรูป
คือ ประสาทจักขุ รูปารมณํ อารมณตั้งไว้ในส่วนรูป. บทว่า **จกฺขุสมฺผสฺส**
จเปตฺวา เว้นจักขุสัมผัส คือปล่อยผัสสะอันเกิดขึ้นเพราะประชุมธรรม

๓ ประการ. บทว่า สมฺปยุตฺตกา ชมฺมา นามสฺมี สัมปยุตฺตรรรมใน ส่วนนาม ธรรมในส่วนนามเกิดพร้อมกับผัสสะ มีเวทนาเป็นต้นที่เหลือ. แม้ในบทว่า โสตยฺจ ปฏฺิจฺจ อาศฺยหุเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า จตุหิ การณฺเหติ รูปํ วิญฺจติ โหติ คือ รูปล่วงไปด้วยเหตุ ๔ อย่าง (โดยการรู้ โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง). บทว่า ญฺาตวิญฺเจตฺน โดยการรู้ คือทำให้ปรากฏแล้วก้าวล่วง. บทว่า ตีรณวิญฺเจตฺน โดยการพิจารณา คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วก้าวล่วง. บทว่า ปหานวิญฺเจตฺน โดยการละ คือโดยการล่วงไป เพราะละฉันทราคะ. บทว่า สมตฺติกุมวิญฺเจตฺน โดยการก้าวล่วง คือโดยการก้าวล่วงด้วยสามารถการได้อรูปสมาบัติ ๔.

บทว่า ถลํ สมตฺตสฺส คือ ปฏิบัติอย่างไร. บทว่า วิโหติ รูปํ รูปจึงไม่มี หรือไม่พึงมี. บทว่า สฺขํ ทฺกฺขํ วา ความว่า พระพุทธรูปนิมิตทุกถาถึงรูปที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนานั่นเอง.

บทว่า ชาเนญฺยาม คือ จักฺรู้. บทว่า อาชาเนญฺยาม คือ จักฺรู้ทั่วถึง. บทว่า วิชาเนญฺยาม คือ จักฺรู้แจ้งหลาย ๆ อย่าง. บทว่า ปฏิวิชาเนญฺยาม จักฺรู้แจ่มแจ้ง คือจักฺรู้โดยชอบ. บทว่า ปฏิวิหฺมุญฺเยยาม จักฺแห่งตลอด คือจักฺตรัสรู้ด้วยจิต.

บทว่า น สยฺยสยฺยสฺสึ บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญา โดยสัญญาปกติ คือบุคคลนั้นไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างนี้ รูปจึงไม่มี. บทว่า น วิสยฺยสยฺยสฺสึ บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ คือไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ แม้ไม่มีสัญญา ได้แก่คนบ้าหรือคนมีจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า โนปี อสยฺยสฺสึ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา คือแม้เว้นจาก

สัญญาที่ไม่ใช่. ได้แก่ ท่านผู้เข้านิโรธ หรือสัตว์ไม่มีสัญญา. บทว่า น
วิภูตสญฺญี ไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา คือไม่ใช่ผู้มีสัญญาก้าวล่วงแล้ว
โดยนัยมีอาทิว่า สพฺพโส รูปสญฺญานํ แห่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง
คือได้รูปฌาน. บทว่า เอวํ สเมตสฺส วิภคฺติ รุปํ เมื่อปฏิบัติอย่างนี้รูปจึง
ไม่มี คือบุคคลนั้นเมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ ไม่ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีสัญญา
โดยสัญญานี้แล้ว ฯลฯ ย่อมนำจิตที่ท่านกล่าวไว้แล้วนั้นไป เพื่อได้
อากาสนัญญาตนสมาบัติ เพราะเหตุนี้เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างนี้ คือมีความ
พร้อมในอรุปรรรค รูปจึงไม่มี. บทว่า สญฺญานิทานา हि ปฺปญฺจสงฺขา
เพราะส่วนแห่งธรรมที่เน้นซำมีสัญญาเป็นนิทาน ท่านแสดงไว้ว่า แม้เมื่อ
บุคคลปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ธรรมที่เน้นซำมีค้นหาเป็นต้น อันมีสัญญานั้น
เป็นนิทานเป็นอันยังละไม่ได้เลย.

บทว่า อสญฺญโน วุจฺจนฺติ นิโรธสมาปฺนฺนา ผู้เข้านิโรธท่านเรียกว่า
เป็นผู้ไม่มีสัญญา คือผู้เข้านิโรธเพราะดับสัญญาและเวทนา ท่านกล่าวว่า
เป็นผู้ไม่มีสัญญา เพราะสัญญาไม่มี. บทว่า อสญฺญสตุตฺตา เป็นอัญญญีสัตว์
คือเกิดในอัญญญภพ เพราะไม่มีสัญญาโดยประการทั้งปวง. บทว่า โส ใน
บทนั้นว่า โส เอวํ สสมาहित จิตฺเต ได้แก่ ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิอยู่อย่าง
นี้. บทว่า เอวํ นี้ แสดงถึงการก้าวไปสู่จตุตถฌาน. อธิบายว่า ได้จตุตถฌาน
ตามลำดับนี้. บทว่า สสมาहित คือ จิตเป็นสมาธิด้วยสมาธิในจตุตถฌานนี้.
อนึ่ง ในบทว่า ปริสุทฺเธ เป็นต้น ได้แก่ จิตบริสุทธิ์ด้วยความบริสุทธิ์
แห่งอุเบกขาและสติ. ชื่อว่าจิตผุดผ่อง เพราะเป็นจิตบริสุทธิ์นั่นเอง.
อธิบายว่า ผ่องใส. ชื่อว่าจิตไม่มีกิเลส เพราะกิเลสมิราคะเป็นต้น ถูก
กำจัดออกไปด้วยการทำลายปัจจัยมีสุขเวทนาเป็นต้น ชื่อว่าจิตปราศจาก

อุปกิเลส เพราะไม่มีกิเลสนั่นเอง. จิตเศร้าหมองด้วยกิเลส ชื่อว่าจิตอ่อน เพราะอบรมดีแล้ว. อธิบายว่า จิตถึงความชำนาญ. เพราะจิตเป็นไปในอำนาจ จึงเรียกว่าจิตอ่อน. ชื่อว่าจิตควรแก่การงานเพราะจิตอ่อนนั่นเอง ท่านอธิบายว่า ควรแก่การงาน เหมาะแก่การงาน. เพราะว่าจิตอ่อนเป็นจิตที่ควรแก่การงาน เหมือนทองคำบริสุทธิ์. แม้จิตทั้งสองอย่างนั้นก็ เป็นจิตที่อบรมดีแล้วนั่นเอง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณอง กิณฺหุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างเดียว เหมือนจิตที่อบรม แล้วทำให้มากแล้วเป็นจิตอ่อนควรแก่การงานนี้เลย.

ในบรรดาจิตเหล่านั้นชื่อว่าจิตตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นอยู่ในความบริสุทธิ์ เป็นต้น. ชื่อว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเป็นจิตตั้งมั่นนั่นเอง. อธิบายว่าไม่หวั่น ไม่ไหว. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าจิตตั้งมั่น เพราะตั้งอยู่ในอำนาจของตน โดยความเป็นจิตอ่อนและควรแก่การงาน. ชื่อว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว เพราะกำหนดไว้ด้วยศรัทธา เป็นต้น. จริงอยู่ จิตที่กำหนดไว้ด้วยศรัทธา ย่อมไม่หวั่น เพราะความไม่เชื่อ. จิตที่กำหนดไว้ด้วยความเพียรย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน. จิตที่กำหนดไว้ด้วยสติย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท. จิตที่กำหนดไว้ด้วยสมาธิย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความฟุ้งซ่าน. จิตที่กำหนดไว้ด้วยปัญญาย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอวิชา จิตที่กำหนดไว้ด้วยแสงสว่าง ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความมืดคือกิเลส เป็นอันว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว กำหนดแล้วด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านั้น จิตประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นจิตควรแก่การงาน (อำนาจบุญกุศล) เพราะได้อากาสนัญจายตนสมาบัติ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าจิตมีสมาธิ เพราะมีสมาธิในจุดถณาน. ชื่อว่า

จิตบริสุทธิ์ เพราะไกลจากนิวรณ์. ชื่อว่าจิตผ่องแผ้ว เพราะก้าวล่วงวิตก เป็นต้น. ชื่อว่าจิตไม่มีกิเลส เพราะไม่มีความเคลื่อนไหวไปในความปรารถนาตามกัณเป็นข้าศึกแก่การได้ฌาน. บทว่า **อิฉฺฉาวจรานํ** มีอธิบายว่า เคลื่อนไปในความปรารถนา คือหยั่งลงเป็นไปด้วยอำนาจความปรารถนาเป็นปัจจัยแห่งความโกรธมีประการต่าง ๆ. อนึ่ง ชื่อว่าจิตปราศจากอุปกิเลส เพราะปราศจากอุปกิเลสแห่งจิตมีอภิขมา เป็นต้น. พึงทราบแม้ทั้งสองอย่างนั้นโดยทำนองเดียวกันกับอนังคนสูตรและวัตตสูตร. ชื่อว่าจิตอ่อน เพราะถึงความชำนาญ. ชื่อว่าจิตควรแก่การงาน เพราะเข้าถึงอิทธิบาท. ชื่อว่าจิตตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเข้าถึงความประณีตด้วยการบำเพ็ญภาวนาให้บริบูรณ์. อธิบายว่า จิตตั้งมั่นโดยอาการที่จิตไม่มีความหวั่นไหว ไม่ถึงความหวั่นไหว. จิตประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้เป็นจิตควรแก่อภินิหาร เป็นบาท คือเป็นปทัฏฐานเพื่อได้อากาสนัญญา-ยตนสมาบัติ.

บทว่า **อรุปรหมคฺคสมงฺคิ** เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งอรุปรสมาบัติ คือเป็นผู้ไม่เสื่อมจากธรรมเป็นทางให้ถึงอรุปรสมาบัติ. บทว่า **ปปลฺลจาเยว ปปลฺลจสงฺขา** ได้แก่ ธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำมีต้นหา เป็นต้น ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนแห่งความเน้นซ้ำ.

บทว่า **เอตฺตาวตคฺคํ โน ๗๗๗ วทนฺติ เอตฺโต** ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างคนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ์ด้วยอรุปรสมาบัติเพียงเท่านั้น หรือว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอรุปรสมาบัตินี้ คือพระพุทธานิมิต ทูลถามว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจด

ของสัตว์ด้วยอรุปสมบัติเพียงเท่านี้ หรือว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่ากล่าวความหมจดดแม้อย่างอื่นยิ่งกว่าอรุปสมบัตินี้. บทว่า **เอตุโต อรุปสมา-ปตฺติโต** คือ กว่าอรุปสมบัตินี้.

บทว่า **เอตฺตาวตฺตคฺคฺมปิ วนฺหฺติ** **เหเก** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ผู้มีวาตะว่าเที่ยง บางพวกสำคัญคนว่าเป็นบัณฑิต ย่อมกล่าวความหมจดดแห่งยักษ์ด้วยอรุปสมบัติเพียงเท่านี้ว่า เป็นธรรมอันเลิศ. บทว่า **เตสํ ปุเนเก สมยํ วนฺหฺติ** คือ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก มีวาตะว่าสูญย่อมกล่าวความสงบว่าเป็นความสูญ. บทว่า **อนุปาทิสเส กุสลาทานา** คือ สมณพราหมณ์อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิสเส.

บทว่า **ภวตฺตชฺชิตา** **กถิตฺตอกฺพ.** บทว่า **วิภวํ อภินนฺทฺตฺติ** ย่อมยินดีความไม่มีภพ คือยินดีเพราะอาศัยความขาดสูญ. บทว่า **เตสฺตฺตฺตฺสฺส** **สมํ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าวถึงความสงบแห่งสัตว์ คือสมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีวาตะว่าสูญ ย่อมกล่าวถึงความสงบ คือความไม่เกิดของบุคคล. บทว่า **อุปฺสํ** ความเข้าไปสงบ คือความสงบอย่างยิ่ง. บทว่า **วูปฺสํ** ความเงิบ คือสันติ. บทว่า **นิโรธํ** ความดับ คือความไม่เกิด. บทว่า **ปฺปฏิปฺตฺสฺสฺส** ความระงับ คือไม่เกิดอีกต่อไป.

บทว่า **เอเต จ ญฺตฺวา อุปฺนิสฺสิตา** มุนิรู้สมณพราหมณ์นั้นว่า เป็นผู้อันทิฎฐิเข้าไปอาศัย คือรู้ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีทิฎฐิอาศัยสัตสตทิฎฐิและอจเจททิฎฐิ. บทว่า **ญฺตฺวา มุนิ นิสฺสเย โส วิมฺสี** มุนินั้นมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา รู้ว่าสมณพราหมณ์เป็นผู้มีทิฎฐิเป็นที่อาศัย คือมุนินั้นเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เป็นบัณฑิต เป็นพระ-

พุทธมุนี รู้ว่าสมณพราหมณ์เป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย. บทว่า **อตุวา**
วิมุตโต รู้แล้ว พันวิเศษแล้ว คือรู้ธรรมทั้งหลายโดยความเป็นทุกข์และ
ไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วพันวิเศษ. บทว่า **ภวภวาย น สมติ** ไม่ถึง
พร้อมในภพน้อยภพใหญ่ คือไม่ถึงพร้อมด้วยการเกิดบ่อย ๆ. บทว่า
อปรามตฺ ความว่า ภิกษุนี้มิได้ถ้อมมัน คือไม่ถึงความถ้อมมัน.

จบอรรถกถากลหวิบาทสุตตนิทเทสที่ ๑๑

จูฬวิยาสุตตนิเทศที่ ๑๒

[๕๒๐] (พระพุทธนิมิตร์สถามว่า) มีสมณพราหมณ์บางพวก

มีความอยู่รอบในทิวฐิของตน ๆ ถือทิวฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาดพูดต่าง ๆ ว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ.

ว่าด้วยทิวฐิ

[๕๒๑] คำว่า มีความอยู่รอบในทิวฐิของตน ๆ ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้ดำเนินไปด้วยทิวฐิ สมณพราหมณ์บางพวกนั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมัน ยึดมัน ซึ่งทิวฐิ ๑๒ อย่าง อย่างไม่อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิวฐิของตน ๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน หรือพวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความอยู่รอบในทิวฐิของตน ๆ.

[๕๒๒] คำว่า ถือ ในคำว่า ถือทิวฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาดพูดต่าง ๆ ความว่า ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมัน ยึดมัน. คำว่า พูดต่าง ๆ ความว่า พูดไปต่าง ๆ พูดมีอย่างต่าง ๆ พูดอย่างอื่น ๆ พูดมาก ไม่พูด ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลงอย่างเดียว. คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดย

การณ์ อ่างตนโดยฐานะ โดยลักษณะของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิวฐินั้นแล้ว อ่างตนเป็นผู้ฉลาดพูดต่าง ๆ.

[๕๒๓] คำว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว ความว่า บุคคลใดรู้ธรรม คือ ทิวฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ ทราบ เห็น ทางตลอดธรรมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว.

[๕๒๔] คำว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ความว่า บุคคลใดคัดค้านธรรม คือ ทิวฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่ครบถ้วน ไม่เต็มรอบ คือ ยังเป็นผู้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ เพราะเหตุนี้ พระพุทธรณินิพพานจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก มีความอยู่รอบในทิวฐิของ
ตน ๆ ถือทิวฐิแล้วอ่างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่าง ๆ ว่า
บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใด
คัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ.

[๕๒๕] (พระพุทธรณินิพพานตรัสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์
บางพวก ถือทิวฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท และกล่าววาท
คนอื่นโง่ไม่ฉลาด วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะ
ไหนจะจริงหนอ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ่างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะถือทิฏฐิ

[๕๒๖] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิเมื่ออย่างนี้
ย่อมวิวาท ความว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น
ยึดมั่นทิฏฐิอย่างนี้ ย่อมวิวาท คือทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น
ทำความแค้นแยะ ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรม
วินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถเพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิเมื่ออย่างนี้ย่อมวิวาท.

[๕๒๗] คำว่า และกล่าวว่ คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด ความว่า กล่าว
บอก พูด แผลง อย่างนี้ว่า คนอื่นโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก
สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่มีความรู้ ถึงอวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญา
แจ่มแจ้ง มีปัญญาทึบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และกล่าวว่ คนอื่นโง่
ไม่ฉลาด.

[๕๒๘] คำว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาหะไหนจะจริง
หนอ ความว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาหะไหนจริง แท้ แน่
เป็นจริงไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้
วาหะไหนจะจริงหนอ.

[๕๒๙] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้าง
คนว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตน
ว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ
อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณื อ้างตนโดยฐานะ
โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้

ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้น
จึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ถือถือปฏิบัติอย่างนี้ย่อมนิเวศ
และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาตะของสมณพราหมณ์
เหล่านี้ วาตะไหนจริงหนอ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้
ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๕๓๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ข้าพระองค์ไม่
อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล ลามก มี
ปัญญาแล้ว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มีปัญญา
เสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบ
ในทิวา.

[๕๓๑] คำว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น ความว่า ไม่อนุญาต
ไม่เห็นตาม ไม่อนุมัตติ ไม่อนุโมทนา ซึ่งธรรม คือทิวา ปฏิปทา
มรรค ของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น.

[๕๓๒] คำว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว ความว่า
คนอื่นเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญาแล้ว
มีปัญญาทราม มีปัญญาคำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญา
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว.

[๕๓๓] สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดเทียว เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า
ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทราม มีปัญญาคำช้า

มีปัญญาตามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาคำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณะพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม.

[๕๓๔] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบ ในทิวฐิ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด เป็นผู้ดำเนินไปด้วย ทิวฐิ สมณพราหมณ์เหล่านี้ ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมัน ยึดมัน ซึ่งทิวฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิวฐิของตน ๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่า ย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือ พวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลสฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงเทียว มีความอยู่รอบในทิวฐิ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล
ลามก มีปัญญาเลว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มี
ปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความ
อยู่รอบในทิวฐิ.

[๕๓๕] ก็ถ้าพวกสมณะพราหมณ์เป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะทิวฐิของ
คน เป็นผู้มียัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไชรั
บรรดาสมณะพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ จะไม่เป็นผู้มียัญญา
เสื่อมรอบ เพราะทิวฐิเป็นธรรมชาติอันสมณะพราหมณ์
แม้เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๓๖] คำว่า ก็ถ้าเป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะทิวฐิของตน ความว่า
เป็นผู้ฟ่องแผ้ว ฟ่องใส ไม่เศร้าหมอง เพราะทิวฐิ ความควร ความ

ชอบใจ ลัทธิตองตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าเป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะ
ทฤษฎีของตน.

[๕๓๗] คำว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความ
รู้ไฉริ์ ความว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจด มีปัญญาหมดจดพิเศษ มีปัญญา
หมดจดครอบ มีปัญญาฟ่องแผ้ว มีปัญญาฟ่องใส อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ที่มี
ความเห็นหมดจด มีความเห็นหมดจดพิเศษ มีความเห็นหมดจดครอบ
มีความเห็นฟ่องแผ้ว มีความเห็นฟ่องใส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มี
ปัญญาหมดจดดี. คำว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต
มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด. คำว่า มีความรู้
ความว่า เป็นผู้มีความรู้ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มี
ปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้.

[๕๓๘] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร ๆ จะไฉริ์
เป็นผู้ที่มีปัญญาล้อมรอบ ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร ๆ
จะไม่เป็นผู้ที่มีปัญญาเลย มีปัญญาทรม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มี
ปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย สมณพราหมณ์ทั้งหมด จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ
มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาเป็นประธาน มีปัญญาอุดม
มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ
จะไม่เป็นผู้ที่มีปัญญาล้อมรอบ.

[๕๓๙] คำว่า เพราะทฤษฎีเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์
เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น ความว่า ทฤษฎีเป็นธรรมชาติอันสมณ-

พราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์ สมทาน ถือ ยึดมั่น ถือมั่น คิดใจ
น้อมใจไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทักขิณีเป็นธรรมชาติอัน
สมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้มองแฉ้วเพราะทักขิณีของ
ตน เป็นผู้มีปัญหาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้
บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญหา
ล้อมรอบ เพราะทักขิณีเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์
แม้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๔๐] คนคู่กล่าวปรารภทักขิณีไต่กะกันและกันว่าเป็นพาล
ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขิณีนั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์
ได้ทำทักขิณีของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุนี้แหละ พวก
สมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

[๕๔๑] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขิณีนั้นว่าจริง
เป็นศัพท์ปฏิเสธ. คำว่า ทักขิณีนั้น คือ ทักขิณี ๖๒ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์
จึงไม่กล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศทักขิณี ๖๒ นั้นว่า จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขิณีนั้นว่าจริง.

[๕๔๒] คำว่า คนคู่ ในคำว่า คนคู่กล่าวปรารภทักขิณีไต่กะกัน-
และกันว่าเป็นพาล ความว่า คน ๒ คน ได้แก่คนสองคนผู้ความ

ทะเลาะกัน คนสองคนผู้ทำความหมายมั่นกัน คนสองคนผู้ทำความอื้อฉาวกัน คนสองคนผู้ทำความวิวาทกัน คนสองคนผู้ก่ออริกรรมกัน คนสองคนผู้พูดกัน คนสองคนผู้ปราศรัยกัน คนคู่เหล่านั้น กล่าว บอ ก พุค แสดง แดง กะกันและกันอย่างนี้ว่า ท่านเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนคู่กล่าวปรารภทฤษฎีใด กะกันและกันว่าเป็นพาล.

[๕๔๓] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทฤษฎีของตน ๆ ว่าจริง ความว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทฤษฎีของตน ๆ ว่าจริง โดยอ้างว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เมื่อตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทฤษฎีของตน ๆ ว่าจริง.

[๕๔๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในคำว่า เพราะเหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล ความว่า เพราะเหตุ นั้น เพราะการนั้นจึงเห็น คือ มองเห็น แลดู ฟังดู พินิจดู พิจารณาดูซึ่งคนอื่นว่า เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

คนคู่กล่าวปรารภทฤษฎีใดกะกันและกันว่าเป็นพาล

**ข้าพระองค์ไม่กล่าวทฤษฎีนั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์
ได้ทำทฤษฎีของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุ นั้นแหละ พวก
สมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.**

[๕๔๕] (พระพุทธรูปนิมิตตฺรสถามอื่กว่) สมณพราหมณ์บาง

พวก กล่าวธรรมใดว่าจริงแท้ สมณพราหมณ์แม่พวกอื่น
ก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ
ทิกฎฐิเมื่ออย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวกสมณ-
พราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๔๖] คำว่า สมณพราหมณ์ บางพวกกล่าวธรรมค่าจริงแท้
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าว บอก พูด แสดง แดลงซึ่ง
ธรรมะ คือ ทิกฎฐิ ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ จริง แท้
เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์
บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงแท้.

[๕๔๗] คำว่า สมณพราหมณ์แม่พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่า
เปล่าเท็จ ความว่า สมณพราหมณ์อื่กพวกหนึ่ง กล่าว บอก พูด แสดง
แดลงซึ่งธรรมะ คือ ทิกฎฐิ ปฏิปทา มรรคนั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรม
นี้เปล่าเท็จ ไม่เป็นจริง เหลวไหล ไม่เป็นตามจริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์แม่พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ.

[๕๔๘] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือทิกฎฐิเมื่ออย่างนี้แล้ว
วิวาทกัน ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมัน
ยึดมัน ซึ่งทิกฎฐิอย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความ
หมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรม-
วินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นถือทิกฎฐิเมื่ออย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน.

[๕๔๘] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไร พวก
สมณพราหมณ์ จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะ การณะ
เหตุ ปัจจัย นิทาน สมุทัย ชาติ เหตุเป็นแดนเกิดอะไร พวกสมณ-
พราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่าง ๆ กัน กล่าวหลาย
อย่าง กล่าวคำอื่น ๆ กล่าว พุด บอกร แสดง แดงมากอย่าง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่าง
เดียวกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนี้จึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์ต่างพวก กล่าวธรรมใดว่าจริงแท้
สมณพราหมณ์แม้พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ
สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือถือปฏิบัติแม้ขณะนี้แล้วก็วิวาทกัน
เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่าง
เดียวกัน.

[๕๕๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็หมุ่สัตว์ผู้ซัด
สัจจะใดไม่พึงวิวาทกัน สัจจะนั้นมีอย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้
มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวดสัจจะต่าง ๆ
ไปเอง เพราะเหตุนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าว
เป็นอย่างเดียวกัน.

ว่าด้วยสัจจะมีอย่างเดียว

[๕๕๑] คำว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง
ความว่า นิพพาน คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง

ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสํารอกค้นหา ความดับ
ค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว
อีกอย่างหนึ่ง มรรคสัจจะ นิยานสัจจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ
การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจ
มั่นชอบ เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะนั้นมีอย่าง
เดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง.

[๕๕๒] คำว่า ไต ในคำว่า หมุ่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาท
กัน ความว่า ในสัจจะใด. คำว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์ หมุ่สัตว์รู้ชัด
รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้ประปราย รู้ตลอด ซึ่งสัจจะใด ไม่พึงทำความทะเลาะกัน
ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความ
วิวาทกัน ไม่พึงทำความมุ่งร้ายกัน คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้
ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน
ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมุ่สัตว์รู้ชัดสัจจะ
ใด ไม่พึงวิวาทกัน.

[๕๕๓] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวด พูด บอก กล่าว แสดง แแถลง
ซึ่งสัจจะต่าง ๆ ไปเองว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลก
ไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่
เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง.

[๕๕๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในคำว่า เพราะเหตุ นั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะเหตุ นั้น
คือ เพราะการณะ เหตุ ปัจจัย นิทาน นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึง
ไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่าง ๆ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำ
อื่น ๆ กล่าว บอก พูด แสดง แดงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน เพราะ-
เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็หมุ่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่วิวาทกัน สัจจะนั้นมีอย่าง
เดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
อวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์
เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๕๕] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามอีกว่า) เพราะเหตุไรหนอ
พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ คือ เป็นผู้อ้าง
ตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยันสัจจะหลายอย่าง ก็สัจจะ
ที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะมากอย่าง
ต่าง ๆ กัน หรือสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตรึก
เอาเอง.

[๕๕๖] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไรหนอ พวก
สมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ ความว่า เพราะเหตุไร คือ
เพราะการณะ เหตุ ปัจจัย นิทานอะไร พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าว
สัจจะต่าง ๆ คือ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่น ๆ กล่าว บอก พูด แสดง

แสดงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไรหนอ พากสมณ-
พราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ.

[๕๕๗] คำว่า กล่าวยืนยัน ในคำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด
กล่าวยืนยันสัจจะหลายอย่าง ความว่า พุคพริ้มมากไป จึงชื่อว่ากล่าว
ยืนยันบ้าง อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าวยืนยัน คือ
บอก พุค แสดง แดง ซึ่งทิฏฐิของตน ๆ ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละ
จริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปย่อมเป็น
อีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า
เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด คือ กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็น
ธีรชน กล่าวว่าเป็นผู้มีญาณ กล่าวว่าเป็นพุดโดยเหตุ กล่าวว่าเป็นพุด
โดยลักษณะ กล่าวว่าเป็นพุดโดยการณ กล่าวว่าเป็นพุดโดยฐานะ
โดยลัทธิตของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาดกล่าว
ยืนยัน.

[๕๕๘] คำว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะ
มากอย่างต่าง ๆ กัน ความว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว
เป็นสัจจะมาก ต่าง ๆ หลายอย่าง อื่น ๆ เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะหลายอย่างต่าง ๆ
กัน.

[๕๕๙] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตรึกเอา
เอง ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมดำเนินไป เลื่อนไป
เคลื่อนไป เป็นไป ด้วยความตรึก ด้วยความตรง ด้วยความดำริ แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตรึก

เอาเอง อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งสัจจะที่คนรวบรวมมาด้วยความตริก ที่ตนคิดกันด้วยความ พิจารณาที่ตนรู้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์ เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะ ไปต่าง ๆ คือ เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ยืนยันสัจจะ หลายอย่าง ก็สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็น สัจจะหลายอย่างต่าง ๆ กัน หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง.

[๕๖๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กัน มิได้มีเลย เว้นแต่สัจจะที่แน่นอน ด้วยสัตยญาในโลก พวกสมณพราหมณ์ดำริตริกเอาในทิวฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ.

ว่าด้วยความจริงไม่ต่างกัน

[๕๖๑] คำว่า สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย ความว่า สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กัน หลายอย่าง อื่น ๆ เป็นอันมากมิได้มีเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย.

[๕๖๒] คำว่า เว้นแต่สังขะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก ความ
ว่า เว้นจากสังขะที่ถือว่าเที่ยงด้วยสัญญา กล่าวว่ สังขะอย่างเดียวนั้น
ที่บัณฑิต กล่าว พุค แสดง แดง ในโลก ได้แก่ทุกขนิโรธ นิพพาน
ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความสำรอกค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อย
รัด อีกอย่างหนึ่ง มรรคสังขะ นียานสังขะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิ-
ปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งจิตมั่น
ชอบ เรียกว่า เป็นสังขะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแต่สังขะ
ที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก.

[๕๖๓] คำว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลาย
แล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่าง คำของเราจริง คำของท่านเท็จ
ความว่า พวกสมณพราหมณ์ตรึกตรองดำริแล้ว ยังทฤษฎีทั้งหลายให้เกิด
ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ในบังเกิดเฉพาะ ครั้นแล้วได้กล่าว บอก พุค
แสดง แดง อย่างนี้ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าว
ธรรมเป็น ๒ อย่าง คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สังขะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย เว้นแต่สังขะที่
แน่นอน ด้วยสัญญาในโลก ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริ
ตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่าง
ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ.

[๕๖๔] เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงอารมณ์ดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิ เป็นที่วินิจฉัยแล้ว รำเรียงอยู่กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

เจ้าทิฏฐิแสดงความดูหมิ่นผู้อื่น

[๑๖๕] คำว่า เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทิฏฐิอาศัย คือ เข้าไปอาศัย ถือ ยึดมั่น ถ้อมมั่น ซึ่งรูปที่เห็นบ้าง ความหมดจดเพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง สีลบ้าง ความหมดจดเพราะสีลบ้าง วัตรบ้าง ความหมดจดเพราะวัตรบ้าง อารมณ์ที่ทราบบ้าง ความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ. คำว่า อาศัยธรรมเหล่านี้ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทิฏฐินั้น ไม่นับถือ แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น อีกอย่างหนึ่ง ยังโทมนัสให้เกิด แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น.

[๕๖๖] คำว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัยแล้ว รำเรียงอยู่ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า วินิจฉัย. เจ้าทิฏฐิตั้งอยู่ ตั้งมั่น ถือ ยึดมั่น ถ้อมมั่น ในทิฏฐิที่วินิจฉัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็น

ที่วินิจฉัยแล้ว. คำว่า **ร่ำเรืองอยู่** คือ เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่ำเรือง ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ อีกอย่างหนึ่ง หัวเราะจนฟันปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัย ร่ำเรืองอยู่.

[๕๖๗] คำว่า **กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด** ความว่า กล่าว บอก พูด แสดง แดง อย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่รู้แจ้ง ไปแล้วในอวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าว ว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัยแล้ว ร่ำเรืองอยู่ กล่าว ว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

[๕๖๘] เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนี้ เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

เจ้าทิฏฐิเห็นคนอื่นเป็นพาล

[๕๖๙] คำว่า **เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด** ความว่า เจ้าทิฏฐิเห็น มองเห็น แลดู เฟ่งพินิจ พิจารณาซึ่งบุคคลอื่น

โดยความเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ด้วยเหตุใด คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฐฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด.

[๕๗๐] คำว่า **และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุ**นั้น ความว่า ตน เรียกว่า อาตมา เจ้าทิฐฐิเมื่อนั้น กล่าวถึงตนว่า เราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ด้วยเหตุนี้ คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิดนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุ**นั้น.

[๕๗๑] คำว่า **เจ้าทิฐฐินั้น**อวดอ้างว่าคนฉลาดด้วยตนเอง ความว่า เจ้าทิฐฐินั้นอวดอ้างว่าคนฉลาดด้วยตนเอง คืออวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต อวดอ้างว่าเป็นธีรชน อวดอ้างว่าเป็นผู้มีญาณ อวดอ้างว่าพูดโดยเหตุ อวดอ้างว่าพูดโดยลักษณะ อวดอ้างว่าพูดโดยการณ์ อวดอ้างว่าพูดโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เจ้าทิฐฐินั้น**อวดอ้างว่าคนฉลาดด้วยตนเอง.

[๕๗๒] คำว่า **ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน** ความว่า เพราะไม่นับถือ จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น อีกอย่างหนึ่ง เพราะยังโทมนัสให้เกิด จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น. คำว่า **และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน** ความว่า ย่อมพูดถึงทิฐฐินั้นว่า แม้ด้วยเหตุดังนี้ บุคคลนี้เป็นมิจฉาทิฐฐิ มีความเห็นวิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนั้น เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

[๕๗๓] เจ้าทิฏฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ (ทิฏฐิล่วงเกินสาร) เป็นผู้เมาด้วยความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเองด้วยใจ เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น.

ทิฏฐิ ๖๒ เรียกอติสารทิฏฐิ

[๕๗๔] คำว่า เจ้าทิฏฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า อติสารทิฏฐิ เพราะเหตุไร ทิฏฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อติสารทิฏฐิ ทิฏฐิตั้งปวงนั้น ล่วงเหตุ ล่วงลักษณะ ถึงความเป็นของต่ำช้า เพราะเหตุนั้น ทิฏฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อติสารทิฏฐิ เดียรถีย์แม่ทั้งหมดเป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ เพราะเหตุไร เดียรถีย์แม่ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นผู้มือติสารทิฏฐิ เดียรถีย์เหล่านั้น ล่วง ก้าวล่วง ล่วงเลยกันและกัน ยังทิฏฐิตั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะเหตุนั้น เดียรถีย์ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นผู้มือติสารทิฏฐิ. คำว่า เจ้าทิฏฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ ความว่า เป็นผู้บริบูรณ์เต็มรอบ ไม่บกพร่องด้วยอติสารทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทิฏฐิ.

[๕๗๕] คำว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ
ความว่า เป็นผู้เฝ้า เฝ้าทั่ว เฝ้าขึ้น เฝ้ายิง ด้วยความถือตัว เพราะทฤษฎี
ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว. คำว่า มีความ
ถือตัวเต็มรอบ ความว่า มีความถือตัวเต็มรอบ มีความถือตัวบริบูรณ์
มิได้บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว มีความ
ถือตัวเต็มรอบ.

[๕๗๖] คำว่า อภิเชกตนเองด้วยใจ ความว่า ย่อมอภิเชกตน
เองด้วยจิตว่า เราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง ปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อภิเชกตน
เองด้วยใจ.

[๕๗๗] คำว่า เพราะทฤษฎีของเจ้าทฤษฎีนั้นบริบูรณ์อย่างนั้น ความ
ว่า ทฤษฎีนั้น ของเจ้าทฤษฎีนั้น บริบูรณ์อย่างนั้น คือเป็นทฤษฎีอันเจ้าทฤษฎี
นั้นสมาทาน ถือ ถูมั้น ยึดมั่น ตัดใจ น้อมใจไปแล้วอย่างนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทฤษฎีของเจ้าทฤษฎีนั้น บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทฤษฎีนั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทฤษฎี เป็นผู้
เฝ้าด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเอง
ด้วยใจ เพราะทฤษฎีของเจ้าทฤษฎีนั้น บริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๗๘] ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไฉรั บุคคล
นั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราวมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีก

อย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทถุ เป็นธีรชนเองไซร้ ใคร ๆ

ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๙๘] คำว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้ ความว่า ถ้าคนอื่นเป็นคนพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะคำ เพราะถ้อยคำ คือ เพราะเหตุนิินทา ตีเตียน ก่อนว่าของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซร้.

[๕๙๙] คำว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น ความว่า แม้บุคคลนั้นก็เป็นผู้มีปัญญาเลว มีปัญญาทรม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย พร้อมด้วยคนอื่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น.

[๕๙๙] คำว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทถุ เป็นธีรชนเองไซร้ ความว่า บุคคลเป็นธีรชน เป็นบัณฑิต เป็นผู้มปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทถุ เป็นธีรชนเองไซร้.

[๕๙๙] คำว่า ใคร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล ความว่า ใคร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ เป็นคนพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่มี คือ คนทั้งหมดนั้นแหละ จะเป็นผู้มปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาใหญ่ มีปัญญาอุดม มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใคร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบว่า

ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้ บุคคล
นั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีก
อย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทภู เป็นชีรชนเองไซ้ ใคร ๆ
ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๘๓] ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขน
เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้
ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทัญญู
มาก เพราะพวกเดียรถีย์นั้นเป็นผู้ยินดียิ่งด้วยความกำหนัด
เพราะทัญญูของตน.

[๕๘๔] คำว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้
ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์
ความว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรม คือ ทัญญู ปฎิบัติ มรรค
อื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ พลัง พลาด คลาด เคลื่อน
ทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจกรอบ ทางแห่งความส่องแผ้ว
ทางแห่งความส่องแผ้วรอบ ชื่อว่าพลาดจากอรหัตผล เป็นผู้ไม่บริบูรณ์
ไม่เต็มเปี่ยม ไม่เต็มรอบ คือ เป็นพวกเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความ
หมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์.

ทัญญูเรียกว่าติดตะ

[๕๘๕] คำว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทัญญูมาก
ความว่า ทัญญูเรียกว่า ติดตะ เจ้าทัญญูเรียกว่า พวกเดียรถีย์ พวกเดียรถีย์

ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งทิวภูมิมาก โดยทิวภูมิมาก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย์ ย่อมกล่าวเมื่อนี้โดยทิวภูมิมาก.

[๕๘๖] คำว่า เพราะพวกเดียรถีย์นั้น เป็นผู้ยินดีด้วยความ
กำหนด เพราะทิวภูมิของตน ความว่า เดียรถีย์เหล่านั้น เป็นผู้ยินดี
ยินดียิ่ง ด้วยความกำหนดเพราะทิวภูมิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ
พวกเดียรถีย์ยินดียิ่ง ด้วยความกำหนดเพราะทิวภูมิของตน เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชน
เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้
ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวเมื่อนี้โดยทิวภูมิมาก
เพราะพวกเดียรถีย์นั้น เป็นผู้ยินดียิ่งด้วยความกำหนด
เพราะทิวภูมิของตน.

[๕๘๗] พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น
พวกเดียรถีย์ตั้งนั้นเมื่อนี้ โดยทิวภูมิมาก เป็นผู้กล่าว
ยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

ว่าด้วยทิวภูมิของพวกเดียรถีย์

[๕๘๘] คำว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีใน
ธรรมนี้เท่านั้น ความว่า พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง
ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น

ความพิเศษ ความพันรอบ ในธรรมนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง
สิ่งอื่นเปล่า... โลกไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็น
อีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรฉัตร ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น.

[๕๘๕] คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น
ความว่า พวกเดียรฉัตรนั้น ย่อมคัดค้าน ได้เถียงวาทะของคนอื่นทั้งหมด
เว้นแต่ศาสนา ธรรมที่ศาสดากล่าว หมู่คณะทิวฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน
คือ กล่าว บอก พูด แสดง แดง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัตัพัญญ
ธรรมนั้นไม่ใช่สวากขาตธรรม หมู่คณะนั้นมิใช่ผู้ปฏิบัติ ทิวฐินั้นมิใช่
ทิวฐิอันเจริญ ปฏิปทานั้นมิใช่บัญญัติ มรรคนั้นไม่เป็นมรรคนำให้พ้น
ทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพัน
ความพิเศษ หรือความพันรอบ มิได้มีในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อม
ไม่หมดจด ไม่หมดจดพิเศษ ไม่หมดจกรอบ ไม่พัน ไม่พิเศษ ไม่พัน
รอบ ในเพราะธรรมนั้น แต่เป็นผู้เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษ ในธรรมทั้ง
หลายอื่น.

[๕๘๖] คำว่า พวกเดียรฉัตรตั้งมั่นแม้โดยทิวฐิมาก ความ
ว่า ทิวฐิเรียกว่า ติตถะ เจ้าทิวฐิเรียกว่า พวกเดียรฉัตร พวกเดียรฉัตรตั้งมั่น
ตั้งอยู่เฉพา พัวพัน เข้าถึง ตัดใจ น้อมใจไปในทิวฐิมาก โดยทิวฐิมาก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรฉัตรตั้งมั่นแม้โดยทิวฐิมาก.

[๕๕๑] คำว่า เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของ
ตนนั้น ความว่า ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเที่ยง
แท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้
กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกเดียรฉัตรย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอัน
พวกเดียรฉัตรตั้งมั่นแม้อย่างนี้โดยทิฐิมาก เป็นผู้กล่าว
ยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

[๕๕๒] อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ของตน ฟังเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทิฐินั้น
เจ้าทิฐินั้น กล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจด
เป็นธรรมดา ฟังนำมาซึ่งความมุงร้ายเอง.

[๕๕๓] คำว่า อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ดำเนินของตน ความว่า ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรม
เป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง
กล่าวเที่ยงแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้ยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๕๕๔] คำว่า ในเพราะทิฐินั้น ในคำว่า ฟังเห็นใครอื่นว่า
เป็นพาล ในเพราะทิฐินั้น ความว่า ฟังเห็น ดู แลดู ตรวจดู ฟินิจ

พิจารณา ซึ่งใครอื่นโดยความเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ในเพราะทักขิณี คือความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเห็นใครอื่นว่าเป็นพาล ในเพราะทักขิณีนั่น.

[๕๕๕] คำว่า เจ้าทักขิณีนั่นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง ความว่า เจ้าทักขิณีนั่นว่า กล่าว บอก พูด แสดง แดง อย่างนี้ว่า บุคคลอื่นเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีความไม่หมดจด ไม่หมดจดพิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่ขาว เป็นธรรมดา พึงนำมา นำมาพร้อม ถือมา ถือมาพร้อม ชักมา ชักมาพร้อม ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่เถียง ด้วยตนเองแท้ ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทักขิณีนั่นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความทู่เถียงเอง.

อนึ่ง เจ้าทักขิณีเป็นผู้พุดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ดำเนินของตน พึงเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะ
ทักขิณีนั่น เจ้าทักขิณีนั่นกล่าวบุคคลอื่นว่า เป็นพาล มีความ
ไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความทู่เถียงเอง.

[๕๕๖] เจ้าทักขิณีนั่น ตั้งอยู่ในทักขิณีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว
ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ชันตุชนละทักขิณีที่
ตกลงใจทั้งปวง ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก.

[๕๕๗] คำว่า ตั้งอยู่ในทักขิณีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ความว่า
ทักขิณี ๖๒ ประการ เรียกว่าทักขิณีที่ตกลงใจ เจ้าทักขิณี ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ

ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ในทิวฏฐิตีคนตัดสินแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิวฏฐิตีตกลงใจ. คำว่า นับถือเองแล้ว ความว่า นับถือ ตรวจสอบแล้วว่าเป็นพระสัพพัญญู ธรรมนี้อันพระศาสดาตรัสดีแล้ว หมู่คณะนี้ปฏิบัติแล้ว ทิวฏฐิตีนี้เป็นทิวฏฐิตีเจริญ ปฏิบัติอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นมรรคนำให้พ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิวฏฐิตีตกลงใจ นับถือเองแล้ว.

[๕๕๘] คำว่า **เจ้าทิวฏฐิตีนั้นย่อมถึงความวิเวกในข้างหน้าในโลก** ความว่า อนาคต เรียกว่า ข้างหน้า เจ้าทิวฏฐิตีนั้น ตั้งวาตะของตนในข้างหน้า ย่อมถึง เข้าถึง เข้าไปถึง ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิเวก ความทุ่มเถียง ด้วยตนเอง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เจ้าทิวฏฐิตีนั้นย่อมถึงความวิเวกในข้างหน้าในโลก อีกอย่างหนึ่ง เจ้าทิวฏฐิตีนั้น ย่อมทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ทำความวิเวก ทำความทุ่มเถียง กับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้าว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาตะ ถ้าท่านสามารถ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมถึงความวิเวกในข้างหน้าในโลก.

[๕๕๙] คำว่า **ละทิวฏฐิตีตกลงใจทั้งปวงแล้ว** ความว่า ทิวฏฐิตี ๖๒ ประการ เรียกว่า ทิวฏฐิตีตกลงใจ ชันตุชน ละ สละ ทิ้ง ปลดปล่อย บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งทิวฏฐิตีคนตัดสินแล้วทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละทิวฏฐิตีตกลงใจทั้งปวงแล้ว.

[๖๐๐] คำว่า **ชันตุชน ... ย่อมไม่ทำความทุ่มเถียงในโลก** ความว่า ชันตุชนย่อมไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความหมายมั่น ไม่ทำ

ความแก่งแย่ง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความทู่หมัดเยิง สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอัคคิเวสสนะ ภิกขุผู้มีจิตพื้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่ได้เถียง ไม่วิวาทกับใคร ๆ สิ่งใดที่เขากล่าวกันในโลก ก็กล่าวตามสิ่งนั้น มิได้ถือมั่น. ชื่อว่าชั้นตฺตฺชน คือสัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคลผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ในโลก คือในอบาย-โลก มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นตฺตฺชน . . . ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทีฏฐินั้น ตั้งอยู่ในทีฏฐิตีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว
ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ชั้นตฺตฺชนละทีฏฐิตี
ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก
ดังนี้.

จบอุพวิยฺหสุตตนิทเทสที่ ๑๒

อรรถกถาอุพวิยฺหสุตตนิทเทสที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในอุพวิยฺหสุตตนิทเทสที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สกํ สกํ ทีฏฐิปรินิพฺพาสนา สมณพราหมณ์บางพวกมีความอยู่รอบในทีฏฐิของตนๆ. ในมหาสมัยนั้นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ เพื่อจะทรงประกาศความนั้นแก่เทวดาทั้งหลายบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า สมณพราหมณ์ผู้ถือทีฏฐิเหล่านี้ทั้งหมดถือว่า เราเป็นผู้ดี

สมณพราหมณ์เหล่านั้นตั้งอยู่ในทิวฏฐิของตนเท่านั้น จึงเป็นผู้ดีหรือ หรือว่า
ถือเอาทิวฏฐิอย่างอื่นด้วย จึงทรงให้พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามพระองค์. ใน
พระสูตรนั้น สองคาถาข้างต้น เป็นคาถาถาม.

ในคาถาเหล่านั้น บทว่า สกัม สกัม ทิวฏฐิปริพุพาสนา คือ สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายอยู่ด้วยทิวฏฐิของตน ๆ. บทว่า วิคฺคยฺห นานา กุสลา
วทฺหติ อ่างตนเป็นผู้ฉลาด พุคต่าง ๆ คือถือทิวฏฐิอย่างแรง ปฏิญาณว่า
เราเป็นผู้ฉลาดในทิวฏฐินั้น พุคมาก ไม่พุดครั้งเดียว. บทว่า โย เอว
ชานาติ สเวทิ ชมมํ อิทํ ปฏิกฺโกสมเกวลี โส บุคคลใดรู้อย่างนี้
บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายัง
เป็นผู้ไม่ใช่บริบูรณ์ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บุคคลใด
รู้อย่างนี้หมายถึงทิวฏฐินั้น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม แต่ถ้าบุคคลใดคัดค้านธรรม
นี้ บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นคนเลว ดังนี้.

บทว่า นานา วทฺหติ คือ พุดเหตุต่าง ๆ กัน. บทว่า วิวิธํ วทฺหติ
คือ พุดหลาย ๆ อย่าง. บทว่า อญฺโณญญํ วทฺหติ พุดอย่างอื่น ๆ คือไม่
พุดอย่างเดียวพุดจับโน้นจับนี้. บทว่า อเกวลี โส บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็น
ผู้ไม่ใช่บริบูรณ์ คือไม่ฉลาด. บทว่า อสมฺมตโต คือ ไม่บริบูรณ์. บทว่า
อปริปฺปลฺโณ คือ ไม่ครบถ้วน.

บทว่า พาโล คือ คนเลว. บทว่า อกุสโล คือ ไม่ฉลาด.

ต่อไปนี้เป็นคาถาแก่สามคาถา. คาถาเหล่านั้นรวบรวมความที่กล่าว
ไว้โดยคาถาก่อน ด้วยคาถาหลังตั้งไว้ พระสูตรนี้จึงได้ชื่อว่า จูฬวิยฺหสูตร
เพราะมีความน้อยกว่าสูตรก่อน ด้วยการรวบรวมนั้น.

ในกาลาเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในกาลาที่หนึ่งก่อน. บทว่า **ปรสฺส** เจ **ธมฺม** ธรรมของคนอื่น คือทักขิณีของคนอื่น. บทว่า **สพฺเพปิเม พาลา** สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นเป็นคนพาล อธิบายว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นจึงเป็นพาล. เพราะอะไร เพราะสมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านี้ มีความอยู่รอบในทักขิณี.

บทว่า **สนฺทิฏฺฐิยา** เจ **ปน เวทาทา** สัตบุรุษปลุกเสก กุสลา มติมา ความว่า ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์ เป็นผู้ฟ่องแผ้ว หมดจด ไม่เศร้าหมอง เพราะทักขิณีของตน เป็นผู้มิปัญญาหมดจด เป็นผู้ฉลาด มีความรู้. บทว่า **น เตสํ โภจิ** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น จะไม่เป็นผู้มิปัญญาเสื่อมแม้แต่คนเดียว. เพราะอะไร เพราะทักขิณีเป็น ธรรมชาติอันสมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์เหมือนอย่างสมณพราหมณ์พวกอื่น.

พึงทราบเนื้อความสังเขปแห่งคาถาว่า **น วาหเมตํ** ดังนี้ คนคู่ คือชนสองคนเหล่านั้น กล่าวปรารภทักขิณีใดกะกันและกันว่าเป็นพาล ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขิณีนั้นว่าเป็นจริง เป็นของแท้. เพราะอะไร เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดได้ทำทักขิณีของตน ๆ ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเป็นโมฆะ. เพราะเหตุนี้แหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

ก็ในบทนี้มีปาฐะสองอย่าง คือ **ตจฺฉํ** **ตจฺฉํ**. บทว่า **ตจฺฉํ** คือ ไม่เปล่า. บทว่า **ตจฺฉํ** จริง คือไม่วิปริต. บทว่า **ภฺตุ** เป็นจริง คือมีอยู่. บทว่า **ยถา** เป็นตามจริง คือมีอยู่พร้อม. บทว่า **อวิปริตํ** ไม่วิตก คือไม่ผิดสังเกต.

ในคาถาที่เป็นคำถามว่า ยมาหุ คือ สมณพราหมณ์บางคนกล่าว
ทิวฐิสัจจะใดว่าจริงแท้ ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำตอบว่า เอก์ หิ สจจัน
สัจจะมื่ออย่างเดียวกันนั้น คือ นิโรธหรือมรรค. ทว่า ยสุมี ปชา โน
วิวเท ปชานัน คือ หมู่สัตว์รู้ซัดสัจจะใดไม่ฟังวิวาทกัน. บทว่า สยิ กุณนุติ
อวดไปเอง คือ กล่าวด้วยตนเอง.

ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำถามว่า กสมานุ เพราะเหตุไรหนอ.
บทว่า ปวาทิยาเส คือ พูดอวดอ้าง. บทว่า เต ตกุกมนุสฺสรนุติ สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นระลึกตริกเอาเอง คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นพูดเอาเอง
หรือไปตามเพียงความตริกของตนเอง. บทว่า ตกุกปริยาหฺญํ รวบรวม
ไว้ด้วยความตริก คือ ตริกเอาเอง. บทว่า วิมฺसानุจริตฺติ ที่ตนึกกันด้วย
ความพิจารณา คือ คิดด้วยปัญญาอันเข้าไปปรากฏแก่ตน. บทว่า สยิ
ปฏิกานัน คือ รู้ด้วยตนเอง.

ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำตอบว่า น เหว มิได้มีเลย ดังนี้.
บทว่า อณฺตุร สณฺณาย นิจฺจานิ เว้นสัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญา คือ
เว้นจากการยึดถือว่าเที่ยงเพียงสัญญา. บทว่า ตกุกณฺจ ทิวฐิสฺส ปกฺกป-
ยิตฺวา คําริตริกเอาในทิวฐิสฺสทั้งหลาย คือ เพียงความคําริเป็นนิจของตนให้
เกิดในทิวฐิสฺสทั้งหลาย. ก็เพราะสมณพราหมณ์ทั้งหลายยังความตริกในทิวฐิสฺส
ทั้งหลายให้เกิด แม้ยังทิวฐิสฺสให้เกิดอีก ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
คํามีอาทิว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายยังทิวฐิสฺสทั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม.
บทว่า ชเนนุติ ให้เกิด คือ ยังทิวฐิสฺสให้เกิดสูงขึ้นๆ ชื่อว่าให้เกิด. บทมี
อาทิว่า สณฺชเนนุติ ให้เกิดพร้อม ท่านเพิ่มบทอุปสัคขึ้นกล่าว. บทว่า
มยฺหิ สจจัน คือ คำพูดของเราจริง.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสัจจะต่างไม่มีอยู่ เพื่อจะทรงแสดงถึงการปฏิบัติพิศของพวกสมณพราหมณ์ผู้มีทิฐฐิ ระลึกถึงเพียงความตริก จึงได้ตรัสคาถามีอาทิว่า **ทิฐฐุเจ สุตเต** รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทิฐฐุเจ** อธิบายว่า รูปที่ได้เห็นเป็นความเห็นอันบริสุทธิ์. ในเสียงที่ได้ฟังเป็นต้นก็มีดังนี้. บทว่า **เอเต จ นิสสุตยา วิมานทสุตี** เป็นผู้แสดงอารมณ์คูหมิ่นผู้อื่นเพราะอาศัยกรรมเหล่านี้ คือแสดงความคิดเห็นเหยียดหยาม อันได้แก่ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ เพราะอาศัยกรรมคือทิฐฐิเหล่านี้. บทว่า **วินิจจญเย จตุวา ปหสฺสสมาโน พาลो ปโร อกฺขโกลติ จาห** ตั้งอยู่ในทิฐฐิที่วินิจฉัยแล้ว ระวังอยู่ กล่าวว่คนอื่นว่เป็นคนพาลไม่ฉลาด ความว่ แม้แสดงความคิดเห็นอย่างนี้ ก็ยังตั้งอยู่ในทิฐฐิที่วินิจฉัยนั้น (คือวินิจฉัยด้วยทิฐฐิ) เป็นผู้ยินดี ระวัง กล่าวว่อย่างนี้ ว่คนอื่นเลวและโง่ ดังนี้.

บทว่า **นสมฺมาเนตฺติปิ วิมานทสุตี** เจ้าทิฐฐินั้นไม่นับถือแม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่เป็นผู้แสดงความคิดเห็น คือไม่ทำการนับถือมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ เป็นผู้แสดงความคิดเห็น คือไม่แสดงความนับถืออย่างมาก. บทว่า **โทมนสฺสํ ขเนตฺติปิ** ยังความโทมนัสให้เกิด ความว่ ยังความโทมนัสให้เกิดในเวลาทีติดแน่นซึ่งทิฐฐิวินิจฉัยก่อน แล้วได้ความโสมนัสภายหลังจึงตั้งอยู่ในทิฐฐิวินิจฉัย. บทว่า **วินิจฺฉิตฺติทฺฐิยา จตุวา** ตั้งอยู่ในทิฐฐิที่วินิจฉัยแล้ว คือตั้งอยู่ในทิฐฐิทีลงความเห็นถือเอาแล้ว. ฟังทราบคาถาว่ **เยเนว** เป็นต้นดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สยมตฺตนา** คือ ด้วยตนเอง. บทว่า **วิมานติ**

ดูหมิ่น คือตีเตียน. บทว่า ตเทว ปาวา คือ พุคคํานั้น ทิฏฐินัน
หรือบุคคลนั้น.

พึงทราบความแห่งคาถาว่า อติสารทิฏฐิยา ทิฏฐิล่วงแก่นสาร
เป็นต้นดังนี้. เจ้าทิฏฐินันมีความถือด้วยเต็มทีอย่างนี้ว่า เราสมบุรณ์ บริบูรณ์
pong ด้วยความpongอันเป็นทิฏฐิล่วงสาระ ล่วงสาระอันเป็นลักษณะอย่างนี้
และสมบุรณ์บริบูรณ์ด้วยทิฏฐิมานะนั้นสิ้นเชิง. อภิเชกตนเองด้วยใจว่า
เราเป็นบัณฑิต. เพราะอะไร. เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินันบริบูรณ์อย่างนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สพุพา ทิฏฐิโย ลกฺขณาติกกฺกนฺตา ทิฏฐิทัั้งปวงล่วงลักษณะ
คือทิฏฐิ ๖๒ ทั้งหมดเหล่านั้นล่วงลักษณะ. บทว่า อติยนฺติ ก้าวล่วงแล้ว.
บทว่า อโนโม คือ ไม่บกพร่อง.

พึงเชื่อมความคาถาว่า ปรสฺส เจ แห่งบุคคลอื่นดังนี้. อนึ่ง มี
ความอะไรที่ยังไปอีก มีดังนี้ เจ้าทิฏฐินันตั้งอยู่ในวินิจฉัยแล้ว ำเรงอยู่
กล่าวว่าคนอื่นเป็นพาลไม่ฉลาด. ก็หากว่า บุคคลนั้นกล่าวว่าเลวเพราะคำ
ของคนอื่นนั้น. บทว่า ตฺวม สหา โหติ นิหีนปญฺโณ บุคคลนั้นยอม
เป็นคนมีปัญญาทราม พร้อมด้วยบุคคลอื่นนั้น คือบุคคลเมื่อนั้นยอมเป็น
ผู้มีปัญญาทรามพร้อมด้วยบุคคลนั้น แม้เขาจะพูดว่าบุคคลนั้นเป็นพาล.
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้อยคำของเขาเอาประมาณไม่ได้. แต่บุคคลนั้นเป็นผู้ถึง
เวท เป็นธีรชนด้วยตนเอง. เมื่อเป็นอย่างนั้นใคร ๆ ในบรรดาสมณ-
พราหมณ์ยอมไม่เป็นคนพาล เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นบัณฑิตตามความ
ปรารถนาของตน. บทว่า วาจา ย คือ เพราะคำ. บทว่า วจเนน คือ
เพราะถ้อยคำ. บทว่า นิหฺนฺติการณา คือ เพราะเหตุนิหฺนฺตา. บทว่า

ครหิตการณา คือ เพราะเหตุติเตียน. บทว่า **อุปวัตติการณา** คือ เพราะเหตุก่อนว่า.

พึงทราบการเชื่อมและความของคาถาว่า **อญฺญํ อิโต** ธรรมอื่นจากธรรมนี้ต่อไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ถึงเวทเป็นศิรชนเอง ใคร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ย่อมไม่มีคนพาลดังนี้ พึงมีคำถามว่า เพราะเหตุ เพื่อใคร ๆ. ในข้อนั้นขอตอบว่า เพราะชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมจดจ เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนั้นโดยทวิภูมิกมาก คือชนเหล่าใดย่อมสรรเสริญทวิภูมิกอื่นจากทวิภูมิกนี้ ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้พลาด คือลี้มเหลวทางแห่งความหมจดจ เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ฉะนั้น ท่านอธิบายว่า เดียรถีย์ทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้. หากถามว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวอย่างนี้. ตอบว่า เพราะพวกเดียรถีย์เหล่านั้นเป็นผู้ยินดี ด้วยความกำหนัดเพราะทวิภูมิกของตน.

บทว่า **เต สุตฺถิมคฺคํ** ทางแห่งความหมจดจ คืออัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ย่อมพลั้งพลาด คลาด ทางอันไม่เสร้างหมอง. บทว่า **วิสุตฺถิมคฺคํ** ทางแห่งความหมจดจวิเศษ คือทางที่ไม่มีโทษ. บทว่า **ปริสุตฺถิมคฺคํ** ทางแห่งความหมจดจรอบ คือทางแห่งธรรมขาว. บทว่า **โธทาทมคฺคํ** ทางแห่งความส่องแผ้ว คือทางส่องใส. บทว่า **ปริโยทาทมคฺคํ** ทางส่องแผ้วรอบ คือทางมีแสงสว่าง. บทว่า **วิรุตฺธา** พลั้ง คือพลั้งจากทางที่กล่าวแล้วดำรงอยู่. บทว่า **อปฺรุตฺธา** พลาด คือพลาดไปแล้วดำรงอยู่. บทว่า **ขลิตา** คลาด คือเลื่อม. บทว่า **คลิตา** เคลื่อน คือตกจากที่นั้น. บทว่า **อญฺญา** คือ ด้วยไม่รู้. บทว่า **อปฺรุตฺธา** พลาด คือถึงความปราศรัย.

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **ถายาปรุทธา** บ้าง ความว่า พลาดจากทางที่ควรรู้ พวกเดียรถีย์ยินดียิ่งอย่างนี้.

ฟังทราบคาถาว่า **อิเชว สุตฺธิ** พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมจดจว่ามิในธรรมนี้เท่านั้น ดังต่อไปนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สกายเน** คือ ในทางของตน. บทว่า **ทพฺหุ วทานา** กล่าวยืนยัน คือกล่าวหนักแน่น. บทว่า **ถิรวาทา** กล่าวมั่นคง คือกล่าวลงความเห็น. บทว่า **พลิกวาทา** คือ กล่าวแข็งแรง. บทว่า **อรภูจิตวาทา** กล่าวเที่ยงแท้ คือกล่าวด้วยความมั่นใจ.

บรรดาเดียรถีย์ผู้ว่าทะมัดมั่งคั่งอย่างนี้ เดียรถีย์คนใดคนหนึ่ง เป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน ฟังเห็นใครอื่นว่าเป็นพาล ในเพราะทิวฐินั้น เพราะเหตุนี้ เดียรถีย์ผู้พูดยืนยันว่านี่เท่านั้นจริง ในทางดำเนินของตน อันมีอาทิว่าโดยสังเขป ได้แก่ สัสสตทิวฐิและอุจเฉท-ทิวฐิ โดยพิสดาร ได้แก่ นัตถิกทิวฐิ (ความเห็นว่ามี) อเหตุกทิวฐิ (ความเห็นว่ามีเหตุมิได้) อกริยทิวฐิ (ความเห็นว่ามีอันทำ) ฟังเห็นใครอื่นโดยธรรมร่วมกัน ว่าเป็นคนพาลในทิวฐินี้ แม้เดียรถีย์ทั้งหมดก็เป็นบัณฑิต เป็นผู้ปฏิบัติชอบตามความเห็นของเขามีไซ้หรือ เมื่อเป็นอย่างนี้ เจ้าทิวฐินั้นกล่าวบุคคลอื่น ว่าเป็นพาล มีความไม่หมจดจเป็นธรรมดา ฟังนำมาซึ่งความบาดหมางกันเอง เพราะเจ้าทิวฐินั้นกล่าวคนอื่นว่า ผู้นี้เป็นพาล และมีธรรมไม่บริสุทธิ์ ฟังนำความทะเลาะมาด้วยตนเอง. เพราะเหตุไร. เพราะเจ้าทิวฐิทั้งหมดก็เป็นบัณฑิตเหมือนกัน และเป็นปฏิบัติชอบเหมือนกัน ตามความเห็นของเขา.

แม้ในบททั้งหมดพึงทราบอย่างนี้ว่า เจ้าทิฏฐินั้นตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิเวกในโลกยิ่งๆ ขึ้นไป. ก็สัตว์ครันรู้โทษในทิฏฐิที่ตกลงใจอย่างนี้แล้ว ละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งปวงด้วยอริยมรรค ไม่ทำความบาดหมางกันในโลก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมอันเป็นยอด คือพระอรหัต.

บทว่า สยัม ปมา ย คือ นับถือตนเอง บทว่า ปมิตฺตวา คือ ทำการคาดคะเน. ปาฐะว่า ปจฺฉินฺตฺวา บ้าง บทนั้นไม่ดี. บทว่า อุตฺถิ วาเทน สทฺธิ คือ ทำความทุ่มเถียงกับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้าของตน.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้ตรัสรู้ธรรมเช่นกับที่กล่าวแล้วในปุราณทสูตร นั้นแล.

จบอรรถกถาวิญญูหุตตนิเทศที่ ๑๒

มหาวิญญูหสูตรนิตเทสที่ ๑๓

ว่าด้วยทิวฏฐิ

[๖๐๑] (พระพุทธรณิมิตตรัสถามว่า) สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง มีความอยู่รอบในทิวฏฐิ ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว ย่อม
อุกนิทา หรือยอมได้สรรเสริญ ในเพราะทิวฏฐินั้น.

[๖๐๒] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบในทิวฏฐิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง
ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เหล่า
ใดเหล่าหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า มีความอยู่รอบในทิวฏฐิ
ความว่า มีสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งผู้ดำเนินไปด้วยทิวฏฐิ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมัน ยึดมัน ซึ่งทิวฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างไม่
อย่างหนึ่ง เชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิวฏฐิของตน ๆ เปรียบ
เหมือนพวกกฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน เชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิต
ผู้มีอาบัติ เชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส เชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส
ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้มีความ
อยู่รอบในทิวฏฐิ.

[๖๐๓] คำว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง ความว่า ย่อมกล่าว
บอก พูด แสดง แดงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อม
กล่าว บอก พูด แสดง แดงว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่

ตายไป ย่อมเป็นอิกโก้หามิได้ ย่อมไม่เป็นอิกโก้หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าววว่า สิ่งนี้แหละจริง.

[๖๐๔] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูก
นินทา ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกความนินทา
ติเตียน ไม่สรรเสริญเลย คือเป็นผู้ถูกชนทั้งหลายนินทาติเตียนไม่สรรเสริญ
ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อม
ถูกนินทา.

[๖๐๕] คำว่า หรือยอมได้สรรเสริญในเพราะทักขิณนั้น ความว่า
หรือว่าย่อมได้ ได้เฉพาะ ประจวบ ประสบ ซึ่งความสรรเสริญ ความ
ยกย่อง ความชมเชย เกียรติคุณ ในเพราะทักขิณ ความควร ความชอบใจ
ลักษณะของตนนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือยอมได้สรรเสริญในเพราะ
ทักขิณนั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบใน
ทักขิณ ย่อมกล่าววว่า สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่า-
นั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกนินทา หรือยอมได้สรรเสริญ
ในเพราะทักขิณนั้น.

[๖๐๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็ควรสรรเสริญ
นั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์ยอม
กล่าวผลแห่งความวิเวทเป็น ๒ อย่าง บุคคลเห็นโทษแม้
นั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิเวทว่า เป็นธรรมชาติ
เกษม ไม่พึงวิเวท.

[๖๐๗] คำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ในคำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นส่วนน้อย ต่ำช้า นิดหน่อย ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย. คำว่า ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ไม่พอเพื่อยังราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระวังไปทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระวังไปเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส.

ว่าด้วยผลแห่งความวิวาท ๒ อย่าง

[๖๐๘] คำว่า ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง ความว่า ความทะเลาะกันเพราะทิฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกัน เพราะทิฐิ ความทู่เถียงกันเพราะทิฐิ มีผล ๒ อย่าง คือความชนะและแพ้ ความมีลาภและความเสื่อมลาภ ความมียศและความเสื่อมยศ ความนิินทาและความสรรเสริญ สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนา และอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ความชอบและความชัง ความฟูขึ้นและความฟูปลง ความยินดีและความยินร้าย อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง

เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศว่ากรรมนั้นให้เข้าไปในนรก เป็น
ไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปในวิสัยแห่งเปรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง.

[๖๐๕] คำว่า เห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว ในคำว่า บุคคลเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว...ไม่พึงวิวาท ความว่า เห็นพบ พิจารณาเทียบเคียง ทำให้
แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งโทษนั้น ในความทะเลาะกันเพราะทิฐิ
ความหมายมั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกัน
เพราะทิฐิ ความทู่เถียงกัน เพราะทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
เมื่อนั้นแล้ว. คำว่า ไม่วิวาท ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึง
ทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความวิวาทกัน
ไม่พึงทำความทู่เถียงกัน คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่เถียง
พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัดออก พ้น ขาด ไม่เกาะเกี่ยว
มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดน จากความทะเลาะ ความหมายมั่น ความ
แก่งแย่ง ความวิวาทและความทู่เถียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
เมื่อนั้นแล้ว...ไม่พึงวิวาท.

[๖๑๐] คำว่า เห็นอยู่ซึ่งกฐิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรม-
ชาติเกษม ความว่า อมตนิพพาน ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความ
สลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา
ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า กฐิแห่งความไม่วิวาท.
บุคคลเห็น ดู แลดู พินิจ พิจารณาซึ่งกฐิแห่งความไม่วิวาทนั้น โดย
ความเป็นธรรมชาติเกษม เป็นที่ต้านทาน เป็นที่ลี้ภัย เป็นที่พึ่ง เป็นที่

ไม่มีภัย เป็นที่ไม่เคลื่อน เป็นที่ไม่ตาย เป็นที่ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส
ข้าพระองค์ย่อมกล่าวผลแห่งวิวาทเป็น ๒ อย่าง บุคคล
เห็นโทษแก่นั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า
เป็นธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิวาท.

[๖๑๑] สมมติ (ทิวฐิ) เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน
บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำความชอบใจในรูป
ที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึง
อะไรเล่า.

[๖๑๒] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมมติเหล่าใดเหล่า
หนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดย
ประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เหล่าใดเหล่า
หนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า สมมติ คือทิวฐิ ๖๒ ประการ
เรียกว่าสมมติ. คำว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน คือสมมติเหล่านั้นอันปุถุชนให้เกิด
หรือว่าอันชนเจ้าทิวฐิต่าง ๆ มากให้เกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน.

[๖๑๓] คำว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น
ความว่า บุคคลผู้มีความรู้ ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา

ทำลายกิเลส ย่อมไม่ถึง ไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งสมมติทั้งปวงเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๖๑๔] ชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มี กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ... ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า ได้แก่ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือ ตัณหา ๑ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่อง เข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู บุคคลนั้น ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู เพราะเป็นผู้ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้า ถึงคือทัญญู ชื่อว่าไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ฟังเข้าถึง เข้าไปถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูปอะไร เวทนาอะไร สัญญาอะไร สังขารอะไร วิญญาณ อะไร คติอะไร อุปบัติอะไร ปฏิสนธิอะไร ภพอะไร สงสารอะไร วัฏฏะอะไร ว่าเป็นตนของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มี กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น... ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า.

[๖๑๕] คำว่า ไม่ทำความพอใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ความว่า ไม่ทำความพอใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด คือ ไม่ยังความพอใจเป็นต้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด เฉพาะ ในรูปที่เห็น หรือในความหมจดจ่อเพราะรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ ยิน หรือในความหมจดจ่อเพราะในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ หรือ

ในความหมจด เพราะอารมณ์ที่ทราบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำ
ความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ที่เกิดแต่ปุถุชน บุคคลผู้มี
ความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น
ในเสียงที่ได้ยิน ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไร
เล่า.

[๖๐๖] พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมาทานวัตร
แล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมจดด้วยความสำรวม
ว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฎฐินี้แหละ และความหมจด
แห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้เข้าถึงภพ และ
กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยผู้มีกุศลถึงพร้อมประกอบด้วยธรรม ๔

[๖๐๗] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม... ได้กล่าว
ความหมจดด้วยความสำรวม ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้
กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์พวกนั้นได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก
พูด แสดง แดง ซึ่งความหมจด ความหมจดพิเศษ ความหมจด-
รอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วย
เหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่
ล่วง เหมือนดังปริพาชกบุตรของนางปริพาชกา ชื่อสมณมุณฑิกา กล่าว

อย่างนี้ว่า คุณก่อนช่างไม้เราข่อมบัญญัติปริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการแล้ว เป็นผู้มึกฺศลถึงพร้อมแล้ว มีกฺศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัต อัญอมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใคร ๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔ ประการ เป็นไหน คุณก่อนช่างไม้ บุคคลในโลกนี้ ข่อมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ข่อมไม่กล่าววาจาอันลามก ๑ ข่อมไม่คำริถึงเหตุที่พึงคำริอันลามก ๑ ข่อมไม่อาศัยอาชีพอันลามกเป็นอยู่ ๑ คุณก่อนช่างไม้ เราข่อมบัญญัติปริสบุคคล ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว เป็นผู้มึกฺศลถึงพร้อมแล้ว มีกฺศล เป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตอัญอมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใคร ๆ ต่อสู้ไม่ได้ฉันใด มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าว ข่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่ง ความหมจดจ ความหมจดจวิเศษ ความหมจดจรอบ ความพ้น ความ พ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ถ่วงฉนนั่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม... กล่าวความ หมจดจด้วยความสำรวม.

ว่าด้วยการสมาทานวัตรต่าง ๆ

[๖๑๘] คำว่า วัตร ในคำว่า สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ความว่า สมาทาน ถือเอา รับ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งหัตถิวัตร (ประพฤติ อย่างกิริยาข้าง) อัศสวัตร โภวัตร อชวัตร กุกุรวัตร กากวัตร วาสูเทววัตร ปุณณภัททวัตร มณิกภัททวัตร อักคิวัตร นาควัตร สุปีณณวัตร ยักขวัตร อสุรวัตร คันธัพพวัตร มหาราชวัตร จันทวัตร สุริยวัตร

อินทวัตร พรหมวัตร เทววัตร หรือทศวัตร แล้วเข้าไปตั้งอยู่ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ. พัวพัน เข้าถึง คิดใจ น้อมใจไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่.

[๖๑๕] คำว่า ในทฤษฎีนี้ ในคำว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และความหมจดแห่งวัตรนั้น ความว่า ศึกษา ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเต็มใจ สมาทานแล้วประพฤติ ในทฤษฎี ความควร ความชอบใจ ลัทธิตของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ. คำว่า และความหมจดแห่งวัตรนั้น ความว่า และความหมจด ความหมจดพิเศษ ความหมจดครอบ ความพัน ความพันพิเศษ ความพันรอบ แห่งวัตรนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และความหมจดแห่งวัตรนั้น.

[๖๒๐] คำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ ในคำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ เข้าไปใกล้ภพ คิดใจอยู่ในภพ น้อมใจไปในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ. คำว่า และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า มีวาทะว่าเป็นผู้ฉลาด มีวาทะว่าเป็นบัณฑิต มีวาทะว่าเป็นธีรชน มีวาทะว่าเป็นผู้มีญาณ มีวาทะโดยเหตุ มีวาทะโดยลักษณะ มีวาทะโดยการณ มีวาทะโดยฐานะ โดยลัทธิตของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าดีสุดม สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมจดด้วยความสำรวม

ว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฎฐินี้แหละ และความหมจด
แห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ
และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๕๒๑] ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้น
พลาดกรรมแล้วย่อมหวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนา
ถึงความหมจด เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทัน
พวกเขาจะนั้น.

ว่าด้วยเหตุให้เคลื่อนจากศีลและพรต

[๖๒๒] คำว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต ความว่า
บุคคลย่อมเคลื่อนจากศีลและพรตเพราะเหตุ ๒ ประการ คือยอมเคลื่อน
เพราะความซ้าขาดของผู้อื่น ๑ ไม่บรรลวจึงเคลื่อน ๑.

บุคคลยอมเคลื่อนเพราะความ ขาดของผู้อื่นอย่างไร ผู้อื่นยอม
ซ้าขาดว่า ศาสดานั้นไม่ใช่เป็นสัพพัญญู ธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไม่ดี
หมุ่คณะไม่ปฏิบัติดี ทฎฐินี้ไม่เจริญ ปฏิบัติทางอันศาสดาบัญญัติไม่ดี มรรค
ที่เป็นมรรคนำออกจากทุกข์ ความหมจดก็ดี ความหมจดวิเศษก็ดี
ความหมจดรอบก็ดี ความพ้นก็ดี ความพ้นวิเศษก็ดี ความพ้นรอบก็ดี
ไม่มีในธรรมนั้น ชนทั้งหลายไม่หมจด ไม่หมจดวิเศษ ไม่หมจดรอบ
ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้นรอบ ในธรรมนั้น คือเป็นผู้เลว ทราม ต้า-
ซ้า ลามก สกปรก ต้าต้อย ผู้อื่นยอมซ้าขาดอย่างนี้ บุคคลเมื่อผู้อื่นซ้าขาด
อย่างนี้ ย่อมเคลื่อนจากศาสดา เคลื่อนจากธรรมที่ศาสดากล่าว เคลื่อน

จากหมู่คณะ เคลื่อนจากทิวลิป เคลื่อนจากปฏิปทา เคลื่อนจากมรรค
บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความซึ่ขาดของผู้อื่นอย่างนี้.

บุคคลไม่บรรลุดุยอมเคลื่อนอย่างไร บุคคลไม่บรรลุดุสิต ย่อมเคลื่อน
จากศีล ไม่บรรลุดุพรต ย่อมเคลื่อนจากพรต ไม่บรรลุดุสิตและพรต ย่อม
เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลไม่บรรลุดุยอมเคลื่อนอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต.

[๖๒๓] คำว่า **บุคคลนั้น... ย่อมหวั่นไหว** ในคำว่า **บุคคล**
นั้นพลาดกรรมแล้ว **ย่อมหวั่นไหว** ความว่า หวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่
ว่า ศีลก็ดี พรตก็ดี ศีลและพรตก็ดี เราผิดพลาดคลาดไปแล้ว เราปลั้ง
พลาดไปจากอรรถผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้น ... ย่อมหวั่นไหว.
คำว่า **พลาดกรรม** คือบุคคลนั้นย่อมหวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ปุญญาภิ-
สังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อเนญชาภิสังขารก็ดี เราผิดปลั้งพลาด
คลาดไปแล้ว เราปลั้งพลาดจากอรรถผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
นั้นพลาดกรรมแล้ว ย่อมหวั่นไหว.

[๖๒๔] คำว่า **ยอมเพ้อถึง** ในคำว่า **ยอมเพ้อถึงและปรารถนา**
ถึงความหมจด ความว่า ย่อมเพ้อถึง รำพันถึง ใฝ่ฝันถึงศีลบ้าง
พรตบ้าง ศีลและพรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึง. คำว่า
และปรารถนาถึงความหมจด ความว่า ปรารถนา ชอบใจ ใฝ่ฝันถึง
ความหมจดเพราะศีลบ้าง ความหมจดเพราะพรตบ้าง ความหมจด
เพราะศีลและพรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารถนา
ถึงความหมจด.

[๖๒๕] คำว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก
ฉะนั้น ความว่า บุรุษผู้ออกจากเรือน อยู่กับพวก ย่อมติดตามพวกนั้น
ไป หรือว่าย่อมกลับมาเรือนของตน ฉันทใด บุคคลนั้น ผู้ดำเนินไปโดย
ทิวาญญิ ย่อมถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งศาสดานั้น หรือศาสดาอื่น ธรรมที่
ศาสดาบอกนั้น หรือธรรมที่ศาสดาบอกอื่น หมู่คณะนั้น หรือหมู่คณะ
อื่น ทิวาญญินั้น หรือทิวาญญินอื่น ปฏิปทานั้น หรือปฏิปทาอื่น มรรคนั้น
หรือมรรคอื่น ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือน
ตามไปไม่ทันพวกฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ถ้าบุคคลผู้เคลื่อนจากศีลหรือพรต บุคคลนั้นพลาด
กรรมแล้ว ย่อมหวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึง
ความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทัน
พวกฉะนั้น.

[๖๒๖] อริยสาวก ละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็น
สาวัชชกรรม และอนวัชชกรรม ไม่ปรารถนาความ
หมดจด และความไม่หมดจด เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือ
ทิวาญญิที่มีอยู่ ฟังประพฤติไป.

[๖๒๗] คำว่า ละศีลและพรตทั้งปวง ความว่า ละ เว้น บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความหมดจดเพราะศีลทั้งหมด ความ
หมดจดเพราะพรตทั้งหมด ความหมดจดเพราะศีลและพรตทั้งหมด เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ละศีลและพรตทั้งปวง.

ว่าด้วยสาวชกรรม อนวัชกรรม

[๖๒๘] คำว่า **ละกรรมนั้นอันเป็นสาวชกรรมและอนวัชกรรม** ความว่า กรรมคำมีผลคำ เรียกว่า **สาวชกรรม** กรรมขามีผลขาว เรียกว่า **อนวัชกรรม** ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ไปถึงความไม่มีซึ่งสาวชกรรมและอนวัชกรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสาวชกรรมและอนวัชกรรม.

[๖๒๙] คำว่า **ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด** ความว่า พวกปุถุชนย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือปรารถนาอกุศลธรรม ย่อมปรารถนาความหมดจด คือปรารถนาเบญจกามคุณ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือปรารถนาอกุศลธรรมและเบญจกามคุณ ย่อมปรารถนาความหมดจด คือปรารถนาทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือปรารถนาอกุศลธรรม เบญจกามคุณและทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความหมดจด คือปรารถนาอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือปรารถนาอกุศลธรรม เบญจกามคุณ ทิฏฐิ ๖๒ และอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ พวกกัลยาณปุถุชนย่อมปรารถนาความหมดจด คือปรารถนาความอย่างเข้าสู่อริยมรรค พระเสขะย่อมปรารถนาอรรถผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ เมื่อบรรลอรหัตผลแล้วพระอรหันต์ย่อมไม่ปรารถนาอกุศลธรรม ไม่ปรารถนาเบญจกามคุณ ไม่ปรารถนาทิฏฐิ ๖๒ ไม่ปรารถนาอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ ไม่ปรารถนาความอย่างเข้าสู่อริยมรรค ไม่ปรารถนาอรรถผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ พระอรหันต์ก้าวล่วงความปรารถนาแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว ท่านอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีจณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ มิได้

มีภพใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและ
ความไม่หมดจด.

[๖๓๐] คำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ในคำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึด-
ถือทิวฏฐิที่มีอยู่ ฟังประพฤติไป ความว่า ละเว้น งดเว้น ออก สละ
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความหมดจดและความไม่หมดจด เป็นผู้มิจิต
ทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว. คำว่า
ฟังประพฤติไป ความว่า ฟังประพฤติ ฟังเที่ยวไป สลัดเปลี่ยน ดำเนิน
ไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ...
ฟังประพฤติไป. คำว่า ไม่ยึดถือทิวฏฐิที่มีอยู่ คือทิวฏฐิ ๖๒ เรียกว่าทิวฏฐิ
ที่มีอยู่ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทิวฏฐิที่มีอยู่ ฟังประพฤติไป เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็น
สาวัชชกรรมและอนวัชชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจด
และความไม่หมดจด เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิวฏฐิที่มีอยู่
ฟังประพฤติไป.

[๖๓๑] พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น อาศัย
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความ
หมดจดในสงสารข้างหน้า ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพ
น้อยภพใหญ่ ย่อมพรั้มพุดถึงความหมดจด.

[๖๓๒] คำว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น
ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะเกลียดชังตบะ มีความเกลียด

ซึ่งตบะเป็นสาระ อิง อาศัย พัวพัน เข้าถึง ดิถีใจ น้อมใจไปสู่ตบะ
ที่เกลียดชัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่
เกลียดชังนั้น ๆ.

[๖๓๓] คำว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่
ทราบ ความว่า อาศัย เข้าไปอาศัย ถ้อยคัมน์ ถ้อยคัมน์รูปที่เห็น หรือ
ความหมจดเพราะรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินหรือความหมจดเพราะเสียงที่
ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบหรือความหมจดเพราะอารมณ์ที่ทราบ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ.

[๖๓๔] คำว่า ผู้กล่าวความหมจดในสงสารข้างหน้า...ย่อม
พรั้มพูดถึงความหมจด ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความ
หมจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์พวกไหนผู้กล่าวความหมจดใน
สงสารข้างหน้า คือพวกสมณพราหมณ์ผู้ถือความหมจดโดยส่วนเดียว
ถือความหมจดโดยสงสาร ผู้เป็นกิริยทิฎฐิ ผู้เป็นสัสตวาทะ สมณ-
พราหมณ์พวกนี้ ชื่อว่าผู้กล่าวความหมจดในสงสารข้างหน้า สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น พรั้มถึง กล่าว บอก พูด แสดง แดงความหมจด
ความหมจดพิเศษ ความหมจดครอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้น
ครอบโดยสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมจดในสงสารข้าง
หน้า...ย่อมพรั้มพูดถึงความหมจด.

[๖๓๕] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพ
น้อยภพใหญ่ คือรูปตัณหา สัตตตัณหา กันธตัณหา รสตัณหา โผฏ-
ฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ความว่า ในภพ

น้อยและภพใหญ่ คือในกรรมวัฏ และวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ ในความเข้าถึงบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อย ๆ.

คำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ความว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ยังไม่หมดตัณหา ยังไม่สละตัณหา ยังไม่สํารอกตัณหา ยังไม่ปล่อยตัณหา ยังไม่ละตัณหา ยังไม่สละคืนตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า ยังไม่ปราศจากตัณหา ในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพำพุดถึงความหมดจด.

[๖๓๖] วัตถุทั้งหลายเป็นของอันผู้ปรารถนาชอบใจ อนึ่งความหวั่นไหว ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงชอบใจในที่ไหน (ไม่หวั่นไหว ไม่ชื่ออะไร ๆ).

[๖๓๗] คำว่า **วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนา** **ชอบใจ** ความว่า เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล. คำว่า **ปรารถนา** ความว่า ปรารถนา อยาก-ได้ ยินดี รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนา. คำว่า **ชอบใจ** ความว่า ตัณหา เรียกว่าความชอบใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจ.

[๖๓๘] ชื่อว่า **ความกำหนด** ในคำว่า **ความหวั่นไหว ย่อมมี** **ในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว** ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิวฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิวฐิ แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุ ย่อมหวั่นไหว คือแม้เมื่อวัตถุกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ก็ย่อมหวั่นไหว แต่เมื่อวัตถุถูกแย่งชิงเอาไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ ย่อมหวั่นไหว คือแม้เมื่อวัตถุกำลังแปรปรวนไปก็ย่อมหวั่นไหว แม้เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว สะทกสะท้าน เอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว.

[๖๓๙] คำว่า **แก่ภิกษุใด** ในคำว่า **ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้** ความว่า ความมา ความไป ความไปและความมา ความตาย คติ ภพน้อยและภพใหญ่ ความเคลื่อน ความเข้าถึง ความเกิด ความแตก ชาติ ชราและมรณะ มิได้มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันตชินาสพ คือความ

เคลื่อนและความเข้าถึงนั้น อันพระอรหันตจีณาสพัตตชาด สงบ ระวัง
แล้ว ทำไม่ควรถูกให้เกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้.

[๖๔๐] คำว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงขอบใจ
ในที่ไหน ความว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ทิฎฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย อะไรว่า เป็นผู้กำหนดบ้าง ประทุษร้าย
บ้าง หลงไหลบ้าง มีมานะเป็นเครื่องผูกพันบ้าง ยึดถือบ้าง ถึงความ
ฟุ้งซ่านบ้าง ถึงความไม่แน่ใจบ้าง ถึงโดยเร็วแรงบ้าง และภิกษุนั้นละ
อกิสังขารเหล่านั้นเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละอกิสังขารแล้ว พึงหวั่นไหว
โดยคิดด้วยเหตุอะไรว่า เป็นผู้ไปเกิดในปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา
เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตตัญญีสัตว์ เป็นอสัตตัญญีสัตว์ ภิกษุนั้น
ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเหตุให้หวั่นไหวสะทกสะท้าน
เอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร.
คำว่า พึงขอบใจในที่ไหน ความว่า พึงขอบใจ รักใคร่ พอใจในที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงขอบใจใน
ที่ไหน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาขอบใจ
อนึ่ง ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนด
แล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึง มิได้มีแก่ภิกษุใดใน
ธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึง
ขอบใจในที่ไหน.

[๖๔๑] สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั้นแหละว่า เลว วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๒] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แสดง ซึ่งธรรม คือทิวฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เป็นเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม.

[๖๔๓] คำว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นนั้นแหละว่าเลว ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แสดงซึ่งธรรม คือทิวฏฐิ ปฏิปทา มรรคนั้นนั้นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เลว ทราม ตำซ้ำ ลามก สกปรก ตำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั้นแหละว่า เลว.

[๖๔๔] คำว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า ความว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจริง แท้แน่ เป็นจริง เป็นยามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า.

[๖๔๕] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งปวงต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มี

ญาณ อ้างตนว่ากล่าวโดยเหตุ อ้างตนว่ากล่าวโดยลักษณะ อ้างตนว่ากล่าว โดยการณะ อ้างตนว่ากล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า.

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็น ผู้ฉลาด.

[๖๔๖] ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า บริบูรณ์ แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณพราหมณ์ถือทิฏฐิเฝื่อนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน พวก สมณพราหมณ์กล่าวทิฏฐิของตน ๆ ว่าจริง.

[๖๔๗] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า บริบูรณ์ ความว่า ก็สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งธรรม คือทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ บริบูรณ์ เต็มรอบไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์ บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์.

[๖๔๘] คำว่า แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งธรรม คือทิฏฐิ-ปฏิบัติ ปฏิปทา มรรค ของสมณพราหมณ์อื่น อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เลว ทราม

ตำซำ ลามก สกปรก ตำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่กล่าวธรรม
ของสมณพราหมณ์อื่นว่าแล้ว.

[๖๔๕] คำว่า ถือทัญญูแม้ยงนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า
ถือ ยึดถือ ถือมัน ยึดมัน ซึ่งทัญญูยงนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน คือยอม
ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความ
วิวาทกัน ทำความทู่มถียงกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้
ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทัญญู
แม้ยงนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน.

[๖๕๐] คำว่า กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง ความว่า กล่าวว่
โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วยอมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่
เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ตอบว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า
บริบูรณ์ แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าแล้ว พวกสมณ-
พราหมณ์ถือทัญญูแม้ยงนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน พวก
สมณพราหมณ์กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง.

[๖๕๑] หากว่าบุคคลยอมเป็นคนแล้ว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไซ้ไร ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะ
ว่า บุคคลยอมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมแล้ว

ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของ
ตน.

[๖๕๒] คำว่า หากว่าบุคคลพึงเป็นคนเลวเพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไชรี้ ความว่า หากว่าบุคคลอื่นย่อมเป็นคนโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก
สกปรก ต่ำต้อย เพราะเหตุต้อยคำที่ผู้อื่นตำหนิที่เคยมาก่อนว่าไชรี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไชรี้.

[๖๕๓] คำว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย
ความว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม
บวรในธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษ
ในธรรมทั้งหลาย.

[๖๕๔] คำว่า เพราะว่าปुณชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความ
เป็นธรรมเลว ความว่า ปุณชนแม้มากย่อมกล่าว ก่อนขอค นินทา
ติเตียนธรรมของปุณชนมาก ย่อมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนคำของ
ปุณชนคนเดียว โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย ปุณชนแม้คนเดียวย่อมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนธรรม
ของปุณชนหลายคน โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย ปุณชนแม้คนเดียวย่อมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนธรรม
ของปุณชนคนเดียว โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าปุณชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่น
โดยความเป็นธรรมเลว.

[๖๕๕] ธรรมะ ทิฎฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน ๆ ในคำว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็น

ทางดำเนินของตน ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าว
แข็งแรง กล่าวเที่ยงแท้ในธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

หากว่าบุคคลยอมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไซ้ ไรใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะ
ว่าปุถุชนยอมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเลว
ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของ
คน.

[๖๕๖] ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวก
สมณพราหมณ์เป็นของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์
สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน วาทะทั้งปวงก็พึง
เป็นของจริง เพราะความหมัดจดของพวกพราหมณ์
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๕๗] การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า ก็การ
บูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของ
จริง เป็นไฉน พวกสมณพราหมณ์ยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ศาสดาของตนว่า ศาสดานี้เป็นสัพพัญญู นี้ชื่อว่าการบูชาธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ธรรมที่ศาสดาของตนบอก หมู่คณะของตน ทิฏฐิของตน ปฏิปทาของ
ตน มรรคของตนว่า มรรคนี้เป็นทางให้พ้นทุกข์ นี้ชื่อว่าการบูชาธรรม

เป็นทางดำเนินของตน. คำว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นของจริง ความว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของจริง.

[๖๕๘] ธรรมะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรม เป็นทางดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสรรเสริญ ชม ยกย่อง พรรณาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนดัง พวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๖๕๙] คำว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง ความว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่ วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง.

[๖๖๐] คำว่า เพราะความหมจดจของพวกสมณพราหมณ์ เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น ความว่า ความหมจดจ ความหมจดจวิเศษ ความหมจดจรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะความหมจดจของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวก
สมณพราหมณ์เป็นของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์
สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน วาทะทั้งปวงก็พึง

เป็นของจริง เพราะความหมดจดของพวกเขา
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๖๑] ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์
(พระอรหันต์) ความตัดสินใจแล้วจึงถือนั่นในธรรม
ทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะ
พราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐ.

[๖๖๒] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อม
ไม่มีแก่พราหมณ์ เป็นปฏิเสธ. ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ คือบุคคลชื่อว่า
เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งกรรม ๗ ประการ ฯลฯ อัน
ค้นหาทิวฐิไม่อาศัย ผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ญาณอัน
บุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ความเป็นผู้มีญาณ
อันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ คือพราหมณ์เป็นผู้มีญาณ
อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่เชื่อผู้อื่น ไม่ดำเนินเนื่อง
ด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงใหล มีความรู้สึก มีความระลึกได้ ย่อมรู้ ย่อม
เห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความ
ดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ
ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์.

[๖๖๓] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า ความตัดสินใจแล้ว จึงถ้อยมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ในทิวฎฐิ ๖๒ ประการ. คำว่า ตัดสินใจแล้ว คือตัดสินใจแล้ว ชี้อาตม คันทา แสงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้วจึงจับมั่น ยึดมั่น ถ้อยมั่น รวบถือ รวมถือ รวบรวมถือ ถือ ความถือ ความยึดถือ ความ ยึดมั่น ความถ้อยมั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แน่ แท้ เป็นตาม สภาพ เป็นตามจริง ไม่วิปริตคังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือเป็นธรรมอันพราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ควร เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความตัดสินใจ แล้วจึงถ้อยมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์.

[๖๖๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่ง ความวิวาททั้งหลาย ความว่า เพราะเหตุ นั้น คือเพราะการณะ เหตุ ปัจจัย นิทาน นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งความทะเลาะ ด้วยทิวฎฐิ ความหมายมั่นด้วยทิวฎฐิ ความแก่งแย่งด้วย ทิวฎฐิ ความวิวาทด้วยทิวฎฐิ ความทุ่มเถียงด้วยทิวฎฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย.

[๖๖๕] คำว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความ เป็นธรรมประเสริฐ ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่เห็น ไม่พบ ไม่แลเห็น ไม่พินิจ ไม่พิจารณาเห็นซึ่งธรรม คือศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมุกณะ ทิวฎฐิ ปฏิปทา มรรค อื่น นอกจากสติปัญญา สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นธรรมประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่

เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรมประเสริฐ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์
ความตัดสินใจแล้วจึงถ่อมมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่
พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้ว
ซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรม
อื่น โดยความเป็นธรรมประเสริฐ.

[๖๖๖] สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วย
ทิฏฐิว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้
หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์
ผู้เห็นนั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า พวก
สมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วย
ทัศนะอื่น.

[๖๖๗] คำว่า ย่อมรู้ ในคำว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมด
จดนั้นแท้จริง ความว่า เราย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้จิตของผู้อื่น หรือยอม
รู้ด้วยญาณเครื่องรู้ระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน คำว่า ย่อมเห็น
ความว่า เราย่อมเห็นด้วยมังสจักขุหรือยอมเห็นด้วยทิพยจักขุ คำว่า ซึ่ง
ความหมดจดนั้นจริงแท้ ความว่า ซึ่งความหมดจดนั้นแน่แท้ เป็นจริง
เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความ
หมดจดนั้นจริงแท้.

[๖๖๘] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกยอมเชื่อความหมดจดด้วย
ทิวฐิ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกยอมเชื่อความหมดจด ความหมด-
จดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ
ด้วยทิวฐิ คือสมณพราหมณ์บางพวกยอมเชื่อความหมดจด ความหมดจด
พิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วย
ทิวฐิวินัยว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ๆ ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่
ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่ง
อื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกยอมเชื่อความ
หมดจดด้วยทิวฐิ.

[๖๖๙] คำว่า ได้เห็นแล้ว ในคำว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง
ได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็น
นั้นเล่า ความว่า ได้เห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรูจิตผู้อื่น ได้รู้แล้วด้วยญาณ
เครื่องระลึกถึงขันธที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ได้เห็นแล้วด้วยมังสจักขุ หรือ
ได้เห็นแล้วด้วยทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้
หนึ่งได้เห็นแล้ว คำว่า สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไร
ด้วยการเห็นนั้นเล่า ความว่า สมณพราหมณ์นั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วย
การเห็นนั้น คือความกำหนดรู้ทุกข์จะมีได้อย่างไร ความละสมุทัยก็ไม่มี
ความเจริญมรรคก็ไม่มี ความทำให้แจ้งซึ่งผลก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาด
ซึ่งราคะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโทสะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาด
ซึ่งโมหะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลายก็ไม่มี ความตัดขาด
ซึ่งสังสารวัฏก็ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้
เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า.

[๖๓๐] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความ
หมดจดด้วยทัศนะอื่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นล่วงเลย ก้าวล่วง
เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดพิเศษ
ทางแห่งความหมดจดรอบ ทางขาว ทางขาวรอบ ย่อมกล่าว บอก พูด
แสดง แดง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ
ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ อื่นจากสติปัญญา อื่นจาก
สัมมัตตปัญญา อื่นจากอิทธิบาท อื่นจากอินทรีย์ อื่นจากพละ อื่นจาก
โพชฌงค์ อื่นจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยทิฏฐิ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้
จึงชื่อว่าพวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัศนะ
อื่น อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระพุทธสาวกทั้งหลายก็ดี
พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็ดี ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทาง
แห่งความไม่หมดจด ทางแห่งความไม่หมดจดพิเศษ ทางแห่งความไม่
หมดจดรอบ ทางแห่งความไม่ขาว ทางไม่ขาวรอบ โดยทิฏฐิแห่งสมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งความหมดจด
ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความ
พ้นรอบ ด้วยสติปัญญา ๔ สัมมัตตปัญญา ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึง
ชื่อว่าพระอริยะมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความ
หมดจดด้วยธรรมอื่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วย
ทิฏฐิว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นความหมดจดนั้นจริงแท้ หาก
ว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็น

นั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า พวกสมณ-
พราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมจดด้วยทัศนะ
อื่น.

[๖๗๑] นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นาม-
รูปเหล่านั้นเท่านั้น นรชนเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง
โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความ
หมจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๒] คำว่า นรชนเมื่อเห็น ในคำว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนาม-
รูป ความว่า นรชนเมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เมื่อเห็นด้วยญาณ
เครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เมื่อเห็นด้วยมังสจักขุ หรือเมื่อ
เห็นด้วยทิพยจักขุ ก็เห็นนามรูปเท่านั้น โดยเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข
โดยความเป็นอตฺตา มิได้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ หรืออุบาย
เครื่องสลัดออกแห่งกรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อเห็น
นามรูป.

[๖๗๓] คำว่า หรือเห็นแล้วก็รู้จักนามรูปเหล่านั้นเท่านั้น ความว่า
ครั้นเห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เห็นแล้วด้วยเครื่องระลึกถึงขั้น
ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เห็นแล้วด้วยมังสจักขุ หรือเห็นแล้วด้วยทิพยจักขุ
ก็เห็นเพียงนามรูปเท่านั้น แล้วจักรู้โดยเป็นของเที่ยง โดยความเป็น
สุข โดยความเป็นอตฺตา จักไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบาย
เครื่องสลัดออกแห่งกรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเห็นแล้ว
ก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น.

[๖๗๔] คำว่า เห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยแท้ ความว่า เมื่อเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง ก็เห็นโดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอิตตา โดยแท้เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยแท้.

[๖๗๕] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ในคำว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้น ความว่า พวกผู้ฉลาดในชั้น ผู้ฉลาดในชาติ ผู้ฉลาดในอายตนะ ผู้ฉลาดในปฏิจสมุปบาท ผู้ฉลาดในสติปัญญา ผู้ฉลาดในสัมมัตตปธาน ผู้ฉลาดในอิทธิบาท ผู้ฉลาดในอินทรีย์ ผู้ฉลาดในพละ ผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ผู้ฉลาดในมรรค ผู้ฉลาดในผล ผู้ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ เพียงความเห็นนามรูป ด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ด้วยมังสจักขุ หรือด้วยทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น นรชนเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๕] ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึง

แนะนำให้ดีได้ เป็นผู้เชิดทิวฎีกำหนดไว้ในเบื้องหน้า

อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทิวฎี นรชน

ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิวฎีนั้น.

[๖๗๖] คำว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ

ไม่พึงแนะนำให้ดีได้ ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง

สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ

สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วยอมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้ สิ่ง

นี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้

ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ยากที่จะแนะนำ

ได้ ยากที่จะให้รู้ได้ ยากที่จะให้เข้าใจได้ ยากที่จะให้เห็นได้ ยากที่จะ

ให้เลื่อมใสได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น

เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้.

[๖๗๗] คำว่า เป็นผู้เชิดทิวฎีที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า ความว่า

เป็นผู้เชิดทิวฎีที่กำหนด ประดุจแต่ง ตั้งอยู่ดีแล้ว ไว้ในเบื้องหน้า คือทำ

ทิวฎีออกหน้าเที่ยวไป มีทิวฎีเป็นธงชัย มีทิวฎีเป็นธงยอด มีทิวฎีเป็น

ใหญ่ ถูกทิวฎีห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เชิดทิวฎีที่

กำหนดไว้ในเบื้องหน้า.

[๖๗๘] คำว่า อาศัยวัตถุใด ในคำว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าว

วัตถุนั้นว่างามในเพราะทิวฎีนั้น ความว่า อาศัย อิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง

ติดใจ น้อมใจ ถึงแล้ว ซึ่งวัตถุ คือศาสนา ธรรมที่ศาสนาบอก หมู่คณะ

ทิวฏฐิ ปฏิปทา มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยวัตตุดิ. คำว่า ใน เพราะทิวฏฐินั้น ความว่า ในเพราะทิวฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิ ของตน. คำว่า ก็กล่าววัตตุนั้นว่างาม ความว่า เป็นผู้กล่าววัตตุนั้นว่างาม กล่าววาดี กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็นศิรชน กล่าวว่ามีญาณ กล่าว โดยลักษณะ กล่าวโดยการณะ กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยวัตตุดิ ก็กล่าววัตตุนั้นว่างามในเพราะทิวฏฐิ.

[๖๘๐] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจด ในคำว่า ผู้กล่าวความ หมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิวฏฐินั้น ความว่า กล่าวความหมดจด กล่าวความหมดจดพิเศษ กล่าวความหมดจดรอบ กล่าวความขาว กล่าวความขาวรอบ อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นความหมดจด มีความ เห็นหมดจดพิเศษ มีความเห็นความหมดจดรอบ มีความเห็นความขาว มีความเห็นความขาวรอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจด. คำว่า ในทิวฏฐินั้น คือในทิวฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า ได้เห็นว่าแท้ ความว่า ได้เห็น ได้พบ ได้ประสบ ได้แทงตลอด ว่า แท้ แน่นอน จริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิวฏฐินั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

นรชนผู้กล่าวด้วยความถื่อมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่
พึงแนะนำให้ดีได้ เป็นผู้เชิดทิวฏฐิที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า
อาศัยวัตตุดิก็กล่าววัตตุนั้นว่างามในเพราะทิวฏฐินั้น นรชน
ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทิวฏฐินั้น.

[๖๘๑] พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความ
กำหนด ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือ
ทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อม
วางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วนสมณ-
พราหมณ์เหล่านี้ย่อมถือมั่น.

[๖๘๒] ศัพท์ว่า น ในคำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อม
ไม่เข้าถึงความกำหนด เป็นศัพท์ปฏิเสธ เชื่อว่าพราหมณ์ คือบุคคลชื่อว่า
เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งกรรม ๗ ประการ ฯลฯ อัน
ตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ เชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ความ
กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ
ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. ญาณ เรียกว่าสังขาร ได้แก่ความรู้ ความ
รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นกรรม ความเห็นชอบ. คำว่า
พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด ความว่า
พราหมณ์ทราบ พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งด้วยญาณ
ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้แล้ว
ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนด
ด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์
ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด.

[๖๘๓] คำว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิ

เป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความว่า พรหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง
ทำไมให้ควรเกิดขึ้น เพลยแล้วด้วยไฟคือญาณ ซึ่งทิวฐิ ๖๒ ประการ
ไม่ดำเนิน ไม่ออก ไม่เลื่อน ไม่เคลื่อนไปด้วยทิวฐิ ทั้งไม่ถึง ไม่กลับ
มาถึงทิวฐินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไป
ด้วยทิวฐิ. คำว่า ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิวฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความ
ว่า พรหมณ์ย่อมไม่ทำตัณหาเป็นเครื่องผูก หรือทิวฐิเป็นเครื่องผูก คือ
ไม่ยังตัณหาหรือทิวฐิเป็นเครื่องผูกให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้
บังเกิดเฉพาะ เพราะญาณในสมบัติ ๘ เพราะญาณในอภิญญา ๕ หรือ
เพราะญาณที่ผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิวฐิ ทั้งไม่มี
ตัณหาหรือทิวฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ.

[๖๘๘] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า พรหมณ์นั้นรู้แล้ว... ซึ่งสมมติ
ทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ความว่า รู้ ทราบ พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่ม-
แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
 ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไป
เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมณ์นั้นรู้แล้ว ทิวฐิ ๖๒ ประการ
เรียกว่า สมมติ. ทิวฐิทั้งหลายชื่อว่า ปุถุชชา เพราะทิวฐิเหล่านั้น อัน
ปุถุชนให้เกิด หรือเพราะชนต่างๆ มากให้เกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พรหมณ์นั้นรู้แล้ว... ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด.

[๖๘๙] คำว่า ย่อมวางเฉย ส่วนพวกสมณพรหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น ความว่า พวกสมณพรหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น
ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิวฐิ ส่วนพระอรหันต์ย่อมวาง
เฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมวางเฉย

ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสตอบว่า

พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความ
กำหนด ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือ
ทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อม
วางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วนพวกสมณ-
พราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือมั่น.

[๖๘๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอีกว่า) มุนีอิสระแล้วซึ่ง
กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลายเกิด
วิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก
มุนีนั้นเมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ไม่
ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือมั่น.

[๖๘๗] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด ในคำว่า มุนีอิสระแล้ว
ซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ ได้แก่ กิเลสเครื่องร้อยรัด
๔ อย่าง คือกิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา พยาบาท สีสัพพัตต-
ปรามาส ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. ความกำหนดในทิฏฐิของตน ชื่อว่า
กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา. ความอามาต ความไม่ยินดี
ในถ้อยคำของผู้อื่น ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คือพยาบาท. ความ
ยึดถือศีลพรต หรือทั้งศีลและพรตของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัด
ทางกาย คือสีสัพพัตตปรามาส. ทิฏฐิของตน ชื่อว่าเครื่องร้อยรัดทาง
กาย คืออิทังสัจจาภินิวะสะ ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. คำว่า อิสระแล้ว

ความว่า ปล่อยหรือวางแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ความว่า แก่แล้วหรือคลายแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดที่ผูก รัด พัน เหนี่ยว รัด เกาะเกี่ยว พัวพัน คล้องไว้ เหมือนชนทั้งหลาย ทำความปลดปล่อย คานหาม รถ หรือเกวียนฉะนั้น. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ในโลกนี้ คือในทิวณินนี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเป็น เครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้.

[๖๘๘] คำว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วย ธรรมที่ทำให้เป็นพวก ความว่า เมื่อชนทั้งหลายมีความวิวาทกันเกิดขึ้น เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏ คือเมื่อชนทั้งหลายถึงฉันทาคติ ถึงโทสาคติ ถึงโมหาคติ ถึงภยาคติ มุนีย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถระคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจจา อนุสัย ย่อมไม่ดำเนิน ออกเคลื่อน เคลื่อนไป ด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลาย เกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก.

[๖๘๙] คำว่า สงบ ในคำว่า มุนินั้น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบเสียบ ดับ ระงับแล้ว เพราะเป็นผู้มีระคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง สงบ เสียบ เข้าไปสงบ เย็น ดับ หายไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ. คำว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ คือเมื่อชนทั้งหลาย ไม่สงบ ไม่เข้าไปสงบ ไม่เสียบ ไม่ดับ ไม่ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ. คำว่า มุนินั้น ... เป็นผู้วาง

เฉย ความว่า พระอรหันต์เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามือองศ์ ๖ คือเห็น
รูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมปชัญญะ
ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว ฯลฯ บุคคลนั้นเป็นผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว ฝึกดี
แล้ว รอคอยกาลมรณะอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้น เมื่อชนทั้งหลาย
ไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย.

[๖๕๐] คำว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ
มั่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถ
ค้นหา ด้วยสามารถทักขุ พระอรหันต์ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น
ไม่ถือมั่น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้
เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วย
ธรรมที่ทำให้เป็นพวก มุนินั้น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ
ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น.

[๖๕๑] มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็น
ผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความ
ถือมั่น มุนินั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทักขุทั้งหลาย
ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก.

[๖๕๒] คำว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ความ
ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนอดีต เรียกว่า อาสวะอันมี

ในก่อน กิเลสเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารส่วนอดีต มุนีละสลัด บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละอาสวะอันมีในก่อน. คำว่า **ไม่ทำอาสวะใหม่** ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนปัจจุบัน เรียกว่า อาสวะใหม่. มุนีไม่ทำความพอใจ ไม่ทำความรักใคร่ ไม่ทำความกำหนด ปรารถถึงสังขารส่วนปัจจุบัน คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่.

[๖๕๓] คำว่า **ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ** ในคำว่า **ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ** ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ออนุสัย ไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยกรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ. คำว่า **ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น** ความว่า นรชนเป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอิกก็หามิได้ ย่อมไม่ใช่อิกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ (ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นอย่างนั้น) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น.

[๖๕๔] คำว่า **มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิ** ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ อันมุนีนั้นละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้ควร

เกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั่นเป็นผู้พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับ
ด้วยทฤษฎีทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. คำว่า เป็นธีรชน
คือเป็นผู้มีปัญญาเครื่องทรงจำ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่อง
ตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทฤษฎีทั้งหลาย.

ว่าด้วยเหตุที่ติเตียนมี ๒ อย่าง

[๖๕๕] ชื่อว่า ความติด ในคำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อม
ติดในโลก ได้แก่ความติด ๒ อย่าง คือความติดด้วยตัณหา ๑ ความติด
ด้วยทฤษฎี ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติด
ด้วยทฤษฎี มุนีนั่นละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทฤษฎีแล้ว
เพราะละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทฤษฎี จึงเป็นผู้อันตัณหา
และทฤษฎีไม่เข้าไปติด ย่อมไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ในอบายโลก
มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ชาติโลก อายตนโลก คือเป็นผู้อันตัณหา
และทฤษฎีไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่
เกี่ยวข้องกับแล้ว เป็นผู้มีจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมไม่ติดในโลก. คำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ความว่า บุคคลย่อมติเตียน
ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเพราะกระทำอย่างหนึ่ง เพราะไม่กระทำอย่างหนึ่ง
บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร บุคคลย่อม
ติเตียนตนได้ว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต
เราไม่ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต
ฯลฯ เราทำมิจฉาทิฎฐิ เราไม่ทำสัมมาทิฎฐิ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะ

กระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมติเตียนตนว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวาร ในอินทรีทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัญญา ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรี ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ละสมุทัย เราไม่เจริญมรรค เราไม่ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้ มุนิไม่กระทำกรรมเป็นเหตุ ตีเตียน คือไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อมให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่ติเตียนตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่คิดในโลกล เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนิละอาสวะอันมีมาก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น มุนินั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิวฏฐิตทั้งหลาย ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่คิดอยู่ในโลก.

[๖๕๖] มุนินั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุนินั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มีความกำหนด ไม่

เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่าดังนี้.

[๖๕๗] มารเสนา เรียกว่า เสนา ในคำว่า มุนีนันน์ กำจัดเสนา
แล้วในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ
กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง
ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความ
เมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวาย
ทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสักขาร
ทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กิเลสตาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน
ความไม่ยินดี เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๒ ของท่าน
ความหิวกระหาย เรากล่าวว่าเห็นมารเสนาที่ ๓ ของท่าน
ค้นหาเรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๔ ของท่าน ความมั่ง-
งั่งหาชวนอน เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๕ ของท่าน
ความขลาด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๖ ของท่าน ความ
ลังเลใจ เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๗ ของท่าน ความ
ลบหลู่ ความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๘ ของ
ท่าน ลาก ความสรรเสริญ สักการะ และยศ ที่ได้
มาโดยทางผิด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๙ ของท่าน
ความยกตนและข่มคนอื่น เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑๐

ของท่าน ดูก่อนพระยามาร เสนาของท่านนี้เป็นผู้มีปกติ
กำจัดบุคคลผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะมารเสนา
นั้นได้ ส่วนคนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้
ความสุข ดังนี้.

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และกิเลสอันทำความเป็นปฏิกฤษ์ทั้งหมด
อันมุนิชนะ ให้พ่ายแพ้ ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วย
อริยมรรค ๔ เมื่อนั้น มุณินั้น เรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนาแล้ว มุณินั้น
กำจัดเสนาในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ ในอารมณ์
ที่รู้แจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุณินั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรม
ทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ.

ว่าด้วยภาวะ ๓ อย่าง

[๖๘๘] ชื่อว่าภาวะ ในคำว่า มุณินั้น เป็นผู้ปลงภาวะลงแล้ว
พ้นขาด ได้แก่ภาวะ ๓ อย่าง คือ ชั้นธภาวะ ๑ กิเลสภาวะ ๑
อภิสังขารภาวะ ๑.

ชั้นธภาวะเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ในปฏิสนธิ นี้ชื่อว่า ชั้นธภาวะ.

กิเลสภาวะเป็นไฉน รากะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลภิสังขาร
ทั้งปวง นี้ชื่อว่า กิเลสภาวะ.

อภิสังขารภาวะเป็นไฉน ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร
อนัญญาภิสังขาร นี้ชื่อว่า อภิสังขารภาวะ. ชั้นธภาวะ กิเลสภาวะ และ
อภิสังขารภาวะ เป็นสภาพอันมุนิละแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่
มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น

ต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อใด เมื่อนั้น มุนินั้นเรียกว่า เป็นผู้ปลงภาระ
ลงแล้ว มีภาระตกไปแล้ว มีภาระอันปลดแล้ว มีภาระอันปล่อยแล้ว
มีภาระอันวางแล้ว มีภาระระงับแล้ว.

ว่าด้วยโมเนยยะ ๓ อย่าง

คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว
ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดคิด
ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความ
เป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก
ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวาง
ดุจแผ่นดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญา
เป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญา
เป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นดัง
ศาสตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง
ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม
ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่าเป็นมุนี คือ ผู้ถึงญาณ
ที่ชื่อว่าโมณะ โมเนยยะ (ธรรมเครื่องทาความเป็นมุนี) มี ๓ อย่าง คือ
โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรม
ทางใจ ๑.

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า
โมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ความ
กำหนดรู้กาย มรรคอันสหจรคด้วยปัญญา การละฉันทราคะในกาย

ความดับแห่งการสังขาร ความบรรลุดุตตถฌาน แต่ละอย่าง ๆ ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางกาย นี้ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางกาย.

โมนะยชธรรมทางวาจาเป็นโณน การละวชิทุจจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางวาจา วชิสุจจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้วาจา มรรคอันสหระคตด้วยปริญญา การละนันทราคะในวาจา ความดับแห่งวชิสังขาร ความบรรลุดุตตถฌาน แต่ละอย่าง ๆ ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางวาจา.

โมนะยชธรรมทางใจเป็นโณน การละมโนทุจจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางใจ มโนสุจจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้จิต มรรคอันสหระคตด้วยปริญญา การละนันทราคะในจิต ความดับแห่งจิตตสังขาร ความบรรลุดุตตถฌาน เวทิตนโรธ แต่ละอย่าง ๆ ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางใจ นี้ชื่อว่า โมนะยชธรรมทางใจ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนี ผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้มึบปาอันล้างเสียแล้ว.

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนีเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นมุนีมี ๖ จำพวก คือ อคารมุนี อนาคตมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี. อคารมุนีเป็นโณน ชนเหล่าใดเป็นผู้ครองเรือน มีบพคือนิพพาน

อันเห็นแล้วมีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว คนเหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี. อนาคารมุนี เป็นโณ คนเหล่านี้ได้ออกบวช มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว คนเหล่านี้ชื่อว่า อนาคารมุนี. พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า เสขมุนี. พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่า อเสขมุนี. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า ปัจเจกมุนี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า มุนิมุนี.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นแต่ผู้เปล่า มิใช่ผู้รู้ ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ละเว้นบาปทั้งหลาย เหมือนคนที่ถือเครื่องขังตั้งอยู่ฉะนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนี เรียกว่ามุนีโดยเหตุนั้น บุคคลใด ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นเรียกว่ามุนีโดยเหตุนั้น บุคคลใดรู้ธรรมของอัสตบรูชและธรรมของสัสตบรูช ในโลก ทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่อง ข้องและตัณหาเพียงดังว่าข้ายดำรงค์อยู่ เป็นผู้อันเทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนี.

คำว่า พ้นขาดแล้ว ความว่า จิตของมุนีพ้น พ้นขาด พ้นวิเศษดี แล้วจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว.

[๖๕๕] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า ไม่มีมีความกำหนด ไม่เข้ารูปยินดี ไม่มีมีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ความกำหนดด้วยทิวฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ

กำหนดด้วยทิฏฐิ มุนีนั่นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิ จึงยอมไม่กำหนดความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิด เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด. คำว่า **ไม่เข้าไปยินดี** ความว่า พาลปุถุชน ทั้งปวงยอมกำหนด พระเสขะ ๗ จำพวกรวมทั้ง กัลยาณปุถุชน ย่อมยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ส่วนพระอรหันต์เป็นผู้ยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะแล้ว คือ เป็นผู้ออกสละ พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี. คำว่า **ไม่มีความปรารถนา** ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ ราคะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ความปรารถนานั้น อันมุนีใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ มุนีนั่น เรียกว่าผู้ไม่มีความปรารถนา. คำว่า **ภควา** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ภควา** เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะแล้ว ทำลายโทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทิฏฐิแล้ว ทำลายเสี้ยนหนามแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว เพราะอรรถว่า ทรงจำแนกวิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะแล้ว ซึ่งธรรมรัตนะ. ชื่อว่า **ภควา** เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

ช่องเสพเสนาสนะอันเป็นปาละเมาะและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อยปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ ควรแก้วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลาณปัจจัยเกศัชบริจาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอริศีล อริจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) ๘ อนุปุปวิหารสมาบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตผล ๑๐ เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตรอำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้

พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสังขิกบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ่มแจ้งซึ่งอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูป
ที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็น
ผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มีความกำหนด ไม่
เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่าดังนี้ ฉะนี้แล.

จบมหาวิญญูสูตรนิกเทศที่ ๑๓

อรรถกถามหาวิญญูสูตรนิกเทศที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในมหาวิญญูสูตรนิกเทศที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.

แม้บทนี้ว่า เยเกจิเม ทิฏฐิปริพุพसानา สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งมีความอยู่รอบในทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงทำความ
นั้นให้แจ้งแก่เทวดาทั้งหลาย บางพวกที่มีจิตเกิดขึ้นว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น มีความอยู่รอบในทิฏฐิย่อมได้รับนินทาอย่างเดียวหรือ หรือว่า

ได้รับความสรรเสริญด้วย จากสำนักของท่านผู้รู้ทั้งหลาย จึงทรงให้ พระพุทธนิมิตตรัสถามพระองค์ แล้วจึงตรัสโดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺวานยนฺติ** ความว่า ย่อมติดความเนื่อง ๆ ย่อมนำมาบ่อยๆ. บทว่า **นินฺทเมว อนฺเวนฺติ** ย่อมถูกนินทาอย่างเดียว คือ ย่อมเข้าถึงการติเตียน.

บัดนี้ เพราะพวกเจ้าทิฎฐิทั้งหลาย แม้กล่าวอยู่ว่า นี้เท่านั้นจริง ย่อมได้รับแม้ความสรรเสริญในบางครั้งบางคราว ผลแห่งวาทะ คือความ สรรเสริญนั้นน้อยไม่สามารถเพื่อสงบกิเลสมีรากะเป็นต้นได้ จะกล่าวอะไร ถึงผลแห่งการนินทาครั้งที่สอง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรง แสดงความนั้น จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน มีอาทิว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็น ของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์ก็กล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺเว วิวาทสฺส ผลานิ** ผลแห่งวิวาท ๒ อย่าง ได้แก่ นินทา และสรรเสริญ หรือความชนะและความแพ้ เป็นต้น อันมีส่วนเสมอกันกับนินทาและสรรเสริญนั้น. บทว่า **เอตมฺปิ ทิสฺวา** คือ เห็นโทษในผลแห่งวิวาทแม้เห็นว่า นินทาเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เลย ความสรรเสริญน้อยไม่พอเพื่อสงบกิเลสได้เลย. บทว่า **เขมาภิปสฺสํ อวิวาทกฺขมํ** คือ เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาท คือนิพพานว่าเป็นธรรม- ชาติเกษม.

บทว่า **อปฺปกํ** คือ น้อย. บทว่า **ปริตฺตกํ** คือ นิดหน่อย. บทว่า **โอมกํ** คือ ต่ำช้า. บทว่า **ลามกํ** คือ ลามก. บทว่า **สมาย** คือ เพื่อ ความสงบกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทว่า **อุปสมาย** เพื่อเข้าไปสงบ คือเพื่อ

๑. บาลีว่า อวิวาทกฺขมํ.

ความสงบสูงขึ้นรูป. บทว่า วูปสมาย เพื่อสงบวิเศษ คือเพื่อให้จ่มหายไป.
บทว่า นิพฺพทาปนาย เพื่อดับ คือเพื่อประโยชน์แก่อมตมหานิพพาน.
บทว่า ปฏิณิสฺสคฺคฺกาย เพื่อสลละกิน คือเพื่อสลละกิเลสทั้งหลายด้วยมรรค.
บทว่า ปฏิปฺสฺสทฺธิยา เพื่อระงับ คือไม่พอเพื่อไม่ให้เกิดความระงับ
ด้วยผล. เพราะอย่างนี้จึงไม่วิวาทกัน.

ฟังทราบคาถาว่า ยากาจิมา ทิฏฺฐิเหล่านีใดเหล่านีหนึ่งเป็นต้นดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า สมฺมตฺติโย คือ ทิฏฺฐิทั้งหลาย. บทว่า ปุณฺณชฺชา
คือ ที่เกิดแต่ปุณฺณช. บทว่า โส อูปยฺย กิเมยฺย บุคคลนั้น ฟังถึงสังขาร
ธรรมอันควรเข้าถึงอย่างไรเล่า ความว่า บุคคลนั้น ฟังเข้าถึงธรรมแม้
อย่างหนึ่งในบรรดารูปเป็นต้น อันควรเข้าถึงอย่างไรเล่า หรือฟังเข้าถึง
ด้วยเหตุไรเล่า. บทว่า ทิฏฺฐุ สฺส เต ขนฺติมกฺกพฺพมาโน คือ ไม่ทำความ
ชอบใจในรูปที่เห็นและในเสียงที่ฟังอันหมคจดทั้งหลาย.

บทว่า ปุณฺณชฺชเนหิ ขนฺติตา วา คือ สมมติเหล่านั้นอันปุณฺณชให้เกิด.

บทว่า ตา สมฺมตฺติโย ได้แก่ ทิฏฺฐิเหล่านั้น. บทว่า ปุณฺณชช-
ชเนหิ ขนฺติตา วา คือ หรือว่าอันเป็นเจ้าทิฏฺฐิต่าง ๆ มากให้เกิด. บทว่า
เนติ ตັคฺคบทเป็น น เติ คือ ไม่ถึง. บทว่า น อูปติ ไม่เข้าถึง คือ
ไม่เข้าไปใกล้. บทว่า น อูปคจฺจติ ไม่เข้าไปถึง คือกลับ. บทว่า
นาคินฺวิสติ ไม่ยึดมั่น คือไม่เข้าไปตั้งมั่น. นอกเหนือไปจากนี้ ฟังทราบ
คาถาว่า สีลุตฺตมา สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้สำคัญว่า สีลอุดม ดังนี้
เป็นต้น ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกสำคัญว่า สีลอุดม
สมาทานวัตรมีวัตรของข้างเป็นต้น แล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมคจด

ด้วยความสำรวมว่า ความหมจดของศาสนัน ในทฎฐินี้แหละ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ สยบอยู่ในภพ ย่อมกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด. อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด คือ มีวาทะ อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ฉลาด. บรรดาสมณพราหมณ์ผู้มีศีลอุดม อย่างนี้ เหล่านั้น สมณพราหมณ์คนใดคนหนึ่งปฏิบัติอย่างนั้น พึงทราบคาถาว่า **สเจ จูโต** ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรตนี้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต คือเป็นผู้เคลื่อน ด้วยการตัดขาดจากบุคคลอื่น หรือไม่บรรลุนุบุคคลนั้นพลาดมรรค คือศีลและพรตนั้น หรือกรรมมีบุญญาภิสังขารเป็นต้น แล้วยอมหวนไหวถึงภพ อนึ่ง ย่อมอยาก เพื่อเจ้อ และปรารถนาถึงความหมจดของศีลและพรตนั้น. เหมือนอะไร. เหมือนบุรุษออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก ฉะนั้น เขาปรารถนาเรือนนั้นหรือพวก ด้วยการชี้ขาดของคนอื่น ถูกคนอื่นห้ามหรือไม่บรรลุนุ เพราะเหตุนี้จึงไม่ยังการปฏิบัตินั้นให้สมบูรณ์ได้. บทว่า **ณายาปรทุโธ** พลาดจากอรรถผล คือ เสื่อมจากนิพพาน หรือจากมรรค.

บทว่า **ตํ วา สตุถํ อนุพนุชติ** คือ ติดตามพวกนั้นไปข้างหลัง ในทุกแห่งหน. พึงทราบคาถาว่า อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง อันเป็นเหตุให้ศีลอุดมหวนไหวได้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สาวชชานวชชํ** ละกรรมอันมีโทษและไม่ไม่มีโทษ คือ อกุศลทั้งหมด และกุศลที่เป็นโลกิยะ. บทว่า **เอตํ สุทธิ อสุทธินุติ อปฏุชยานิ** ไม่ปรารถนาความหมจดและความไม่หมจดนี้ คือ ไม่ปรารถนาความหมจด อันได้แก่กามคุณ ๕ เป็นต้น และความไม่หมจด อันได้แก่อกุศลเป็นต้น.

บทว่า **วิโรโต จเร** เป็นผู้เว้นแล้ว จึงประพฤติ คือ เป็นผู้เว้นแล้ว จากความหมจดและความไม่หมจด ฟังปฏิบัติ. บทว่า **สนฺติมนุคฺคหยา** คือ ไม่ยึดถือทิฏฐิ.

บทว่า **กณฺหํ กณฺหวิปากํ** กรรมดำมีผลดำ คือ อกุศลกรรมให้ผล เป็นอกุศลวิปาก. บทว่า **สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ** กรรมขาวมีผลขาว คือ กุศล เป็นโลกิยะให้ผลขาว เช่นเดียวกับด้วยตน. บทว่า **นियามาวกฺกนฺตี** คือ ปรรณนาเข้าสู่อริยมรรค.

บทว่า **เสกฺขา** คือ พระเสขะ ๗ จำพวก. บทว่า **อคฺคฺชมฺมํ** คือ ธรรมสูงสุด ได้แก่อรหัตผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงการกำจัดวาทะอันหมจด ด้วยการสำรวมในศีลอุดม ภายนอกจากนื้อย่างนี้ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น และการปฏิบัติของพระอรหันต์ผู้ละศีลและพรตแล้ว บัดนี้เพื่อทรงแสดง วาทะอันบริสุทธิ์ภายนอกโดยประการอื่น จึงตรัสคานี้ว่า **ตมฺพนิสฺสยา** พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะนั้น ดั่งนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ มีสมณพราหมณ์แม้พวกอื่นอาศัยตบะที่เกลียด ชังนั้น หรืออาศัยอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดารูปที่เห็นอันหมจดเป็นต้น เป็นผู้กล่าวความหมจดในสงสารข้างหน้าด้วยอกิริยทิฏฐิ ยังไม่ปราศจาก ตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพำพุดถึงความหมจด.

บทว่า **ตโปชิจฺจุจฺจวาทา** มีวาทะเกลียดชังตบะ คือ สมณพราหมณ์ ทั้งหลาย มีวาทะละอายต่อบาปด้วยความเพียรมีทรมานร่างกายเป็นต้น.

บทว่า **ตโปชิจฺจุจฺจสारा** มีความเกลียดชังตบะเป็นสาระ คือมี

ความละเอียดด้วยตบะนั้นเป็นสาระ. บทว่า **อุทฺธึสราวทา** คือ กล่าวความ
หมดจดด้วยสงสาร.

อธิบายว่า เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยังไม่ปราศจากตัณหาอย่างนี้
ยังกล่าวถึงความหมดจด แม้ผู้ใดสำคัญตนว่าถึงความหมดจดแล้ว เมื่อ
ผู้นั้นยังปรารถนาวัตถุอื่น ๆ ในภพน้อยภพใหญ่ เพราะยังไม่ปราศจาก
ตัณหา ย่อมมีความอยากได้อยู่บ่อย ๆ นั้นเอง. จริงอยู่ ตัณหาที่บุคคลเสพ
เป็นอาจิณ ย่อมเพิ่มความทะเยอทะยานหนักขึ้น ไม่เพียงความอยากอย่าง
เดียว แม้ความหวั่นไหวก็ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดไว้แล้ว.
ท่านอธิบายว่า แม้ความหวั่นไหวก็ย่อมมี ในเพราะวัตถุที่กำหนดไว้
ด้วยตัณหาและทิฏฐิ. ฟังเชื่อมความแห่งคานานี้ว่า การจुติและอุปบัติ
ต่อไป ไม่มีแก่ภิกษุใดในศาสนานี้ เพราะปราศจากตัณหาแล้วในภพน้อย
และภพใหญ่ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร ฟังขอบใจในที่ไหน
ดังนี้.

บทว่า **อาคมณฺ** คือ มาบ่อย ๆ. บทว่า **คมณฺ** คือ ไปในภพอื่น
จากภพนี้. บทว่า **คมนาคมณฺ** ไปและมา คือ ไปจากนี้แล้วกลับมาอีก.
บทว่า **กาลํ** คือ ความตาย. บทว่า **คตฺติ** คือ ควรไปตามคติด้วย
อำนาจแห่งการไป.

บทว่า **ยมาหุ ฐมฺมํ** สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่าเป็น
เยี่ยมดังนี้. เป็นคาถาถาม. เพราะในวาทะเหล่านี้วาทะจริงไม่มีแม้แต่อย่าง
เดียว เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นพูดเพียงแต่เห็นอย่างเดียว ฉะนั้น
บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมนั้น จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน
ว่า **สกฺ** **หิ** ธรรมของคนบริบูรณ์ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมมติ** คือ ทิฏฐิ. บทว่า **อโนน** คือ ไม่พร้อม. เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านี้ กล่าวธรรมของตนว่าเป็นธรรมบริบูรณ์ กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าแล้ว ฟังทราบความว่า หากว่าบุคคลเป็นคนแล้ว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ติว่า บุคคลฟังเป็นคนแล้ว เพราะเหตุที่ผู้อื่นตำหนิไซริ์ ใคร ๆ ก็ไม่ฟังเป็นผู้วิเศษ คือ เลิศในธรรมทั้งหลาย เพราะอะไร เพราะปฤชชชย่มกล่าวธรรมของผู้อื่น โดยความเป็นธรรมเลวชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตนเท่านั้น.

บทว่า **วมุขิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นตำหนิ คือ เพราะถูกกำจัด.

บทว่า **ครหิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นติเตียน คือ เพราะเหตุที่ตนทำความลามกไว้. บทว่า **อุปวทิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นก่อนคือดำ.

บทว่า **สกายน** คือ ทางดำเนินของตน. มีอะไรที่จะกล่าวอีก มีดังต่อไปนี้.

ฟังทราบคาถาว่า **สธมมุข** การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตนต่อไป. บทนั้นมีความดังนี้ ก็แม้การบูชาธรรมของสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเป็นของจริง เหมือนดังพวกเดียรถีย์เหล่านั้นสรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะพวกเขาจับถือบูชาศาสดาเป็นต้นอย่างยิ่ง ติว่า พวกเขาฟังถือเป็นประมาณในข้อนั้นได้ เมื่อเป็นอย่างนั้น วาทะทั้งหมดก็ฟังเป็นของจริง. เพราะอะไร. เพราะความหมจดของสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น. ความสำเรัจนั้นย่อมไม่สำเรัจในบุคคลอื่น แม้โดยปรมัตถ์ก็ไม่มี. เพราะความหมจดนั้นเป็นเพียงยึดถือด้วยความเห็นเท่านั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีปัญญาอัน

บุคคลอื่นฟังแนะนำ. บทว่า **ปจฺจตุตฺตเมว** คือ เฉพาะตัวเท่านั้น. อนึ่ง โดยตรงกันข้าม ผู้ใดชื่อว่า เป็นสมณพราหมณ์ เพราะลอบบาปไปแล้ว ฟังทราบคาถาว่า ญาณอันบุคคลอื่นแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ญาณอันบุคคลอื่นฟังแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเป็นผู้เห็นชอบแล้วโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงดังนี้ แม้ความตัดสินใจแล้วยึดมั่นในธรรม คือทักขิณทั้งหลายว่า นี้เท่านั้นจริงดังนี้ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงก้าวล่วงเสียแล้วซึ่งความทะเลาะกันด้วยทักขิณ เพราะพราหมณ์นั้นย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ นอกจากสติปัญญานเป็นต้น.

บทว่า **น ปรนญโย** คือ พราหมณ์ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นแนะนำ คือให้รู้. บทว่า **ปรปฺตติโย น ปรปฺจโย** คือ ไม่เชื่อผู้อื่น. บทว่า **น ปรปฺปฏิพทฺธตุ** คือ ไม่ดำเนินเนื่องด้วยผู้อื่น.

ฟังทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ชานามิ** เราย่อมรู้ดังนี้ เป็นต้นต่อไป. เพราะพราหมณ์ชั้นเยี่ยม (ปรมัตถพราหมณ์) ย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรมประเสริฐอย่างนี้ก่อน ส่วนเดียรถีย์พวกอื่น รู้ด้วยปรจิตตญาณ (ญาณรู้ใจผู้อื่น) เป็นต้น แม้เห็นอยู่ แม้กล่าวอยู่ อย่างนี้ว่า เรารู้เราเห็นความหมจดนี้ เป็นของจริง ชื่อว่าย่อมเห็นความหมจดด้วยทักขิณ. เพราะเหตุไร. เพราะบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นหากว่าแม้สมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้ได้เห็นเนื้อความตามเป็นจริงด้วยปรจิตตญาณเป็นต้นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นของสมณพราหมณ์นั้นเล่า จะทำอะไรได้เล่า จะกำหนดรู้ทุกข์ให้สำเร็จได้อย่างไรเล่า หรือว่าพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ล่วงอริยมรรคแม้โดยประการ

ทั้งปวงอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาการละเหตุแห่งทุกข์เป็นต้น ย่อมกล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยทัศนะอื่น พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงก้าวล่วงเดิรถีย์
เหล่านั้น ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยทัศนะอื่นนั่นแล.

พึงทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ปฐฺถํ นโร** นรชนเมื่อ
เห็นดังนี้เป็นต้น. มีอะไรที่จะกล่าวยิ่งกว่านี้อีก มีดังต่อไปนี้. นรชนใด
ได้เห็นด้วยปรจิตตญาณเป็นต้น นรชนนั้นเมื่อเห็นก็ย่อมเห็นนามรูปไม่อื่น
ไปจากนั้น หรือเห็นแล้วก็รู้จักนามรูปเหล่านั้นเท่านั้น โดยความเป็นของ
เที่ยงหรือโดยความเป็นสุข ไม่เห็นเป็นอย่างอื่น นรชนเมื่อเห็นอย่างนี้
เห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยความเป็นของเที่ยง และโดยเป็นสุข
โดยแท้ ถึงอย่างนั้นผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวความหมดจดด้วยความ
เห็นนามรูปนั่นเลย.

พึงทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **นิวิสุตฺวาที** นรชนผู้กล่าว
ด้วยความถ้อยมั่นดังนี้เป็นต้นต่อไป. แม้เมื่อความบริสุทธิ์ไม่มีด้วยความ
เห็นนั้น นรชนใดกล่าวด้วยความถ้อยมั่นอย่างนี้ว่า เรารู้เราเห็น ความ
บริสุทธิ์นั้นเป็นจริง หรืออาศัยความเห็นนั้น ถือความบริสุทธิ์ด้วยทิวฐิ
กล่าวด้วยความถ้อยมั่นอย่างนี้ว่า นี่เท่านั้นจริง นรชนนั้นเป็นผู้อันใคร ๆ
ไม่พึงแนะนำให้ดีได้ เป็นผู้เชิดทิวฐิที่กำหนดปรุงแต่งแล้วไว้ในเบื้องหน้า
นรชนนั้นอาศัยวัตถุใดมีสาคาเป็นต้น ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะ
ทิวฐินั้น สำคัญตนว่า เราเป็นผู้มีวาทะหมดจด มีวาทะบริสุทธิ์ดังนี้ ได้
เห็นว่าแท้ในทิวฐินั้น คือได้เห็นความไม่วิปริตในทิวฐิของตนนั้น. อธิบาย
ว่า ทิวฐินั้นเป็นไปอย่างไร ได้เห็นทิวฐินั้นเป็นไปอย่างนั้น ไม่ปรารถนา
จะเห็นโดยประการอื่น.

บทว่า **นิวสุตวาที** คือ กล่าวเพราะความมั่นใจ. บทว่า **ทุพฺพินโย** คือ ยากที่จะแนะนำได้. บทว่า **ทุปฺปญฺญาปโย** คือ ยากที่จะให้รู้ คือ ให้ได้อย่างใจได้.

บทว่า **ทฺวนฺนิชฺฌาปโย** ยากที่จะให้เข้าใจได้ คือ ยากที่จะให้เข้าใจบ่อย ๆ เพื่อทดสอบใจแล้วถือเอาได้. บทว่า **ทฺุปฺปกุขาปโย** คือ ยากที่จะให้เห็นได้. บทว่า **ทฺุปฺปสทาโย** คือ ยากที่จะให้จิตเกิดความเลื่อมใสได้. บทว่า **อปฺสฺสตี** ได้เห็นแล้ว คือ ได้บรรลุปฏิเวธด้วยญาณ. บทว่า **ปฏฺิวชฺฌตี** ได้แทงตลอด คือ ได้บรรลุความตรัสรู้ด้วยจิต. พึงทราบความในเคียรถียทั้งหลาย ผู้เชิดทัญญูที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้าดังต่อไปนี้.

พึงทราบคาถาว่า น **พฺุราหฺมโณ กปฺปมฺุเปตี สงฺขั** พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺขั** ความว่า ทราบแล้ว คือรู้แล้ว. บทว่า **นปี ญาณพฺนฺุ** ไม่มีตัณหาหรือทัญญูเป็นเครื่องผูกพันเพราะญาณ คือไม่ทำตัณหาหรือทัญญูเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยสมาบัติญาณเป็นต้น. ในบทนั้นมีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าไม่มีตัณหาหรือทัญญูเป็นเครื่องผูกพันเพราะญาณ เพราะมีวิเคราะห์ว่า ไม่มีตัณหาและทัญญูเป็นเครื่องผูกพันอันทำแล้วด้วยญาณ. บทว่า **สมฺมตฺติโย** ได้แก่ สมมติคือทัญญู. บทว่า **ปฺุณฺุชา** คือ เป็นแดนเกิดของปฺุณฺุชน. บทว่า **อฺุคฺคหณฺุติ มลฺุเส** คือ สมณพราหมณ์เหล่าอื่นยอมถือนั้น. อธิบายว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่นยอมถือนั้นทัญญูเหล่านั้น. บทว่า **อฺุเปกฺขตี** ย่อมวางเฉย คือไม่เพ่งดูตั้งแต่เกิด. มีอะไรที่กล่าวไว้ยังไปอีก มีดังต่อไปนี้.

๑. ๒. ม. สงฺขา แก่เป็น สงฺขาย.

ฟังทราบคาถาว่า **วิสขุ** **คณฺถา** **มฺนิสละ**แล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุคฺคโห** คือเว้นจากความถือมั่น. ชื่อ **อนุคฺคโห** เพราะไม่มีการถือมั่น หรือเพราะไม่ถือมั่น. บทว่า **คณฺถ** **โอสฺสขุชิตฺวา** **วา** วางกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย คือสละกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้น. บทว่า **วิสขุ** สละแล้ว คือละโดยไม่ยึดมั่นอีก. บทว่า **คฺลิต** **รัด** คือผูกแน่น. บทว่า **คณฺถิต** **พัน** คือพันไว้เหมือนจับด้าย. บทว่า **พณฺเช** **เหนียวรัง** คือรังไว้อย่างดี. บทว่า **วิพณฺเช** **เกาะเกี่ยว** คือเกาะเกี่ยวหลายอย่าง. บทว่า **ปลิพฺพฺเช** **พัวพัน** คือผูกติดกันโดยรอบ. บทว่า **พณฺชเน** **ผูกไว้** คือผูกไว้ด้วยกิเลส. บทว่า **โฆฏฺฐิตฺวา** คือ คลายแล้ว. บทว่า **สขุ** **วิสขุ** **กโรนฺติ** ทำการปลดปล่อย คือทำให้เป็นของใช้ไม่ได้. บทว่า **วิโกปนฺติ** คือ ทำให้หลงไปเป็นชั้น ๆ. มีอะไรที่จะกล่าวยิ่งกว่านั้นอีก มีดังต่อไปนี้.

นรชนเห็นปานนั้นฟังทราบคาถาว่า **ปุพฺพาสเว** **มฺนิสละ**อาสวะอันมีก่อน ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺพาสเว** ได้แก่ กิเลสอันเกิดขึ้นปรารถนาในอดีตเป็นต้น. บทว่า **นเว** ไม่ทำอาสวะใหม่ ได้แก่ กิเลสอันเกิดขึ้นปรารถนาในปัจจุบันเป็นต้น. บทว่า **น** **คฺนฺทฺ** ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ คือไม่ไปด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น. บทว่า **อนตฺตครฺหิ** ไม่เป็นผู้ติเตียนคน คือไม่ติเตียนคนด้วยการกระทำและไม่กระทำ อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่ติเตียนตน. ฟังทราบคาถาต่อไปว่า **ส** **สพฺพชฺรมฺเมสุ** **มฺนิ** นั้น กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพชฺรมเมสุ** คือ ในธรรมอันได้แก่ทิวฏฐิ
๖๒ อันมีประเภทอย่างนี้ว่า รูปที่เห็นแล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า
ปนฺนภาโร คือ เป็นผู้ปลงภาระแล้ว. บทว่า **น กปฺปิโย** คือ ไม่มี
กำหนด. อธิบายว่า ไม่ทำความกำหนดแม้ ๒ อย่าง. บทว่า **นฺุปรโต**
ไม่เข้าไปยินดี คือไม่มีความพร้อมที่จะเข้าไปยินดีดูพระเสกขะผู้เป็น
กัลยาณปุถุชน. บทว่า **น ปตฺติโย** ไม่มีความปรารถนา คือไม่มีความ
ทะเยอทะยาน. จริงอยู่ ตัณหา ชื่อว่า **ปตฺติยา** เพราะมีความปรารถนา.
ชื่อว่า **น ปตฺติโย** เพราะไม่มีความปรารถนา. ก่อนหลังจากนี้มี
ความงายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ๆ. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต. เมื่อจบเทศนา
ได้มีผู้บรรลुरुเช่นกับที่กล่าวแล้วใน **ปุราเภทสูตร** นั้นแล.

จบอรรถกถาหาวิยฺหสุตตนิทเทศที่ ๑๓

ทวารวาทสูตตนิทเทสที่ ๑๔

[๗๐๐] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ขอทูลถาม
พระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้สังัด แสงสว่าง
ใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว จึงไม่ถือมันซึ่งสังขาร
อะไรในโลก ย่อมดับ.

ว่าด้วยปุจฉามี ๓ อย่าง

[๗๐๑] ชื่อว่า ปุจฉา ในคำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ปุจฉามี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐุโชตนาปุจฉา ๑
ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา ๑ วิมติเจตนาปุจฉา ๑.

ทิฏฐุโชตนาปุจฉาเป็นไฉน ลักษณะใดที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่
พิจารณา ไม่เทียบเคียง ไม่กระจ่าง ไม่แจ่มแจ้งโดยปกติ บุคคลย่อม
ถามปัญหาเพื่อจะรู้ เพื่อเห็น เพื่อพิจารณา เพื่อเทียบเคียง เพื่อกระจ่าง
เพื่อแจ่มแจ้งซึ่งลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า อทิฏฐุโชตนาปุจฉา.

ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉาเป็นไฉน ลักษณะใดที่รู้ เห็น พิจารณา
เทียบเคียง กระจ่าง แจ่มแจ้งแล้วโดยปกติ บุคคลย่อมถามเพื่อต้องการ
สอบสวนลักษณะนั้นกับบัณฑิตอื่น ๆ นี้ชื่อว่า ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา.

วิมติเจตนาปุจฉาเป็นไฉน บุคคลเป็นผู้เล่นไปสู่ความเคลือบแคลง
สงสัยเป็นสองทางว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ หรือไม่เป็นอย่างนี้ เป็นอะไร
หนอ หรือเป็นอย่างไร บุคคลนั้นถามปัญหาเพื่อต้องการตัดความเคลือบ-
แคลงสงสัย นี้ชื่อว่า วิมติเจตนาปุจฉา ปุจฉามี ๓ อย่างนี้.

ปฏิจจอีก ๓ อย่าง คือ มนุสสปฏิจจ ๑ อมนุสสปฏิจจ ๑ นิमित-
ปฏิจจ ๑.

มนุสสปฏิจจเป็นไฉน มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา คือพวกภิกษุยอมทูลถาม พวกภิกษุณียอมทูลถาม พวกอุบาสกยอมทูลถาม พวกอุบาสิกายอมทูลถาม พระราชายอมทูลถาม กษัตริย์ยอมทูลถาม พรหมณ์ยอมทูลถาม แพศย์ยอมทูลถาม ศูทรยอมทูลถาม คฤหบดียอมทูลถาม บรรพชิตยอมทูลถาม **นี้ชื่อว่า มนุสสปฏิจจ.**

อมนุสสปฏิจจเป็นไฉน พวกอมนุษย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา คือนาคยอมทูลถาม ครุฑยอมทูลถาม ยักษ์ยอมทูลถาม อสูรยอมทูลถาม คนธรรพ์ยอมทูลถาม ท้าวมหาราชยอมทูลถาม พระอินทร์ยอมทูลถาม พรหมยอมทูลถาม เทวดาย่อมทูลถาม **นี้ชื่อว่าอมนุสสปฏิจจ.**

นิमितปฏิจจเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตพระพุทธรูป ใด อันสำเร็จด้วยพระหฤทัย มีอวัยวะครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่พิการ พระพุทธรูปนิमितนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนา **นี้ชื่อว่านิमितปฏิจจ** ปฏิจจมี ๓ อย่างนี้.

ปฏิจจมีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ตน ๑ การถามถึงประโยชน์ผู้อื่น ๑ การถามถึงประโยชน์ทั้งสองอย่าง ๑.

ปฏิจจมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ๑ การถามถึงประโยชน์ในภพหน้า ๑ การถามถึงประโยชน์อย่างยิ่ง ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงประโยชน์ไม่มีโทษ ๑ การถามถึงประโยชน์ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมชาติ ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงกรรมส่วนอดีต ๑ การถามถึงกรรมส่วนอนาคต ๑ การถามถึงกรรมส่วนปัจจุบัน ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงกรรมเป็นภายใน ๑ การถามถึงกรรมเป็นภายนอก ๑ การถามถึงกรรมทั้งเป็นภายในและภายนอก ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงกุศลกรรม ๑ การถามถึงอกุศลกรรม ๑ การถามถึงอพยาคตกรรม ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงขั้น ๑ การถามถึงธาตุ ๑ การถามถึงอายตนะ ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงสติปัญญา ๑ การถามถึงสัมมัตตปัญญา ๑ การถามถึงอิทธิบาท ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงอินทรีย์ ๑ การถามถึงพละ ๑ การถามถึงโพชฌงค์ ๑.

ปุจฉามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงมรรค ๑ การถามถึงผล ๑ การถามถึงนิพพาน ๑.

คำว่า **ขอทูลถามพระองค์** ความว่า ขอทูลถาม ขออ่อนวอน ขอเชื่อเชิญ ขอวิงวอนว่า ขอได้โปรดตรัสบอกธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์.

คำว่า **ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์** ความว่า พระสุริยะ เรียกว่า พระอาทิตย์ พระอาทิตย์เป็นโคดมโดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นโคดมโดยพระโคตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย์

เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์.

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๗๐๒] ชื่อว่า วิเวก ในคำว่า ผู้สกัด มีสันติบท แสงหาคุณ
ใหญ่ ดังนี้ วิเวกมี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อุปธิวิเวก ๑.

กายวิเวกเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมช่องเสพเสนาสนะอัน
สกัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง
และเป็นผู้สกัดด้วยกายอยู่ เธอเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้
เดียว เข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่หลีกเร้นผู้เดียว
อธิษฐานจงกรมผู้เดียว ผู้เดียวเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา นี้ชื่อว่ากายวิเวก.

จิตตวิเวกเป็นไฉน ภิกษุบรรลุปฐมฌาน มีจิตสกัดจากนิวรณ์ บรรลุ
ทุติยฌาน มีจิตสกัดจากวิตกวิจารณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิตสกัดจากปีติ บรรลุ
จตุตถฌาน มีจิตสกัดจากสุขและทุกข์ บรรลุอากาศาสนัญญาตนฌาน มีจิต
สกัดจากรูปสัญญา ปฏิมสัญญา และมานัตตสัญญา บรรลุวิญญาณ์ญาตน-
ฌาน มีจิตสกัดจากอากาศาสนัญญาตนสัญญา บรรลุอาภิญญาตนฌาน
มีจิตสกัดจากวิญญาณ์ญาตนสัญญา บรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน
มีจิตสกัดจากอาภิญญาตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นพระโสดาบัน
มีจิตสกัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สัลพัตตปรามาส ทิฏฐานุสสัย วิจิกิจ-
จานุสสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้นนั้น
เป็นพระสกทาคามี มีจิตสกัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์

กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ ๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี มีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด ๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอรหันต์ มีจิตสังัดจากรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่า จิตตวิเวก.

อุปธิวิเวกเป็นไฉน กิเลสก็ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน เรียกว่าอุปธิวิเวก ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลесคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอกตัณหา เป็นที่ดับตัณหา เป็นที่ออกไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัด นี้ชื่อว่า **อุปธิวิเวก.**

ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร.

คำว่า **สันติ** ได้แก่สันติบ้าง สันติบทบ้าง โดยอาการอย่างเดียวกันก็สันติบทนั้นนั่นแล คือ อมตนิพพาน ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง... เป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บทใด คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง... เป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด บทนั้นเป็นความสงบ เป็นธรรมชาติประณีต อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลुความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อทำให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔

สัมมปปธาน อธิธาต ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าสันติบถ บทสงบ ตามบท บทที่ด้านทาน เลณบท บทที่ซ่อนเร้น สรณบท บทที่พึ่ง อภัยบท บทไม่มีภัย อัจจุตบท บทไม่เคลื่อน อมตบท บทไม่ตาย นิพพานบท บทดับตัณหา.

คำว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหาคุณใหญ่ คือทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ สมာธิชั้นใหญ่ ปัญญาชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความทำลาย กองมืดใหญ่ ความทำลายวิปlassใหญ่ ความถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ ความปลดเปลื้องโครงคือทิฏฐิใหญ่ ความกำจัดตรงคือมานะใหญ่ ความระงับอกิสังขารใหญ่ ความปิดกั้นโอฆะใหญ่ ความปลงภาระใหญ่ ความดับสังสารวัฏใหญ่ ความดับความเดือดร้อนใหญ่ ความระงับความเร่าร้อนใหญ่ ความยกขึ้นซึ่งชงคือธรรมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัญญา ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิธาต ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อมตนิพพานเป็นปรมัตถ์ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้อันสัตว์ทั้งหลายที่มีศักดิ์มาก แสวงหาเสาะหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าเป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดาประทับอยู่ที่ไหน

พระพุทธเจ้าผู้่องอาจว่านรชนประทับอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้สัจ มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่.

[๗๐๓] คำว่า ภิขุเห็นอย่างไรแล้ว...ย่อมดับ ความว่า ภิขุเห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งอย่างไรจึงดับ สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบพิเศษ ระวัง ซึ่งระคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริต ทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวงของตน. คำว่า ภิขุ คือภิขุที่เป็นกัลยาณบุุณหรือภิขุที่เป็นเสขบุคคล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุเห็นอย่างไรแล้ว...ย่อมดับ.

[๗๐๔] คำว่า ไม่ถ่อมซึ่งสังขารอะไรในโลก ความว่า ไม่ถ่อม ไม่ยึด ไม่ยึดด้วยอุปาทาน ๔. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก อายตนโลก. คำว่า สังขารอะไร คือ สังขารอะไร ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถ่อมซึ่งสังขารอะไรในโลก เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระ-
อาทิตย์ ผู้สัจ มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่ว่า ภิขุเห็น
อย่างไรแล้วจึงไม่ถ่อมซึ่งสังขารอะไรในโลก ย่อมดับ.

[๗๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาป
กรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนกรรมเครื่อง
เนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ก็ค้นหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่ง
ค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

ว่าด้วยกรรมเครื่องเนิ่นช้า

[๗๐๖] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัด
บาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนกรรมเครื่องเนิ่นช้า
และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ความว่า กรรมเครื่องเนิ่นช้านั้นแหละ ชื่อว่า
ส่วนแห่งกรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ส่วนแห่งกรรมเครื่องเนิ่นช้า คือ
ค้นหาและส่วนแห่งกรรมเครื่องเนิ่นช้าคือทัญญู.

รากเหง้าของกรรมเครื่องเนิ่นช้าคือค้นหาเป็นไฉน อวิชชา อโย-
นิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ นี้เป็นรากเหง้า
แห่งกรรมเครื่องเนิ่นช้าคือค้นหา.

รากเหง้าแห่งกรรมเครื่องเนิ่นช้าคือทัญญูเป็นไฉน อวิชชา อโย-
นิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ นี้เป็นรากเหง้า
แห่งกรรมเครื่องเนิ่นช้าคือทัญญู.

คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่าง
หนึ่ง คำว่า ภควา ความว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ
ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทัญญู ทำลายเสี้ยนหนาม
ทำลายกิเลส และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรง

จำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นปาละเมาะ ป่าทึบอันสงบ มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจีวร ภัณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเกตุชบิหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอิสิสิล อิสิจิต อิสิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๘ (รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ สัจฉญาณเวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัจฉญาณภาวหา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปฏิฐาน ๔ สัมมปฺปชาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสัชชธรรม ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้

พระมารดา พระบิดา พระภาคฯ พระภคินี มิตรอำมาตย์ พระญาติ-
สาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้
เป็นวิโมกข์ขันตักนาม (พระนามมีในอรรถผลในลำดับแห่งอรรถมค) เป็น
สัจฉิกำญลุตติ พร้อมด้วยการทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงแห่ง
โพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว .

คำว่า พึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง... อัสมิมานะ ด้วยปัญญา

ความว่า ปัญญา เรียกว่า มันทา ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ๆ ล ๆ ความ
ไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. คำว่า อัสมิมานะ คือ
อัสมิมานะ อัสมินันตะ อสมิอนุสย ในรูปเวทนา สัจฉิกำญลุตติ สัจฉาร วิญญูญาณ.
คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง
คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะ
ด้วยปัญญา ความว่า ภิกษุพึงกำจัด สกค ดับ สงบ ปราบปราม ระวัง
ซึ่งบาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า
และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่ง
ส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา.

[๗๐๗] คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ในคำว่า ตัณหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มี ณ ภายใน ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดย
ประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า อย่างใด
อย่างหนึ่ง นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา ๆ ล ๆ
ธรรมตัณหา. คำว่า ที่มี ณ ภายใน คือตัณหานั้นตั้งขึ้นภายใน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มี ณ ภายใน. อีกอย่างหนึ่ง จิต เรียกว่า ภายใน ได้แก่

จิต มนะ มานัส หทัย ปิณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ
วิญญาขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันสมกัน (กับผัสสะเป็นต้น) ตัณหานั้น
สหระต เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุต มีความเกิดร่วมกัน มีความดับ
ร่วมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับด้วยจิตคือใจ แม้เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มี ณ ภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาอย่างใด
อย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน.

ว่าด้วยผู้มีสติโดยเหตุ ๔

[๗๐๘] คำว่า ในกาลทุกเมื่อ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา
เพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ ความว่า ในกาลทุกเมื่อ ใน
กาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิตย์ ตลอดกาลยั่งยืน
ตลอดกาลนิรันดร์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อ ตลอดกาล
เป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบ
เนื่อง ตลอดกาลไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในกาลก่อนภัต ใน
กาลหลังภัต ในยามต้น ในยามกลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้าง
ขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง
ในตอนวัยหลัง.

คำว่า ผู้มีสติ ได้แก่ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือเมื่อเจริญ
กายนุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนา-
สติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนา-
สติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานใน
ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ เพราะเป็นผู้กระทำกรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ เพราะเป็นผู้กำจัดกรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมกรรมอันเป็นนิमितแห่งสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ เป็นผู้อยู่ด้วยสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้ เพราะเป็นผู้สงบ เพราะเป็นผู้ระงับ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาตานุสสติ เทวदानุสสติ อานาปานสติ มรณสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ.

ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่าสติ บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสติ.

คำว่า พึงศึกษา ได้แก่ศึกษา ๓ คือ อธิศีลศึกษา อธิจิตตศึกษา อธิปัญญาศึกษา.

อธิศีลศึกษาเป็นไหน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล เป็นผู้ตำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ

น้อย ศิลชั้นใหญ่ ศิลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเบื้องบาท เป็นความ
ตำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วย
กุศลธรรมทั้งหลาย **นี้ชื่อว่าอริศีลสิกขา.**

อริจิตตสิกขาเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจ
จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก
อยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุด
ขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิด
แต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มสติสัมปชัญญะ เสวยสุข
ด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรียะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้
เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุ
ให้สติบริสุทธิอยู่ **นี้ชื่อว่าอริจิตตสิกขา.**

อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา
ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอรียะ ชำแรก
กิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
เหล่านี้ อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึง
ความดับอาสวะ **นี้ชื่อว่าอริปัญญาสิกขา.**

คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้น ใน
กาลทุกเมื่อ ความว่า ภิกษุพึงศึกษาอริศีลบ้าง อริจิตบ้าง อริปัญญาบ้าง
คือ เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา เมื่อเห็นก็
พึงศึกษา เมื่อพิจารณา ก็พึงศึกษา เมื่อตั้งจิตก็พึงศึกษา เมื่อน้อมใจเธอ

ด้วยศรัทธาก็ฟังศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็ฟังศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติ
ก็ฟังศึกษา เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ยัง
ซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างก็ฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็ฟังศึกษา
เมื่อละธรรมที่ควรละก็ฟังศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญก็ฟังศึกษา
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ฟังศึกษา คือประพตติ ประพตติ
เอื้อเพื่อ ประพตติด้วยดี สมาทานประพตติ เพื่อกำจัด กำจัดเฉพาะ
ละ สงบ สละคืน ระวังซึ่งค้นหาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ
ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุฟังกำจัดบาป
กรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนกรรมเครื่อง
เนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ก็ค้นหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุฟังเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดซึ่ง
ค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

[๗๐๕] ภิกษุฟังรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน
หรือเป็นภายนอก ไม่ฟังทำความถือตัวด้วยคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความถือตัวนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่
เป็นความดับกิเลส.

[๗๐๖] คำว่า ภิกษุฟังรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน
ความว่า ภิกษุฟังรู้คุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศลธรรม หรือ
เป็นอภัยกตธรรม.

คุณธรรมของตนเป็นไหน ? ภิกษุเป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง

ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้มีชื่อเสียงมียศกว่าคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัย. เกสัชบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่ฉันภัตหนหลังเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่นอนเป็นวัตรบ้าง ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง ได้ทุติยฌานบ้าง ได้ตติยฌานบ้าง ได้จตุตถฌานบ้าง ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง ได้วิญญาณ์ญาตนสมาบัติบ้าง ได้อากิญจัญญาตนสมาบัติบ้าง ได้เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติบ้าง คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่า **คุณธรรมของตน**. ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้แจ่มแจ้ง แทงตลอดซึ่งคุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ เป็นภายใน.

คำว่า **หรือเป็นภายนอก** ความว่า คุณธรรมเหล่านั้น เป็นของพระอุปัชฌายะหรืออาจารย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเป็นภายนอก.

[๗๑๑] คำว่า **ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น** ความว่า ภิกษุไม่พึงทำความรุนแรง คือไม่พึงทำความกระด้าง ไม่พึงทำความถือตัว ไม่พึงทำความเย่อหยิ่ง ไม่พึงทำความจองหอง ด้วยคุณธรรมของตน

หรือด้วยคุณธรรมของคนเหล่านี้ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดด้วยคุณธรรมนั้น ไม่พึงเป็นผู้กระด้างจองหงอนหัวสูงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น.

[๗๑๒] คำว่า เพราะทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส ความว่า การทำความรุนแรงนั้น อันพระพุทธรเจ้า พระพุทธสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นสัตบุรุษ ไม่กล่าว ไม่พูด ไม่บอก ไม่แสดง ไม่บัญญัติ ไม่แต่งตั้ง ไม่เปิดเผย ไม่จำแนก ไม่ทำให้ตื่น ไม่ประกาศว่าเป็นความดับกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะการทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือ ภายนอก ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะ การทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็น ความดับกิเลส.

[๗๑๓] ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่า เสมอเขา ด้วยคุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นนอเนก ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่.

ว่าด้วยมานะ (ความสำคัญตัว)

[๗๑๔] คำว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา...ด้วยคุณธรรมนั้น ความว่า ภิกษุไม่พึงยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ด้วย

ชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วยวิถุฐานะ ด้วยการศีกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา... ด้วยคุณธรรมนั้น.

[๗๑๕] คำว่า **ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา** ความว่า ภิกษุไม่เพียงความถือตัว ตกต่ำให้เกิดว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ ไม่เพียงความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วยวิถุฐานะ ด้วยการศีกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา.**

[๗๑๖] คำว่า **ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนน** ความว่า ผู้เพียบพร้อม ห้อมล้อม พรั่งพร้อม ประกอบด้วยอาการหลายอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนน.**

[๗๑๗] คำว่า **ไม่พืงกำหนดตนดำรงอยู่** ความว่า ตนเรียกว่า อาตมันไม่พืงกำหนด กำหนดพิเศษ ถึงความกำหนดตน ดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่พืงกำหนดตนดำรงอยู่** เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุ**ไม่พืงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่า**
เสมอเขาด้วยคุณธรรมนั้น ภิกษุ**ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณ-**
ธรรมเป็นอนน **ไม่พืงกำหนดตนดำรงอยู่.**

[๗๑๘] ภิขุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหา
ความสงบโดยทางอื่น เมื่อภิขุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว
อตตทิกฺขุหรือนริตตทิกฺขุ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ.

[๗๑๙] คำว่า ภิขุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ความว่า
ภิขุพึงสงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระวัง ซึ่งกิเลส เป็น
ภายใน คือราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความ
กระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมิ่น ความเมา ความประมาท
กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อน
ทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุพึงสงบกิเลส
เป็นภายในนี้แหละ.

[๗๒๐] คำว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น ความว่า
ภิขุไม่พึงแสวงหา ค้นหาเสาะหา ซึ่งความสงบ ความเข้าไปสงบ ความ
เข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระวัง โดยทางแห่งความไม่หมดจด
โดยปฏิบัติผิด โดยธรรมไม่เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์อย่างอื่น นอกจาก
สติปัญญา สัมมัปปธาน อธิบบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรค
มีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น.

[๗๒๑] คำว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว ความว่า เมื่อสงบ
เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระวัง ซึ่งกิเลสเป็นภายใน คือราคะ
โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อ
สงบกิเลสเป็นภายในแล้ว .

[๗๒๒] คำว่า นตุติ ในคำว่า อตตทิกฺขุ หรือ นิรัตตทิกฺขุ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ ดังนี้ เป็นปฏิเสธ. คำว่า อตตทิกฺขุ คือ สัสตทิกฺขุ ก็ไม่มี คำว่า นิรัตตทิกฺขุ คือ อจเจททิกฺขุ ก็ไม่มี ความถือว่าตนย่อมไม่มี ความปล่อยว่าไม่มีตนก็ไม่มี ความถือไม่มีแก่ภิกษุใด ความปล่อยก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น ความปล่อยไม่มีแก่ภิกษุใด ความถือก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก้าวล่วงความถือและความปล่อยเสียแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว ภิกษุนั้นอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีจรณะอันประพุดิแล้ว ฯลฯ ภิกษุนั้นมิได้มีความเกิดใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตตทิกฺขุ หรือ นิรัตตทิกฺขุ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหา
ความสงบโดยทางอื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว
อตตทิกฺขุ หรือ นิรัตตทิกฺขุ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ.

[๗๒๓] คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบ
อยู่ฉันทใด ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว
ฉันทนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องพัวพันในที่ไหน ๆ.

[๗๒๔] คำว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทร
สงบอยู่ฉันทใด ความว่า โดยส่วนลึก สมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ น้ำข้าง
ตื้น ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะปลาและเต่าทั้งหลาย น้ำข้างบน
๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะลม น้ำระหว่างกลาง ๔๐,๐๐๐ โยชน์

ยอมไม่หวั่นไหวกำเรียวไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรมไม่
หวั่นไหว ไม่เคลื่อนกล่น ไม่กำเรียว ไม่วน ไม่ปั่น ไม่ปั่น สงบอยู่
คลื่นไม่เกิดในระหว่างกลางแห่งสมุทรมนั้น เป็นสมุทรมนิ่งอยู่ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าคลื่นยอมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทรม สมุทรมหยุดอยู่
ฉันใด อีกอย่างหนึ่ง สมุทรมสี่ทศครมีอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ น้ำใน
สมุทรมสี่ทศครนั้น ยอมไม่หวั่นไหวกำเรียว วนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วน-
พร้อม เป็นสมุทรมไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนกล่น ไม่กำเรียว ไม่วน ไม่ปั่น
ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในสมุทรมสี่ทศครนั้นเป็นสมุทรมนิ่งอยู่ แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าคลื่นยอมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทรม สมุทรมหยุด
อยู่ ฉันใด.

[๗๒๕] คำว่า เอ่ว ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ไม่มีความหวั่น
ไหวฉันนั้น เป็นอุปมาข้อมเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อม. คำว่า เป็นผู้หยุดอยู่
คือภิกษุไม่หวั่นไหว กำเรียว วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ใน
เพราะลาภ แม้ในเพราะความเลื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะ
ความเลื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะความนินทา แม้
ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุด
อยู่ ฉันนั้น. ตัณหาเรียกว่าความหวั่นไหว ในคำว่า ไม่มีความหวั่นไหว
ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯ ล ฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาที่ชื่อว่า
ความหวั่นไหวนั้น อันภิกษุใดละ. ตัดขาด สงบ ระวัง ทำให้ไม่เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นเรียกว่า ไม่มีความหวั่นไหว เพราะ
เป็นผู้ละความหวั่นไหวเสียแล้ว ภิกษุนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว

ภิกษุนี้ย่อมไม่หวั่นไหว วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ใน
เพราะลาภ... แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุด
อยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น.

กิลเลสเครื่องฟู ๗ ประการ

[๗๒๖] ชื่อว่ากิลเลสเครื่องฟูขึ้น ในคำว่า ภิกษุไม่ควรทำกิลเลส
เครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ ได้แก่ กิลเลสเครื่องฟู ๗ ประการ คือกิลเลสเครื่อง
ฟูขึ้น คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิลเลส กรรม ภิกษุไม่ควร
ทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นนั้น ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด
เฉพาะ. คำว่า ในที่ไหน ๆ คือในที่ไหน ๆ ในที่ใด ๆ ในที่ทุก ๆ แห่ง
ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุไม่ควรทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบ
อยู่ฉนั้นใด ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว
ฉนั้นนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ.

[๗๒๗] (พระพุทธานิมิตตรัสถามอีกว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้ง ได้ทรงแสดงสักขีธรรมเครื่องกำจัด
อันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสตอบ
ปฏิบัติภา คือปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ.

ว่าด้วยจักขุ ๕

[๗๒๘] คำว่า ได้ทรงแสดง ในคำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดง ความว่า ได้ทรงแสดง แสดงรอบ ตรัสบอก เทศนา บัญญัติ แต่ตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ทรงแสดงแล้ว. คำว่า ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพระจักขุ ๕ ประการ คือมีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร ? สี ๕ อย่าง คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว มีอยู่ในพระมังสจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขนพระเนตรทั้งหลายตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนดอกผักตบ ต่อจากที่นั่น มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู. เหมือนดอกกรรณิการ้ เป้าพระเนตรทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสีแดง แดงงาม น่าชม น่าดู. เหมือนสีปีกแมลงทับ ที่ท่ามกลางพระเนตร มีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนสีสมอคำ (อิฐแก่ไฟ) ต่อจากที่นั่น มีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น่าชม น่าดู เหมือนสีดาวประกายพริก พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมังสจักขุนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อน จึงทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้งกลางวันทั้งกลางคืน.

แม่เมื่อใด มีมิด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์อัสดงคต

ไป ๑ วัน อุโบสถมีในกาฬปักข์ ๑ แหนวป่าทึบ ๑ อกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑
เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ในที่มีด
ประกอบด้วยองค์ ๔ แม่เห็นปานนี้ ที่หลุมก็ดี บานประตูกี้ดี กำแพงกี้ดี
กุชาก็ดี กอไม้กี้ดี เถาวัลย์กี้ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลายย่อมไม่มี
หากว่า บุคคลพึงเอางาเมล็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในเกวียนบรรทุก
งานั้นแหละขึ้นได้ พระมังสัจกษุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม่ด้วยมังสัจกษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม่ด้วยทิพยจักขุอย่าง-

ไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปัฏฐิต เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณงาม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอัน
บริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ว่า
สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระ-
อริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
ไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านั้นประกอบด้วย
กายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ
ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปัฏฐิต เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุ
อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วย
ประการดังนี้ ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประสงค์ พึงทรงเห็น
แม่โลกธาตุหนึ่ง แม่โลกธาตุสอง แม่โลกธาตุสาม แม่โลกธาตุสี่ แม่

โลกธาตุห้า แม่โลกธาตุสิบ แม่โลกธาตุยี่สิบ แม่โลกธาตุสามสิบ แม่โลกธาตุสี่สิบ แม่โลกธาตุห้าสิบ แม่โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม่โลกธาตุสองพันเป็นส่วนปานกลาง แม่โลกธาตุสามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยปัญญาจักขุ
อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญารื่นเริง มีพระปัญญาเล่นไป มีพระปัญญาเลียบแหลม มีพระปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภทา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ ทรงทศพลญาณ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสี่หะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนารุระไปเป็นปกติ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ นำเนืองๆ ผู้ให้รู้จักประโยชน์ ผู้ให้ฟังพิจารณา ผู้เห็นประโยชน์ ผู้ให้เล่นไปด้วยปลาทะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดขึ้นพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทีคุณในภายหลัง

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็น
ธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีธรรม มีญาณ มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก
ทรงแนะนำ ทรงนำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม เป็นธรรมสามี
เป็นพระคณาต สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ในทรงทราบ ไม่ทรงทำให้
แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาสู่
คลองแห่งพระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง
ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกอย่างที่ควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประ-
โยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ใน
ชาติหน้า ประโยชน์สิ้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ปกปิด
ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ
ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์
ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มี
พระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม
วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น
พระญาณเท่าใด บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุค
รอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำมีส่วนสุครอบแห่ง
พระญาณ พระญาณย่อมไม่เป็นที่เกินบทแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ทาง
แห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในส่วน
สุครอบของกันและกัน เมื่อชั้นผอบทั้งสองปิดกันสนิทพอดี ชั้นผอบ

ข้างล่างก็ไม่เกินชั้นผอบข้างบน ชั้นผอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผอบข้างล่าง
ชั้นผอบทั้งสองชั้น ตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน ฉันทิโด บทธรร
ที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ตั้ง
อยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน บทธรรที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณ
ก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมี
ส่วนสุครอบแห่งธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรที่ควรแนะนำก็มีส่วน
สุครอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรที่ควรแนะนำ
ทางแห่งบทธรรที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ใน
ส่วนสุครอบของกันและกัน ฉันทิโน้น พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วย
ความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปบาท
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว.

พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบใน
สัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบอชยาสัย อนุสัย จริต
อริมุตติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อย ใน
ปัญญาจักขุ มีกิเลสฐลิมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์
อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก
เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายใน
พระพุทธานุญาณ ปลาและเต่าทุกชนิด รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละและ
ปลาติมิติมิงคละ โดยที่สุด ย่อมเป็นไปในภายในมหาสมุทร ฉันทิโด โลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์

เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น นกทุกชนิดรวมทั้งครุฑเวไนไตรโคตร โดยที่สุดย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉนใด พระพุทธานุภาพทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรเถระโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉนนั้น. พระพุทธานุภาพย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกบัณฑิตที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด แต่งวาทะโต้ตอบ เหมือนนายขมังธนูผู้สามารถยิงชนทราย เทียวไปจุดทำลายทิวาญจของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประสงค์ปัญญาแล้วเข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหา ปัญหาเหล่านั้น อัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักษุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยพุทธจักษุ
อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสฐลีนอกในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อน มีอาหารดี มีอาการทรมาน ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลก อยู่ ในกอบัวเขียวก็ดี ในกอบัวแดงก็ดี ในกอบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่า

เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โพล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำมิได้ติด แม่น้ำใด พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสฐลิมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์
แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย
ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่า บุคคลเหล่านั้นเป็นราคะจริต
บุคคลนี้เป็นโทสะจริต บุคคลนี้เป็นโมหะจริต บุคคลนี้เป็นวิตกกะจริต บุคคล
นี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสบอก
อสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคะจริต ย่อมตรัสบอกเมตตาทาวนาแก่บุคคลผู้
เป็นโทสะจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ดำรงอยู่ในการเรียน
ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล
ในการอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสบอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตกกะจริต
ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตติ ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความ
เป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลาย
ของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต ย่อม
ตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการ
เป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา ฟังเห็นหมู่ชนโดยรอบ
แม่น้ำใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดี มีจักขุ
โดยรอบ พระองค์มีความโศกไปปราศแล้ว ทรงขึ้นสู่

ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงพิจารณาเห็นหมู่-
ชนผู้่าเกียรณด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำอยู่
แล้ว ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยพุทธจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยสมันตจักขุ
อย่างไร ? พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ไปใกล้ ไปไกลดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึง เข้าไปถึงดีแล้ว
ประกอบแล้วด้วยสัพพัญญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันพระปัญญาจักขุของ
พระตถาคตนั้นไม่เห็น ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ
ที่ควรรู้ อันพระพุทธานุญาณไม่รู้แจ้งย่อมไม่มี ธรรมชาติที่
ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติ
ที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึง
ชื่อว่า ผู้มีสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรง
แสดงแล้ว.

ว่าด้วยสักกิธรรม

[๗๒๕] คำว่า ซึ่งสักกิธรรม ในคำว่า ซึ่งสักกิธรรม เครื่อง
กำจัดอันตราย ความว่า ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์ อันพระองค์ทรง

ทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อผู้อื่น ว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ยิน
ต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่
โดยนึกเดาเอา มิใช่โดยคาดคะเน มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบ
ว่าควรแก่ทักขณิกของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สักขิธรรม. ชื่อว่าอันตราย
ในคำว่า เป็นเครื่องกำจัดอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตราย
ปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

อันตรายปรากฏเป็นไฉน ? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี
เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คน
ที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำกรรมชั่ว และโรคจักขุ โรคหู โรคจมูก
โรคลิ้น โรคกาย โรคศิรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ
โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลม
สลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก
โรคมงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด
โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดียด
โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏ-
ฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธ-
สันนิบาต อาพาธเกิดแก่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่า-
เสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม
ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวด

ปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ขุน ลม แดก และสัตว์เสือกคลาน
อันตรายเหล่านี้เรียกว่า **อันตรายปรากฏ**.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน ? กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต กาม-
ฉันทนิเวรณั์ พยาบาทนิเวรณั์ ถีนมิทชนิเวรณั์ อุทัจจกุกกัจจนิเวรณั์
วิจิจิฉณานิเวรณั์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธไว้
ความลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา
ความโออวด ความหัวคือ ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมิ่นท่าน
ความมัวเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวน
กระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง ลกฺุสลาภิ-
สังขารทั้งปวง **อันตรายเหล่านี้เรียกว่า **อันตรายปกปิด**.**

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อะไรจึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถ
ว่า ครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม จึง
ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า
อันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร **อันตราย**
เหล่านี้ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น
เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่า**อันตราย**อย่างนี้.

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่า**อันตราย**อย่างไร ?
อันตรายเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่อ**อันตราย**ไปแห่งกุศล-
ธรรมทั้งหลาย **อันตราย**เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่อ**อันตราย**-
ธานไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน **อันตราย**เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความ
เสื่อม เพื่อ**อันตราย**ไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม

ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ใน
ศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้
รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติ
สัมปชัญญะ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมป-
ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไป
แห่งกุศลเหล่านี้ เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย
อย่างนี้.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย
อย่างไร ? อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัทธานั้น ย่อม
เป็นธรรมอยู่อาศัยในอัทธานั้น เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรู้อยู่ในรู
ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่
ต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัทธานั้น
ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัทธานั้น ฉะนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพราะ
อรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์
ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกอย่างไร ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอัน
ลามก มีความดำริอันชานไปในอารมณ์อันเกี่ยวแก่สังโยชน์ ย่อมเกิด
ขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมชานไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ๆ ท่านจึง

เรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมกลุ้มรมุภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ นั่น ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วม
กับอาจารย์ อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริชานไป
ในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุเพราะได้ยินเสียงด้วย
หู เพราะสุดคมกลืนด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏ-
ฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมชานไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ นั่น ท่านจึง
เรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมกลุ้มรมุภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ นั่น ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่
ร่วมกับอาจารย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่
ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะ
อรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

ธรรม ๓ ประการเป็นมลทินภายใน

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม
๓ ประการนี้เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกใน
ภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม ๓ ประการ
เป็นไหน? คือ โลภะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็น
ข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โทสะ
เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็น
เพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โมหะเป็นมลทินในภายใน เป็น
อมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็น
ศัตรูในภายใน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็น

มลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌ-
ฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สัพพัญญู ครั้นได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้จบ
ลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้
กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่
รู้สีกภัยนั้น คนโลภย่อมไม่รู้orroด คนโลภย่อมไม่เห็น
ธรรม ความโลภย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืด
คือย่อมมีในขณะนั้น โทสะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้
เกิด โทสะยังจิตให้กำเริบ โทสะเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่
รู้สีกภัยนั้น คนโกรธย่อมไม่รู้orroด คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม ความ
โกรธย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีในขณะนั้น โมหะยังสิ่ง
ที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะ
เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คน
หลงย่อมไม่รู้orroด คนหลงย่อมไม่เห็นธรรม ความหลง
ย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีใน
ขณะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรม
๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็น

ไฉน ? ได้แก่กรรมคือโลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโทสะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สวดศัสตรา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัด

บุรุษผู้มีจิตลามก เหมือนขุยไฟกำจัดไม้ไฟฉะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ราคะและโทสะมีอัธภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัธภาพนี้

ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุก วิตกทางใจ

ตั้งขึ้นแต่อัธภาพนี้แล้วผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาที่

ข้อเท้าไว้ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

คำว่า เป็นเครื่องกำจัดอันตราย คือเป็นเครื่องกำจัดอันตราย เป็นเครื่องละอันตราย เป็นเครื่องสงบอันตราย เป็นเครื่องสละคืนอันตราย เป็นเครื่องระงับอันตราย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่ง สักกิธรรมเป็นเครื่องกำจัดอันตราย.

[๗๓๐] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอก ปฏิปทา ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา คือขอพระองค์โปรด ตรัสบอก ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศซึ่งปฏิปทาชอบ ปฏิปทาสมควร ปฏิปทาไม่เป็นข้าศึก ปฏิปทา เป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้ บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็น ผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และ ปฏิปทาอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก ปฏิปทา. พระพุทธนิมิตนั้นทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วว่า ภทฺทหนฺเต. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภัตฺทหนฺเต ความว่า พระองค์ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย ทำให้ตื่น ประกาศแล้วซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นทั้งหมด เป็นธรรมดี เจริญ งาม ไม่มีโทษ ควรชองเสพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา.

[๗๓๑] คำว่า ปาติโมกข์ ในคำว่า ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ ความว่า ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย. คำว่า

หรือแม่สมาธิ ได้แก่ความตั้งมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งลง ความไม่
แล่นไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความเป็นผู้มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้แล่น
ไปได้ ความสงบ สมาธิทริย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า คือปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตจึง
ตรัสถามว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้ง ได้ทรง
แสดงสักกัชธรรม เครื่องกำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิปทา คือปาติโมกข์
หรือแม่สมาธิ.

[๗๓๒] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย พึงป้องกันหู
จากคามกถา ไม่พึงติดใจในรส ไม่พึงยึดถือสังขาร
อะไร ๆ ว่าของเราในโลก.

ว่าด้วยผู้โลเลด้วยจักษุ

[๗๓๓] คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย ความว่า
ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักษุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
โลเลด้วยจักษุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลด้วยจักษุคิดว่า รูปที่ยังไม่
เคยดูเราควรดู รูปที่เคยดูเราควรผ่านไป ดังนี้ เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่่อาราม
สู่สวนแต่่สวน สู่บ้านแต่่บ้าน สู่นิคมแต่่นิคม สู่นครแต่่นคร สู่แคว้นแคว้น

แต่แว่นแคว้น สู่ชนบทแต่ชนบท เพื่อจะดูรูป ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ
แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้ไม่
สำรวจ เดินไป คือแลดูข้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดู
สตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุข
เรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิสน้อย ทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุ
เป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วย จักขุแล้ว เป็นผู้ถืออนิมิต เป็นผู้ถือ
อนุพยัญชนะ. ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวจจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว
จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น
ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ย่อมไม่ถึงความสำรวจในจักขุนทรีย์ ภิกษุเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ย่อมชวนชวายุการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการพ้อน
การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบ-
มือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน เล่นไต่ราว การเล่นน้ำศพ
ชนช้าง แข็งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชน
นกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล
การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ฉันทใด ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้
ฉันทนั้น.

ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักขุอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไป
สู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้สำรวจเดินไป ไม่แลดูข้าง ไม่

แลคูม้า ไม่แลคูรถ ไม่แลคูคนเดินเท้า ไม่แลคูสตรี ไม่แลคูบุรุษ ไม่
แลคูกุมาร ไม่แลคูกุมารี ไม่แลคูร้านตลาด ไม่แลคูหน้ามุขเรือน ไม่
แลคูข้างบน ไม่แลคูข้างล่าง ไม่แลคูทิศน้อยทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุไม่
เป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิमित ไม่ถือ
อนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุทริย ที่ไม่สำรวมแล้วจะเป็น
เหตุให้อกุศลธรรมลามก คืออกิขณาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษา
จักขุทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุทริย ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วย
จักขุ แม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก ถิ่นโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ย่อมชวนขวยคูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการพ้อน
การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย ฯลฯ
กองทัพ ถิ่นใด ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการชวนขวยในการดูการเล่นอัน
เป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุเป็นผู้ไม่โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำ
ให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ คือเป็นผู้งดเว้น
เว้นขาด ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้นไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ เป็นผู้มึนจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ.

ว่าด้วยติรัจฉานกถา

[๗๓๔] ติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ คือเรื่องพระราชชา เรื่องโจร

เรื่องมหาอมาตย์ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องยาน เรื่อง
ที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม
เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก
เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่อง
ทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น เรียกว่า คามกถา
ในคำว่า พึงป้องกันหูจากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จากคามกถา.
คำว่า พึงป้องกันหู คือพึงป้องกัน ห้าม สกัดกั้น รักษา คุ่มครอง
ปิด ตัดขาด ซึ่งหู จากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงป้องกันหูจาก
คามกถา.

ว่าด้วยรสต่าง ๆ

[๗๓๕] ชื่อว่า รส ในคำว่า ไม่พึงติดใจในรส ได้แก่รสที่ราก
รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รส
หวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเพื่อน รสฝาด รสอโรย
รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน มีสมณพราหมณ์บางพวก ติดใจในรส
เที่ยวแสวงหารสอันเลิศด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่
เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว ฯลฯ ได้รสเย็นแล้วก็
แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ได้รสใด ๆ แล้ว ย่อมไม่พอใจด้วยรสนั้น ๆ ย่อมเที่ยวแสวงหารสอื่น ๆ
เป็นผู้กำหนด ปรารถนา ยินดี ติดใจ หลงใหล เกี้ยวข้อง พัวพัน
ในรสที่ชอบใจ ความอยากในรสนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด ฯลฯ เภา
เสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมฉันอาหาร

ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตบแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ
ฉันเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก
เพื่อความอนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ อย่างเดียวเท่านั้น ฯลฯ ความอยู่
สบายของเราจักมีด้วยอุบายดังนี้ บุคคลทาผลเพื่อให้ผลหาย หยอด
น้ำมันเพลิงเพลาเกวียนเพื่อจะขนภาระ กินเนื้อบุตรเพื่อจะออกจากทางกัณดาร
อย่างเดียวกันนั้น ฉันทใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จึงฉันอาหาร
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ฉันเพื่อเล่น ฯลฯ ความไม่มีโทษและความอยู่
สบายจักมีด้วยอุบายดังนี้ ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งความอยากในรส คือเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ
พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความอยากในรส พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดน
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงติดใจในรส.

ว่าด้วยความถือว่าของเรา

[๗๓๖] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ไม่พึงถือสังขาร
อะไร ๆ ของเราในโลก ได้แก่ความถือ ๒ อย่าง คือความถือว่าของ
เราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วย ทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
ถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ภิกษุ
ละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิแล้ว
ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่นจักขุว่าของเราไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ
ไม่ถือมั่น หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ สกฤ
คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ

อรุปรภพ สัตถุญญาภพ อสัตถุญญาภพ เนวสัตถุญญาณาสัตถุญญาภพ เอกโวการภพ
จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ว่าของเรา. คำว่า สังขาร
อะไร ๆ คือ รูป เวทนา สัตถุญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ. คำว่า
ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงถือสังขารอะไร ๆ ว่าของเราในโลก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย พึงป้องกันหู
จากคามกถา ไม่พึงติดใจในรส ไม่พึงถือสังขารอะไร ๆ
ว่าของเราในโลก.

[๗๓๗] ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น
ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และ
ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

ว่าด้วยโรคต่าง ๆ

[๗๓๘] คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด
ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะ คือโรคถูกต้อง ครอบงำ กลุ่มรวม
ประกอบเข้าแล้ว คือเป็นผู้ถูกโรคจักขุ โรคตา โรคจมูก โรคลิ้น โรค
ทางร่างกาย โรคทางศีรษะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรค
หืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ
โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค

มกร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปื่อย โรคหืดด้าน โรคหูด โรคละลอก
โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม
โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็น
สมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดขึ้นแต่
ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดขึ้นแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดขึ้น
แต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดขึ้นแต่วิบากของกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความ
สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ถูกต้อง ครอบงำ
กลุ่มรุม ประกอบเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะ
กระทบเข้าแล้ว เมื่อใด.

[๗๓๕] คำว่าเมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ ความว่า
ภิกษุนั้นไม่ควรทำความรำพัน ความรำให้ อาการรำพัน อาการพุดถึง
ความเป็นผู้รำพัน ความเป็นผู้พุดถึง ความรำไร ความเพ้อ ความ
บอกเล่า อาการที่บอกเล่า ความเป็นผู้บอกเล่า คือไม่พึงให้เกิด ไม่ให้
เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ. คำว่า ในที่ไหน ๆ คือใน
ที่ไหน ๆ ในที่ทุกแห่งในภายใน ในภายนอก ทั้งในภายในและภายนอก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ.

[๗๔๐] คำว่า ไม่พึงปรารถนาภพ ความว่า ไม่พึงปรารถนา
ไม่พึงปรารถนาทั่ว ไม่พึงปรารถนาเฉพาะ ซึ่งกามภพ รูปภพ อรูปภพ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนาภพ.

ว่าด้วยภัยและความขลาดกลัว

[๗๔๑] ชื่อว่า ความขลาดกลัว ในคำว่า และไม่หวั่นไหว

ในเพราะความขลาดกลัว ความว่า ภัยก็ดี ความขลาดกลัวก็ดี โดย
อาการก็อย่างเดียวกัน สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภัย ความ
ขลาดกลัวนี้ นั่น ย่อมมีมาแน่ ภัยนั้นท่านกล่าวว่ามีวัตถุภายนอกเป็น
อารมณ์ คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หม่าป่า โค
กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียม
จะทำการชั่ว อนึ่ง โดยอาการอื่น ความกลัว กิริยาที่กลัว ความหวาด
หวั่น ความเป็นผู้มีขนลุก อันเกิดแก่จิตในภายใน ความหวาดเสียว ความ
สะดุ้งแห่งจิต ภัยแต่ชาติ ภัยแต่ชรา ภัยแต่พยาธิ ภัยแต่ภรรยา ภัยแต่
พระราชา ภัยแต่โจร ภัยแต่ไฟ ภัยแต่น้ำ ภัยแต่ความดิเตียนตน ภัย
แต่ความดิเตียนผู้อื่น ภัยแต่อาชญา ภัยแต่ทุกคติ ภัยแต่คลื่น ภัยแต่จระเข้
ภัยแต่วังวน ภัยแต่ปลาร้าย ภัยแต่การเลี้ยงชีพ ภัยแต่ความดิเตียน ภัย
แต่ความครั่นคร้ามในประชุมชน ความขลาด ความหวาดหวั่น ความเป็น
ผู้มีขนลุก ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต เรียกว่าภัย.

คำว่า ไม่พียงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว คือภิกษุเห็นหรือ
ได้ยินวัตถุที่น่ากลัว ไม่พียงสะดุ้งสะทสะท้าน หวั่นไหว หวาดเสียว
ครั่นคร้าม เกรงกลัว ถึงความสะดุ้งกลัว คือพียงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่
หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนีไป พียงเป็นผู้ละความกลัวความขลาดเสีย
ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พียง
หวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น

ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และ

ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

[๗๔๒] ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้า
ก็ดี ไม่ควรทำการสังสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้น ก็ไม่
พึงสะดุ้ง.

ว่าด้วยข้าวน้ำและของควรเคี้ยว

[๗๔๓] คำว่า ข้าว ในคำว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี
ผ้าก็ดี ได้แก่ ข้าวสุก ขนมกุ่มมาส สัตตฺถุ ปลา เนื้อ. คำว่า น้ำ ได้แก่
ปานะ ๘ อย่าง คือน้ำผลมะม่วง น้ำผลหว่า น้ำผลกล้วยมีเมล็ด น้ำผล
กล้วยไม่มีเมล็ด น้ำผลมะขาง น้ำผลจันทน์ น้ำรากบัว น้ำผลลิ้นจี่.

ปานะ ๘ อีกอย่างหนึ่ง คือน้ำผลสะคร้อ น้ำผลกระเบา น้ำผล
พุทรา ปานะที่ทำด้วยเปรียง น้ำมัน น้ำข้าวยาकु น้ำมัน ปานะที่ทำ
ด้วยรส. คำว่า ของควรเคี้ยว ได้แก่ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยแป้ง ของ
ควรเคี้ยวที่ทำเป็นขนม ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเหง้าไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำ
ด้วยเปลือกไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยใบไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยดอกไม้
ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยผลไม้. คำว่า ผ้า ได้แก่จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้า
เปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้
เป็นต้น เจือกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยว
ก็ดี ผ้าก็ดี.

ว่าด้วยการได้โดยธรรม

[๗๔๔] คำว่า ได้แล้ว ในคำว่า ได้แล้ว...ไม่ควรทำการสังสม
ความว่า ได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว มิใช่
ได้ด้วยความโกหก มิใช่ได้ด้วยความพูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการทำนิมิต
มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา มิใช่ได้ด้วยความแสวงหาลาภด้วยลาภ มิใช่
ได้ด้วยการให้ไม่จริง มิใช่ได้ด้วยการให้ไม่ใฝ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้
มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้
เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการให้จूरณ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่
ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำล้างหน้า มิใช่ได้ด้วยคำพูด
มุ่งให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยถ้อยคำเหลวไหล มิใช่ได้ด้วยกิริยาประจบ
เขา มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความตีสนิทเขา) มิใช่ได้ด้วยวิชา
ดูพื้นที่ มิใช่ได้ด้วยคิริจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยวิชาคุณลักษณะ มิใช่ได้ด้วย
วิชาคุณกษัยาม มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้ด้วยความเป็นคนรับใช้
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินศาสนา มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม มิใช่ได้ด้วยนว-
กรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการ
เพิ่มให้ แต่ว่าได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว
โดยธรรมสมาเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว.

คำว่า ไม่ควรทำการสังสม คือ ไม่พึงทำการสังสมข้าว การสังสม
น้ำ การสังสมผ้า การสังสมยาน การสังสมที่นอน การสังสมเครื่องหอม
การสังสมอามิส คือ ไม่ยังการสังสมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด
ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว...ไม่ควรทำการสังสม.

[๗๔๕] คำว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็มิพึงสะดุ้ง ความว่า

ภิกษุไม่พึงตกใจ ตื่นเต้น สะดุ้ง กลัว ถึงความหวาดเสียวไปว่า เรา
ไม่ได้ข้าว ไม่ได้น้ำ ไม่ได้ผ้า ไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส
ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต
ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้กิลานปัจจัยเกสัชบริวาร ไม่ได้กิลานุปัฏฐาก ไม่
เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏดังนี้ คือ ภิกษุไม่พึงเป็นผู้ขาด หวาดเสียว ไม่
สะดุ้งกลัว ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวและความขาดเสียว ปราศจาก
ความเป็นผู้ขุ่นลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้น
นั้นก็ไม่ได้สะดุ้ง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเลี้ยงก็ดี ผ้า
ก็ดี ไม่ควรทำการสังสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้น ก็ไม่
พึงสะดุ้ง.

[๗๔๖] ภิกษุพึงเป็นผู้มีมานะ ไม่พึงเป็นผู้โหดเพราะทำ พึง
เว้นขาดจากความคะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่
นั่ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย.

ว่าด้วยผู้มีมานะ

[๗๔๗] คำว่า มีมานะ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีมานะ ไม่พึง
เป็นผู้โหดเพราะทำ ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีมานะแม้ด้วยปฐมมานะ
พึงเป็นผู้มีมานะแม้ด้วยทุติยมานะ พึงเป็นผู้มีมานะแม้ด้วยตติยมานะ พึงเป็น
ผู้มีมานะแม้ด้วยจตุตถมานะ พึงเป็นผู้มีมานะแม้ด้วยฉนทานมีวิตกวิจารณ์ พึง

เป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทามีปีติ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาไม่มีปีติ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาอันสหระคตด้วยปีติ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาอันสหระคตด้วยสุข พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาอันสหระคตด้วยอุเบกขา พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาเป็นสุญญตะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาเป็นอนิมิตตะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาเป็นอัปปณิหิตะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาเป็นโลกิยะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม่ด้วยฉันทาเป็นโลกุตระ คือ เป็นผู้ยินดีแล้วในฉันทา ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีฉันทา.

ว่าด้วยผู้โลเลเพราะเท่า

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่าอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเท่า คือประกอบด้วยความโลเลเพราะเท่า เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่่อาราม สู่วานแต่่วาน สู่บ้านแต่่บ้าน สู่นิคมแต่่นิคม สู่นครแต่่นคร สู่ว่านแคว้นแต่่ว่านแคว้น สู่ชนบทแต่่ชนบท ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่าเมื่ออย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความโลเลเพราะเท่าในภายในสังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบ เดินไปสู่บริเวณแต่่บริเวณ เดินไปสู่วิหารแต่่วิหาร เดินไปสู่เรือนมีหลังคาแถบเดียวแต่่เรือนมีหลังคาแถบเดียว เดินไปสู่ปราสาทแต่่ปราสาท เดิน

ไปสู่เรือนหลังคาโล้นแต่เรือนหลังคาโล้น เดินไปสู่ถ้ำแต่ถ้ำ เดินไปสู่ที่
หลีกเร้นแต่ที่หลีกเร้น เดินไปสู่กุฎีแต่กุฎี เดินไปสู่เรือนยอดแต่เรือนยอด
เดินไปสู่ป้อมแต่ป้อม เดินไปสู่โรงปะรำแต่โรงปะรำ เดินไปสู่เรือนที่พัก
แต่เรือนที่พัก เดินไปสู่เรือนที่เก็บของแต่เรือนที่เก็บของ เดินไปสู่โรงฉัน
แต่โรงฉัน เดินไปสู่โรงกลมแต่โรงกลม เดินไปสู่โคนต้นไม้แต่โคนต้นไม้
หรือเดินไปในสถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายนั่งกัน เธอเป็นที่สองของภิกษุหนึ่งรูป
เป็นที่สามของภิกษุสองรูป เป็นที่สี่ของภิกษุสามรูป ย่อมพูดเรื่องเพื่อเจ้า
มากในที่นั้น ๆ คือ เรของพระราชา เรื่องโจร... เรื่องทะเล เรื่องความ
เจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ภิกษุเป็นผู้โสดเพราะเท่าแม่
อย่างนี้.

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โสดเพราะเท่า ความว่า ภิกษุพึงละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โสดเพราะเท่า
คือพึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วย
ความเป็นผู้โสดเพราะเท่า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดงกิเลสอยู่ ประพฤติ
เอื้อเพื่อ เปลี่ยนอริยาบท ประพฤติไป รักษา บำรุง เยียวยา ภิกษุนั้น
พึงเป็นผู้ชอบในความสัจ ยินดีในความสัจ ขวนขวายในความสงบจิต
ณ ภายใน ไม่เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ใน
เรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิต
มีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โสดเพราะเท่า.

[๗๔๘] คำว่า ความค่นอง ในคำว่า พึงเว้นจากความค่นอง
ไม่พึงประมาท ความว่า แม้ความค่นองมีอ ความค่นองเท่า ความ

คะนองมือและเท้าก็ชื่อว่าความคะนอง ความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรไม่ควร
ความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ
ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความ
เป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ นี้เรียกว่าความรำคาญ.

ว่าด้วยความรำคาญเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการคือเพราะกระทำและไม่กระทำ ความ
รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและ
เพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต
เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำ
ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำ
อทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาม-
มุสมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกามมุสมิจฉาจาร เราทำ
มุสาวาท เราไม่ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากมุสาวาท เราทำปิสฺฐาวาจา
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสฺฐาวาจา เราทำผรุสฺวาจา เราไม่ได้
ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสฺวาจา เราทำสัมผฺปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนา
เครื่องงดเว้นจากสัมผฺปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอนภิชฌา เราทำ
พยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ
ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำ
และไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเคียดรื้อนจิต ความกุ่มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล เราเป็นผู้ไม่คุ้มครอง
ทวารในอินทรีย์ เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่ได้
ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบด้วยสติสัมป-
ชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัญฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เรา
ไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕
เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้
กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้
แจ้งซึ่งนิโรธ.

คำว่า พึงเว้นจากความคะนอง ความว่า พึงงด เว้น เว้นขาด
จากความคะนอง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความ
คะนอง คือพึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้องกับ
กับความคะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พึงเว้นจากความคะนอง.

ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อ
ทำไม่หยุด มีความประพฤตินิยามย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม ความ
อุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความ
ระลึกได้ ความรู้สึกรู้ตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความ
เพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า

เมื่อไร เราพึงยังศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์
ศีลชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม
ทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึง
อนุเคราะห์สมาธิชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังปัญญาชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเรา
พึงอนุเคราะห์ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม... ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังวิมุตติชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึง
อนุเคราะห์วิมุตติชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังวิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์
หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา
ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความ
มีเรี่ยวแรง ความไม่ลอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สีกตัว ความเพียร
เป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งใจ ความตั้งใจ ความ

ประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลนั้นว่า เมื่อไร เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่
กำหนดรู้ เราพึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ เราพึงยังมรรคที่ยังไม่เจริญ
ให้เจริญ หรือว่าเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ดังนี้ ชื่อว่า
ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พึง
เว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท.

[๗๔๕] บทว่า **อด** ในคำว่า **และภิกษุพึงอยู่ในที่นั้ง ในที่นอน**
ที่มีเสียงน้อย เป็นบทสนธิ ฯลฯ ภิกษุยอมนั่งในที่ใด ที่นั้นเรียกว่าที่
นั้ง ได้แก่ เตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดหญ้า เครื่อง
ลาดใบไม้ เครื่องลาดฟาง เสนาสนะเรียกว่าที่นอน ได้แก่ วิหาร เรือน
หลังคาแถบเดียว ปราสาทเรือนมีหลังคาโล้น. ถ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ในที่นั้ง ในที่นอน. คำว่า **ภิกษุพึงอยู่ ...ที่มีเสียงน้อย** ความว่า ภิกษุ
พึงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เขียวา
ในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย คือมีเสียงกึกก้องน้อย ปราศจากชนผู้สัญจรไป
มา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **และภิกษุพึงอยู่ในที่นั้ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย**. เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉาน ไม่พึงเป็นผู้โหดเพราะทำ พึง
เว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นั้ง
ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย.

[๗๕๐] **ภิกษุไม่พึงทำความหลับใหลมาก พึงมีความเพียร**
ช่องเสพความเป็นผู้ตื่น พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความ

ดวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับ
ด้วยการประดับ.

ว่าด้วยการแบ่งเวลา

[๗๕๑] คำว่า ภิขุไม่เพียงทำความหลับให้มาก ความว่า ภิขุ
เพียงแบ่งกลางคืนและกลางวันให้เป็น ๖ ส่วนแล้ว ตื่นอยู่ ๕ ส่วน นอน
หลับ ๑ ส่วน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุไม่เพียงทำความหลับให้มาก.

[๗๕๒] คำว่า พึงมีความเพียรช่องเสพความเป็นผู้ตื่น ความว่า
ภิขุในธรรมวินัยนี้ พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกanggัน
ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรม
เป็นเครื่องกanggัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่ง
ราตรี พึงสำเร็จสี่ไสยา โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติ
สัมปชัญญะ ทำสัญญาในการตื่นขึ้นไว้นใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี
กลับตื่นขึ้นแล้ว พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกanggัน ด้วย
การเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี.

คำว่า ช่องเสพความเป็นผู้ตื่น คือพึงช่องเสพ ช่องเสพพร้อม
ช่องเสพเฉพาะ ซึ่งความเป็นผู้ตื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงช่องเสพ
ความเป็นผู้ตื่น.

คำว่า มีความเพียร ความว่า วิริยะเรียกว่าความเพียร ได้แก่การ
ปรารภความเพียร ความก้าวออก ความก้าวหน้า ความย่างขึ้นไป
ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้
ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ความไม่ปลงนันทะ ความไม่ทอดธุระ ความ

ประกอบธุระไว้ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันเป็นไป
ทางจิต ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง
เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ภิกษุนั้นเรียกว่า มีความ
เพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงมีความเพียรชองเสพความเป็นผู้ตื่น.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๗๕๓] ชื่อว่า ความเกียจคร้าน ในคำว่า พึงละเว้นความ
เกียจคร้าน ความหลง ความหวัหระ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไป
กับด้วยการประดับ ได้แก่ ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ความ
เป็นผู้เกียจคร้าน ความเป็นผู้มีใจเกียจคร้าน ความขี้เกียจ กิริยาที่ขี้เกียจ
ความเป็นคนขี้เกียจ นี้เรียกว่าความเกียจคร้าน. คำว่า ความหลง ความว่า
ความประพฤติดวง เรียกว่าความหลง บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติ
ทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว ตั้ง
ความปรารถนาลามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือยอมปรารถนาว่า
ใคร ๆ อย่างรู้จักเรา (ว่าเราประพฤดิชั่ว) ย่อมดำริว่า ใคร ๆ อย่างรู้จักเรา
คิดว่า ใคร ๆ อย่างรู้จักเรา ดังนี้แล้ว กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความ
ประพฤดิชั่ว) คิดว่า ใคร ๆ อย่างรู้จักเรา ดังนี้แล้ว ก็บากบั่นด้วยกาย.

ความหลง ความเป็นผู้หลง กิริยาเป็นเครื่องปิดบัง กิริยาที่ซ่อน
ความจริง กิริยาที่บังความผิด กิริยาที่ปกปิดความผิด กิริยาที่เลียงความผิด
กิริยาที่หลบความผิด กิริยาที่ซ่อนความชั่ว กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยา
ที่บังความชั่ว กิริยาที่ปกปิดความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย
กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่าความหลง.

ว่าด้วยการเล่น ๒ อย่าง

คำว่า ความหัวเราะ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมหัวเราะเกินประมาณจนพินปรากฏ สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความหัวเราะเกินประมาณจนพินปรากฏนี้เป็นกิริยาของเด็ก ในอริยวินัย. ชื่อว่าการเล่น ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือการเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑

การเล่นทางกายเป็นไฉน ชนทั้งหลายย่อมเล่นข้างบ้าง เล่นม้าบ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนูบ้าง เล่นหมากรุกแหวละ ๘ ตาบ้าง เล่นหมากรุกแหวละ ๑๐ ตาบ้าง เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหวบ้าง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้หึ่งบ้าง เล่นฟาดให้เห็นรูปต่างๆบ้าง เล่นสกاب้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง เล่นไถน้อยๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง เล่นกั้งหันบ้าง เล่นตวงทรายบ้าง เล่นรถน้อยๆ บ้าง เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนขอทานบ้าง นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย.

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน เล่นตีกลองปาก เล่นพิณพาทย์ปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก เล่นผิวปาก เล่นกระเดาะปาก เล่นเป่าปาก เล่นซ้อมเพลง เล่นโห่ร้อง เล่นร้องเพลง เล่นหัวเราะกัน นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

ว่าด้วยเมถุน

ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำชำระเป็นส่วนสุด ธรรมที่

ทำในที่ลับ ธรรมเป็นความถึงพร้อมแห่งคนคู่ ๆ กัน เพราะเหตุไร
บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนด กำหนดนัก
ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียว
กันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้ นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม คน
สองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความหมาย-
มั่นกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความอื้อฉาว เรียกว่าคนคู่กัน
คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนก่ออริกรรมกัน
เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนปราศรัย
กัน เรียกว่าคนคู่กัน ฉันทใด ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนด กำหนดนัก
ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียว
กันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้ นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม ฉันทนั้น

ว่าด้วยการประดับ ๒ อย่าง

ชื่อว่า **การประดับ** ได้แก่การประดับมียู่ ๒ อย่าง คือการประดับ
ของคฤหัสถ์ ๑ การประดับของบรรพชิต ๑

การประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน การแต่งผม การแต่งหวด
การตัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การข้อมผิว การแต่งเครื่อง
ประดับ การแต่งเครื่องแต่งตัว การนุ่งห่มผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ
การทรงผ้าโพก การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การตัดตัว การ
ส่องกระจก การแต้มตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเจิมหน้า
การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้ดาบ
การใช้ร่ม การสวมรองเท้าที่งาม การสวมเชียงเท้า การติดกรอบหน้า

การปักปัน การใช้พัด การนุ่งห่มผ้าขาว การนุ่งห่มผ้าชายยาว **นี้ชื่อว่า การประดับของคฤหัสถ์.**

การประดับของบรรพชิตเป็นไฉน การตกแต่งจีวร การตกแต่ง บาตร หรือการตกแต่ง การประดับ การเล่นสนุก ในการประดับ การ เพลิดเพลินในการประดับ การปรารณาในการประดับ ความชอบใจในการ ประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นแห่งการประดับ ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้ หรือบริวารทั้งหลายอันเป็นภายนอก **นี้ชื่อว่า การประดับของบรรพชิต.**

คำว่า **พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหัวเราะ การ เล่นเมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ** ความว่า พึงละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเกียจคร้าน ความหลง ความหัวเราะ การ เล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ คือทั้งบริวาร ทั้ง บริภัณฑ์ ทั้งบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหัวเราะ การ เล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการ ประดับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

**ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก พึงมีความเพียร
ช่องเสพความเป็นผู้ตื่น พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความ
หลง ความหัวเราะ การ เล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับ
ด้วยการประดับ.**

[๗๕๔] **ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การ
ทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงช่อง-**

เสพการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ และ
การรักษาโรค.

ว่าด้วยการทำอาถรรพณ์

[๗๕๕] คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์

การทำนายฝัน การทนายลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า พวกคนที่
ที่มีมนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์ คือเมื่อนครถูกล้อม
หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ย่อมทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ให้อุบัติหะ
เกิดขึ้น ให้โรคเกิดขึ้น ให้โรคจุกเสียดเกิดขึ้น ให้โรคลงรากเกิดขึ้น
ให้โรคไข้เชื่อมซึมเกิดขึ้น ให้โรคบิดเกิดขึ้น ในพวกข้าศึกที่เป็นศัตรูกัน
พวกชนที่มีมนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์อย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายฝัน

พวกชนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้า จะมีผล
อย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยง จะมีผลอย่างนี้. คนฝันเวลาเย็น จะมีผลอย่างนี้
คนฝันยามต้น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามกลาง จะมีผลอย่างนี้ คนฝัน
ยามหลัง จะมีผลอย่างนี้ คนนอนข้างขวาฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอน
ข้างซ้ายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนหงายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอน
คว่ำฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระจันทร์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝัน
เห็นพระอาทิตย์ จะมีผลอย่างนี้ ฝันเห็นพาสุมุทรา จะมีผลอย่างนี้
ฝันเห็นขุนเขาตีเนรุราช จะมีผลอย่างนี้ ฝันเห็นช้าง จะมีผลอย่างนี้

ฝืนเห็นรถ จะมีผลอย่างนี้ ฝืนเห็นพลเดินเท้า จะมีผลอย่างนี้ คน
ฝืนเห็นหมู่เสนา จะมีผลอย่างนี้ คนฝืนเห็นสวนที่นารีนรมย์ จะมีผลอย่างนี้
ฝืนเห็นป่าที่นารีนรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝืนเห็นภูมิภาคที่นารีนรมย์
จะมีผลอย่างนี้ ฝืนเห็นสระที่นารีนรมย์ จะมีผลอย่างนี้ พวกชนที่
ทำนายฝืน ย่อมทำนายฝืนอย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายลักษณะ

พวกชนที่ทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือลักษณะแก้ว
ลักษณะไม้เท้า ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะ
อาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะกุมารี ลักษณะกุมาร ลักษณะ
ทาสี ลักษณะทาส ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะ
โค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกคุ้ม ลักษณะหี
ลักษณะช่อฟ้า ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค พวกชนที่ทำนายลักษณะ ย่อม
ทำนายลักษณะอย่างนี้.

ว่าด้วยการดูฤกษ์

พวกชนที่ดูฤกษ์ ย่อมตรวจดูฤกษ์ว่า ฤกษ์มีอยู่ ๒๘ ฤกษ์ งาน
มงคลขึ้นบ้านใหม่ ฟังทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลผูกเครื่องประดับ ฟังทำ
โดยฤกษ์นี้ งานมงคลแต่งงาน ฟังทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลปลูกพืช ฟัง
ทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลอยู่เรือน ฟังทำโดยฤกษ์นี้ พวกชนผู้ดูฤกษ์
ย่อมตรวจดูฤกษ์อย่างนี้.

คำว่า **ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์** ความว่า ไม่พึงประกอบ คือไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ อีกอย่างหนึ่ง ไม่ควรยึด ไม่ควรถือ ไม่ควรทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควรประกอบ ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์.

ว่าด้วยการทำนายเสียงนกและเนื้อ

[๗๕๖] เสียงเนื้อและเสียงนก เรียกว่าเสียงร้อง ในคำว่า **ภิกษุผู้นับถือไม่พึงชองเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค** ความว่า พวกคนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนก คือย่อมรู้เสียงร้องเสียงเจรจากัน แห่งนกหรือสัตว์สี่เท้า พวกคนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนกอย่างนี้.

ว่าด้วยครรภ์ไม่ตั้งด้วยเหตุ ๒ ประการ

พวกชนปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้น ครรภ์ย่อมไม่ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยเหล่าตัวสัตว์ ๑ ด้วยลมกำเริบ ๑ พวกชนที่ปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมให้ยาเพื่อบำบัดเหล่าตัวสัตว์ หรือเพื่อบำบัดลมกำเริบ พวกชนที่ปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้นอย่างนี้.

ว่าด้วยการรักษาโรค

ชื่อว่าการรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือรักษาทางตา รักษาทางผัดตัด รักษาทางยา รักษาทางภูตผี รักษาทางกุมาร. คำว่า ภิขุผู้หนักถือ คือภิขุผู้หนักถือพระพุทธเจ้า ผู้หนักถือพระธรรม ผู้หนักถือพระสงฆ์ ภิขุผู้หนักถือ นั้น ย่อมหนักถือพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรับบุคคลนั้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนภิขุทั้งหลาย ภิขุเหล่าใดเป็นผู้หลอกลวง กระด้าง พุด หละหละ ชอบตกแต่ง มีมานะสูง เหมือนไม้้อ ไม่มีสมาธิ คุณก่อน ภิขุทั้งหลาย ภิขุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่หนักถือเรา เป็นผู้ปราศไปจาก ธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญองกามโพนุลย์ในธรรมวินัยนี้ คุณก่อนภิขุทั้งหลาย ส่วนภิขุเหล่าใด เป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่พุด หละ หละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี คุณก่อนภิขุทั้งหลาย ภิขุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้หนักถือเรา เป็นผู้ไม่ปราศไปจากธรรมวินัย และย่อมถึงความ เจริญองกามโพนุลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลง แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

พวกภิขุผู้หลอกลวง กระด้าง พุด หละหละ หละ ชอบ
เครื่องประดับ มีมานะสูงดังไม้้อ ไม่มีสมาธิ ภิขุ
เหล่านั้น ย่อมไม่องกามในธรรมวินัยที่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนพวกภิขุผู้ไม่หลอกลวง
ไม่พุด หละ หละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี

ภิกษุเหล่านั้น ย่อมองงามในธรรมวินัยที่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงช่งเสพการทนายเสียงสัตว์ร้อง การ
ปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค ความว่า ภิกษุผู้นับถือไม่พึงเสพ
ไม่พึงช่งเสพ ไม่พึงช่งเสพเฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติ
โดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยา
ให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค อีกอย่างหนึ่ง ไม่พึงยึด ไม่พึงถือ ไม่พึง
ทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปกำหนด ไม่พึงประกอบ ซึ่งการ
ทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงช่งเสพการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยา
ให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสตอบว่า

ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การ
ทำนายฝัน การทนายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึง
ช่งเสพการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์
และการรักษาโรค.

[๗๕๑] ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทาน ถูกเขา
สรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อม
กับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดต่อเสียด.

ว่าด้วยไม่หวั่นไหวเพราะนิทานและสรรเสริญ

[๗๕๒] คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทาน ความว่า

คนบางพวกในโลกนี้ ย่อมนินทา ตีเตียน ก่อนขอคฤกษ์โดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยความเชื่อเชิญบ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง ภิกษุถูกนินทาตีเตียนก่อนขอคฤแล้ว ไม่พึงหวั่นหวั่นไหว เอนเอียง สะดุ้ง คั่นรน กระทบกระวายกลัว ถึงความหวาดเสียว คือไม่พึงเป็นผู้ขลาด ครั่นคร้าม หวาดเสียว หนีไป ในเพราะความนินทา ตีเตียน ก่อนขอคฤ เสื่อมเสียเกียรติ ถูกกล่าวโทษพึงเป็นผู้ละความกลัวความขลาด ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา.

[๗๕๕] คำว่า ภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น ความว่า คนบางพวกในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณภิกษุโดยชาติบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง ภิกษุถูกเขาสรรเสริญ ชมเชย ยกย่องพรรณนาคุณแล้ว ไม่ควรทำความฟูขึ้น ไม่ควรทำความกำเริบขึ้น ไม่ควรทำความถือตัว ไม่ควรทำความกระด้าง คือไม่ควรเป็นผู้จองหอง เป็นผู้ปั้นปึ่ง เป็นผู้หัวสูง เพราะความสรรเสริญ เพราะความชมเชย เพราะความยกย่อง เพราะความพรรณนาคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น.

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ

[๗๖๐] ชื่อว่า ความโลภ ในคำว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อม กับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดต่อเสียด ได้แก่ความโลภ

กิริยาที่โลก ความกำหนดนั ก กิริยาที่กำหนดนั ก ความเป็นผู้กำหนดนั ก
อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ชื่อว่าความตระหนี่ คือความตระหนี่ ๕ ประการ
ได้แก่ความตระหนี่อวาส ฯลฯ ความหวังไว้ นี้เรียกว่าความตระหนี่.
ชื่อว่าความโกรธ คือความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความ
ขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความข้ง ความ
ข้งทั่ว ความข้งเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ
ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความข้ง กิริยาที่ข้ง ความ
เป็นผู้ข้ง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความ
พิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความโกรธจนร้องไห้ ความ
ไม่เข้มแข็งแห่งจิต. คำว่า ความพูดต่อเสียด ความว่า บุคคลบางคน
ในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาต่อเสียด คือได้ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือได้ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลาย
คนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกัน
บ้าง ชอบคนที่ เป็นกั กกัน ยินดีคนที่ เป็นกั กกัน เพลินกับคนที่ เป็น
กั กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นกั กกัน นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีวาจา
ต่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ บุคคล
นำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร บุคคลนำคำต่อเสียด
เข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอ บใจ
เป็นผู้สนิท เป็นคนภายใน เป็นที่ ดีใจของบุคคลนี้ บุคคลเป็นผู้มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำต่อเสียดเข้าไปอย่างไร บุคคลมีความประสงค์
ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้ ฟังเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นกั กกัน

เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย คนเหล่านี้พึงแตกกัน ไม่
ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ดังนี้ บุคคลผู้มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้.

คำว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ
และการพูดส่อเสียด ความว่า ภิกษุพึงบรรเทา พึงสละ กำจัด ทำให้
สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโลภ ความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพูดส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับ
ความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทาน ถูกเขาสรร-
เสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับ
ความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด.

[๗๖๑] ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลส
เป็นเครื่องค่อนขอดในที่ไหน ๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องกับบ้าน
และไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ.

[๗๖๒] คำว่า ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า การ
ซื้อการขายเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ในวินัย การซื้อ
การขายเหล่านั้นมิได้ทรงพระประสงค์เอาในอรรถนี้ ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อ
การขายอย่างไร ภิกษุทำความลวง หรือปรารธนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยน
บาตรก็ดี จีวรก็ดี บริหารอื่นอะไรๆ ก็ได้ กับสหธรรมิก ๕ จำพวก
ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างนี้.

ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างไร ภิกษุไม่ทำความดวง หรือไม่ปรารถนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยนบาตรก็ดี จีวรก็ดี บริหาร อื่นอะไร ๆ ก็ได้ กับสหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อขาย อย่างนี้. คำว่า **ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อ การขาย** ความว่า ภิกษุไม่ พึงตั้งอยู่ ไม่พึงดำรงอยู่ในการซื้อ การขาย พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้น ไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการซื้อการขาย พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง กับการซื้อการขาย พึงเป็นผู้มีจิต ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อ การขาย.

ว่าด้วยกิเลส

[๗๖๓] คำว่า **ภิกษุไม่พึงทำกิเลส** เป็นเครื่องก่อนขอในที่ ไหน ๆ ความว่า กิเลสเป็นเครื่องทำความก่อนขอเป็นไฉน มีสมณ- พราหมณ์บางพวกผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น สมณพราหมณ์ พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง พวกเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น เทวดาพวกนั้น คนเห็น ได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง สมณพราหมณ์ และเทวดาเหล่านั้น ย่อมก่อนขอด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลาง บ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง. กิเลสหยาบเป็นไฉน กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต เหล่านี้เรียกว่า กิเลสหยาบ. กิเลสปานกลางเป็นไฉน กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เหล่านี้เรียกว่า กิเลสปานกลาง. กิเลสละเอียด เป็นไฉน ความวิตกถึงญาติ ความวิตกถึงชนบท ความวิตกถึงอมรเทพ

ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภสักการะ และความสรรเสริญ ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น วิตกเหล่านี้เรียกว่า กิเลสละเอียด.

สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น ฟังก่อนขอด้วยกิเลสหยาบข้าง ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องก่อนขอ คือไม่ควรทำกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ ไม่ควรยังกิเลสเหล่านั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด เฉพาะ ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ ฟังเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสอันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ ฟังเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ทุกๆแห่ง ภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอกบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องก่อนขอในที่ไหน.

[๖๖๔] ฟังทราบวินิจฉัยคำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ดังต่อไปนี้ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องในบ้านอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอยู่เกี่ยวข้อง ร่วมยินดี ร่วมเสรั้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย มีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุยอมเกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต ไม่ตั้งสติมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอย่อมเกี่ยวข้องในที่นั้นๆ ย่อมรับในที่

นั้น ๆ ย่อมติดอยู่ในที่นั้น ๆ ถึงความฉิบหายในที่นั้น ๆ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องกับในบ้านแม้อย่างนี้ ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่อยู่เกี่ยวข้องกับ ไม่ร่วมยินดี ไม่ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็มีสุขด้วย มีทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ไม่ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้าภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต รักษากาย รักษาวาจา รักษาจิต ตั้งสติมั่น ตำรวมอินทรีย์ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับที่นั้น ๆ ย่อมไม่รับในที่นั้น ๆ ย่อมไม่ติดอยู่ในที่นั้น ๆ ไม่ถึงความฉิบหายในที่นั้น ๆ ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่เกี่ยวข้องกับบ้าน ความว่า ภิกษุไม่พึงเกี่ยวข้องกับ ไม่รับ ไม่คิด ไม่พัวพันในบ้าน ไม่พึงเป็นผู้กำหนดยินดีหลงใหลติดใจในบ้าน พึงเป็นผู้หายกำหนด ปราศจากกำหนด สละกำหนดเสียแล้ว ฯลฯ พึงเป็นผู้มีตนคฤพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องกับบ้าน.

ว่าด้วยการพูดเลียบเคียง

[๗๖๕] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ ดังต่อไปนี้

การพูดเลียบเคียงเป็นไฉน การพูดหวานล้อม การพูดเลียบเคียง การพูดเลียบเคียงด้วยดี การพูดยกย่อง การพูดยกย่องด้วยดี การพูดผูกพัน การพูดผูกพันด้วยดี การพูดอวดอ้าง การพูดอวดอ้างด้วยดี การพูดฝากรัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้เขารักตน ความเป็นผู้พูดเหลวไหลดังว่า

แกงถั่ว ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแคะได้ (ดูจินเนื้อหลังผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน ความเป็นผู้พูดไพเราะ ความเป็นผู้พูดด้วยไมตรี ความเป็นผู้พูดไม่หยาบคายแก่ชนเหล่าอื่น แห่งภิกษุผู้มั่นหมาย ลากสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ เป็นผู้เห็นแก่อำภิส หนักอยู่ในโลกธรรม กิริยานี้เรียกว่า การพูดเลียบเคียง.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพูดเลียบเคียงกะชนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชน ๑ ยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชน ๑.

ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดกะชนอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมาก แก่ฉัน ฉันได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉิมภัตตบริวาร เพราะอาศัยท่านทั้งหลาย แม้คนอื่น ๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำ แก่ฉัน คนเหล่านั้น อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงให้ จึงทำแก่ฉัน แม้ชื่อเก่าเป็นของมารดาและบิดา ชื่อเมื่อนั้นของฉันหายไป ฉันย่อมปรากฏเพราะท่านทั้งหลายว่า เป็นกุลุปกะของอุบาสกโน้น เป็นกุลุปกะของอุบาสิกาโน้น ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้.

ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนเมืออย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมาก แก่พวกท่าน พวกท่านอาศัยฉันจึงถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้น

ขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกามเมสุมิจณาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากเหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะคิมน้ำเมา คือสุรา และเมรัย ฉันท่อมบอกให้พระบาติ ย่อมบอกให้คำอธิบายพระบาติ ย่อมบอกอุโบสถ ย่อมอำนวยความสะดวกก่อสร้าง แก่ท่านทั้งหลาย ก็แต่เมื่อท่านทั้งหลายลืมนั้นเสียแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุเหล่าอื่น ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พุคเลียบเคียงกะชนแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ ความว่า ภิกษุเมื่อจะให้ลาภสำเร็จ ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน คือพึงละบรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการพุดเลียบเคียงกะชน เป็นผู้ด เว้น เว้นเฉพา ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องการพุดเลียบเคียงเพราะเหตุแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ เพราะความบังเกิดขึ้นแห่งลาภ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็น
เครื่องค่อนขอดในที่ไหนๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ไม่
พึงพุดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ.

[๗๖๖] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พุดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้
ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำ
แกร่งแย่ง.

ว่าด้วยการพูดโอ้อวด

[๗๖๗] ฟังทราบอธิบายในคำว่า **ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด** ดังต่อไปนี้.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พูดโอ้อวด อวดอ้าง ภิกษุนั้น ย่อมพูดโอ้อวด อวดอ้างว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยความเชื่อเชิญบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอื่นๆบ้าง เราออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัจญยานา สัจญยตนสมาบัติบ้าง ภิกษุไม่พึงพูดโอ้อวดอย่างนี้ คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับ การพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด.

ว่าด้วยการกล่าววาจา มุ่งได้

[๗๖๘] ฟังทราบอธิบายในคำว่า **ไม่พึงกล่าววาจา มุ่งได้** ดังต่อไปนี้

วามุ่งได้เป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าววามุ่งได้จิวร กล่าววามุ่งได้บิณฑบาต กล่าววามุ่งได้เสนาสนะ กล่าววามุ่งได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร วาจา^{นี้}เรียกว่า วามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพูดจริงบ้าง พูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดไม่ส่อเสียดบ้าง พูดหยาบบ้าง พูดไม่หยาบบ้าง พูดเพื่อเจ้อบ้าง พูดไม่เพื่อเจ้อบ้าง พูดด้วยปัญญาบ้าง เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แม้วาจา^{นี้}ก็เรียกว่า วามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้มีจิตเลื่อมใส แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายอื่นด้วยคิดว่า โอหนอ ขอชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสธรรม ครั้นเลื่อมใสแล้วฟังทำอาการของคนผู้เลื่อมใสต่อเรา วาจา^{นี้}ก็เรียกว่า วามุ่งได้.

คำว่า ไม่ฟังกล่าววามุ่งได้ ความว่า ภิกษุไม่ฟังกล่าว ไม่ฟังบอก ไม่ฟังพูด ไม่ฟังแสดง ไม่ฟังแถลงวามุ่งได้ ตลอดถึงวาจาแสดงธรรมเป็นที่สุด คือฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งวามุ่งได้ ฟังเป็นผู้งดเว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับวามุ่งได้ ฟังเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังกล่าววามุ่งได้.

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

[๖๖๕] ชื่อว่า ความคะนอง ในคำว่า ไม่ฟังศึกษาความเป็นผู้คะนอง ได้แก่ความคะนอง ๓ อย่าง คือความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางใจ ๑

ความค่นองทางกายเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน
สงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันทก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ทำน้ำ
ก็ดี กำลังเข้าไปสู่ตะแวงบ้านก็ดี เข้าไปสู่ตะแวงบ้านแล้วก็ดี ก็แสดง
ความค่นองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความข่าเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็น
เถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้า
บ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง (ยืนตัวแข็ง) ยืนไม่ก้ม
พุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความค่นองทางกาย
อย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความข่าเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระ
ไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดิน
อยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็เดินในที่จงกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่
บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จงกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้า
บ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัว
แข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความค่นองทาง
กายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันทแสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบาง
รูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในโรงฉันท ไม่ทำความข่าเกรง นั่งแทรกแซงพวก
ภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียด
บ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง

นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ใน
โรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ภิกษุบาง
รูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุ
ที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบัง
หน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่พื้นบ้าง ไม่บอกก่อน
แล้วปิดประตูบ้าง. ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ทำน้ำ ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็น
เถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบข้าง
เหมือนน้ำบ้าง จุ่มเบียดบ้าง จุ่มข้างหน้าบ้าง จุ่มข้างเหมือนน้ำบ้าง ภิกษุ
อยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความคะนองทางกาย
อย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำ
ความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดิน
ขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดง
ความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปในละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า
เข้าไปเถิด พระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนอยู่เถิด พระคุณเจ้า
ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเถิด พระคุณเถิด ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาส

ไม่ควรบ้าง ยืนอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ถลันเข้าไปในห้องเล็กลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งพวกหญิงของสกุล ธิดาของสกุล สะใภ้ของสกุล กุมารีของสกุลบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ไม่ทำความขำเกรง ไม่นอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะไม่แสดงความขำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็ง พูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางวาจา

อย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พุดกะ สตรีบ้าง กุมารีบ้าง และพุดฟุ้งไปว่า คุณก่อนหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตร อย่างนี้ สิ่งอะไรมีหรือ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจักดื่มอะไร จักฉันอะไร จักเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือพวกท่าน จะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทาง วาจาอย่างนี้ นี้ชื่อว่าความคะนองทางวาจา.

ความคะนองทางใจเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ใช่ เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจาก สกุลสูง ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ ที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ไม่ใช่ เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ ที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มี จิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ทรงจำพระสูตร ไม่ใช่เป็นผู้ทรงวินัย...ไม่ใช่ เป็นพระธรรมกถึก ... ไม่ใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือ เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร... ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร... ไม่ใช่ เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร... ไม่ใช่เป็นผู้ถือไม่ ฉันทหนหลังเป็นวัตร...ไม่ใช่เป็นผู้ถือเนสัชชิกธุดงค์เป็นวัตร...ไม่ใช่ เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ปฐม- ฌาน... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ทุติยฌาน... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ตติยฌาน... ไม่ใช่เป็น ผู้ได้จตุตถฌาน...ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากาสาณัญจายตนสมาบัติ...ไม่ใช่เป็น

ผู้ได้วิญญาณ์ญายตนสมาบัติ ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ ...
ไม่ใช่เป็นผู้ได้เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนภิกษุ
ผู้ได้เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าความคะนองทางใจ.

คำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง คือภิกษุไม่พึงศึกษา ไม่พึง
ประพฤติเอื้อเพื่อ ไม่พึงประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี ไม่พึงสมათานประพฤติ
ซึ่งความเป็นผู้คะนอง คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ. ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดน
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง.

[๗๓๐] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าวคำแก่งแย่ง ดัง
ต่อไปนี้

ถ้อยคำแก่งแย่งเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กล่าว
ถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขถ้าท่าน
สามารถ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนโมคคัลลานะ เมื่อ
ถ้อยคำที่แก่งแย่งกันมีอยู่ ก็ต้องพุดมาก เมื่อพุดมาก ก็ต้องมีความฟุ้งซ่าน
เมื่อฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวมก็ต้องมี เมื่อไม่สำรวม จิตก็ห่างไกลจาก
สมาธิ ดังนี้.

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง ความว่า ไม่พึงกล่าว พุด
แสดง แผลง ถ้อยคำแก่งแย่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส

อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าว ถ้อยคำแก่งแย่ง เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววามุ่งได้
ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำ
แก่งแย่ง.

[๗๗๑] ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำ
ความโอ้อวด อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยความเป็น
อยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ อย่าง ฯลฯ

[๗๗๒] คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า มุสาวาทเรียกว่า
ความพูดเท็จ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภากีติ อยู่ในที่ประชุมชน
กีติ ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้สึกตัว เพราะเหตุเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย
บ้าง นี้เรียกว่าความพูดเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือในเบื้องต้น
บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า เราจักพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลัง
พูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ
๓ อย่างนี้.

อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖
ด้วยอาการ ๗ ด้วยอาการ ๘ คือในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า
เราจักพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้ว

ก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ ปกปิดทัญญู ๑ ปกปิดความควร ๑ ปกปิด
ความชอบใจ ๑ ปกปิดสัญญา ๑ ปกปิดความจริง ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วย
อาการ ๘ อย่างนี้.

คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า ภิกษุพึงเว้นจากความ
พูดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพูดเท็จ
เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความ
พูดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึง
พ้นจากความพูดเท็จ.

[๗๗๓] คำว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า ความ
เป็นผู้โอ้อวดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้
อวดอ้างความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ความเป็นผู้โอ้อวด ความเป็นผู้
กระด้าง กิริยาที่กระด้าง ความเป็นผู้เห่อ กิริยาที่เห่อ ที่มีในบุคคลนั้น
ลักษณะนี้เรียกว่าความเป็นผู้โอ้อวด.

คำว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า เมื่อเป็นผู้รู้สีก
ตัว ไม่พึงทำความเป็นผู้โอ้อวด ไม่พึงยังความโอ้อวดให้เกิด ไม่ให้เกิด
พร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก
สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความเป็นผู้โอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจาก
แดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด.

[๗๗๔] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความ
เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า

อด นี้เป็นไปตามลำดับบท. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่าง
เศร้าหมอง ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีตว่า ก็ภิกษุนี้ ทำไม่
จึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ย่อมได้ฉันทพืชทั้งปวง คือพืชแต่ราก พืช
แต่ลำต้น พืชแต่ผล พืชแต่ยอด พืชแต่พืชเป็นที่ ๕ ภิกษุนี้ขำม (ทุกข์)
ไม่ได้แล้วเพราะความที่ตนมีความเพียร เสมอด้วยฟ้าแลบและพระนินเหล็ก
ภิกษุนั้นย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีต ด้วยความเป็นอยู่เศร้า
หมอง ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่างประณีต ย่อมดูหมิ่นภิกษุ
อื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมองว่า ภิกษุนี้ทำไม่จึงมีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย
ไม่ได้จิ๋วร บิดขบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเกสัชชบริวาร ภิกษุนั้น
ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง ด้วยความเป็นอยู่อย่าง
ประณีต.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ใครถาม
ปัญหาแล้ว ก็แก้ได้ เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
ปัญญา ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ ไม่ถึงพร้อมด้วยปัญญา เธอก็ดูหมิ่นภิกษุ
อื่น ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญานั้น.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สำรวมแล้ว
ด้วยความสำรวมในปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติ
เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย เธอมีความดำริอย่างนี้ เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ส่วนภิกษุอื่น
เหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีบาปกรรม เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึงพร้อม
ด้วยศีลนั้น.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร คือเป็นผู้ถือ
อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุล
เป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตตาม
ลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ถือไม่ฉันทหนหลังเป็นวัตร เป็นผู้ถือ
เนตฺตชิกฺขุณฺคฺคฺเป็นวัตร หรือเป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไร
เป็นวัตร เธอมีความดำริอย่างนี้ เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร ส่วนภิกษุ
อื่นเหล่านี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึง
พร้อมด้วยวัตรนั้น.

คำว่า หนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วย
ศีลและวัตร ความว่า ไม่ควรดูหมิ่นผู้ใดด้วยความเป็นอยู่ประณีต
ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยความถึงพร้อมด้วยศีล หรือด้วยความ
ถึงพร้อมด้วยวัตร คือไม่พึงให้ความถือตัวเกิดขึ้นด้วยความเป็นอยู่เป็นต้น
นั้น ไม่พึงเป็นผู้หัวคือ หัวแข็ง หัวสูง ด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา
ด้วยศีลและวัตร เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำ
ความโอ้อวด หนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็น
อยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

[๗๗๕] ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาจากของพวกสมณะ
หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะคน

เหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำ
ผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๗๗๖] คำว่า ญูประทุษร้าย ในคำว่าภิกษุญูประทุษร้าย ได้
ฟังวาทาจากของพวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ความว่า
คนอื่นประทุษร้าย คำ เสียดสี เหยียดหยาม ตีเตียน ก่อนว่าเข้าแล้ว.
คำว่า ของพวกสมณะ คือพวกชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้เข้าถึงการบวช
ยอมตัวบวช ในภายนอกแต่ศาสนานี้. คำว่า ของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก
คือพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดา
มนุษย์ ชนเหล่านั้นฟังคำ บริภาษ ตีเตียน สาปแช่ง เบียดเบียน ย่ำยี
ให้ฆ่า เข้าไปฆ่าเอง ทำความเข้าไปฆ่า ด้วยวาทาเป็นอันมาก อันไม่น่า
ปรารถนารักใคร่ชอบใจ ภิกษุได้ฟัง ได้ยิน จำไว้ เข้าไปทรงจำไว้
กำหนดแล้วซึ่งวาทาจาก ของชนเหล่านั้น อันไม่น่าปรารถนารักใคร่
ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุญูประทุษร้าย ได้ฟังวาทาของพวก
สมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก.

[๗๗๗] คำว่า ด้วยคำหยาบ ในคำว่า ไม่ฟังโต้ตอบกะคน
เหล่านั้นด้วยคำหยาบ ความว่า ด้วยคำหยาบคาย. คำว่า ไม่ฟังโต้ตอบ
คือไม่ฟังกล่าวตอบ ไม่ฟังคำตอบคนที่ด่า ไม่ฟังแข่งตอบคนที่แข่ง ไม่
ฟังขัดเคืองตอบคนที่ขัดเคือง ไม่ฟังทำความทะเลาะ ไม่ฟังทำความ
ขัดเคือง ไม่ฟังทำความแค้นแค้น ไม่ฟังทำความวิวาท ไม่ฟังทำความ
ทู่เถียง ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ
ความขัดเคือง ความแค้นแค้น ความวิวาท ความทู่เถียง ฟังงด เว้น
เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความทะเลาะ ความ

ขัดเคือง ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่หมัดเถียง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ.

[๗๙๘] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เพราะภิกษุผู้สงบย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ความว่า ภิกษุชื่อว่าผู้สงบ เข้าไปสงบ สงัด ดับ ระวัง เพราะราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกุศลกิจสังขารทั้งปวง เป็นบาปกรรมสงบ ถึงความสงบ สงัด ใหม้ ดับ หายไป ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้สงบ. คำว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ความว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ให้เป็นข้าศึก ให้เป็นเวร ให้เป็นปฏิปักษ์ คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาของพวกสมณะ

หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะชน

เหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่น

ให้เป็นศัตรู.

[๗๙๙] ก็ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วคั่นคว่าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษา

ในกาลทุกเมื่อ ภิกษุรู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่

พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม.

[๘๐๐] คำว่า นั้น ในคำว่า ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้ว คือธรรมที่

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส บอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก

ทำให้ตื่นประกาศแล้ว. คำว่า **รู้ธรรมนั้นแล้ว** ความว่า **รู้** พิจารณา
เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้
จึงชื่อว่า**รู้ธรรมนั้นแล้ว**. อีกอย่างหนึ่ง **รู้** ทราบ พิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ซึ่งธรรมอันเสมอ ธรรมอันไม่เสมอ ธรรมเป็นทาง
ธรรมไม่เป็นทาง ธรรมมีโทษ ธรรมไม่มีโทษ ธรรมเลว ธรรมประณีต
ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่วิญญูชนติเตียน ธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า**รู้ธรรมนั้นแล้ว**. อีกอย่างหนึ่ง **รู้** ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม
ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำความ
บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความหมั่นประกอบความเพียรเป็น
เครื่องตื่นอยู่ สติสัมปชัญญะ สติปัญญา สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ธรรม
เป็นข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงนิพพาน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า**รู้**
ธรรมนั้นแล้ว.

[๗๘๑] คำว่า **ค้นคว้าอยู่** ในคำว่า **ภิกษุค้นคว้าอยู่** พึงเป็น
ผู้มีสติศึกษาในกาลทุกเมื่อ ความว่า **ค้นคว้าอยู่** คือค้นหา พิจารณา
เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็น
ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ค้นคว้าอยู่**. คำว่า **ในกาลทุกเมื่อ** คือ
ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนท้ายหลัง

คำว่า **มีสติ** คือมีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณา
ภายในกาย ก็มีสติ ฯลฯ ภิกษุ^๑นั้นเรียกว่าเป็นผู้มีสติ. คำว่า **ฟังศึกษา**
ความว่า สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา ภิกษุ^๑นี้ถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้อยู่ ก็ฟังศึกษา ฯลฯ
ฟังศึกษา คือฟังประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทาน
ประพฤติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑คนคว่ำอยู่ ฟังเป็นผู้มีสติ ศึกษา
ในกาลทุกเมื่อ.

[๗๘๒] คำว่า **รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว** ความว่า รู้ ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความดับระคะ
โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลภังขารทั้งปวง ว่าเป็นความสงบ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว.

[๗๘๓] คำว่า **ไม่ฟังประมาทในศาสนาของพระโคตม** ความว่า
ในศาสนาของพระโคตม คือในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า
ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของ
พระอรหันต์. คำว่า **ไม่ฟังประมาท** ความว่า ฟังเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำ
ติดต่อ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม
ความอดสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้มีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ
ความระลึกได้ ความรู้สึกรู้ตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว
ความเพียรอันฟังตั้งไว้ ความตั้งใจ ความหมั่นประกอบในกุศลธรรมนั้น
ว่า เมื่อไรเราฟังยังศีลขั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ ฯลฯ เมื่อไรเรา
ฟังยังสมาธิขั้น ปัญญาขั้น วิมุตติขั้น วิมุตติญาณทัสสนขั้น ที่ยังไม่

บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ เมื่อไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ก็ดี พึง
ละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ก็ดี พึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญก็ดี พึงทำ
ให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้วก็ดี ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม
ทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของ
พระโคตม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วคั่นคว่าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษา
ในกาลทุกเมื่อ ภิกษุรู้ความดังว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่
พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม.

[๗๘๕] ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำได้เห็นแล้ว
ซึ่งสักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ
ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาค
เจ้านั้น นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้.

[๗๘๕] คำว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ ความว่า
ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ เพราะครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ เป็นผู้ไม่ถูกกิเลสอะไรครอบงำ อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ครอบงำ
เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง อันให้เกิดในภพใหม่ ให้มี
ความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะ
ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ.

[๗๘๖] คำว่า ซึ่งสักขิธรรม ในคำว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรม
โดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น ความว่า ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แทะตลอด

แล้วซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้อย่างนี้ มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก้ ลัทธิต้องตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสัจธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น.

[๑๘๗] คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้นแหละ...

ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุานั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น. คำว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ความว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือในศาสนาของพระโคตม ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

[๑๘๘] คำว่า ฟังเป็นผู้ไม่ประมาท ในคำว่า ภิกษุฟังเป็นผู้

ไม่ประมาท นมัสการอยู่ ฟังหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้ ความว่า ภิกษุฟังเป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ฯลฯ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง. คำว่า นมัสการอยู่ ความว่า นมัสการสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ด้วยปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์หรือด้วยความปฏิบัติธรรม. คำว่า ฟังหมั่นศึกษา ความว่า ศึกษา ๓ คืออริศีลศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา

ฯลฯ นี้ชื่อว่าอริปัญญาสิกขา. ภิกษุนี้ถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้อยู่ ฯลฯ ทำให้
แจ่มซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ่มอยู่ ก็ฟังศึกษา ฟังประพจน์เอื้อเพื่อด้วยดี
สมาทานประพจน์. คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ
เป็นสังฆิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุฟังเป็นผู้ไม่ประมาท...
นมัสการอยู่ ฟังหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุนี้เป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกรอบงำ ได้เห็นแล้ว
ซึ่งสักกัชธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ
ภิกษุฟังเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาค-
เจ้านั้น นมัสการอยู่ ฟังหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล.

จบตุมภกสุตตนิทเทสที่ ๑๔

อรรถกถาตุมภกสุตตนิทเทสที่ ๑๓

ฟังทราบวินิจฉัยในตุมภกสุตตนิทเทสที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้.

แม้บทว่า ปุจฉามิ ตํ นี้ ในมหาสมัยนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงประกาศความนั้นแก่เทวดาทั้งหลายบางพวก ผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า
การปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตเป็นอย่างไรหนอ จึงทรงให้พระพุทธานิมิต
ตรัสถามพระองค์ แล้วตรัสโดยนัยก่อนหน้านั้นแล.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความคาถาที่เป็นคำถามต้นก่อน ท่าน
จำแนกคำถามด้วย อทิฏฐุโชนาปุจฉา เป็นต้น ไว้ในบทนี้ว่า ปุจฉามิ

ข้าพระองค์ขอทูลถามดังนี้. บทว่า **อาทิจจนุ** คือผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์. บทว่า **วิเวกั สนุติปทญจ** ได้แก่ ผู้สังัด และผู้ดำเนิน
สู่ความสงบ. บทว่า **กถั ทิสฺวา** คือภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว. ท่านอธิบายว่า
เป็นผู้เห็นความเป็นไปอย่างไร.

บทว่า **ติสุโต ปุจฺฉา** คำถามมี ๓ คำถาม เป็นการกำหนดจำนวน.
คำถามเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่เห็น ยังไม่แทงตลอดให้ปรากฏ ชื่อว่า
อทิฏฐุโชตนาปุจฺฉา.

คำถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้วด้วยญาณจักขุ ชื่อว่า **ทิฏฐุสัง-**
สันทนาปุจฺฉา.

คำถามเพื่อตัดความสงสัย ชื่อว่า **วิมตฺติเจตนาปุจฺฉา**.

บทว่า **ปกฺติยา ลกฺขณั อณตํ** คือ ลักษณะที่แท้ของธรรมทั้งหลาย
ที่ยังไม่รู้โดยปกติ. บทว่า **อทิฏฺฐั** คือ ไม่เห็น.

บทว่า **อตุลิตํ** ไม่พิจารณา คือไม่พิจารณาจุพิจารณาด้วยเครื่องซัง.

บทว่า **อติริตํ** ไม่เทียบเคียง คือไม่เทียบเคียงด้วยการไตร่ตรอง.

บทว่า **อวิภูตํ** ไม่กระจ่าง คือไม่ปรากฏ. บทว่า **อวิภาวิตํ** ไม่
แจ่มแจ้ง คือไม่เจริญด้วยปัญญา. บทว่า **ตสุตฺต ญาณาย** เพื่อรู้ธรรม
นั้น คือเพื่อประโยชน์แก่การรู้ลักษณะของธรรมนั้น. บทว่า **ทสุตฺตนาย**
คือ เพื่อประโยชน์แก่การเห็น.

บทว่า **ตุลนายน** เพื่อพิจารณา คือเพื่อประโยชน์แก่การพิจารณา.

บทว่า **ติรณายน** เทียบเคียง คือเพื่อประโยชน์แก่การเทียบเคียง. บทว่า

วิภาวนายน เพื่อกระจ่าง คือเพื่อทำความกระจ่าง. บทว่า **อญฺเฐหิ**

ปณฺฑิตฺเตหิ ด้วยบัณฑิตเหล่าอื่น คือด้วยผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้เหล่าอื่น.
บทว่า **ลัสยปฺกฺขนฺโน** บุคคลผู้เล่นไปสู่ความสงสัย คือเข้าไปสู่ความ
สนเท่ห์.

บทว่า **มนุสฺสปฺจฺฉา** คือ คำถามของมนุษย์ทั้งหลาย. บทว่า
อมฺนุสฺสปฺจฺฉา คือ คำถามของอมมนุษย์ มีนาคและครุฑเป็นต้น. บทว่า
คหฺนฺจฺฉา คือ คฤหัสถ์ที่เหลือ.

บทว่า **ปพฺพชิตา** บรรพชิตทั้งหลายกล่าวโดยเพศ. บทว่า **นาคา**
ได้แก่ นาค ชื่อว่าสุปัสสะเป็นต้น. บทว่า **สุปฺลฺลฺลา** ครุฑ พิงทราบ
โดยที่รู้จักกันว่าเป็นครุฑ. บทว่า **ยฺกฺขา** พิงทราบโดยที่รู้จักกันว่าเป็น
ยักษ์. บทว่า **อสุรา** ได้แก่ อสุรทั้งหลาย มีปหาราทอสุรเป็นต้น.
บทว่า **คณฺธพฺพา** ได้แก่ พวกคนธรรมที่มีบุตรคนธรรม ชื่อว่า ปัญจสิกขา
เป็นต้น. บทว่า **มหาราชานो** ได้แก่ มหาราชทั้ง ๔.

บทว่า **อหิณฺนฺทฺริยํ** มีอินทรีไม่เลว คือมีอินทรีไม่วิการ.
บทว่า **โส นิมนฺนิต** คือ พระพุทธเจ้า อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเนรมิต.
บทว่า **โวทานตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมขาว คือถาม
ธรรมอันวิเศษ. บทว่า **อติตฺตฺตฺต** การถามถึงส่วนอดีต คือการถาม
ปรารภธรรมอันเป็นอดีต. แม้ในธรรมอันเป็นอนาคต ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **กฺุสฺลปฺจฺฉา** ถามถึงกุศลธรรม คือถามธรรมที่ไม่มีโทษ.
บทว่า **อกฺุสฺลปฺจฺฉา** ถามธรรมที่เป็นอกุศล คือถามธรรมที่มีโทษ. บทว่า
อพฺยาทตฺตฺต ถามถึงอัพยาทธรรม คือถามถึงธรรมอันตรงกันข้าม
กับธรรมทั้งสองนั้น. บทว่า **อชฺเชตฺตมิ** ตํ คือ ข้าพระองค์ขอวิงวอน
พระองค์. บทว่า **กถยฺสฺสฺส** เม คือ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกธรรม

๑. ม. ลัสยปฺกฺขนฺโน.

นั้นแก่ข้าพระองค์. บทว่า โคตุตถาตโก คือ ผู้เป็นญาติโดยโคตร. บทว่า โคตุตพนฺธุ เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตร คือเป็นญาติใกล้ชิดโดยโคตร.

บทว่า เอเคนากาเรน คือ โดยส่วนเดียว. บทว่า สนฺติปํทํ สันติบท คือบทคือนิพพาน กล่าวคือสันติ. บทว่า เย ชมฺมา สนฺตาทิคมาย ธรรม เหล่าใดเป็นไปเพื่อบรรลुकความสงบ คือธรรมมีสติปัญญาเป็นต้นเหล่าใด เป็นไปเพื่อได้นิพพาน. บทว่า สนฺติมุสฺสหาย เพื่อถูกต้องความสงบ คือเพื่อถูกต้องนิพพานด้วยความถูกต้องคือญาณ. บทว่า สจฺฉิกิริยาย เพื่อทำให้แจ้ง คือเพื่อทำให้ประจักษ์. บทว่า มหฺนตํ สีลฺกขณฺฐํ สีลชั้นใหญ่ คือกองศีลใหญ่. แม้ในสมาธิชั้นเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. สีลชั้นเป็นต้นเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตระ. วิมุตติญาณทัสสนะเป็นโลกิยะ อย่างเดียว.

บทว่า ตโมกายสุส ปทาณํ ทำลายกองมืด คือกำจัดกองอวิชชา. บทว่า วิปลลาสสุส เกทณํ ทำลายวิปลลาส คือทำลายวิปลลาส ๔ อย่าง. บทว่า ตณฺหาสฺลฺลสุส อพฺพุทฺถณฺมํ คือ ถอนลูกศรคือตัณหา. บทว่า อภิสงฺขารสุส วุปฺสมํ ระงับอภิสังขาร คือดับอภิสังขารมีปัญญา-ภิสังขารเป็นต้น. บทว่า ภาเรสุส นิกฺเขปนํ การปลงภาระ คือวางภาระ อันได้แก่เบญจขันธ์. บทว่า สํสํวเรสุส อฺปฺจฺเจทํ การตัดสังสารวัฏ คือตัดความเป็นไปแห่งสังสารวัฏ. บทว่า สนฺตปฺปสุส นิพฺพาทนํ ดับความเดือดร้อน คือดับความร้อนคือกิเลส. บทว่า ปริพาหสุส ปฏฺธิปฺปสุทฺธิ ระงับความเร่าร้อน คือสงบความเร่าร้อน คือกิเลส. บทว่า เทวเทโว คือพระพุทธเจ้าผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเมื่อทรงเห็น จึงทรงกำจัด

กิเลสทั้งหลายเสียได้ด้วยประการใด ครั้นทรงเห็นด้วยประการนั้นแล้ว ทรงเห็นความเป็นไปอย่างนั้น จึงเสด็จปรินิพพาน ฉะนั้นเมื่อจะทรงทำ ความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงทรงชักชวนเทพบริษัทรุ่นนั้นในการละกิเลสด้วย ประการทั้งปวง ทรงเริ่มตรัสคาถา ๕ คาถามีอาทิว่า **มุลํ ปปฺปญฺจสฺสขยา** กิเลสเป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า ดังนี้.

ในคาถานั้น ฟังทราบความโดยสังเขปแห่งคาถาดังก่อน. บทว่า **ปปปฺปญฺจ** ในบทว่า **ปปปฺปญฺจสฺสขยา** ส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือค้นหาที่ท่าน บอกไว้. **ปปปฺปญฺจา** คือ ตัณหานั้นแล ชื่อว่า **ปปปฺปญฺจสฺสขยา** ส่วนแห่งธรรม เครื่องเนิ่นช้า. กิเลสทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น เป็นรากเหง้าแห่งปัญจ- ธรรมนั้น. ภิกษุพึงกำจัดกิเลสทั้งปวงอันเป็นไปอยู่ คือกิเลสที่เป็นรากเหง้า แห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะด้วยปัญญา ก็ค้นหาที่มี ณ ภายในอย่างใดอย่างหนึ่งพึงเกิดขึ้น ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อ กำจัดเพื่อละค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ คือพึงเป็นผู้มีสติตั้งมั่นศึกษา.

บทว่า **อหฺมตฺตสฺมฺภูจฺจนา** วา มีค้นหาในภายในเป็นสมภูฐาน คือค้นหาเกิดขึ้นในจิต. บทว่า **ปุเรภตฺตํ** ในกาลก่อนภัด คือก่อนอาหาร กลางวัน. บทว่า **ปุเรภตฺตํ** เป็นทุกติยาวิภัดติลงในอรรถแห่งอัจจันตสังโยคะ แปลว่าสิ้นกาลก่อนภัด. แต่โดยอรรถเป็นสัตตมวิภัดติ แปลว่า ในกาล ก่อนภัด. ในภายหลังภัดเป็นต้นก็มีนัยนี้. บทว่า **ปจฺจนาภตฺตํ** ในภายหลัง ภัด คือหลังอาหารกลางวัน. บทว่า **ปุริมยามํ** ในยามต้น คือส่วนแรก ของราตรี. **มชฺฉิมยามํ** ในยามกลาง คือส่วนที่สองของราตรี. บทว่า **ปจฺฉิมยามํ** ในยามหลัง คือส่วนที่สามของราตรี. บทว่า **กาเพ** คือ ในข้างแรม. บทว่า **ชฺฌนฺ** คือ ในข้างขึ้น. บทว่า **วสุเส** ในฤดูฝน

คือในฤดูฝน ๔ เดือน. บทว่า **เหมนุเต** ในฤดูหนาว คือในฤดูหนาว ๔ เดือน. บทว่า **คิมุเห** ในฤดูร้อน คือในฤดูร้อน ๔ เดือน. บทว่า **ปุริเม วโยกขุเน** ในชั้นวัยต้น คือในส่วนของวัยแรก ได้แก่ในปฐมวัย. ก็ใน ๓ วัยเหล่านั้น สำหรับคนมีอายุ ๑๐๐ ปีเป็นเกณฑ์ ในวัยหนึ่ง ๆ ก็มีอายุ ๓๓ ปี กับ ๔ เดือน.

พึงทราบความในคาถาแรกอย่างนี้ก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงเทศนาประกอบด้วยไตรสิกขา ด้วยธรรมเป็นยอด คืออรหัตแล้ว เพื่อทรงแสดงด้วยการละความถือตัวอีก จึงตรัสคาถา มีอาทิว่า **ยักิญจิดังนี้**.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยักิญจิ ฌมมมภิชญญา อชฺมตฺตํ** ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน คือพึงรู้คุณธรรมของตน มีความเป็นผู้มีตระกูลสูงเป็นต้น. บทว่า **อถวาปี พหิทฺธา** คือ หรือพึงรู้คุณของอาจารย์และอุปัชฌาย์ในภายนอก. บทว่า **น เตน ถามํ กุพฺเพถ** ไม่พึงทำความถือตัวด้วยคุณธรรมนั้น. บทว่า **สตานํ อันผู้สงบทั้งหลาย** คือผู้มีคุณธรรมคือความสงบ. บทว่า **สนฺตานํ** คือ เป็นผู้ดับมานะ. บทว่า **น วุตฺตา แปลว่า ไม่กล่าว.** บทว่า **นปฺปวตฺตา** คือ ไม่แก้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงวิธีไม่ทำความถือตัวนั้น จึงตรัสคาถาว่า **เสโย น เตน** ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขาด้วยคุณธรรมนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ภิกษุไม่พึงสำคัญว่า เราดีกว่าเขา เราต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเราเสมอเขาด้วยมานะนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็น

อันมาก มีความเป็นผู้มีตระกูลสูงเป็นต้นเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดตนดำรง
อยู่โดยนัยมีอาทิว่า เราบวชแล้วจากตระกูลสูง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดง แม้ด้วยการละมานะอย่างนี้ บัดนี้
เพื่อจะทรงแสดงด้วยการสงบกิเลสทั้งปวง จึงตรัสคาถาว่า **อุมตฺตเมว**
กิเลสภายในนี้แล ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺชตฺตเมว อุปสเม** ภิกษุพึงสงบกิเลส
ภายในนี้แล คือพึงสงบกิเลสทั้งหมดมีรากะเป็นต้นในตนนั้นแล. บทว่า
น อญฺญโต ภิกขุ สนฺตฺตเมเสยฺย ภิกษุไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น
คือไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอื่น นอกจากสติปัญญานเป็นต้น.
บทว่า **กุโต นิสฺรุตฺต วา** ความว่า ความไม่มีด้วยตนย่อมนไม่มีแต่ที่ไหน ๆ.
บทว่า **น เอเสยฺย** คือ ไม่พึงแสวงหาด้วยศีลและพรตเป็นต้น. บทว่า
น คเวเสยฺย ไม่พึงค้นหา คือ ไม่พึงมองดู. บทว่า **น ปริเยเสยฺย**
ไม่พึงเข้าหา คือไม่พึงเห็นบ่อย ๆ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้คงที่ของ
พระจิณาสพผู้สงบแล้วในภายใน จึงตรัสคาถาว่า **มชฺเช ยถา** เหมือน
คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางประมาณ ๔,๐๐๐
โยชน์ คืออยู่ระหว่างกลางส่วนบนและส่วนล่างของมหาสมุทร หรือใน
ท่ามกลางสมุทรที่ตั้งอยู่ในระหว่างภูเขา สมุทรมันสงบไม่หวั่นไหวฉนั้นใด
ภิกษุผู้เป็นพระจิณาสพพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหวฉนั้นนั้น ภิกษุ
เช่นนั้นไม่พึงทำกิเลสเครื่องฟูขึ้นมีรากะเป็นต้นในที่ไหน ๆ.

บทว่า **อุพฺพเพเชน** คือ โดยส่วนเบื้องล่าง บทว่า **คมฺภีโร** คือ

มหาสมุทรลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแต่หลังน้ำ. ปาฐะว่า อุกุเพโธ
บ้ำง. บทนั้นไม่ดี. บทว่า เหฏฐา น้ำข้างล่าง คือน้ำภายใน. บทว่า อูปริ
น้ำข้างบน คือน้ำเบื้องบน. บทว่า มชฺเฌ คือ ระหว่างกลาง. บทว่า
น กมฺปติ คือ ไม่หวั่นไหวจากที่ตั้ง. บทว่า น วิกมฺปติ คือ ไม่ผันไปวนมา.
บทว่า น จลติ คือ ไม่ปั่นป่วน. บทว่า น เวตติ คือ ไม่กระเพื่อม.
บทว่า น ปฺปเวตติ คือ ไม่ซัดไปมา. บทว่า น สมฺปเวตติ คือ ไม่ม้วนไปมา.
บทว่า อนेरิตโต คือ เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว. บทว่า อมฺภฺภูโต คือ ไม่
กำเริบ. บทว่า อจฺฉิตโต คือ ไม่หวั่นไหว. บทว่า อนาลฺลิตโต ไม่ขุ่นมัว
คือไม่มีเปือกตม. บทว่า ตตฺตฺร อุมิ โน ชายติ คลื่นไม่เกิดในที่นั้น.
บทว่า สตฺตฺตฺนํ ปพฺพตฺตํ อนฺตฺตฺริกาสุ คือ สมุทรสี่พันคร มีอยู่ในระหว่าง
ภูเขทั้ง ๗ มีภูเขาขัณฑ์เป็นต้น. บทว่า สิตฺตฺนฺตฺรา สมุทรสี่พันคร ชื่อว่า
สิตฺทา เพราะแม้ที่สุคฺขุณฺตฺกไปนในสมุทรเหล่านั้นก็จม. ชื่อว่า อนฺตฺตรา
เพราะเกิดในระหว่างภูเขา. ปาฐะว่า สิตฺตฺนฺตฺรา ก็มี

บัดนี้ พระพุทธรูป เมื่อจะทรงอนุโมทนาพระธรรมเทศนาที่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหันต์ให้ยิ่งขึ้นไป เมื่อ
ตรัสตามปฏิปทาเบื้องต้น ของพระอรหันต์นั้น จึงตรัสพระคาถาว่า อภิกฺขุติ
ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น อภิกฺขุติ แปลว่า ได้ทรงแสดงแล้ว. วิภฺจฺจกฺขุ
ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง คือประกอบด้วยจักขุ ๕ แจ่มแจ้ง คือไม่มีเครื่อง
กั้น. บทว่า สกฺขิขมฺมํ สักขิธรรม คือธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์
อันพระองค์ได้รู้ยิ่งแล้วเพื่อประกาศ. บทว่า ปริสุตฺตฺยนิยฺมํ ธรรมเครื่อง
กำจัดอันตราย คือเพื่อกำจัดอันตราย. บทว่า ปฺปฺปทํ วเทหิ คือ ขอ

๑. ม. อนฺตฺรสิตฺทา.

พระองค์จึงตรัสตอบข้อปฏิบัติในบัดนี้เถิด. บทว่า **ภทฺทนฺเต** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คือพระพุทฺธนิมิตตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอความเจริญจงมีแต่พระองค์เถิด. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า ขอพระองค์จงทรงตอบปฏิบัติอันเจริญดีแก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ปาฏิโมกฺขํ อถวปิ สมานี** คือ ปาติโมกข์หรือแม่สมานี พระพุทฺธนิมิตตรัสถามแบ่งปฏิบัติที่นั่นนั่นเอง. ตรัสถามมรรคด้วยบทว่า **ปฏิบัติ**. ตรัสถามศีลและสมานีด้วยบทนอกนี้.

บทว่า **มฺสจฺกฺขุณาปิ** แม่ด้วยมังสจกฺขุ คือแม่ด้วยมังสจกฺขุอันเป็นไปกับด้วยบารมีธรรมที่สะสมมา. บทว่า **ทิพฺพจฺกฺขุณาปิ** แม่ด้วยทิพยจกฺขุ จกฺขุชื่อว่า **ทิพฺพ** เพราะเป็นเช่นกับของทิพย์. จริงอยู่ เทวดาทิ้งหลายมีปสาทจกฺขุเป็นทิพย์ เกิดขึ้นเพราะกรรมสุจริต ไม่เกลือกกลัวด้วยดีเสมอและเลือดเป็นต้น สามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้เพราะพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง. แม่ทิพยจกฺขุนี้ก็เกิดขึ้นด้วยกำลังการบำเพ็ญความเพียรญาณจกฺขุก็เช่นเดียวกัน เพราะเหตุนี้ชื่อว่า **ทิพฺพ** เพราะเป็นเช่นกับของทิพย์ เพราะได้มาด้วยทิพวิหารธรรม เพราะอันตนอาศัยอยู่ในทิพวิหารธรรมบ้าง เพราะรุ่งเรืองมากด้วยกำหนดอาโลกสัญญาบ้าง. ทั้งหมดพึงทราบโดยทำนองเดียวกันกับศัพทศาสตร์. ชื่อว่าทิพยจกฺขุเพราะมีจกฺขุเป็นทิพย์. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจกฺขุแจ่มแจ้งแม่ด้วยทิพยจกฺขุนั้น.

บัดนี้ พระสังคีติกาจารย์เพื่อจะกล่าวจกฺขุ ๕ อย่างโดยพิสดาร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **กถํ ภควา มฺสจฺกฺขุณา วิภูจฺกฺขุ** พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจกฺขุแจ่มแจ้งด้วยมังสจกฺขุ เป็นอย่างไรดังนี้.

พึงทราบความในบทนี้ว่า **มัสจกขุมฺหิ ภควโต ปญจ วณฺณา**
ลวิขฺชนฺติ สี ๕ สีมีในพระมังสจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ สี ๕ สี
ย่อมได้เฉพาะพระองค์ ในพระจักขุอันประกอบด้วยพระบารมีธรรมที่
สะสมมาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. บทว่า **นิโล จ วณฺโณ** สีเขียว คือสี
ดอกผักตบ. บทว่า **ปีตโก จ วณฺโณ** สีเหลือง คือสีดอกกระรณิการ์. บทว่า
โลหิตโก จ วณฺโณ สีแดง คือสีปีกแมลงทับ. บทว่า **กณฺโห จ วณฺโณ** สีดำ
คือสีดอกอัญชัน. บทว่า **โอหาโต จ วณฺโณ** สีขาว คือสีดาวประกายพริก.
บทว่า **ยตุล จ อกฺขิลอฺมานิ ปติฏฺฐิตานิ** คือ ขนพระเนตรทั้งหลายตั้งอยู่
เฉพาะที่ใด. บทว่า **นิลํ** ในบทนี้ว่า **ตํ นิลํ โหติ สุนิลํ** ที่นั้นมีสีเขียว
เขียวสนิทดังนี้ ท่านกล่าวโดยรวมไว้ทั้งหมด. บทว่า **สุนิลํ** คือ เขียวสนิท
เว้นช่องว่าง. บทว่า **ปาสาทิกํ** น่าชม คือให้เกิดความน่าชม. บทว่า
ทสฺสนิยํ น่าดู. บทว่า **อุมฺมารปฺปฺผลฺสมานํ** เหมือนดอกผักตบ คือเช่น
กับดอกบัวจงกลนี้. บทว่า **ตสฺส ปฺรโต** ต่อจากนั้น คือที่ข้างภายนอก
โดยรอบขนพระเนตรนั้น. บทว่า **ปีตกํ** สีเหลือง ท่านกล่าวรวบยอด.
บทว่า **สุปีตกํ** เหลืองนวล คือเหลืองสนิทเว้นช่องว่าง. บทว่า **อฺภยโต**
จ อกฺขิภูฏานิ เข้าพระเนตรทั้งสอง คือท่ายพระเนตรทั้งสองข้าง. บทว่า
โลหิตกานิ มีสีแดงกล่าวรวบยอด. บทว่า **สุโลหิตกานิ** คือ แดงสนิท
ไม่ปรากฏช่อง. บทว่า **มขฺเณ ภณฺหํ** ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ คือดำ
คล้ายดอกอัญชันตั้งอยู่กลางพระเนตร. บทว่า **สฺกณฺหํ** ดำงาม คือดำสนิท
เว้นช่องว่าง. บทว่า **อลฺลขํ** ไม่หมองมัว คือมีสิริ. บทว่า **สินิทฺธํ** สนิท
คือประณีต. บทว่า **อพาริฏฺฐกสฺमानํ** เหมือนสีสมอดำ คือเช่นกับ
ผลสมอดำที่เอาเปลือกออกแล้ว. บาลีว่า **อทุทวาริฏฺฐกสฺमानํ** เหมือนลูก

๑. ม. ภาทวาริฏฺฐกสฺमानํ คล้ายเมล็ดในผลมะคำดีควายที่เปลือกเปลือก.

ประจำตีควายดังนี้ก็มิ. อธิบายความบาลีนั้นว่า เช่นกับกาเป็ยกลุ่ม. บทว่า
โธทาค์ สีขาว ท่านกล่าวโดยรวม. บทว่า สุโวทาค์ ขาวงาม คือขาวสนิท
เช่นเงินกลมเว้นช่องว่าง. ท่านแสดงความเป็นสีขาวยิ่งด้วยสองบทว่า เสต
ปณฺฑริ คือ ขาวผ่อง. บทว่า ปากติเกน มํสจกฺขุณา คือ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้ามีพระมังสจกฺขุเป็นปกติ. บทว่า อตฺตภาวปริยาปนุเนน คือ อาศัย
อยู่ในพระวรกาย. บทว่า ปุรินฺสูริตกมฺมาภินิพฺพตฺเตน เกิดขึ้นเพราะ
สุจริตกรรมในภพก่อน คือเกิดขึ้นเพราะกรรมมีกายสุจริตเป็นต้น ใน
อตฺตภาพที่ เกิดแล้วในภพก่อน. บทว่า สมฺนุตา โยชนํ ปสฺสตี ทรงเห็น
โยชนหนึ่งโดยรอบ คือทรงเห็นที่อยู่ภายในฝาเป็นต้น ในที่โยชนหนึ่ง
ประมาณ ๔ คาบโดยรอบ เว้นจากเครื่องกีดกันด้วยมังสจกฺขุปกติ. บทว่า
ทิวา เจว รตฺตี คือ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน. บทว่า จตุรํกสมฺนุนาคโต
คือ มีมิดเต็มที่เว้นแสงสว่างประกอบด้วยองค์ ๔. บทว่า สุริโย จ อตฺตงฺ-
กมฺโถ พระอาทิตย์อัสดงคต คือพระอาทิตย์เกิดแสงกล้าตั้งขึ้นแล้วตกไป.
บทว่า กภาพกฺโข จ อุโปสโถ วันอุโปสธข้างแรม คือวันอุโปสธ
แรม ๑๕ ค่ำ ในกาฬปักข. บทว่า ติพฺโพ จ วนสฺสนฺโถ แแนวป่าทึบ
คือแนวไม้รกชัฏ. บทว่า มหา จ อกาลเมโฆ อพฺภุจฺจโถ อกาลเมฆใหญ่
ตั้งขึ้น คือพื้นหมอกดำใหญ่ตั้งขึ้น. บทว่า กุฑฺโถ วา ฝาก็ดี คือฝา
ก่อด้วยอิฐ. บทว่า กวณฺโถ วา บานประตูกี่ดี คือบานประตูและบานหน้าต่าง
ก็ดี. บทว่า ปากาโร วา กำแพงก็ดี คือกำแพงดินเหนียวเป็นต้นก็ดี.
ปพฺพโต วา ภูเขาที่ดี คือภูเขามีภูเขาดินเป็นต้นก็ดี. บทว่า คจฺฉํ วา
กอไม้ก็ดี คือกอไม้อ่อนก็ดี. บทว่า ลตา วา เถาวัลย์ก็ดี คือเถาวัลย์
มีสีดำเป็นต้นก็ดี. บทว่า อวารณํ รูปานํ ทสฺสนาย เป็นเครื่องบังการเห็น

รูปทั้งหลาย คือเป็นเครื่องกันเพื่อเห็นรูปารมณ์ทั้งหลาย. บทว่า เอกคิลผล
นิमितฺตํ กตฺวา คือ เอาเมล็ดงาเมล็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมาย. บทว่า คิลวาห
ปกฺขิเปยฺย คือ ไล่ส่งในเกวียนบรรทุกลง. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
กระพองช้างและเกวียนสองเล่ม ชื่อว่าวาหะ. บทว่า ตยฺยเวว คิลผล
อุทฺทเรยฺย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบเอาเมล็ดงานั้นแหละขึ้นมาได้ คือ
ทรงหยิบเมล็ดงาที่ทำเครื่องหมายไว้นั้นขึ้นมาได้.

บทว่า ทิพฺเพน จกฺขุณา นี้ มีความได้กล่าวไว้แล้ว. บทว่า วิสุทฺ-
เธน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ คือด้วยการเห็นจุดและอุปบัติอันบริสุทธิ์
เพราะเหตุมีทิกฺขุบริสุทธิ์ จริงอยู่ ผู้ใดเห็นเพียงจุดอย่างเดียว ไม่เห็น
อุปบัติ ผู้นั้นชื่อว่ายอมถือเอาซึ่งอุจเฉททิกฺขุ. ผู้ใดเห็นอุปบัติอย่างเดียว
ไม่เห็นจุด ผู้นั้นชื่อว่ายอมถือเอาซึ่งสัสสตทิกฺขุ เพราะปรากฏสัตว์เกิดใหม่.
ส่วนผู้ใดเห็นทั้งสองอย่างนั้น เพราะผู้้นั้นก้าวล่วงทิกฺขุแม้ทั้งสองอย่างนั้น
เสีย ฉะนั้น ความเห็นของเขาจึงเป็นเหตุแห่งความเห็นบริสุทธิ์. ส่วน
พระพุทฺธบุตรทั้งหลายยอมเห็นทั้งสองอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
ความเห็นชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะเป็นเหตุแห่งความเห็นบริสุทธิ์. เห็นความ
บริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ เพราะเห็นรูปล่วงอุปจารของมนุษย์. อีก
อย่างหนึ่ง ฟังทราบฯ ชื่อว่าล่วงจักขุของมนุษย์ เพราะล่วงมังสจักขุอัน
เป็นของมนุษย์. ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์นั้น. บทว่า
สตฺเต ปสฺสูติ ทรงเห็นหมู่สัตว์ คือทรงแลดูหมู่สัตว์ คุจมนุษย์ทั้งหลาย
ดูด้วยตาเนื้อฉะนั้น. ในบทว่า จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน นี้ ฟังทราบ
ความดังนี้ ในขณะจุดก็ดี ขณะอุปบัติก็ดี ไม่สามารถจะเห็นได้ด้วยทิพย-
จักขุ ท่านประสงค์เอาว่า ก็สัตว์เหล่าใดใกล้จะจุด จักจุดเดี๋ยวนี้ สัตว์

เหล่านั้นก็กำลังจุติอยู่. ส่วนสัตว์เหล่าใดถือปฏิสนธิและเกิดแล้วในทันที สัตว์เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่. ท่านแสดงไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรง เห็นสัตว์เหล่านั้นที่กำลังจุติ และกำลังอุปบัติ. บทว่า **หิเน เเลว** คือเลว เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โมหะ. ประณีตตรงกันข้ามกับเวลานั้น. บทว่า **สุวณฺเณ** มีผิวพรรณดี คือมีผิวพรรณน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าเอ็นดู เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โอทสะ. ผิวพรรณชั่วตรงกันข้ามกับผิวพรรณดีนั้น คือมีรูปพิกลตรงข้ามกับรูปสวย. บทว่า **สุกเต** ได้ดี คือมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โลภะ. บทว่า **ทุกฺคเต** ได้ชั่ว คือยากจน ไม่มีข้าวและน้ำ เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โลภะ. บทว่า **ยถากมฺมุเป** หมูสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม คือเข้าถึงกรรมที่ตน สะสมไว้.

ในบทเหล่านั้น ท่านกล่าวถึงกิจของทิพยจักขุ ด้วยบทมีอาทิว่า **จวมานเ** อันมีในบทก่อน. แต่ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงกิจ คือความรู้หมู่มุสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม. นี้เป็นลำดับของการเกิดขึ้นแห่งญาณนั้น ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ เจริญอาโลกสัญญามุ่งถึงนรก เห็นหมู่มุสัตว์นรกกำลัง เสวยทุกข์ใหญ่. การเห็นนั้นเป็นกิจต้องทิพยจักขุเท่านั้น. ภิกษุนั้นกระทำ ไว้ในใจอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่านี้ทำกรรมอะไรไว้หนอจึงเสวยทุกข์นี้ ดังนี้. ลำดับนั้น ภิกษุนั้นก็เกิดญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ว่า เพราะทำกรรม อย่างนี้ ๆ ดังนี้. อนึ่ง ภิกษุเจริญอาโลกสัญญามุ่งสู่เทวโลกในเบื้องบน เห็นหมู่มุสัตว์ในสวนนันทวัน มิสสกวันและปารุสกวันเป็นต้น เสวยมหา- สมบัติอยู่. แม้ความเห็นนั้นก็เป็นกิจของทิพยจักขุเหมือนกัน. ภิกษุนั้น กระทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้หนอ จึงเสวยสมบัติ นี้ ดังนี้. ลำดับนั้น ภิกษุนั้นก็เกิดญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ว่า

เพราะทำกรรมอย่างนี้ ๆ ดังนี้. นี้ชื่อว่า ยถากัมมุปลญาณ (รู้ว่าสัตว์เป็นไปตามกรรม). ญาณนี้ไม่มีบริกรรมต่างหาก. ญาณนี้ฉันใด แมื่อนาคตั้งสญาณ ก็ฉันนั้น. เพราะว่าญาณเหล่านั้นมีทิพยจักขุเป็นบาท จึงย่อมสำเร็จพร้อมกับทิพยจักขุนั้นเอง.

บทว่า อิม ในบทมีอาทิว่า อิม วต โภญโต สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นคำแสดงถึงการเห็นด้วยทิพยจักขุ บทว่า วต เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งความเศร้า. บทว่า โภญโต คือ ผู้เจริญ. ชื่อว่า ทูจริต เพราะประพฤติชั่วหรือประพฤติประทุษร้าย เพราะมีใจเฝ้าด้วยกิเลส. ชื่อว่า กายทูจริต เพราะประพฤติชั่วทางกาย หรือประพฤติชั่วเกิดแต่กาย. แม้ในบทนอกนี้ก็ฉันนี้เหมือนกัน. บทว่า สมนุภาคตา คือ มีความพร้อม.

บทว่า อริยานํ อุปวาทกา ตีเตียนพระอริยเจ้า คือเป็นผู้ประสงคความพินาศต่อพระอริยเจ้าผู้เป็นพุทธะ ปัจเจกพุทธะ และสาวกพุทธะ โดยที่สุดแม้พระโศดาบันผู้เป็นคฤหัสถ์ กล่าวตีเตียนด้วยอันติมวัตถุ (โทษมีในที่สุด) หรือด้วยกำจัดคุณ. ท่านอธิบายว่า ได้แก่ดำ ตีเตียน. กล่าววาทิกิษุเหล่านี้ไม่มีสมณธรรม กิษุเหล่านี้ ไม่ใช่สมณะ ดังนี้ ชื่อว่าตีเตียนด้วยอันติมวัตถุ. กล่าววาทิกิษุเหล่านี้ไม่มีฉาน วิโมกข์ มรรค หรือผล ดังนี้ ฟังทราบวาท ชื่อว่าตีเตียนด้วยกำจัดคุณ อนึ่ง กิษุนั้นรู้ที่อยู่ก็ดี ไม่รู้ที่อยู่ก็ดี ฟังตีเตียน ย่อมเป็นอันตีเตียนพระอริยเจ้าแม้ทั้งสองอย่างนั้น. กรรมหนัก เช่นอนันตริยกรรม ที่ห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ยังแก้ไขได้. เพราะฉะนั้น ผู้ใดตีเตียนพระอริยเจ้า ผู้นั้นควรไป หากตนเป็นผู้ใหญ่กว่า ควรนั่งน้อมกาย แล้วกล่าวขอขมาว่า ผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กระท่าน ขอท่านได้ยกโทษให้แก่ผมด้วยเถิด ดังนี้ หากตนอ่อนกว่าพึงไหว้ น้อมกาย

ประคองอัญชลี แล้วขอขมาว่า กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ ขอพระคุณเจ้าโปรดยกโทษให้แก่กระผมด้วยเถิด ดังนี้. แม้หากว่าท่านไปที่อื่น ควรไปเองหรือส่งสัทธาวิหาริกเป็นต้นไป ให้ท่านยกโทษ. หากไม่สามารถจะไปได้หรือไม่สามารถจะส่งไปได้. ก็ไปหาภิกษุที่อยู่ในวิหารนั้น หากว่าภิกษุเหล่านั้นอ่อนกว่า ฟุ้งนึ่งน้อมกาย หากแก่กว่าควรปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วในภิกษุผู้ใหญ่แล้ว แล้วกล่าวขอขมาว่า ท่านผู้เจริญ กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กะพระคุณเจ้าชื่อโน้น ขอพระคุณเจ้านั้นจงยกโทษให้แก่กระผมด้วยเถิด ดังนี้. แม้เมื่อไม่ขอขมาต่อหน้า ก็ควรทำเช่นเดียวกัน. หากภิกษุเที่ยวไปรูปเดียว ที่อยู่ที่ไปของภิกษุนั้นไม่ปรากฏ. ฟุ้งไปหาภิกษุผู้ฉลาดรูปหนึ่ง แล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กะท่านผู้มีอายุชื่อโน้น เมื่อกระผมนึกไป ๆ ถึงท่านก็มีความเคืองร้อน กระผมจะทำอย่างไรดี. ภิกษุผู้ฉลาดรูปนั้นก็จิกกล่าวว่า คุณอย่าคิดมากไปเลย พระเถระยกโทษให้แก่คุณ ขอให้คุณสงบใจเสียเถิด. ฟุ้งประคองอัญชลี มุ่งตรงไปยังทิศที่พระอริยเจ้านั้นไป แล้วฟุ้งกล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดยกโทษเถิด ดังนี้. คิดว่า พระอริยเจ้านั้นนิพพานไปแล้ว ควรไปยังที่ตั้งเดียวกับที่ท่านนิพพาน แล้วไปขอขมาจนถึงอัฐิที่บรรจุไว้. เมื่อทำอย่างนี้แล้ว จึงเป็นอันไม่ห้ามสวรรค์ไม่ห้ามมรรค ย่อมเป็นเหมือนเดิมนั่นเอง.

บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกา** คือ มีความเห็นวิปริต. บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกมม-**
สมาทาน ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ คือยึดถือการกระทำต่าง ๆ
หลายอย่างด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ อนึ่ง ผู้ใดชักชวนแม้ผู้อื่นในกายกรรม
เป็นต้น อันเป็นมูลแห่งมิจฉาทิฏฐิ ผู้นั้นก็ชื่อว่า เป็นผู้ยึดถือการกระทำ
ต่าง ๆ หลายอย่าง. อนึ่ง ในบทนี้ แม้เมื่อมิจฉาทิฏฐิสังเคราะห์ด้วยการ

ถือเอาวจีทุจริต และด้วยการถือเอาโมทนทุจริตในการคติเตียนพระอริยเจ้า ค่ำกล่าวของทั้งสองอย่างเหล่านั้นพึงทราบว่าเป็น เพื่อแสดงความมีโทษมาก เพราะผู้คติเตียนพระอริยเจ้าเป็นผู้มีโทษมาก เช่นเดียวกับอนัตตริยกรรม

แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา พึงให้ผู้อื่นยินดีในทิฏฐุธรรมด้วย แม้นั้นใด ดูก่อนสารีบุตร ข้อนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น เรากล่าวว่าผู้ไม่ละคำพูดนั้น ไม่ละจิตนั้น ไม่สละคืนทิฏฐินั้นเก็บสะสมไว้ เหมือนยินดีในนรก.**

ไม่มีอย่างอื่นที่มีโทษมากกว่ามิจฉาทิฏฐิเลย. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง.**

บทว่า **กายสุส เกทา** กายแตก คือสละชั้นที่ยังมีชีวิตอยู่. บทว่า **ปรมฺมรณฺหา** เมื่อตายไป คือยึดชั้นอันจะเกิดในลำดับนั้น . อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **กายสุส เกทา** คือ ตัดชีวิตินทรีย์. บทว่า **ปรมฺมรณฺหา** เบื้องหน้าแต่จุติจิต. บทว่า **อปายํ** เป็นต้น เป็นไวกพจน์ของนรกทั้งหมด. เพราะว่านรกชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากความเจริญที่สมมติว่าบุญ อันเป็นเหตุแห่งสวรรค์และนิพพาน หรือเพราะไม่มีความเจริญแห่งความสุขทั้งหลาย. นรกชื่อว่า **ทุกฺติ** เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของทุกข์. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า **ทุกฺติ** เพราะเกิด คือถึงด้วยกรรมชั่วอันมากไปด้วยโทษ. นรกชื่อว่า **วินิปาตะ** เพราะเป็นที่ที่อวัยวะน้อยใหญ่แตกพินาศไป. ชื่อว่า **นิริยะ** เพราะเป็นที่ที่ไม่มีมีความเจริญที่รู้กันว่าเป็นความชอบใจ.

ท่านแสดง **กำเนิดเดียรัจฉาน** ด้วย **อปาย ศัพท**. จริงอยู่ **กำเนิด**
เดียรัจฉาน ชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจาก **สุคติ** ไม่ชื่อ **ทุกคติ**. เพราะ
ยังเป็นที่เกิดของนาคราชเป็นต้น ผู้มีศักดิ์ใหญ่.

ท่านแสดง **ปิตติวิสัย** (ที่อยู่ของเปรต) ด้วย **ทุกคติ ศัพท**. จริงอยู่
ปิตติวิสัย ชื่อว่า **อบายและทุกคติ** เพราะปราศจากสุคติและเพราะไปหา
ทุกข์ ส่วนนรกชื่อว่า **วินิบาต**. ส่วนวินิบาตไม่ชื่อว่า **ปิตติวิสัย** เพราะ
ไม่ตกไปเช่นอสุร.

ท่านแสดง **อสุรกาย** ด้วย **วินิบาต ศัพท**. จริงอยู่ **อสุรกาย** นั้นชื่อว่า
อบายและทุกคติ ตามความที่กล่าวไว้แล้ว และท่านเรียกว่า **วินิบาต** เพราะ
ตกไปทั้งร่างกาย.

ท่านแสดง **นรก** มีหลายอย่าง มีอเวจีเป็นต้น ด้วย **นิรย ศัพท**.
บทว่า **อุปฺปนฺนา** เข้าไปถึงแล้ว. ในบทนั้นท่านประสงค์เอาว่าเกิดแล้ว.

พึงทราบธรรมฝ่ายขาวโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว. แต่ความต่าง
กันมีดังต่อไปนี้. ในบทนั้น แม้นุชชคติท่านก็สงเคราะห์ด้วย **สุคติ ศัพท**.
เทวดาก็เหมือนกันท่านสงเคราะห์ด้วย **สัคค ศัพท**. ในบทนั้น ชื่อว่า **สุคติ**
เพราะมีทางไปดี. ชื่อว่า **สัคคะ** เพราะเลิศไปด้วยอารมณ์มีรูปเป็นต้นดี.
แม้ทั้งหมดนั้นมีความว่า ชื่อว่า **โลก** เพราะแตกสลาย. บททั้งปวงว่า
อิตติ ทิพฺเพน จกฺขุณา เป็นต้นเป็นคำสรุป. ความสังเขปในบทนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นด้วยทิพยจักขุด้วยประการฉะนี้แล.

ทิพยจักขุญาณ ข้อมเป็นไปในอารมณ์ ๔ ด้วยอำนาจแห่งปริตต-
อารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์และพหิททอารมณ์. ยถากัมมุ-

ปกญาณ ย่อมเป็นไปในอภยธรรม ๕ ด้วยอำนาจแห่งปริตตอภยธรรม
มหัคคตอภยธรรม อตีตอภยธรรม อัชฌัตตอภยธรรม และพหิททอภยธรรม
อนาคตังสญาณ ย่อมเป็นไปในอภยธรรม ๘ ด้วยอำนาจแห่งปริตตอภยธรรม
มหัคคตอภยธรรม อัปปมาณอภยธรรม มรรคอภยธรรม อนาคตอภยธรรม
อัชฌัตตอภยธรรม พหิททอภยธรรม และนวัตตัพพอภยธรรม.

บทว่า อากงฺขมาโน จ ภควา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภณา
อยู่. บทว่า เอกมปิ โลกาตุ ปสฺเสยฺย พิงฺทรงเห็นแม่โลกาตุหนึ่ง
คือพิงฺทรงเห็นจักรวาลหนึ่ง. ในบทว่า สหสฺสิมปิ จุพฺนิกา แม่โลกาตุ
พินหนึ่งเป็นส่วนเล็กนี้ พิงฺทราบดังต่อไปนี้ โลกาตุนี้ชื่อว่าพินหนึ่ง
เป็นส่วนเล็กในอากาศสถานว่า

โลกทรงไว้ซึ่งโลกาตุพินหนึ่ง ตลอดเวลาที่พระจันทร์
และพระอาทิตย์ยังเดินอยู่ ยังสว่างไสว หมุนไปทั่วทิศ
อำนาจของท่านย่อมเป็นไปในโลกนี้.

บทว่า จุพฺนิกํ คือ เล็กน้อย. ในบทว่า ทฺวิสหสฺสิมปิ มชฺฌิมิกํ
โลกาตุ แม่โลกาตุสองพินเป็นส่วนปานกลางนี้ พิงฺทราบความดังนี้
ปริมาณจักรวาลล้านหนึ่งคุณจักรวาลพินหนึ่ง ด้วยส่วนของพิน รวมเป็น
หนึ่งล้าน ชื่อว่าโลกาตุสองพินเป็นส่วนปานกลาง. ด้วยโลกาตุนี้
ท่านแสดงถึงเขตอันเป็นกำเนิดของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. จริงอยู่ ที่
ประมาณเท่านี้ย่อมห้วนไหว ในวันเคลื่อนจากเทวโลกในภพสุดท้ายของ
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย แล้วถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ในวันประสูติ
จากครรภ์ ในวันเสด็จออกผนวช และในวันตรัสรู้ ในวันแสดงพระธรรม-
จักกัปปวัตตนสูตร ในวันปลงอายุสังขาร และในวันเสด็จปรินิพพาน.

บทว่า **ติสหสุตฺติ มหาสสุตฺติมฺปิ โลกธาตุ โลกธาตุสามพัน** เพราะ
คุณด้วยหลายพัน แม้โลกธาตุหลายพัน คือชื่อว่า **มหาสสุตฺติ** หลายพัน
เพราะคุณโลกธาตุตั้งแต่พันหนึ่ง สามพันที่สาม พันที่หนึ่ง แล้วคุณโลก-
ธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนปานกลาง. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านแสดงถึงโลกมี
ปริมาณแสนโกฏิจักรวาล. อนึ่ง พระคณกปุตตติสสเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า
นั่น ไม่ใช่ปริมาณของโลกธาตุสามพันและหลายพัน เพราะปริมาณนี้ ชื่อว่า
โลกธาตุสามพันหลายพัน เป็นความมงายในการท่องบ่นของอาจารย์
ทั้งหลาย เป็นที่เลื่อมของวจา เป็นที่กำหนดจักรวาลล้านโกฏิ. ก็ด้วย
เหตุมีประมาณเพียงเท่านี้ เป็นอันท่านแสดงถึงอาณาเขตของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. อานุภาพของอาภูยานาฎิยปริตร อิติกิลิปริตร ฐชคคปริตร โพช-
ฌังคปริตร ชันธปริตร โมรปริตร เมตตปริตร และรัตนปริตร ย่อม
แผ่ไปในระหว่างนี้. บทว่า **ยาตา วา ปน อากงฺเขยฺย** คือ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงปรารภนาเท่าใด. ด้วยบทนี้เป็นอันท่านแสดงวิสัยเขต
(เขตของวิสัย) จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีการกำหนดปริมาณของ
วิสัยเขต. พระสังคีติกถาจารย์ นำข้ออุปมาในความไม่มีวิสัยเขตนี้มา ดัง
ต่อไปนี้.

หากใคร ๆ เอาเมล็ดฝักกาดมาให้เต็มในแสนโกฏิจักรวาล ตลอดถึง
พรหมโลก แล้วเอาเมล็ดฝักกาดเมล็ดหนึ่งใส่ลงในจักรวาลหนึ่งทางทิศ
ตะวันออก เมล็ดฝักกาดเหล่านั้นแม้ทั้งหมดก็ถึงความสิ้นไป ส่วนจักรวาล
ทั้งหลายทางทิศตะวันออกไม่สิ้นไป. แม้ในทิศใต้เป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือน
กัน. ชื่อว่าความไม่มีวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในการกำหนดประมาณ
นั้นย่อมไม่มี. บทว่า **ดาวตกํ ปสฺเสยฺย** คือ ฟังทรงเห็นได้เท่านั้น.

ทิพยจักขุกถาถึบลงด้วยบทว่า ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ
อย่างนี้.

บทว่า ถถิ ภควา ปญญาจกขุนา วิวญจกขุ พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร คือมีพระจักขุอันปัญญา
จักขุไม่ปิดแล้วด้วยเหตุไร.

บทว่า มหาปญฺโธ ปุถุปญฺโธ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีปัญญามาก
มีปัญญากว้างขวางเป็นต้น. บทสุดท้าวว่า ตตฺถ อติโรจติ ยทิทํ ปญฺญา
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไพโรจน์ยิ่ง ด้วยพระปัญญาในที่นั้น ดังนี้ มีความ
ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

บทว่า พุทฺธจกขุนา ด้วยพุทธจักขุ คือด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ
(ปรึกษากำหนดรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) และ
ด้วยอาสยานุสยญาณ (ปรึกษากำหนดรู้ธรรมาศัยดีแล้ว และอนุสัยกิเลสอัน
นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย). มีญาณสองเหล่านี้ จึงชื่อว่า
พุทธจักขุ. สัพพัญญุตญาณ ชื่อว่าสมันตจักขุ (จักขุรอบตอบ). มรรค-
ญาณ ๓ ชื่อว่าธรรมจักขุ. บทว่า โลกํ โวโลเกนุโต อทุกฺส สตุเต คือ
ทรงตรวจดูโลก ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย. พึงทราบความในบทว่า อปฺปฺร-
ชกฺเข มีกิเลสเป็นเพียงคั่งธุลิน้อยเป็นต้น ธุลิมิราคะเป็นต้น ในปัญญาจักขุ
โดยนัยที่กล่าวแล้วของสัตว์เหล่าใดน้อย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามีกิเลสน้อย.
ธุลิมิราคะเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้นมาก สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามีกิเลสเพียงคั่ง
ธุลิมาก. อินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นของสัตว์เหล่าใดกล้า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า
มีอินทรีย์กล้า. อินทรีย์เหล่านั้นของสัตว์เหล่าใดอ่อน สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามี
อินทรีย์อ่อน. อาการศรัทธาเป็นต้นเหล่านั้นของสัตว์เหล่าใดดี สัตว์เหล่านั้น

ชื่อว่ามิอาการดี. สัตว์เหล่าใดกำหนดเหตุที่กล่าวแล้วสามารถรู้ได้โดยง่าย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าแนะนำได้โดยง่าย. สัตว์เหล่าใดเห็นปรโลกและวิภูฏะ โดยความเป็นภัย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าเห็นภัยในปรโลกและวิภูฏะ. บทว่า **อุปฺปลินฺย** คือ ในกอบัว. แม้ในบทนอกนี้ก็มีย่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนฺุต** **นิมฺมุคฺคโปสฺสินี** คือ จมอยู่ในน้ำอันน้ำหล่อเลี้ยงไว้. บทว่า **อุทฺทา** **อจฺจุคฺคมฺม** **ติฏฺฐนฺติ** โผล่ขึ้นจากน้ำ คือตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในดอกบัวเหล่านั้น ดอกบัวใดโผล่ขึ้นพ้นน้ำ ดอกบัวนั้นรอดต้องแสงพระอาทิตย์ ก็จะบานในวันนี้. ดอกบัวใดตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวนั้นจะบานในวันรุ่งขึ้น. ดอกบัวใดยังไม่พ้นจากน้ำจมอยู่ในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้ ดอกบัวนั้นจะบานในวันที่สามนั้นแล. ดอกบัวใดไม่บานเลยก็จักเป็นอาหารของปลาและเต่าไปเท่านั้นเอง ดอกบัวนั้นท่านแสดงไว้ว่ามีได้ยกขึ้นสู่บาติ แต่ก็ควรนำมากล่าวไว้.

ท่านแสดงถึงบุคคล จำพวก คืออุคฺคมติตฺตญฺญ วิปจิตฺตญฺญ เนยยะ ปทปฺรมะ เหมือนดอกบัว ๔ ชนิดฉะนั้น. บุคคลใดรู้ธรรมในเวลาที่ท่านยกขึ้นมากล่าว บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **อุคฺคมติตฺตญฺญ**.

บุคคลใด เมื่อท่านขยายความโดยพิสดารแห่งภายิตที่ยกขึ้นกล่าว โดยย่อ จึงรู้ธรรม บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **วิปจิตฺตญฺญ**.

บุคคลใด สอบถามใส่ใจ เสพคบนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงรู้ธรรม บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **เนยยะ**.

บุคคลใด แม้บอกมาก กล่าวมาก ทรงไว้มาก สอนมาก ก็ไม่รู้ ธรรมในชาตินั้น บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **ปทปฺรมะ**.

ในบุคคลเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูหมิ่นโลกธาตุ เช่นกับดอกบัวเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงอย่างนี้ว่า วันนี้

อุคคตัตถัญญจะบาน วันนีวิปจิตถัญญจะบาน ดังนี้. พระธรรมเทศนาของ พระผู้มีพระภาคเจ้า จะสำเร็จประโยชน์แก่บุคคล ๓ จำพวกในอรรถภาพ นี้แล พระธรรมเทศนาก็จะเป็นวาสนาแก่บุคคลผู้เป็นปทปรมะในอนาคต.

พึงทราบความในบทว่า **ราคจริโต** เป็นราคจริตเป็นต้นนี้ ดังนี้ ชื่อว่าเป็นราคจริต เพราะมีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความกำหนด. ชื่อว่าเป็นโทสจริต เพราะมีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความประทุษร้าย. ชื่อว่าเป็นโมหจริต เพราะมีความประพฤติด้วยความหลง. ชื่อว่าเป็นวิตกจริต เพราะมีความประพฤติในอารมณ์ ด้วยความวิตกด้วยความ ตริก. ชื่อว่าเป็นศรัทธาจริต เพราะมีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความ เชื่อง่าย. ชื่อว่าเป็นญาณจริต เพราะมีความประพฤติเป็นความรู้ ประพฤติ ด้วยความรู้ ประพฤติโดยความรู้ หรือประพฤติเพื่อความรู้. บทว่า **ราคจริตสุต** แก่บุคคลผู้เป็นราคจริต คือราคะหนา ราคะจัด. แม้บทอื่น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อสุภกถิ กเถติ** ตรัสอสุภกถา คือทรงบอกกถาปฏิสังขต ด้วยอสุภะ ๑๐ อย่าง มีอุทฐมาตกะ (ขึ้นอีก) เป็นต้น. ดังที่พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ควรเจริญอสุภะเพื่อละราคะ ดังนี้. บทว่า **เมตตาทา- ภาวนิ อัจจุขติ** คือ ตรัสบอกเมตตาทาภาวนา คือตรัสเมตตาทาภาวนาอันจับจิต. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **พึงเจริญเมตตา เพื่อละพยาบาท** ดังนี้.

บทว่า **อุทฺทเทส** ในการเรียน คือในการท่องบ่น. บทว่า **ปริ- ปุจฺจาย** ในการไต่ถาม คือในการกล่าวเนื้อความ. บทว่า **กาเลน ฐมฺมสุตฺวาน** ในการฟังธรรมตามกาล คือในการฟังปริยัติธรรมให้ยังใน

เวลาเรียน. บทว่า **ธมฺมสากัจฉา** ในการสนทนาธรรม คือในการสนทนากับผู้อื่น. บทว่า **คฺรุสํวเส** ในการอยู่ร่วมกับครู คือในการเข้าใกล้ครู. บทว่า **นิเวเสติ** ให้อยู่ คือให้ตั้งอยู่ในสำนักของอาจารย์. บทว่า **อานปานสฺสตี** กเถติ บอกอานาปานสติ คือบอกกรรมฐานสัมปยุตด้วยอานาปานสติ (กำหนดลมหายใจเข้าออก) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **พึงเจริญอานาปานสติเพื่อกำจัดวิตก**. บทว่า **ปาสาทนียํ** นิมิตฺตํ **อาจิกฺขติ** ตฺรัสบอกระพุทธอื่น เป็นนimitฺติ คือตรัสบอกพระสูตรอื่นให้เกิดความเลื่อมใส มีจุลเวทลสูตรและมหาเวทลสูตร เป็นต้น.

บทว่า **พุทฺธสุโพธิ** ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทฺธเจ้า คือการตรัสรู้ความเป็นพุทฺธะของพระผู้มีพระภาคพุทฺธเจ้า. บทว่า **ธมฺมสุทฺทมํ** ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม คือความที่โลกุตรธรรม ๘ อย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว. บทว่า **สงฺสฺสปฏิบัติ** การปฏิบัติของพระสงฆ์ คือการปฏิบัติดี มีการปฏิบัติชอบของพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก.

บทว่า **สีลาณิ จ อตฺตโน** สีลของตน คือทรงบอกศีลอันเป็นของตน. บทว่า **วิปฺสฺสนานิมิตฺตํ** ธรรมอันเป็นนimitฺตแห่งวิปฺสฺสนา คือทรงบอกธรรมอันปฏิสังยุตด้วยวิปฺสฺสนา มีความเกิดและความดับเป็นต้น. บทว่า **อนิจฺจาการํ** มีอาการไม่เที่ยง คือมีอาการมีแล้วไม่มี. บทว่า **ทุกฺขการํ** มีอาการเป็นทุกข์ คือมีอาการบีบคั้น คือความเกิดและความดับ. บทว่า **อนตฺตการํ** มีอาการไม่เป็นไปในอำนาจ.

บทว่า **เสเต** ยถา **ปพฺพตมฺพุทฺธนิฏฺฐิโต** คือ บรูษยีนอยู่บนยอดภูเขาสิลาหนาทิบ. เมื่อขึ้นบนภูเขานั้นก็ไม่มีกิจที่จะขึ้นต้นไม้เพื่อดูเลย. บทว่า

ตถุปมัม เปรียบเหมือนภูเขานั้น คือเปรียบด้วยภูเขาศิลาอันปฏิภาคกันนั้น.
ในบทนี้มีความสังเขปดังต่อไปนี้

บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดเขาศิลา ฟังเห็นหมู่ชน
โดยรอบฉันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดี
คือมีปัญญาประเสริฐ มีพระจักขุโดยรอบ พระองค์มี
ความโศกไปปราศแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วย
ธรรม สำเร็จด้วยปัญญา ของทรงพิจารณาไคร่ครวญ
ไตร่ตรองถึงหมู่ชนผู้อาศัยด้วยความโศก และถูกชาติ
ชราครอบงำแล้วฉันนั้น.

ในบทนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายทำพื้น
ที่อันใหญ่โดยรอบเชิงภูเขา แล้วปลุกกระท่อมไว้ที่แนวพื้นที่อันเหมาะแก่
การเพาะปลูก ณ ที่นั้น นึกก่อไฟในเวลากลางคืน และฟังมีความมืด
ประกอบด้วยองค์ ๔ ที่นั้นเมื่อบุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดภูเขานั้นมองดู
พื้นที่ พื้นที่ไม่ปรากฏ แนวเพาะปลูกไม่ปรากฏ กระท่อมไม่ปรากฏ
มนุษย์ที่นอนในกระท่อมไม่ปรากฏ ปรากฏแต่เพียงเปลวไฟในกระท่อม
ฉันใด เมื่อพระตถาคตทรงขึ้นสู่ธรรมปราสาททรงตรวจดูหมู่สัตว์ สัตว์
เหล่าใดไม่ทำความดีไว้ สัตว์เหล่านั้นแม้ฉันใด ข้าพระพุทธเจ้าเบื้องขวาใน
วิหารเดียวกัน ก็ไม่มาสู่คลองแห่งพุทธจักขุ เหมือนลูกศรที่ซัดไปใน
ตอนกลางคืนฉะนั้น ส่วนสัตว์เหล่าใด ทำความดีไว้ เป็นเวไนยบุคคล
สัตว์เหล่านั้นแม้อยู่ไกลพระตถาคตก็ย่อมมาสู่คลองพุทธจักขุ สัตว์เหล่านั้น
ดุจไฟ และดุจภูเขาหิมวันตะ. ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนภูเขา
หิมวันตะ อสัตบุรุษทั้งหลายไม่ปรากฏในที่นี้ เหมือน
ลูกศรที่ซัดไปในตอนกลางคืนฉะนั้น.

พึงทราบความในบทว่า สัพพญญุตถาณํ พระสัพพัญญุตญาณนี้
ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า สัพพัญญู เพราะรู้ทั่วถึงสิ่งทั้งปวงอันเป็นคลองแห่งธรรม
ที่ควรแนะนำ ๕ ประการ. ธรรมทั้งปวงมีประเภทเป็นสังขตธรรมและ
อสังขตธรรม ชื่อว่าเป็นคลองแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ๕ ประการ คือ
สังขาร ๑ วิการ ๑ ลักษณะ ๑ นิพพาน ๑ บัญญัติ ๑ ความเป็นแห่ง
สัพพัญญู ชื่อว่า สัพพัญญูตา. สัพพัญญูตานั่นเอง คือถาณํ ควรจะกล่าว
ว่า สัพพญญุตถาณํ ท่านก็กล่าวว่ สัพพญญุตถาณํ. บทว่า สัพพญญู
รู้สิ่งทั้งปวง คือพึงถึงเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ๕ อย่าง คือกมสัพพัญญู (รู้สิ่ง
ทั้งปวงตามลำดับ) ๑. สกีสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงคราวเดียว) ๑. สตต-
สัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงเนื่องๆ) ๑. สัตตีสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงตาม
ความสามารถ) ๑. ญุตสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงที่รู้แล้ว) ๑.

ในสัพพัญญู ๕ อย่างนั้น เพราะไม่มีกาลอันจะรู้สิ่งทั้งปวงตามลำดับ
จึงไม่ชื่อว่า กมสัพพัญญู. เพราะไม่มีการยึดถืออารมณ์คราวเดียว จึง
ไม่ชื่อว่า สกีสัพพัญญู. เพราะมีจิตมีอารมณ์แน่นอนในจักขุวิญญูญาณ
เป็นต้น เพราะดับภวังคจิต และเพราะไม่มีการประกอบ จึงไม่ชื่อว่า
สตตสัพพัญญู. เพราะสามารถรู้สิ่งทั้งปวงโดยไม่เหลือ พึงเป็นสัตต-
ิสัพพัญญู หรือเพราะรู้แจ้งธรรมทั้งปวง พึงเป็นญุตสัพพัญญู. การ
รู้สิ่งทั้งปวงไม่มีในสัตตีสัพพัญญู ด้วยประการฉะนี้. แม้ชื่อนั้นก็ไม่ถูก

เพราะท่านกล่าวไว้ว่า สิ่งอะไร ๆ ในโลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้นไม่เห็น ย่อมไม่มี ฯลฯ เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่าผู้มีสมันตจักขุ. ญาตัสัพพัญญุนั้นแลถูก. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้สัพพัญญุ ย่อมมี โดยกิจ โดยไม่หลง โดยสำเร็จแต่การณะ โดยอาศัยอวัชชนะ. บทว่า เตน ฌาเณน ด้วยญาณนั้น ก็คือด้วยญาณอันรู้สิ่งทั้งปวงนั้น. เพื่อสำเร็จความเป็นสัพพัญญุโดยปริยายอื่นอีก ท่านจึงกล่าวคาถาว่า น ตสฺส ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น ตสฺส อธิฏฐมิมชฺชติ กิณฺจิ อะไร ๆ ในโลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระตถาคตไม่เห็นย่อมไม่มี ความว่า อะไร ๆ ในไตรโลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็นในกาลปัจจุบันนี้ แม้ประมาณน้อยย่อมไม่มี. บทว่า อตฺถิ นี้ เป็นบทอาขยาต เป็นไปในปัจจุบันแล. ด้วยบทนี้ ท่านจึงแสดงเวลาที่ธรรมทั้งปวงอันเป็นไปในปัจจุบันกาล อันพระตถาคตรู้แล้ว. ก็ในคานานี้ประกอบ ๘ เข้าไป เพื่อสะดวกในการแต่งคาถา. อโถ ศัพท์ ในบทว่า อโถ วิญฺญาตํ อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้ นี้เป็นนิบาตลงในความรับรองคำพูด. บทว่า อวิญฺญาตํ มีปาฐะที่เหนือว่า ธรรมชาติอะไร ๆ ชื่อว่า อันพระพุทฺธญาณไม่รู้แจ้ง อันเป็นกาลในอดีต มิได้มี. แม้เว้นปาฐะที่เหนือในการถือเอา อตฺถิ ศัพท์ อันเป็นอพยยศัพท์ ก็ควรเหมือนกัน. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงถึงเวลาที่ธรรมทั้งปวง อันเป็นอดีตกาลอัน พระตถาคตรู้แล้ว. บทว่า อชานิตพฺพํ ไม่ควรรู้ คือธรรมชาติที่ไม่ควรรู้ อันเป็นอนาคตกาล จักไม่มีหรือย่อมไม่มี. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงถึงเวลาที่ธรรมทั้งปวงอันเป็น

อนาคตกาล อันพระตถาคตทรงรู้แล้ว. อ อักษรในบทว่า อชานิตพุพ
นี้ เพียงเป็นวิเสสนะของกิริยารู้นั่นเอง.

ในบทว่า สพุพ อภิญญาติ ยทตฺติ เนยฺยิ พระตถาคตทรงทราบ
แล้วซึ่งธรรมชาติ ที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด นี้พึงทราบดังนี้.

ธรรมชาติอะไร ๆ อันใดที่ควรแนะนำ ควรรู้ เป็นไปใน ๓ กาล
หรือพ้นกาลไปแล้วมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบ คือทรงรู้ทรงแทงตลอด
ธรรมชาตินั้นทั้งหมด ด้วยพระสัพพัญญุตญาณอันยิ่ง. ในบทนี้พึงเห็นว่า
อตฺติ ศัพท์ เป็นอพยยศัพท์ในกาล โดยถือเอา ๓ กาลและพ้นกาลด้วย อตฺติ
ศัพท์. บทว่า ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขุ ด้วยเหตุที่พระตถาคตจึง
ชื่อว่าผู้มีสมันตจกฺขุ คือชื่อว่า สมันตจกฺขุ เพราะมีญาณจกฺขุอันเป็นไปแล้ว
โดยรอบคือโดยประการทั้งปวง เพราะแสดงโดยไม่เหลือด้วยกาลด้วย
โอกาส. ท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเหตุตามที่กล่าวแล้วนั้น พระตถาคต
จึงเป็นพระสัพพัญญุผู้มีสมันตจกฺขุ พระสัพพัญญุตญาณ สำเร็จลงแล้วด้วย
เทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐานด้วยกาลานี้.

บทว่า น อิตฺติหิตฺติ คือ มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็น
ดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้. บทว่า น อิตฺติกิริยาย คือ มิใช่โดยได้ยินต่อ ๆ
กันมาว่า ได้ยินว่านี่เป็นอย่างนี้. บทว่า น ปรมุปราย คือ มิใช่โดยถือตาม
ลำดับสืบ ๆ กันมา. บทว่า น ปิฎกสมุปราย มิใช่โดยอ้างตำรา คือมิใช่
โดยอ้างว่านี่เหมาะสมกับตำราพระไตรปิฎกของเรา. บทว่า น ตกฺกเหตุ
มิใช่โดยนึกเอา คือมิใช่โดยคาดคะเนเอา บทว่า น อาการปริวิตกฺเคน
มิใช่โดยตรึกตามอาการ คือมิใช่ตรึกตามเหตุอย่างนี้ว่า เหตุการณ์นี้ดี.

บทว่า น ทิฏฐินินชฌานกฺขณฺหิตฺยา มิใช่โดยชอบว่าควรแก้ทิฏฐิของตน คือ มิใช่ว่าเหมาะสมกับทิฏฐิที่เราชอบแล้วถือเอา.

พึงทราบความในบทว่า อถวาปี สมาธิ นี้ดังนี้ บทว่า สมาธิ คือ ชื่อว่าสมาธิ เพราะจิตเป็นกุศลมีอารมณ์เดียว. ชื่อว่าสมาธิด้วยอรรถว่า ภาวะไร. ด้วยอรรถว่าตั้งใจมั่น. ชื่อว่าการตั้งใจมั่นนี้เป็นอย่างไร. คือการ ตั้งจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวเสมอและโดยชอบ. ท่านอธิบายว่า การตั้งไว้. เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลาย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วุ่นวาย ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ด้วยอานุภาพแห่งธรรมใดเสมอและโดยชอบ นี้พึง ทราบว่าการตั้งใจมั่น.

ท่านกล่าวถึงสมาธินั้นเป็นคาถาประพันธ์ว่า

สมาธินั้น มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีความกำจัด
ความฟุ้งซ่านเป็นรส มีความไม่หวั่นไหวเป็นเครื่องปรากฏ
มีความสุข ความเจริญเป็นปทัฏฐาน.

สมาธิ ชื่อว่าตั้งมั่น เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์โดยความไม่ขุ่นมัวไม่ หวั่นไหว. สองบทต่อไปเพิ่มอุปสรรค. ชื่อว่าตั้งอยู่พร้อม เพราะรวบรวม แม้อารมณ์ในสัมปยุตธรรมตั้งอยู่. ชื่อว่าตั้งลง เพราะไม่เข้าไปเกาะอารมณ์ ตั้งอยู่. จริงอยู่ ในฝ่ายกุศลธรรมมี ๔ อย่าง คือศรัทธา สติ สมาธิและปัญญา ย่อมหยั่งลงในอารมณ์. ด้วยเหตุนี้แล ศรัทธาท่านจึงกล่าวว่าแน่วแน่. สติท่านกล่าวว่าไม่เลื่อนลอย. สมาธิท่านกล่าวว่าตั้งลงคึง. ปัญญาท่าน กล่าวว่าหยั่งลง. ส่วนในฝ่ายอกุศลธรรมมี ๓ อย่าง คือ ตัณหา ทิฏฐิและ อวิชชา ย่อมหยั่งลงในอารมณ์. ด้วยเหตุนี้ธรรมเหล่านั้นท่านจึงกล่าวว่า

เป็น โอมะ. อนึ่ง ในฝ่ายอกุศลนี้ จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ แต่ไม่มีกำลัง. เหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคลเอาน้ำรดในที่เประอด้วยธุลีแล้วดู ธุลีหายไป ชั่วขณะเล็กน้อย เมื่อแห้งแล้วธุลีก็ปรากฏตามเดิมอีกฉันใด ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งฝ่ายอกุศล จึงไม่มีกำลังฉันนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าไม่มีความฟุ้งซ่าน เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความฟุ้งซ่าน อันเป็นไปแล้วด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย. จิตแล่นไปด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัยนั้นแล ชื่อว่าย่อมฟุ้งซ่าน. แต่สมาธินี้ไม่ฟุ้งซ่านอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าไม่ฟุ้งซ่าน. จิตแล่นไป คือแล่นไปข้างโน้นข้างนี้ ด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย. แต่ความเป็นผู้มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปได้ดังนี้ ชื่อว่า อวิสาหภูมิ สตา ความมีใจไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า สมโถ ความสงบ มี ๓ อย่างคือจิตตสมถะ (ความสงบจิต) ๑ อธิกรณสมถะ (ความสงบอธิกรณ์) ๑ สัพพสังขารสมถะ (ความสงบสังขารทั้งปวง) ๑. ในสมถะ ๓ อย่างนั้น ชื่อว่าจิตตสมถะ เพราะจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งในสมาบัติ ๘. เพราะจิตหวั่นไหว จิตคั่นร่น สงบระงับเพราะอาศัยสมถะนั้น ฉะนั้น สมถะนั้นท่านจึงเรียกว่า จิตตสมถะ.

ชื่อว่า อธิกรณสมถะ (ความสงบอธิกรณ์) มี ๘ อย่าง มี สัมมุขาวินัย (ในที่พร้อมหน้าบุคคล วัตถุ และธรรม) เป็นต้น. อธิกรณ์ทั้งหลายนั้น ๆ สงบระงับไปเพราะอาศัยสมถะนั้น เพราะฉะนั้น สมถะนั้นท่านจึงเรียกว่า อธิกรณสมถะ แต่เพราะสังขารทั้งหลายทั้งปวงสงบระงับไป เพราะอาศัยนิพพาน ฉะนั้น นิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า สัพพสังขารสมถะ. ในความนี้ท่านประสงค์เอาจิตตสมถะ. ชื่อว่า สมาธิทริยะ เพราะทำความเป็นใหญ่ในลักษณะของสมาธิ. ชื่อว่า สมาธิพละ เพราะ

ไม่หวั่นไหวในอุทธัจจะ บทว่า **สมฺมาสมาธิ** ได้แก่ สมาธิแน่นอน
สมาธินำสัตว์ออกไป.

ลำดับนั้น เพราะอินทรีย์สังวรเป็นการรักษาศีล หรือเพราะเทศนา
ที่พระองค์ทรงแสดงตามลำดับนี้ เป็นที่สบายของเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทาเริ่มตั้งแต่อินทรีย์สังวรไป
จึงทรงปรารภคำมีอาทิว่า **จกฺขุหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุหิ** เนว โลลสฺส ภิภษฺส ไม่พึงเป็นผู้โลเล
ด้วยจักขุทั้งหลาย คือไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย ด้วยอำนาจมีรูปที่
เราไม่เคยดู ควรดูเป็นต้น. บทว่า **คามกถาย อวารเย โสถํ** พึงป้องกันหู
จากคามกถา (คำพูดของชาวบ้าน) คือพึงป้องกันหูจากศิริจมานกถา.

บทว่า **จกฺขุโวลฺลิเยน** ความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ คือความเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ ด้วยอำนาจความโลภอันเกิดขึ้นแล้วในจักขุทวาร. บทว่า
อทิฏฺฐํ ทกฺขิตพฺพํ รูปที่เราไม่เคยดู ควรดู คือรูปารมณฺ์ที่เราไม่เคยดูควร
เพื่อจะดู. บทว่า **ทิฏฺฐํ สมตฺติกฺกมิตพฺพํ** รูปที่เคยเห็นแล้วควรผ่านไป
คือรูปารมณฺ์ที่เคยเห็นแล้วควรผ่านไป. บทว่า **อาราเมณ อารามํ** สู้สวน
แต่สวน คือสู้สวนผลไม้ สวนดอกไม้เป็นต้น แต่สวนมีสวนดอกไม้เป็น
ต้น. บทว่า **ทิมจาริกํ** คือ เทียวไปนาน. บทว่า **อนวญฺจิตจาริกํ** เทียวไป
ไม่แน่นอน คือเทียวไปโดยไม่ตกลงใจ. บทว่า **อนฺยุตฺโต โหติ**
รูปทสฺสนาย เป็นผู้ชวนขวายเป็นจะดูรูป คือเป็นผู้ชวนขวายเป็นบ่อย ๆ
เพื่อจะดูรูปารมณฺ์. บทว่า **อนฺตรฆริ ปวิญฺโจะ** เข้าไปสู่ละแวกบ้าน คือ
เข้าไปถึงภายในธรณีประตู่. บทว่า **วีถิ ปฏฺธิปนฺโน** เดินไปตามถนน คือ
ก้าวไประหว่างถนน. บทว่า **ฆรมฺขานิ โอลฺเลนฺโต** แลดูหน้ามุขเรือน

คือมองดูประตูเรือน. บทว่า อุกุฑิ โอลิเกนุโต แลดูข้างบน คือแหงน
หน้ามองดูเบื้องบน. บทว่า จกขุนา รูปิ ทิสฺวา เห็นรูปด้วยจักขุ คือ
เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณอันสามารถเห็นรูป ที่เรียกว่าจักขุด้วยอำนาจของ
เหตุ. แต่พระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า จักขุไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจิต
จิตไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจักขุ ย่อมเห็นด้วยจิตอันมีประสาทจักขุกระทบ
อารมณ์ทางทวาร. ก็ถาเช่นนี้ชื่อว่าสัมภารกถา (กล่าวรวมกัน) จุใน
ประโยคมีอาทิว่า ยิงด้วยธนูเพราะฉะนั้น ความในข้อนี้จึงมีว่า เห็นรูป
ด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า นิमितฺตคฺคาหิ เป็นผู้ถือนิมิต คือถือนิมิตหญิง
และชาย หรือนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส มีสุกนิमितเป็นต้นด้วยอำนาจ
ฉันทราคะ. เพียงเห็นเท่านั้นนิमितไม่ปรากฏ. บทว่า อนุพยฺณชนคฺคาหิ
ถือนุพยัญชนะ คือถือนอกาห็นต่างด้วยมือ เท้า หัวเราะ ขบขัน พุด
ซ้ำเลื่องดูและการเหยียดดูเป็นต้น เรียกว่าอนุพยัญชนะเพราะทำให้ปรากฏ
โดยเป็นเหตุให้กิเลสทั้งหลายปรากฏ. พึงทราบความในบทว่า ยตุวธิ-
กรณเมณิ เป็นต้น ดังต่อไปนี้. ธรรมทั้งหลายมีภิกขมาเป็นต้นเหล่านี้
พึงครอบงำติดตามบุคคลนั้นผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์ด้วยประตุคือสติ ผู้ไม่ปิด
จักขุทวารอันเป็นเหตุแห่งการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ บทว่า ตสฺส สํรายน
น ปฏิปชฺชติ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ คือย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อ
ปิดจักขุนทรีย์นั้นด้วยประตุคือสติ. ท่านกล่าวว่า ภิกขุเป็นอย่างนี้ ชื่อว่า
ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์บ้าง. ในบทนั้น
การสำรวมหรือไม่สำรวม ย่อมไม่มีในจักขุนทรีย์โดยแท้. เพราะสติหรือ
การหลงลืมย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัย จักขุประสาท อีกอย่างหนึ่ง เมื่อใด
รูปารมณฺ์มาสู่คลองจักขุ เมื่อนั้นเมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปสองครั้ง

กิริยามโนธาตุยังอวัชชนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป. แต่นั้นจักขุ-
วิญญาณก็ทำหน้าที่เห็น. แต่นั้นวิปากมโนธาตุ ทำหน้าที่รับ. แต่นั้น
วิปากอเหตุกมโนวิญญาณธาตุ ทำหน้าที่พิจารณา. แต่นั้นกิริยาอเหตุก-
มโนวิญญาณธาตุยังโวกุฐัพพกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป. ในลำดับนั้น
ชวนจิตย่อมแล่นไป. ความไม่สำรวมหรือความสำรวมย่อมไม่มีในสมัย
แห่งภวังคจิตแม้ในนั้น ย่อมไม่มีในสมัยใดสมัยหนึ่ง บรรดาอวัชชนจิตเป็น
ต้น. ก็ในขณะที่ชวนะจิต หากว่า ความเป็นผู้รู้สึก ความหลงลืม ความไม่รู้
ความไม่อดทน หรือความเกียจคร้านเกิดขึ้น ความไม่สำรวมย่อมมี. ภิกษุ
เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นผู้ไม่สำรวมในจักขุนทรีย์. เพราะเหตุ
ไร. เพราะเมื่อไม่มีการสำรวมในจักขุนทรีย์มีอยู่ แม้ทวารก็ไม่ใช่อัน
คุ้มครอง แม้ภวังคจิต แม้วิถิจิต มีอวัชชนะเป็นต้น ก็ไม่เป็นอันคุ้มครอง
เหมือนอะไร. เหมือนเมื่อประตู ๔ ด้านในนครไม่ปิด แม้จะปิดประตู
เรือนซุ้มและห้องเป็นต้นข้างในก็ตาม ถึงดังนั้นก็ไม่เป็นอันรักษาคุ้มครอง
ทรัพย์ทั้งหมดภายในนครนั่นเอง โจรทั้งหลายเข้าไปทางประตูนคร พึง
ทำตามความต้องการฉันทใด เมื่อความเป็นผู้รู้สึกเป็นต้น เกิดขึ้นในชวนะจิต
เมื่อไม่มีการสำรวมนั้น แม้ทวารก็ไม่ใช่อันคุ้มครอง แม้ภวังคจิต แม้วิถิ
จิตมีอวัชชนะเป็นต้น ก็ไม่เป็นอันคุ้มครองฉันทนั้นนั่นแล.

บทว่า สทฺธาเทยฺยานิ โภชนะอันเขาถวายเป็นศรัทธา คือโภชนะ
อันเขาเชื่อกรรม ผลของกรรม โลกนี้โลกหน้าแล้วถวาย. อธิบายว่า ไม่
ได้ถวายเป็นศรัทธาอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้เป็นญาติ เป็นมิตรของเรา จักทำสิ่งนี้
หรือเขาเคยทำสิ่งนี้ ดังนี้. การถวายอย่างนี้ ไม่ชื่อว่าถวายเป็นศรัทธา.
อนึ่ง บทว่า โภชนานิ นี้ เป็นเพียงหัวข้อเทศนา. แต่โดยอรรถ ท่านกล่าว

คำทั้งหมดนี้ว่า ภิกษุบริโศกโภชนะที่เขาถวายด้วยศรัทธา ห่มจีวร เสพเสนาสนะ บริโภคบริขารคือยาอันเป็นปัจจัยแห่งคนไข้. บทว่า **เสยฺยถิ** เป็นนิบาต มีความว่า นั่นเป็นโณ. การพื่อนอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า **นัจจะ**. ภิกษุแม้เดินไปบ้านก็ไม่ควรแหงนคูด. บทว่า **ลิตฺ** การจับ ได้แก่ การจับอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **วาทิตฺ** ได้แก่ การประโคมอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **เปกฺข** ได้แก่ มหรสพมีการรำเป็นต้น. บทว่า **อกฺขานํ** การเล่านิยาย คือเล่าเรื่องภารตะและรามายณะเป็นต้น (เรื่องรามเกียรติ์) ภิกษุไม่ควรไปในที่ที่เขาเล่านิยายกัน. บทว่า **ปาณิสฺสุตฺ** คือ เพลงปรบมือ. บทว่า **เวตาทฺ** คือ ฆ้อง. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า การรำยมนต์บนร่างของผู้ตาย. บทว่า **กุมฺภณฺ** ระนาด คือการตีบนราง ๔ เหลี่ยม. บทว่า **โสภนฺครกํ** คือ หนัง. ท่านอธิบายว่า นครงาม คือมีผู้ทำให้วิจิตรด้วยความเนียบแหลม. บทว่า **จณฺฑาลํ** เล่นตีกลี. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กีฬายกเป็ลือกไม้ของคนจัณฑาล. บทว่า **วีสํ** เล่นไ้ไ้ราว คือยกไม้ไ้ไ้ขึ้นเล่น. บทว่า **โรหณํ** คือ การเล่นหน้าศพ. ได้ยินว่า ในชนบทบางแห่งเมื่อญาติตายเขาไม่เผา ขุดหลุมฝัง. ญาติรู้เวลาที่ผู้ตายนั้นจะเนา จึงนำออกแล้วล้างกระดูกเอาของหอมทาเก็บไว้. ครั้นถึงวันนักขัตฤกษ์ พวกญาติตั้งกระดูกไว้ในที่หนึ่ง ตั้งสุราเป็นต้นไว้ในที่หนึ่ง แล้วพากันร้องไห้คร่ำครวญไป คืมสุราไป. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทักษิณชนบทมีตำบลหนึ่งชื่อโรหณะ ทำตำบลนั้นมีข้าวน้ำลงเคี้ยว ของบริโภค ของดื่มมากมาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตำบลโรหณะนั้นยังมีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี ดังนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าว การล้าง**

กระดุกด้วยการเล่นกล ชื่อโชนะ. ในการยุทธหัตถีเป็นต้น ภิกษุไม่ควรรบด้วยข้างเป็นต้น ไม่ควรให้เขารบกัน ไม่ควรดูเขารบกัน.

บทว่า นิพพุทุฐ คือ มวยปล้ำ. บทว่า เสนาพยุหิ การจัดกระบวนทัพ คือค่ายทหารที่พักนักรบ มีกองทัพเกวียนเป็นต้น. บทว่า อนิกทสุสนั กองทัพ คือดูกองทัพที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า กองทัพข้างมีข้าง ๓ เชือกเป็นที่สุด.

บทว่า น นิमितตุคคาหิ โหติ ภิกษุไม่ถือนิมิต คือไม่ถือนิมิตดังที่กล่าวแล้วด้วยอำนาจฉันทราคะ. แม้บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว. อนึ่ง ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังว่า เมื่อความเป็นผู้ทุศีลเกิดขึ้นแล้วในขณะจิต เมื่อไม่มีความสำรวม แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครองไม่ได้ แม้วังคจิต แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็คุ้มครองไม่ได้ฉันใด ในที่นี้ก็ฉันนั้น เมื่อศีลเกิดขึ้นแล้วในภิกษุนั้น แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครองได้ แม้วังคจิตก็เป็นอันคุ้มครองได้ แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้นก็คุ้มครองได้. เหมือนอะไร. เหมือนเมื่อปิดประตูนครแล้ว แม้ภายในเรือนเป็นต้น ไม่ได้ปิดก็จริง ถึงดั่งนั้นทรัพย์สินทั้งหมดในภายในนครก็เป็นอันรักษาดีแล้ว คุ้มครองดีแล้วนั่นเอง เมื่อประตูนครปิดแล้ว โจรทั้งหลายก็เข้าไปไม่ได้ฉันใด เมื่อศีลเป็นต้นเกิดแล้วในขณะจิต แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครองได้ แม้วังคจิตก็คุ้มครองได้ แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้นก็คุ้มครองได้. เพราะฉะนั้น ความสำรวมแม้เกิดขึ้นในขณะแห่งขณะจิต ท่านก็กล่าวว่าเป็นความสำรวมในจักขุนทรีย์. ต่อจากนี้ทั้งข้างหลังข้างหน้าพึงทราบความโดยปริยายที่ท่านกล่าวแล้ว. บทว่า วิสุกทสุสนา คือ การดูสิ่งอันเป็นข้าศึกแก่กุศล.

บทว่า คามกถา คือ คำพูดของชาวบ้าน. บทว่า พตุตีส คือ ๓๒. คำพูดอันเป็นเครื่องปิดกั้นทางไปสวรรค์และทางแห่งความหลุดพ้น ชื่อว่า ตีรจฉานกถา เพราะเป็นคำพูดที่ไม่นำสัตว์ออกไป. ในคามกถาเหล่านั้น คำพูดที่ปรารภพระราชาเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า พระมหาสมมตราช พระเจ้ามันธาตุราช พระเจ้าธรรมาโคกราช มีอานุภาพอย่างนี้ ๆ ชื่อว่า ราชกถา พูดเรื่องพระราชา. ใน โจรกถา (พูดเรื่องโจร) เป็นต้นก็มีนัยนี้. ใน คามกถา เหล่านี้ คำพูดอาศัยเคหะโดยนัยมีอาทิว่า พระราชาพระองค์โน้น มีพระโสมงามน่าชม ดังนี้ เป็น ตีรจฉานกถา. อนึ่ง คำพูดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า แม้พระราชาพระองค์นั้นมีอานุภาพมากถึงอย่างนี้ก็ยังคงสวรรคต ชื่อว่า ตั้งอยู่ในความเป็นกรรมฐาน. แม้ในพวกโจรคำพูดอาศัยเคหะว่า อัจฉรรย์ โจรผู้กล้าหาญทั้งหลายอาศัยการกระทำของพวกโจร ว่ามุลเทพ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เมฆมาล มีอานุภาพมากอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ตีรจฉานกถา. แม้ในการรับคำพูดด้วยความชอบใจในเรื่องการตยุทธเป็นต้นว่า ทหารชื่อ โนนถูกทหารชื่อ โนนฆ่าอย่างนี้ ถูกแทงอย่างนี้ ก็ชื่อว่ ตีรจฉานกถา. ส่วนคำพูดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า แม้คนนั้นก็ยังคงตาย ดังนี้ ย่อมเป็นกรรมฐานในที่ทั้งหมด.

อีกอย่างหนึ่งในอาหารมีข้าวเป็นต้น ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจ ในกามว่า เราเคี้ยว กิน ดื่มนบริโภค อาหารมีสี มีกลิ่น มีรส ถึงพร้อม ด้วยผัสสะ อย่างนี้ ดังนี้. อนึ่ง ควรทำให้ประกอบด้วยประโยชน์แล้วพูดว่า เมื่อก่อน เราได้ถวายข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ดอกไม้กลิ่นหอมอัน สมบูรณ์ด้วยสี่เป็นต้นอย่างนี้ แก่ท่านผู้มีศีลทั้งหลาย เราได้กระทำการ บูชาพระเจดีย์ ดังนี้. แม้ใน ญาคิกถา (พูดเรื่องญาติ) เป็นต้น ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจว่า ญาติของเราเป็นผู้สามารถ หรือเมื่อก่อนเรา

ได้เที่ยวไปด้วยยานอันวิจิตรอย่างนี้ ดังนี้. อนึ่ง ควรพูดว่าญาติทั้งหลาย
ได้ทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์ไว้ แม้ญาติทั้งหลายของเราก็ตายเสียแล้ว หรือ
เมื่อก่อนเราได้ถวयरองเท้าอย่างนี้แก่สงฆ์. แม้ในคามกถา (คำพูดของ
ชาวบ้าน) เป็นต้น ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจอย่างนี้ว่า พวกที่อยู่
บ้านโน้นเป็นคนกล้า มีความสามารถด้วยการมีหลักฐานดี ยากจน
หากินง่าย หากินลำบาก ดังนี้. ควรพูดว่า คนนั้นทำสิ่งที่มีประโยชน์มี
ศรัทธา เลื่อมใส หรือคนนั้นได้ตายเสียแล้ว แม้ในนิคมกถา (พูดเรื่อง
นิคม) นครกถา (พูดเรื่องนคร) ชนนพกถา (พูดเรื่องชนบท) ก็มีนัยนี้
เหมือนกัน. แม้อดีตกถา (พูดเรื่องสตรี) ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจ
เกี่ยวกับผิวและรูปร่าง เป็นต้น. ควรพูดอย่างนี้อย่างเดียวว่า หญิงผู้มี
ศรัทธาเลื่อมใสได้ตายเสียแล้ว. แม้ สุรกถา (พูดเรื่องคนกล้า) ก็ไม่ควร
พูดด้วยความชอบใจว่า นักรบชื่อนั้นนักรบเป็นคนกล้า. ควรพูดอย่าง
นี้อย่างเดียวว่า นักรบผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้ตายเสียแล้ว ดังนี้. แม้วิสิขา-
กถา (พูดเรื่องตลก) ก็ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า ตลกโน้นเรียก
ไม่เรียก. แม้สุรกถา (พูดเรื่องคนกล้า) ก็ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า
คนโน้นเป็นผู้กล้าเป็นผู้สามารถ ดังนี้. ควรพูดได้อย่างเดียวว่า คนกล้าที่มี
ศรัทธาเลื่อมใสได้ตายไปเสียแล้ว ดังนี้. บทว่า **กุมภฏฐานกถา** (พูด
เรื่องท่าน้ำ) ท่านกล่าวว่า **อุทกตัญญูรกถา** บ้าง ได้แก่ **กุมภทาสีกถา**
(พูดเรื่องนางกุมภทาสี). ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า แม้นางกุมภทาสี
นั้น นำเลื่อมใสเป็นหญิงฉลาดเพื่อเพื่อนรำเพื่อขับร้อง. ควรพูดโดยนัยมี
อาทิว่า นางกุมภทาสีนั้นเป็นหญิงมีศรัทธาเลื่อมใส. บทว่า **ปุปฺพเปตกถา**
(พูดเรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว) คือพูดถึงญาติที่ตายไปแล้ว. ในบทนั้นพึง
ทราบวินิจฉัยเช่นเดียวกับพูดถึงญาติที่กำลังเป็นอยู่. บทว่า **นानตฺตกถา**

(พูดเรื่องเบ็ดเตล็ด) คือพูดไรประโยชน์พ้นจากกติกาก่อนและกติกาลง ที่เหลือมีสภาพต่าง ๆ กัน. บทว่า **โลกุขายิกา** (พูดเรื่องโลก) คือพูดให้ชาวโลกหลงเชื่อมีอาทิอย่างนี้ว่า โลกนี้ใครสร้าง คนโน้นสร้าง กามีสี่ขา เพราะกระดูกขาว นกยางโตนมีสี่แดง เพราะเลือดแดง. **สมุททุกุขายิกา** (พูดเรื่องทะเล) เพราะเหตุไรจึงชื่อว่า **สมุททุกุขายิกา**. การพูดเรื่องสมุทรมีอาทิอย่างนี้ว่า ชื่อว่าสาครเพราะเทพเจ้าประจำสาครพูด ชื่อสมุทรมิเพราะประกาศให้รู้ด้วยการขึ้นชื่อว่า สาครเราพูด. บทว่า **ภโว** คือ ความเจริญ. บทว่า **อกโว** คือ ความเสื่อม. การพูดถึงเหตุอันไรประโยชน์ธรรมดา ๆ ว่า ความเจริญเป็นอย่างนี้ ความเสื่อมเป็นอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า **อิติภวาภวกา** (พูดเรื่องความเจริญ และความเสื่อม). บทว่า **อวเรยฺย** ฟังป้องกัน คือ ฟังทำการป้องกัน. บทว่า **นิวเรยฺย** ฟังห้าม คือ ฟังกันจากอาภรณ์. บทว่า **สนฺนิวเรยฺย** ฟังสกัดกั้น คือ ฟังกันทำให้ไม่มีเหลือโดยชอบ. บทว่า **รกฺขขุย** ฟังรักษา คือ ฟังทำการรักษา. บทว่า **โคเปยฺย** ฟังคุ้มครอง คือ ฟังคุ้มครองเสมอ. บทว่า **ปีทฺเหยย** ฟังปิด คือ ฟังทำการปิด. บทว่า **ปจฺฉินฺนฺเหยย** ฟังตัดขาด คือ ฟังตัดกระแสคือตัดหน้า. บทว่า **เตน เตน น ตฺสูติ** ไม่พอใจด้วยรสนั้น ๆ คือ ไม่พอใจด้วยรสมีรสเปรี้ยวเป็นต้นนั้น ๆ. บทว่า **อปฺราปรึ ปริเยสนฺติ** ย่อมเที่ยวแสวงหารสอื่น ๆ คือ ย่อมแสวงหารสสูง ๆ ขึ้นไป.

บทว่า **ผลฺลฺเสน** ได้แก่ ผัสสะคือโรค. บทว่า **ภวญฺจ นภิชปฺเปยฺย** ไม่ฟังปรารภนภพ คือ ไม่ฟังปรารภนภพมีกามภพเป็นต้น เพื่อบรรเทา ผัสสะนั้น. บทว่า **ภเวสุ จ น สมฺปเวเชยฺย** ไม่ฟังหวั่นในเพราะความขลาดกลัว คือ ไม่ฟังหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว มีราชสีห์และ

เสื่อโครงเป็นต้น อันเป็นปัจจัยแห่งผัสสนั้น. หรือไม่พึงหวั่นไหวใน
อารมณ์ อันเป็นวิสัยแห่งมานินทรีย์และมณินทรีย์ที่เหลือ. ด้วยประการ
ฉะนี้ เป็นอันท่านกล่าวถึงความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งทรงแสดงความสำรวมอินทรีย์ด้วยบทก่อนแล้ว ด้วยบทนี้จึงทรงแสดง
ว่า อันภิกษุผู้อยู่ในป่า ได้เห็นหรือได้ยินสิ่งที่น่ากลัว ไม่พึงหวั่นไหวดังนี้.

บทว่า **เอเคนากาเรน** คือ ด้วยเหตุอย่างเดียวกัน บทว่า **ภยมุปี**
ภรวมุปี ตยฺหเวว ภัยก็ดี ความขลาดกลัวก็คตินั้นแล คือภัยก็ดีความขลาด-
กลัวก็ดี ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ก็เป็นนิमितแห่งความหวาดสะดุ้งเหมือนกัน. เพื่อ
แสดงความนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **วุดตฺตยฺเหตํ** สมจริงดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้. บทว่า **ภยํ** คือ ภัยเกิดขึ้นเพราะความขลาดกลัวเป็น-
เหตุ. บทว่า **ภยานกํ** แสดงถึงอาการ คือกิริยาที่กลัว. บทว่า **ณฺมฺภิตตฺตํ**
ความหวาดหวั่น คือมีกายหวั่นไหวด้วยอำนาจความกลัว. บทว่า **โลมฺหํโส**
ความเป็นผู้มีขนลุก คือขนลุกชัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งแสดงภัยโดย
กิจด้วยบททั้งสองนี้แล้ว ทรงแสดงโดยสภาวะอีกว่า ความหวาดเสียว ความ
สะดุ้งแห่งจิต. บทว่า **อุพฺเพโล** ความหวาดเสียว คือความขลาด. บทว่า
อุตฺราโส ความสะดุ้ง คือความกำเริบแห่งจิต. บทว่า **ชาติภยํ** ภัยแต่
ชาติ คือภัยเกิดขึ้นเพราะอาศัยชาติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
ภัยเกิดแต่พระราชชาติ ชื่อ **ราชภยํ**. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
บทว่า **อตฺตานุวาทภยํ** ภัยแต่การติเตียนตน คือภัยเกิดแต่การติเตียนตน
ผู้ทำกรรมชั่ว. บทว่า **ปรานุวาทภยํ** คือ ภัยเกิดแต่การติเตียนของผู้อื่น.

บทว่า **ทณฺฑภยํ** ภัยแต่อาชญา คือภัยเกิดขึ้นเพราะอาศัยพระราช-
อาชญาหรือโทษทางวินัยของนักบวช. บทว่า **ทฺถคฺคตฺติภยํ** ภัยแต่ทุกคติ คือภัย

เกิดขึ้นเพราะอาศัยอบาย ๔. บทว่า อุมิภยฺ ภัยแต่คลื่น คือภัยเกิดแก่ผู้ลงน้ำในมหาสมุทร. นัยว่า ในมหาสมุทรมีคลื่นซึ่งมหินทะผุดพุ่งขึ้นประมาณ ๕๐ โยชน์ คลื่นซึ่งว่าโรหิณี ผุดพุ่งขึ้นประมาณ ๔๐ โยชน์ ภัยเกิดเพราะอาศัยคลื่นชื่อว่า อุมิภย. ภัยเกิดจากจรเข้ ชื่อว่า กุมภิลภย ภัยแต่จรเข้. ภัยแต่วังวน ชื่อว่า อาวัฏฏภย. ปลาเรียกว่า ตุฏกา ภัยแต่ปลานั้น ชื่อว่า สูงตุกาภย. บทว่า อาชีวกภยฺ ภัยแต่การเลี้ยงชีพ ชื่อว่า อาชีวกภย. บทว่า อติโลกภยฺ คือ ภัยแต่ความดิเตียน.

บทว่า ลทฺธา น สนฺธิ กยฺรา ได้แล้วไม่ควรทำการสะสม คือได้ อย่างไรอย่างหนึ่งบรรดาข้าวเป็นต้นเหล่านั้นแล้ว ไม่ควรคิดว่า อันภิกษุผู้อยู่ในป่าหาได้ยากแล้วทำการสะสม. บทว่า โอทโน ได้แก่ ข้าวสุกเกิดจากข้าวสารของข้าวเปลือก และอนุโลมด้วยข้าวเปลือก ๗ อย่าง คือข้าวสาลิ ๑ ข้าวเปลือก ๑ ข้าวเหนียว ๑ ข้าวละมาน ๑ ข้าวฟ่าง ๑ ลูกเดือย ๑ หญ้ากับแค้น ๑. บทว่า กุมฺมาโส ขนฺมกฺมมาส คือเกิดจากข้าวเหนียว. บทว่า สตฺตฺตฺ ข้าวสัจจ คือข้าวสัจจทำด้วยข้าวสาลิเป็นต้น. สัตว์เกิดในน้ำ ชื่อว่าปลา. เนื้อความซัดอยู่แล้ว. บทว่า อมฺพฺพานํ น้ำผลมะม่วง ได้แก่น้ำที่ทำด้วยผลมะม่วงดิบหรือสุก. เมื่อจะทำด้วยผลดิบ ควรผ่าผลมะม่วงอ่อนแล้วแช่น้ำผึ้งแดด กรองผสมกับน้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดและการบุงเป็นต้นทำปานะ. บทว่า ชมฺพฺพานํ คือ น้ำทำด้วยผลหว่า. บทว่า โจจฺพานํ คือ น้ำทำด้วยผลกล้วยมีเมล็ด. บทว่า โมจฺพานํ คือ น้ำทำด้วยผลกล้วยไม่มีเมล็ด. บทว่า มธฺกฺพานํ น้ำผลมะขาง คือน้ำทำด้วยรสชาติแห่งผลมะขาง. อนึ่ง น้ำผลมะขางนั้นควรผสมน้ำ ถ้วน ๆ ไม่ควร. บทว่า มฺพฺทิกฺพานํ น้ำผลจันทน์ คือน้ำที่ขยำผลจันทน์ลงในน้ำ แล้ว

ทำเหมือนน้ำผลมะม่วง. บทว่า **สาธุปानํ** น้ำรากบัว คือน้ำที่ทำขยารากบัวของบัวแดงและบัวเขียวเป็นต้น. บทว่า **ผารุสทปानํ** น้ำผลลิ้นจี่ คือน้ำที่ทำด้วยผลลิ้นจี่คูน้ำผลมะม่วง. บทว่า **โกสมุทปानํ** คือน้ำทำด้วยผลสะคร้อ. บทว่า **โกลปानํ** คือน้ำทำด้วยผลกระเบา. บทว่า **พทรปानํ** น้ำผลพุทรา คือน้ำทำด้วยผลพุทราลูกใหญ่ เหมือนน้ำผลมะม่วง. ปานะ ๑๑ อย่างเหล่านี้ เย็นบ้าง สุกด้วยแสงอาทิตย์บ้างก็ควร. บทว่า **ขมฺปนํ** ปานะที่ทำด้วยเปรียง ได้แก่ น้ำเนยใส. บทว่า **เตลปानํ** น้ำมัน ได้แก่ น้ำมันงาเป็นต้น. บทว่า **ปโยปानํ** ได้แก่ น้ำนม. บทว่า **ยาคุปานํ** น้ำข้าวยาคุ คือน้ำข้าวยาคุมีรสเปรี้ยวเป็นต้น. บทว่า **รสปानํ** คือน้ำปานะที่ทำด้วยรสมีรสฝักเป็นต้น. บทว่า **ปิฏฐขชฺชกํ** ของควรเกี่ยวทำด้วยแป้ง คือของควรเกี่ยวทำด้วยแป้งมีอาทิอย่างนี้ คือแป้งขนุน แป้งขนุนตำมะลอบ แป้งมะกอก แป้งเมล็ดฝักกาดและแป้งเถาน้ำนม. **ปฺวชฺชชกะ** แม่ของควรเกี่ยวที่ทำเป็นขนม ก็ทำด้วยแป้งเหล่านี้เหมือนกัน. บทว่า **มฺลขชฺชกํ** ของควรเกี่ยวทำด้วยเหง้าไม้ มีอาทิอย่างนี้คือ เหง้าเผือก เหง้าไม้ซังน้ำว เหง้ามัน. บทว่า **ตจขชฺชกํ** ของควรเกี่ยวทำด้วยเปลือกไม้ มีเปลือกอ้อยเป็นต้น. บทว่า **ปตฺตขชฺชกํ** ของควรเกี่ยวทำด้วยใบไม้ มีใบสะเดา ใบมวกเหล็ก ใบกระดอม และใบัญชันเขียวเป็นต้น. บทว่า **ปฺปผขชฺชกํ** ของเกี่ยวทำด้วยดอกไม้ มีดอกเผือก ดอกไม้ซังน้ำว กุ่มขาว มะรุุม อุบลและปทุมเป็นต้น. บทว่า **ผลขชฺชกํ** ของเกี่ยวทำด้วยผลไม้มีขนุน ขนุนตำมะลอบ มะพร้าว มะกอก มะขาม มะงั่ว มะขวิด น้ำเต้า ฝักผลขาว มะพลับ แดงกวา มะเขือ กกล้วยมีเมล็ด กกล้วยไม่มีเมล็ด เป็นต้น.

บทว่า น กุหนาย มิใช่ได้ด้วยความโกหก คือมิใช่ได้ด้วยความ
พิศวง. บทว่า น ลปนาย มิใช่ได้ด้วยความพูดเลียบเคียงเพื่อปัจจัย
คือมิใช่เห็นพวกมนุษย์มาวิหารแล้วพูดเลียบเคียงอย่างนี้ว่า พวกท่านมา
เพื่ออะไร มาเพื่อนิมนต์ภิกษุหรือ ผิดอย่างนั้นพวกท่านกลับไปก่อน
อาตมาจะตามไปที่หลัง. อีกอย่างหนึ่งมิใช่จะแนะนำตน แล้วพูดเลียบเคียง
อย่างนี้ว่า อาตมาชื่อติสสะ พระราชาทรงเลื่อมใสในอาตมา มหาอำมาตย์
ของพระราชาชื่อโน้น ๆ ก็เลื่อมใสในอาตมา ดังนี้. บทว่า น เนมิตฺติ-
กตตาย คือมิใช่ได้ด้วยการทำนิมิตทางกายและวาจาอย่างใดอย่างหนึ่งแก่คนอื่น
ให้เกิดความรู้สึกจะถวายปัจจัย. บทว่า น นิปฺเปตฺติกตตาย มิใช่ได้ด้วยการกำจัด
คุณเขา คือแสดงกิริยามีการค่าผู้อื่นเป็นต้น ชื่อว่ากำจัดครอบงำคุณของ
ผู้อื่นอย่างไม่มีดี ดูไม่ไผ่ขึ้นเล็กๆ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะการบดขยี้คุณของ
ผู้อื่นให้แหลกรานแล้วแสวงหาลาก ดูบดคันธชาติแล้วหากกลิ่นหอมจะนั้น
ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า นิปฺเปตฺติกา กำจัดคุณเขา. มิใช่ได้ด้วยการกำจัดคุณเขา
เห็นปานฉะนี้. บทว่า นิชฺฉีสนตยา ในบทว่า น ลาเภณ ลากํ นิชฺฉีสนตตาย
มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาลากด้วยลากนี้ คือการแสวงหา. การแสวงหาลากด้วย
ด้วยการนำลากที่ได้แล้วจากที่อื่นไปแลกเปลี่ยนในที่อื่น. มิใช่ได้ด้วยการ
แสวงหาลากด้วยลากเห็นปานฉะนี้. บทว่า น ทารุทานน มิใช่ได้ด้วยการ
ให้ไม่จริง คือมิใช่ได้ด้วยการให้ไม่จริงอันเป็นเหตุเป็นปัจจัย. จริงอยู่ ไม่
ควรให้ไม่จริงที่ขึ้นในวิหาร หรือที่นำมาจากที่อื่นแล้วรักษาคุ้มครองไว้
แก่อุปัฏฐากทั้งหลายด้วยคิดว่า อุปัฏฐากเหล่านั้นจักให้ปัจจัยแก่เราด้วย
อาการอย่างนี้. เพราะเมื่อภิกษุสำเร็จชีวิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นอยู่โดยมิจฉา-
ชีพ การแสวงหาที่ไม่สมควร. ภิกษุนั้นย่อมได้รับความติเตียนในปัจจุบัน

และจะต้องจมอยู่ในอบายในภพหน้า. ภิกษุให้ไม้จริงอันเป็นส่วนของคุณ เพื่อสงเคราะห์ตระกูล ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ ชื่อว่า กุลทูลกะ ให้ของคนอื่นด้วยโดยจิตถูกปรับเป็นภคฺชไทย. แม้นในของสงฆ์ก็มีนัยนี้เหมือนกัน แต่ถ้าให้ของนั้นเพราะคนเป็นผู้มีอำนาจ ย่อมต้องอาบัติข้อสละครุภคฺชท์. ก็ไม้จริงอย่างไรหนเป็นครุภคฺชท์ อย่างไรหนไม่เป็นครุภคฺชท์. ไม้ที่ไม่ได้ปลุกไว้ก่อน เกิดเองในที่ที่สงฆ์กำหนดเขตไว้แล้วเป็นครุภคฺชท์. นอกจากนั้นไม่เป็นครุภคฺชท์. ไม้ในที่ที่ปลุกไว้ก็เป็นครุภคฺชท์ทั้งหมด. ไม่มีประมาณเท่าเล่นเข็มโดยประมาณก็เป็นครุภคฺชท์.

แม้ในบททั้งหลายมีอาทิว่า น เวพฺพทานน มิใช่ได้ด้วยให้ไม้ไฟ พิงทราบบททั้งปวงมีอาทิว่า มิใช่ได้ด้วยทำให้ไม้ไฟอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในบทนี้ว่า น ทารุทานน ดังนี้. อนึ่ง ไม้ไฟมีประมาณเท่าหลอดน้ำมันโดยประมาณเป็นครุภคฺชท์ ต่ำกว่านั้นไม่เป็นมนุษย์ทั้งหลายไปวิหารขอไม้ไฟ. ภิกษุให้ไม้ไฟเพราะเป็นของสงฆ์. มนุษย์ทั้งหลายอ่อนวอนหรือแค้นไค้บ่อยๆ ภิกษุทั้งหลายควรพูดว่า พวกท่านทำทัณทกรรมแล้วถือเอาเถิด. ไม่มีการให้ไม้ไฟ. หากมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นถวายมีดและขวานเป็นต้น หรือของเคี้ยวของฉันก็ไม่ควรรับ. แต่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า มนุษย์ถูกไฟเผาเรื้อน ถือเอาไปไม่ควรห้าม หากจอมปลวกเกิดที่กอไฟของสงฆ์ เมื่อไม่ทำลายจอมปลวกนั้น ไม้ไฟจะเสียหาย ควรทำอย่างไร. ควรบอกพวกมนุษย์ในเวลาออกบิณฑบาต. หากพวกมนุษย์ไม่ปรารณาจะทำลาย ควรกล่าวว่า พวกท่านจักทำให้พื้นเสมอกันได้ไหม. พวกมนุษย์ก็ไม่ปรารณาอยู่นั่นเอง ควรบอกว่า พวกท่านจักได้สองส่วน. แม้อย่างนี้พวกมนุษย์ก็ยังไม่ปรารณาอยู่อีก

ควรกล่าวว่า ไม่มีประโยชน์ที่ทำให้เสียหาย เมื่อพวกท่านมีเวลาพวกท่าน
จักทำทัณทกรรม ทำลายแล้วเอาไปเกิด. ไม่มีการให้ไม้ไฟ. แม้เมื่อกอไฟ
ถูกไฟไหม้ แม้ไม้ไฟที่ลอยน้ำมากก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยนี้ในการให้ใบไม้ เพราะเป็นครุภัณฑ์ต่อไป.

ก็ในทีใดเขาขายใบไม้กัน ผู้ต้องการกลืนเอาไปเพื่อออกกลิ่นเป็นต้น
ในที่ที่หายากเช่นนั้น ใบไม้ก็เป็นครุภัณฑ์. พึงทราบวินิจฉัยในใบทอง-
กวาวและใบตาลใช้เป็นเครื่องประดับหูเป็นต้นก่อน. แม้ใบตาลก็ควร
กล่าวไว้ในที่นี้เหมือนกัน. เพราะใบตาลในป่าตาลที่เกิดขึ้นเอง ก็เป็น
ครุภัณฑ์ในที่ที่สงฆ์กำหนดเขตไว้เหมือนกัน. ออกจากนั้นไม่เป็น. ใบ
ตาลที่ปลูกแต่ทั้งหมดก็เป็นครุภัณฑ์. ใบลานเปล่าแม้ประมาณ ๘ องคุลี
ในที่สุดเบื้องต่ำ ก็เป็นประมาณของครุภัณฑ์นั้น. แม้หญ้าก็ควรนำมา
กล่าวไว้ในที่นี้เหมือนกัน ก็ในทีใดไม่มีหญ้า มนุษย์ทั้งหลายก็เอาฟาง
ใบมะพร้าวปกคลุมในที่นั้น. เพราะฉะนั้น แม้ฟางและใบมะพร้าวเหล่านั้น
ก็สงเคราะห์เข้าด้วยหญ้าได้เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ บรรดาหญ้าปล้อง
ฟางเป็นต้น หญ้าอย่างใดอย่างหนึ่งประมาณกำมือหนึ่ง และบรรดาใบ
มะพร้าวเป็นต้น แม้ใบเดียวที่เขาถวายแก่สงฆ์ก็ดี เกิดเองในที่นั้นก็ดี
หญ้าที่เกิดในพื้นที่ของสงฆ์นอกวัด หญ้าที่สงฆ์รักษาคุ้มครองไว้แล้วก็ดี
ย่อมเป็นครุภัณฑ์. อนึ่ง เมื่อสงฆ์จะทำสังฆกรรมและเจตสิกกรรม ควรให้
ครุภัณฑ์นั้นในบุคลิกกรรม (ส่วนบุคคล) ดีกว่า. แม้ในไม้จริงและไม้ไฟ
ที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังก็มีนัยเหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยในการให้ดอกไม้ดังต่อไปนี้.

ดอกไม้ที่กำหนดไว้แบบนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย จงสละดอกไม้ใน
ต้นไม้ประมาณเท่านี้ แล้วนำเข้าไปเพื่อข้ายาคูและภัตร ในต้นไม้ประ-
มาณเท่านี้จึงนำไปในการปฏิสังขรณ์เสนาสนะดังนี้ ย่อมเป็นครุภัณฑ์.
ฉิว่า สามเณรทั้งหลายเก็บดอกไม้แล้วทำให้เป็นกองไว้ ภิกษุผู้แบ่งดอกไม้
ประกอบด้วยองค์ ๕ นับสงฆ์แล้วทำให้เป็นส่วน ๆ ภิกษุนั้นย่อมได้
เพื่อที่จะไม่ต้องบอกสงฆ์ในที่ประชุมแล้วให้. ส่วนภิกษุที่ยังไม่ได้รับ
สมมติ ควรบอกก่อนแล้วจึงให้. ก็ภิกษุยอมได้เพื่อจะให้ดอกไม้แก่ใคร
ไม่ได้เพื่อจะให้แก่ใคร. ภิกษุแม้ไปเรือนมารดาบิดา เรียกมารดาบิดา
ออกจากเรือนแล้วกล่าวว่า โยมจงเอาไปบูชาพระ ดังนี้ ย่อมได้เพื่อจะให้
ยอมไม่ได้ เพื่อเอาไปประดับศิวลึงค์ อนึ่ง ไม่ควรนำไปใหญ่ญาติที่เหลือ
ควรเรียกมาแล้วจึงให้เพื่อเอาไปบูชาพระ. เมื่อคนที่เหลือไปพร้อมกันยังที่
บูชา คนที่ไม่หวังจะได้ก็ควรให้. ไม่มีการให้ดอกไม้. ดอกไม้ในวิหาร
บานมาก. ภิกษุผู้ไปเที่ยววิณฑบาตเห็นมนุษย์ทั้งหลายฟังกล่าวว่า พวก
ท่านจงบูชาดอกไม้เป็นอันมากในวิหารเถิด. เพียงพูดไม่มีโทษ. แต่ไม่
ควรพูดด้วยคิดว่า พวกมนุษย์จักถือเอาของเคี้ยวของบริโภคมารวายเป็น. หาก
ภิกษุพูด ไม่ควรฉันทนของเคี้ยวของฉัน. พวกมนุษย์ถามว่า ดอกไม้ในวิหาร
ยังมีตามธรรมดาหรือ แล้วกล่าวว่า ในวันโน้นพวกข้าพเจ้าจักมาวิหาร
พระคุณเจ้าทั้งหลายอย่าให้สามเณรเก็บดอกไม้เลย. ภิกษุลื้มบอกสามเณร.
สามเณรพากันเก็บดอกไม้. พวกมนุษย์เข้าไปหาภิกษุกล่าวว่า ในวันโน้น
พวกข้าพเจ้าได้เรียนพระคุณเจ้าทั้งหลายว่า อย่าให้สามเณรเก็บดอกไม้
ทำไมพระคุณเจ้าไม่ห้ามเหล่า. ควรกล่าวว่า อาตมาลื้มไป ดอกไม้เพียง

เก็บเท่านั้น ยังไม่ได้ทำการบูชาเลย. ไม่ควรกล่าวว่า พวกท่านเอาไปบูชากันเถิด หากภิกษุพูด ไม่ควรฉันอาหาร. ภิกษุอีกรูปหนึ่งบอกแก่สามเณรทั้งหลายว่า ชาวบ้านโน้นพูดว่า อย่าเก็บดอกไม้ แม่มนุษย์ทั้งหลายก็นำอาหารมาถวายท่านแล้วกล่าวว่า พวกมนุษย์ของพวกกระผมไม่มาก ขอพระคุณเจ้าโปรดสั่งให้สามเณรทั้งหลายเก็บดอกไม้กับพวกกระผมเถิด, ควรกล่าวว่า อุบาสก พวกสามเณรได้ศึกษาแล้ว พวกที่ไม่ไปบิณฑบาตอุบาสกจักรู้ด้วยตนเอง ดังนี้. ได้นัยเพียงเท่านี้ แล้วทำสามเณรผู้เป็นบุตรหรือเป็นพี่น้องชายให้เก็บดอกไม้ ไม่มีโทษ. ไม่มีการให้ดอกไม้.

พึงทราบวินิจฉัยการให้ผลไม้ดังนี้. แม้ผลไม้ที่กำหนดไว้เหมือนดอกไม้ ก็เป็นครุภัณฑ์. เมื่อมีผลาผลมากในวิหาร พวกมนุษย์ไม่มีความสบายพากันมาขอ ภิกษุให้ไม่ได้เพราะเป็นของสงฆ์ พวกมนุษย์เดือดร้อนพากันแข่งด่า ควรทำอะไรในเรื่องนั้น. ควรกำหนดผลไม้หรือต้นไม้แล้วทำกติกาว่า ในต้นไม้ต้นโน้น ๆ ถือเอาผลไม้ได้ประมาณเท่านี้ หรือในต้นไม้ประมาณเท่านี้ถือเอาผลไม้ได้ไม่ควรห้าม. พวกโจรหรืออิสฺรชน ถือเอาด้วยพลการไม่ควรห้าม. เพราะพวกนั้น โจรธ แม้วิหารทั้งสิ้นก็จะเสียหาย. แต่ควรกล่าวถึงความผิด.

พึงทราบวินิจฉัยในการให้เครื่องอาบน้ำดังต่อไปนี้. จุณที่ใช้อาบน้ำบดแล้วไม่เป็นครุภัณฑ์. เปลือกไม้ที่อยู่ในต้นไม้เป็นครุภัณฑ์. แต่จุณสำหรับใช้ข้อมควรแก่ภิกษุไม่เป็นใช้. จุณอย่างใดอย่างหนึ่งข้อมควรแก่ภิกษุใช้ทั้งนั้น. มิใช่ได้ด้วยการให้จุณไม้ซีกเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในบทว่า น จุณฺณทานน มิใช่ได้ด้วยการให้จุณ.

พึงทราบวินิจฉัยการให้ดินเหนียวดังนี้. ก็ในทีใดหาดินเหนียว
ได้ยาก ดินเหนียวในที่นั้นแลเป็นครุภัณฑ์. แม้อินเหนียวนั้นอย่างต่ำที่สุด
มีประมาณเท่าลูกตาลและงบน้ำอ้อย ต่ำกว่านั้นไม่เป็นครุภัณฑ์

พึงทราบวินิจฉัยในการให้ไม้สีฟันดังนี้. ไม้สีฟันที่ยังไม่ได้ตัดเป็น
ครุภัณฑ์. สามณเระเหล่าใดถึงวาระที่จะได้ไม้สีฟันจากสงฆ์ สามณเระเหล่านั้น
จะให้แก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ของตนเฉพาะตัวไม่ได้. อนึ่ง สามณเระเหล่า
ใดกำหนดไว้ว่า พึงนำไม้สีฟันมาประมาณเท่านี้ดังนี้ แล้วถือเอาตามวาระ
สามณเระเหล่านั้นจะให้ไม้สีฟันยิ่งกว่านั้นแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ได้. ภิกษุ
รูปเดียวไม่ควรถือเอาไม้สีฟันมาจากต้นไม้ที่ใช้เป็นไม้สีฟัน ควรถือเอาอัน
เดียวเท่านั้นทุก ๆ วัน. แม้ภิกษุอยู่รูปเดียวนับภิกษุสงฆ์แล้วควรถือเอาไม้
สีฟันเท่าที่ถึงแก่ตนเท่านั้น. เมื่อภิกษุทั้งหลายกำลังมาในระหว่างหรือมา
แล้ว ควรหลีกเลี่ยงไปสู่อุทิศ นำไม้สีฟันมาเก็บไว้ในที่ที่ตนเอาไป. บทว่า
น มุโขทกทานน คือ มิใช่ได้ด้วยการให้นำน้ำล้างหน้า.

ท่านกล่าว จาณุกมฺยุตา ในบทว่า น จาณุกมฺยุตย มิใช่ได้ด้วย
คำพูดมุ่งให้เขารักตนเป็นต้น คือวางคนไว้ในที่ต่ำคือเป็นทาส แล้วอ้าง
คำพูดที่ได้พูดพลาดปลั่งแก่คนอื่น กล่าวยกย่องมุ่งให้เขารักคน บทว่า
มุกฺคตฺสฺยตาย คือ ด้วยถ้อยคำที่เหลวไหล. บทว่า มุกฺคตฺสฺยตา นี้ เป็นชื่อ
ของการสำเร็จชีวิตอยู่ได้ด้วยคำพูดเหลวไหล. ในบุคคลผู้สำเร็จชีวิตอยู่
ได้ด้วยคำพูดเหลวไหล. มีคำพูดเหลวไหลมาก มีคำพูดจริงน้อย
เหมือนเช่นการต้มแกงถั่ว ถั่วเขียวส่วนมากสุก ส่วนน้อยไม้สุกฉะนั้น.
หรือคนผู้มีปากดีพูดถ้อยคำเหลวไหล ย่อมไม่มั่นคง เหมือนที่น้ำไม่เข้าสู่

ภายในของแกงถั่วฉะนั้น. คนพูดถ้อยคำเหลวไหลและ ย่อมตั้งอยู่ในสาย
ทางที่ตนปรารถนาแล้ว เหมือนทางสี่แพร่งฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ ความที่
บุคคลนั้นพูดเท็จ ท่านจึงเรียกว่า **มุกคฺคฺสุปฺตา** ความเป็นผู้มีถ้อยคำเหลวไหล
เหมือนแกงถั่ว. บทว่า **น ปาริภฺยตาย** มิใช่ได้ด้วยความประจบเขา
คือมิใช่ได้ด้วยความเป็นบ่าว. การงานของบ่าว ชื่อว่า **ปาริภฺยตาย** ความเป็นผู้
ทำการงานเป็นบ่าว ชื่อว่า **ปาริภฺยตาย**. บทนี้เป็นชื่อของการทำของ
เล่นให้เด็ก ด้วยการทำความเรื่องประดับเป็นต้น. บทว่า **น ปิรมฺหุทิกตาย**
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความดีสนิทเขา) คือมิใช่ได้ด้วยความ
เป็นผู้รีบร้อนเข้าไปเรือนแล้วนั่งบนตั่ง.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **น วตฺตฺวิชฺชา** มิใช่ได้ด้วยความ
ดูพื้นที่คั่งนี้ ดำราฐถึงหลักฐานมั่นคงไม่มั่นคง ของชาวบ้าน ชาวนิคม
และชาวเมืองเป็นต้น ชื่อว่า **วตฺตฺวิชฺชา**. วิชาที่เหลื่อมศาสตร์ว่าด้วยลักษณะ
และดำราทำนายฝันเป็นต้น อันปิดกั้นทางสวรรค์และทางไปสู่ความหลุด
พ้น เพราะไม่นำสัตว์ออกไปจากทุกข์ได้ ชื่อว่า **ติรฺจฺจานวิชฺชา**. การรู้
ลักษณะความมีบุญไม่มีบุญของหญิงและชาย ชื่อว่า **อังคฺวิชฺชา**. ดำราฐ
การประกอบของนักษัตริย์ทั้งหลาย ชื่อว่า **นักษัตฺตฺวิชฺชา** วิชาคุณฤกษ์.

บทว่า **น ทฺตคฺมเนน** คือ มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต. บทว่า
น ปหิณคฺมเนน มิใช่ได้ด้วยความเป็นคนรับใช้ คือมิใช่ได้ด้วยการรับศาสน์
ของคฤหัสถ์แล้วออกจากเรือนไปส่งถึงเรือน. บทว่า **น ชฺงฺฆเมสฺนึเยน**
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินศาสน์ คือมิใช่ได้ด้วยการนำศาสน์และตอบ
ศาสน์ของคฤหัสถ์เหล่านั้น ๆ ในละแวกบ้านหรือในละแวกท้องถิ่นเป็นต้น.

ชื่อว่า ความเป็นผู้เดินศาสนา นี้สมควรด้วยการรับศาสนาของผู้ที่บำรุงมารดา บิดาของภิกษุนั้น แล้วไปส่งให้แก่มารดาบิดาของตน. การนำศาสนาของ ช่างไม้ผู้กระทำการงานแก่เจดีย์ก็ดี แก่สงฆ์ก็ดี แก่ตนก็ดี ควร. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักให้ทาน ข้าพเจ้าจักทำการบูชา ขอพระคุณ เจ้าจงแจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ ดังนี้. ถวายบิณฑบาต ยา หรือจีวรโดยกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงถวายแก่ภิกษุรูปโน้น มอบดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ เป็นต้น หรือธงชัยธงแผ่นผ้า เป็นต้นให้ โดยกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงทำการบูชา ดังนี้. นำไปทั้งหมดควร. ไม่มีการเดินศาสนา. เมื่อภิกษุถือศาสนาออกเหนือไปจากนี้ เป็นอาบัติทุกกฏ ทุก ๆ ก้าว.

บทว่า น เวชชกมฺเมน มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม คือมิใช่ได้ด้วยเป็น แพทย์ปรุขยา มิใช่รักษาร่างกาย เป็นต้น. แต่ควรปรุขยาแก่สหธรรมิกทั้ง ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี. เพราะจะไม่ปรุขยา แก่สหธรรมิกเหล่านั้น ผู้มีศีลศรัทธาและปัญญาเสมอกัน ผู้ประกอบแล้ว ในไตรสิกขาไม่ได้. จะปรุขยาแม้แก่คนทั้ง ๕ เหล่านี้ คือมารดาบิดา ผู้บำรุงมารดาบิดา ตนเอง ไวยาจักร ผู้เป็นโรคผอมเหลือง ก็ควร. อันภิกษุผู้จะปรุขยาให้แก่คน ๑๐ จำพวก แม้เหล่านี้ คือ พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว น้ำสาว ป้า อา ลุง อาน้องสาวของพ่อ น้ำ ควร ถือเอาภสัชอันเป็นของชนเหล่านั้นปรุขให้อย่างเดียว. หากไม่พอ ควรให้ ดาวกาลิก (ของบริโภคชั่วคราวตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง) อันเป็นของตน. เมื่อ ภิกษุให้นำปัจจัย ๔ มาให้แก่ชนเหล่านั้น สิบมาตั้งแต่บุตรจนถึง ๗ ชั่ว ตระกูล ชื่อว่า ไม่ทำวิญญูติ (พูดแกลมขอ) เมื่อภิกษุปรุขยาให้แก่คน

เหล่านั้นก็ไม่ใช่เวชกรรม หรือไม่เป็นอาบัติเพราะทำลายตระกูล (กุลทุกสะ). บทว่า **น ปิณฑปฏิปิณฑเคน** มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน. ก้อนข้าวในบทนี้ ควรให้แก่ใคร ไม่ควรให้แก่ใคร. ควรให้แก่ มารดาบิดา ผู้บำรุงมารดาบิดา ไวยาวัจกร คนเป็นโรคพอมเหลือง โจรทามริกะมาประจันหน้า (โจรขบถ) แม่แก่อิสฺรชน. แม้ให้แก่ชนเหล่านี้ แล้วกลับได้ในภายหลัง ก็ไม่เป็น **ปิณฑปฏิปิณฑ** ให้ก้อนข้าวตอบแทน. บทว่า **น ทานานุปฺปทานน** มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ คือมิใช่ได้ด้วยการให้ตอบแก่คนที่ให้แก่ตน. บทว่า **ธมฺเมน** คือ เกิดขึ้นโดยธรรม. บทว่า **สเมน** โดยเสมอ คือโดยกายสุจริตเป็นต้น. บทว่า **ลทฺธา** ได้แล้ว คือได้แล้วทางกาย. บทว่า **ลภิตฺวา** รับแล้ว คือถึงแล้วทางใจ. บทว่า **อริคนฺตฺวา** ได้มาแล้ว คือถึงพร้อมแล้ว. บทว่า **วิญฺญิตฺวา** ประสบแล้ว คือประสบแล้วด้วยญาณ. บทว่า **ปฏิลภิตฺวา** ได้เฉพาะแล้ว คือได้บ่อย ๆ.

ในบทว่า **อนุสนฺนิธิ** การสะสมข้าวนี้ ฟังทราบกถาสองอย่าง คือ โดยทางวินัย และโดยทางขัดเกลาภิเลส. ฟังทราบโดยทางวินัยก่อน ข้าวอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้รับในวันนี้ ทำการสะสมไว้ในวันอื่นอีก ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในเพราะฉนั้นข้าวนั้น. แต่ให้ข้าวที่ตนได้แก่สามเณรทั้งหลาย แล้วเก็บข้าวที่สามเณรเหล่านั้นไว้ฉนั้นในวันที่สอง ควร, แต่ไม่เป็นการขัดเกลาภิเลส. แม้ในการสะสมน้ำดื่มก็มีฉนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่า **ปานะ** ในบทนี้ ปานะ ๘ อย่างมีปานะทำด้วยผลมะม่วงเป็นต้น อนุโลมเข้ากันได้กับปานะเหล่านี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **วัตถุสนุนิธิ** สะสมผ้า ดังนี้. ผ้า ที่มีได้อธิษฐานและมีได้วิกัป จัดเป็นสนุนิธิ คือการสะสม และยังสัลเลข-ปฏิบัติให้กำเริบ. นี้พูดโดยนิตินัยไม่อ้อมค้อม. แต่โดยปริยายคืออ้อม-ค้อม ภิกษุควรเป็นผู้สันโดษในไตรจีวร. ได้ผืนที่สีมา ควรให้แก่ภิกษุรูปอื่น. หากไม่สามารถจะให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ ประสงค์จะให้แก่รูปใดรูปนั้นไปเพื่อเรียนหรือเพื่อสอบถาม ควรให้ในทางที่ท่านกลับมา. ไม่ให้ ไม่ควร. อนึ่ง เมื่อจีวรไม่พอ เมื่อมีความหวัง ควรกำหนดเวลาที่อนุญาตไว้. เพราะไม่ได้ภิกษุผู้ทำจีวรโดยเย็บด้วยด้ายและเข็ม แม้ต่อจากนั้นก็ควรทำวินัยกรรมเก็บไว้. เมื่อจีวรเก่าจะเก็บไว้ด้วยคิดว่า เราจักได้จีวรเช่นนี้ แต่ไหนอีกเล่า ไม่ควร. เป็นทั้งสนุนิธิ ทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมยานดังนี้. ชื่อว่า ยาน ได้แก่ ล้อเลื่อน รถ เกวียน ระแทะ วอ เก้าอี้. นั้นมิใช่ยานของบรรพชิต. แต่รองเท้าเป็นยาน. รองเท้าสองคู่อย่างดีควรแก่ภิกษุรูปหนึ่ง คือคู่หนึ่งสำหรับไปป่า คู่หนึ่งสำหรับล้างเท้า. ได้คู่ที่สามควรให้แก่ภิกษุรูปอื่น. เมื่อรองเท้าเก่าจะเก็บไว้ด้วยคิดว่า เราจักได้รองเท้าอื่นแต่ไหนอีก ไม่ควร. เป็นทั้งสนุนิธิและทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมที่นอนดังนี้. บทว่า **สยน์** ที่นอน คือเตียง. เตียงสองเตียงอย่างดี ย่อมควรแก่ภิกษุรูปหนึ่ง คือในห้องหนึ่งเตียง. ในที่พักกลางวันหนึ่งเตียง. ได้เกินกว่านั้นควรให้แก่ภิกษุรูปอื่นหรือแก่คณะ. ไม่ให้ ไม่ควร. เป็นทั้งสนุนิธิ ทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมเครื่องหอมดังนี้. เมื่อมีอาพาธด้วยโรคฝี หิด อันเป็นโทษแก่ผิวหนังเป็นต้น เครื่องหอมย่อมควรแก่ภิกษุ

เมื่อโรคสงบด้วยเครื่องหอมนั้น ควรให้แก่ภิกษุอาพาธรูปอื่น ๆ หรือนำไปเจิมเรือนที่ประตู. จะเก็บไว้ด้วยคิดว่าเผื่อจะมีโรคอีก ดังนี้ไม่ควร. เป็นทั้งคันธสันนิธิเป็นทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำริบ.

พึงทราบบทว่า อามิส เป็นต้น นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว. เช่น ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ให้นำ งา ข้าวสาร ถั่วเขียว ถั่วทอง มะพร้าว เกลือ ปลา เนื้อแห้ง เนยใส น้ำมัน ภาชนะดิน เป็นต้น มาเก็บไว้ด้วยคิดว่า ของเหล่านั้นจักมีประโยชน์ในกาลนั้น ๆ. ภิกษุนั้นในฤดูฝนให้สามเณรต้มข้าวยาकुแต่เช้ามีดแล้วฉัน ส่งสามเณรไปสั่งว่า สามเณร เข้าไปบ้านในขณะน้ำทะเลาะและลำบาก เธอจงไปยังตระกูลโน้นบอกว่า เรามาตั้งอยู่ในวิหารแล้ว เธอจงนำนมส้ม เป็นต้นมาแต่ตระกูลโน้น ดังนี้. เมื่อภิกษุทั้งหลายถามว่า ทำไมท่านไม่เข้าไปสู่บ้านเล่าขอรับ ภิกษุนั้นตอบว่า เดียวนี้บ้านนั้นเข้าไปลำบากชุกฉ. ภิกษุเหล่านั้น กล่าวว่า ไม่เป็นไรดอกขอรับ ท่านอยู่เถิด พวกเราจะหาภิกษามาเอง แล้วพากันไป. ลำดับนั้นสามเณรนำนมส้ม เป็นต้นมา นำเข้าไปถวายพร้อมทั้งภัตและผัก. เมื่อภิกษุฉันอาหารนั้นอยู่นั้นเอง พวกอุปัฏฐากก็ส่งภัตไปถวาย. แต่นั้นภิกษุนั้นก็ฉันอย่างเอร็ดอร่อย. ต่อมาภิกษุทั้งหลายรับบิณฑบาตแล้วกลับมา. ภิกษุนั้นก็ยังฉันอย่างเอร็ดอร่อยจนสิ้นคอกหอยนั้นเอง. แม้สี่เดือนล่วงไป. ภิกษุนี้ท่านเรียกว่ามีชีวิตอยู่อย่างกุฎุมพีโล้น มิใช่อยู่อย่างสมณะ. ภิกษุเห็นปานนี้ชื่อว่า เป็นผู้สะสมอามิส. แต่ในที่อยู่ของภิกษุ การเก็บอามิสมีประมาณเท่านี้ คือข้าวสารทะนานหนึ่ง น้ำอ้อยบหนึ่งก้อน เนยใสประมาณ ๔ ส่วน ควร เพื่อประโยชน์แก่ใจที่มาถึงในเวลาอันไม่ควร. เพราะใจเหล่านั้นเมื่อไม่ได้ปฏิสันถารด้วยอามิส มันก็จะฆ่าเสีย. เพราะ-

ฉะนั้น หากไม่มีอามิสเท่านี้ก็ควรหามาเก็บไว้. อนึ่ง ในเวลาไม่สบาย จะฉันทามิสที่เป็นกัปปิยะ. แม้ด้วยตนเองก็ควร. อนึ่ง แม้เก็บอามิสมาก ไว้ในกัปปิยกุฎีก็ไม่เป็นสันนิธิ.

บทว่า **ฌายี น ปาทโกลลสุส** ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน และไม่พึงเป็นผู้โกลเลเพราะเท่า. บทว่า **วิรเม กุกุกุจจํ นปฺปมชฺเชยฺย** พึง เว้นขาดจากความคะนองไม่พึงประมาท คือพึงบรรเทาความคะนอง มี คะนองมือเป็นต้น และไม่พึงประมาทในที่นี้ เพราะภิกษุเป็นผู้ที่เขาทำ ความเคารพอยู่แล้ว.

บทว่า **เอกคฺตมฺนุญฺสุโต** คือ ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์ เป็นหนึ่ง. บทว่า **สทฺตฺตฺครุโธ** เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน คือ หนักในประโยชน์อันสูงสุด. ปาฐะว่า **สทฺตฺตฺครุโธ** ก็มี แปลว่า หนักอยู่ใน ประโยชน์ของตน. บทว่า **ปฏิสถฺลานาราม** พึงเป็นผู้ชอบในความ หลีกเร้น คือสถานที่ชอบใจ ชื่อว่า อาราม. ภิกษุรวบรวมจากอารมณ์ นั้น ๆ แล้วชอบใจในความหลีกเร้น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่า **ปฏิสถฺลานาราม**. บทว่า **อสุส** คือ พึงเป็น. ภิกษุยินดีแล้วใน ความหลีกเร้นนั้น ชื่อว่า **ปฏิสถฺลานโรโต**. ท่านแสดงถึงความเป็นผู้ บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายด้วยบทเหล่านี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะแม้ ภิกษุผู้มีศีลวิบัติ มีอารมณ์เป็นหนึ่งก็ยังไม่สำเร็จ. บทว่า **อชฺฌตฺตํ เจโตสมมฺมฺนุญฺสุโต** ขวนขวายในความสงบจิต ณ ภายใน คือขวนขวายใน ความสงบจิตของตน. บทว่า **อชฺฌตฺตํ** ในภายในก็ดี **อตุตฺโท** ของตนก็ดี มีความอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน. บทว่า **เจโตสมมํ** นี้ เป็นเหตุยาริภักตฺติลงในอรรถแห่งสัตตมีวิภักตฺติ แปลว่า ในความสงบจิต.

สำเร็จรูปด้วยการประกอบด้วยอุปสรรคนี้ว่า **อนุ**. บทว่า **อนิรอกตชฎาโน** ไม่เห็นห่างจากฉาน คือไม่นำฉานออกไปภายนอก หรือไม่ยังฉานให้เสื่อม. อนึ่ง พึงเห็นประโยชน์ในบทมีอาทิว่า นี้ชื่อว่า มิใช่ไม่กระทำเพื่อความนำออกและเพื่อความเสื่อม เป็นความพระพหุติสุภาพ เพราะไม่หวัคือ. บทว่า **วิปัสสนาย สมมุนาคโต** ประกอบด้วยวิปัสสนา คือ ประกอบด้วยอนุปัสสนา ๗ อย่าง.

อนุปัสสนา ๗ คืออนิจจานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความไม่เที่ยง ๑ ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความเป็นทุกข์ ๑ อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความเป็นอนัตตา ๑ นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความเบื่อหน่าย ๑ วิกิราณานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความคลายกำหนด ๑ นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความดับคณหา ๑ ปฏิณิสตคณานุปัสสนา พิจารณาเนื่อง ๆ ในความสลละคืน ๑, วิปัสสนาเหล่านั้นพิสดารแล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า **พुरुเหตา สุธัญญาคาราน** คือ เพิ่มพูนสุธัญญาคาร. ก็ในบทนี้ พึงทราบว่ ภิกษุเรียนกรรมฐานทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานแล้ว เข้าไปนั่งยังสุธัญญาคารตลอดคืนและวัน ชื่อว่า เพิ่มพูนสุธัญญาคาร. แม้บำเพ็ญอยู่ในปราสาท อันมีพื้นชั้นเดียวเป็นต้น ก็พึงเห็นว่าเพิ่มพูนสุธัญญาคาร.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **สกุจฺจกาโร** พึงเป็นผู้ทำโดยความเคารพดังต่อไปนี้. พึงเป็นผู้ทำความเคารพ ด้วยทำความเคารพต่อบุคคลหรือต่อไทยธรรม เพื่อบำเพ็ญกุศลธรรมมีทานเป็นต้น. บทว่า **อสุส** คือ พึงเป็น. ความเป็นผู้ทำเนื่อง ๆ ชื่อว่า **สาตฺถุจ** ความทำติดต่อดีชื่อว่า **สาตฺถุจ-**

การี เป็นผู้ทำเนือง ๆ. เพราะทำติดต่อกันไม่มีระหว่าง ชื่อว่า **อฏฐิตการี** เป็น
ผู้ทำไม่หยุด. บุคคลใดให้ทาน ทำการบูชา ฟังธรรม หรือบำเพ็ญสมณ-
ธรรมวันหนึ่ง อีกนานจึงทำอีก ไม่เป็นไปติดต่อกัน บุคคลนั้นท่านเรียกว่า
จิตการี ทำแล้วหยุด เหมือนปูเดินไปได้หน่อยหนึ่ง หยุดหน่อยหนึ่ง
ไม่เดินต่อไปฉะนั้น. ส่วนบุคคลใดไม่ทำอย่างนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **อฏฐิต-
การี** ทำไม่หยุด. บทว่า **อนิลินวุตติโก** มีความประพฤตินิย้อย่อน
คือมีความประพฤตินิย้อย่อนหาไม่ได้ เพราะมีความแผ่ขยายออกไป อัน
ได้แก่ ทำติดต่อกันไป. บทว่า **อนิกขิตตจนุโท** ไม่ปลงฉันทะ คือชื่อว่า
ไม่ปลงฉันทะ เพราะความเป็นผู้ไม่ปลงฉันทะในการทำ ความเพียร เพื่อ
กุศลกิริยา. บทว่า **อนิกขิตตฐโร** ไม่ทอดธุระ คือไม่วางธุระในการทำ
ความเพียร อธิบายว่า ไม่มีใจที่ถ้อย. บทว่า **อปปฏิวาณิ** คือ ความไม่
ถ้อยกลับ. บทว่า **อธิฏฐานัง** ความตั้งใจ คือมีความตั้งมั่นในการทำกุศล.
บทว่า **อนุโยโค** คือความประกอบเนือง ๆ. บทว่า **อปฺปมาโท** คือ
ความไม่อยู่ปราศจากสติ.

บทว่า **ตณฺหิ มายฺหิ จิตฺตํ** คือ ความเกียจคร้าน ความหลอก-
ลวง ความหัวเราะ และการเล่นทางกาย และวาจา. บทว่า **สวิญฺฐํ** คือ
กับด้วยเครื่องประดับ.

บทว่า **รตฺตนิทฺธิวํ จโกฏฺฐาถํ กริตฺตวา** ภิกษุพึงแบ่งกลางคืนและ
กลางวันให้เป็น ๖ ส่วน คือพึงแบ่งออกเป็น ๖ ส่วน กลางคืน ๓ ส่วน
คือยามต้น ยามกลาง ยามสุดท้าย กลางวันก็เหมือนกัน. บทว่า **ปญฺจ-
โกฏฺฐาถํ ชาคเรยฺย** พึงตื่น ๕ ส่วน คือพึงสละยามกลางในกลางคืนแล้ว
ไม่หลับ ใน ๕ ส่วนที่เหลือ. บทว่า **เอกํ โกฏฺฐาถํ นิปฺชเชยฺย** นอนหลับ ๑

ส่วน คือมีสติสัมปชัญญะ นอนหลับตอนยามกลาง ๑ ส่วน. บทว่า **อิช ภิกขุ ทิวสั** คือ แบ่งกลางวันออกเป็น ๓ ส่วน คือเช้า กลางวัน เย็น. บทว่า **จกฺกเมน นิสฺสชฺชาย** ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง คือบริหารด้วย อิริยาบถทั้งสองนี้ตลอดวัน พึงชำระจิตจากกรรมเป็นเครื่องกั้นจิต หรือ จากอกุศลกรรมทั้งปวงอันได้แก่นิเวรณ ๕. บทว่า **จิตฺตํ ปริโสชฺเชยฺย** พึง ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเหล่านั้น. ในที่นี้มีได้กำหนดการยืนไว้ก็จริง ถึงดังนั้นก็ควรกำหนดเอาการยืน อาศัยการเดินจงกรมและการนั่งนั้นแล. บทว่า **ปรมฺม ยามํ** คือ ตลอดยามคืน.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **เสยฺย** การนอน ดังนี้. การนอนมี ๔ อย่าง คือ **กามโภคิเสยฺยา ๑ เปตเสยฺยา ๑ สีสฺเสยฺยา ๑ ตถาคตเสยฺยา ๑.**

ในการนอน ๔ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** คนบริโภคนามโดยมากนอนโดยข้างซ้าย นี้ชื่อว่า **กามโภคิเสยฺยา**. จริงอยู่ คนบริโภคนามเหล่านั้นย่อมไม่นอนโดยข้างขวา. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เปรตโดยมากนอนหงาย นี้ชื่อว่า **เปตเสยฺยา**. จริงอยู่ เพราะเปรตมีเนื้อและเลือดน้อย เปรตห่อหุ้มด้วยโครงกระดูก จึงไม่อาจจะนอนโดยข้างหนึ่งได้ จึงต้องนอนหงาย. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** สีมหฤค-**ราชสำเร็จการนอนโดยข้างขวา ฯลฯ จึงพอใจ** นี้ชื่อว่า **สีสฺเสยฺยา**. จริงอยู่ สีมหฤคราชเพราะมีอำนาจสูง วางเท้าทั้งสองไว้ที่เท้าหลังข้างหนึ่ง ในที่เดียวกัน สอดหางไว้หว่างขา กำหนดโอกาสที่เท้าหน้าเท้าหลังและหางตั้งอยู่ แล้ววางศีรษะลงบนที่สุดเท้าหน้าทั้งสองนอนแน่นอนหลับตลอดวัน เมื่อตื่นก็ตื่นอย่างไม่หวาดสะดุ้ง เยศีรษะสังเกตโอกาสที่เท้าหน้า

เป็นต้นตั้งอยู่. หากที่ไร ๆ ละไปตั้งอยู่ไม่เรียบร้อย สีมธุคราษก็เสียใจว่า
นี้ไม่ควรแก่เจ้าผู้มีความกล้าหาญโดยกำเนิด จึงนอนต่อไปในที่นั้น
ไม่ไปแสวงหาอาหาร แต่ครั้งเมื่อไม่ละ ตั้งอยู่เรียบร้อย สีหะก็ดีใจว่า
นี้สมควรแก่เจ้าผู้มีความกล้าหาญโดยกำเนิด จึงลุกบิดกายอย่างสีหะ สัตต
ชนที่คอ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วจึงไปหาอาหาร. ส่วนการนอน
ด้วยจตุตถฌานเรียกว่า **ตถาคตไสยา** (พระตถาคตนอน). ในไสยา ๔
อย่างเหล่านั้น ในที่นี้หมายถึง**เอตสิไสยา**. เพราะไสยานี้ ชื่อว่าเป็นไสยา
อย่างสูงที่สุด เพราะเป็นอิริยาบถที่มีอำนาจสูง.

บทว่า **ปาเท ปาทำ** ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า คือเท้าซ้ายทับเท้าขวา.
บทว่า **อจฺจาชาย** คือ ตั้งเท้าเหลื่อมเท้าเลยไปนิดหน่อย. เพราะเมื่อข้อเท้า
เสียดสีกับข้อเท้า เขาเสียดสีกับเข่า นอนไม่สบาย. เมื่อตั้งเท้าเลยไปโดยที่ไม่
เสียดสีกันเวทนาย่อมไม่เกิดจิตก็มีอารมณ์เป็นหนึ่ง นอนสบาย. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า. บทว่า **สโต สมฺปชา-**
โน คือ เป็นผู้ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ. ด้วยบทนี้ กล่าวถึงสติ
สัมปชัญญะที่กำหนดไว้ดีแล้ว. บทว่า **อฏฺฐานสญฺญ** มนสิการิตฺวา ทำ
สัญญาในการตื่นขึ้นไว้ในใจ คือตั้งอุฏฐานสัญญากำหนดเวลาตื่นขึ้นไว้ใน
ใจอย่างนี้ว่า เราจักตื่นขึ้นในเวลาโน้นดังนี้. เพราะทำอย่างนี้แล้วนอน
จะตื่นขึ้นในเวลาที่กำหนดไว้เป็นแน่.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศแห่ง**วิริยินทรี** ดังต่อไปนี้. บทว่า
เจตสิโก นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่าความเพียรเป็นไปทางจิตโดยแน่นอน.
เพราะความเพียรนี้ท่านกล่าวว่า **เจตสิก** ก็เพื่อแสดงว่า ความเพียรเป็นไป
ทางกายไม่มี มีแต่เป็นไปทางจิตเท่านั้น **คฺจฺกายวิญฺญาณ** แม้กล่าวว่าเป็น

ไปทางกาย เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้กระทำจงกรมเป็นต้น ในพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเป็นไปทางกายแม้ใด ความเพียรนั้นก็คือวิริยสัมโพชฌงค์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเป็นไปทางจิตแม้ใด ความเพียรนั้นก็คือวิริยสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ความเพียรนี้ย่อมมาสู่อุเทศด้วยประการฉะนี้.

บทว่า วิริยารมฺโห ความว่า อารัมภะคือวิริยะ.

จริงอยู่ อารัมภศัพท์นี้มาแล้วในเนื้อความไม่น้อย คือในกรรม ในอาบัติ ในกิริยา ในวิริยะ ในความเบียดเบียน ในการทำร้าย.

อารัมภะ มาในความว่า กรรม ในคานานี้ว่า

ทุกข์ทั้งปวงอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิด เพราะมี

อารัมภะ (กรรม) เป็นปัจจัย ความเกิดทุกข์ไม่มี เพราะ

ดับอารัมภะเสียได้.

อารัมภะ มาในความว่า อาบัติ ในบทนี้ว่า ย่อมปรารภ และย่อมเป็นความเดือดร้อน.

อารัมภะ มาในความว่า กิริยา มีอุปกรณ์ในการบูชาัญญเป็นต้น ในบทนี้ว่าบรรดาทั้งหลายมีความเพียรมากมหาัญญเหล่านั้นไม่มีผลมากมาย

อารัมภะ มาในความว่า วิริยะ ในบทนี้ว่า ท่านทั้งหลาย จงพยายามจงออกไป จงชวนชวายเป็นพระพุทธานุศาสนาดิ.

อารัมภะ มาในความว่า ความเบียดเบียน ในประโยคนี้ว่า ชนทั้งหลายย่อมเบียดเบียนสัตว์ เจาะจงพระสมณโคดม.

อารัมภะ มาในความว่า การประทุษร้าย มีการตัดและทำลายเป็นต้น ในบทนี้ว่า เป็นผู้เว้นจากการทำลายพืชคาม (เมล็ดพันธุ์ไม้) ภูตคาม

ไม้ทิ้งอกแล้ว). ในที่นี้ท่านประสงค์เอาวิริยะเท่านั้น. ที่ท่านกล่าวว่า
บทว่า **กิริยารมฺโห** ได้แก่ อารัมภะ คือความเพียร.

จริงอยู่ **ความเพียร** ท่านเรียกว่า **อารัมภะ** ด้วยสามารถแห่งความ
พยายาม. บทว่า **วิริยารมฺโห** นี้ เป็นบทแสดงถึงสภาวะของความเพียร
นั้น. การก้าวออกด้วยการออกไปจากความเกียจคร้าน. การก้าวหน้าด้วย
การก้าวไปสู่ฐานะอื่นๆ. ความขวนขวายด้วยการย่งขึ้นไป. ความพยายาม
ด้วยการไปไม่หยุด. ความอดสาหะด้วยความขะมักเขม้น. ความขยันด้วย
ความขะมักเขม้นอย่างสูง. ความมั่นคงด้วยตั้งอยู่ในความหนักแน่น. ความ
ทรงไว้ เพราะทรงไว้ด้วยสามารถการทรงจิตและเจตสิกไว้ได้ หรือทรง
ความสืบต่อแห่งกุศลไว้ด้วยสามารถความเป็นไปโดยไม่ขาดตอน.

อีกนัยหนึ่ง ความก้าวออกนี้เพื่อบรรเทาทุกขทั้งหลาย. ความ
ก้าวหน้านี้อันเพื่อตัดความผูกพัน. ความขวนขวายนี้อันเพื่อถอนโอฆะ. ความ
พยายามนี้เพื่อไปถึงฝั่ง. ความอดสาหะนี้เพื่อไปข้างหน้า. ความขยันนี้
เพื่อความยิ่งขึ้นไป. ความมั่นคงนี้เพื่อถอนกิเลสเพียงดังกลอนเหล็ก. ความ
ทรงไว้นี้เพื่อไม่หยุดยั้ง. ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ด้วยสามารถการ
ก้าวไปไม่หยุดในกาลอันเป็นไปอย่างนี้ว่า หนึ่งเอ็นและกระดูกงเหลืออยู่
ก็ตาม. อธิบายว่า ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง. อนึ่ง เพราะความเพียรนี้
ไม่ปลงฉันทะ ไม้ทอดธุระ ไม่ข้ามไป ไม่สละ นำมาซึ่งความเป็นผู้ไม่
ทอดอย ในที่ที่ทำการกุศลกรรม ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความไม่ปลงฉันทะ
ความไม่ทอดธุระ ดังนี้. เหมือนอย่างว่าชนทั้งหลายกล่าวว่า พวกท่าน
จงคอยจับโคนาสินค้าไปในที่ที่เจ้งไปด้วยน้ำใกล้ฝั่งคงคา โคนั้นแม้คุกเข่า
ลงที่พื้นก็ยังสามารถนำสินค้าไปได้ ไม่ให้สินค้าตกลงที่พื้นนั้นใด ภิกษุไม่ทอด

ธูระ ประคองความเพียรไว้ในที่ที่ทำการกุศลกรรม ก็ฉันทันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประคองธูระไว้ ชื่อว่า วิริยอินทรีย์ เพราะทำความเป็นใหญ่ในลักษณะประคองไว้. ชื่อว่า วิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน. ชื่อว่า สัมมาวายามะ เพราะพยายามในกุศล อันนำสัตว์ออกไปจากทุกข์ได้แน่นอน.

บทว่า **ตณฺหิ** ความเกียจคร้าน. บทว่า **ตณฺหิตฺยา** คือ อาการเกียจคร้าน. บทว่า **ตณฺหิตฺมกตา** ความเป็นผู้เกียจคร้าน คือความเป็นผู้มีจิตถูกความเกียจคร้านครอบงำ. ความเป็นแห่งความขี้เกียจ ชื่อว่า **อาลสิย** ความขี้เกียจ. อาการแห่งความขี้เกียจ ชื่อว่า **อาลสายนา** กิริยาที่ขี้เกียจ. ความเป็นแห่งคนขี้เกียจ ชื่อว่า **อาลสยิตตุตฺต** ความเป็นคนขี้เกียจ. ด้วยบทเหล่านี้แม้ทั้งหมด ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้ขี้เกียจทางกายด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า **วณฺจนิกา จริยา** คือ กิริยาหลอกลวง. บทว่า **มา มชฺญฺญาตี** วาจ **ภาสตี** กล่าววาจาคิดว่าใคร ๆ อย่ารู้จักเรา คือภิกษุทั้งหลาย รู้อยู่ ล่วงข้อบัญญัติทำกรรมหนัก แต่กล่าวทำเป็นเหมือนผู้สงบว่า เราไม่มีการละเมิดเลย. บทว่า **กายเณ** **ปรกฺกมตี** บากบั่นด้วยกาย คือทำ ความปกปิดทางกายว่า ใคร ๆ อย่ารู้บาปกรรมที่เราทำนี้เลย. ความลวง คือทำเป็นลวงให้หลงทางตา โดยปกปิดโทษที่มีอยู่. ความเป็นแห่งความเป็นผู้หลอกลวง ชื่อว่า **มายาวิตา** ความเป็นผู้ลวง. ชื่อว่า **อจฺจฺสรา** เพราะทำความชั่วแล้วปิดบัง. ชื่อว่า **วณฺจนา** เพราะซ่อนความจริงโดยให้เห็นเป็นอย่างอื่น ด้วยวาจาและกิริยา. ชื่อว่า **นิกตี** เพราะบังความผิด. อธิบายว่า ทำผิด. ชื่อว่า **นิกรณา** เพราะปิดความผิดด้วยคิดว่า เราจะไม่ทำอย่างนี้อีก. ชื่อว่า **ปริหรณา** เพราะเลียงความผิดด้วยคิดว่า เราจะ

ไม่ทำอย่างนี้อีก. ชื่อว่า **คูหณา** ซ่อนความผิดโดยสำรวมกายเป็นต้น. ชื่อว่า **ปริคูหณา** คือ ซ่อนผิดทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า **ฉาตนา** เพราะปิดบังความชั่วด้วยกายกรรมและวจีกรรม คือปิดบังคุณด้วยใบหญ้า ฉะนั้น. ชื่อว่า **ปริฉาตนา** เพราะปิดบังทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า **อนุตตานิกมม** เพราะไม่แสดงเปิดเผย. ชื่อว่า **อนาวิกมม** เพราะไม่แสดงให้ปรากฏ. ชื่อว่า **โวจุฉาตนา** เพราะคลุมความผิดไว้อย่างดี. ชื่อว่า **ปาป-กิริยา** เพราะทำชั่วใหม่อีก โดยปกปิดความชั่วที่ทำมาแล้ว. บทว่า **อัย วุจฺจติ** คือ นี้เรียกว่าความลวง มีลักษณะปกปิดความชั่วที่ทำมาแล้ว. บุคคลมีมายาคุด่านปกปิดด้วยขี้เถ้า คุดตอปกปิดด้วยน้ำ และคุดศัสตรา ปกปิดด้วยเอาผ้าเก่าพัน.

บทว่า **อติเวฬุ ทนฺตฺวิทฺสํ กฺสติ** บุคคลย่อมหัวเราะเกินประมาณ จนฟันปรากฏ คือเปิดฟันแสดงแก่คนอื่น ยิ่งความชื่นชมโสมนัสให้เกิด แล้วหัวเราะเกินประมาณ. บทว่า **กายิกา จ จิตฺตฺตทา** การเล่นทางกาย คือการเล่นอันเป็นไปทางกาย. แม้ในทางวาทะก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **หตุตีหิปี กิพฺพฺพติ** เล่นข้าง คือเล่นด้วยการเล่นมีนั่งเป็นต้นบนหลัง ให้วิ่งให้กระโดดไปข้างหน้าโดยให้ข้างเล่น. แม้ในม้าและรถก็มีนัยนี้. บทว่า **อฏฺฐรปเทปี กิพฺพฺพติ** เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตาบ้าง คือชื่อว่า **อฏฺฐรปท** เพราะแถวหนึ่งๆมี ๘ ตา. ในแถวละ ๘ ตานั้น. แม้ในแถวละ ๑๐ ตาก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อากาเส** คือ เล่นหมากเก็บเหมือนเล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตานั้นแล. บทว่า **ปริหารปเลหิปี** เล่นชิงนางบ้าง คือขีดเส้นลงบนดินทำให้เป็นวงกลม แล้วเล่นไล่จับกันในที่นั้น. บทว่า **สนฺติ-กายปิ กิพฺพฺพติ** คือ เล่นหมากไหวบ้าง. เอาตาสกาหรือก้อนกรวดตั้งไว้

รวมกันไม่ให้ไหว เอาเล็บเขี่ยออกและเขี่ยเข้า. หากก้อนกรวดอะไรๆในที่นั้นไหวเป็นแพ้ว. บทว่า **ขลิกาย** คือ เล่นโยนบ่วงบนกระดานพนัน. บทว่า **หมฎิกาย** เล่นไม้หึ่ง คือเล่นโดยเอาท่อนไม้ยาวติดกับท่อนไม้สั้น เรียกว่า **หมฎิกา**. บทว่า **สลาหกเหตุณ** เล่นฟาดให้เห็นรูปร่างๆ คือเอาเส้นหญ้าชุบด้วย ครั่ง ผาง หรือแป้งเปียก แล้วฟาดเส้นหญ้านั้นลงบนพื้นดินหรือที่ฝา ดูว่าจะเป็นรูปอะไร แล้วเล่น แสดงให้เห็นเป็นรูปช้างและม้า เป็นต้น. บทว่า **อกุเขน** คือ เล่นสกา. บทว่า **ปงุกจิเรน** เล่นเป่าใบไม้ ใบไม้เรียกว่า **ปงุกจิรี** เล่นเป่าใบไม้นั้น. บทว่า **วงุกเกน** เล่นไถน้อย ๆ คือไถเล็กๆสำหรับเด็กชาวบ้านเล่น. บทว่า **โมกุขจิกาย** คือ เล่นหกคะเมน. ท่านอธิบายว่า กระโดดรับท่อนไม้บนอากาศ หรือวางหัวลงกับพื้นดินแล้วเล่นหกคะเมน. บทว่า **จิงกุลเกน** เล่นกังหัน คือเล่นเครื่องหมุนตีลมทำด้วยใบตาล เป็นต้นเรียกว่า **จิงกุลกัม**. บทว่า **ปตุตทาพุ-**
หเกน เล่นดวงทราย คือ เล่นดวงทรายเป็นต้นด้วยทะนานใบไม้ เรียกว่า **ปตุตทาพุหกัม**. บทว่า **รถเกน** คือ รถน้อยๆ. บทว่า **ธนูเกน** คือ ธนูน้อยๆ. บทว่า **อกุขริกาย** เล่นเขียนทายกัน คือเล่นเขียนอักษรบนอากาศ หรือบนหลังทายกัน เรียกว่า **อกุขริกา**. บทว่า **มเนสิกาย** เล่นทายใจกัน คือเล่นให้รู้ความคิดทางใจ เรียกว่า **มเนสิกา**. บทว่า **ยถาวชุเขน** เล่นเลียนคนขอทาน คือเล่นเลียนคำพูดของตนตาบอด คนง่อย คนกระจอก เป็นต้น เรียกว่า **ยถาวชุขัม**.

บทว่า **มุขเกริยัม** เล่นตีกลองปาก คือ เป่าเสียงออกทางปากเหมือนกลอง บทว่า **มุขาทมุพทัม** คือ เล่นพิณพาทย์ทางปาก. บทว่า **มุขเทณ-**
จิมกัม คือ เล่นร่ำกลองทางปาก. บทว่า **มุขวลิมกัม** เล่นผิวปาก คือทำลิ้น

ที่เนื้อริมฝีปากให้มีเสียง. ปาฐะว่า **มุขวาลิก** บ้าง. คือผิวรอบ ๆ ปาก. บทว่า **มุขเกรพ** เล่นกระเดาะปาก คือเป่าเป็นกลองทางปาก บทว่า **นาฏ** เล่นซอเพลง คือแสดงให้เรียนทำใหม่ๆ ปาฐะว่า **นฏ** บ้าง บทว่า **ลาถ** เล่นโห่ร้อง คือทำเสียงตะโกน. บทว่า **คีต** เล่นร้องเพลง คือขับร้อง. บทว่า **ทวคมุ** คือ เล่นหัวเราะกัน. บทว่า **อัย วาจลิกา จิตุทา** คือ นี้ชื่อว่าการเล่นเกิดทางวาจา คือเกิดแล้วในวจิตวาร.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **เกสา จ มสฺสุ จ** เป็นอาทิ ดังต่อไปนี้. เอากรรไกรตัดผมไม่ให้แห้ว, แต่งหนวดให้เป็นเขียว, กำดอกไม้มีก้านเป็นกำเดียวกันเป็นต้น ของหอมมีกลิ่นที่รากเป็นต้น เครื่องลูบไล้ทำการข้อมผิว เครื่องประดับตกแต่งที่คอเป็นต้น เครื่องประดับตกแต่งสวมศีรษะ ผ่านู้อย่างวิจิตร สร้อยสังวาล เครื่องรัดและเครื่องประดับผ้าโพกศีรษะ.

พึงทราบวินิจฉัยในการอุปถัมภ์เป็นต้น ดังนี้. กลิ่นกายของทารกที่เกิดจากครรภ์มารดา จะหมดไปในเมื่ออายุได้ประมาณ ๑๒ ปี. เพื่อนำกลิ่นกายของทารกกลับมา มารดาบิดาจึงอบด้วยจุนขมิ้นเป็นต้น การอบอย่างนี้ไม่ควร. แต่บิดามารดาให้ทารกมีบุญนอนบนขาอ่อนทั้งสอง แล้วทาด้วยน้ำมันนวด เพื่อให้ส่วนต่างๆ มีมือ เท้า ขาอ่อน และต้องเป็นต้นสมบูรณ์. การนวดอย่างนี้ก็ไม่ควร. บทว่า **นหาปน** คือ การอาบน้ำ คืออาบน้ำทารกเหล่านั้นด้วยของหอมเป็นต้น. บทว่า **สมุพาหน** คือ การตัดตัว คือเอาไม้ค้อนเป็นต้นทุบเบา ๆ ที่มีมือและเท้า ดุจของนักมวยปล้ำ แล้วตัดแขน. บทว่า **อาทาส** คือ การส่องกระจก การส่องกระจกอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ควร. บทว่า **อณฺข** คือ แต้มตา. บทว่า **มาลา** คือ สวมพวงดอกไม้ หรือไม่สวม. บทว่า **วิเลปน** คือ ทำการข้อมผิวอย่างใดอย่างหนึ่ง บทว่า

มุขจฺจุณฺณกั มุขาเลปั การเจิมหน้าการทาปาก ชนทั้งหลายเพื่อจะเอาไผ่ดำ
ที่ใบหน้าออก จึงใช้ยางเหนียวของดินแค้น เมื่อเลือดออกด้วยยางเหนียว
ของดินนั้น ใช้ยางเหนียวของเมล็ดผักกาดแค้น เมื่อเมล็ดผักกาดนั้นกัด
ฝัดำที่เป็นโทษแล้ว ให้ยางเหนียวของงา เมื่อเลือดสงบด้วยยางเหนียว
ของงา จึงให้ยางเหนียวของขมิ้น เมื่อผิวพรรณผ่องด้วยยางเหนียวของ
ขมิ้นนั้น จึงเจิมหน้าด้วยเครื่องเจิมหน้า.

พึงทราบวินิจฉัยในการผูกข้อมือเป็นต้น ดังต่อไปนี้.

ชนทั้งหลายผูกสังข์และกระเบื้องอันวิจิตรที่ข้อมือเที่ยวไป. เครื่อง
ประดับข้อมือทั้งหมดนั้นหรืออย่างอื่นไม่ควร. ชนอีกพวกหนึ่ง ผูกแหยม
เที่ยวไป และล้อมแหยมนั้นด้วยป่านทองวลัยมุกดา. ทั้งหมดนั้นไม่ควร.
ชนอีกพวกหนึ่ง ถือไม้เท้า ๔ สอก หรือไม้เท้าประดับอย่างอื่นเที่ยวไป.
อนึ่ง ชนทั้งหลาย คล้องขวดยาวิจิตรไปด้วยรูปหญิงและชายเป็นต้น
ล้อมรอบเป็นองค์ที่ป่าข้างซ้าย. ชนอีกพวกหนึ่ง คล้องคาบอันคมกริบ
มีฝักวิจิตรตระการตา กางร่มวิจิตรด้วยเขี้ยวมังกรเขี้ยวด้วยด้าย ๕ สี สวม
รองเท้านวมด้วยแหวหางนกยูงเป็นต้น วิจิตรด้วยทองและเงิน. บางคน
ไว้ผมยาวประมาณสอกหนึ่งกว้าง ๔ องคุลี สวมกรอบหน้าที่หน้าผากดูจ
สายฟ้าที่ปากเมฆ แล้วปักปิ่น ใช้พัดจามรีและพัดवालวิชนี. ทั้งหมดนั้น
ไม่ควร.

บทว่า **อิมสุส วา ปุติกายสุส** กายอันเปื่อยเน่านี้ คือร่างของศพ
อันสำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้. บทว่า **เกพนา** คือ การเล่นสนุก. บทว่า
ปริเกพนา การเล่นเพลิน คือเล่นได้ทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. บทว่า
เคชิตตํ คือ การปรารธนา. บทว่า **เคชิตตํ** คือ ความชอบ ความ

ปรารธนา. บทว่า **จปลนา** กิริยาที่ประดับ คือทำการประดับ. บทว่า **จปลฺย** คือ ความเป็นแห่งการประดับ.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **สวิญฺฐ** เป็นต้น ดังต่อไปนี้. เป็นไป กับด้วยความประดับ ชื่อว่า **สวิญฺฐ**. เป็นไปกับด้วยบริวาร คือการทำการ ย่อมผิว ชื่อว่า **สปริวาร**. เป็นไปกับด้วยของใช้ ชื่อว่า **สปริกณฺฑ**. เป็นไปกับด้วยบริวาร ชื่อว่า **สปริกขาร**.

บทว่า **อาถพุพณฺ** อาถรรพณ์ คือประกอบมนต์ทำอาถรรพณ์. บทว่า **สุปินฺ** คือ ดำราทำนายฝัน. บทว่า **ลกฺขณฺ** การทลายลักษณะ คือมีการ ทลายลักษณะตัว แก้วมณี เป็นต้น. บทว่า **โน วิเทเห** คือ ไม่พึงประกอบ. บทว่า **วิรุทฺถจ** การทลายเสียงสัตว์ร้อง คือเสียงร้องของสัตว์มีเนื้อ เป็นต้น.

บทว่า **อาถพุพณิกา** พวกคนที่มิมนต์ทำอาถรรพณ์ คือรู้มนต์เพื่อ ฆ่าผู้อื่น. ชื่อว่า **อาถพุพณิกา** เพราะประกอบอาถรรพณ์ ได้ยินมาว่า พวกประกอบอาถรรพณ์ บริโภคของไม่เค็มตลอด ๗ วัน ปุญฺญาคานอน บนพื้นดินประพตติตบะ ในวันที่ ๗ เตรียมพื้นสุสาน ยืนอยู่บนทางที่ ๗ ชุมมือร้ายวิชา. ที่นั้นการงานของพวกเขาก็สำเร็จ. พระสังคตีกาจารย์ กล่าวว่ ประกอบอาถรรพณ์ หมายถึงพวกรู้มนต์ทำอาถรรพณ์พวกนี้ แหละ. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปโยเชนฺติ** คือ เป็นผู้ชวนขวยในการ ประกอบอาถรรพณ์. บทว่า **นฺครเร วา รุทฺเธ** เมื่อนครถูกล้อม คือเมื่อ นครถูกปิดกั้นไว้โดยรอบ. บทว่า **สงฺคามเม วา ปจฺจุปฺภูจฺจิเต** คือ หรือเมื่อ สงครามตั้งประชิดกัน. บทว่า **ปจฺจติถิเกสุ ปจฺจามิตฺเตสุ** คือ ในพวก ข้าศึกที่เป็นศัตรูกัน. บทว่า **อิตี อฺอุปฺปาเทนฺติ** ยังจัญไรให้เกิดขึ้น คือ ทำความหวนไหวปั่นป่วนให้เกิดขึ้นแก่ข้าศึก. บทว่า **อฺอุปฺททว** อันตราย

คือทำการบีบคั้นทางกาย. บทว่า โรคฺ คือ พยาธิ. บทว่า ปชฺชรกฺ คือ โรคไข้เชื่อมซึม. บทว่า สุลฺ คือ โรคจุกเสียด. บทว่า วิสุจิกฺ คือ โรคลงราก. บทว่า ปกฺขนฺทิกฺ คือ โรคบิด. บทว่า กโรนฺติ คือ ให้เกิดขึ้น.

บทว่า สุปฺินปาธกา คือ พวกทำนายฝัน. บทว่า อาทิสฺนฺติ คือ พยากรณ์. ในบทมีอาทิว่า โย ปุพฺพพฺพหฺสมยฺ สุปฺินํ ปสฺสฺติ ผู้ใดเห็นฝันในเวลาเช้า เป็นเหตุยวิภักตฺติลงในอรรถแห่งสัจจมีวิภักตฺติ แปลว่าในเวลาเช้า. บทว่า เอวฺ วิปาโก โหติ จะมีผลอย่างนี้ คือจะมีผลเห็นปานนี้ โดยเป็นผลที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา. บทว่า อวฺกฺขฺขนิ-ปฺนฺโน คนนอนคว่ำ คือนอนคว่ำฝัน พวกทำนายฝันจะทำนายฝันอย่างนี้.

อนึ่ง ผู้ฝันย่อมฝันด้วยเหตุ ๔ ประการ คือธาตุโจกะ ธาตุกำเรป ๑ อนุภูตปุพฺพะ เคยเสพมาก่อน ๑ เทวโตปสังหาระ เทวดาคลใจ ๑ ปุพฺพ-นิमितฺ ฅางบอกเหตุ ๑.

ในความฝัน ประการนั้น ผู้มีธาตุกำเรป เพราะดีเป็นต้นกำเรป ชื่อว่าฝันโดยธาตุกำเรป. ผู้ฝันโดยเคยเสพมาก่อนแล้ว ย่อมเห็นอารมณ์ที่เคยเสพมาแล้วในกาลก่อน. ฝันโดยเทวดาคลใจ ย่อมเห็นอารมณ์ทั้งหลายด้วยอำนาจของเทวดาทั้งหลาย. ฝันโดยบอกเหตุล่วงหน้า ย่อมฝันเห็นฅางบอกเหตุล่วงหน้าแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อันประสงค์จะให้เกิดด้วยอำนาจบุญและบาป. ในความฝันเหล่านั้น ฝันโดยธาตุกำเรปและโดยที่เคยเสพมาก่อนแล้ว ไม่เป็นจริง. ฝันโดยเทวดาคลใจ จริงบ้างไม่จริงบ้าง. เพราะเทวดาโกรธ ประสงค์จะให้ถึงความพินาศโดยอุบาย ก็แสดงทำให้วิปริต. ฝันโดยบอกเหตุล่วงหน้า จริงโดยสิ้นเดียว.

ประเภทแห่งความฝัน ย่อมมีโดยประเภทแห่งความเกี่ยวข้องกันของ
มูลเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ บุคคลผู้เป็นเสกขะย่อมฝัน ๔ อย่างนี้ เพราะยัง
ละความวิปลาสไม่ได้. พระอเสกขะไม่ฝัน เพราะละวิปลาสได้แล้ว เมื่อฝัน
หลับฝันหรือตื่นฝัน หรือไม่หลับไม่ตื่น. ในข้อนี้ ฝันว่าหลับฝัน ผิดทาง
อกิธรรมโดยแท้ เพราะว่าฝันด้วยจิตเข้าสู่ภวังค์ (ไม่รู้สึกรู้ตัว) ความฝัน
นั้นไม่มีอารมณ์มีรูปนิमितเป็นต้น หรือไม่สัมปยุตตด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น.
อนึ่ง เมื่อฝันจิตเช่นนี้ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ตื่นฝันจึงผิดทางวินัย
เพราะว่าตื่นฝัน ย่อมฝันด้วยจิตเป็นอัปโพหาริก (มีเหมือนไม่มี) ชื่อว่า
ไม่เป็นอาบัติในเพราะทำการละเมิดด้วยจิตเป็นอัปโพหาริกไม่มี เมื่อผู้ฝัน
ทำการละเมิด ไม่เป็นอาบัติโดยส่วนเดียวเท่านั้น ดังนั้นไม่หลับไม่ตื่นฝัน
ใคร ๆ ก็ไม่ฝัน เมื่อเป็นอย่างนี้ ความฝันก็ไม่มี ไม่ฝันก็ไม่มี. เพราะเหตุไร.
เพราะฝันเช่นเดียวกับลิงหลับ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า มหา-
บพิตร ฝันย่อมเห็นเช่นกับลิงหลับแล. บทว่า กปิมีทุชฺชปรโต คือ ประกอบ
แล้วด้วยการนอนหลับของลิง. การหลับใดเปลี่ยนไปเร็ว เพราะเจือด้วยจิต
เป็นกุศลเป็นต้นบ่อย ๆ การออกจากภวังคจิตบ่อย ๆ ย่อมมีในความเป็นไป
ของการหลับใด ย่อมฝันประกอบด้วยการหลับนั้น เหมือนการหลับของลิง
เปลี่ยนแปลงไปได้เร็วจะนั้น. ด้วยเหตุนี้ ความฝันนี้ จึงเป็นกุศลบ้าง
อกุศลบ้าง อัพยากฤตบ้าง. ในความฝันนั้นพึงทราบว่ ความฝันของ
บุคคลผู้กระทำการไหวพระเจดีย์ การฟังธรรม และแสดงธรรมเป็นต้น
เป็นกุศล ความฝันของบุคคลผู้กระทำปาณาติบาตเป็นต้นเป็นอกุศล ความ
ฝันนอกเหนือจากสองอย่างนั้นเป็นอัพยากฤต ในขณะที่อารมณ์นั้นเป็น

อวัชชนะ. ความฝืนนั้นไม่สามารถจุดรั้งปฏิสนธิได้ เพราะมีกำลังน้อย แต่กุศลกุศลอื่นคำจุน ย่อมให้วิบากได้ในเพราะยังเป็นไปอยู่.

พึงทราบวินิจฉัยในลักษณะแก้วมณี ดังต่อไปนี้. พวกท่านายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะของแก้วมณีเป็นต้น ด้วยสีและลักษณะเป็นต้น อย่างนี้ว่า แก้วมณีอย่างนี้ประเสริฐ อย่างนี้ไม่ประเสริฐ ย่อมเป็นเหตุแห่งความไม่มีโรคและความเป็นใหญ่แก่เจ้าของ. ในลักษณะเหล่านั้น บทว่า **อาวุธลक्षण** ลักษณะอาวุธ คืออาวุธที่เหลื่อเว้นดาบเป็นต้น. แม้ลักษณะหญิงเป็นต้น ก็พึงทราบด้วยอำนาจความเจริญและความเสื่อมของตระกูลที่หญิงและชายเป็นต้นอยู่. ส่วนในลักษณะแพะเป็นต้น ควรทราบความต่างกัน คือเนื้อของแพะเป็นต้นอย่างนี้ควรกิน อย่างนี้ไม่ควรกิน. ในลักษณะหี้อย่างนี้ พึงทราบความวิเศษดังนี้ บรรดาจิตรกรรมและเครื่องประดับเป็นต้น เมื่อเห็นเห็นปานนี้มีอยู่. สิ่งนี้ย่อมมี. ลักษณะช่อฟ้าพึงทราบด้วยอำนาจแห่งช่อฟ้า เครื่องประดับบ้าง ช่อฟ้าเรือนบ้าง แม้ลักษณะเต่าก็เช่นเดียวกับลักษณะหี้นั้นแล. ลักษณะเนื้อ ท่านกล่าวสงเคราะห์เนื้อทุกชนิด ด้วยอำนาจแห่งลักษณะของสัตว์ ๔ เท้าทั้งหมด. บทว่า **เอว ลक्षणปาลกา ลक्षण อาทิสนฺติ** คือ ผู้บอกตำราทายลักษณะย่อมทายคือย่อมบอกลักษณะอย่างนี้.

บทว่า **น นกขตุตานิ** คือ ฤกษ์ ๒๘ อย่างมีกัตติกาฤกษ์เป็นต้น . บทว่า **อิมินา นกขตุเตน ฆรปฺปเวโส กตุตพฺโพ** คือ งานมงคลขึ้นบ้านใหม่ควรทำด้วยฤกษ์นี้. บทว่า **มกุฏฺ์ พนฺธิตพฺพ** คือ งานมงคลผูกเครื่องประดับ. บทว่า **วาเรยฺย** งานมงคลแต่งงาน คือ พวกคุณฤกษ์ถึงการทำอวาหมงคลว่า ท่านทั้งหลายจงนำหญิงจากตระกูลโน้นมาให้แก่ชายด้วย

ฤกษ์โน้น และบอกการทำวิวาหมงคลว่า พวกท่านจงให้หญิงนี้แก่ชายชื่อ โนนด้วยฤกษ์โน้น ความเจริญจักมีแก่เขาทั้งสองด้วยประการฉะนี้ แล้ว ทายว่า พึ่งทำอวาหมงคลและวิวาหมงคล คือการแต่งงาน. บทว่า พืชนิหาโร งานมงคลปลูกพืช คือการนำพืชออกไปภายนอกเพื่อจะหว่าน. บาลีว่า นิหาโร ก็มี.

บทว่า มิคจุกฺกึ เสียงเนื้อและเสียงนกนี้ เป็นชื่อรวมสัตว์ทุกชนิด ท่านกล่าวด้วยสามารถารู้เสียงร้องของนกและสัตว์สี่เท้าทุกชนิด. บทว่า มิคจุกฺกปาจกา ผู้รู้เสียงเนื้อและเสียงนก คือผู้ทายเสียงของนกและสัตว์ สี่เท้า. บทว่า มิคจุกฺกึ อาทิสนฺติ ย่อมทายเสียงเนื้อและนก คือฟังเสียง สัตว์เหล่านั้นแล้วทาย. บทว่า รุทฺ คือ เสียง. บาลีว่า รุตฺ ก็มี. บทว่า วสุสฺสิตํ คือ คำพูด. บทว่า คพฺภกรณฺเญยา พวกชนปรุงยาให้ตั้งครรภ์ คือปรุงยาให้ตั้งครรภ์ด้วยการให้ยาเพื่อมิให้แพ้. จริงอยู่ ครรภ์ย่อมแพ้ ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือด้วยลม ๑ ด้วยสัตว์ทั้งหลาย ๑ ด้วยกรรม ๑. ในเหตุ ๓ ประการนั้นเมื่อแพ้ด้วยลม ก็ให้ยาเย็นเพื่อแก้ลม. เมื่อแพ้ด้วย สัตว์ก็ทำการต่อต้านสัตว์ทั้งหลาย. แต่เมื่อแพ้ด้วยกรรม แม้พระพุทฺธเจ้า ทั้งหลายก็ไม่สามารถป้องกันได้ เพราะฉะนั้น ในที่นี้ จึงไม่ถึงอาการแพ้ ด้วยกรรมนั้น. บทว่า สาลาภิยฺม คือ รักษาทางตา. บทว่า สลฺลุกฺกิตฺติยํ คือ รักษาทางฝ่าตัด. บทว่า กายตฺติกิจฺจมา รักษาทางกา คือประกอบยา ด้วยรากไม้เป็นต้นแล้วรักษากาย. บทว่า ภูตฺติยํ คือ รักษาทางภูตผี. บทว่า โกมารกเวชฺชํ รักษาโรคเด็ก.

บทว่า กุหา คือ เป็นผู้หุดกลาง. บทว่า ฤทฺธา กระจ้าง คือมีร่างกายกระจ้างเหมือนท่อนไม้. บทว่า ลปา พุดเหลาะแหละ คือพุดเกี่ยวกับ

ปัจจัย. บทว่า **สิงคี** คือ ชอบเครื่องประดับเป็นปกติ. บทว่า **อุนฺนพา** คือ มีมานะยกขึ้นสูงคังไม้้อ. บทว่า **อสมาคิตา** ไม่มีสมาธิ คือเว้น จากอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **น คณฺหะยฺย** เป็นต้น คังต่อไปนี้ ไม่พึงถือเอาด้วยการยกขึ้นแสดง. ไม่พึงยึดถือด้วยการทอ้ง. ไม่พึงทรงไว้ด้วยการตั้งไว้ในจิต. ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ด้วยการตั้งไว้ใกล้. ไม่พึงเข้าไปกำหนดด้วยการสอบสวน. ไม่พึงประกอบด้วยการบอกแก่คนเหล่านี้.

บทว่า **เปสฺสญฺญํ** คือ การพูดส่อเสียด. การชี้แจงที่เหลือมีความได้กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า **กยวิกุกเย** ในการซื้อและการขาย คือไม่ควรตั้งอยู่ด้วยการหลอกลวงกับ ด้วยสธรรมิกทั้ง ๕ หรือด้วยปรารถนาความเจริญ. บทว่า **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กระยฺย** ภิกษุไม่ควรทำความค่อนขอ คือไม่ให้เกิดกิเลสทำความค่อนขอ ไม่พึงยังความค่อนขอด้วยสมณะและพราหมณ์อื่นเกิดขึ้นในตน. บทว่า **คามะ จ นภิสซุชเยยฺย** ไม่พึงเกี่ยวข้องกับบ้าน คือไม่พึงเกี่ยวข้องกับความคลุกคลีกับภคุหัสถ์เป็นต้นในบ้าน. บทว่า **ลาภมฺยตา ชนํ น ลปะยฺย** คือ ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ.

บทว่า **เย กยวิกุกยา วินเย ปฏิกิจฺจิตฺตา** การซื้อและการขายเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ในวินัย คือการซื้อและการขายเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ใน **กยวิกุกยสิกขาบท** ด้วยการให้และการรับ ว่าไม่ควร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงการซื้อและการขายที่ประสงค์

ในที่นี้ จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ปญฺจนํ สทฺธิ ปตฺตี วา จีวรํ วา** ดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺจนํ สทฺธิ** คือ กับด้วยสหธรรมิก ๕ จำพวก.
สหธรรมิก ๕ จำพวกได้แก่ ภิกขุ ภิกขุณี สิกขมานา สามเณร และ
สามเณรี. บทว่า **จญฺจนียํ วา** ความหลอกลวง คือแสดงความหลอกลวง
ว่าสมควร. บทว่า **อุทฺยํ วา ปญฺจนฺโต** คือ ปรรณาคความเจริญ.
บทว่า **ปริวตฺเตติ** คือ ทำการแลกเปลี่ยน.

บทว่า **อิทฺธิมนฺโต** มีฤทธิ์ คือมีอำนาจให้เกิดความสำเร็จ. บทว่า
ทิวฺพจกฺขุกา คือ มีญาณจักษุเช่นกับทิพย์. อีกอย่างหนึ่ง ได้ญาณจักษุด้วย
ธรรมเป็นเครื่องอยู่อาศัยพร้อมด้วยทิพพวิหารธรรม. บทว่า **ปรจิตฺตวิทฺโณ**
รู้จิตผู้อื่น คือรู้จิตของผู้อื่นด้วยจิตของตน. บทว่า **เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ**
สมณพราหมณ์พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง คือเห็นแต่จักรวาลโยชน์
หนึ่งบ้าง ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๑,๐๐๐ โยชน์บ้าง ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์บ้าง
จักรวาลหนึ่งบ้าง ๒-๓-๔-๕-๑๐-๒๐-๔๐-๑,๐๐๐ จักรวาลบ้าง ยิ่ง
กว่านั้นบ้าง. บทว่า **อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ** อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง
คือยืนอยู่ใกล้บ้าง นั่งอยู่ใกล้บ้าง ย่อมไม่ปรากฏ. บทว่า **เจตสาปิ จิตฺตํ**
ปชานฺนฺติ คือ รู้จิตผู้อื่นแม้ด้วยจิตของตน. บทว่า **เทวตาปิ โข สฺนฺติ**
อิทฺธิมนฺตนิโย พวกเทวดาผู้มีฤทธิ์ คือเทวดาผู้มีอำนาจให้ความสำเร็จมี
อยู่อย่างนี้. บทว่า **ปรจิตฺตวิทฺธิโย** คือ รู้จิตของผู้อื่น

บทว่า **โอพาริกฺเหิ วา กิเลสฺเหิ** ด้วยกิเลสหาย คือด้วยความ
เดือดร้อนมีกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า **มชฺฉิมฺกฺเหิ วา กิเลสฺปานกลาง**
มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **สุขุมฺกฺเหิ วา กิเลสฺละเอียดมีวิตกถึงฌาติเป็นต้น.**

พึงทราบกายทุจริตเป็นต้น ด้วยกรรมบถ. พึงทราบกามวิตกเป็นต้น ด้วย
กิเลสอันมีวิภูฏะเป็นมูล.

พึงทราบวินิจฉัยในวิตกถึงญาติเป็นต้น ดังต่อไปนี้ :- วิตกเกิดขึ้น
เพราะปรารถนาญาติทั้งหลายด้วยความรัก อาศัยกามคุณ ๕ อย่างนี้ว่า ญาติ
ทั้งหลายของเรามีความเป็นอยู่สบายมีสมบัติดังนี้ ชื่อว่าวิตกถึงญาติ. แต่
วิตกเป็นไปอย่างนี้ว่า ญาติทั้งหลายมีศรัทธาเลื่อมใสได้ถึงความสิ้นไป
เลื่อมใสเสียแล้วดังนี้ ไม่ชื่อว่าวิตกถึงญาติ. วิตกเกิดขึ้นด้วยความรัก
อาศัยเรื้อนของผู้มีใจยินดีว่า ชนบทของเรามีภิกษาหาได้ง่าย มีข้าวกล้า
สมบูรณ์ดังนี้ ชื่อว่าวิตกถึงชนบท. วิตกเป็นไปอย่างนี้ว่า มนุษย์ทั้งหลาย
ในชนบทของเรา ที่มีศรัทธาเลื่อมใสได้ถึงความสิ้นไป ความเลื่อมใส
เสียแล้วดังนี้ ไม่ชื่อว่าวิตกถึงชนบท. วิตกถึงความไม่ตาย หรือว่าความ
วิตกถึงอมรเทพ ชื่อว่าวิตกถึงอมรเทพ. วิตกประกอบแล้วด้วยการทำ
ทุรกักริยานั้น ของทำทุกขักริยาด้วยคิดว่า ตนจะมีความสุขไม่ตายในภพ
หน้า ถึงจะแก่แล้ว ด้วยทุกขัทั้งหลายมีการทำความเพียรด้วยการนั่งกระหย่ง
เป็นต้น ชื่อว่าวิตกถึงความไม่ตาย. ส่วนเจ้าทิฏฐิถูกเขาถามคำมีอาทิว่า
ท่านจงบอกถึงสัตสศตทิฏฐิดังนี้ ย่อมถึงความลำบากใจว่า เราไม่รู้ว่า
อย่างนี้ก็ใช่ เราไม่รู้ว่า อย่างนั้นก็ใช่ อย่างอื่นก็ใช่ เราก็ไม่รู้ว่า ไม่มี
ก็ใช่ เราไม่รู้ว่า ไม่มีหามิได้ก็ใช่ ดังนี้ วิตกของเจ้าทิฏฐินั้น เป็นวิตก
ประกอบด้วยทิฏฐิ. เทพชื่ออมรเพราะไม่ตาย โดยไม่มีสัณฐานแม้ในส่วน
เดียว เหมือนปลาชื่อว่าอมร ใคร ๆ ไม่อาจจับในน้ำเอามาฆ่าได้ ว่ายไป
ข้างโน้น ข้างนี้จนจับไม่ได้ฉะนั้น แม้ทั้งสองนั้น ท่านกล่าวรวมเป็นอันเดียว
กันว่า อมรวิตกโก วิตกถึงเทพอมร. บทว่า **ปรานุทฺถยตาปฏิสสุตฺโต**

วิตกประกอบด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น คือประกอบด้วยความรักอาศัย เรือนเหมือนกันกับความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น คือเมื่ออุปัฏฐากยินดีและเสร์้าโศก ภิกษุยอมยินดีและเสร์้าโศกสองเท่ากับด้วยอุปัฏฐากเหล่านั้น เมื่ออุปัฏฐาก เหล่านั้นมีความสุข ภิกษุก็มีความสุขสองเท่า เมื่ออุปัฏฐากมีความทุกข์ ภิกษุก็มีความทุกข์สองเท่า เมื่อกิจที่จะต้องทำเกิดขึ้น ภิกษุชวนขวยยอม ทำกิจนั้นให้สำเร็จ ย่อมล่วงบัญญัติ ยังสัสตเลขปฏิบัติให้กำเริบ. วิตกใด อาศัยเรือนในเพราะอยู่เกี่ยวข้องกัน หรือในเพราะชวนขวยช่วยเหลือกัน นั้น นี้ชื่อว่าวิตกประกอบด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น. บทว่า **ลาภสกุ- การโลภปฏิสัมมุตโต** วิตกประกอบด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ คือวิตกประกอบด้วยทำความยินดีกับด้วยลาภมีจิวรเป็นต้น ด้วยสักการะ และด้วยชื่อเสียง. บทว่า **อนวณฺณตฺติปฏิสัมมุตโต** วิตกประกอบด้วยความ ไม่ถูกดูหมิ่น คือวิตกเกิดกับความปรารถนาความไม่ถูกดูหมิ่นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ คนอื่นจะไม่ฟังดูหมิ่นเรา ไม่ฟังพูดทักท้วงข่มเหงเรา. วิตก เกิดขึ้นอาศัยเรือนคือกามคุณ ๕ ในเมื่อจิตเกิดขึ้นว่าคนอื่นอย่าได้ดูหมิ่น เราเลยดังนี้ ชื่อว่าวิตกประกอบด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น.

บทว่า **ตตฺถ ตตฺถ สขุขติ** คือ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องในที่นั้น ๆ คือ ติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **ตตฺถ ตตฺถ คณฺหาติ** ย่อมรับในที่นั้น ๆ คือเข้าไปสู่อารมณ์ดังกล่าวแล้ว. บทว่า **พชฺฌติ** ผูกพัน คือยอมผูกพัน ย่อมเป็นอันเดียวกันกับด้วยอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **อนยพฺพยสนํ** ความ นิบพาย คือความไม่เจริญและความพินาศในที่นั้น ๆ. บทว่า **อาปชฺชติ** แปลว่า ย่อมถึง.

บทว่า **อามิสฺตจกฺขุสฺส** ภิกษุผู้เห็นแก่อามิส คือผู้โลเลด้วย

อามิสมีจีวรเป็นต้น. บทว่า **โลกธมมครุฑสุต** หนักอยู่ในโลกธรรม คือ
ละโลกุตระธรรม พุคหนักอยู่แต่โลกธรรมมีรูปเป็นต้นเท่านั้น. บทว่า
อาลปนา การพูดหว่านล้อม คือเห็นมนุษย์ทั้งหลายมาวิหาร แล้วพูด
เลียบเคียงตั้งแต่ต้นอย่างนี้ว่า ผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านมาเพื่ออะไร
หรือจะมานิมนต์ภิกษุ หากว่าเป็นอย่างนั้น เจริญพวกท่านไปเถิด อาตมา
จะมารับภายหลัง.

อีกอย่างหนึ่ง พุคแนะนำคนแล้วพูดเลียบเคียง แนะนำตนอย่างนี้ว่า
อาตมาชื่อติสสะ พระราชาทรงเลื่อมใสในอาตมา มหาอำมาตย์ของพระ-
ราชาชื่อโน้น ๆ ก็เลื่อมใสในอาตมา ดังนี้ ชื่อว่าพูดหว่านล้อม. บทว่า
ลปนา พูดเลียบเคียง คือเมื่อถามแล้วก็พูดเลียบเคียงดังที่ได้กล่าวแล้ว
นั้นแล. บทว่า **สลุลปนา** พูดเลียบเคียงด้วยดี. คือหาโอกาสให้ของที่ดี
เลิศแก่คบดีทั้งหลายแล้วพูดเลียบเคียงด้วยดี. บทว่า **อุลลปนา** การพูด
ยกย่อง คือพูดยกให้สูงอย่างนี้ว่า เป็นมหาภุมมพิ เป็นผู้ให้ทานมาก
เป็นมหาทานบดีดังนี้. บทว่า **สมุลลปนา** พูดยกย่องด้วยดี คือพูดยก
ให้สูงในทุกส่วนด้วยประการทั้งปวง. บทว่า **อุนุหนนา** การพูดผูกพัน
คือภิกษุพูดว่า อุบาสกทั้งหลาย เมื่อในกาลเช่นนี้พวกท่านให้ทานใหม่
เพราะเหตุไรเดี๋ยวนี้ไม่ให้แล้ว พวกอุบาสกกล่าวคำเป็นต้นว่า พระคุณเจ้า
กระผมจักถวายตลอดเวลา แต่พวกกระผมยังไม่ได้โอกาส. ชื่อว่าพูด
ผูกพันให้สูงไว้ก่อน.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นเขาถืออ้อย ถามว่า อุบาสกเอาอ้อยมาจาก
ไหน. เขาตอบว่า เามาจากไร่อ้อย ขอรับ. ถามว่า อ้อยที่ไร่นั้นมีรส
อร่อยคิดออกหรือ. เขาตอบว่า พระคุณเจ้าฉันแล้วจะรู้เอง. ควรพูดว่า

อุบาสก พวกท่านอย่าถวายเป็นอภัยแก่ภิกษุเลย. การพุดผุกพันแม่ของภิกษุ ผู้ไขความอย่างนี้ ก็ชื่อว่าพุดผุกพัน. การพุดผุกพันบ่อย ๆ ทุกส่วนโดย ประการทั้งปวง ชื่อว่าการพุดผุกพันด้วยดี. บทว่า อุกุจางนา การพุด อวดอ้าง คือพุดอวดอย่างนี้ว่า ตระกูลนั้นรู้จักเราดี หากไทยธรรมเกิดขึ้นในที่นี้ ก็จะให้เราแน่นอน. อธิบายว่า การอวดอ้าง. การพุดอวด บ่อย ๆ ทุก ๆ ส่วนโดยประการทั้งปวง ชื่อว่าการพุดอวดอ้างด้วยดี.

บทว่า อนุบัญญัติภาณินา การพุดฝากรัก คือพุดด้วยคำน่ารัก บ่อย ๆ ด้วยอำนาจปัจจัย. บทว่า สณฺหฺวาจตา การพุดอ่อนหวาน คือ พุดอ่อนโยน. บทว่า สจฺจิลราชตา พุดไพเราะ คือพุดพอดี ๆ หรือพุด แต่่น้อย. บทว่า ลิตฺตฺวาจตา คือ พุดหนักแน่น. บทว่า อมฺรฺสฺวาจตา พุดไม่หยาบ คือพุดไพเราะ. บทว่า โปราณฺ มาตาเปตฺตํ คือ ชื่อ ครั้งที่เกิดเป็นของมารดาบิดาตั้งให้. บทว่า อาหิตํ คือ ชื่อนั้นปกปิด เป็นเรื่องภายใน. บทว่า ฌายามิ คือ ฉัน ย่อมปรากฏ. บทว่า อสุกฺกฺส กุลฺปิก เป็นกมลปะกะ (ผู้เข้าสู่ตระกูล) ของอุบาสกโน้น คือเป็นผู้เข้าถึง ตระกูลของอำมาตย์โน้น. บทว่า อสุกาย คือ อุบาสิกานั่น. บทว่า มํ อสุตฺตชิตฺตฺวา คือ ลืมฉันเสียแล้ว.

บทว่า ปยุตฺตํ คือ มุ่งแต่จะได้ด้วยจิรวรเป็นต้น. หรือมุ่งประโยชน์ นั้น. การขยายความคานานี้ทั้งหมดมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

บทว่า โมสฺสฺสฺสฺส นียฺเยถ คือ ภิกษุพึงเว้นจากการพุดเท็จ บทว่า ชีวิตน คือ ด้วยความเป็นอยู่. บทว่า สโร เป็นผู้โอ้อวด คือไม่พุด ชอบ เพราะแสดงคุณที่ไม่มี. เป็นผู้โอ้อวดทุก ๆ ส่วนโดยประการทั้งปวง ชื่อว่าเป็นผู้อวดอ้าง. บทว่า ยํ ตตฺถ คือ ที่มีในบุคคลนั้น. บทว่า สจฺ

ความโ้้อวด คือหลอกลวงแสดงคุณที่ไม่มี. บทว่า **สจตา** กิริยาที่โ้้อวด คืออาการโ้้อวด. ทว่า **สาเจยฺย** คือ ความเป็นผู้โ้้อวด. บทว่า **กกุรตา** ความเป็นผู้พูดกระด้าง คือความเป็นผู้หยาบคาย ไม่กล้าจับต้องดูความระคายของก้านบัวฉะนั้น. แม้บทว่า **กกุกริย** ก็เป็นไวพจน์ของบทว่า **กกุรตา** นั้นนั่นเอง. ท่านกล่าวความหลอกลวงอย่างหนักแน่นดูฝังไว้ด้วยสองบทว่า **ปริกขตุตตา ปริกขตุตติย** ความเป็นผู้เห่อเหิม กิริยาที่เห่อเหิม. แต่อาจารย์บางพวกพรรณนาความนี้ว่า บทว่า **กกุรตา** คือ พูดยกย่อง. บทว่า **กกุกริย** กิริยาที่พูดยกย่อง. บทว่า **ปริกขตุตตา** คือ อาการตกแต่ง. บทว่า **ปริกขตุตติย** คือ กิริยาที่ตกแต่ง. บทว่า **อิทํ วุจฺจติ** คือ นี่ท่านเรียกว่าเป็นผู้โ้้อวด มีลักษณะประกาศคุณที่ไม่มีอยู่แก่ตน. ต้องหรือหลังของบุคคลผู้ประกอบด้วยความโ้้อวดนั้น ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะรู้ได้. เช่นเดียวกับยักษ์สุกรกล่าวไว้ อย่างนี้ว่า

สุกร เป็นอยู่โดยเบื้องซ้าย แพะและเนื้อเป็นอยู่
โดยเบื้องขวา แกะเป็นอยู่ด้วยเสียง โคนแก่เป็นอยู่
ด้วยเขา.

บทว่า **อติมณฺญติ** ย่อมดูหมิ่น คือด่างเกิน. บทว่า **กิ ปนํย** พหุลาชีโว คือ ภิกษุนี้ทำไมจึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย. บทว่า **สพฺพ** สมฺภกฺเขติ ย่อมฉันทพืชทั้งปวง คือฉันทพืชที่ได้แล้ว ๆ. บทว่า **อปฺปปฺปฺลฺโย** คือ มีบุญน้อย. บทว่า **อปฺเปสฺสฺสฺโข** มีศักดิ์น้อย คือไม่มีบริวาร. บทว่า **ปฺลฺยาสมฺปฺนฺโน** ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือมีปัญญาสมบูรณ์บริบูรณ์. บทว่า **ปฺลฺหํ วิสฺสฺเซติ** คือ กล่าวแก้ปัญหาก็ได้.

บทว่า **สุตฺวา ทฺลิตฺวา พหุ วา จ สมณานํ วา ปุณฺชนานํ** ภิกษุ ถูกประทุษร้ายได้ฟังวามากของพวกสมณะ หรือของคนผู้มีถ้อยคำมาก คือถูกประทุษร้าย เสียคติ ได้ฟังวาจาที่ไม่น่าปรารถนาแม้มากของสมณะ เหล่านั้น หรือของปุณฺชนเหล่านั้นมีกษัตริย์เป็นต้น . บทว่า **น ปฏิวชฺช** คือ ไม่ฟังโต้ตอบ. เพราะอะไร. เพราะภิกษุผู้สงบยอมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

บทว่า **กกุขเลน** คือ ด้วยคำหยาบ. บทว่า **สนฺโต** ผู้สงบ คือดับกิเลสได้แล้ว. บทว่า **ปฏิสเน** คือ ศัตรู. บทว่า **ปฏิมลฺล** คือ ข้ำศึก. บทว่า **ปฏิกณฺฐ** คือ เป็นแวร. บทว่า **ปฏิปกฺข** เป็นปฏิปักษ์ คือเป็นปฏิปักษ์ด้วยกิเลส. อธิบายว่า ไม่ทำความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจกิเลส.

บทว่า **เอตฺถจ ฆมฺมมณฺเฑน** รู้ธรรมนั้นแล้ว คือรู้ธรรมตามที่กล่าวแล้วนั้นทั้งหมด. บทว่า **วิจัน** คือ ค้นคว้าอยู่. บทว่า **สนฺตฺติ นิพฺพุตี** **ยตฺวา** คือ รู้ความดับราคะเป็นต้นว่า เป็นความสงบ.

บทว่า **สมณฺจ** ธรรมอันเสมอ คือกายสุจริตเป็นต้น . บทว่า **วิสมณฺจ** ธรรมอันไม่เสมอมีกายสุจริตเป็นต้น. บทว่า **ปถณฺจ** ธรรมเป็นทาง คือ กุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **วิปถณฺจ** ธรรมไม่เป็นทาง คืออกุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **สวชฺชณฺจ** ธรรมมีโทษ คืออกุศล. บทว่า **อนวชฺชณฺจ** ธรรมไม่มีโทษ คือกุศล. แม้บทว่า **หีนปฺปณฺธิตฺกณฺหสุกฺก- วิญฺญฺครหิตปฺปสฺตุถ** ธรรมเลว ธรรมประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่วิญญฺชนดิเตยน ธรรมที่วิญญฺชนสรรเสริญแม้นี้ ก็เป็นกุศลและอกุศลนั่นเอง. ในธรรมเป็นกุศลและอกุศลเหล่านั้น กายสุจริตเป็นต้นเป็นธรรมอันเสมอ เพราะทำให้เสมอ. กายสุจริตเป็นต้นเป็นธรรมอันไม่เสมอ เพราะทำให้ไม่เสมอ. กุศลกรรมบถเป็นทาง เพราะเป็นทางไปสุคติ.

อกุศลกรรมบถไม่เป็นทาง เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการไปสู่คติ เพราะเป็นทางไปอบาย. อกุศลชื่อว่า เป็นธรรมมีโทษ เพราะเป็นไปกับด้วยโทษ. กุศลชื่อว่า เป็นธรรมไม่มีโทษ เพราะมีโทษออกไปแล้ว. อนึ่ง พึงทราบว่าเป็นชื่อว่า เป็นธรรมเลว เพราะประกอบด้วยโมหะบ้าง โมหะและโทสะบ้าง โมหะและโลภะบ้าง. ชื่อว่า เป็นธรรมประณีต เพราะประกอบด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะ. ชื่อว่า เป็นธรรมดำ เพราะมีวิบากดำ. ชื่อว่า เป็นธรรมขาว เพราะมีวิบากขาว. ชื่อว่า เป็นธรรมอันวิญญูชนติเตียน เพราะวิญญูชนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงติเตียน. ชื่อว่า เป็นธรรมอันวิญญูชนสรรเสริญ เพราะอันวิญญูชนเหล่านั้นนั้นแล สรรเสริญ.

หากถามว่า เพราะเหตุไร ภิกษุไม่พึงประมาณ. พึงทราบกาลว่า อภิกฺขุ ทิ โส เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิกฺขุ คือ เป็นผู้ครอบงำรูปเป็นต้น. บทว่า อนภิกฺขุโต ไม่ถูกรองงำ คือ ไม่ถูกรูปเป็นต้น เหล่านี้ครอบงำ. บทว่า สกฺขิมมํ อนินฺदिหฺมทสฺสี ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น คือ ได้เห็นธรรมแจ่มแจ้งแล้วโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น. บทว่า สทา นมสฺส-มฺนุสฺสิเก นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ คือ นมัสการอยู่ พึงศึกษาศึกษา ๓.

บทว่า เกหิจิ กิเลสฺหิ คือ ด้วยกิเลสอันทำให้เร่าร้อนมีรากะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า อธิโรถิ เน คือ ครอบงำกิเลสเหล่านั้นได้แล้ว. บทที่เหลือในที่พึงประสงค์แล้ว.

แต่ในที่นี้พึงทราบการสำรวมอินทรีย์ ด้วยบทมีอาทิว่า ไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักขุอย่างเดียวเท่านั้น. พึงทราบปัจจัยปฏิเสวนศีล (ศีลคือการ

เสพปัจจัย) มีการห้ามการสะสมเป็นหลัก ด้วยบทมีอาทิว่า แห่งข้าวหรือ
แห่งน้ำทั้งหลาย. พึงทราบปาดิโมกขสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมในปาดิ-
โมกข์) ด้วยบทมีอาทิว่า เว้นการพุดเท็จ. พึงทราบอาชีวะปาริสุทธศีล
(ศีลคืออาชีวะบริสุทธิ์) ด้วยบทมีอาทิว่า ทำอาถรรพณ์ ทำนายฝัน ทำนาย
ลักษณะ พึงทราบสมาธิดูด้วยบทนี้ว่า พึงเป็นผู้เพ่ง. พึงทราบไตรสิกขา
โดยสังเขปด้วยบทมีอาทิว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสการสงเคราะห์และการบรรเทา อันเป็นอุปจาระแห่งศีล สมาธิ
ปัญญา ด้วยบทมีอาทิว่า ภิกษุพึงอยู่ในที่นั่งที่นอนอันมีเสียงน้อย ไม่พึง
เห็นแก่นอนมากนัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสปฏิบัติปทาบริบูรณ์แก่พระ-
พุทธนิมิตอย่างนี้แล้ว ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้แล้วใน
ปุราเภทสูตรนั้นแล.

จบอรรถกถาสุตตันตปิฎก มหานิทเทสที่ ๑๔

อรรถกถาสุตตนิทเทสที่ ๑๕

[๗๘๕] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) กัณฑ์เกิดแต่อาชญาของ
ตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ท่อมเดียวกัน เราจักแสดง
ความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

ว่าด้วยกัณฑ์ ๒ เกิดจากอาชญา ๓ อย่าง

[๗๘๐] ชื่อว่า อาชญา ในคำว่า กัณฑ์เกิดแต่อาชญาของตน ได้แก่
อาชญา ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑
กายทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางกาย วาจาทุจริต ๔ ชื่อว่าอาชญาทางวาจา
มโนทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางใจ. ชื่อว่ากัณฑ์ คือ กัณฑ์ ๒ อย่าง ได้แก่
กัณฑ์ในชาตินี้ ๑ กัณฑ์ในชาติหน้า ๑.

กัณฑ์ในชาตินี้เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริต
ด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ฆ่าสัตว์บ้าง
ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นทุกหลังคาเรือนบ้าง ปล้นเฉพาะเรือน
หลังเดียวบ้าง ดักแยงชิงอยู่ที่หนทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาแห่งชาย
อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง พวกราชบุรุษจับคนผู้นั้นได้แล้ว ทูลแต่พระราชว่า
ขอเดชะ บุรุษผู้นี้เป็นโจร ประพฤติชั่ว พระองค์จึงลงอาชญาที่ทรง
พระประสงค์แก่บุรุษนี้เกิด พระราชาทรงตวาดบริภาษคนผู้นั้น คนนั้น
ของเสวยทุกข์โศกนั้นแม้เพราะเหตุที่ถูกบริภาษ ทุกข์โศกนั้นนั้นเป็นกัณฑ์
ของคนนั้นเกิดแต่อะไร กัณฑ์นั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยการบริภาษ
เท่านั้น ย่อมรับสั่งให้จองจำคนนั้นด้วยเครื่องจองจำคือขื่อคาบ้าง ด้วยเครื่อง

จงจำคือเชือกบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือโซ่ตรวนบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือหวายบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือเถาวัลย์บ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือการควบคุมบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือเครื่องล้อมบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือบ้านบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือนครบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือแวนแคว้นบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือชนบทบ้าง โดยที่สุตตรงบังคับว่า มันจะหนีจากถามที่จงจำนี้ไปไม่ได้ คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุการจงจำนั้น ภัยทุกข์โทมนัสของคนนั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน.

พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการจงจำนั้น ย่อมรับสั่งให้บริบทพยัคฆ์ของคนนั้นร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง แสนหนึ่งบ้าง คนนั้นต้องเสวยทุกข์และโทมนัสแม้เพราะเหตุแห่งความเสื่อมทรัพย์ ทุกข์โทมนัสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการบริบทพยัคฆ์เท่านั้น ย่อมรับสั่งให้ทำกรรมกรณต่าง ๆ แก่คนนั้น คือ ให้เขียนด้วยเส้นบ้าง ให้เขียนด้วยหวายบ้าง ให้ขีดด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วมัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลูกโพลงเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากราหูบ้าง พันตัวด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงข้อเท้าลากให้เดินเหยียบหนังนั้นจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงบั้นเอวทำให้เป็นคังนุ่งผ้า

คากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข้าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๔ ทิศตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เอามัดเชือก เนื้อออกเป็นแวน ๆ ดังเหรียญกษาปณ์บ้าง เชือกหนังเนื้อเอ็นออกเหลือ แต่กระดูกบ้าง แทะหลาวเหล็กที่ช่องหูจนทะลุถึงกันเสียบติดดินแล้วจับ หมุนไปโดยรอบบ้าง ทูบให้กระดูกละเอียดแล้วถลกหนังออกเหลือแต่กอง เนื้อดั่งตั้งใบไม้บ้าง เอาน้ำมันเคือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินทั้งเป็น จนเหลือแต่กระดูกบ้าง เสียบหลาวยกขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบ ตัดศีรษะบ้าง คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุแห่งกรรมกรรม กัยทุกข์โทมนัสนั้นของคนนั้นเกิดแต่อะไร กัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏแต่อาชญาของตน.

พระราชาเป็นใหญ่ในอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้ คนนั้นเมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของตน พวกนาย นิรยบาลยอมให้ทำกรรมกรรมอันมีเครื่องจองจำ ๕ กะสัตว์นั้น คือ (ให้สัตว์ นั้นนอนหงายแล้ว) เอาหลาวเหล็กแดงตรึงไว้ที่มือขวา ๑ ที่มือซ้าย ๑ ที่เท้าขวา ๑ ที่เท้าซ้าย ๑ ที่ท่ามกลางอก ๑ สัตว์นั้นได้เสวยทุกขเวทนา แสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น กัยทุกข์และโทมนัสนั้นของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร กัยนั้นเกิด เกิด พร้อม บังเกิด เกิดเฉพาะ ปราภฏแต่อาชญาของตน.

พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นั้นนอนลงแล้วเอาฝั่งถาก สัตว์นั้นได้ เสวยทุกขเวทนาแสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่ บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบนเอา หัวห้อยลงข้างล่างแล้วเอามัดถาก เทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถแล้ว ให่วิ่งไปข้าง

หน้าข้าง ให้วิ่งกลับมาข้างหลังข้าง บนแผ่นดินที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุก
โพลง ฯลฯ พวกนายนิรยบาลไล่ต้อนให้สัตว์นั้นขึ้นบนภูเขาถ่านเพลิง
ใหญ่ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพลงบ้าง ไล่ต้อนให้ลงจากภูเขานั้นบ้าง ฯลฯ
พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้างล่าง
แล้วเหวี่ยงลงไปในห้องเหล็กอันร้อน ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพลง สัตว์นั้น
เดือดพล่านอยู่ในห้องเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด เมื่อเดือดพล่านอยู่ใน
ห้องเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างบน บางครั้ง
ก็เดือดพล่านไปข้างล่าง บางครั้งก็เดือดพล่านไปทางขวาง สัตว์นั้นได้
เสวยทุกขเวทนา แสบร้อนร้ายแรงอยู่ในห้องเหล็กนั้น แต่ยังไม่ตาย
ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น ภัย ทุกข์และโทมนัสของสัตว์นั้นเกิด
แต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่
อาชญาของตน. พวกนายนิรยบาลโยนสัตว์นั้นลงไปนมหานรก

ว่าด้วยมหานรก

ก็แหละมหานรคนั้น มีมุมสี่เหลี่ยมจตุรัส มีประตู
สี่ช่อง ซึ่งจำแนกนับออกโดยส่วน มีกำแพงเหล็กล้อม
รอบ มีแผ่นเหล็กครอบไว้ มหานรคนั้นมีภาคพื้นสำเร็จ
ด้วยเหล็ก มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ประกอบด้วยไฟร้อน แผ่ไป
ร้อยโยชน์โดยรอบตั้งอยู่ตลอดกาลทั้งปวง มหานรกอัน
เป็นที่น่าสยดสยองเผาผลาญสัตว์ให้มีทุกข์ร้ายแรง มี
เปลวไฟ แสนยากที่จะเข้าใจ นำขนลุกขนพอง นำ
กลัว ให้เกิดภัย ให้เกิดทุกข์ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝา

ด้านตะวันออกแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่าน
ไปกระทบฝาด้านตะวันตก กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
ตะวันตกแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไป
กระทบฝาด้านตะวันออก กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
เหนือแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบ
ฝาด้านใต้ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้แล้วแผลเผา
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านเหนือ กอง
เปลวไฟที่นำกลวตั้งขึ้นแต่ภาคพื้นข้างล่างแล้ว แผลเผา
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านข้างบน
ของเปลวไฟที่นำกลวตั้งขึ้นแต่ฝาด้านข้างบนแล้ว แผลเผา
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบภาคพื้นข้างล่าง
แผ่นเหล็กที่ไฟติดทั่วร้อนอยู่เสมอ มีไฟลุกรุ่งโรจน์ ฉนฺได
อเวจฺนรทข้างล่าง ข้าง และโดยรอบ ก็ฉนฺนนั้น.

สัตว์ทั้งหลายในนรกนั้น มีกรรมหยาบมาก ทำกรรม
ร้ายแรงมาก มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว ย่อมหมกไหม้
อยู่ แต่ไม่ตาย ร่างกายของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรกนั้น
เหมือนไฟที่ลุกอยู่ เชิญดูความมั่นคงของกรรม ถ้าและ
เขม่ามิได้มีเลย เหล่าสัตว์วิ่งไปข้างตะวันออกแล้ว ก็วิ่ง
ย้อนกลับมาข้างตะวันตก วิ่งไปข้างเหนือแล้ว ก็วิ่งย้อน
กลับมาข้างใต้ วิ่งไปทิศใด ๆ ประตูกิตสนั้น ๆ ก็ปิดเอง
สัตว์เหล่านั้นมีความหวังเพื่อจะออก เป็นผู้แสวงหา

**ประตูที่จะออก สัตว์เหล่านั้นไม่ได้เพื่อจะออกไปจากนรก
นั้น เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย เพราะบาปกรรมที่สัตว์
เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมดสิ้น ดังนี้.**

ทุกข์และโทมนัสนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด
เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏแต่อาชญาของตน ทุกข์ที่มี
ในนรกก็ดี ทุกข์ที่มีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์ที่มีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์ที่มีในมนุษย์ก็ดี ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปราภฏแต่อะไร ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปราภฏแต่อาชญาของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเกิดแต่อาชญา
ของตน.

[๗๕๑] คำว่า คน ในคำว่า ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทู่มเดียวกัน
คือพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหิ์สถ์ บรรพชิต เทวดา
มนุษย์ คำว่า **ที่ทู่มเดียวกัน** ความว่า ท่านทั้งหลายจงดู แลดู เหลียวดู
เพ่งดู พิจารณา ดู ซึ่งคนที่ทู่มเดียวกัน คือคนที่ทะเลาะกัน คนที่ทำร้าย
กัน คนที่ทำร้ายตอบกัน คนที่เคืองกัน คนที่เคืองตอบกัน คนที่ปองร้าย
กัน คนที่ปองร้ายตอบกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า จงดูคนที่ทู่มเดียวกัน.

[๗๕๒] คำว่า **เราจักแสดงความสังเวช** ความว่า เราจักแสดง
ชี้แจง บอก เล่า บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ
ซึ่งความสังเวช คือความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น
ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เราจักแสดงความสังเวช.

[๗๕๓] คำว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว ความว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว ก็อัสคัง ถึงความหวาดเสียวมาแล้วด้วยตนทีเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว เพราะเหตุนี้ ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่
ทู่มเดียวกัน เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวช
มาแล้ว.

[๗๕๔] ภัยเข้ามาถึงแล้ว เพราะเห็นหมู่มสัตว์ดิรัณอยู่ เหมือน
ปลาทั้งหลายดิรัณอยู่ในที่มึนน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์
ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

ว่าด้วยทุกข์ต่าง ๆ

[๗๕๕] คำว่า ปชา ในคำว่า เพราะเห็นหมู่มสัตว์ดิรัณอยู่ เป็นชื่อของสัตว์ ซึ่งหมู่มสัตว์ดิรัณ กระเสือกกระสน ทูรนทูราย หวัน-ไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดิรัณเพราะตัณหา ด้วยความดิรัณเพราะทิฎฐิ ด้วยความดิรัณเพราะกิเลสด้วยความดิรัณเพราะทุจจริต ด้วยความดิรัณเพราะประโยชน์ ด้วยความดิรัณเพราะผลกรรม ด้วยราคะของผู้กำหนด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลง ด้วยมานะเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยทิฎฐิเป็นเครื่องถ่วง ด้วยความฟุ้งซ่านที่ฟุ้งเพื่อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วยอนุสัยที่ถึงกำลัง ด้วยลาภ

ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ ชาติ
ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกข์โทมนัสและอุปายาส ทุกข์
อันมีในนรก ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทุกข์อันมีในเปรตวิสัย
ทุกข์อันมีในมนุษย์ ทุกข์ที่มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ทุกข์ที่มีความอยู่ใน
ครรภ์เป็นมูล ทุกข์ที่มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์อันติดตามสัตว์ผู้
เกิดแล้ว ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นของสัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเกิดแต่ความ
ขวนขวายของตน ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์อันเนื่อง
แต่ทุกขเวทนา ทุกข์อันเกิดแต่สังขาร ทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน
ทุกข์เพราะโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศิรษะ โรค
ที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ
โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรค
ลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรค
หิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียน
โลหิต โรคดีเดียด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง
อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็น
สมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรปรวน อาพาธเกิด
เพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดเพราะทำความเพียรเกินกำลัง
อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ด้วยความหนาว ความร้อน ความหิว ความ
ระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแก่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม
แดด และสัตว์เสือกกลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย
ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะ

บุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะญาติตาย ทุกข์เพราะความ
ฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะ
ความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิวาฐิ. คำว่า เพราะ
เห็น คือเพราะประสบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่ม
แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเห็นหมู่วัตถุตั้งนอญ.

[๗๕๖] คำว่า เหมือนปลาทั้งหลายตั้งนอญในที่ที่มีน้ำน้อย ความ
ว่า ปลาทั้งหลายอันกา นกตะกุ่ม นกยาง จิกเนื้อขูดขึ้นกินอยู่ ย่อม
ตั้งนอญกระเสือกกระสน ทูรนทูราย ห้วนไหว เอนเอียง กระสับกระส่าย
อยู่ในที่มีน้ำน้อย คือในที่มีน้ำเล็กน้อย ในที่มีน้ำจะแห้งไป ฉนใด หมู
สัตว์ย่อมตั้งนอญกระเสือกกระสน ทูรนทูราย ห้วนไหว เอนเอียง กระสับ
กระส่ายไปมาด้วยความตั้งนอญเพราะค้นหา ฯลฯ ด้วยทุกข์เพราะความ
ฉิบหายแห่งทิวาฐิ ฉนนันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลา
ทั้งหลายตั้งนอญในที่ที่มีน้ำน้อย.

[๗๕๗] คำว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน ความว่า สัตว์
ทั้งหลายทำร้ายกัน ทำร้ายตอบกัน เคืองกัน เคืองตอบกัน ปองร้ายกัน
ปองร้ายตอบกัน คือแม้พวกพระราชาก็วิวาทกับพวกพระราชา แม้พวก
กษัตริย์ก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกับพวกพราหมณ์
แม้พวกคฤหบดีก็วิวาทกับพวกคฤหบดี แม่มารคาก็วิวาทกับบุตร แม่มุตร
ก็วิวาทกับมารดา แม่มบิดาก็วิวาทกับบุตร แม่มุตรก็วิวาทกับบิดา แม่ม
พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม่มพี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม่ม
พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม่มพี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม่ม
สหายก็วิวาทกับสหาย สัตว์เหล่านั้นถึงความทะเลาะ ความแก่งแย่งและ

ความวิวาทกัน ในเพราะการทำร้ายกันและกันนั้น ย่อมประทุษร้ายกัน และกันด้วยมือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง สัตว์เหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ย่อมถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะ ความประทุษร้ายกันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้าย กันและกัน.

[๗๕๘] คำว่า เพราะเห็น ในคำว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะ เห็น ความว่า ภัย คือความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง อุบาทว์ อุปสรรคเข้ามาถึงเราเพราะเห็น ประสบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้ แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่
เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย และเพราะ
เห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

[๗๕๙] โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายหวั่นไหว
แล้วตลอดทิศทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน
ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกครองงำ.

ว่าด้วยโลก

[๘๐๐] คำว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร ความว่า โลกนรก
โลกดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้น

โลกธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งโลกพรหม ทั้งโลกเทวดา
นี้ชื่อว่าโลก โลกนรกไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร
โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็น
ตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความ
เป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน โลก-
ดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้นธัมม โลก-
ธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลกไม่เป็น
แก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง
โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง
โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็น
ธรรมไม่มีความแปรปรวน ต้นอ้อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ ต้นละหุ่งไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ ต้นมะเดื่อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ ต้นทองหลางไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ ต่อมพองน้ำไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ พยับแดดไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ ต้นกล้วยไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร ฉันทิ มายาไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร ฉันทิ โลกนรกไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร ฯลฯ ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มี
แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง... หรือโดย

ความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร.

ว่าด้วยสังขารไม่เที่ยง

[๘๐๑] คำว่า สังขารทั้งหลายล้วนไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง
ความว่า สังขารทั้งหลายในทิศตะวันออก แม้สังขารเหล่านั้นก็ล้วนไหว
สะเทือน สะท้าน เอนเอียง เพราะเป็นสภาพไม่เที่ยงจึงเป็นสภาพอัน
ชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิครอบงำ ถูกมรณะกำจัด ตั้งอยู่ใน
กองทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง
สังขารทั้งหลายในทิศตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์
ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน
ในสิบทิศ แม้สังขารเหล่านั้น ล้วนไหว สะเทือน สะท้าน เอนเอียง
เพราะเป็นของไม่เที่ยง จึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิ
ครอบงำ ถูกมรณะกำจัด ตั้งอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีที่ป้องกัน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง
ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง สมจริงตามภาษิตนี้ว่า

ก็วิมานนี้ สว่างรุ่งเรืองอยู่ในทิศอุดรแม้โดยแท้ แต่
บัณฑิตเห็นความชั่ว (โทษ) ในรูปแล้ว ล้วนไหวทุกเมื่อ
เพราะเหตุนี้ ท่านผู้มีปัญญาดียอมไม่ยินดีในรูป โลก
อันมัจจุรังกำจัด อันชราห้อมล้อม ถูกลูกศร คือตัณหา
แทงติดอยู่ ลุกเป็นคว้นเพราะความปรารถนาทุกเมื่อ โลก
ทั้งปวงอันไฟติดทั่ว โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกสว่าง โลก
ทั้งปวงอันไฟให้ลุกรุ่งโรจน์ โลกทั้งปวงล้วนไหว.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขารทั้งหลายล้วนแล้วตลอดทิศทั้งปวง.

[๘๐๒] คำว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ความว่า เมื่อเราปรารถนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งความเจริญ คือ ที่ป้องกัน ที่หลีกเลี่ยง ที่ฟัง ที่ดำเนิน ที่ก้าวหน้า เพื่อตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน.

[๘๐๓] คำว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ ความว่า เราไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกรองงำ คือได้เห็นฐานะ ทั้งปวงถูกรอบงำทั้งนั้น ความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงถูกชราครอบงำ ความเป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงถูกพยาธิครอบงำ ชีวิตทั้งปวงถูกมรณะครอบงำ ลากทั้งปวงถูกความเสื่อมลากครอบงำ ยศทั้งปวงถูกความเสื่อมยศครอบงำ ความสรรเสริญทั้งปวงถูกความนินทาครอบงำ สุขทั้งปวงถูกทุกข์ครอบงำ.

สมจริงดังภาษิตว่า

ธรรมในหม่อมมนุษย์เหล่านี้ คือลาภ ความเสื่อมลาภ

ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เป็น

ของไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายล้วน

แล้วตลอดทิศทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน

ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ.

[๘๐๔] เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน เราจึงได้มีความไม่

ยินดี อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย

ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๕] คำว่า ที่สิ้นสุด ในคำว่า ที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน ความว่า

ชรายังความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงให้สิ้นสุดไป พยาธิยังความเป็นผู้ไม่มีโรค
ทั้งปวงให้สิ้นสุดไป มรณะยังชีวิตทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความเสื่อมลาภยัง
ลาภทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความนิทายังความสรรเสริญทั้งปวงให้สิ้นสุดไป
ทุกข์ยังสุขทั้งปวงให้สิ้นสุดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุด. คำว่า ที่
สกัดกัน ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความเป็นหนุ่มสาว ถูกชรา
สกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความไม่มีโรค ถูกพยาธิสกัดกันไว้
สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชีวิต ถูกมรณะสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนา
ลาภ ถูกความเสื่อมลาภสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนายศ ถูกความ
เสื่อมยศสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสรรเสริญ ถูกความ
นิทาสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสุข ถูกความทุกข์สกัดกัน
ไว้ คือปิดไว้ มากกระทบ มากกระทบเฉพาะ ทำลาย ทำลายเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุดที่สกัดกัน.

[๘๐๖] คำว่า เพราะได้เห็น ในคำว่า เพราะได้เห็น ... เราจึง

ได้มีความไม่ยินดี ความว่า เพราะเห็น ประสบ พิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น.
คำว่า เราจึงได้มีความไม่ยินดี ความว่า ความไม่ยินดี ความไม่ยินดี
ยิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความระอา ความเบื่อ ได้มีแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น... เราจึงได้มีความไม่ยินดี.

[๘๐๓] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร... ใน สัตว์ทั้งหลาย นั้น เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า อถ นี้ เป็นไปตาม ลำดับบท. คำว่า ใน นั้น เพ่งความว่า ในสัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่า ลูกศร ได้แก่ ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือ โมหะ. ลูกศรคือมานะ ลูกศรคือทิฎฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือ ความสงสัย. คำว่า เราได้เห็นแล้ว ความว่า ได้ประสบ ได้พบ ได้เห็น แทงตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร... ในสัตว์ ทั้งหมดนั้น.

[๘๐๔] คำว่า อันเห็นได้ยาก ในคำว่า อันเห็นได้ยาก อาศัย หทัย ความว่า เห็นได้ยาก คูได้ยาก พบได้ยาก รู้ได้ยาก ตามรู้ได้ยาก แทงตลอดได้ยาก จิตได้แก่จิต ใจ มานัส หทัย ปิณฑระ มโน มนายตนะ มนินเทรีย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสม กัน. เรียกว่าหทัย ในคำว่า อันอาศัยหทัย. คำว่า อันอาศัยหทัย คืออันอาศัยหทัย อาศัยจิต ร่วมอาศัยจิต ไปร่วม เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุตด้วยจิต เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์ เดียวกันกับจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน เราจึงได้มีความ
ไม่ยินดี อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย
ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๕] สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพลาญไปสู่ทิศ
ทั้งปวง เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป
ย่อมไม่ลุ่มจม.

ว่าด้วยลูกศร ๗ ประการ

[๘๑๐] ชื่อว่า ลูกศร ในคำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้วย่อม
เล่นพลาญไปสู่ทิศทั้งปวง ได้แก่ ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรราคะ
ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความโศก
ลูกศรความสงสัย.

ลูกศรราคะเป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความยินดี
ความชอบใจ ความเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน ความที่
จิตกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล นี้ชื่อว่า ลูกศรราคะ.

ลูกศรโทสะเป็นไฉน ความอาฆาตข่อมเกิดว่า คนโน้นได้ประพฤติ
ความพินาศแก่เราแล้ว ความอาฆาตข่อมเกิดว่า คนโน้นข่อมประพฤติ
ความพินาศแก่เรา ความอาฆาตข่อมเกิดว่า คนโน้นจักประพฤติความ
พินาศแก่เรา ฯลฯ ความเป็นคนดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่
เข้มแข็งแห่งจิต นี้ชื่อว่า ลูกศรโทสะ.

ลูกศรโมหะเป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ความไม่รู้ใน
ปฏิบัติอันให้ถึงความดับทุกข์ ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ส่วน
เบื้องปลาย ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ใน
ธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิเสธสมุปปาทมอวิชชานี้เป็น
ปัจจัย ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้

ชอบ ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเหตุด้วยดี ความไม่หยิ่งรู้เหตุ
ความไม่เพ่งพินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความไม่
ปล่อยแผ้ว ความเป็นคนโง่ ความหลง ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม
อวิชา อวิชาโอมะ อวิชาโยคะ อวิชานุสัย อวิชาปรีฎฐาน
อวิชาลังคี (ลิมคืออวิชา) โมหะ อกุศลมูล นี้ชื่อว่า **ลูกศรโมหะ**.

ลูกศรมานะเป็นไฉน ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ความถือตัวว่า
เราเสมอเขา ความถือตัวว่า เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว
ความเป็นผู้ถือตัว ความใฝ่สูง ความพูนขึ้น ความทะนงตัว ความยกตัว
ความที่จิตใฝ่สูง คุชชง นี้ชื่อว่า **ลูกศรมานะ**.

ลูกศรทัญญูเป็นไฉน สักกายทัญญูมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทัญญูมีวัตถุ ๑๐
อันตคาหิกทัญญูมีวัตถุ ๑๐ ทัญญู ความไปคือทัญญู รกเรียวคือทัญญู
กัณดารคือทัญญู เสี้ยนหนามคือทัญญู ความคั่นร่นคือทัญญู เครื่องประกอบ
คือทัญญู ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือทางผิด คลอง-
ผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต
ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริง
อันใดเห็นปานนี้ และทัญญู ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่า **ลูกศรทัญญู**.

ลูกศรความโสภเป็นไฉน ความโสภ กิริยาที่โสภ ความเป็นผู้โสภ
ความโสภในภายใน ความตรอมเตรียมในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน
ความแห้งผากในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต ความโทมนัสแห่ง
บุคคลที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งภค-
สมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูก
ความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทัญญูกระทบเข้าบ้าง

ที่ประจวบกับความเลื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง นี้ชื่อว่า **ถูกศรความโศก.**

ถูกศรความสงสัยเป็นไฉน ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยใน
ทุกข์สมุทัย ความสงสัยในทุกข์นิโรธ ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความ
สงสัยในส่วนเบื้องต้น และส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมทั้งหลายที่
อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิเสธสมุพบาทมีวิชชานี้เป็นปัจจัย ความ
สงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความลังเล
ความเป็นสองทาง ความไม่แน่ใจ ความไม่แน่นอน ความไม่ตกลงใจ
ความไม่อาจตัดสินใจ ความไม่กำหนดถือเอาได้ ความที่จิตหวั่นไหวอยู่
ความคิดขัดใจ นี้ชื่อว่า **ถูกศรความสงสัย.**

ว่าด้วยภาวะของสัตว์ที่ถูกถูกศร

[๘๑๑] คำว่า สัตว์อันถูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพล่านไป
สู่ทิศทั้งปวง ความว่า สัตว์อันถูกศรระกะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไป
ถูกต้อง ติดเสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อม
ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง
ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลัง
เดียวบ้าง ดักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาบุรุษอื่นบ้าง พุดเท็จ
บ้าง สัตว์อันถูกศรระกะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไปถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้.

อนึ่ง สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด
เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เมื่อแสวงหาโทษทรัพย์ ย่อมเล่นไปสู่มหาสมุทร
ด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์
เสือกกลานเบียดเบียน ถูกความหิวระหายเบียดเบียน ไปคุมพริฐ ไปตัก-
โกธรัฐ ไปตักกสิลรัฐ ไปกาลมุขรัฐ ไปมรณปารัฐ ไปเวสูงครรัฐ ไปเวรา-
ปถรัฐ ไปชวรัฐ ไปตัมพลิงครรัฐ ไปวังกรรัฐ ไปเอพวันชนรัฐ ไปสุวรรณ-
ภูฏรัฐ ไปสุวรรณภูมิรัฐ ไปตัมพนิฉณรัฐ ไปสุปปารัฐ ไปกรุกรรัฐ ไป
สุรทรรัฐ ไปอังคณรัฐ ไปคังคณรัฐ ไปปรมคังคณรัฐ ไปโยนรัฐ ไป
ปินกรรัฐ ไปอัลลตณรัฐ ไปมรูกันตารัฐ เดินทางที่ต้องไปด้วยเขา เดิน
ทางที่ต้องไปด้วยแกะ เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องโหนไป
ด้วยเชือกและหลัก เดินทางที่ต้องโคกลงด้วยร่มหนังแล้วจึงเดินไปได้ เดิน
ทางที่ต้องไปด้วยพะองไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู
เดินทางตามชอกภูเขา เดินทางตามลำธารที่ต้องได้ไปตามเส้นหวาย เมื่อ
แสวงหาไม่ได้ ก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความไม่ได้เป็นมูล เมื่อแสวงหาได้
ครั้งได้แล้วก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วย
อุบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่รับทรัพย์ของเราไป พวกโจรจะไม่
ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวกทายาทที่ไม่เป็นที่รักไม่เอาไป
เมื่อเขารักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ ทรัพย์เหล่านั้นย่อมวิบัติไป เขาก็เสวยทุกข์
โทมนัสแม้มีการพลัดพรากทรัพย์เป็นมูล สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว
คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่น
พล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้ สัตว์อันลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ
ลูกศรมานะ ปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คา

อยู่แล้ว ย่อมประพตฺติทุจฺจิตด้วยกาย ย่อมประพตฺติทุจฺจิตด้วยวาจา ย่อม
ประพตฺติทุจฺจิตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง
ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแยงชิงที่ทาง
เปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาบุรุษอื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง สัตว์อันลูกศรมานะปัก
ติดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เลียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น
เล่นพละน วนเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อนี้.

สัตว์อันลูกศรทิวฐิปักติดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เลียบ
แน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเป็นคนเปลี่ยวกาย ไร้มารยาท เลียมมือ เขาเชิญ
ให้มาริบภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้
ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับภิกษาที่เขาเชื้อเชิญ ไม่รับภิกษา
ปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณี
ประตุนำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้ นำมา ไม่รับภิกษาที่
บุคคลยื่นคร่อมสาคนำมา ไม่รับภิกษาของตน ๒ คนที่กำลังบริโภคนอยู่
ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกคนนม
ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอดเกลียดบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่
รับภิกษาในที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับภิกษาในที่มิมีแมลงวันไต่ตอมเป็น
กลุ่ม ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง เขา
รับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษา
ที่เรือน ๒ หลัง เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับภิกษาที่
เรือน ๗ หลัง เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๗ คำบ้าง เขียวยาอัทธภาพด้วย
ภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบบ้าง ฯลฯ ๗ ใบบ้าง กินอาหาร
ที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ๗ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบ

ความชวนขวายในการบริโภคอาหารที่เวียนมาตั้งกิ่งเดือนเช่นนี้บ้าง สัตว์
อันลูกศรทิวฐิปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าณ วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้ อนึ่ง
สัตว์อันลูกศรทิวฐิปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว เป็นผู้มีฝักคองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟางเป็นภักษาบ้าง มีลูก
เดือยเป็นภักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง
มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มี
โคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น
เสียวยาอัตกภาพ เขานุ่งห่มผ้าปานบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้า
เปลือกไม้บ้าง หนังสือบ้าง ผ้าบังสกุลบ้าง หนังสือบ้าง ผ้า
คากรองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วย
ผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยชนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนด
คือ เป็นผู้ประกอบความชวนขวายในการถอนผมและหนดบ้าง เป็นผู้
ยืน คือ ห้ามอาสนะ (การนั่ง) บ้าง เป็นผู้กระหย่ง คือ ประกอบความ
เพียรในการกระหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ สำเร็จการนอนบน
หนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดานบ้าง สำเร็จการนอนบนเนิน
ดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลีบ้าง เป็น
ผู้อยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไวก้างบ้าง เป็นผู้บริโภคคลุ
คือ ประกอบการชวนขวายในการบริโภคคลุบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือ
ชวนขวายในการห้ามน้ำเย็นบ้าง เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ประกอบ
ความชวนขวายในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนขวายในการให้
กายเดือดร้อน เว่าร้อนหลายอย่างเช่นนี้ สัตว์อันลูกศรทิวฐิปักติดแล้ว

คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง คิด เสียแน่นอน คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่น
ปล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรความโศกปักคิดแล้ว คือทะเข้าไป ถูกต้อง คิด
เสียแน่นอน คาอยู่แล้ว ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพัน ทูบออกคร่ำครวญ
ถึงความหลงไหล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์
เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถินี่แหละ หญิงคนหนึ่งมารดาตายไป
หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนน
โน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็น
มารดาฉันบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม คุณก่อนพราหมณ์
เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถินี่แหละ หญิงคนหนึ่งบิดาตายไป
พี่ชายน้องชายตายไป... พี่หญิงน้องหญิงตายไป... บุตรตายไป... ธิดา
ตายไป... สามิตายไป หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะสามิตาย จาก
ถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า
ท่านทั้งหลายเห็นสามิตายบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นสามิตายบ้างไหม คุณ
ก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถินี่แหละ บุรุษ
คนหนึ่งมารดาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย
จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้ เข้าไปยังตรอกโน้น พูด
อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉัน
บ้างไหม คุณก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถินี่แหละ
บุรุษคนหนึ่งบิดาตายไป... พี่ชายน้องชายตายไป... พี่หญิงน้องหญิงตาย
ไป... บุตรตายไป... ธิดาตายไป... ภรรยาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า
จิตฟุ้งซ่านเพราะภรรยาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้

เข้าไปยังตรอกโน้น พูดยังนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม
ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม คู่ก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว
ในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิงคนหนึ่งไปสู่สกุลแห่งญาติ พวกญาติ
ของหญิงนั้น ปรารถนาจะพราศามีเสีย แล้วยกหญิงนั้นให้แก่บุรุษอื่น
หญิงนั้นไม่พอใจบุรุษอื่นนั้น ครั้งนั้นแหละ หญิงนั้นได้บอกกะสามีว่า
ข้าแต่ท่านลูกเจ้า ญาติเหล่านี้ประสงค์จะพราศท่านแล้วยกฉันให้บุรุษอื่น
เราทั้งสองจักพากันตาย ในทันใดนั้น บุรุษก็ฟันหญิงนั้นขาด ๒ ท่อน
แล้วก็ฆ่าตนเองพร้อมด้วยหวังว่า เราทั้งสองจักมี (พบกัน) ในโลกหน้า
สัตว์อันลูกศรความโศกปักติดแล้วคือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด
เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เป็นผู้เล่นไปสู่ความสงสัยเคลือบแคลงเป็นสองทาง
ว่า ในอดีตกาล เราได้เป็นแล้วหรือหนอ หรือเราไม่ได้เป็นแล้ว เรา
ได้เป็นอะไรแล้วหรือหนอ เราได้เป็นแล้วอย่างไรหนอ เราได้เป็นอะไร
มาแล้วจึงเป็นอะไรต่อมาหนอ ในอนาคตกาล เราจักเป็นหรือหนอ หรือ
เราจักไม่เป็น เราจักเป็นอะไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็น
อะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรต่อไปอีกหนอ ในปัจจุบันกาลบัดนี้ ก็มีความ
สงสัยอยู่ ณ ภายในว่า เราข่อมเป็นหรือหนอ หรือเราข่อมไม่เป็น เรา
ข่อมเป็นอะไรหรือหนอ เราข่อมเป็นอย่างไรหนอ เราเป็นสัตว์มาแต่ไหน
หนอ เราจักเป็นสัตว์ไปเกิดที่ไหนหนอ สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติด

๑. ความสงสัย ๑๖ อย่าง คือ อดีตกาล ๕ อนาคตกาล ๕ ปัจจุบันกาล ๖ เรียกว่าโสฬสกังขา.

แล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น
เล่นพละน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้ สัตว์นั้นย่อมปรุ้งแต่งให้ลูกสร
เหล่านั้นเกิด ก็เล่นไปสู่ทิศตะวันออก เล่นไปสู่ทิศตะวันตก เล่นไปสู่
ทิศเหนือ เล่นไปสู่ทิศใต้ ด้วยสามารถแห่งการปรุ้งแต่งให้ลูกสรเกิด สัตว์
เป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกสรเหล่านั้นไม่ได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละอภิสังขาร
คือลูกสรไม่ได้ จึงเล่นไปในคติ เล่นไปในนรก เล่นไปในดิรัจฉาน-
กำเนิด เล่นไปในเปรตวิสัย เล่นไปในมนุษยโลก เล่นไปในเทวโลก
ย่อมเล่น เล่นพละน วนเวียน ท่องเที่ยวไปจากคตินี้สู่คตินั้น จาก
อุปปัตตินี้สู่อุปปัตตินั้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น
จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สัตว์อันลูกสรใดปักคิดแล้ว ย่อมเล่นพละนไป สู่ทิศทั้งปวง.

[๘๑๒] คำว่า เพราะถอนลูกสรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป
ย่อมไม่ลุ่มจม ความว่า สัตว์ถอน ถอด ชัก ดึง รูด กระจายออก
ละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งลูกสรระคะ ลูกสร
โทสะ ลูกสรโมหะ ลูกสรมานะ ลูกสรทิฎฐิ ลูกสรความโศก ลูกสร
ความสงสัยนั้นได้แล้ว ย่อมไม่เล่นไปสู่ทิศตะวันออก ไม่เล่นไปสู่ทิศ
ตะวันตก ไม่เล่นไปสู่ทิศเหนือ ไม่เล่นไปสู่ทิศใต้ สัตว์เป็นผู้ละ
อภิสังขารคือลูกสรเหล่านั้นได้แล้วเพราะเป็นผู้ละอภิสังขารคือลูกสรได้แล้ว
จึงไม่เล่นไปในคติ ไม่เล่นไปในนรก ไม่เล่นไปในดิรัจฉานกำเนิด
ไม่เล่นไปในเปรตวิสัย ไม่เล่นไปในมนุษยโลก ไม่เล่นไปในเทวโลก
ไม่เล่นไป เล่นพละน วนเวียน ท่องเที่ยวไป จากคตินี้สู่คตินั้น จาก
อุปปัตตินี้สู่อุปปัตตินั้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น

จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป. คำว่า **ย่อมไม่ลุ่มจม** ความว่า ไม่ลุ่มจม ไม่จมพร้อม ไม่ลุ่มลง ไม่จมสง ไม่ตกลงไป ในกามโอฆะ ในภวโอฆะ ในทกฺขิโฆฆะ ในอวิชชาโอฆะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพ่วนไปสู่อุทิต
ทั้งปวง เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป
ย่อมไม่ลุ่มจม.**

[๘๑๓] **ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษา ในเพราะกามคุณ
เป็นที่พัวพันในโลก บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการ
ศึกษาหรือในกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกามทั้งหลายโดย
ประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.**

ว่าด้วยศึกษาเพื่อได้กามคุณ

[๘๑๔] **ชื่อว่า การศึกษา ในคำว่า ชนทั้งหลายกล่าวถึงการ
ศึกษา ในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก ได้แก่ การศึกษาเรื่องช้าง
การศึกษาเรื่องม้า การศึกษาเรื่องรถ การศึกษาเรื่องธนู ความเป็นหมอ
เสกเป่า ความเป็นหมอทางผ่าตัด ความเป็นหมอทางยา ความเป็นหมอทาง
ภูตผี ความเป็นหมอทางกุมาร. คำว่า ย่อมกล่าวถึง ความว่า กล่าวถึง
พูดถึง เล่าถึง แสดงถึง แฉลงถึง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกล่าวถึง คือยอม**

เรียน เล่าเรียน ทรงจำ เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนด เพื่อได้เฉพาะซึ่ง
กามคุณเป็นที่พัวพัน. เบญจกามคุณ คือรูปที่รู้แจ้งด้วยจักขุ ที่น่าปรารถนา
พอใจ ชอบใจ รักใคร่ อันประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด
เรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน. เหตุไร เบญจกามคุณ จึงเรียกว่ากามคุณ
เป็นที่พัวพัน. เทวดาและมนุษย์ ย่อมปรารถนา ยินดี รักใคร่ ชอบใจ
กามคุณโดยมาก เหตุนี้ เบญจกามคุณ จึงเรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน.
คำว่า ในโลก คือในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลาย
ย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก.

[๘๑๕] บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษา หรือในกาม-
คุณเหล่านั้น ความว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษา หรือใน
เบญจกามคุณเหล่านั้น คือพึงเป็นผู้ไม่น้อม ไม่น้อม ไม่น้อมเอน ไม่น้อม
ใจไปในการศึกษาหรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น ไม่พึงเป็นผู้มีการ
ศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
พึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษาหรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น.

[๘๑๖] คำว่า ฐัฏ ในคำว่า ฐัฏกามทั้งหลายโดยประการ
ทั้งปวง ความว่า แห่งตลอดแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า โดยประการทั้งปวง คือทั้งปวง
โดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ.
คำว่า โดยประการทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมดโดย อุทานว่า กาม
กามมี ๒ อย่าง คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่า

๑. บาติคตทหายไป จึงมีแต่รูป น่าจะมีเสียง กลิ่น รส และ โสภณูปพะด้วย.

วัตตุคาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสคาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รัชฎคาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

[๘๑๓] ชื่อว่า ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษาความดับของตน ได้แก่
สิกขา ๓ อย่าง คือ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า อริปัญญาสิกขา. คำว่า ความดับของตน ความว่า พึงศึกษา
เมื่ออริศีล ศึกษาเมื่ออริจิต ศึกษาเมื่ออริปัญญา เพื่อความดับ เพื่อความสงบ
เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความเข้าไปสงบวิเศษ เพื่อความดับ เพื่อความ
สลละคืน เพื่อความระงับ ซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขาร
ทั้งปวงของตน เมื่อนึกถึงสิกขา ๓ เหล่านี้ ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม ที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา ประพฤติโดยเอื้อเพื่อ
ประพฤติกโดยเอื้อเพื่อความดี สมาทานประพฤติก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พึงศึกษาความดับของตน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายกล่าวถึงการศึกษานในเพราะกามคุณ เป็น

ที่พัวพันในโลก บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนในการศึกษา
หรือในกามคุณเหล่านั้น รัชฎคามทั้งหลายโดยประการ
ทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

[๘๑๔] บุคคลพึงเป็นผู้มีสังขะ ไม่คะนอง ไม่มีมยา ปราศ-
จากตำส่อเสียด มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความ
โลกอันลามก และความหวังแทน.

[๘๑๕] คำว่า พึงเป็นผู้มีสังขะ ในคำว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสังขะ
ไม่คะนอง ความว่า พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสังขจา ประกอบด้วย

สัมมาทิฐิประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้มีสติจะ. คำว่า ไม่คะนอง ความว่า ความคะนองมี ๓ อย่าง คือความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความคะนองทางจิต ความคะนอง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลฟังเป็นผู้มีสติจะ ไม่คะนอง.

ว่าด้วยความเป็นผู้มีมยา

[๘๒๐] ความประพฤติกวเรียกว่า มยา ในคำว่า ไม่มีมยา ปราศจากคำต่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมตั้งความปรารถนาตามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้ แล้วก็กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้วก็บากบั่นด้วยกาย (เพื่อจะปกปิดความประพฤติชั่วของตน).

ความลวง ความเป็นผู้ลวง กิริยาเป็นเครื่องปกปิด กิริยาที่ซ่อน ความจริง กิริยาบังความผิด กิริยาที่ซ่อนความผิด กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยาที่ซ่อนความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่ามยา. มยานี้ อันบุคคลใดละตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น

เรียกว่า ผู้ไม่มีมายา. ชื่อว่า คำส่อเสียด ในคำว่า ปราศจากคำส่อเสียด
ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิวจาจากคำส่อเสียด ฯลฯ บุคคล
มุ่งให้เขาแตกกันยอมนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้ คำส่อเสียดนี้ อันบุคคล
โศละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ปราศจากคำส่อเสียด คือมีคำ
ส่อเสียดปราศจากไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีมายา ปราศจาก
คำส่อเสียด.

[๘๒๑] ชื่อว่า มุนิไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภ
อันลามกและความหวงแหน ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่
มีความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธยอมเกิดด้วย
เหตุ ๑๐ อย่าง ฯลฯ ความโกรธนั้น อันมุนิโศละ ตัดขาด สงบ
ระวังแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนินั้น
เรียกว่าผู้ไม่มีความโกรธ เพราะมุนินั้นละความโกรธ กำหนดรู้วัตถุแห่ง
ความโกรธ ตัดเสียซึ่งเหตุแห่งความโกรธแล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่มีความโกรธ
ชื่อว่าความโลภ คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ฯลฯ
อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ความตระหนี่ ๕ อย่าง เรียกว่าความหวงแหน
ได้แก่ความตระหนี่อวาสา ฯลฯ ความถือเอาไว้ เรียกว่าความตระหนี่.
คำว่า มุนิ ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ
ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังว่าชาย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนิ.
คำว่า มุนิไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความ
หวงแหน ความว่า มุนิได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย
เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งความโลภอันลามกและความหวงแหน เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า มุนีมุนีไม่เพียงมีความ โกรธ พึงข้ามพ้นความ โลกอันลามก หวงแหน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา
ปราศจากคำต่อเสียด มุนีไม่เพียงมีความ โกรธ พึงข้ามพ้น
ความ โลกอันลามก และความ หวงแหน.

[๘๒๒] นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความ
ย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความ
ดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อม ปรนนิพพาน.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๘๒๓] ชื่อว่า ความหลับ ในคำว่า พึงปราบความหลับ ความ
เกียจคร้าน ความย่อท้อ คือความที่กายเป็นไข้ ความที่กายไม่ควรแก่การ
งาน อาการที่หยุด อาการที่พัก อาการที่พักผ่อน ณ ภายใน ความง่วง
ความหลับ กิริยาที่โง่งงว่ กิริยาที่หลับ ความเป็นผู้หลับ. ชื่อว่าความ
เกียจคร้าน คือความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นผู้มีใจคร้าน ความ
เกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน. ชื่อว่าความย่อท้อ
คือความที่จิตเป็นไข้ ความที่จิตไม่ควรแก่การงาน กิริยาที่หดหู่ กิริยา
ย่นย่อ ความย่อท้อ กิริยาที่ย่อท้อ ความที่จิตย่อท้อ ความหดหู่ กิริยา
ที่หดหู่ ความที่จิตหดหู่. คำว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจ-
คร้าน ความย่อท้อ ความว่า นรชนพึงปราบปราม ครอบงำ กัดขี้

กำจัด ซึ่งความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ.

[๘๒๔] ความประมาท ในคำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท
ความกล่าวถึง ความปล่อย หรือความเพิ่มเติมซึ่งความปล่อยซึ่งจิตใน
เบญจกามคุณ เพราะกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต หรือการไม่ทำ
ความเอื้อเพื่อ การไม่ทำความติดต่อ การทำความหยุดเนื่องๆ ความ
ประพฤตีย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่ซ่องเสพ
ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่หมั่นประกอบ
ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท. ความประมาท
กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ เรียกว่าความประมาท.
คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความว่า ไม่พึงร่วม ไม่พึงอยู่อาศัย
ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้
ถึงความไม่มีซึ่งความประมาท พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัด
ออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความประมาท พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดง
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท.

[๘๒๕] ชื่อ ความดูหมิ่น ในคำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น
มือธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดย
โคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่
ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดั่งว่า
ธงชัย ความประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่เป็นดั่งว่าธงยอดเห็นปานนี้
เรียกว่า ความดูหมิ่น. คำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึง
ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในความดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึง

ความไม่มีซึ่งความคูหมั่น พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความคูหมั่น พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความคูหมั่น.

ว่าด้วยทำบุญต้องมุ่งนิพพาน

[๘๒๖] คำว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ความว่า
นรชนบางคนในโลกนี้ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม เข้าไป
ตั้งไว้ซึ่งน้ำดื่มน้ำใช้ กวาดบริเวณ ไหว้พระเจดีย์ บูชาด้วยเครื่องหอมและ
ดอกไม้ที่พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่าง
ใดอย่างหนึ่งอันเป็นไตรชาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญ
เพราะเหตุแห่งอุปบัติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญ
เพราะเหตุแห่งภพ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสงสาร ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุ
แห่งวิภูฏะ เป็นผู้มีความประสงค์ในอันปราศออกจากทุกข์ มีใจน้อมโน้ม
โอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

อนึ่ง นรชนบังคับจิตให้กลับจากสังขารชาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้ง-
ปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตชาตุว่า ธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่ง
สังขารทั้งปวง สละคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสำรอก
ค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ธรรมชาติ
นี้สงบ ประณีต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจ
น้อมไปในนิพพาน.

สมจริงดังพระพุทธภาษิตว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ให้ทานเพราะเหตุแห่งสุข
อันก่อให้เกิดอุปธิ แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อ
ความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไป โดย
ส่วนเดียว บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญญาณเพราะ
เหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ เพื่อภพต่อไป แต่บัณฑิต
เหล่านั้น ย่อมเจริญญาณเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อ
นิพพานอันไม่มีภพต่อไปโดยสิ้นเดียว บัณฑิตเหล่านั้น
มุ่งนิพพาน มีจิตเอนไปในนิพพาน น้อมจิตไปในนิพพาน
ย่อมให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีนิพพานเป็น
เบื้องหน้า เหมือนแม่น้ำทั้งหลายไหลไปสู่ทะเลฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความ
ย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความ
ดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

[๘๒๖] นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ไม่พึงทำความเสนาหา
ในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพฤตินั้นจากความ
ผลุนผลัน.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ ฯลฯ

[๘๒๘] มุสาวาท เรียกว่า ความพุดเท็จ ในคำว่า นรชนพึง
ออกจากความพุดเท็จ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุม อยู่ใน
ประชุมชน อยู่ในท่ามกลางญาติ อยู่ในท่ามกลางข้าราชการ หรืออยู่ใน
ราชสกุล เขาถูกนำไปถามเป็นพยานว่า บุรุษผู้เจริญ มาเถิด ท่านรู้สิ่งใด
ก็จงบอกสิ่งนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้อย่าง เมื่อรู้อธิบายว่าไม่รู้บ้าง
เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง เป็นผู้กล่าว
คำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อำภิส
เล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้เรียกว่า ความพุดเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อาการ อาการ ๕
อาการ ๖ อาการ ๗ อาการ ๘ ฯลฯ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้.
คำว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ความว่า ไม่พึงดำเนิน ไม่พึง
ประกอบ ไม่พื่อนำเข้าไปด้วยความพุดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพุดเท็จ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้น เฉพาะ ออก
สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความพุดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจาก
แดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ.

[๘๒๙] ชื่อว่ารูป ในคำว่า ไม่พื่อนำทำความเสนาหารูป คือ
มหาภูตรูป และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔. คำว่า ไม่พื่อนำทำความเสนาหา
ในรูป ความว่า ไม่ควรทำความเสนาหา ไม่ควรทำความพอใจ ไม่ควรทำ
ความรัก ไม่ควรทำความกำหนดในรูป คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม
ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ไม่พื่อนำทำความ
เสนาหารูป.

ว่าด้วยมานะลักษณะต่าง ๆ

[๘๓๐] ชื่อว่ามานะ ในคำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ มานะ
อย่างหนึ่ง ได้แก่ความพองขึ้นแห่งจิต. มานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในความ
ยกตน ๑ มานะในความข่มผู้อื่น ๑. มานะ ๓ อย่าง ได้แก่มานะว่า เราดี
กว่าเขา ๑ มานะว่า เราเสมอเขา ๑ มานะว่า เราเลวกว่าเขา ๑. มานะ
๔ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะลาภ ๑ ให้มานะเกิดเพราะยศ ๑
ให้มานะเกิดเพราะสรรเสริญ ๑ ให้มานะเกิดเพราะสุข ๑. มานะ ๕ อย่าง
ให้แก่บุคคลให้มานะเกิดว่า เราได้รูปที่ชอบใจ. ให้มานะเกิดว่า เรา
ได้เสียงที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิด
ว่า เราได้รสที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้โภกฐัพพะที่ชอบใจ ๑.
มานะ ๖ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ ๑
ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึง
พร้อมแห่งจมูก ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ ให้มานะ
เกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่ง
ใจ ๑. มานะ ๗ อย่าง ได้แก่ความถือตัว ๑ ความคูหมั่น ๑ ความถือตัว
และความคูหมั่น ๑ ความถือตัวต่ำ ๑ ความถือตัวสูง ๑ ความถือตัวว่า
เรามิ่งมี ๑ ความถือตัวผิด ๑. มานะ ๘ อย่าง ได้แก่บุคคลให้ความถือ
ตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้
ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑
ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะ
ความนิินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะ
ทุกข์ ๑. มานะ ๙ อย่าง ได้แก่มานะว่า เราดีกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า

เราเสมอกับคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเลวกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราดีกว่า ผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอ กับผู้เลว ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เลว ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑ มานะว่า เราเลวกว่าผู้เลว ๑. มานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนใน โลกนี้ ยังมานะ ให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะ วัตถุอื่น ๆ บ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความ กำริบขึ้น ความพuffedขึ้น มานะดั่งว่า ชงชัย มานะอันประคองจิตไว้ ความ ที่จิตใครดั่งว่าชงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มานะ.

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ ความว่า พึงกำหนดรู้มานะด้วย ปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา.

ญาตปริญญาเป็นโฉน นรชนย่อมรู้จักมานะ คือ ย่อมรู้ย่อมเห็นว่า นี้เป็นมานะอย่างหนึ่ง ได้แก่ความพuffedขึ้นแห่งจิต นี้เป็นมานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในการยกตน มานะในการข่มผู้อื่น ฯลฯ นี้เป็นมานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่น ๆ บ้าง นี้ชื่อว่า ญาตปริญญา.

ตีรณปริญญา เป็นโฉน นรชนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณามานะ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยอุบายเป็นเครื่อง สลัดทุกข์ นี้ชื่อว่า ตีรณปริญญา.

ปหานปริญญาเป็นโฉน นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ไปถึงความไม่มีซึ่งมานะ นี้ชื่อว่า ปหานปริญญา.

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริญญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำหนดรู้มานะ.

[๘๓๑] ความประพุดติผลุนผลัน ในคำว่า พึงประพุดติเว้นจาก
ความผลุนผลัน เป็นไฉน ความประพุดติด้วยราชาแห่งคนผู้กำหนด.
ความประพุดติด้วยโทสะแห่งคนผู้ขัดเคือง ความประพุดติด้วยโมหะแห่ง
คนผู้หลง ความประพุดติด้วยมานะแห่งคนที่มานะผูกพัน ความประพุดติ
ด้วยทิฏฐิแห่งคนผู้ถือมั่น ความประพุดติด้วยอุทธัจจะแห่งคนผู้ถึงความ
ฟุ้งซ่าน ความประพุดติด้วยวิจิกิจฉาแห่งคนผู้ถึงความไม่ตกลง ความ
ประพุดติด้วยอนุสัยแห่งคนผู้ถึงโดยเร็วแรง ชื่อว่าความประพุดติผลุน-
ผลัน (แต่ละอย่าง) นี้ชื่อว่า ความประพุดติผลุนผลัน.

คำว่า พึงประพุดติเว้นจากความผลุนผลัน ความว่า นรชนพึงเป็น
ผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พันขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความ
ประพุดติผลุนผลัน พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงประพุดติ
เที่ยวไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไปรักษา บำรุง เยียวยา เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า พึงประพุดติเว้นจากความผลุนผลัน เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

นรชนพึงออกจากความพุดเทจ ไม่พึงทำความเสนาหา

ในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพุดติเว้นจากความ
ผลุนผลัน.

[๘๓๒] ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขาร
ใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็น
ผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.

[๘๓๓] คำว่า **ไม่พึงยินดีสังขารเก่า** ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงแล้ว เรียกว่า สังขารเก่า บุคคลไม่ควร ยินดี ไม่ควรบ่นถึง ไม่ควรติดใจ ซึ่งสังขารทั้งหลายที่ล่วงแล้วด้วยสามารถ แห่งค้นหา ด้วยสามารถแห่งทฤษฎี พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ ถึงความไม่มี ซึ่งความชอบใจ ความบ่นถึง ความติดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า.

[๘๓๔] คำว่า **ไม่พึงทำความชอบใจสังขารใหม่** ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า สังขารใหม่ ไม่พึงทำความชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ในสังขาร ทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งค้นหา ด้วยสามารถแห่งทฤษฎี คือ ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่.

[๘๓๕] คำว่า **เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก** ความว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงรำไร ไม่พึงทูปอก คร่ำครวญ ไม่พึงถึงความหลงใหล คือ เมื่อจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺกฺล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร เสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงรำไร ไม่พึงทูปอกคร่ำครวญ ไม่พึง ถึงความหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึง เศร้าโศก.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ

[๘๓๖] ตัณหา เรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ ในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อกุศลมูล เหตุไรตัณหาจึงเรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ บุคคลย่อมเกี่ยวข้อ เกาะเกี่ยว ถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ด้วยตัณหาใด เหตุนั้น ตัณหาอันนั้นจึงเรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ. คำว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ ความว่า บุคคลไม่พึงเป็นผู้อาศัยตัณหา พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เป็นผู้จืด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อตัณหา พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ.

[๘๓๗] เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าวความว่องไว (อาชวะ) ว่า เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความหวั่นไหว เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่องได้โดยยาก.

ว่าด้วยเรียกคัณหว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่

[๘๓๘] คัณห เรียกว่า ความกำหนัด ในคำว่า เรย์อ่มกล่าว ความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล คัณห เรียกว่าห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล. คำว่า เรย์อ่มกล่าวความกำหนัดว่า เป็น ห้วงน้ำใหญ่ ความว่า เรย์อ่มกล่าว บอกร แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรย์อ่มกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่.

[๘๓๙] คัณห เรียกว่า ความว่องไว ในคำว่า กล่าวความ ว่องไวว่า เป็นความปรารธนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล คัณห เรียกว่าความปรารธนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล. คำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารธนา ความว่า เรย์อ่มกล่าว บอกร แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความว่องไวว่า เป็นความปรารธนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารธนา.

[๘๔๐] คัณห เรียกว่า อารมณฺ์ ในคำว่า กล่าวอารมณฺ์ว่า เป็น ความกำหนัด ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล คัณห เรียกว่าความกำหนัด ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อุกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวอารมณฺ์ว่า เป็นความกำหนัด.

ว่าด้วยเปรียบเทียบเหมือนเปือกตม

[๘๔๑] คำว่า เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ความ

ว่า เปือกตมคือกาม หล่มคือกาม กิเลสคือกาม โคลนคือกาม ความ
กังวลคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ก้าวล่วงได้โดยยาก ข้ามได้ยาก
ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นยาก ล่วงเลยได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปือก
ตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า

เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าว
ความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า
เป็นความกำหนด เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดย
ยาก.

[๘๔๒] ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่
บนบก ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวง ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้
สงบ.

[๘๔๓] คำว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ ความว่า ไม่ก้าว
ล่วงจากสัจจวาจา ไม่ก้าวล่วงจากสัมมาทิฐิ ไม่ก้าวล่วงจากอริยมรรคมี
องค์ ๘. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ* ได้แก่ปัญญา ความรู้
ทั่ว ๆ ๗๗ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้น
ชื่อว่ามุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ.

ว่าด้วยอมตนิพพานเรียกว่าบก

[๘๔๔] อมตนิพพาน เรียกว่า บก ในคำว่า เป็นพราหมณ์ตั้ง
อยู่บนบก ได้แก่ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลัดคืนอุปธิทั้งปวง

ความสิ้นตัณหา ความสํารอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด. คำว่า **พราหมณ์** ความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งกรรม ๗ ประการ ๆ ๆ ล ๆ ผู้อันตัณหาและทิฏฐิ ไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า **เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก** ความว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก ก็ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่ง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่ป้องกัน ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พักพิง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นสภาวะ ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีภัย ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีความเคลื่อนไหว ตั้งอยู่ในอมตะ ตั้งอยู่ในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก.

[๘๔๕] คำว่า **ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว** ความว่า อายุคนะ ๑๒ คือจักขุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง ฉันทราคะ ในอายุคนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สํารอก ปล่อย ละ สละสิ้นแล้ว ตัณหากี่ดี ทิฏฐิกี่ดี มานะกี่ดี เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สํารอก ปล่อย ละ สละสิ้นแล้ว ปุญญาภิสังขารกี่ดี อปุญญาภิสังขารกี่ดี อเนญชาภิสังขารกี่ดี เป็นสภาพอันผู้นั้นละแล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น

ต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้น
สละ สำรอก ปล่อย ละ ละคืนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น
สลัดสิ่งทั้งปวงเสียแล้ว.

[๘๔๖] คำว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น
เราขอมกล่าว บอก พูด แสดง แดงว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไป
สงบวิเศษ คับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า
เป็นผู้สงบ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่
บนบก ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า
เป็นผู้สงบ.

[๘๔๗] ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทสุ ฐัธรรมแล้วไม่อาศัย
ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ฝืนต่อใครในโลกนี้.

[๘๔๘] คำว่า มีความรู้ ในคำว่า ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทสุ
ความว่า มีความรู้ ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า เป็นเวทสุ ความว่า ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า
เวท ฯลฯ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวทนา
ทั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทสุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลมีความรู้
เป็นเวทสุ.

[๘๔๙] คำว่า ฐัธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า ฐัแล้ว คือ ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สังขาร

ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิด เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า **ไม่อาศัย** ความว่า ความอาศัย ๒ ประการ คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิวฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยทิวฏฐิ ผู้นั้นละความอาศัยด้วยตัณหา สละกินความอาศัยด้วย ทิวฏฐิ เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่เยื่อใย ไม่น้อมใจไป ออก สละ พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็น ผู้มีจิตอันทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้ว ไม่อาศัย.

[๘๕๐] คำว่า **ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ** ความว่า ฉันทราคะใน อายตนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น ต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่ายอมเทียวไป อยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ ปุญญาภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อานัญญาภิสังขารก็ดี เป็นสภาพ อันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึง ความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่ายอมเทียวไป อยู่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นอยู่ ในโลกโดยชอบ.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่าความใฝ่ฝัน

[๘๕๑] คำว่า ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลกนี้ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความใฝ่ฝัน ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความใฝ่ฝันนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำ ไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ดี เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลกนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทสุ ฐัธรรมแล้วไม่อาศัย
ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลก
นี้.

[๘๕๒] ผู้ใดข้ามพินภามทั้งหลาย และเครื่องข้อง ที่ล่วงได้
โดยยากในโลก ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง
เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว มิได้มีเครื่องผูก.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๘๕๓] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดข้ามพินภามทั้งหลาย และ เครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก ความว่า ผู้ใด คือ เช่นใด ประกอบ อย่างไร ชนิดอย่างไร มีประการอย่างไร ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรม ใด เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็

ตาม. โดยอุทานว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-
กาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม
ชื่อว่าเครื่องข้อง ได้แก่เครื่องข้อง ๗ ประการ คือ เครื่องข้องคือราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก
มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ชาติโลก อายตนโลก. คำว่า ที่ล่วงได้
โดยยาก ความว่า ผู้ใดได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไป
ล่วงแล้ว ซึ่งกามและเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยาก ล่วงไปได้ยาก ข้ามขึ้น
ได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก เป็นไปล่วงได้ยาก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากใน
โลก.

[๘๕๔] คำว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเล็ง ความว่า
ยอมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว
ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทูปอก
คร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายรูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อาวาส ลภ ยศ สรรเสริญ สุข
จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร มารดา บิดา พี่น้องชาย
พี่น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร พวกพ้อง ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวน
ไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศก. คำว่า ย่อมไม่เฟื่องเล็ง
ความว่า ย่อมไม่เฟื่องเล็ง ไม่เฟื่องถึง ไม่มุ่งถึง ไม่มุ่งหมายถึง อีกอย่าง
หนึ่ง ผู้นั้นยอมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเล็ง.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่ากระแส

[๘๕๕] คำว่า เป็นผู้ที่มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก ความว่า ตัณหาเรียกว่ากระแส ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล ตัณหากระแสนั้น เป็นกิเลสชาติอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ที่มีกระแสอันตัดเสียแล้ว. คำว่า ไม่มีเครื่องผูก ความว่า เครื่องผูก ๗ ประการ คือ เครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต เครื่องผูกเหล่านี้อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่าไม่มีเครื่องผูก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ลวงได้

โดยยากในโลก ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องถึง

เป็นผู้ที่มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก.

[๘๕๖] กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารใน

กาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่อง

กังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง

อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง

ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพสุติไป.

[๘๕๗] คำว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขาร

ในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย ความว่า กิเลสเหล่านี้ใดพึงเกิด

ขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายเป็นส่วนอดีต ท่านจงยังกิเลสเหล่านั้น ให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลส- ชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป เสีย อีกอย่างหนึ่ง อภิสังขาร คือกรรมเป็นส่วนอดีตเหล่าใด ที่ยังมีได้ ให้ผล ท่านจงยังภิสังขารคือกรรมเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงทำให้สิ้นพืช ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ ไม่มีในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป.

ว่าด้วยอนาคตเรียกว่าภายหลัง

[๘๕๘] คำว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถ ถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า อนาคต เรียกว่า ภายหลัง กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่าใด คือ กิเลสชาติเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ กิเลส ทุจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขาร ทั้งหลายในอนาคต กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่านี้ อย่าได้มีแก่ท่าน คือ ท่านอย่าทำให้ปรากฏ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่า ให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถ ถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน.

[๘๕๙] คำว่า ถ้าท่านจักรไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า ท่ามกลาง

ท่านจักไม่ถือเอา ไม่ยึด ไม่ถือ ไม่ยึดถือ ไม่ยินดี ไม่พุดถึง ไม่คิดใจ
คือ จักละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความ
ยินดี ความพุดถึง ความคิดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น
ซึ่งสังขารทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่ง
ทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง.

[๘๖๐] คำว่า ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป ความว่า
ท่านจักเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบพิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะระคา
โทสะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นสภาพสงบ สงบเงียบ เข้าไป
สงบพิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระงับ ประพฤติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจักเป็นผู้
เข้าไปสงบประพฤติไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารใน
กาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่อง
กังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง
อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง
ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป.

[๘๖๑] ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด โดย
ประการทั้งปวง และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่
ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก.

ว่าด้วยนามและรูป

[๘๖๒] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในคำว่าความถือว่า ของเรา ในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ทั้งปวงโดย กำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ คำว่า ทั้งปวงนั้น เป็นเครื่องกล่าวรวบหมด. อรูปชั้นที่ ๔ ชื่อว่านาม มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป. คำว่า แก่ผู้ใด คือ แก่พระอรหันตชินาสพ ชื่อว่าความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือความถือว่าของเราด้วยตณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วย ทิฏฐิ ๗๗ นี้ ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตณหา ๗๗ นี้ชื่อว่าความ ถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ. คำว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่ แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อม ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง คือ อันผู้ใดละ ดัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหวควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ ผู้ใดโดยประการทั้งปวง.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๘๖๓] คำว่า และผู้ที่ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเรา ไม่มีอยู่ ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือเมื่อวัตถุ แปรปรวนไปแล้วก็ย่อมไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ มานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อวาต

ลาก ฯลฯ ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวนไปแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่.

อีกอย่างหนึ่งผู้ใดเป็นผู้อันทุกขเวทนาซึ่งไม่สำราญกระทบ ครอบงำ
ย่ำยี มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทูปอก
คร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด
เป็นผู้อันโรคตากระทบ ครอบงำ ฯลฯ เป็นผู้อันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง
ลม แดด และสัตว์เสือกคลานกระทบ ครอบงำ ย่ำยี มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่
เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเรา
ไม่มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปนั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ผู้ใด
ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความ
หลงใหลว่า นามรูปของเราได้มีแล้วหนอ นามรูปย่อมไม่มีแก่เราหนอ
นามรูปของเราพึงมีหนอ เราย่อมไม่ได้นามรูปนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่าง
นี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่.

ว่าด้วยความเสื่อมมีแก่ผู้ยึดถือ

[๘๖๘] คำว่า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก ความว่า ความถือ
ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจถึงรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของตน
เหล่านี้ ย่อมมีแก่ผู้ใด ความเสื่อมย่อมมีแก่ผู้นั้น สมจริงตามภาษิตว่า

ท่านเสื่อมแล้วจากรถ ม้า แก้วมณี และกฤษณเสียม
แล้วจากบุตรและภรรยา ทั้งจากโภคสมบัติทั้งปวง ที่ไม่
ได้เสพ เหตุไร ท่านจึงไม่เดือดร้อนในเวลาเสรำโศก
โภคสมบัติทั้งหลาย ย่อมละสัตว์ไปก่อนบ้าง สัตว์ย่อมละ
โภคสมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ผู้ใคร่กามมีโภคสมบัติ
ทั้งหลายเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นของของตน เหตุนั้น เรา
จึงไม่เสรำโศกในเวลาเสรำโศก ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อม
เต็มดวง ย่อมเสื่อมไป ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้วก็กลับไป
โลกธรรมทั้ง ๘ เราได้แล้ว เหตุนั้น เราจึงไม่เสรำโศกใน
เวลาเสรำโศก.

ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจ
ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า
สิ่งนี้ของตนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความเสื่อมก็ไม่มีแก่ผู้นั้น สมจริง
ตามภาษิตว่า คุณก่อนสมณะ ท่านย่อมยินดีหรือ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เรา
ได้อะไรเล่าจึงจะยินดี. คุณก่อนสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมเสรำโศกหรือ.
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ สิ่งอะไร ๆ เล่าเสื่อมไปแล้ว เราจึงจะเสรำโศก. คุณก่อน
สมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่เสรำโศกหรือ. เป็นอย่าง
นั้น ท่านผู้มีอายุ.

และสมจริงตามภาษิตว่า

เป็นเวลานานหนอ เราจึงได้เห็นภิกษุผู้เป็นพราหมณ์
ตัดรอบแล้ว ไม่มียินดี ไม่มีทุกข์ ข้ามค้นหาเครื่อง
เกาะเกี่ยวในโลก.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดย
ประการทั้งปวง และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่
ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก.

[๘๖๖] ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของ
คนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นเมื่อไม่ได้รับความถือว่า
ของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่าสิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๖] คำว่า แก่ผู้ใด ในคำว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่าสิ่งนี้
ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า แก่
พระอรหันตชีนาสพ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ
ความน้อมใจถึงสังขารอะไร ๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่
เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว
เกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยอิทัปปัจจยตา

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้
ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของคนเหล่านี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

กายนี้ อันกรรมเก่าควบคุมแล้ว อันจิตประมวลเข้าแล้ว ท่านทั้งหลาย
พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ แล้ว
ย่อมมนสิการถึงปฏิจสุมปบาทนั้นแหละ โดยแยกกายเป็นอย่างดีในกาย
นั้นว่า เพราะเหตุนี้ ๆ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็
เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ กล่าวคือ
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ
ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะ
อวิชชาชั้นแลดับด้วยสามารถความสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่ง
นี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คู่ก่อนโมฆราช ท่านจงมีสติพิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว พึงเป็นผู้
ข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอาการอย่างนี้ มัจจุราชย่อมไม่เห็น
บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่
ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปเสียเถิด รูปนั้นที่ท่าน

ทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละ
วิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อ
ประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หล้า ไม่ถึงไม้และใบไม้ในวิหารเชตวัน
คนพินนำไป เผาเสีย หรือว่าทำตามปัจจัย ท่านทั้งหลายพึงมีความดำริ
อย่างนี้ หรือว่าคนยอมนำไป เผาเสีย ซึ่งเราทั้งหลาย หรือทำตามปัจจัย
ความดำรินั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุ
ว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ตนหรือของเนื่องด้วยตนแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย
เถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอด
กาลนาน ฉะนั้นแล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย... วิญญาณไม่ใช่ของท่าน
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลาย
ละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน แม้ด้วยเหตุอย่าง
นี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามภายิตว่า

คุณก่อนคามณี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
ธรรมล้วน และความสืบทอดแห่งสังขารล้วน ตามเป็นจริง
ภัยก็ไม่มี เมื่อใด บุคคลเห็นขันธโลกเสมอด้วยหญ้าและ
ไม้ ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่มีใครรณาอะไร ๆ
อื่น นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ.

นางวชิราภิกษุณีได้กล่าวคาถานี้กะมารผู้ถามว่า

ดูก่อนมาร ทัศนฺนของท่านย่อมเชื่อสิ่งอะไรหนอว่าสัตว์
ร่างกายนี้เป็นกองแห่งสังขารล้วน บัณฑิตย่อมไม่ได้ที่จะ
เรียกว่าเป็นสัตว์ในกองสังขารล้วนนี้ เสี่ยงว่าระย่อมมี
เพราะคุณกันเข้าแห่งส่วนประกอบ ฉันทใด เมื่อขันธ
ทั้งหลายมีอยู่ ความสมมติว่าสัตว์ก็มี ฉันทนั้น ก็ทุกข์
อย่างเดียวย่อมเกิด ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และย่อมแปรไป
นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ...ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุยอมคั้นหารูปอย่างนั้นแหละ ตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ ภิกษุยอมคั้น
หาเวทนา...สัญญา...สังขาร... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่
เมื่อภิกษุนั้นคั้นหารูปตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ เมื่อคั้นหาเวทนา...
สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ แม้ความ
ถือว่าเราก็คือ ว่าของเราก็คือ ว่าเราย่อมมีก็ดี ความถือมั่นนั้นก็มิได้มีแก่ภิกษุ
นั้นๆ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยโลกสุญญ

ท่านพระอานนที่ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสุญญ โลกสุญญ ดังนี้ ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล
พระองค์จึงตรัสว่า โลกสุญญ โลกสุญญ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งเนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึง
กล่าวว่าโลกสูญ ดูก่อนอานนท์ ก็สิ่งอะไรที่สูญจากตนหรือจากสิ่งเนื่อง
ด้วยตน ดูก่อนอานนท์ จักขสูญจากตนหรือจากสิ่งเนื่องด้วยตน รูป
ก็สูญ... จักขวิญญาณ... จักขสัมผัส... สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี
อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้น
ก็สูญ หู ... เสียง ... จมูก ... กลิ่น... ลิ่น... รส... กาย ... โภภุญัพพะ...
ใจ... ธรรมารมณ์... มโนวิญญาณ... มโนสัมผัส ... สุขเวทนาก็ดี
ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งเนื่องด้วยตน ดูก่อนอานนท์ เพราะ
โลกสูญจากตนหรือจากสิ่งเนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า โลกสูญ
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า
สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่บุคคลใด.

[๘๖๗] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้
ความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่า
ของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ.
ผู้นั้นละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ
แล้ว เมื่อไม่ได้ ไม่พบ ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะ ซึ่งความถือว่าของเรา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา.

[๘๖๘] คำว่า ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา ความว่า
ผู้นั้น ย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุนั้นแปรปรวน
ไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง และไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่

ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุของเราแปรปรวนไปแล้ว
หูของเราแปรปรวนไปแล้ว ฯลฯ สากลิตของเราแปรปรวนไปแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของ
คนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือ
ว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๕] บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว
เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มี
ความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.

ว่าด้วยผู้ไม่ริษยา

[๘๗๐] ความริษยา ในคำว่า เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ
เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ริษยา คือ ย่อมริษยา ชิงชัง
ผูกความริษยา ในลาภ สักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้และ
การบูชาของบุคคลอื่น ความเป็นผู้ริษยา การทำความเป็นผู้ริษยา ความ
ริษยา กิริยาที่ริษยา ความเป็นผู้ริษยา ความชิงชัง กิริยาที่ชิงชัง ความ
เป็นผู้ชิงชัง นี้เรียกว่าความริษยา ความริษยานั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด
สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหวเกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น
เรียกว่า เป็นผู้ไม่ริษยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ริษยา. คำว่า
ไม่ตามติดใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความตามติดใจ ได้แก่ ราคะ

สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ความติดใจนั้น อันผู้ใดละ
ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่ตามติดใจ ผู้นั้นไม่ติดใจ คือไม่ถึงความติดใจ
ไม่หลง ไม่หมกมุ่นในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่
ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง คือเป็นผู้ปราศจากความติดใจ หายจาก
ความติดใจ สละความติดใจ สำรอกความติดใจ ปลดปล่อยความติดใจ ละ
ความติดใจ สละคืนความติดใจแล้ว ปราศจากความกำหนัด หายจาก
ความกำหนัด สละความกำหนัด สำรวมความกำหนัด ปลดปล่อยความกำหนัด
ละความกำหนัด สละคืนความกำหนัดแล้ว หายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว
เป็นผู้เสวยสุขมีตนจุพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเป็นผู้ไม่
ริษยา ไม่ตามติดใจ.

ว่าด้วยผู้ไม่หวั่นไหว

[๘๗๑] คำว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง
ความว่า ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความหวั่นไวนั้น อันผู้ใดละ
ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ
ญาณ ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว บุคคลชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว
เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง คั่นรณ
ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความ
เสื่อมยศ แม้ในความสรรเสริญ แม้ในความนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า เป็นผู้เสมอในอายตนะ

ทั้งปวง ความว่า อายุตะนะ ๑๒ คือ จักขุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณั
เรียกว่าอายุตะนะทั้งปวง เมื่อใด จันทรากะในอายุตะนะภายในและภายนอก
อันบุคคลละ ตัดรากเสียแล้ว ทำไมให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น ผู้นั้น
เรียกว่าเป็นผู้เสมอ คงที่ วางตนเป็นกลาง เพิกเฉย ในอายุตะนะทั้งปวง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายุตะนะทั้งปวง.

[๘๗๒] คำว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอก
อานิสงส์นั้น ความว่า เราถูกถาม สอบถาม ขอให้บอก อัญเชิญให้
บอก ขอให้ประสาทถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์ ๔ นี้
คือ บอก ชี้แจง ฯลฯ ประกาศว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตาม
ติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายุตะนะทั้งปวง ดังนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว
เป็นผู้เสมอในอายุตะนะทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มี
ความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.**

[๘๗๓] อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว
รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น งดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็น
ความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง.

[๘๗๔] ตัณหา เรียกว่า ความหวั่นไหว ในคำว่า แก่บุคคล
ผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ ได้แก่ รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ

อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหวนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ
ระงับแล้ว ทำให้ไม่ไหวควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่า
ผู้ไม่หวั่นไหว บุคคลชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว
ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง คั่นร่น ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้
ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในความสรรเสริญ
แม้ในความนิทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่
บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า รู้แจ้งอยู่ ความว่า รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้งเฉพาะ
แทงตลอดว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ ถึงใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่.

[๘๗๕] คำว่า อภิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มี ความว่า ปุญญาภิ-
สังขาร อปุญญาภิสังขาร อานัญญาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร. ปุญญา-
ภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อานัญญาภิสังขารก็ดี อันบุคคลนั้นละ
ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง
มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านั้น อภิสังขารทั้งหลายก็
ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือเป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด
สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ไหวควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อภิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มี.

[๘๗๖] คำว่า บุคคลนั้นงดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ความว่า
ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อานัญญาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร.
ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อานัญญาภิสังขาร อันบุคคลนั้นละ
ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง

หลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ บุคคลชื่อว่า เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด เว้นเฉพาะ ออก สัตต์ออก พันขาด ไม่เกี่ยวข้องกับอกิสังขาร เป็นผู้มิจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นงดเว้นแล้วจากอกิสังขาร.

[๘๗๗] คำว่า ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ฯลฯ กิเลสทั้งหลาย อันก่อให้เกิดภัย เพราะ ผู้้นั้นเป็นผู้ละรากะ อันก่อให้เกิดภัย ฯลฯ ละกิเลสทั้งหลายอันก่อให้เกิด ภัยเสียแล้ว ชื่อว่าย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง คือ ย่อมเห็นความ ไม่มีภัย ไม่มีเสนียด ไม่มีอุปาทว่ ไม่มีอุปสรรค ความระงับ ในที่ทุก สถาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

อกิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว
รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น งดเว้นแล้วจากอกิสังขาร ย่อมเห็น
ความปลอดภัยในที่ทั้งปวง.

[๘๗๘] มุนิย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวก คนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า มุนินั้นเป็นผู้สงบ ผู้ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สัด (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้).

ว่าด้วยคุณสมบัติของมุนิ

[๘๗๙] คำว่า มุนิย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ใน

พวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดั่งข่ายดำรงอยู่ บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี มุนีย่อมไม่พุดถึง ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลง ว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีย่อมไม่พุดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า.

[๘๘๐] คำว่า เป็นผู้สงบ ในคำว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับแล้ว ระวังแล้ว เพราะระคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลากิสังขาร ทั้งปวง เป็นสภาพสงบ สงบเจียบ เข้าไปสงบวิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ.

คำว่า ปราศจากความตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อวาส ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ ความตระหนี่นั้น อันมุนีใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้นเรียกว่า ผู้ปราศจากความตระหนี่ หายจากความตระหนี่ กำจัดความตระหนี่ ถำรอกความตระหนี่ ฟ้นความตระหนี่ ละความตระหนี่ สละคืนความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่.

[๘๘๑] คำว่า ย่อมไม่ยึดถือ ในความว่า ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่ยึด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้ ความว่า มุนีนั้น ย่อมไม่ยึดถือ ไม่ถือเอา ไม่เข้าไปถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ยึดถือ.

คำว่า **ยอมไม่สลด** ความว่า มุนีนั่น ย่อมไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มี ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่สลด. คำว่า **ภควา** เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ. บทว่า **ภควา** นี้เป็นสัจฉิกายัญญติ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

มุนีย่อมไม่พุดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวก
คนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า มุนีนั่นเป็นผู้สงบ
ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลด
(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้).

จบอรรถกถาสุตตนิทเทสที่ ๑๕

อรรถกถาสุตตนิทเทสที่ ๑๕

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุตตนิทเทสที่ ๑๕ ดังต่อไปนี้.

พึงทราบความในคาถาที่หนึ่ง มีคำเริ่มต้นว่า **อตุตถนุชา** ภัย ชาคติ ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ดังนี้.

ภัยใด เป็นไปในโลกปัจจุบัน หรือเป็นไปในสัมปรายภพเกิดแล้ว ภัยนั้นทั้งหมดเกิดแต่อาชญาของตน คือเกิดแต่เหตุประพฤติชั่วของตน เมื่อเป็นอย่างนี้ พวกท่านจงดูชนที่ทุ่มเถียงกัน คือจงดูชนมีเจ้าสากยะ เป็นต้นนี้ ทุ่มเถียงกันและกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงอบรมชน

ผู้ทำร้ายกัน ผู้ปฏิบัติผิดต่อกันนั้นอย่างนี้แล้ว เพื่อให้ชนนั้นเกิดความ
สังเวชด้วยการแสดงถึงการปฏิบัติชอบของพระองค์ จึงตรัสว่า

เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

อธิบายว่า เมื่อก่อนเราเป็นพระโพธิสัตว์ ระลึกได้แล้ว.

บทว่า **ตโย** คือ กำหนดจำนวน. บทว่า **ทณฺฑา** อาชญา คือ
ทุจจริต. บทว่า **กายทณฺโฑ** อาชญาทางกาย คือ กายตุจจริต. แม้ในอาชญา
ทางวาจาเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ติวิธํ** กายตุจจริตํ กายตุจจริต
มี ๓ อย่าง อันได้แก่ความประพฤติชั่วเป็นไปทางกาย มีปาณาติบาต
เป็นต้น. หรือประพฤติชั่ว เพราะเฝ้าด้วยกิเลส เพราะเหตุนี้ จึงได้
ชื่อว่า ตุจจริต ๓ อย่าง. บทว่า **จตุพฺพิชํ** คือ วิตุจจริต ๔ อย่างมีมุสาวาท
เป็นต้น. บทว่า **ติวิธํ** คือ มโนตุจจริต ๓ อย่าง มีอภิขมา (โลภอยาก
ได้ของเขา) เป็นต้น. บทว่า **ทิกฺขุณฺณมฺมิกํ** ภัยในชาตินี้ คือภัยที่ได้รับใน
ชาตินี้ คือในอัฐภาพนี้. บทว่า **สมุปรายิกํ** คือ ภัยที่ได้รับในอัฐภาพยังมา
ไม่ถึง. บทว่า **อาคฺจจริ** คือ เป็นผู้ประพฤติชั่วประพฤติผิด. บทว่า **ตเมณฺ**
ราชา **ปริภาสตี** พระราชาทรงบริภาษคนผู้นั้น คือพระราชาทรงบริภาษ
คนทำชั่ว ให้เกิดความกลัว. บทว่า **ทฺกฺขํ** **โทมนสฺสุ** **ปฺภิสฺสเวเทตี** ให้เสวย
ทุกข์โทมนัส คือเสวยทุกข์ทางกาย โทมนัสทางใจ. บทว่า **เอตํ** **ภยํ** **ทฺกฺขํ**
โทมนสฺสุ คือ ภัยทุกข์และโทมนัสนั้น. บทว่า **ภูโต** **ตสฺสุ** คือ เกิดแต่
อะไร. บทว่า **อตุตฺตทณฺฑาโต** **ชาติ** เกิดแต่อาชญา คือเกิดแต่ตุจจริตที่ตน
กระทำ. บทว่า **อนฺตมโส** คือ โดยอย่างต่ำ. บทว่า **สวจนียมฺปิ** **กโรตี** **น** **เต**
ลพฺภา **อิโต** **ปฏกฺกมิตฺตุ** พระราชามีพระกระแสรับสั่งว่า มันจะหนีจากสถาน
เป็นที่จองจำนี้ไปไม่ได้ คือทรงบังคับว่า โจรพวกนั้นมันจะไปจากบ้าน

เป็นต้นนี้ ออกไปภายนอกไม่ได้. บทว่า **ชนชานิปจฺจยาปิ** คือ แม่ เพราะเหตุแห่งความสูญเสียทรัพย์. พระราชารับสั่งให้ลงโทษโจรนั้นหลายอย่าง. บทว่า **กสาหิปี ตาเพนฺตุ** คือ ให้เขียนด้วยเส้นบ้าง. **เวตุเตหิปี ตาเพนฺตุ** คือ ให้เขียนด้วยหวายมีหนามบ้าง. บทมีอาทิว่า **อฑฺฒทณฺฑเกหิ** ด้วยไม้พลอง มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. **สุนฺเขหิปี ขาทาเปนฺตุ** ให้สุนัขกัดกินบ้าง คือให้สุนัขที่หิวเพราะไม่ได้อาหารมา ๒-๓ วัน กัดกิน. สุนัขเหล่านั้น เพียงครู่เดียวก็กัดกินเหลือแต่ร่างกระดูกเท่านั้น. บทว่า **สุเล อุตฺตาเสนฺตุ** คือ ให้นอนบนหลาวบ้าง. บทว่า **ราชา อิมถํ จตฺตุนํ ทณฺฑทานํ อิสฺสุโร** พระราชาเป็นใหญ่ในอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้ คือ พระราชาสามารถจะลงอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า **สเกน กมฺเมน** คือ ด้วยกรรมที่ตนทำ. ในบทว่า **ตเมนํ นิรยปาตา** นี้ พระเถระบางพวกกล่าวว่า พวกนายนิรยบาลไม่มีให้ทำกรรมกรรม จุจรูปยนต์เท่านั้น. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พวกนายนิรยบาลมีในนรก. ในอภิธรรมรับรองไว้โดยนัยมีอาทิว่า **เออ ผู้ลงกรรมกรรมมีอยู่. พวกนิรยบาลในนรกมีเหมือนในมนุษยโลก ที่มีพวกลงโทษ.** บทว่า **ตตฺตํ อโยจิลํ** หลาวเหล็กร้อน คือให้สัตว์นรกมีร่างกาย ๓ คาวุต นอนหงายบนแผ่นดินโลหะ ไฟลุกโพลงแล้วเอาหลาวเหล็กประมาณเท่าลำตาลสอดเข้าไปที่มือขวา ในมือซ้าย เป็นต้นก็เหมือนกัน. ให้สัตว์นรกนอนคว่ำบ้าง ตะแคงซ้ายบ้าง ตะแคงขวาบ้าง เหมือนให้นอนหงายลงกรรมกรรมนั้น. บทว่า **ถํเวเสตฺวา** ให้นอนลง คือให้ร่างประมาณ ๓ คาวุต นอนลงบนแผ่นดินเหล็กอันลุกโพลง. บทว่า **กฺุชาริหิ** ด้วยสิ่ง คือเอาสิ่งใหญ่ประมาณปีกข้างหนึ่งของหลังคาเรือนตาก. เลือดไหลเหมือนน้ำไหล. เปลวไฟลุกขึ้นจากแผ่นดิน

โลหะจดถึงที่ตาก. เกิดมหาทุกข์. อนึ่ง เมื่อตาก ตากไปตามเส้นบรรทัด เป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง ๖ เหลี่ยมบ้าง เหมือนตากไม้. บทว่า วาสีหิ คือ ด้วยมิด ประมาณเท่ากระดิ่งใหญ่. บทว่า รเท โยเชตุวา เทียมเข้าที่รถ คือเทียมที่รถมีไฟลูกโพลงไปทั่วกับแอก เชือก กระพอง ล้อ ทูบ ปฏึก. บทว่า มหนุตฺติ คือ ภูเขาถ่านเพลิงให้ประมาณเท่าเรือนยอด. บทว่า อโรเปนฺติ ให้ขึ้น คือเอาถ่านเหล็กมีไฟลูกโพลงโอบยให้ขึ้นภูเขาถ่านเพลิง. บทว่า สกิมฺปิ อุกฺขํ บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างบน คือไปข้างบนข้างล่างและทางขวาง เหมือนข้าวสารที่ใส่ไว้ในหม้ออันเดือดพล่าน. บทว่า มหานิรเย คือ ในอเวจิมหานรก.

บทว่า จตุกุกฺกุโธ มหานรฺกมฺปี ๔ มุม คือเช่นกันกับหีบสี่เหลี่ยม จตุรัส. บทว่า วิกฺกฺโต คือ จำแนกออกโดยประตู ๔ ช่อง. บทว่า ภาคโธ มิโต จำแนกออกโดยส่วน คือสร้างจำแนกออกโดยส่วนแห่งประตูและถนน. บทว่า ปรียฺกฺโต คือ ล้อมรอบ. บทว่า อยสา คือ มีแผ่นเหล็ก ประมาณ ๕ โยชน์ครอบไว้ข้างบน. บทว่า สนนฺตา โยชนสฺตํ ผริตฺวา ติฏฺฐติ แผ่ไปร้อยโยชน์ตั้งอยู่โดยรอบ คือแผ่ไปตั้งอยู่ โดยที่เมื่อบุคคล ยืนแลดูอยู่ในที่ร้อยโยชน์โคตรอบ ตาทั้งสองข้างจะถลนออกเหมือนลูกกลมคู่. บทว่า กทริยา ตปฺนา มหานรฺกอันเป็นที่น่าสยดสยองเผาผลาญ คือ มหานรฺก ๘ ชุม กับอุสสทนรก แม้ทั้งหมดเหล่านั้น เป็นที่น่าสยดสยองเผาผลาญสัตว์อยู่เป็นนิจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กทริยา ตปฺนา. มหานรฺกชื่อว่า ร้ายแรง เพราะให้เกิดทุกข์ร้ายแรง ชื่อว่า มีเปลวไฟ เพราะมีเปลวไฟตั้งอยู่ตลอดกับ ชื่อว่า แสนยากที่จะเข้าใกล้ เพราะทำได้ยากเพื่อจะให้ ชัดเคือง เพื่อกระทบกระทั่ง ชื่อว่า น่าขนลุกขนพอง เพราะเพียงเห็น หรือ

เพียงได้ยิบขนกี้ลูกชันเสียแล้ว ชื่อว่า นากั่ว เพราะน่าครันคร้าม ชื่อว่า ให้เกิดภัย เพราะให้เกิดความกลัว ชื่อว่า ให้เกิดทุกข์ เพราะไม่มีความสุข.

พึงทราบความสังเขปแห่งคาถามีอาทิว่า **ปฺรตุติมาย จ ภิตฺติยา** เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศตะวันออกอย่างนี้ถึงอเวจีมหานรกเป็นที่สุด, มหานรกชื่ออเวจี เพราะไม่มีคลื่นในระหว่างของเปลวไฟ หรือของสัตว์ทั้งหลาย หรือของทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น. เพราะว่าในอเวจินั้น กลุ่มเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเผาบุคคลผู้มีกรรมชั่ว พังฝาด้านทิศตะวันตกออกไป. กลุ่มเปลวไฟทะลุฝาเหล่านั้นพุ่งไปข้างหน้า ๑๐๐ โยชน์. กลุ่มเปลวไฟตั้งอยู่ข้างล่างไปกระทบข้างบน ดังอยู่ข้างบนลงกระทบข้างล่าง. ในอเวจีนี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของเปลวไฟเลยอย่างนี้. ที่ ๑๐๐ โยชน์ในภายในอเวจินั้น เต็มไปด้วยสัตว์นรกไม่มีช่องว่าง เหมือนทะนานเต็มไปด้วยแป้งทำด้วยเถาน้ำนม. สัตว์นรกสุดแดนนรก ไม่มีกำหนดด้วยอิริยาบถ ๔. สัตว์นรกไม่เบียดเบียนกัน หมกไหม้อยู่ในที่เดียวกัน. ในนรกอเวจีนี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของสัตว์นรกอย่างนี้. อนึ่ง หยาดน้ำผึ้ง ๖ หยาด บนปลายลิ้น ย่อมเป็นอัพโพหาริก เพราะหยาดน้ำทองแดงหยาดที่ ๗ มีกำลังเผาไหม้หมด ฉันทโค อุเบกขาอกุศลวิบาก ๖ ที่เหลือ ย่อมเป็นอัพโพหาริก เพราะมีกำลังในการเผาผลาญในนรกนั้น. ทุกข์เท่านั้นปรากฏไม่มีระหว่าง. ในนรกอเวจีนี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของทุกข์เลยอย่างนี้. ชื่อว่า นรกเพราะปราศจากความยินดี.

บทว่า **ตตฺถ สตุตา มหาอุทฺทา** คือ สัตว์ที่เกิดในนรกอเวจินั้น มีกรรมหยาบมาก. บทว่า **มหากิพฺพิสการิโน** คือ ทำกรรมร้ายแรงมาก. บทว่า **อจฺจนฺตปาปกมฺมฺนฺตา** คือ มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว. บทว่า

๑. คือไม่มีความขาดตอน.

ปจฺจนฺติ น จ มียฺเยเร คือ หมกไหม้อยู่ในระหว่างเปลวไฟ แต่ไม่ตาย.
บทว่า **ชาตเวทสโม** **กาโย** คือ ร่างกายของสัตว์นรกเหล่านั้น เช่นกับไฟ. บทว่า **เตสํ** **นิรยวาสีนํ** คือ สัตว์ผู้อยู่ในนรกเหล่านั้น เป็นผู้มิบาปกรรม. บทว่า **ปสฺส** **กมฺมานํ** **ทพฺพหตฺตํ** คือ จงดูความมั่นคงของบาปกรรม. บทว่า **น** **ภสฺมา** **โหนฺติ** **นปี** **มฺลึ** คือ ถ้ำและเขม่ามิได้มีเลย.
บทว่า **ปฺรตฺถิเมเน** **ข้างทิสฺสะวันนออก** คือ ตราบใดประตูยังไม่ปิด สัตว์นรกก็วิ่งมุ่งหน้าไปทางประตูนั้น. ผิวหนังเป็นต้นของสัตว์นรกเหล่านั้น ย่อมไหม้ที่ประตูนั้น. เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นไปถึงใกล้ประตู ประตูนั้นก็ปิด ประตูหลังปรากฏจุมไม่ได้ปิดไว้. ในบททั้งหมดก็มีนัยนี้. บทว่า **นิกฺขมิตาสา** **เต** คือ สัตว์นรกเหล่านั้นมีความหวังเพื่อจะออก จึงชื่อว่า **นิกฺขมิตาสา**. บทว่า **โมกฺขํ** **ควลฺสิโน** คือ แสงหาอุบายที่จะออก.
บทว่า **น** **เต** **ตโต** **นิกฺขมิตุํ** **ลภฺนฺติ** **กมฺมปจฺจยา** คือ สัตว์เหล่านั้นออกจากนรกนั้นไม่ได้ เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **เตสญฺจ** **ปาปกมฺมมฺนฺตํ** **อวิปกฺกํ** **กตํ** **พหุํ** เพราะบาปกรรมที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมดสิ้น คือกรรมลามกหยาบเข้าที่สัตว์เหล่านั้นทำสะสมไว้มีอยู่มาช้านานการ ยังไม่ให้ผล.

บทว่า **สํเวคํ** **ความสังเวช** คือความระอา. บทว่า **อุพฺเพคํ** **ความสะอึ้ง** คือไปจากที่ยืนอยู่. บทว่า **อุตุราสํ** **ความหวาดเสียว** คือความยุ่งยากใจ ไม่ตกลงใจ. บทว่า **ภยํ** **ความกลัว** คือจิตสะอึ้ง. บทว่า **ปีพฺนํ** **ความบิบบิ้น** คือความเสียดสี. บทว่า **ฆฏฺฏานํ** **ความกระทบ** คือทำการบิบบิ้น. บทว่า **อุพฺททวํ** **ความเบียดเบียน** คือจัญไร. บทว่า **อุปสฺสคํ** **ความขัดข้อง** คือการปิดกั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงประการที่พระองค์ทรงตั้งเวทมาแล้ว จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ผนุทมานัน** หมูสัตว์คินรนอยู่ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผนุทมานัน** คือ คินรนด้วยตัณหาเป็นต้น. บทว่า **อปโปทเก** คือ ในน้ำน้อย. บทว่า **อญฺญมญฺญเอหิ พุยาธุเท** **ทิสฺวา** เห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน คือเห็นสัตว์ต่าง ๆ ทำร้ายกับสัตว์อื่น ๆ. บทว่า **มํ ภยมามิสิ** คือ ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว.

บทว่า **กิเลสผนุทนาย ผนุทมานัน** คินรนเพราะกิเลส คือหวั่นไหวด้วยกิเลสมิราคะเป็นต้น. บทว่า **ปโยโค** ได้แก่ กายประโยค วชิประโยค และมโนประโยค. บทว่า **วิรุทธา** ทำร้ายกัน คือถึงความพิโรธกัน. บทว่า **ปฏิวิรุทธา** ทำร้ายตอบกัน คือหันหน้าทะเลาะกัน. หรือตรงเข้าทำร้ายกัน. บทว่า **อาหตา** เคืองกัน คือประกันประหารกันด้วยความโกรธ. บทว่า **ปจฺจอาหตา** เคืองตอบกัน คือเป็นมวยปล้ำต่อสู้กัน. บทว่า **อาฆาติตา** ปองร้ายกัน คือกระทบกระทั่งกัน. บทว่า **ปจฺจอาฆาติตา** ปองร้ายตอบกัน คือกระทบกระทั่งกันอย่างแรง. บทว่า **ปาณีหิปี** **อุปกฺกมฺมุติ** คือ ตบตีกันด้วยมือบ้าง.

บทว่า **สมนุทตฺตสโร โลโก** โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร คือโลกทั้งหมดตั้งแต่นรกเป็นต้น. ไม่เป็นแก่นสาร คือเว้นจากแก่นสารที่เป็นของเที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ทิสฺวา สพุพา สเมริตา** คือ สังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง เพราะความไม่เที่ยง. บทว่า **อิจฺจํ ฆนฺมตฺตโน** เมื่อปรารถนาความเจริญเพื่อตน คือเมื่อปรารถนาความต้านทานเพื่อตน. บทว่า **นาทฺทสาสี อนฺนสิตฺถํ** คือ ไม่ได้เห็นฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกครอบงำด้วยชราเป็นต้น.

บทว่า **อสุตฺตโร** คือ ไม่เป็นแก่นสารหรือเว้นจากแก่นสาร. บทว่า **นิสุตฺตโร** คือ เว้นจากแก่นสารด้วยประการทั้งปวง. บทว่า **สตาราปคโต** คือ ปราศจากแก่นสาร. บทว่า **นิจฺจสฺสาร์ณ วา** โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง คือแก่นสารที่นับว่าเป็นแก่นสารตลอดไป. แม้สองบทต่อไปก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **เย ปุรฺตฺตุมาย ทิสาย สฺขชารา สฺงขาร** ทั้งหลายในทิศตะวันออก คือสังขารทั้งหลายที่ร่วมกันทำขึ้นด้วยปัจจัยในทิศตะวันออก. บทว่า **เตปิ เอริตา** คือ แม้สังขารเหล่านั้นก็หวั่นไหว. บทว่า **สมเริตา สะเทือน** คือหวั่นไหวยิ่ง. บทว่า **จลิตา สะท้าน** คือไปสู่ความหวั่นไหว. บทว่า **ฆญฺญิตา เอนเอียง** คือถูกความเกิดความดัดบิบบคั่น. บทว่า **อนิจฺจตฺตาย** คือ เพราะเป็นแล้วไม่เป็น. บทว่า **ชาติยา อนุคฺตา** อันชาติติดตาม คืออันความเกิดเข้าไปติดตาม. บทว่า **ชราย อนุสฺสา** อันชราห้อมล้อม คือถูกเบียดเบียนเพราะความแก่ห้อม. บทว่า **พฺยชิโน อภิกฺขตา** อันพยาธิครอบงำ คือถูกพยาธิอันเกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงของธาตุครอบงำ. บทว่า **มรณฺน อพฺภาทา** คือ ถูกมรณะกำจัด. บทว่า **อตฺตมา** ไม่มีที่ต้านทาน คือเว้นจากการรักษา. บทว่า **อเสฺมา** ไม่มีที่หลีกเลี่ยง คือเว้นจากที่หลีกเลี่ยง. บทว่า **อสรณฺ** คือ ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า **อสรณฺญิตา** เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง คือไม่ทำกิจของที่พึ่งเอง. บทว่า **อตฺตโน ภวํ** ความเจริญเพื่อตน เป็นบทยกขึ้นเพื่อขยายความ. บทว่า **ตาณํ** ที่ป้องกัน คือที่รักษา. บทว่า **เสณํ** คือ ที่หลีกเลี่ยง. บทว่า **สรณํ** ที่พึ่ง คือที่ยังทุกข์ให้พินาศไป. บทว่า **คตฺติ** ที่ดำเนิน คือที่อาศัย. บทว่า **ปรายณํ** ที่ก้าวหน้า คือที่ไปในเบื้องหน้า ชื่อว่า **ปรายณํ**. บทว่า **อชฺโณลิตํ** **เยว อทุทฺถํ** ได้เห็นฐานะทั้งปวงถูกครอบงำ คือได้

เห็นฐานะทั้งปวงถูกชราเป็นต้นย่ำยี. บทว่า สพุพ โยพุพณฺณํ คือ ความ เป็นหนุ่มสาวทั้งปวง ชื่อว่า โยพุพณฺณํ. ความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงของ สัตว์ผู้ยังมีจิตใจ. บทว่า ชราย โอลิตํ ถูกชราครอบงำ คือถูกชราคือ ความแก่ห่อ้อมครอบงำย่ำยี. ในบททั้งปวงก็เป็นอย่างนี้.

บทว่า โอสานเ เตว พุยารุทุเช ทิสฺวา เม อรติ อหุ เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายมีที่สิ้นสุดมีที่สกัดกั้น เราจึงได้มีความไม่ยินดี คือได้เห็นสัตว์ทั้งหลายมีที่สิ้นสุด มีที่ตั้งอยู่ไม่ได้ มีที่พินาศทั้งนั้น มีที่ สกัดกั้น มีจิตถูกกำจัดด้วยความชราเป็นต้นของความ เป็นหนุ่มสาว เรา จึงได้มีความไม่ยินดี. บทว่า อเถตุล สลฺลํ อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรอันเห็น ได้ยากในสัตว์เหล่านั้น คือลูกศรมีรากเป็นต้น ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. บทว่า หทยนิสฺสฺสิตํ คือ อาศัยจิต. บทว่า โยพุพณฺณํ ชรา โวสาเปติ ชรายังความหนุ่มสาวให้สิ้นสุด คือให้สัตว์อยู่ไม่ได้ ให้พินาศไป. ในบท ทั้งปวงก็มีนัยอย่างนี้.

ลูกศรมีอานุภาพอย่างไร. พึงทราบคาถาว่า เยน สลฺเลน โอลิตฺถุโณ สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ทิสฺวา สพุพา วิชาวติ สัตว์ย่อมนั้นไปสู่ทิศทั้งปวง คือ สัตว์ย่อมนั้นไปสู่ทิศที่เป็นทวาริตบ้าง ทิศมีทิศตะวันออกเป็นต้นบ้าง ทิศที่เป็นคตติบ้าง. บทว่า ตเมว สลฺลํ อพฺพุยฺห น ฅวติ น สีสฺหติ เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่จมลง. คือ เพราะ ถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่แล่นไปสู่ทิศเหล่านั้น และไม่จมลงใน โอมะ ๔.

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า อณฺณํ ความไม่รู้ต่อไป. ความ

ไม่รู้ ความไม่เห็น เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความรู้ความเห็น ชื่อว่าไม่
ตรัสรู้ เพราะเป็นผู้มุ่งหน้าแล้วต่อญาณไม่รวมลงในธรรม คือไม่ประชุม
กัน. ชื่อว่าตามตรัสรู้ เพราะรู้ธรรมตามสมควร. ชื่อว่าไม่ตามตรัสรู้
เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการตามตรัสรู้นั้น. ชื่อว่าไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะไม่
ตรัสรู้ประกอบด้วยพระไตรลักษณ์ มีอนิจลักษณะเป็นต้น ชื่อว่า
ไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะรู้ความไม่สงบ และความไม่เหมาะสมบ้าง. ชื่อว่าไม่
แทงตลอด เพราะไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔. ชื่อว่าไม่ถือเหตุด้วยดี เพราะไม่
ถือธรรมอย่างหนึ่งในรูปแบบเป็นต้น โดยความเป็นสามัญ ลักษณะมีความไม่
เที่ยงเป็นต้น. ชื่อว่าไม่หยั่งรู้เหตุ เพราะไม่หยั่งลงสู่ธรรมนั้นนั่นเอง. ชื่อว่า
ความไม่เพ่งพินิจ เพราะไม่เพ่งโดยสมาธิเสมอ. ชื่อว่าความไม่พิจารณา
เพราะไม่พิจารณาเฉพาะสภาวะของธรรมทั้งหลาย. ชื่อว่ากรรมที่ไม่ทำให้
ประจักษ์ เพราะไม่มีกรรมเมื่ออย่างเดียวให้ประจักษ์แก่โมหะนั้น เพราะ
ประพฤติวิปริตในกุศลกรรมและอกุศลกรรม หรือเพราะไม่มีการถือความ
เป็นจริงหรือไม่มีการการทำความไร ๆ ให้ประจักษ์เอง. ชื่อว่าความไม่
ส่องแผ้ว เพราะเมื่อโมหะยังไม่เกิด จิตสันดานใดพึงเป็นความส่องแผ้ว
สะอาดบริสุทธิ์ จิตสันดานอันเป็นความส่องแผ้วนั้นถูกโมหะนี้ประทุษร้าย.
ชื่อว่าความเป็นคนโง่ เพราะความเป็นพาล. ชื่อว่าความหลง เพราะลุ่มหลง
ความหลงมีกำลัง ชื่อว่าความหลงทั่ว. ชื่อว่าความหลงพร้อม เพราะหลง
รอบด้าน. ชื่อว่า อวิชา เพราะไม่รู้ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อความรู้ อวิชา-
โอะมะ (ห้วงอวิชา) อวิชาโยคะ (ประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชา)
ทั้งสองนี้มีความได้กล่าวไว้แล้ว. ชื่อว่า อนุสัย เพราะนอนเนื่องด้วยความ
มีกำลัง ชื่อว่า ปริยภูฐานะ เพราะท่วมทับครอบงำจิต. ชื่อว่า ลังคิ (ลุ่มคือ

อวิชา) เพราะไม่สามารถจะมุ่งหน้าไปสู่ประโยชน์ก็ถือฤๅได้ เพราะไม่มีการถือประโยชน์ ย่อมติดแน่นอยู่โดยแท้ อธิบายว่า กะโผลดกะแผลด. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าลังคิ เพราะกำจัดได้ยาก. แม้โมหะนี้ ก็ชื่อวาลังคิ เพราะเป็นคัจฉิม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงทราบความในบทว่า ยา เอวรูปา กงฺขา ดังนี้เป็นต้นต่อไป ชื่อว่าความสงสัย ด้วยอำนาจแห่งความเคลือบแคลง. ชื่อว่ากิริยาที่สงสัย เพราะเดินไปสู่ความสงสัย. ความสงสัยยิ่งกว่าความสงสัยในก่อน ชื่อว่า กิริยาที่สงสัย. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าววบทนี้ด้วยอำนาจแห่งอาการ. จิตที่เปี่ยมไปด้วยความสงสัย ชื่อว่าความเป็นไปก็ด้วยความสงสัย เพราะเนื่องด้วยความสงสัย. ความเป็นแห่งความเป็นไปก็ด้วยความสงสัย ชื่อว่า ความเป็นผู้สงสัย. ไม่มีความเห็น ชื่อว่าความเคลือบแคลง. ชื่อว่าความลังเล เพราะเป็นเหตุค้นหาสภาวะธรรมอยู่ยากลำบาก. วิจิกิจฉานั้น มีความสงสัยเป็นรส มีความหวั่นไหวเป็นลักษณะ มีความไม่ตัดสินใจ เป็นเครื่องปรากฏ หรือมีความยึดถือหลาย ๆ ส่วนเป็นเครื่องปรากฏ มีการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย เป็นปทัฏฐาน. พึงเห็นว่า ความสงสัยทำอันตรายแก่การปฏิบัติ. ชื่อว่าความเป็นสองทาง เพราะเอนเอียงไปสองส่วนด้วยความหวั่นไหว. ชื่อว่าเป็นทางสองแพร่ง เพราะเป็นคัจฉาทองแยก ด้วยห้ามการปฏิบัติ. ชื่อว่าไม่แน่ใจ เพราะอยู่โดยรอบ เพราะไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ในอาการอย่างเดียว ด้วยความเป็นไปมีอาทิว่านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยงดังนี้. ชื่อว่าความไม่แน่นอน เพราะไม่ตกลงใจ เพราะไม่สามารถจะถือเอาส่วนเดียวได้. ชื่อว่าความไม่ตกลงใจ เพราะไม่สามารถจะตัดสินใจถอยจากอารมณ์ได้. ชื่อว่าไม่อาจตัดสินใจ เพราะไม่สามารถ

จะหยังลงไปโดยรอบได้. ชื่อว่าไม่กำหนดถือเอาได้ เพราะไม่สามารถจะกำหนดเอาได้. ชื่อว่าความที่จิตห้วนไหว เพราะไม่สามารถเพื่อเป็นไปในอารมณ์ ด้วยความแนใจได้. อธิบายว่า ความที่จิตผูกพัน. จริงอยู่ ความสงสัยเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้จิตผูกพัน. อนึ่ง เพราะความสงสัยนั้น เมื่อเกิดยึดอารมณ์ไว้ดูจืดเฉียนใจ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **มโนวิเลโภ** ความติดขัดในใจ.

บทว่า **วิทุโธ** แทะเข้าไป คือได้ประหารด้วยลูกศร. บทว่า **ผุฏโธ** ถูกต้องแล้ว คือเสียบเข้าไป. บทว่า **ปรโรโต** เสียบติดแน่น คือกดลงไป บทว่า **ธาวติ** ย่อมแล่น คือวิ่งไปข้างหน้า. บทว่า **วิธาวติ** แล่นพล่าน คือไปโดยวิธีต่าง ๆ. บทว่า **สนฺธาวติ** วนเวียน คือแล่นไปโดยเร็ว. บทว่า **ธัสฺสรติ** ท่องเที่ยวไป คือเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **อเจลกโก** คนเปลือย คือเปลือยไม่มีผ้าถุง. บทว่า **มุตฺตัจจโร** คือ ไร้มารยาท. ไม่ประพฤติเยี่ยงกุลบุตรชาวโลก ในการถ่ายอุจจาระเป็นต้น ยืนถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ยืนเกี่ยวกินอาหาร. บทว่า **หตุถาวเลขโณ** เลี่ยมมือ คือเมื่อก่อนข้าวในมือหมดก็เลี่ยมมือ. ถ่ายอุจจาระแล้วสำคัญว่าไม้ชำระอยู่ในมือ เอามือเช็ด. ได้ยินว่า พวกอเจลกเหล่านั้นบัญญัติไม้ชำระว่าเป็นสัตว์. ชื่อว่า **นเอหิกทฺตุนฺติโก** เพราะเมื่อเขากล่าวว่า เชิญมารับอาหารของท่าน ก็ไม่มา. ชื่อว่า **นตฺติฏฺฐภนฺติโก** เพราะแม้เมื่อเขากล่าวว่า ถ้ากระนั้นเชิญหยุดก่อนของท่าน ก็ไม่หยุด. นัยว่า ผู้ถูกลูกศรทิกฺขุปักคิณั้นไม่ทำแม้ทั้งสองอย่าง ด้วยคิดว่า จักเป็นอันกระทำตามถ้อยคำของเขาแล้ว.

บทว่า **นาภิหฺมฺม** คือ ไม่รับภิกษุที่เขาแบ่งไว้ก่อน. บทว่า **น อฺภูทิสฺส กตฺติ** คือไม่รับภิกษาที่เขาบอกอย่างนี้ว่า นี่ทำเฉพาะท่าน. บทว่า **น นิมนฺ-**

คน คือ ไมยงค์ ไม่รับแม่ภิกษาที่เขาพนมน์อย่างนี้ว่า นิมนต์เข้าไปยัง
ตระกูล ถนน หรือบ้านโน้นเถิด. บทว่า น ภูมฺภิกษา คือ ไม่รับภิกษา
ที่เขาจดจากหม้อถวาย. บทว่า น กโฬปิมุขา หม้อข้าวหรือกระจาด
ชื่อว่า กโฬปิ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าวนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะ
หม้อข้าวทั้งหลายย่อมได้การกระทบด้วยทัพพี เพราะอาศัยเรา.

บทว่า น เอพกมนฺตฺริ คือ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรรณีประตุ
ถวาย เพราะเหตุไร. เพราะผู้นี้อาศัยเราจึงยื่นคร่อมประตุ. แม้ในการยื่น
คร่อมท่อนไม้และสากก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า ทฺวิหนฺนํ คือ ไม่รับภิกษา
เมื่อคนสองคนกำลังบริโภคอาหารอยู่. คนหนึ่งลุกขึ้นมาถวาย. เพราะ
เหตุไร. เพราะมีอันตรายจากคำข้าว. อนึ่ง พึงทราบความในบทมีอาทิว่า
น คพฺภิกฺษิยา ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ดังนี้ต่อไป ทารกในท้องของ
หญิงมีครรภ์ย่อมลำบาก. เมื่อทารกกำลังดิ้นจะเป็นอันตรายเพราะน้ำนมได้.
ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอดเคลียดกับบุรุษ เพราะจะเป็นอันตรายแก่ความ
อกุศลของหญิงที่อยู่กับชาย. บทว่า น สงฺกิตฺตีสฺส คือ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะ
กันทำไว้. ได้ยินว่า ในสมัยข้าวยาก พวกสาวกของอเจลกชวนกันให้นำ
ข้าวสารเป็นต้นมาหุงข้าว เพื่อประโยชน์แก่พวกอเจลก. อเจลกที่เคร่งครัด
ไม่ยอมรับจากอาหารนั้น. บทว่า น ยตฺถ สฺวา คือ ไม่รับภิกษาที่เขาไม่
ให้แก่สุนัข ในที่ที่สุนัขคิดว่า เราจักได้ก้อนข้าว ซึ่งเขาเลี้ยงดูนำมาถวาย.
เพราะเหตุไร. เพราะจะเป็นอันตรายแก่ก้อนข้าวของสุนัขนั้น.

บทว่า สณฺฑสณฺฑทจฺริณี คือ ไม่รับอาหารที่มีแมลงวันไต่ตอม.
เพราะหากว่ามนุษย์ทั้งหลายเห็นอเจลกแล้ว คิดว่า เราจักถวายภิกษาแก่
อเจลกนี้ จึงเข้าครัว เมื่อมนุษย์เข้าไป แมลงวันที่เกาะอยู่บนปากหม้อข้าว

เป็นต้น จะกระโดดบินเป็นกลุ่มๆ หนีไป. จึงไม่รับภิกษาที่นำมาจากหม้อ
นั้น. เพราะเหตุไร. เพราะอาศัยเราจะเกิดอันตรายแก่อาหารของแมลงวัน
ทั้งหลาย. บทว่า **อุโสตกั** คือ ยาคองทำด้วยเครื่องปรุงคือข้าวทุกชนิด.
ในบรรดาสິงเหล่านี้สุราบานเท่านั้นมีโทษ. แต่อเจลกนี้ มีความสำคัญ
ในวัตถุทุกชนิดว่ามีโทษ. บทว่า **เอกาคารโก** รับภิกษาที่เรือนหลังเดียว
คือได้ภิกษาในเรือนหลังเดียวเท่านั้นก็กลับ. บทว่า **เอกาโลปิโก** คือ ยัง
อัศภาพให้เป็นไปด้วยข้าวคำเดียวเท่านั้น. แม้ในบทว่า **ทวารคารโก** ยัง
อัศภาพให้เป็นไปด้วยข้าวสองคำเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
เอกิสฺสาปี ทตฺติยา คือ ในถาดน้อยใบเดียว. ถาดเล็กๆ ใบหนึ่งชื่อว่า
ทตฺติ. ใส่ภิกษาเล็กลงในถาดเล็กใบนั้น. บทว่า **เอกาหิกั** คือ บริโภค
อาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่ง. บทว่า **อทุตฺตมาสิกั** คือ บริโภคอาหาร
ที่เก็บไว้ถึงเดือนบ้าง. บทว่า **ปริยายภตฺตโกชนั** คือ บริโภคอาหาร
ที่เวียนมาถึงตามวาระ. บริโภคอาหารที่มาถึงตามวาระอย่างนี้ วันหนึ่ง
สองวัน เจ็ดวัน ถึงเดือน. บทว่า **สาภกฺโข** มีฝักคองเป็นภิกษาเป็นต้น
มีความดังได้กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **อุพฺภุจฺจโก** เป็นผู้ยืนตรง คือยืนตรง. บทว่า **อุกฺกุกฺกิป-**
ปฺชานมฺนุยฺตุโต เป็นผู้ประกอบความเพียรในการกระหย่ง คือเดินกระหย่ง
กระโดดไป. บทว่า **กณฺฏกาปสฺสุยโก** นอนบนหนาม คือปักหนามเหล็ก
หรือหนามธรรมดาลงบนแผ่นดิน แล้วปูหนังลงบนนั้น ยืนและจงกรม
เป็นต้น. บทว่า **เสยฺยั** คือ แม่นอนก็สำเร็จการนอนบนหนามนั้นนั่นเอง.
บทว่า **ผลกเสยฺยั** คือ นอนบนแผ่นดินไม่กระดาน. บทว่า **ถณฺฑิลเสยฺยั**

คือ นอนบนเนินดินมีพื้นดินสูง. บทว่า **เอกปสุตสยิโก** คือ นอนตะแคงข้างเดียวเท่านั้น.

บทว่า **โรชชุลลโร** หมักหมมด้วยธาตุ คือเอาน้ำมันทาร่างกายแล้วยืนในที่ที่หมักหมมด้วยธาตุ. แต่นั่นธาตุย่อมติดในร่างกายของเขาหมักหมมธาตุนั้นไว้. บทว่า **ยถาสนุติโก** นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้ คือพอใจอาสนะที่ได้ แล้วนั่งบนอาสนะที่ได้นั้นเป็นปกติ. ในบทว่า **เวกฺกิโก** คุณเรียกว่า **วิกฺกั** คือ บริโภคคุณ. บทว่า **อปานโก** คือ ห้ามดื่มน้ำเย็น. ชื่อว่า **สยตตยิกั** คือ อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง, ประกอบความชวนชวนในการลงอาบน้ำด้วยตั้งใจว่า เราจักลอยบาปวันละ ๓ ครั้ง คือเช้า กลางวัน เย็น.

บทว่า **เต สลฺล อภิสงฺขโรติ** สัตว์นั้นย่อมปรุ้งแต่งลูกศรเหล่านั้นคือยังลูกศร ๗ ลูก มีรากจะเป็นต้นให้เกิด. บทว่า **อภิสงฺขโรนฺโต** เมื่อปรุ้งแต่ง คือเมื่อให้เกิด. บทว่า **สลฺลภิสงฺขารวเสน** ด้วยสามารถแห่งการปรุ้งแต่งลูกศร คือเพราะเหตุให้ลูกศรเกิด. บทว่า **ปรุตฺถิมิ ธิสฺส ชาวติ** คือ เล่นไปสู่ทิศตะวันออก. บทว่า **สลฺลภิสงฺขารานํ อปฺปหีนฺตฺตา** เพราะเป็นผู้ละอภิสงฺขารคือลูกศรไม่ได้ คือเพราะละการประกอบลูกศรไม่ได้. บทว่า **คตฺติยา ชาวติ** คือ เล่นไปในคตติ. บทว่า **คตฺติยา คตฺติ** คือ จากคตตินี้สู่คตติโน้น. บทว่า **น สิทฺติ** คือ ไม่จม. บทว่า **น สีสิทฺติ** คือ ไม่จมโดยรอบ. บทว่า **น โอสิทฺติ** คือ ไม่ล่มลง. บทว่า **น อวสิทฺติ** คือ ไม่จมลง. บทว่า **น อวคจฺจติ** คือ ไม่ตกลงไปเบื้องต่ำ.

เมื่อสัตว์ทั้งหลายตกลงไปด้วยลูกศรมีอำนาจใหญ่อย่างนี้ พึงทราบคถามีอาทิว่า **ตคฺคฺช สิกฺขานคฺคิยฺหุติ ยานิ โสเก คชิตานิ** สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก ดังนี้.

บทนั้นมีอธิบายดังนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมกล่าวถึง หรือย่อมเรียนการศึกษาไม่น้อย มีการศึกษาเรื่องช้างเป็นต้น อันเป็นนิมิตในเพราะกามคุณที่ท่านกล่าวว่าเป็นที่พัวพัน เพราะพัวพันด้วยกามคุณ ๕ ในโลก หรือเพราะพัวพันในกาลนาน ท่านทั้งหลายจงดูกุฎบุตรผู้เป็นบัณฑิต ตลอดเวลาที่ขวนขวายต่อสู้อยู่กับโลก ไม่พียงน้อมไปในความกำหนัดเหล่านั้น หรือในการศึกษาเหล่านั้น พึงรู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ด้วยการเห็นความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นโดยแท้ พึงศึกษาความดับของคนเท่านั้น. บทว่า **ปฎิวชิตฺตวา** คือ แทะตลอดด้วยญาณ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงสิ่งที่ควรศึกษาเพื่อการดับ จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **สจฺโจ** **ธฺยา** บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺโจ** คือ ประกอบด้วยวาจาสัจ ญาณสัจ มรรคสัจ. บทว่า **ริตฺตเปสฺสฺส** ปราศจากคำส่อเสียด คือละคำส่อเสียด. บทว่า **เวววิจฺฉํ** คือ ความตระหนี่.

บทว่า **นิทฺทํ** **ตฺนุทํ** **สฺห** **ธฺนํ** บุคคลพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ คือพึงครอบงำธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือความง่วงเหงาหาวนอน ๑ ความเกียจคร้านทางกาย ความเกียจคร้านทางใจ ๑. บทว่า **นิพฺพานมฺนโส** คือ เป็นผู้มิมีใจน้อมไปในนิพพาน.

บทว่า **กายสฺส** **อกฺลฺยตา** ความที่กายเป็นไข้ คือความที่นามกายอันได้แก่ขันธ ๓ เป็นไข้. ก็เพราะความไข้ท่านเรียกว่า **อกฺลฺโล** เป็นโรค. แม้ในวินัยท่านก็กล่าวไว้ว่า **นาหํ** **ภฺนฺเต** **อกฺลฺโล** ท่านขอรับ ผมไม่เป็นไข้. บทว่า **อกฺมฺมฺลฺยตา** ความที่กายไม่ควรแก่การงาน คืออาการ

ไม่ควรแก่การงาน กล่าวคือความที่กายเจ็บป่วยลง. ชื่อว่า โอนาโห
อาการที่หยุด เพราะยังกายให้หยุด คุณเมฆยังอากาศให้หยุดฉะนั้น.
อาการที่หยุดโดยทุก ๆ ส่วนชื่อว่า ปรีโยนาหะ คือ อาการที่พัก. ชื่อว่า
อนฺโต สโมโรโธ เพราะพักผ่อนในภายใน. ชื่อว่า มิทฺธึ เพราะง่วง.
อธิบายว่า ลำบากเพราะความไม่ควรแก่การงาน. ชื่อว่า สุปฺปึ เพราะ
เป็นเหตุหลัก. ชื่อว่า ปจฺจายิกา เพราะทำให้หนังตาหลุบลง. บทว่า
สุปฺนา สุปิตตฺตํ กิริยาที่หลัก คือความเป็นผู้หลัก แสดงถึงอาการ. บทว่า
โอลิยนา ความหดหู่ คืออาการที่หดหู่ บทที่สองเพิ่มอุปสัค. บทว่า ลินฺ
ความท้อแท้ คืออไม่ฝั่งผาย. อีกสองบทนอกนี้ แสดงถึงความเป็น
อาการ. บทว่า ถินฺ ความหงอยเหงา คือตั้งอยู่เป็นก้อน เพราะไม่
กระจายเหมือนก้อนเนยใส. บทว่า ถิยนา แสดงถึงอาการหงอยเหงา คือ
ความเป็นผู้หงอยเหงา ชื่อว่า ถิยิตตฺตํ อธิบายว่า ถูกผูกมัดไว้ไม่ฝั่งผาย.
บทว่า สพฺพสงฺขารธาตุยา คือ สังขารธาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง.
บทว่า จิตฺตํ ปฏฺวิวาเปตฺวา คือ ยังจิตให้กลับ. บทว่า เอตํ สนฺตํ
ธรรมชาตินี้สงบ คือนิพพานนี้ชื่อว่าสงบ เพราะสงบจากกิเลส ชื่อว่า
ประณีต เพราะไม่เดือดร้อน.

บทว่า อุปฺริสุขุสฺส เหตุ เพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ คือ
บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทาน เพราะเหตุแห่งกามสุขอัน เป็นความเกิดที่
ชั่ว. บทว่า กามลฺลจ เต อุปฺธิ ปริกฺขยาย แต่บัณฑิตเหล่านั้นให้ทาน
เพื่อความหมดสิ้นแห่งอุปธิโดยแท้ คือบัณฑิตเหล่านั้นให้ทานเพื่อความสิ้น
กามโดยแท้. บทว่า อปฺนพฺภวาย เพื่อไม่เกิดอีก คือเพื่อนิพพาน. บทว่า
ณานานิ ภาวนฺติ เจริญฉาน คือยังปฐมฉานเป็นต้นให้เจริญ. บทว่า

ปุนพุกวาย คือ เพื่อเกิดใหม่. **บัณฑิต** เหล่านั้นเป็นผู้ให้เพราะมุ่งต่อนิพพาน.

บทว่า **สาหสา** ความผลุนผลัน คือเพราะเหตุความผลุนผลันมีรากจริตเป็นต้นของผู้กำหนด.

บทว่า **ปุราณ** **นาภินนุเทยฺย** คือ ไม่พึงพอใจรูปเป็นต้นในอดีต. บทว่า **นเว** คือ ในปัจจุบัน. บทว่า **หิยมาเน** คือ พินาศ. บทว่า **อากสุลํ** **น** **สิโต** **ลียา** ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสที่เกี่ยวข้อง คือไม่พึงเป็นผู้อาศัยค้นหา. จริงอยู่ ค้นหาท่านเรียกว่า **อากสุส** เพราะเกี่ยวข้องกับรูปเป็นต้น. บทว่า **เวมาเน** **แปรไป** คือไม่เป็นอยู่. บทว่า **วิกจฺจมาเน** **หายไป** คือปราศจากไป. ปาฐะสองอย่าง คือ **อากาสติ** **อากสุสติ** แปลว่า เกี่ยวข้อง.

หากถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่เป็นผู้อาศัยกิเลสที่เกี่ยวข้อง พึงทราบพระคาถาว่า **เพราะเรากล่าวความกำหนดนี้ว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่** ดังนี้.

บทนั้น มีความดังนี้ เพราะเรากล่าวค้นหาคือความเกี่ยวข้องนี้ว่าเป็นความกำหนด เพราะกำหนดในรูปเป็นต้น และกล่าวว่า **เคระ** ความอยาก. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก. มีดังต่อไปนี้ :- เรากล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะอรรถว่า ท่วมทับ กล่าวว่าเป็นความว่องไว อรรถว่า ไปไว กล่าวว่าเป็นความปรารถนา เพราะคอยกระซิบบานี้ของเรา กล่าวว่าเป็นอารมณ์ เพราะอรรถว่า ปล่อยได้ยาก และกล่าวว่าเป็นความห้วนไหว เพราะอรรถว่า ทำความห้วนไหว และกล่าวความกำหนดนั้นว่า เป็นเปือกตมคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก เพราะ

อรรถว่า เป็นความหวังใจของโลก และเพราะอรรถว่า ก้าวไปได้ยาก.
บทว่า **อาจม** ชื่อว่า **อาจมะ** เพราะมาว่องไวตั้งแต่ปฏิสนธิ. บทนี้เป็น
ชื่อของตัณหาให้ปฏิสนธิในภพใหม่อันมีวิภูฏะเป็นมูล. บทว่า **ชปฺปน** นี้เป็น
ชื่อของตัณหาอันเป็นความปรารถนา. บทว่า **อารมฺมณฺมปิ วุจฺจติ ตณฺหา**
เมื่ออารมณ์ก็เรียกว่าตัณหา คือท่านกล่าวว่า ตัณหาเกิดขึ้นในอารมณ์มีรูป
เป็นต้น ชื่อว่าเป็นอารมณ์ เพราะไม่สามารถปล่อยไปได้. บทว่า
กามปฺงฺโก เปือกตมคือกาม ชื่อว่าเปือกตม เพราะอรรถว่า จมลง
บทว่า **กทฺทโม** ความว่า หล่มคือกาม ชื่อว่าหล่ม เพราะอรรถว่า ติดอยู่.
ชื่อว่ากิเลส เพราะอรรถว่า เผาผลาญ. ชื่อว่า **ปฺลิโป** โคลนคือกาม
เพราะอรรถว่า ให้ติดแน่นคูดยาง. ชื่อว่า **ปฺลิเคโ** ความกังวลคือกาม
เพราะอรรถว่า ปิดทรงไว้. ความกังวลคือกามมิได้อาศัยช่องอันเป็น
ปริยายมีความกำหนดเป็นต้นนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบคาถา มีอาทิว่า **สจฺจา อโวกุณฺม** เป็นมุนิไม่ก้าวล่วง
สัจจะดังนี้ต่อไป. บทนั้นมีความดังนี้ ชื่อว่ามุนิ เพราะปฏิบัติเพื่อความ
เป็นมุนิ ไม่ก้าวล่วงสัจจะแม้ ๓ อย่าง ดังที่กล่าวไว้แล้วในคราวก่อน
เป็นพราหมณ์ ตั้งอยู่บนบกคือนิพพาน ผู้นั้นแล เรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ
เพราะสละเสียได้ซึ่งอายตนะทั้งปวง. ในนิเทศไม่มีข้อควรกล่าว. มีอะไร
ยิ่งไปกว่านั้นอีก. ฟังทราบคาถามีอาทิว่า **สเว วิทฺฐา** ผู้นั้นแลมีความรู้
ดังนี้ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ถตุวา ฐมน** คือ รู้สังขตธรรมโดยนัยมีอาทิ
ว่า ความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **สมฺมา โส โสเก อิริยาโน** ผู้นั้นอยู่

ในโลกโดยชอบ คือผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะละกิเลสอันทำให้อยู่โดยมิชอบ.

ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ฟังทราบความว่า โย จ กาม ผู้ใดข้ามพ้น กามทั้งหลายดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตงฺคฺ** เครื่องชั่ง คือผู้ใดข้ามพ้นเครื่องชั่ง ๗ อย่างได้. บทว่า **นาชฺเชติ** คือ ย่อมไม่เพ่งเล็ง เพราะฉะนั้น บรรดาเธอทั้งหลาย เรากล่าวถึงผู้ปรารถนา เพื่อจะเป็นอย่างนั้น.

ฟังทราบคามมีอาทิว่า ยํ **ปฺพุเพ** ดังนี้ต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺพุเพ** คือ กิเลสชาติและกรรมในอดีต ที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารในอดีต. บทว่า **ปจฺฉา เต มาหุ** ภิญฺจนํ กิเลสชาติเครื่องกังวล มีรากะเป็นต้น อันจะพึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารแม้ในอดีต อย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า **มชฺเช เจ โน คเหตุสฺสติ** หากท่านไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง คือหากท่านจักไม่ถือธรรมมีรูปเป็นต้นในปัจจุบันไซ้ ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤต้อย่างนี้.

บทว่า **อพิชฺ** โรหิ จงทำให้สิ้นพืช ความว่า จงทำให้สิ้นพืชด้วยมรรคญาณ. บทว่า **ราคภิญฺจนํ** กิเลสชาติเครื่องกังวลคือราคะ ความว่า บรรเทากิเลสคือราคะ แม้ในบทว่า **โทหสภิญฺจนํ** เป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการบรรลุพระอรหัตตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้ตรัสคาถาทั้งหลายต่อจากนี้ ด้วยทรงสรรเสริญพระอรหัตตต่อไป.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความแห่งคามมีอาทิว่า **สพฺพุโส** โดยประการทั้งปวงดังนี้ต่อไป. บทว่า **มมายิตฺ** การถือว่าของเรา คือทำความ

ถือว่าเป็นคนของเรา. หรือถือวัตถุว่าเป็นของเรา. บทว่า **อस्ता จ น โสจติ** และผู้ใดยอมไม่เสรำ้าโศก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ คือไม่เสรำ้าโศก เพราะเหตุไม่มีความยินดี เพราะความไม่มีอยู่เป็นเหตุ. บทว่า **น ชียติ** คือ ไม่ถึงความเสื่อม. บทว่า **อหุ วต เม** คือ นามรูปของเราได้มีแล้วหนอ. บทว่า **ตัม วต เม นคฺติ** นามรูปยอมไม่มีแก่เราหนอ คือนามรูปที่ได้มีแล้วในอดีต บัดนี้ไม่มีแก่เรา. บทว่า **ลียา วต เม** นามรูปของเราพึงมีหนอ คือเราไม่ได้นามรูปที่จักมีแก่เราหนอ บัดนี้เราจะไม่บรรลु โดยส่วนเดียว. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.

พึงทราบคาถามีอาทิว่า **ยสุส นคฺติ** ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ดังนี้ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิญฺจนํ** ความกังวล คือธรรมชาติมีรูป เป็นต้นอะไร ๆ. บทว่า **อภิสงฺขตํ** คือ อันกรรมควบคุมแล้ว. บทว่า **อภิสมฺเจตยิกํ** คือ อันจิตประมวลเข้าแล้ว. บทว่า **อวิชฺชาย เตว** ตัดบทเป็น **อวิชฺชาย ตู เอว**. บทว่า **อเสสฺวิราคฺนิโรธา** เพราะดับด้วยความ สාරอกโดยไม่เหลือ คือเพราะดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค อันได้แก่ความ สාරอก.

บทว่า **สุญฺญโต โลคํ อเวกฺขสฺสุ** จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ คือจงดุโลกโดยความเป็นของสูญด้วยอาการสองอย่าง คือ ด้วยการกำหนดความไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ ด้วยเข้าไปพิจารณาสังขารโดยความเป็นของเปล่า ๑. บทว่า **อตุตฺตานุทฺทิจฺจํ โอิหจฺจ** ถอนอัตตานุสทิจฺจ (ความเห็นเป็นตัวตน) เสียแล้ว คือถอนสักกายทิจฺจ (ความเห็นเป็นเหตุ ถือตัวถือตน). บทว่า **เอวํ มจฺจุตโร ลียา** พึงเป็นผู้ข้ามมัจจุราชได้ ด้วยอาการอย่างนี้ คือพึงเป็นผู้ข้ามมรรณะได้ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **เอวํ**

โลก อเวกขนุต มัจจุราชยอมไม่เห็นผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้. บทว่า มัจจุราชา น ปสฺสติ คือ มัจจุราชไม่เหลียวแลดู. บทว่า นาลุณฺ ปฏฺยเต กิลฺยจิ บุคคลไม่ปรารธนาอะไร ๆ อื่น คือไม่ปรารธนาไม่ต้อง การอย่างอื่นแม้มีประมาณน้อย. บทว่า อลฺลตฺตฺร อปฺปฏฺิสนฺธิยา คือ นอก จากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวทำเป็นบทเดียวด้วย ประการฉะนี้. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.

ฟังทราบคามีอาทิว่า อนิฏฺฐุริ ไม่มีริษยา ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า อนิฏฺฐุริ คือ ไม่มีริษยา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อนิฏฺฐุริ บ้าง. บทว่า สพฺพฺธิ สโม คือ เป็นผู้เสมอในอายตนะ ทั้งปวง. อธิบายว่า เป็นผู้วางเฉย. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดไม่เศร้าโศกว่า นั้นไม่มีแก่เรา เราถูกถามถึง บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคลนั้นนี้ว่า บุคคล เป็นผู้ไม่มีริษยา ไม่ตามจิตใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะ ทั้งปวง.

บทว่า นิฏฺฐุริโย คือ เป็นผู้ริษยา. ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่า นิฏฺฐุริยํ คือ เป็นผู้ริษยา. ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่า นิฏฺฐุริยํ อธิบายว่า คุณแม้มีประมาณน้อยก็ยอมไม่มี เพราะอาศัยความเป็นผู้ริษยานั้น เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า เขพฺปตณฺ ถมนํน้ำลาย. บทว่า นิฏฺฐุริยกมฺนํ คือ การทำความเป็นผู้ริษยา. จริงอยู่ คฤหัสถ์อาศัย คฤหัสถ์อยู่ หรือภิกษุอาศัย ภิกษุอยู่ ครั้นโกรธด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็พูดว่าอาศัยผู้นั้นแล้ว ไม่มีคุณแม้สักน้อย จึงทำเสมือนชื่อว่าความเป็นผู้ริษยา เสมือนถมนํน้ำลาย แล้วเอาทำขี้ฉะนั้น การกระทำของผู้นั้นเรียกว่า นิฏฺฐุริยกรรม คือ

การทำความเป็นผู้ริษยา. บทว่า **อิสฺฐา** แสดงความเป็นสภาวะ คือ ความริษยาสองอย่าง ต่อจากนั้นเป็นการแสดงความเป็นอาการ. สามอย่าง นอกนั้น เป็นคำกล่าวโดยปริยาย. อนึ่ง ความริษยานั้น โดยลักษณะเป็นต้น มีความหวงสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีความไม่ยินดีในสมบัตินั้นเป็นรส มีความเพิกเฉยต่อสมบัติของผู้อื่นนั้นเป็นเครื่องปรากฏ มีสมบัติของผู้อื่น เป็นปทัฏฐาน. บทว่า **ลาเภปี น อญฺชติ** ไม่หวั่นไหวแม้ในลาภ คือไม่ หวั่นไหวในเพราะการได้ปัจจัย. บทว่า **อลาเภปี** คือ แม้ในการไม่ได้ ปัจจัยทั้งหลาย. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.

ฟังทราบกาลามีอาทิว่า **อนนฺชสฺส** ผู้ไม่หวั่นไหว ดังนี้เป็นต้น ต่อไป. ในบทเหล่านั้นบทว่า **นิสฺสจฺจติ** ได้แก่ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอภิสังขารมีบุญญาภิสังขารเป็นต้น. เพราะอภิสังขารนั้นอันบุญ ุกรรมตักแต่ง หรือย่อมตักแต่ง ฉะนั้น จึงเรียกว่า **นิสฺสจฺจติ** คือ อภิสังขาร. บทว่า **วियารมฺภา** ได้แก่ อภิสังขาร มีบุญญาภิสังขารเป็นต้นหลายอย่าง. บทว่า **เขมฺมํ ปสฺสตี สพฺพชฺชิตฺติ** ย่อมเห็นความปลอดภัยไปรุ่ง คือความ ไม่มีภัยในที่ทั้งปวง. บทว่า **อารมฺภา** คือ การพยายามทำกรรมครั้งแรก. บทว่า **วियารมฺภา** คือ พยายามหลายอย่างสูงในรูป. บทนี้เป็นชื่อของ กรรมอันยังปฏิสนธิให้เกิดใน ๓ ภพ. เพราะฉะนั้น เว้นจากวियารมฺภะ (ความพยายามยิ่งขึ้นไป) จึงเห็นอย่างนี้.

ฟังทราบกาลามีอาทิว่า **น สเมสฺสุ** ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบท เหล่านั้น บทว่า **น สเมสฺสุ** คือ มุนี ไม่พุดถึงตนแม้ในบุคคลผู้เสมอตนด้วย มานะมีอาทิว่า เราเป็นผู้เสมอกับเขา. แม้ในคนที่ต่ำกว่า ในคนที่สูงกว่า ก็ไม่พุด. บทว่า **นาเทติ น นิสฺสจฺจติ** ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลัด คือ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 529

ไม่ยึดถือ ไม่สละธรรมอะไร ๆ ในรูปเป็นต้น. บทที่เหลือในที่ทั้งปวง
จัดดีแล้ว เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต.

จบอรรถกถาอรรถกัณฑ์สุตตันนิทเทสที่ ๑๕

สาริปุตตสุตตนิทเทสที่ ๑๖

ว่าด้วยกระแสเสียงของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๘

[๘๘๒] (ท่านพระสาริปุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มี

พระกระแสเสียงอันไพเราะ เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความ

เป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น

เลย ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ เลย.

[๘๘๓] คำว่า แต่ก่อนนี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นด้วยจักขุนี้ ด้วยอัทธานี้เลย คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ควางไม้ปาริฉัตตกะ (ต้นทองเหลือง) ในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาห้อมล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนคร โดยบันไดอันสำเร็จด้วยแก้วมณีในท่ามกลาง ในกาลนั้น ข้าพเจ้าเว้นการเห็นครั้งนี้ ไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย.

[๘๘๔] บทว่า อิติ ในคำว่า ท่านพระสาริปุตรกล่าวดังนี้ว่า เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปทปุรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. คำว่า อายุสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความยำเกรง. คำว่า สาริปุตร เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมาย เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็นความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ

แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าว
ดังนี้ว่า.

[๘๘๕] ศัพท์ว่า น ในคำว่า **ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ** เลย
เป็นปฏิเสธ. ศัพท์ว่า อุต เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปท-
ปุระณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็น
ลำดับบท. คำว่า **ต่อใคร ๆ** คือ ต่อใคร ๆ ที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์
เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหบดี เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็น
มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ** เลย.

[๘๘๖] คำว่า **พระศาสดาผู้มีพระกระแสนเสียงอันไพเราะอย่างนี้**
ความว่า พระศาสดามีพระกระแสนเสียงอันไพเราะ คือมีพระกระแสนเสียง
อันเสนาะ มีพระกระแสนเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระกระแสนเสียง
ดุคดีมหัศจรรย์ มีพระกระแสนเสียงเพราะดั่งเสียงนกกการเวก เสียงอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมเปล่งออกจากพระโอษฐ์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั่นคือ เป็นเสียงไม่ขัดข้อง ๑ เป็นเสียงผู้ฟังทราบได้ง่าย ๑ เป็นเสียง
ไพเราะ ๑ เป็นเสียงนำฟัง ๑ เป็นเสียงกลมกล่อม ๑ เป็นเสียงไม่
แปร่ง ๑ เป็นเสียงลึก ๑ เป็นเสียงก้องกังวาน ๑ เมื่อใดพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น จะทรงยังบริษัทให้ทราบด้วยเสียง เมื่อนั้นเสียงของพระผู้-
มีพระภาคเจ้านั้นย่อมไม่ออกไปนอกบริษัท ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มี
เสียงเหมือนเสียงพรหม มีเสียงดั่งเสียงนกกการเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีพระกระแสนเสียงอันไพเราะอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำพวก ชื่อว่า
พระศาสดา บุคคลผู้นำพวก ย่อมนำพวกให้ข้ามทางกัณคาร คือให้ข้าม
ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งทางกัณคารแต่โจร ทางกัณคารแต่สัตว์ร้าย

ทางกัณดารแต่ที่อดอยาก ทางกัณดารแต่ที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงพร้อมซึ่งภูมิภาค
อันเกษม ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำออก ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่ง
กัณดารแต่ชาติ กัณดารแต่พยาธิ กัณดารแต่ภระ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัส และอุปายาส กัณดารแต่ราคะ กัณดารแต่โทสะ โมหะ มานะ
ทิฏฐิ กิเลสและทุจริต รกชฎคือราคะ รกชฎคือโทสะ โมหะ มานะ
และทิฏฐิ รกชฎคือกิเลส ให้ถึงพร้อมซึ่งอมตนิพพานอันเป็นส่วนเกษม
ฉันทนั้นเหมือนกัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า
ผู้นำพวก.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ ผู้แนะนำ ผู้นำเนื่อง ๆ ผู้ให้รู้ดี
ผู้ให้พินิจ ผู้เพ่งดู ผู้ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงชื่อว่า ผู้นำพวก.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรง
ยังมรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก
ทรงทราบมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทางฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้
สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค
อยู่ เป็นผู้ประกอบศีลาทิกุณในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า ผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดา
ผู้มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นพระคณาจารย์

[๘๘๗] คำว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจุติจากชั้นดุสิต ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ

ลงสู่พระครรภ์พระมารดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

อีกอย่างหนึ่ง พวกเทวดาท่านกล่าวว่า **ดุสิต** เทวดาเหล่านั้นยินดีพอใจ ชอบใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากดุสิตเทวโลกมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า **ดุสิต** พระอรหันต์เหล่านั้นยินดีพอใจ ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

คำว่า **คณิ** ความว่า **มีคณะ** พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าเป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์ เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงปรา่สอนคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์มีความองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ เพราะอรรถว่า คณะยอมตั้งใจฟังต่อพระองค์ เฝ้ายโสตกลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่ในกุศล เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุ เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุณี เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสก เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสิกา เป็นคณาจารย์ของคณะพระราชา เป็นคณาจารย์ของคณะกษัตริย์ เป็นคณาจารย์ของคณะพราหมณ์ เป็นคณาจารย์ของคณะแพศย์ เป็นคณาจารย์ของคณะศูทร เป็นคณาจารย์ของคณะเทวดา เป็นคณาจารย์ของคณะพรหม พระศาสดาเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ

เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้าไป เข้าไปพร้อม ถึงพร้อมแล้ว ซึ่ง
ตั้งกัสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็น
พระคณาจารย์ เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า

(ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระ-
กระแสนเสียงอันไพเราะ เสด็จจากภพดุสิต มาสู่ความ
เป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อนแต่จะเข้าพเจ้าไม่เคยเห็น
ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ เลย.

[๘๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัด
แก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก พระองค์ทรงกำจัดมืดทั้งปวง
เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วถึงความยินดี.

[๘๘๙] คำว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก ความว่า แก่โลกพร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก แก่หมู่สัตว์พร้อมสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์

[๘๙๐] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏ
เด่นชัด ความว่า พวกเทวดาย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับแสดง
ธรรมอยู่ที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ คงไม้ปาริฉัตตกะ ในภพดาวดึงส์
ฉนได พวกมนุษย์ก็ย่อมเห็นฉนนั้น พวกมนุษย์ย่อมเห็นฉนได พวก
เทวดาก็ย่อมเห็นฉนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมปรากฏแก่พวกเทวดา
ฉนได ก็ย่อมปรากฏแก่พวกมนุษย์ฉนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมปรากฏ

แก่มนุษย์ฉันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกเทวดาฉันนั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุยอมปรากฏเด่นชัด อีกอย่าง
หนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวกมิได้ฝึกตน ก็ปรากฏเพศแห่งบุคคล
ผู้ฝึกตน มิได้สงบ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้สงบ มิได้ระงับ ก็ปรากฏ
โดยเพศแห่งบุคคลผู้ระงับ มิได้ดับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ดับ

สมจริงดังภาษิตว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ ณ ภายใน งาม
แต่ภายนอก เป็นผู้อันบริวารห้อมล้อมเที่ยวไปในโลก
เหมือนหมอน้ำทำด้วยดินหุ้มทองคำ และเหมือนเหรียญ
มาสกลโลหะหุ้มทองคำฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมไม่ปรากฏเมื่ออย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงฝึกพระองค์แล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธานุเจ้าผู้ฝึกแล้ว ทรง
สงบแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธานุเจ้าผู้สงบแล้ว ทรงระงับแล้ว
ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธานุเจ้าผู้ระงับแล้ว ทรงดับแล้ว ย่อมปรากฏ
โดยเพศแห่งพระพุทธานุเจ้าผู้ดับแล้ว โดยความจริงโดย เป็นจริง โดยถ่องแท้
โดยความเป็นจริง โดยไม่วิปริต โดยสภาพ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย
ผู้เป็นพระพุทธานุ มีพระอิริยาบถมิได้กำเริบ ทรงสมบูรณ์ด้วยปณิธิ
(ความปรารถนา) แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระจักขุยอมปรากฏเด่นชัด.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระเกียรติอันบริสุทธิ์ ทรง
เพียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและความสรรเสริญ เป็นเช่นนี้ เช่นนั้น และ

อย่างยิ่ง ในภพภาค ภพครุฑ ภพยักษ์ ภพอสูร ภพคนธรรพ์ ภพ-
มหाराช ภพอินทร์ ภพพรหม แมื่อด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยพละ ๑๐ ย่อมปรากฏ ประจักษ์ รู้ได้ด้วย
เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เศษธรรม
พลธรรมคุณธรรม วิริยะ ปัญญา สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนนภูเขา
หิมวันต์ฉะนั้น อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏในที่นั้น
เหมือนลูกศรที่ยิงไปในกลางคืนฉะนั้น.

แมื่อด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ
ย่อมปรากฏเด่นชัด.

ว่าด้วยจักขุ ๕ ประการ

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้ามีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ คือมีพระจักขุแมื่อด้วยมังสจักขุ มี
พระจักขุแมื่อด้วยทิพยจักขุ มีพระจักขุแมื่อด้วยปัญญาจักขุ มีพระจักขุแม็ด
ด้วยพุทธจักขุ มีพระจักขุแมื่อด้วยสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแมื่อด้วยมังสจักขุอย่างไร. สี ๕ อย่าง
คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว ย่อมปรากฏมีอยู่ในมังสจักขุ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขนพระเนตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งอยู่ในที่ใด
ที่นั่นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู. เหมือนดอกผักตบ ต่อจากที่นั่น
มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู เหมือนดอกกรรณิการ
ขอบเขี้ยวพระเนตรทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสีแดง แดงงาม น่าชม

นำดู. เหมือนสีปีกแมลงทับ ที่ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัว
ไสสนิท นำชม นำดู เหมือนสีสมอดำ (อิฐแก่ไฟ) ต่อจากที่นั่นมีสีขาว
ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล นำชม นำดู เหมือนสีดาวประกายพุกฤษ์
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมังสัจจะนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิด
เฉพาะด้วยสุจริตกรรมในภพก่อน ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้ง
กลางวันทั้งกลางคืน แม้เมื่อใด มีมิตประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์
อัสดงคต ๑ วันอุโบสถมีในกาฬปักษ์ ๑ แควป่าทิบ ๑ ก้อนอกาลเมฆใหญ่
ตั้งขึ้น ๑ เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ
ในที่มืดอันประกอบด้วยองค์ ๔ แม้เห็นปานนี้ ที่หลุมก็ดี บานประตูกี้ดี
กำแพงกี้ดี ภูเขากี้ดี กอไม้กี้ดี เถาวัลย์กี้ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูป
ทั้งหลาย ย่อมไม่มี หากว่าบุคคลพึงเองาเมตต์หนึ่งทำเป็นเครื่องหมาย
ไต่ลงในเวียนนบรรทุกงา พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พึงทรงหยิบเอาเมตต์งา
นั้นแหละขึ้นได้ พระมังสัจจะเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธี
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยมังสัจจะอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างไร. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต
มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธี
ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์
เหล่านั้นหนอ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
ไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบ
ด้วย กายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมา-

ทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อคายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลัง
อุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก
ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักษุมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไป
ตามกรรมด้วยประการดังนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงพระประสงค์ พึงเห็นแม่โลกธาตุหนึ่ง
แม่โลกธาตุ ๒ แม่โลกธาตุ ๓ แม่โลกธาตุ ๔ แม่โลกธาตุ ๕ แม่โลก-
ธาตุ ๒๐ แม่โลกธาตุ ๓๐ แม่โลกธาตุ ๔๐ แม่โลกธาตุ ๕๐ แม่โลก-
ธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม่โลกธาตุสองพันเป็นส่วนกลาง แม่โลกธาตุ
สามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระประสงค์
เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารื่นเริง มี
ปัญญาเล่นไป มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภท
ปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสัชชญาณ ๔
ทรงทศพลญาณ ทรงเป็นนุรุษองอาจ ทรงเป็นนุรุษสีหะ ทรงเป็นนุรุษ
นาค ทรงเป็นนุรุษอาชาไนย ทรงเป็นนุรุษนำธุระไปเป็นปกติ มีพระญาณ
หาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง
ทรงมีทรัพย์มาก ทรงมีปัญญาเป็นทรัพย์ ทรงเป็นผู้นำ ทรงนำไปโดย
วิเศษ นำเนื่องๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้ฟังพิจารณาให้เห็นประโยชน์
ให้เล่นไปด้วยปลาตะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ให้เกิดขึ้นพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทีคุณในภายหลัง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก ผู้ตรัสบอกโดยประการ เป็นผู้นำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม ทรงเป็นธรรมสามี เป็นพระตถาคต สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาสู่กลองในมุข คือพระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุก ๆ อย่างอันชนควรรู้ มีอยู่ คือประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์สิ้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บัณฑิตแนะนำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธานุภาพ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุครอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุครอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปรอบเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณไป ธรรมเหล่านั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน เมื่อชั้นผอบสองชั้นปิดกันสนิทพอดี ชั้นผอบข้างล่างก็ไม่เกินผอบข้างบน ชั้นผอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผอบข้างล่าง ชั้นผอบทั้งสองนั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน ฉะนั้นใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้มีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุครอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุครอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้น มีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบอชยาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อย ในปัญญาจักขุ มีกิเลสฐลีน้อยมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี

มีอาการทราหม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภัพพ-
สัตว์ เป็นอภัพพสัตว์.

โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธร-
ญาณ ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สุครวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละ และ
ปลาติมิติมิงคละ ย่อมเป็นไปรอบในภายในมหาสมุทร ฉนฺได โลกพร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธรญาณ ฉนฺนํนั้นเหมือนกัน.

นกทุกชนิด โดยที่สุครวมทั้งครุฑเวณโดยโคตร ย่อมเป็นไปรอบใน
ประเทศอากาศ ฉนฺได พระพุทธรสาวกทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตร
โดยปัญญา ย่อมเป็นไปรอบในประเทศแห่งพระพุทธรญาณ ฉนฺนํนั้นเหมือน
กัน.

พระพุทธรญาณย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย
ตั้งอยู่ พวกบัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ กฤหบดี สมณะ มีปัญญา
ละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธนูยิงขนหางทรายแมน เทียว
ไปคุดทำลายทิวทิวของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประจแต่ง
ปัญหาแล้ว เข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหาเหล่านั้นอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสย้อนถาม และตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออก
และทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้นล้อมเสดต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงไฟโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญา ในที่นั้นโดยแท้แล.
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยพุทธจักขุอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสฐลิมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลก อยู่ ในกอบัวเขียว ในกอบัวแดง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบล ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำต่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่ติดแม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสฐลิมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราคจริต บุคคลนี้เป็นโทสจริต บุคคลนี้เป็นโมหจริต บุคคลนี้เป็นวิตกกจริต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสบอกอสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคจริต ย่อมตรัสบอกเมตตาทถาแก่บุคคลผู้เป็นโทสจริต ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหจริตให้ตั้งอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาลอันควร ในการสนทนาธรรมตามกาลอันควร ในการอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสบอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตกกจริต ย่อมตรัสบอกพระ-

สูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนาซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา ฟังเห็นหมู่ชนโดยรอบ
ฉันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระปัญญาดี มีพระ-
จักษุโดยรอบ พระองค์มีความโสกไปปราศจากแล้ว ทรง
ขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงตรวจดูหมู่ชน
ผู้อาศัยด้วยความโสก ถูกชาติและชราครอบงำฉันนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร. พระ-
สัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักษุ พระผู้มีพระภาคเจ้าไปใกล้ ไปใกล้ดี
แล้วเข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึงดีแล้ว ประกอบแล้วด้วยพระสัพพัญ-
ญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันปัญญาจักษุของพระ-
ตถาคตนั้นไม่เห็นแล้ว ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ
อันพระพุทธญาณไม่รู้แจ้งแล้วและไม่พึงรู้ ย่อมไม่มี
ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้ว

ซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระ-
ตถาคตจึงชื่อว่า ผู้มีสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุย่อมปรากฏเด่นชัด.

[๘๕๑] คำว่า ทรงกำจัดมืดทั้งปวง ความว่า ทรงบรรเทา กำจัด
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดเพราะราคะ ความมืดเพราะ
โทสะ ความมืดเพราะโมหะ ความมืดเพราะมานะ ความมืดเพราะทิฏฐิ
ความมืดเพราะกิเลส ความมืดเพราะทุจริตทั้งปวงอันทำให้เป็นคนบอด
ทำไม่ให้มีจักขุ ทำไม่ให้มีญาณ อันดับปัญญา เป็นไปในฝ่ายแห่งความ
ลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงกำจัดมืด
ทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้เอก

[๘๕๒] คำว่า เป็นบุคคลเอก ทรงบรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชา ทรงเป็น
บุคคลผู้เอก เพราะเป็นผู้ไม่มีเพื่อน ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละ
ตัณหา ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดย
ส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะ
โดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะ
โดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสใด
ส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายน-

มรรค ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชา
อย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงหนุ่มฉกรรจ์ มีพระเกศาดำสนิท ยัง
หนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารภนา
ให้ผนวช มีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตรทรงกัน แสงรำพันอยู่ ทรงสละ
หมู่พระญาติ ทรงตัดความกังวลในยศทั้งหมด ทรงตัดความกังวลใน
พระโอรสพระชายา ทรงตัดความกังวลในพระญาติ ทรงตัดความกังวล
ในมิตรอำมาตย์ ทรงตัดกังวลในการสั่งสม ทรงปลงพระเกศาและพระ-
มัสสุ ทรงครองผ้ากาสายะเสด็จออกผนวช ถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จ
เที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพัง
พระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่ง
บรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะไม่มีเพื่อน
อย่างไร. พระองค์ทรงผนวชแล้วอย่างนี้ พระองค์เดียว ช้องเสพ
เสนาสนะเป็นป่าและป่าใหญ่น้อยอันสงัด มีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง
ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก
พระองค์ทรงพระดำเนินพระองค์เดียว ประทับยืนพระองค์เดียว ประทับ
นั่งพระองค์เดียว ทรงบรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงบิณฑ-
บาตพระองค์เดียว เสด็จออกไปพระองค์เดียว ประทับอยู่ในที่ลับพระองค์
เดียว ทรงอธิษฐานจงกรมพระองค์เดียว ทรงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน

ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะไม่มีเพื่อนอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอ เพราะความละตัณหา อย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระองค์เดียว ไม่มีเพื่อนอย่างนี้ ไม่ทรงประมาท มีความเพียร มีพระทัยเด็ดเดี่ยว ทรงตั้งพระมหาปธาน อยู่ที่ควงโพธิพฤกษ์ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารทั้งเสนามารที่ไม่ให้ มหาชนพ้นไป เป็นเผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปซึ่ง ตัณหาเพียงดังขำอันให้เล่นไป ให้เกาะเกี่ยวอารมณ์อยู่.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อน เล่นไปสู่ความเป็นอย่างนี้
และความเป็นอย่างอื่นตลอดกาลนาน ไม่ล่วงพ้นสงสาร
ไปได้ ภิกษุรู้จักโทษนี้ รู้จักตัณหาเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
จึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความยึดถือ มีสติ พึง
เว้นรอบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละตัณหา อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ ปราศจากราคะ โดยส่วนเดียวอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็น บุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะ อรรธว่า ทรงละราคะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็น ผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคล ผู้เอก เพราะอรรธว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ

โมหะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดย
ส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างไร. สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘
เรียกว่า เอกายนมรรค (ธรรมเป็นหนทางเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว).

สมดังประพันธ์คาถาว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่ง
ความสิ้นชาติ ผู้ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อม
ทรงทราบมรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว บัณฑิตทั้งหลาย
ได้ข้ามก่อนแล้ว จักข้าม และย่อมข้ามซึ่งโอฆะด้วย
มรรคนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เดียวตรัสรู้ ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร ญาณ ปัญญา
ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมา-
ทิฎฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ ด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ว่า
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
ฯลฯ ตรัสรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ตรัสรู้ว่า เพราะ
อวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

ตรัสรู้ว่า นี่ทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี่เหตุให้เกิดทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี่ความดับทุกข์
ตรัสรู้ว่า นี่ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อาสวะ ตรัสรู้ว่า
นี่เหตุให้เกิดอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี่ความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี่ปฏิบัติให้
ถึงความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างนี้ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้
ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านั้นควรละ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น
ควรให้เจริญ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาชณะ ๖ ตรัสรู้ความเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕
ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่ง
มหาภูตรูป ๔ ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ กามตรัสรู้ ตรัสรู้เฉพาะ
ตรัสรู้พร้อม ตรัสรู้ชอบ ทรงบรรลุ ทรงได้เฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรง
ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้พร้อม
ควรบรรลุ ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้งทั้งปวงด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่ง
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

คำว่า ซึ่งความยินดี ในคำว่า บรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ ทรงถึงเฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง
ซึ่งความยินดีในเนกขัมมะ ความยินดีในความสงบ ความยินดีในความ
สงบ ความยินดีในสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุคคลผู้เอก
บรรลุแล้วซึ่งความยินดี เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ย่อมปรากฏเด่นชัด
แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรง
กำจัดมืดทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี.

[๘๕๓] เรามีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็น
พระคณาจารย์ของคนหมู่มาก ซึ่งเนื่องในศาสนา.

ว่าด้วยพระนามว่าพุทธะ

[๘๕๔] ชื่อว่า พุทธะ ในคำว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่
อาศัย ผู้คงที่ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสยัมภู ไม่มีใครเป็นอาจารย์
ตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายอันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อน
ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในเพราะความตรัสรู้นั้น และทรงถึงความ
เป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย. คำว่า พุทธิ ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า
เพราะอรรถว่าอะไร? ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะ
ทั้งหลาย เพราะอรรถว่า ให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะเป็นพระสัพพัญญู เพราะ
เป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง เพราะเป็นผู้ไม่มีผู้อื่นแนะนำ เพราะเป็นผู้เบิกบาน
เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ เพราะเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส เพราะอรรถว่า เป็นผู้
ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วน
เดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า
เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายน-
มรรค เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอัน

ยอดเยี่ยม ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณะ พราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกข์ขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสังฆิกาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้ง ซึ่งพระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัมพัชฌัตตญาณ ณ ควงแห่งโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น.

[๘๕๕] ความอาศัย ในคำว่า ไม่อาศัย มี ๒ อย่าง คือความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิวฐิ ๑.

ความอาศัยด้วยตัณหาเป็นไฉน ? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาว่าของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ความยึดถือว่าของเรา ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่า นั้นว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของของเรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทิน เงินทอง บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น ชนบท ฉาง คลัง เป็นของของเรา ความยึดถือว่าเป็นของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสี่ด้านด้วยสามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยตัณหา.

ว่าด้วยทิวฐิ

ความอาศัยด้วยทิวฐิเป็นไฉน ? สักกายทิวฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิวฐิ

มีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิกุณฺณมีวัตถุ ๑๐ ทิกุณฺณ ความไปคือทิกุณฺณ รกเรียว
คือทิกุณฺณ กัณฺดารคือทิกุณฺณ เสี้ยนหนามคือทิกุณฺณ ความดีนรนคือทิกุณฺณ
เครื่องประกอบคือทิกุณฺณ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือ
ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือโดยแสวงหาผิด
ความถือวิปริต ความถือวิปลาต ความถือผิด ความถือว่าแน่นอน ว่าจริง
ในสิ่งที่ไม่จริงอันใด เห็นปานนี้ และทิกุณฺณ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่า
ความอาศัยด้วยทิกุณฺณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละ
กีนความอาศัยด้วยทิกุณฺณ เพราะทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละกีนความ
อาศัยด้วยทิกุณฺณ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่อาศัย ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน
ไม่เข้าถึง ไม่คิดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ทรงออกไป สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยว
ข้องซึ่งจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
(ธรรมารมณฺ์) สกฺล คณฺะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จิวร
บิณฑบาต เสนาสนะ กิลาณปัจฉัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ
กาม รูปภพ อรูปภพ สัณฺณูภพ อสัณฺณูภพ เนรสัณฺณูณาสัณฺณูภพ
เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญฺจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณฺ์ที่ทราบ ธรรมารมณฺ์ที่รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้
มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น เป็นผู้ไม่อาศัย.

ว่าด้วยผู้คงที่โดยอาการ ๕

[๘๘๖] คำว่า ผู้คงที่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็น

ผู้คงที่โดยอาการ ๕ คือ เป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้คงที่แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้ในนิินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ หากว่า ชนทั้งหลายพึงลูบไล้พระพาหาข้างหนึ่งแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเครื่องหอม พึงตกพระพาหาข้างหนึ่งด้วยมิด พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่ทรงมีความยินดีในการลูบไล้ด้วยเครื่องหอมโน้น และไม่ทรงมีความยินร้ายในการตกด้วยมิดโน้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละความยินดีและความยินร้ายเสียแล้ว ทรงล่วงเลยความดีใจและความเสียใจแล้ว ทรงก้าวล่วงความพอใจและความพิโรธเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว. อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสละ คาย ปล่อย ละ สละคีนราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความประมาท ทิเลส ทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้วอย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้าม คือ ข้ามขึ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยแล้ว ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ และคลองแห่งสงสารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงอยู่จบแล้ว ทรงประพฤติจรณะแล้ว ดำเนินถึงทางไกลแล้ว ดำเนินถึงทิศแล้ว ดำเนินถึงที่สุดแล้ว ทรงรักษาพรหมจรรย์แล้ว ทรงบรรลุดุคตทิฏฐิแล้ว เจริญมรรคแล้ว ละกิเลสแล้ว มีการแทงตลอดมิได้กำริบ มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ่มแจ้งซึ่งนิโรธ ทรงรู้อย่างธรรมที่ควรรู้อย่าง ธรรมที่กำหนดรู้ ธรรมที่กำหนดรู้ ธรรมที่ควรละ ธรรมที่ควรละ ธรรมที่ควรเจริญ ธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงถอนอวิชชาอันเป็นจุดลิ่มสลักออกแล้ว ทรงเรียกรายกรรมอันเป็นดังกุเสียแล้ว ทรงถอนค้นหาเป็นดังเสาระเนียดขึ้นแล้ว ไม่มีสังโยชน์เป็นบานประตู เป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก มีมานะเป็นจุดของอันตกไปแล้ว ทรงปลงภาระเสียแล้ว มีโยคกิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ ๕ อันละเสียแล้ว ประกอบด้วยองค์ ๖ มีสติเป็นธรรมเอกเครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่องอาศัย ๔ มีทิฏฐิสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งอันทรงบรรเทาเสียแล้ว มีการแสวงหาอันชอบไม่หย่อนอันประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิตพ้นดีแล้ว มีปัญญาพ้นดีแล้ว เป็นผู้มีความบริบูรณ์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นอุคตบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ถึงความบรรลุดังอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดดำรงอยู่แล้ว มิได้ละ มิได้ถือมั่น ละแล้วดำรงอยู่ มิได้เย็บ มิได้ยัก เย็บแล้วดำรงอยู่

มิได้ดับ มิได้ให้ลูก ดับแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้ประกอบด้วย
ศีลชั้น สมาริชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้น
เป็นอเสขะ แห่งตลอดอริยสังแล้วดำรงอยู่ ก้าวล่วงตัณหาอย่างนี้แล้วจึง
ดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะไม่ต้องไป ยึดถือเอาอดชั้ย
แล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความช่องเสพวิมุตติ ดำรงอยู่ด้วยความเมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ด้วยความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว
ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่แข็งกระด้าง ด้วยตัณหา ทิฏฐิ มานะ อันบริสุทธิ์
ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้สันโดษ ดำรงอยู่ใน
ส่วนสุครอบแห่งชั้น ชาติ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วัฏฏะ ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด ดำรงอยู่ในอภัพอันมีในที่สุด ทรง
ไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีอภัพนี้

เป็นที่หลัง มิได้มีชาติ มรณะและสงสาร ไม่มีภพใหม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าคงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้วอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่าง
ไร ? พระทัยของพระมีผู้พระภาคเจ้าพ้นแล้ว พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จากราคะ
โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ
ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความ
แข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ

เค็ดร่อนทั้งปวง อกุศลกิจทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ อย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืศีล ในเมื่อศีลมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืศรัทธา ในเมื่อศรัทธามีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืวิริยะ ในเมื่อวิริยะมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืสติ ในเมื่อสติมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืสมาธิ ในเมื่อสมาธิมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืวิชชา ๓ ในเมื่อวิชชามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มือภิญญา ๖ ในเมื่ออภิญญามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มืพละ ๑๐ ในเมื่อพละมีอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่.

ว่าด้วยวัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๔๘๗] ชื่อว่า ผู้ไม่ทรงหลอกลวง ในคำว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ มีอธิบายว่า วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการช้องเสพปัจฉัย ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง ๑.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการชั่งเสพปัจจัยเป็นไหน ?

พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุนั้นมีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร อาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกคิน จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร พุคอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก การที่สมณะเที่ยวเลือกเก็บ ผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก การที่สมณะ สำเร็จความเป็นอยู่ ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลื้มแข่ง โดยความประพฤติ แสวงหา เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก การที่สมณะอยู่โคนต้นไม้ อยู่ที่ป่าช้า หรืออยู่ที่แจ้ง เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารมีค่ามาก การที่สมณะ พึ่งทำยาด้วยน้ำมูตรเน่าหรือขี้นลูกสมอ เป็นการสมควร ภิกษุนั้นอาศัย ความเป็นผู้อยากได้มาก จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ฉันทบิณฑบาตที่ เศร้าหมอง ชั่งเสพเสนาสนะที่เศร้าหมอง และฉันทคิลานปัจจัยเภสัชบริวารที่เศร้าหมอง พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่า สมณะนี้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดยชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วย หมู่คณะ ปรารถนาคความเพียร มีวาตะกำจัดกิเลส ก็ยังนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาตเสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุนั้นก็กล่าวว่า เพราะ ประกอบด้วยเหตุ ๓ ประการ กุลบุตรผู้มีศรัทธา ก็ประสบบุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา ๑ เพราะประจวบด้วยไทยธรรม ๑ เพราะ

ประจวบด้วยทักษิณบุญคุณ ๑ ท่านทั้งหลายมีศรัทธา^๑อยู่ มีไทยธรรมนี้
อยู่ ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิคาหก (ผู้ทักษิณบุญคุณ) ถ้าอาตมาจักไม่รับ
ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมจากบุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้
ก็แต่ว่าอาตมาจะรับด้วยความอนุเคราะห์ท่านทั้งหลาย จำเดิมแต่นั้น ภิกษุ
นั้นก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัย-
เภสัชบริขารมาก ความทำหน้า^๒อยู่^๓ ความเป็นผู้มีหน้า^๒อยู่^๓ ความหลอกลวง
กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุประสงค์แห่ง
ความหลอกลวงกล่าวด้วยการช่งเสพปัจจัย.

วัตถุประสงค์แห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน ? ภิกษุบาง
รูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ
มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบาย
อย่างนี้ จึงสำรวจการเดิน สำรวจการยืน สำรวจการนั่ง สำรวจการนอน
ข้อมตั้งสติเดิน ตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน
ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมี
สมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกถาน (เจริญถานต่อหน้า
พวกมนุษย์) การตั้งใจทำ การทำ ก้าวดำรงอิริยาบถ ความทำหน้า^๒อยู่^๓
ความเป็นผู้มีหน้า^๒อยู่^๓ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้
หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุประสงค์แห่งความหลอกลวงกล่าวด้วย
อิริยาบถ.

วัตถุประสงค์แห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนา
ครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเรา
ด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะใดทรงจีวร

อย่างนี้ สมณะนั้นมึคักคักมาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้... ทรงภาชนะ
โลหะอย่างนี้ ... ทรงฆมกรกอย่างนี้ ... ทรงฝักกรองน้ำอย่างนี้ ... ถือ
ลูกกุญแจอย่างนี้... สวมรองเท้าอย่างนี้... ใช้ประคดสำหรับคาดกาย
อย่างนี้... ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมึคักคักมาก พูคว่า สมณะ
ใด มีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ ... มีพวกร่วมอุปัชฌายะอย่าง
นี้ ... มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ ... มีมิตรอย่างนี้ ... มีพวกอย่างนี้ ...
มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ ... มีสหายนี้อย่างนี้ ... สมณะนั้นมึคักคักมาก
พูคว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้ ... อยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียว
อย่างนี้ ... อยู่ในปราสาทอย่างนี้ ... อยู่ในเรือนมีหลังคาโค้งอย่างนี้...
อยู่ในถ้ำอย่างนี้ ... อยู่ในที่เรือนอย่างนี้ ... อยู่ในกุฏิอย่างนี้ ... อยู่ใน
เรือนยอดอย่างนี้ ... อยู่ในซุ้มประตูอย่างนี้ ... อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ ...
อยู่ในโรงที่ปัก (ปะรำ) อย่างนี้ ... อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ ... อยู่
ในมณฑปอย่างนี้ ... อยู่ที่โคนต้นไม้อย่างนี้... สมณะนั้นมึคักคักมาก
อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเฉยเมย ทำหน้าผู้ยี่ หลอกลวง ปลิ้นปล้อน
ตลบตะแลง อันผู้อื่นสรรเสริญ ด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้
วิหารสมบัติอันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้น ย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อัน
ปฏิบัติงูด้วยโลกุตรธรรม และนิพพาน อันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบัง
ความทำหน้าที่ผู้ยี่ ความเป็นผู้มีหน้าผู้ยี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง
ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า **วัตถุแห่งความหลอกลวง**
กล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้
แล้ว ทรงละ ตัดขาด ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว

ด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระคณาจารย์

[๘๕๘] คำว่า ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า คณิ เพราะอรรถว่า มีคณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงพำนักสอนคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์มีความมองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า คณะย่อมฟังด้วยดีต่อพระองค์ เญยโสตกลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศลให้ตั้งอยู่เฉพาะในกุศล. ชื่อว่า เป็นคณิของคณะภิกษุ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะภิกษุณี ชื่อว่า เป็นคณิของคณะอุบาสก ชื่อว่า เป็นคณิของคณะอุบาสิกา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพระราชา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะกษัตริย์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพราหมณ์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะแพศย์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะศูทร ชื่อว่า เป็นคณิของคณะเทวดา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพรหม พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้ามา เข้ามาพร้อม ถึงพร้อมแล้วซึ่งสังกัสสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์.

[๔๙๕] คำว่า ของคนหมุ่มมาก ในคำว่า ของคนหมุ่มมากซึ่งเนื่อง
ในศาสนานี้ ความว่า ของกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัตถ์
บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เป็นอันมาก. คำว่า เนื่อง คือ เป็นผู้เนื่อง
มีความประพฤติเนื่องกัน เป็นผู้บำรุง เป็นศิษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ของคนหมุ่มมากซึ่งเนื่องในศาสนานี้.

[๕๐๐] คำว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา ความว่า
เราเป็นผู้มีความประสงค์ด้วยปัญหามาแล้ว คือเรามีความประสงค์เพื่อจะ
ทูลถามปัญหามาแล้ว เรามีความประสงค์เพื่อจะฟังปัญหามาแล้ว แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่าง
หนึ่ง ความมา ความก้าวไปเฉพาะ ความเข้าไปหา ความเข้าไปนั่งใกล้
ฟังมีแก่ชนทั้งหลาย ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา ผู้ถามปัญหา ผู้ประสงค์
เพื่อจะฟังปัญหา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์
ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่างหนึ่ง อาคม (สูตร) แห่งปัญหาของพระองค์มี
อยู่ พระองค์เป็นผู้สามารถจะตรัสถาม กล่าวแก่กับข้าพระองค์ ข้อนี้จึง
เป็นภาระของพระองค์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประ-
สงค์ด้วยปัญหาจึงมา เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้
มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมุ่มมากซึ่งเนื่องในศาสนานี้.

[๕๐๑] เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่องศพที่นั่งอันว่างเปล่า รุกขมูล
สุสาน หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย.

ว่าด้วยปฏิปทาของภิกษุ

[๕๐๒] คำว่า เมื่อภิกษุ ในคำว่า เนื้อภิกษุเกลียดอยู่ ความว่า เมื่อภิกษุที่เป็นกัลยาณบุรุษ หรือที่เป็นเสขชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุ คำว่า เกลียดอยู่ คือ เกลียด อึดอัด ระอา เบื่อหน่าย ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ในเปรตวิสัย ทุกข์ในมนุษย์ ทุกข์มีความเกิด ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความคลออกจาก ครรภ์เป็นมูล ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของตน ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดแต่ทุกขเวทนา (ทุกขเวทนามีในกายและใจ) ทุกข์เกิดแต่สังขาร ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคจักขุ ทุกข์เพราะโรคหู ทุกข์เพราะโรคจมูก ทุกข์เพราะโรคลิ้น ทุกข์เพราะโรคกาย ทุกข์เพราะโรคศิรษะ ทุกข์เพราะโรคในหู ทุกข์เพราะโรคปาก ทุกข์เพราะโรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอคร่อ โรคลมบ้าหมู. โรคหืดเปื่อย โรคหืดค้ำ โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคคิกำเริบ โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์

เกิดแต่ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อกกลาน ทุกข์
เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย
ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์
ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เมื่อภิกษุเกลียด**
อยู่.

[๕๐๓] คำว่า **ช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า** ความว่า ที่ใดเป็นที่นั้ง
คือเตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้
เครื่องลาดด้วยฟาง ที่นั้งเรียกว่าที่นั้ง ที่นั้งนั้น ว่าง เปล่า สงัด เจียบ
จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ว่าง เปล่า สงัด เจียบจากการได้ยินเสียง
ไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ ว่าง เปล่า สงัด เจียบจากเบญจกามคุณไม่เป็นที่
สบาย เมื่อภิกษุช่องเสฟ ช่องเสฟเสมอ เสฟอาศัย ช่องเสฟเฉพาะที่
นั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เมื่อภิกษุช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า.**

[๕๐๔] คำว่า **รุกขมุล สุสาน** ความว่า รุกขมุล คือโคนต้นไม้
สุสานคือป่าช้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รุกขมุล สุสาน.

[๕๐๕] คำว่า **หรือที่นั้งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย** ความว่า
บรรพตคือภูเขา ถ้ำนั้งคือซอก คิริคูหาคือถ้ำในภูเขา ท้องภูเขาแห่ง
ภูเขาทั้งหลาย เรียกว่า ระหว่างภูเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือที่นั้ง
ในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า รุกขมุล
สุสาน หรือที่นั้งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย.

[๕๐๖] ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันนำหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่
พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั้งอันไม่มีเสียงก้อง.

ว่าด้วยที่นอนสูงต่ำ

[๕๐๗] คำว่า อันสูงและต่ำ ในคำว่า ในที่นอนอันสูงและต่ำ
ความว่า สูงและต่ำ คือแถวประณีต ดีและชั่ว เสนาสนะ คือวิหาร
เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้า เรียกว่า ที่นอน ในคำว่า
ในที่นอนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนทั้งหลายอันสูง
และต่ำ.

[๕๐๘] คำว่า ร้องอยู่ ในคำว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในนั้น
มีอารมณ์อันนำหวาดเสียว ความว่า ภิกษุร้อง เรียกว่า บันลือ ออก
เสียงอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า อารมณ์อันนำหวาดเสียว มีเท่าไร มี
อย่างไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร ชื่อว่าอารมณ์
นำหวาดเสียวเหล่านั้น คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว
หมาป่า โคน กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำกรรมชั่ว
หรือคนที่เตรียมทำกรรมชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันนำหวาดเสียว.

[๕๐๙] คำว่า อารมณ์อันนำหวาดเสียว ในคำว่า อันเป็นเหตุ
ให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ความว่า ภิกษุเห็นหรือได้ยินแล้วซึ่งอารมณ์อันนำ
หวาดกลัวเหล่าใด อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน
ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ตกใจ ไม่กลัว ไม่ถึงความ

สยดสยอง ไม่พึงเป็นผู้ขลาด ไม่ขยาด ให้หวาดหวั่น ไม่หนี ละความ
กลัว ความหวาดเสียว ปราศจากขนลุกชูชัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว.

[๕๑๐] คำว่า ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง ความว่า ใน
เสนาสนะอันมีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา
เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหกลึกเร็น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตร
เถระจึงทูลถามว่า

ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันนำหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่
พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง.

[๕๑๑] เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปราม
อันตรายเหล่าใด ในที่นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้น
มีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๕๑๒] คำว่า มีเท่าไร ในคำว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไร
ในโลก ความว่า มีเท่าไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมาก
เท่าไร ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตรายปรากฏ ๑
อันตรายปกปิด ๑.

อันตรายปรากฏเป็นไฉน ? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี

เลือดดาว หมาป่า โคน กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คน
ที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมทำกรรมชั่ว โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น
โรคกาย โรคศีรษะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด
โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ
โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
มองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดั้น โรคหูด โรคละลอก
โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดื่อด โรคเบาหวาน โรคเริม
โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็น
สมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่
ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความ
เพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน
ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่ง
เกลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อกกลาน อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า
อันตรายปรากฏ.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน ? กายทุจริต วชิทุจริต มโนทุจริต
กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิทชนิวรรณ์ อุทัจจกุกกุนิวรรณ์
วิกิจฉานิวรรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความ
ลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา โอ้อวด
ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง อันตราย
เหล่านี้ เรียกว่า **อันตรายปกปิด.**

ที่ชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่าอะไร จึงชื่อว่า **อันตราย**
เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อ
ความเสื่อม จึงชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศล
ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **อันตราย**.

เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร จึงชื่อว่า **อันตราย**. **อันตราย**
เหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี ซึ่ง
บุคคลนั้น เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างนี้ จึงชื่อว่า **อันตราย**.

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร จึงชื่อว่า **อันตราย**.
อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศล
ธรรมทั้งหลาย. **อันตราย**เหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตราย
นั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน ? **อันตราย**เหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความ
เสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม
ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล
ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบ
เนื่อง ๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญ
สัมมัปปธาน ๔ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอิทธิบาท ๔ ความ
ประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการ
เจริญพละ ๕ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญโพชฌงค์ ๗ ความ
ประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ **อันตราย**เหล่านั้นย่อม

เป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไปแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น เพราะ
อรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่างไร จึงชื่อว่า
อันตราย. อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น อยู่
อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรู้อยู่ในรู ที่อาศัยน้ำ
ย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่ต้นไม้จันใด
อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น อยู่อาศัยใน
อัตภาพ นั้นนั้น. เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย แม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่
ลำบากไม่ผาสุก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัย
ในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่างไร.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามกมีความดำริอันชานไปในอารมณ์
อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูป
ด้วยจักขุ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่ง
ภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอัน
อยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ่มรุมภิกษุนั้น
เพราะเหตุดังนี้ นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน อีก
ประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามกมีความดำริอันชานไปในอารมณ์ อัน
เกื้อกูลแก่สังโยชน์ย่อมเกิดแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียงด้วยหู ... เพราะสูด
กลิ่นด้วยจมูก ... เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น ... เพราะได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย

กาย... เพราะรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่งภิกษุ นั้น เพราะเหตุคั้งนี้ นั้น ภิกษุ นั้น จึง
เรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมกลุ่มรวมภิกษุ นั้น เพราะเหตุคั้งนี้ นั้น ภิกษุ นั้น จึงเรียกว่า
ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งชาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับกิเลส
อันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งชาน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก
อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรม
ทั้งหลายเมืออย่างนี้ จึงชื่อว่า **อันตราย**.

สมจริงคั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรม ๓ ประการ นี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็น
ข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม
๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นศัตรูใน
ภายใน โทสะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็น
มลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌ-
ฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ
นี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน
เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สาคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลง
แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้
กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้ลึก
ภัยนั้น คนผู้โลภย่อมไม่รู้หรือรอด คนผู้โลภย่อมไม่เห็น

ธรรม ความโลภครอบงำรชนในขณะใด ความมิดื้อ
ย้อมมีในขณะนั้น.

โทสะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะยังจิตให้
กำเริบ โทสะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีก
ภัยนั้น คนผู้โกรธย่อมไม่รู้orroด คนผู้โกรธย่อมไม่เห็น
ธรรม ความโกรธครอบงำรชนในขณะใด ความมิดื้อ
ย้อมมีในขณะนั้น.

โมหะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้
กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีก
ภัยนั้น คนผู้หลงย่อมไม่รู้orroด คนผู้หลงย่อมไม่เห็น
ธรรม ความหลงครอบงำรชนในขณะใด ความมิดื้อ
ย้อมมีในขณะนั้น.

เพราะorroดว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลายเมื่ออย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรม
๓ ประการแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการ
เป็นไฉน ? คือโลภะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะเมื่อเกิดขึ้นใน
ภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อ
ความอยู่ไม่ผาสุก โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก คู่ก่อนมหาบพิตร

ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภยิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัด

บุรุษผู้มีจิตลามก เหมือนขุยไฟกำจัดไม่ไผ่นั่น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะ มีอัทธานี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัทธาน

นี้ ไมยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุกขนพอง

บาปวิตกในใจตั้งขึ้นแต่อัทธานี้แล้วผูกจิตไว้ เหมือน

พวกเด็กผูกกาไว้ที่ข้อเท้า ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย. คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยทิสที่ไม่เคยไป (อมตนิพพาน)

[๕๑๓] คำว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิสที่ไม่เคยไป ความว่า อมตนิพพาน คือความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอก ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

เรียกว่าทิศที่ไม่เคยไป ทิศที่ยังไม่เคยไปโดยกาลยี่ดียวนี้ ชื่อว่าทิศที่ไม่เคยไป บุคคลพึงประคองภาชนะน้ำมัน อันเต็มเสมอขอบปาก เต็มเปี่ยมฉันใด พระโยคาวจรเมื่อปรารถนาทิศที่ยังไม่เคยไป ก็พึงรักษาจิตของตนเนื่องๆ ฉะนั้น เมื่อภิกษุไป ดำเนินไป ก้าวไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป.

[๕๑๔] คำว่า **ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด** ความว่า ภิกษุพึงปราบปราม ครอบงำ กำจัด จับได้ ย่ำยีอันตรายเหล่าใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด.

[๕๑๕] คำว่า **ในที่นอนที่นั่งอันสงัด** ความว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัดเป็นที่สุด ส่วนสุด ส่วนสุดรอบ เป็นส่วนสุดแห่งภูเขาหิน เป็นส่วนสุดแห่งป่า เป็นส่วนสุดแห่งน้ำ หรือเป็นส่วนสุดแห่งแม่น้ำ เป็นสถานที่เขาไม่ไถ ไม่หว่าน ไม่เป็นอุปจารแห่งพวกมนุษย์ ล่วงเลยหมู่ชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัด เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

**เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปราม
อันตรายเหล่าใด ในที่นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้น
มีเท่าไรในโลก.**

[๕๑๖] **เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลงแห่งถ้อยคำ
อย่างไร พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนาใดอย่างไร พึงเป็น
ผู้มีศีลและวัตรอย่างไร.**

[๕๑๗] คำว่า **เธอพึงเป็นผู้มีคลงแห่งถ้อยคำอย่างไร** ความว่า

พระเถระ ย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งวาจาว่า ภิกษุนี้ ฟังเป็นผู้ประกอบด้วยคลองแห่งถ้อยคำเช่นไร คือด้วยคลองแห่งถ้อยคำที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจา

ความบริสุทธิ์แห่งวาจาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท คือพูดจริง ดำรงคำจริง มีถ้อยคำมั่นคง มีถ้อยคำเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก ละปิสฺสูณาวาจา เป็นผู้เว้นขาดจากปิสฺสูณาวาจา คือฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพติดเพตินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกันด้วยประการดังนี้ ละผรุสฺสวาจา เป็นผู้เว้นขาดจากผรุสฺสวาจา คือกล่าววาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่คนหมู่มากพอใจ ชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เป็นผู้เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ คือพูดโดยกาลควร พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐานมีที่อ้างอิง มีส่วนสุคประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสัจจิต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ งด เว้น เว้น ขาด ออก สลัด ฟ้นขาด ไม่ประกอบด้วยศิริจณานกคา ๓๒ ประการ เป็นผู้มิจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ ย่อมกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คืออัปปิจจกถา สันตญฺฐิกถา ปวิเวกกถา

อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธีกถา ปัญญาถา วิมุตติกถา
วิมุตติญาณทัตถสนกถา ย่อมกล่าวสติปัญญาถา สัมมัปปธานกถา
อิทธิบาทกถา อินทริยีกถา พลกถา โพชฌงกถา มรรคกถา ผลกถา
นิพพานกถา เป็นผู้ประกอบ ตำรวม ตำรวมเฉพาะ คຸ້ມครอง ปกครอง
รักษา ระวังด้วยวาจา นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งวาจา ภิกษุพึงเป็นผู้
ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจาเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึง
เป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร.

[๕๑๘] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีโจรในศาสนาอย่างไร ความว่า
พระเถระย่อมทูลถามถึงโจรว่า ภิกษุผู้นั้น พึงเป็นผู้ประกอบด้วยโจร
เช่นไร คือด้วยโจรที่ดำรงไว้ได้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบ
อย่างไร อโจรมีอยู่ โจรมีอยู่.

ว่าด้วยอโจร

อโจรถือเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิหึงแพศยา
เป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิหึงหม้ายเป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิสาวเทื่อเป็นโจร
บ้าง เป็นผู้มิบั้นเทาจะก็เป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิภิกษุณีเป็นโจรบ้าง เป็น
ผู้มีโรงสุราเป็นโจรบ้าง อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์
ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลี
กับคฤหัสถ์อันไม่สมควร.

อนึ่ง สกุลบางแห่งไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นคู่บอมน้ำ มัก
ด่า มักบริภาษ มุ่งความเลื่อม มุ่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความ
ไม่สบาย มุ่งความไม่ปลอดโปร่งจากโยคกิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี

พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุยอมช่งเสพ คบหา ติดต่อกับสกุล
เห็นปานนั้น นี้เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้
ไม่สำรวมเดินไป คือแลดูข้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดู
สตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุขเรือน
แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไป แม้เช่นนี้ก็
เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ
ยอมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุ
ให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่
รักษจักขุนทรีย์ ย่อมถึงความไม่สำรวมในจักขุนทรีย์ ฯลฯ รู้แจ้ง
ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อ
สำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอัน
ลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษามโนทรีย์ ย่อม
ถึงความไม่สำรวมในมโนทรีย์ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวกฉัน
โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล
เห็นปานนี้ คือการฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำ
เป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน
ไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ
ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ
การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ท่านสมณพราหมณ์

บางพวก ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ แม้เช่นนี้ ก็เรียกว่าโจร.

แมื่อกามคุณ ๕ ก็ชื่อว่า โจร สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่ง เป็นโจร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่ง เป็นโจร มารจักได้ช่องได้อารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แดนอื่น ซึ่ง เป็นโจรของภิกษุ คืออะไร. คือกามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน ? คือรูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้ง ด้วยกาย อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วย กาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า แดนอื่นเป็นโจรของภิกษุ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโจร.

โจรเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็น โจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโจร ไม่เป็นผู้มีสาวเพื่อเป็นโจร ไม่ เป็นผู้ที่มีบัณเฑาะก์เป็นโจร ไม่เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโจร ไม่เป็นผู้มีโรง สุราเป็นโจร ไม่อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์ของ พระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลีกับ คฤหัสถ์อันไม่สมควร.

อนึ่ง สกุลบางแห่งมีศรัทธาเลื่อมใส เป็นอุบถบ่อน้ำ รุ่งเรืองด้วย ฟ้ากาสาวพัสตร์ เป็นที่เดินสวนกันเข้าออกแห่งภิกษุผู้แสวงหา มุ่งความ เจริญ มุ่งประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความสบาย มุ่งความปลอดภัยจากโยค-

กิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุยอม
ช่องเสพ คบหา ติดต่อกันสกุลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ย่อมเป็น
ผู้สำรวจเดินไป คือไม่แลดูข้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูพลเดิน
เท้า ฯลฯ ไม่แลดูทศน้อยทศใหญ่ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุ-
พยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวมในมโนทริย แม้เช่นนี้ก็เรียกว่า
โคจร.

อีกอย่างหนึ่งว่า เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวก
ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ไม่ชวนชวายนดูการเล่นอันเป็นข้าศึก
แก่กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน การขับ การประโคม ฯลฯ กองทัพ
ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการชวนชวายนดูการเล่น อันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็น
ปานนี้ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร.

แม้สติปัญฐาน ๔ ก็ชื่อว่าโคจร สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในแดนเป็นของ
บิดาของตนซึ่งเป็นโคจร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไป
ในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจร มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้
อารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แดนเป็นของบิดาของคนซึ่งเป็นโคจรของ
ภิกษุคืออะไร คือสติปัญฐาน ๔ สติปัญฐาน ๔ เป็นไหน? ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต

เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจรของภิกษุ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยโคจรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร.

ว่าด้วยศีลและวัตร

[๕๑๕] คำว่า พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร ความว่า พระเถระย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรว่า ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอย่างไร คือด้วยศีลและวัตรที่ดำรงไว้ได้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเป็นไฉน ? บางแห่งเป็นศีลและเป็นวัตร บางแห่งเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล.

ศีลและวัตรเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล ดำรงด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาบททั้งหลายนั้น นี้เป็นศีล. ความสมาทาน ชื่อว่า เป็นวัตร เพราะอรรถว่า สำรวม จึงชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่า สมาทาน จึงชื่อว่า วัตร นี้เรียกว่าศีลและวัตร.

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน ? ชุดงค์ ๘ คืออรัญญิกังคชุดงค์ ๑ ปิณฑปาติกังคชุดงค์ ๑ ปิงสุกุลิกังคชุดงค์ ๑ เตจิวริกังคชุดงค์ ๑ สปปทาน-

จาริกังคธุดงค์ ๑ ขลุปีจนาภัตติกัถงคธุดงค์ ๑ เนสัชชิกังคธุดงค์ ๑
ยถาสันถติกัถงคธุดงค์ ๑ นี้เรียกว่าเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล.

แม้การสมาทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล กล่าว
คือ พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้งพระทัยว่า จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น
กระดุก ก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด ผลได้อัน
บุรุษพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียร
ของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้วหยุดความ
เพียรเสียจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่า
เป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า

เมื่อลูกศรคือตัณหาเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่

กิน จักไม่ดื่ม จักไม่ออกจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง

[ไม่นอน] ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล.
พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้งพระทัยว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้จนตลอด
เวลาที่จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล
ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ
ไม่ถือมั่นเพียงใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น จิตของเราจักยัง
ไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นเพียงใด เราจักไม่ลงจากที่
จงกรม จักไม่ออกจากวิหาร จักไม่ออกจากเรือนมีหลังคาแถบเดียว จัก
ไม่ออกจากปราสาท จักไม่ออกจากเรือนโล้น จักไม่ออกจากเพิง จัก
ไม่ออกจากถ้ำ จักไม่ออกจากกุฏิ จักไม่ออกจากเรือนยอด จักไม่ออก

จากป้อม จักไม่ออกจากโรงกลม จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกั้น จักไม่ออกจากศาลาที่บำรุง จักไม่ออกจากมณฑป จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิขุประสงค์ตั้งจิตว่า ในเวลาเช้านี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิขุประสงค์ตั้งจิตว่า ในเวลาเที่ยงนี้แหละ ในเวลาเย็นนี้แหละ ในกาลก่อนกัณฑ์แหละ ในกาลภายหลังกัณฑ์แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามกลางนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอนวัยกลางนี้แหละ ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตร ภิขุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเช่นนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร.

ว่าด้วยการอบรมตน

[๕๒๐] คำว่า อบรมตนอยู่ ในคำว่า เมื่อภิขุอบรมตนอยู่ ความว่า ปรารภความเพียร มีความเพียรแรงกล้า มีความบากบั่นมั่นคง มิได้ปลงฉันท์ะ มิได้ทอดธุระ ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล อีกอย่างหนึ่ง ผู้ส่งตนไป คือตนอันภิขุส่งไปในอรรถผลอันเป็นประโยชน์ของตน ใน

อริยมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะ และอฐานะ คือส่งตนไปว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ส่งตนไปว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ส่งตนไปว่า
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ส่งตนไปว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร
 ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ส่งตนไปว่า
เพราะอวิชาดับสังขารจึงดับ ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติดับชราและ
มรณะจึงดับ ส่งตนไปว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี้ปฏิบัติทาเครื่องให้ถึง
ความดับทุกข์ ส่งตนไปว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี้ปฏิบัติทา
เครื่องให้ถึงความดับอาสวะ ส่งตนไปว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ฯลฯ
ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ส่งตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ
และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาตนะ ๖ ส่งตนไปถึงความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕ แห่งมหา
ภูตรูป ๔ ส่งตนไปว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า เมื่อภิกษุ ความว่า เมื่อภิกษุ
ที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือเมื่อภิกษุที่เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำ
อย่างไร พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร พึงเป็นผู้มี
ศีลและวัตรอย่างไร.

[๕๒๑] ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิ เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาทน มีสติ พึงกำจัดมลทิน
ของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น.

ว่าด้วยสมาทานสิกขา ๓

[๕๒๒] คำว่า ภิกษุ^{นั้น}สมาทานสิกขาอะไร ความว่า ภิกษุ^{นั้น} ถือเอา สมาทาน ยึดถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งสิกขาอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ^{นั้น}สมาทานสิกขาอะไร. คำว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ ความว่า มีจิตมีอารมณ์เดียว มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่ถูกอารมณ์ร้าย กระทบ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น. คำว่า มีปัญญารักษาตน ความว่า มีปัญญารักษาตน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณา เห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ ภิกษุ^{นั้น} เรียกว่ามีสติ พระเถระย่อมทูลถามถึงอริศีลสิกขา ด้วยคำว่า ภิกษุ^{นั้น}สมาทานสิกขาอะไร ทูลถามถึงอริจิตสิกขาด้วยคำว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ทูลถามถึงอริปัญญาสิกขาด้วยคำว่า มีปัญญารักษาตน ทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งสติด้วยคำว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ^{นั้น}สมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ.

ว่าด้วยการกำจัดมลทิน

[๕๒๗] คำว่า ฟังกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทอง กำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น ความว่า คนทำทอง เรียกว่าช่างทอง ทองคำ เรียกว่าทอง ช่างทองย่อมเป่า ไล่ กำจัดมลทินอย่างหยาบแห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัดมลทินอย่างกลางแห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัดมลทินอย่างละเอียดแห่งทองบ้าง ฉนใด ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสอย่างหยาบของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างกลางของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างละเอียดของตนบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมลทินคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ของตน อันทำให้เป็นคนบอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา อันเป็นไปในฝ่ายแห่งทุกข์ ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งมิจฉาทิฏฐิ ด้วยสัมมาทิฏฐิ ซึ่งมิจฉาสังกัปปะ ด้วยสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมิจฉาวาจา ด้วยสัมมาวาจา ซึ่งมิจฉากัมมันตะ ด้วยสัมมากัมมันตะ ซึ่งมิจฉาอาชีวะ ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งมิจฉายามะ ด้วยสัมมาวายามะ ซึ่งมิจฉาสติ ด้วยสัมมาสติ ซึ่งมิจฉาสมาธิ ด้วยสัมมาสมาธิ ซึ่งมิจฉาญาณ ด้วยสัมมาญาณ ซึ่งมิจฉาวิมุตติ ด้วยสัมมาวิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

ภิกษุ นั้นสมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็น
ธรรมเอกผู้ขึ้น มีปัญญารักษาดน มีสติ พึงกำจัดมลทิน
ของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น.

[๕๒๔] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร)
เราจะกล่าวซึ่งความผาสุกและธรรมตามสมควรนั้น ของ
ภิกษุผู้เกลียด ผู้ช่องเสพ ที่นั่งและที่นอนอันสงัด ผู้
ปรารถนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

ว่าด้วยความผาสุก

[๕๒๕] คำว่า ผู้เกลียด ในคำว่า ความผาสุก...ของ ภิกษุ
ผู้เกลียด ความว่า ผู้เกลียด ผู้โอ้อวด ผู้เอื้อมระอา ด้วยชาติ ชรา พยาธิ
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯลฯ ทุกข์เพราะ
ความฉิบหายแห่งทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เกลียด. คำว่า ความผาสุก
ความว่า เราจักบอกความผาสุก คือความอยู่เป็นผาสุก ความอยู่เป็น
ผาสุกเป็นไฉน ? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่
เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวาร
ในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบ
เนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

นิพพานและปฏิบัติภาครื่องให้ถึงนิพพาน นี้ชื่อว่า ความอยู่เป็นผาสุก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความผาสุก... ของภิกษุผู้เกลียด.

อธิบายคำว่า ภควา

[๕๒๖] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า ดูก่อนสารี-
บุตร ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยชื่อ. คำว่า
ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ชื่อว่า ภควา
เพราะอรรถว่า ทรงทำลายราคะ ทรงทำลายโทสะ ทรงทำลายโมหะ
ทรงทำลายมานะ ทรงทำลายทิฏฐิ ทรงทำลายเลี่ยนหนาม ทรงทำลาย
กิเลส เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ
ซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า
มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญา
อันอบรมแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่า
ละเมาะและป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจาก
คนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจิรว บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลาณปัจจัยเกสัชบริหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่ง อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา
อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปมัชฌา ๔
อรุปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปปวิหารสมาบัติ ๕ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญญา ๔ สัมมุป-
ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตผลญาณ ๑๐ เวสสา-
รัชญาณ ๔ ปฏิสัมภทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ภควา พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี
พระภคินิ มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิม
ให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ชันทิกนาม (พระนามมีในอรหัตผลใน
ลำดับ แห่งอรหัตมรรค) เป็นสังคิกาบัญญัติ พร้อมด้วยอาการทรงบรรลु
พระสัมพัญญตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย
ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า
คูก่อนสารีบุตร.

[๕๒๗] คำว่า ผู้ชั่งเสพที่นึ่งและที่นอนอันสงัด ความว่า ที่ใด
เป็นที่นึ่ง ก็คือเตียง ตั้ง ฟูก เสื่อ ท่อนนึ่ง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่อง
ลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง เรียกว่าที่นึ่ง เสนาสนะ คือวิหาร
เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาทเรือนมีหลังคาโล้น ถ้ำ ที่นอนและที่นึ่ง

อันสังัด ว่าง เฌียบ สงัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย จากการได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ อันสังัด ว่าง เฌียบสงัด จากเบญจกามคุณ อันไม่เป็นที่สบาย ผู้ช่องเสพ อาศัยช่องเสพ ช่องเสพเสมอ ช่องเสพเฉพาะ ซึ่งที่นอนและที่นั่งอันสังัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ช่องเสพที่นั่งและที่นอนอันสังัด.

ว่าด้วยสัมโพธิและธรรมอันควรแก่สัมโพธิ

[๕๒๘] คำว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ... และซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า สัมโพธิ. ผู้ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตามตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้เฉพาะ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้พร้อม ปรารถนาเพื่อจะบรรลु ปรารถนาเพื่อจะถูกต้อง ปรารถนาเพื่อจะทำให้แจ้ง ซึ่งสัมโพธินั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ. คำว่า ซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิเป็นไฉน ? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติอันสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้อื่น สติสัมปชัญญะ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาในส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ... และซึ่งธรรมอันสมควร.

[๕๒๕] คำว่า **นั่น** ในคำว่า **เราจักกล่าว...นั่น** แก่ท่าน ตามที่รู้ ความว่า ธรรมอันสมควรแก่โพธิ. คำว่า **เราจักกล่าว** ความว่า จักบอกกล่าว ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่นประกาศ. คำว่า **ตามที่รู้** คือเรารู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอดอย่างไร จักกล่าวซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้อย่างมีใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มีใช่โดยอ้างตำรา มีใช่โดยนึกเอาเอง มีใช่โดยคาดคะเนเอาเอง มีใช่โดยตรึกตามอาการ มีใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เราจักกล่าว** ... **นั่น** แก่ท่าน ตามที่รู้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า **ดูก่อนสารีบุตร**)

เราจักกล่าวซึ่งความผาสุก และธรรมตามสมควรนั้น ของภิกษุผู้เกลียด ผู้ชองเสพที่นั่งและที่นอนอันสงัด ผู้ปรารถนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

[๕๓๐] **ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนนสุครอบ ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ คือตัวเหือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแต่มนุษย์ และภัยแต่สัตว์สี่เท้า.**

ว่าด้วยภิกษุเป็นธีรชน

[๕๓๑] คำว่า **ผู้เป็นธีรชน** ในคำว่า **ผู้เป็นธีรชน...ไม่พึงกลัว** ต่อภัย ๕ ประการ ความว่า **ผู้เป็นธีรชน** เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญา-

ตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ไม่พึงกลัว ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงถึงความสยดสยอง ต่อภัย ๕ ประการ คือเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนี เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นธีรชน...ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ.

[๕๓๒] คำว่า ภิภุ ในคำว่า ภิภุ...มีสติ ประพฤติธรรมเป็นส่วนสุตรอบ คือภิภุที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือภิภุที่เป็นพระเสขะ. คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือเมื่อเจริญสติปัฏฐาน คือพิจารณาเห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ. ภิภุนั้นท่านเรียกว่า เป็นผู้ที่มีสติ. ธรรมเป็นส่วนสุตรอบ ในคำว่า ประพฤติธรรมเป็นส่วนสุตรอบ มี ๔ ประการ คือธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคืออินทริยสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือโกชเนมัตตัญญูตา ๑ ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือชาคริยานุโยค ๑.

ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวรเป็นไฉน ? ภิภุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล ดำรงอยู่ในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย พิจารณาถึงความเสีย ฌ ภายใน ชื่อว่าประพฤตินิธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวร ฌ ภายใน มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวร.

ธรรมเห็นส่วนสุทธรอบคืออินทริยสังวรเป็นไฉน ? ภิภษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพพัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษาจักขุนทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทริย ฟังเสียงด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพพัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษามโนทริย ย่อมถึงความสำรวมในมโนทริย พิจารณาอาทิตตปริยาเยเทศนา ชื่อว่าประพฤตินิธรรมเป็นส่วนสุทธรอบ คืออินทริยสังวรในภายในมิได้ทำลายอินทริยสังวรอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคืออินทริยสังวร.

ธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคือโภชนมัตตัญญุตานเป็นไฉน ? ภิภษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว ฉันทอาหาร ไม่ฉันทเพื่อเล่น ไม่ฉันทเพื่อมัวเมา ไม่ฉันทเพื่อประดับ ไม่ฉันทเพื่อตกแต่ง ฉันทเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อจะให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมโนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ไห้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความดำเนินของเรา ความที่เราไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเราจักมี ดังนี้ อย่างเดียวเท่านั้น พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันสำหรับหยอดเพลลาเกวียน ผ้าสำหรับปิดแผลและเนื่อบุตร (ของคนที่เดินทางกันดาร) ชื่อว่า ประพฤตินิธรรมเป็นส่วนสุทธรอบ คือโภชนมัตตัญญุตาน ย่อมไม่ทำลายโภชนมัตตัญญุตานอันเป็น

เขตแดนในภายใน นี้ชื่อว่า **ธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคือโภชนมัตตัญญูตา.**

ธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคือชาคริยานุโยคเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลาย อันเป็นเครื่องกั้นทางด้วยการเดินการนั่งตลอดวัน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลาย อันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดินการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสีหไสยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญาในความลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดิน การนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี พิจารณาถึงความอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ ชื่อว่า **ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคือชาคริยานุโยค**ในภายใน ย่อมไม่ทำลายชาคริยานุโยคอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า **ธรรมเป็นส่วนสุทธรอบคือชาคริยานุโยค** เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า **ภิกษุ...มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุทธรอบ.**

ลักษณะตัวเหลืองเป็นต้น

[๕๓๓] แมลงมีตาเหลือง เรียกว่า **เหลือง** ในคำว่า **ตัวเหลือง** สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน แมลงวันแม่ทั้งปวง เรียกว่า **สัตว์ไต่ตอม** เหตุไรแมลงวันแม่ทั้งปวง จึงเรียกว่า **สัตว์ไต่ตอม** สัตว์เหล่านั้น ย่อมบินตอม กัดกิน เหตุนั้น จึงเรียกว่า **สัตว์ไต่ตอม** งูทั้งหลาย เรียกว่า **สัตว์เลื้อยคลาน** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ตัวเหลือง** **สัตว์ไต่ตอม** **สัตว์เลื้อยคลาน.**

[๕๑๔] คำว่า สัมผัสแต่มนุषย์ และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า พวกโจร คนที่ทำกรรมชั่ว หรือคนที่เตรียมทำกรรมชั่ว เรียกว่า สัมผัสแต่มนุषย์ มนุषย์เหล่านั้น พึงถามปัญหาบ้าง พึงยกวาทะกะภิกษุบ้าง พึงดำ ค่อนว่า แข่ง เสียดสี เบียดเบียน ย่ำยี กดจี ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า หรือทำความพยายามฆ่า ความกระทบกระทั่งแต่มนุषย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสัมผัสแต่มนุषย์. คำว่า ภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โคน กระบือ ช้าง สัตว์ ๔ เท้าเหล่านั้น พึงย่ำยี กัดกิน เบียดเบียน รังแก กดจี ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่าภิกษุ ความกระทบกระทั่งแต่สัตว์ ๔ เท้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัมผัสแต่มนุषย์และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วน
สุตรอบ ไม่พึงกลัวภัย ๕ ประการ คือตัวเหลือง สัตว์
ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแต่มนุषย์ และภัยแต่
สัตว์ ๔ เท้า.

[๕๑๕] ภิกษุไม่พึงหวาดเสียว แม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น
แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ใน
ธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้
แสวงหากุศล พึงยำยีอันตรายอื่น ๆ.

ว่าด้วยสหธรรมิก

[๕๓๖] คำว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น นั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว ความว่า เว้นสหธรรมิกชน ๘ จำพวก (คือภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา) คนเหล่าใด เหล่าหนึ่งผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ เรียกว่า คนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น คนพวกนั้นถามปัญหา บ้าง พึงยกวาทะกะภิกษุบ้าง พึงดำ ค่อนว่า แข่ง เสียดสี เบียดเบียน ย่ำยี กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่า ภิกษุเห็นหรือ ได้ยินอารมณ์อันให้เกิดความขลาดเป็นอันมากของคนเหล่านั้นแล้ว ไม่ พึงหวั่นไหวสะทกสะท้าน ไม่พึงสะดุ้งตื่นหวาดเสียว ครั่นคร้าม ไม่ พึงกลัว ไม่พึงถึงความสยดสยอง คือเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่ หวาดเสียว ไม่หนีไป เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียวแล้ว ปราศจาก ความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น เมื่อเห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว.

อันตราย ๒ อย่าง

[๕๓๗] คำว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยี อันตรายอื่น ความว่า อนึ่ง อันตรายแม่เหล่าอื่น อันภิกษุทั้งหลายผู้ตาม แสวงหากุศลพึงย่ำยี ครอบงำ ข่มขี่ กำจัด ขับไล่ มีอยู่ ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑ ฯลฯ

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ ชื่อว่า
อันตราย. คำว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล ความว่า อันตราย
ทั้งหลายอันผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติ
สมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ฯลฯ
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติภาเครื่องให้ถึงนิพพาน พึงยำย
ครอบงำ ช่มชี่ กำจัด ขับไล่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
ผู้แสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้
เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ใน
ธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตาม
แสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่น.

[๕๓๘] ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระหายแล้ว พึง
อดทนความหนาวและความร้อน ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านี้
นั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส
พึงทำความบากบั่น คือความเพียรให้มั่นไว้.

[๕๓๙] คำว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทำแล้ว
ความว่า ความกระทบคือโรค เรียกว่า ผัสสะคือโรค ภิกษุเป็นผู้อันผัสสะ
คือโรคกระทบ ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ คือ เป็นผู้อันโรคตา โรคหู
โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย ฯลฯ สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและ
สัตว์เลื้อยคลานกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว ความอยากกิน

เรียกว่าความหิว ภิกษุเป็นผู้อันความหิวกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว.

ความหนาวมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง

[๕๔๐] คำว่า ความหนาว ในคำว่า ฟังอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ความหนาวย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า ความร้อน ความว่า ความร้อนย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งเตโชธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า ฟังอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ภิกษุฟังเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ฟังเป็นผู้มีปกตอคกกลันต่อทางด้อยค่าที่เขากล่าวชั่ว มาร้าย และทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นในสรีระที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สบาย ไม่ชอบใจ สามารถนำชีวิตไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังอดทนความหนาวและความร้อน.

[๕๔๑] คำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ภิกษุนั้น เป็นผู้อันผัสสะคือโรค ความหิว ความหนาว และความร้อนกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้ว. คำว่า โดยอาการมากอย่าง

ความว่า กระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ โดยอาการมีชนิดเป็นอนเอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบเข้าแล้วโดยอาการมากอย่าง. คำว่า เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ย่อมไม่ทำโอกาส แก้วญาณอันสทรรคด้วยอภิสังขาร แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ ย่อมไม่ทำโอกาสแก่กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส.

ว่าด้วยการทำความบากบั่น

[๕๔๒] คำว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ ความว่า ความปรารถนาความเพียร ความก้าวหน้าไป ความบากบั่น ความดำเนินไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง ความออกแรง ความตั้งไว้ ความบากบั่นคือไม่ย่อหย่อน ความไม่ปลงฉันทะ ความไม่ทอดธุระ ความปกครองธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ที่เป็นไปทางจิต เรียกว่า ความบากบั่นคือความเพียร ภิกษุ พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ คือ พึงเป็นผู้สมาทานมัน มีสมาทานตั้งลงมัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว พึง
อดทนความหนาวและความร้อน ภิกษุ นั้น อันผัสสะ

เหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิด

โอกาส ฟังทำความเข้าใจกับความเพียรให้มันไว้.

[๕๔๓] ภิกษุไม่ฟังทำความเข้าใจขโมย ไม่ฟังพูดเท็จ ฟังแผ่
เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใด ภิกษุฟัง
รู้ความขุ่นใจ เมื่อนั้น ฟังบรรเทาเสียซึ่งความขุ่นใจด้วย
มณฑลการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๕๔๔] คำว่า ภิกษุไม่ฟังทำความเข้าใจขโมย ในคำว่า ภิกษุไม่
ฟังทำความเข้าใจขโมย ไม่ฟังพูดเท็จ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละ
อกุศลนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากอกุศลนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวัง
ได้แต่ของที่เขาให้ ฟังเป็นผู้มีจิตไม่เป็นขโมยเป็นจิตสะอาดอยู่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่ฟังทำความเข้าใจขโมย. คำว่า ไม่ฟังพูดเท็จ
ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท คือ
พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เกิดอนกาลาดแก่
โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่ฟังทำความเข้าใจขโมย ไม่ฟังพูด
เท็จ.

การแผ่เมตตา

[๕๔๕] ชื่อว่า เมตตา ในคำว่า ฟังแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่
สะดุ้งและผู้มั่นคง คือ ความไมตรี กิริยาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก
ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความแสวงหาประโยชน์
ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาม ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ

กุศลมูล สัตว์เหล่าใดยังละตัณหา อันทำให้สะดุ้งไม่ได้ และยังละความกลัว และความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้สะดุ้ง เพราะเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าสะดุ้ง สัตว์เหล่านั้นย่อมสะดุ้งหวาดเสียว ครั่นคร้าม กลัว ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้สะดุ้ง สัตว์เหล่าใดละตัณหาอันทำให้สะดุ้งได้แล้ว และละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้มั่นคง เพราะเหตุไร สัตว์เหล่านั้น จึงเรียกว่าผู้มั่นคง สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม ไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มั่นคง. คำว่า ฟังแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง ความว่า ฟังถูกต้อง ฟังแผ่เมตตา คือฟังเป็นผู้มีจิตสทรรคด้วยเมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่พยายาม แผ่ไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้มั่นคง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง.

คำว่าใจมีชื่อต่าง ๆ

[๕๔๖] คำว่า เมื่อใด ในคำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ ความว่า ในกาลใด. คำว่า ใจ คือ จิต ใจ มานัส หทัย บัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทริย์ วิญญูณ วิญญูณขันธ มโนวิญญูณธาตุอันสมกันกับ ผัสสะเป็นต้นนั้น จิตเป็นธรรมชาติขุ่นมัว เสร้าหมอง ยุ่ง วุ่น ห้วนไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความ

ถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง สุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง
อกุสลาภิสังขารทั้งปวง. คำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ ความว่า
ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้วิเศษ รู้วิเศษเฉพาะ แتงตลอดความที่จิตขุ่น เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ.

บรรเทาความขุ่นใจด้วยมนสิการ

[๕๔๗] ผู้ให้สัตว์ตาย ผู้มีกรรมดำ ผู้เป็นใหญ่ ผู้ให้สัตว์ถึงความ
ตาย ผู้ไม่ให้สัตว์พ้นไป ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งผู้ประมาท ชื่อว่า ผู้มีกรรม
ดำ ในคำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ้าย
แห่งมารผู้มีกรรมดำ. คำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่
เป็นฝักฝ้ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มีด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ้ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ้ายมาร
เป็นบ่วงมาร เป็นเบ็ดมาร เป็นเหยื่อมาร เป็นวิสัยมาร เป็นเครื่องให้
เดือดร้อนของมาร เป็นอาหารมาร เป็นเครื่องผูกของมาร แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็น
ฝักฝ้ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. อีกอย่างหนึ่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ้ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ้ายมาร
เป็นฝักฝ้ายอกุศล เป็นเครื่องให้เกิดทุกข์ เป็นสภาพมีวิบากเป็นทุกข์
เป็นเหตุให้เข้าไปในนรก เป็นเหตุให้เข้าไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นเหตุ
ให้เข้าไปในเปรตวิสัย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึง

บรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่
เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้
ความขุ่นใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่
เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๕๔๘] ภิกษุไม่พึงลู่อ่านาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น
พึงขุตรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง
ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้.

ความโกรธและความดูหมิ่น

[๕๔๙] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ภิกษุไม่พึงลู่อ่านาจ
ความโกรธและความดูหมิ่น คือ ความอาฆาต ความมุ่งร้าย ฯลฯ
ความเป็นผู้ดูร้าย ความเพราะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ชื่อว่า
ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น โดยชาติบ้าง
โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง. คำว่า ภิกษุไม่พึงลู่อ่านาจ
ความโกรธและความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึงลู่อ่านาจความโกรธและความ
ดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโกรธ
และความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงลู่อ่านาจความโกรธ
และความดูหมิ่น.

รากของความโกรธและความดูหมิ่น

[๕๕๐] รากแห่งความโกรธ ในคำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ เป็นไฉน อวิชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความโกรธ. รากแห่งความดูหมิ่นเป็นไฉน อวิชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความดูหมิ่น. คำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ ความว่า พึงขุด รื้อ ถอน นุค กระจาย ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโกรธและความดูหมิ่นเสียดังอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงขุด รากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่.

ว่าด้วยที่รัก ๒ อย่าง

[๕๕๑] บทว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุ เมื่อปราบก็พึงปราบที่รัก และที่เกลียดชังเสียโดยแท้ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปท- ปุระณะ ศัพท์ที่ประชุมอักษระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับ บท. ชื่อว่าเป็นที่รัก ได้แก่ที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ สัตว์เป็นที่รักเป็นไฉน สัตว์ในโลกนี้เป็นผู้ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาประโยชน์ เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความปลอดภัยไปร่งจากโยคกิเลส แก่บุคคลนั้น คือ เป็นมารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (ผู้สืบสาย) สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าเป็น ที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่รัก ชื่อว่าที่เกลียดชัง ได้แก่เป็น

ที่เกลียดชัง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ สัตว์เป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน สัตว์ในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่กุศล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่ปลอดภัยไปร่งจากโยคกิเลส ปรารถนาจะปลงเสียจากชีวิต แก่บุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่เกลียดชัง. สังขารเป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันไม่เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่เกลียดชัง. คำว่า โดยแท้ เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวมิได้รวมกัน เป็นคำกล่าวไม่ผิด. คำว่า โดยแท้ นี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน่. คำว่า อนึ่ง ภิกขุเมื่อปราบ ก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ ความว่า ภิกขุเมื่อปราบก็พึงปราบ เมื่ออย่ายียายซึ่งที่รักและที่เกลียดชัง ที่ยินดีและยินร้าย สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อธิฐารมณและอนิฐารมณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกขุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกขุไม่พึงดูอำนาจแห่งความโกรธ และความดูหมิ่น
พึงขุรธาความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง
ภิกขุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้.

[๕๕๒] ภิกขุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตราย
เหล่านั้น พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึง
ปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง.

ว่าด้วยการทำปัญญาไว้เบื้องหน้าและมีปีติงาม

[๕๕๑] ชื่อว่า ปัญญา ในคำว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม ได้แก่ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ฯลฯ อโมหะ ธรรมวิจยะ สัมมาทิฎฐิ. คำว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทำปัญญาไว้เบื้องหน้าประพตติ เป็นผู้ที่มีปัญญา เป็นธงชัย มีปัญญาเป็นธงยอด มีปัญญาเป็นใหญ่ มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก มีปัญญาเครื่องเห็นมาก มีความเสาะหามาก อยู่ด้วยความเป็นผู้ทำให้แจ่มแจ้ง ประพตติด้วยปัญญา มีปัญญามาก ตระหนกอยู่ด้วยปัญญา เอนไปในปัญญา โอนไปในปัญญา โนมไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญานั้นเป็นใหญ่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า.

อนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ว่า เดิน เมื่อยืนก็รู้ว่า ยืน เมื่อนั่งก็รู้ว่า นั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ว่า นอน หรือว่ากายของเธอตั้งอยู่อย่างใด ๆ ภิกษุนั้นก็รู้กายนั้นอย่างนั้น ๆ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า.

อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการแล ในการเหลียว ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง

การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า.

คำว่า มีปีติงาม ความว่า ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยความ
สามารถแห่งพุทธานุสสติ ชื่อว่า ปีติงาม ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วย
สามารถธรรมานุสสติ... สังฆานุสสติ... สีลานุสสติ... จาคานุสสติ...
เทวดานุสสติ...อานาปานสติ... มรณานุสสติ... กายคตาสติ... อุปสมมานุสสติ
ชื่อว่า ปีติงาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า
มีปีติงาม.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๕๕๔] ชื่อว่า อันตราย ในคำว่า ฟังข่มอันตรายเหล่านั้น
ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ อันตรายปกปิด ๑ ๗๗
อันตรายเหล่านี้ ชื่อว่าอันตรายปรากฏ ๗๗ อันตรายเหล่านี้ ชื่อว่าอันตราย
ที่ปกปิด ๗๗ เพราะอรรถว่า เป็นที่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย
เมื่ออย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย. คำว่า ฟังข่มอันตรายเหล่านั้น ความว่า
ฟังข่ม ปราบปราม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งอันตรายเหล่านั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังข่มอันตรายเหล่านั้นเสีย.

[๕๕๕] ชื่อว่า ความไม่ยินดี ในคำว่า ฟังปราบความไม่ยินดี
ในท่านอนอันสัจด์ คือ ความไม่ยินดี ความไม่ชอบใจ ความไม่ยินดียิ่ง
ความไม่ยินดีเฉพาะ ความเบื้อ ความระอา. คำว่า ในที่นอนอันสัจด์
ความว่า ฟังปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งความไม่ยินดีใน

เสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมทั้งหลายอันเป็นอริกุศลอื่น ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด.

[๕๕๖] คำว่า พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง ความว่า พึงปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตราย
เหล่านั้น พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึง
ปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง.

[๕๕๗] เราจักฉันอะไร เราจักฉันที่ไหน วันนี้เราอนล้าบาก
หนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน ภิกษุผู้เสาะ พึงบำบัด
เสียซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้
ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

ว่าด้วยความวิตกอันเป็นที่ตั้งความรำพัน

[๕๕๘] คำว่า เราจักฉันอะไร ในคำว่า เราจักฉันอะไร เราจัก
ฉันที่ไหน ความว่า เราจักฉันอะไร คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมห้าง
ปลา หรือเนื้อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักฉันอะไร. คำว่า เราจัก
ฉันที่ไหน ความว่า เราจักฉันที่ไหน คือ ในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์

สกุลแพศย์ หรือสกุลศูทร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักอันอะไร
เราจักอันที่ไหน.

[๕๕๕] คำว่า วันนี้เราอนล้าบากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน
ความว่า คึนนี้เราอนล้าบากบนแผ่นดินกระดาน บนเสื่อ บนท่อนหนัง
บนเครื่องลาดด้วยหญ้า บนเครื่องลาดด้วยใบไม้ หรือบนเครื่องลาดด้วยฟาง
คึนพรุ่งนี้เราจักนอนสบายที่ไหน คือที่เตียง ที่ตั้ง ที่ฟูก ที่หมอน ที่วิหาร
ที่เรือนมีหลังคาแถบเดียว ที่ปราสาท ที่เรือนมีหลังคาโค้ง หรือที่ถ้ำ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วันนี้เราอนล้าบากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอน
ที่ไหน.

[๕๖๐] คำว่า ซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ความ
ว่า ซึ่งวิตกอันปฏิสังขตด้วยบิณฑบาต ๒ อย่าง ซึ่งวิตกอันปฏิสังขตด้วย
เสนาสนะ ๒ อย่าง อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน คือ เป็นฐานแห่งความ
ปรึบทุกข์ เป็นมูลฐานแห่งความรำพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งวิตก
เหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน.

อธิบายคำว่าเสขะและคำว่าศึกษา

[๕๖๑] ชื่อว่า เสขะ ในคำว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสีย พึง
เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า เสขะ
เพราะศึกษาจึงชื่อว่า เสขะ ศึกษาอะไร ศึกษาอริสยบ้าง ศึกษา
อริจิตบ้าง ศึกษาอริปัญญาบ้าง อริสยศึกษาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่า
อริปัญญาศึกษา. ภิกษุค้ำนึ่งถึงศึกษาสมมตินี้ ก็ชื่อว่า ศึกษา รู้ก็ชื่อว่า
ศึกษา เห็นก็ชื่อว่า ศึกษา พิจารณา ก็ชื่อว่า ศึกษา ตั้งจิตก็ชื่อว่า ศึกษา

น้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ชื่อว่า ศึกษา ประคองความเพียรก็ชื่อว่า ศึกษา
เข้าไปตั้งสติก็ชื่อว่า ศึกษา ตั้งจิตไว้ก็ชื่อว่า ศึกษา รู้ชัดด้วยปัญญา ก็ชื่อว่า
ศึกษา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างก็ชื่อว่า ศึกษา กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้
ก็ชื่อว่า ศึกษา ละธรรมที่ควรละก็ชื่อว่า ศึกษา ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่
ควรทำให้แจ้งก็ชื่อว่า ศึกษา เจริญธรรมที่ควรเจริญก็ชื่อว่า ศึกษา คือ
ยอม ประพฤติเอื้อเพื่อ ย่อมประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี ย่อมสมทานศึกษา
เพราะเหตุ นั้น จึงเรียกว่า เสดชะ ภิกษุผู้เสดชะศึกษาเมื่อธศีล เมื่อธจิต
เมื่อธปัญญา เพื่อบำบัด กำจัด ละเว้น สงบ สละคืน ระวังเสีย
ภิกษุผู้เสดชะเมื่อนึกถึงศึกษา ๓ นี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อ
ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา คือพึงประพฤติเอื้อเพื่อ
ประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้
เสดชะพึงบำบัดเสีย.

ว่าด้วยการเที่ยวไปโดยไม่มีกังวล

[๕๖๒] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า ภิกษุ
เป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประ-
กอบด้วยความกังวลสกุล ด้วยความกังวลคณะ ด้วยความกังวลอาวาส
ด้วยความกังวลจีวร ด้วยความกังวลบิณฑบาต ด้วยความกังวลเสนาสนะ
ด้วยความกังวลคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไป
อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลสกุล ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวล

คณะ อาวาส จีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ภิกษุ
เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สมจริงดังภาษิตว่า

ภิกษุทั้งหลายไปมคธรัฐ ไปโกศลรัฐ มีอยู่ ภิกษุที่
ไปมคธรัฐบางพวก ท่องเที่ยวไปต่างหมู่ แต่วัชชีภูมि เป็นผู้
ไม่มีกังวลอยู่ ความท่องเที่ยวไปให้ประโยชน์สำเร็จ ความ
ท่องเที่ยวไปดีให้ประโยชน์สำเร็จ ความเป็นผู้ไม่กังวลอยู่ ให้
ประโยชน์สำเร็จทุกเมื่อ การถามถึงประโยชน์เป็นกรรม
ของผู้ขยัน นั่นเป็นความเสมอกันแห่งความไม่กังวล
ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสาะพึงบำบัตเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวล
ท่องเที่ยวไป เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักฉันอะไร เราจักฉันที่ไหน วันนี้เราอนธำบาก
หนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน ภิกษุผู้เสาะพึงบำบัตเสีย
ซึ่งวิตกเหล่านี้ อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้
ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

[๕๖๓] ภิกษุนั้นในธรรมวินัย ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มใน
กาล พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวจใน
ปัจฉัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจท่องเที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาด่า
ก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ.

ว่าด้วยไต่อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยธรรม

[๕๖๔] ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า ไต่อาหารและเครื่องนุ่งห่ม
ในกาล คือข้าวสุก ขนมสด ขนมห้าง ปลา เนื้อ. ชื่อว่า เครื่องนุ่งห่ม
ไต่แก่จิรว ๖ ชนิด คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน
ผ้าด้ายเจือไหม. คำว่า ไต่อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล ความว่า
ภิกษุผู้ได้จีวรและบิณฑบาต มิใช่ได้ด้วยการหลอกลวง มิใช่ได้ด้วยการ
พูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการบอกลบ มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา
มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาลาภด้วยลาภ มิใช่ได้ด้วยการให้พิน มิใช่ได้ด้วยการ
ให้ไม้ไผ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่
ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการ
ให้จूरณ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่
ได้ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก มิใช่ได้ด้วยการคำพูดมุ่งให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยการ
ถ้อยคำเหลวไหลดั่งแกงถั่ว มิใช่ได้ด้วยการิยาประจบเขา มิใช่ได้ด้วยความ
เป็นผู้นั่งบนตั่ง (ด้วยความตีสนิทเขา) มิใช่ได้ด้วยการวิชาคู่พื้นที่ มิใช่ได้ด้วยการ
ติรัจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยการอังกฤษ (รู้จักลักษณะดีร้ายของหญิงชาย) มิใช่
ได้ด้วยการนักขัตติวิชา (รู้จักฤกษ์ยาม) มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้
ด้วยความเป็นผู้รับใช้ มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินสาสน์ มิใช่ได้ด้วยการ
เวชกรรม มิใช่ได้ด้วยการนวรรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวและก้อนข้าว
ตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ ได้รับได้เฉพาะ โดยธรรม
สม่าเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไต่อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล.

ความรู้จักประมาณ ๒ อย่าง

[๕๖๕] คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ ในคำว่า ภิกษุนั้นใน
ธรรมวินัยนี้... พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ความว่า รู้จักประมาณ โดย
เหตุ ๒ อย่าง คือรู้จักประมาณโดยการรับ ๑ รู้จักประมาณโดยการ
บริโภค ๑.

ภิกษुरूจักประมาณโดยการรับอย่างไร เมื่อทายกถวายสิ่งของแม่
น้อย ภิกษุก็รับเพื่อความเอ็นดูแก่สกุล เพื่อการรักษาสกุล เพื่อ
อนุเคราะห์แก่สกุล เมื่อทายกถวายสิ่งของแม่มาก ภิกษุรับจิวรพอบริหาร
กาย รับประทานพอบริหารท้อง ภิกษुरूจักประมาณโดยการรับ
อย่างนี้.

ภิกษुरूจักประมาณโดยการบริโภคอย่างไร ภิกษุพิจารณาโดย
อุบายอันแยบคายแล้วจึงใช้จิวร เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความ
ร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน
เพื่อจะปกปิดอวัยวะที่ให้ความละเอียดกำเริบ เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุ
พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว จึงฉันภัณฑาต ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉัน
เพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อความดำรงกายนี้
เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่
พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนา
ใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปสะดวก ความไม่มีโทษ ความผาสุกจักมีแก่เรา
ดังนี้ เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย แล้วจึง
เสพเสนาสนะ เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัด
สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อความบรรเทา

อันตรรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในความหลีกเร้น เป็นกำหนด
เท่านั้น ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงใช้กาลานปัจฉัย เกสัช-
บริหาร เพื่อบำบัดทุกข์เวทนา อันเกิดเพราะธาตุกำเริบ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว
เพื่อความลำบากเป็นอย่างยิ่งเป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุรู้จักประมาณโดย
การบริโภคอย่างนี้.

คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ
แห่งตลอด ซึ่งประมาณ โดยเหตุ ๒ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ.

[๕๖๖] คำว่า ในธรรมวินัยนี้... เพื่อสันโดษ ความว่า ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจิวร และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วย
จิวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิออันไม่สมควรเพราะเหตุแห่ง
จิวร ไม่ได้จิวรก็ไม่สะดุ้ง และได้จิวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน
เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น
ด้วยความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่
เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในจิวรสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า
เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่
โบราณ.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และ
กล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความ
แสวงหาผิออันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่
สะดุ้ง และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ
มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความ

สันโดษด้วยวิณฑบาทตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในวิณฑบาทสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยเสนาสนะ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิออันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่สะอึก และได้เสนาสนะแล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษ ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในเสนาสนะสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิออันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริขารก็ไม่สะอึก ได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริขารแล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความสันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริขารตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในคิลานปัจฉัยเภสัชบริขารสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้...พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ.

ว่าด้วยการสำรวจ

[๕๖๗] คำว่า ภิกษุ^๑นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุ^๑นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในบ้าน ความว่า สำรวจ คຸ້ມครอง รักษา ระวัง ในจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาณปัจจัย เกสัชบริหารแม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ^๑นั้นสำรวจ คຸ້ມครอง รักษา ระวังในอายตนะทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น. คำว่า เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในบ้าน ความว่า เป็นผู้สำรวจ ระวัง ระวังเฉพาะ คຸ້ມครอง ครอบครอง รักษา สังวร เที่ยวไปในบ้าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในบ้าน.

ว่าด้วยการไม่ด่าตอบคนที่ด่า

[๕๖๘] คำว่า แม้อูถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ ความว่า ถูกเขาด่า แข่ง ดูหมิ่น เสียดสี ตีเตียน ก่อนว่าเข้าแล้ว ไม่เพียงกล่าวตอบผู้ที่กล่าว ไม่เพียงด่าตอบผู้ที่ด่า ไม่เพียงแข่งตอบผู้ที่แข่ง ไม่เพียงหมายมั่นตอบผู้ที่หมายมั่นด้วยถ้อยคำหยาบ กระด้าง ไม่ควรทำความทะเลาะ ไม่ควรทำความหมายมั่น ไม่ควรทำความแค้นแค้น ไม่ควรทำความวิวาท ไม่ควรทำความทู่เถียง ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้อภัยความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแค้นแค้น ความวิวาท ความทู่เถียง ฟังเป็นผู้งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก ปล่อยเสีย ไม่เกี่ยวข้องซึ่ง ความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแค้นแค้น ความวิวาทและความทู่เถียง

พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ถูกเขาค่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้^๑อาหารและเครื่องนุ่งห่ม
ในกาล พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นตำรวมใน
ปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้ตำรวมเที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาค่า
ก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ.

[๕๖๕] ภิกษุพึงเป็นผู้ตำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โเลเพราะทำ
พึงเป็นผู้ชวนขวยในฉาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็น
ผู้ปรารถนอบกขา^๒มีจิตตั้งมั่น และพึงเข้าไปตัดความตริก
ธรรมที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ.

ว่าด้วยการตำรวมจักขุ

[๕๖๑] พึงทราบอธิบาย ในคำว่า พึงเป็นผู้ตำรวมจักขุ ไม่พึง
เป็นผู้โเลเพราะทำ ดังต่อไปนี้.

ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้
โเลเพราะจักขุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โเลเพราะจักขุ คิดว่า เราพึง
เห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้เห็นแล้ว ดังนี้ จึงเป็นผู้ประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน เพื่อ
เห็นรูป จากอารามนี้ ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จาก
บ้านนี้ไปยังบ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนคร
โน้น จากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ภิกษุ
เป็นผู้ทอดจักขุไปแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิขุเข้าไปสู่สะพาน เดินไปตามถนน ไม่สำรวจ
เดินไป เดินแลดูกองพลช้าง แลดูกองพลม้า แลดูกองพลรถ แลดู
กองพลเดินเท้า แลดูพวกสตรี แลดูพวกบุรุษ แลดูพวกกุมาร แลดู
พวกกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง
แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ ภิขุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง
ภิขุเห็นรูปด้วยจักแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติ
เพื่อสำรวจจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรม
อันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์
ไม่ถึงความสำรวจในจักขุนทรีย์ ภิขุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้.

อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ลันโภชนะ
ที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็น
ปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคมมหรสพมีการรำเป็นต้น
การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน ใต้ราว
การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข็งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ
ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การบ การ
ตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ภิขุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้
อย่างนี้.

ภิขุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุอย่างไร ภิขุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้
โลเลเพราะจักขุ ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักขุ ไม่คิดว่า
เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้เห็นแล้วดังนี้ เป็นผู้ไม่
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน
เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ... จากชนบทนี้ไปยังชนบท

โน้น ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่
ละแวกบ้าน เดินไปตามทาง ย่อมสำรวจเดินไป ไม่เดินแลดูกอง
พลข้าง ฯลฯ ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุไปแม้
อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุ-
พยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวจในจักขุนทรีย์ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอด
จักษุไปแม้อย่างนี้.

อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ฉันทโกชนะ
ที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเว้นขาดจากดูการเล่นอัน
เป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวจจักษุ.

ว่าด้วยไม่โลเลเพราะเท่า

[๕๑๑] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า
ดังต่อไปนี้.

ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่าอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้โลเลเพราะเท่า ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท่า คือ เป็นผู้
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน จาก
อารามนี้ไปยังอารามโน้น ฯลฯ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่าแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่า ประกอบด้วยความเป็นผู้
โลเลเพราะเท่า ในภายในแห่งสังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่ง
ประโยชน์ ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการให้ทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิต

ไม่สงบ จากบริเวณนี้ไปยังบริเวณโน้น ๆ ๗๗๗ พุดเรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่านี้

คำว่า **ไม่เป็นผู้โลเลเพราะเท่า** ความว่า ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท่า คือ พึงเป็นผู้งดเว้น เว้น เว้นขาด ออก ใส พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท่า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงเป็นผู้ชอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ขวนขวายในความสงบจิต ฌ ภายในไม่เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวจจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า.

ว่าด้วยผู้ขวนขวายในฌาน

[๕๗๒] คำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน ในคำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเป็นผู้ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบโดยเอื้อเพื่อมาประกอบด้วยดี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งคตยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุช่องเสฟ เจริญ ทำให้มากซึ่งปฐมฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุตติฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฌานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฌานที่เกิดขึ้นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน.

คำว่า เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิต ให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสีหไสยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญา ในการลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก.

ว่าด้วยอุเบกขา

[๕๗๑] ความเพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉยยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตระงับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจตุตถฌาน. ชื่อว่า อุเบกขา ในคำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความหยุด ความนิ่ง ความแน่วแน่ ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความที่มีใจกวัดแกว่ง ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น. คำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความว่า ปรารภอุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้กวัดแกว่งได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้ปรารถนอบอกขามีจิตตั้งมั่น.

ว่าด้วยความตริก ๘ อย่าง

[๕๗๔] ชื่อว่า ความตริก ในคำว่า ฟังเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก ละความรำคาญ ได้แก่ความตริก ๘ อย่าง คือความตริกในกาม ความตริกในความพยายาม ความตริกในความเบียดเบียน ความตริกถึงญาติ ความตริกถึงชนบท ความตริกถึงเทพเจ้า ความตริกอันปฏิบัติสังยุตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความตริกอันปฏิบัติสังยุตด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ความตริกอันปฏิบัติสังยุตด้วยความไม่ถูกคหมัน เหล่านี้เรียกว่า ความตริก ๘ อย่าง. กามสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งกามวิตก พยายามสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพยายามวิตก วิหิงสาสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งวิหิงสาวิตก.

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อสมิมานะ อโนตตปปะอุทซัจจะ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก คือความดำริทั้งหลาย ชื่อว่า ความรำคาญ คือความรำคาญมือข้าง ความรำคาญเท้าข้าง ความรำคาญมือและเท้าข้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจเห็นปานนี้ เรียกว่า ความรำคาญ. อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือเพราะกระทำและไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเคียดรื้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
กระทำ และเพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเคียดรื้อนจิต
ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต
เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโน-
สุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต
เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เรา
ทำกามสุมิฉฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากกามสุมิฉฉาจาร
เราทำมูสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมูสาวาท เราทำปิสฺสูฉา-
วจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสฺสูฉาวจา เราทำพฺรฺสูฉา
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากพฺรฺสูฉา เราทำสํมฺปฺปลาปะ เราไม่
ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากสํมฺปฺปลาปะ เราทำอภิขมา เราไม่ได้ทำ
อนภิขมา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำมิฉฉาทิฏฐิ เรา
ไม่ได้ทำสํมาทิฏฐิ ความรำคาญ ความเคียดรื้อนจิต ความกลุ้มใจย่อม
เกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเคียดรื้อนจิต ความกลุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่
คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ
เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ เราเป็นผู้ไม่
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญ
สัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕
เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรค
มีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค

เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ. คำว่า พึงเข้ารูปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ ความว่า ภิกษุพึงเข้าไปตัดตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริกและความรำคาญ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะทำ พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขา มีจิตตั้งมั่น และพึงเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริกและความรำคาญ.

[๕๗๕] ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดเพื่อธรรม คือการว่ากล่าวซึ่งชน.

ว่าด้วยการยินดีในการตักเตือน

[๕๗๖] คำว่า ถูกตักเตือน ในคำว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระ ปุณอุปัชฌายะ พระเถระปุณอาจารย์ มิตรผู้เคยเห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยังไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่งดงามแก่ท่าน ภิกษุ

ผู้ถูกตักเตือนนั้น ฟังเข้าไปตั้งสติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา
อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ คิดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น
เหมือนสตรีหรือบุรุษที่เป็นสาวเป็นหนุ่ม กำลังเจริญ ชอบแต่งตัว อาน้ำ
ดำเกล้าแล้ว ได้พวงมาลัยดอกบัวก็ดี พวงมาลัยดอกมะลิก็ดี พวงมาลัย
ดอกลำดวนก็ดี รับด้วยมือทั้งสองแล้ว เออวางไว้บนศีรษะ ซึ่งเป็นอวัยวะ
สูงสุด ฟังยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์
ปรารถนา รักใคร่ คิดใจ ฉันทิใด ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น ฟังเข้าไปตั้ง
สติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา
รักใคร่ คิดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น ฉันทิใดเหมือนกัน.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลพึงเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวข่มขี้ มีปัญญา
ว่าเป็นเหมือนบุคคลผู้ชื่อบอกขุมทรัพย์ให้ ฟังคบหาบุคคล
เช่นนั้น ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณ
อันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย บุคคลพึงกล่าวสอน
พึงปราศสอน และพึงห้ามจากกรรมของอสังฆบุรุษ บุคคล
นั้นเป็นที่รักของพวกเขาสังฆบุรุษเท่านั้น เป็นที่ชังของพวกเขา
อสังฆบุรุษ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้ถูกตักเตือนด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติชอบใจ.

[๕๗๗] ชื่อว่า สพรหมจารี ในคำว่า ฟังทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือ บุคคลที่มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มี
อุเทศเป็นอันเดียวกัน มีสิกขาเสมอกัน. คำว่า ฟังทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ความว่า ฟังทำลายความเป็นผู้มีจิตอัน

ความโกรธกระทบเข้าแล้ว ความเป็นผู้มีจิตกระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือพึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๕ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิต ทั้ง ๓ พึงทูป ทำลาย กำจัด ซึ่งความกระด้างเพราะราคะ ความกระด้าง เพราะโทสะ ความกระด้างเพราะโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำลาย ความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย.

ว่าด้วยขอบเขตการเปล่งวาจา ๒ อย่าง

[๕๗๘] คำว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกิน ขอบเขต ความว่า พึงเปล่งวาจาอันเกิดขึ้นแต่ญาณ คือ พึงเปล่ง เปล่งออก เปล่งออกดี ซึ่งวาจาอันประกอบด้วยอรรถ อันประกอบด้วย ธรรม ซึ่งเป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ มีที่อ้างอิง มีที่สุด ตามกาล อันควร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาที่อันเป็นกุศล. ชื่อว่า **ขอบเขต** ในคำว่า **ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต** ได้แก่ ขอบเขต ๒ อย่าง คือขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑.

ขอบเขตกาลเป็นไฉน ภิกษุไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาล ไม่พึง กล่าววาล่วงเกินเวลา ไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาลและเวลา ไม่พึง กล่าววาทที่ยังไม่ถึงกาล ไม่พึงกล่าววาทที่ยังไม่ถึงเวลา ไม่พึงกล่าววาท ที่ยังไม่ถึงกาลและเวลา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ก็ผู้ใด เมื่อยังไม่ถึงกาลอันควร ย่อมกล่าววาทเกิน

เวลา ผู้นั้นย่อมถูกข่มนอนอยู่ เหมือนลูกของนางนก

ดูเหวที่นางกาเลียงไว้จะนั้น ดังนี้.

นี้ชื่อว่า ขอบเขตกาล.

ขอบเขตศีลเป็นไฉน บุคคลผู้กำหนดไม่ควรกล่าววาจา ผู้โกรธ
เคืองไม่ควรกล่าววาจา ผู้หลงไม่ควรกล่าววาจา แต่ไม่ควรกล่าว บอก
พูด แสดง แดง ซึ่งมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาทปะ
นี้ชื่อว่า **ขอบเขตศีล**. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่
ฟังเปล่งวาจาเกินขอบเขต.

ไม่ควรคิดที่จะว่าเขาด้วยศีลวิบัติ

[๕๗๕] ชื่อว่า **ชน** ในคำว่า **ไม่ฟังคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าว**
ซึ่งชน คือ บุคคลที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร
เป็นคฤหบดี เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ ภิกษุไม่ฟังคิด คือ
ไม่ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้น ไม่ฟังยังความดำริแห่งจิตให้เกิดขึ้น ไม่ฟัง
ยังมนสิการให้เกิดขึ้นเพื่อการกล่าว การก่อนว่า การนินทา การติเตียน
การไม่สรรเสริญ การไม่พรรณนาคุณแห่งชน ด้วยศีลวิบัติ ด้วยอาจารย์
วิบัติ ด้วยทิวฏฐิวิบัติ หรือด้วยอาชีวิวิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟัง
คิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติชอบใจ ฟัง
ทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ฟัง
เปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่ฟังเปล่งวาจาเกินขอบเขต ไม่
ฟังคิดเพื่อธรรม คือการกล่าวว้าซึ่งชน.

[๕๘๐] ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัด
ราคะเหล่าใด ราคะเหล่านั้น เป็นฐลี ๕ ประการในโลก
พึงปราบปราม ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และ
ผัสสะ.

ว่าด้วยฐลี ๕ ประการ

[๕๘๑] บทว่า อถ ในคำว่า ลำดับต่อไป...ราคะเหล่านั้น เป็น
ฐลี ๕ ประการในโลก เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปทปุรณะ
เป็นศัพท์ประชุมอักษรระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท.
คำว่า ฐลี ๕ ประการ คือราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น
ราคะในรส ราคะในโณภูฏัพพะ. อนึ่ง ได้แก่ราคะดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า

ราคะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของราคะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละฐลี
นี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี.

โทสะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของโทสะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละฐลี.
นี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี.

โมหะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของโมหะ. บัณฑิตทั้งหลายนั้น ละ
ฐลีนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจาก
ฐลี.

คำว่า **ในโลก** คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นชโลก
ธาตุโลก อายตนโลก เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ลำดับต่อไป... รากะ
เหล่านั้นเป็นฐิติ ๕ ประการในโลก.

[๕๘๒] คำว่า **รากะเหล่าใด** ในคำว่า **ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ**
ศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด ความว่า รากะในรูป รากะในเสียง
รากะในกลิ่น รากะในรส รากะในโณภูฏัพพะ. คำว่า **เป็นผู้มีสติ**
ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ สติความระลึก
ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สตินทริย์ สติพละ
สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้ถึง
เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ไปใกล้ ไปใกล้พร้อม ประกอบด้วยสตินี้
ภิกษุนั้นเรียกว่า มีสติ.

ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษา มี ๓ อย่าง คือ อธิศีลศึกษา อธิจิตต-
ศึกษา อธิปัญญาศึกษา อธิศีลศึกษาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่า อธิปัญญา
ศึกษา.

คำว่า **พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด** ความว่า บุคคล
ผู้มีสติ พึงศึกษาเมื่ออธิศีล ศึกษาเมื่ออธิจิต ศึกษาเมื่ออธิปัญญา เพื่
กำจัด เพื่อกำจัดเฉพาะ เพื่ละ เพื่สงบ เพื่สละคืน เพื่ระงับ ซึ่ง
รากะเหล่าใด คือ รากะในรูป รากะในเสียง รากะในกลิ่น รากะในรส
รากะในโณภูฏัพพะ นึกถึงอยู่ ชื่อว่า พึงศึกษาศึกษา ๓ นี้ รู้ก็ชื่อว่า พึง
ศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่า พึงศึกษา พึง
ประพฤติเอื้อเพื่อ พึงประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทาน ประพฤติไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด.

[๕๘๓] คำว่า ฟังปราบปรามระเคเหล่านั้น คือ ระเคในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ ความว่า ฟังปราบ ปราบปราม ครอบงำ ครอบงำเฉพาะ กำจัด ย่ำยี ซึ่งระเคในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังปราบปรามระเคเหล่านั้น คือ ระเคในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ลำดับต่อไป ภิกษุฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดระเคเหล่านี้ ระเคเหล่านั้นเป็นฐิติ ๕ ประการในโลก ภิกษุ ฟังปราบปรามระเคเหล่านั้น คือระเคในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ.

[๕๘๔] ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว ฟังกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรม โดยชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ฟังกำจัดความมืดเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้.

[๕๘๕] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า ฟังกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า ในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะ. ชื่อว่าฉันทะ คือความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความปรารถนาในกาม ความเส่นหาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม กามโอะมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรรณ์ในกามทั้งหลาย. คำว่า ฟังกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า ฟังกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึง

ความไม่มี ซึ่งฉันทะในธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัด
ฉันทะในธรรมเหล่านั้น.

[๕๘๖] ชื่อว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษ
ดีแล้ว คือภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษน หรือภิกษุผู้เสาะ. คำว่า มีสติ ความว่า
ความระลึก ความระลึกถึง ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค
นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง ฯลฯ ประกอบด้วยสตินี้ ภิกษุนั้น
เรียกว่ามีสติ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ. คำว่า เป็นผู้มิจิต
พ้นวิเศษดีแล้ว ความว่า จิตของภิกษุผู้เข้าปฐมฌาน พ้น พ้นวิเศษ
พ้นวิเศษดีแล้วจากนิวรรณ์ทั้งหลาย. จิตของภิกษุผู้เข้าทุติยฌาน พ้น พ้น-
วิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิตกและวิจารณ์. จิตของภิกษุผู้เข้าตติยฌาน พ้น
พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากปีติ. จิตของภิกษุผู้เข้าจตุตถฌาน พ้น พ้น-
วิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากสุขและทุกข์. จิตของภิกษุผู้เข้าอากาสนัญจาย-
ตณฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากรูปสังขยา ปฏิมสังขยา นานัตต-
สังขยา. จิตของภิกษุผู้เข้าวิญญานัญจายตณฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษ-
ดีแล้วจากอากาสนัญจายตณสังขยา. จิตของภิกษุผู้เข้าอากิญจัญญายตณฌาน
พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิญญาณัญจายตณสังขยา. จิตของภิกษุผู้
เข้าเนวสังขยานาสัญญายตณฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากอากิญ-
จัญญายตณสังขยา. จิตของพระโสดาบัน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้ว
จากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และ
จากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับวิจิกิจฉาเป็นต้นนั้น. จิตของพระ-
สกทาคามี พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากกามราคานุสัย ปฏิมานุสัย
อย่างหยาบ และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับกามราคานุสัย

เป็นต้นนั้น. จิตของพระอนาคามี พัน พันวิเศษ พันวิเศษดีแล้วจาก
กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ จากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วน
ละเอียด และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับกามราคสังโยชน์
เป็นต้นนั้น. จิตของพระอรหันต์ พัน พันวิเศษ พันวิเศษดีแล้วจาก
รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย
อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และ
จากสรรพนิमितภายนอก. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิต
พันวิเศษดีแล้ว.

ว่าด้วยจิตที่เป็นกาลของสมณะและวิปัสสนา

[๕๘๗] คำว่า ตามกาล ในคำว่า ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณา
ธรรมโดยชอบตามกาล ความว่า เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นกาลของสมณะ
เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นกาลของวิปัสสนา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

โยคีผู้ใด ย่อมประคองจิตในกาล ย่อมข่มจิตใน
กาลอื่น ย่อมให้จิตรื่นเริงโดยกาล ย่อมตั้งจิตไว้ในกาล
ย่อมวางเฉยตามกาล โยคีผู้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล
ความประคองจิตควรมีในกาลไหน ความข่มจิตควรมีใน
กาลไหน กาลเป็นที่ให้จิตรื่นเริงควรมีในกาลไหน และ
กาลของสมณะเป็นกาลเช่นไร บัณฑิตย่อมแสดงกาลเป็น
ที่วางเฉยแห่งจิตของโยคีบุคคลอย่างไร เมื่อจิตของโยคี
บุคคลย่อหย่อน เป็นกาลที่ควรประคองไว้ เมื่อจิตของ

โยคีบุคคลฟุ้งซ่านเป็นกาลที่ควรข่มไว้ โยคีบุคคลพึงยัง
จิตที่ถึงความเข้มข้นให้รื่นเรียงในกาลนั้น จิตเป็น
ธรรมชาติรื่นเรียงไม่ย่อหย่อน ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมมีในกาล
ใด กาลนั้นเป็นกาลของสมณะ ใจพึงยินดีในภายใน
อุบายนั้นนั่นแหละ จิตเป็นธรรมชาติตั้งมั่น ย่อมมีใน
กาลใด ในกาลนั้น โยคีบุคคลพึงวางเฉยไว้ซึ่งจิตที่ตั้งมั่น
แล้วด้วยปัญญา ธีรชนผู้รู้แจ้งกาล ทราบกาล ฉลาดใน
กาล พึงกำหนดอารมณ์อันเป็นนิมิตของจิต ตลอดกาล
ตามกาล อย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ... ตามกาล. คำว่า เมื่อกำหนดพิจารณา
ธรรมโดยชอบ ความว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็น
ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ.

[๕๘๘] คำว่า มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า เป็นผู้มึจิต
เป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดังนี้ ความว่า เป็นผู้มึจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่
กวัดแกว่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มึจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น. คำว่า
ภิกษุ... พึงกำจัดความมืด ความว่า พึงขจัด กำจัด ละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคือราคะ ความมืดคือโทสะ
ความมืดคือโมหะ ความมืดคือมานะ ความมืดคือทิฏฐิ ความมืดคือกิเลส

ความมืดคือทุจริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีฉาน ดับ
ปัญญา เป็นฝักฝายความลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน. คำว่า ภควา
เป็นคำเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะ-
อรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลาย
ทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรง
แจกแจง ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุด
แห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า มีพระกายอันทรงอบรมแล้ว มีศีลอัน
อบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ
และป่าทึบอันสงบ มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชน
ผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออก
เร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลาณปัจจัยเกศขบริหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอริศีล อริจิต อริปัญญา
อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔
อรุสสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘
อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสมาบัติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณ-
สมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญญา ๔ สัมมัป-
ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสา-
รัชญาณ ๔ ปฏิสัมภिता ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาคา
พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้
เลื่อมใสให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขันติกนาม (พระนามมีใน
อรรถผลในลำดับแห่งอรัทธมรรค) เป็นสังฆิกาบัญญัติ พร้อมด้วย
การทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกมุค
ขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นผู้มิจิต มิจิตพ้นวิเศษแล้ว พึงกำจัดนันทะใน
ธรรมเหล่านั้น ภิกษุนี้ เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดย
ชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกมุคขึ้น พึงกำจัด
ความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ ฉะนี้แล.

จบสาริปุตตสุตตนิทเทสที่ ๑๖

สุตตนิทเทส ๑๖ นิทเทสในอัฐกวรรคจบบริบูรณ์

อรรถกถาสาริปุตตสุตตนิทเทศที่ ๑๖

พึงทราบวินิจฉัยในสาริปุตตสุตตนิทเทศที่ ๑๖ มีคำเริ่มต้นว่า
น เม ทิฏฺฐโ จ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อิตฺโต ปุพฺพเพ ก่อนแต่นี้ คือ ก่อนแต่พระ-
ศาสดาเสด็จหยั่งลงที่สังกัสสนครนี้. บทว่า วคฺคฺควโ ท คือ มีกระแสเสียง
อันไพเราะ. บทว่า ตฺสฺสิตา คณฺนิมาคโ ท พระศาสดาเสด็จจากคฺสฺสิตมาสู่
ความเป็นคณาจารย์ คือเสด็จมาจากคฺสฺสิต เพราะเคลื่อนจากคฺสฺสิตมาสู่ครุภ
พระมารดา. ชื่อว่า คณฺนิ เพราะเป็นคณาจารย์ หรือว่าเสด็จมาจากเทวโลก
ชื่อว่า คฺสฺสิต. เพราะเป็นที่ยินดี แล้วมาเป็นคณาจารย์. หรือว่าเสด็จมาเป็น
คณาจารย์ของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ยินดีแล้ว.

บทว่า อิมินา จกฺขุณา ด้วยจักขุนี้ คือ ด้วยมังสจักขุตามปกติอัน
เนื่องอยู่ในอตฺถภาวนี. บทว่า อิมินา อตฺตภาเวณ คือ ด้วยอตฺถภาพครั้ง
สุดท้ายนี้. บทว่า ตาวตฺตีสภเวณ คือ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. บทว่า
ปาริจฺจุตฺตมฺมุเล ณ ควงไม้ปาริจฺจตฺตกะ คือภายใต้ไม้ทองกลาง. บทว่า
ปณฺฑกฺกมฺพลสฺสิตายํ ปิณฺฑกฺกมฺพลสฺสิตาอาสนํ คือหลังแผ่นหินเช่นกับผ้า
กัมพลสีแดง. บทว่า วสุตฺตํ วุฏฺฐโ จ คือ ประทับจำพรรษา. บทว่า
เทวคณฺปรีวฺโ ต อันทมฺภูเทวคาห้อมล้อมแล้ว. บทว่า โอตินฺนุโณ คือ
เสด็จลงแล้ว. บทว่า อิมํ ทสฺสณํ ปุพฺพเพ คือ เว้นการเห็นครั้งนี้ ไม่
เคยเห็นมาก่อนเลย. บทว่า น ทิฏฺฐโ จ คือ ไม่เคยเห็นในกาลอื่น. บทว่า
ขตฺตติยสฺส วา คือ ไม่เคยได้ยินต่อกษัตริย์ตรัสบอก. แม้ในพราหมณ์
เป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **มธรรวโท** มีพระกระแสนเสียงอันเสนาะดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า มีพระกระแสนเสียงอันเสนาะ เพราะพระศาสดาตรัสไพเราะ สมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ. ชื่อว่า มีกระแสนเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก เพราะพระองค์ตรัสชวนให้เกิดความรัก ควรแก่ความรัก. ชื่อว่า มีพระกระแสนเสียงดุคคิมหทัย เพราะพระองค์ตรัสดุคคิมหทัยซึ่งเข้าไปในดวงจิต ชื่อว่า มีพระกระแสนเสียงเพราะคุณนการเวก เพราะพระองค์มีพระกระแสนเสียงไพเราะคุณนการเวก. บทว่า **วิสุตฏฺโฐ จ** เป็นเสียงไม่ขัดข้อง คือ ไม่แหบเครือ ไม่ติดขัด. บทว่า **วิญญะโย จ** เป็นเสียงที่ผู้ฟังรู้ได้ง่าย คือชัดเจน. บทว่า **มณฺชฺช จ** เป็นเสียงไพเราะ คืออ่อนหวาน. บทว่า **สวานิโย จ** เป็นเสียงนำฟังคือเสนาะ. บทว่า **พินฺนุ จ** คือ เป็นเสียงกลมกล่อม. บทว่า **อวิสารี จ** เป็นเสียงไม่แปร่ง คือไม่พร่า. บทว่า **คมฺภีโร จ** เป็นเสียงลึก คือซึ้ง. บทว่า **นินฺนาทิ จ** เป็นเสียงก้อง คือมีกังวาน. บทว่า **อสุต** คือ ของพระศาสดาพระองค์นั้น. บทว่า **พหิทฺธา ปริสาย** คือ ภายนอกบริษัท. บทว่า **น นิจฺจเรติ** คือ ไม่ออกไป. เพราะอะไร. เพราะพระผู้มีพระสุรเสียงเสนาะเห็นปานนี้ จงอย่าหายไปโดยไม่มีเหตุผล. บทว่า **พฺรหฺมสตโร** มีพระสุรเสียงเหมือนพรหม คือชนเหล่าอื่นมีเสียงขาดไปบ้าง มีเสียงแตกไปบ้าง มีเสียงเหมือนกาบ้าง. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ มีพระสุรเสียงเช่นกับเสียงของมหาพรหม. เพราะเสียงของมหาพรหมแจ่มใส เพราะไม่แหบเครือด้วยดี และเสมหะ. แม้กรรมที่พระองค์ทรงกระทำไว้ ก็ทำให้ที่ตั้งของเสียงบริสุทธิ์. เสียงตั้งขึ้นตั้งแต่พระนาภี เพราะเป็นที่ตั้งบริสุทธิ์จึงแจ่มใส

ตั้งขึ้นประกอบด้วยองค์ ๘ ชื่อว่า มีพระกระแสเสียงดุจเสียงนกการเวก เพราะตรัสดุจเสียงนกการเวก. อธิบายว่า มีพระสุรเสียงไพเราะเหมือนเสียงร้องของนกการเวก.

บทว่า **ตารติ** ให้ข้าม คือให้พ้นที่อันไม่ปลอดภัย. บทว่า **อุตุตารติ** ข้ามขึ้น คือข้ามให้ถึงพื้นที่อันปลอดภัย. บทว่า **นิตุตารติ** ข้ามออก คือข้ามให้เลยที่อันไม่ปลอดภัย. บทว่า **ปตุตารติ** ข้ามพ้น คือกำหนดข้าม. อธิบายว่า ข้ามเหมือนเอามือจับ. การข้ามการข้ามขึ้น เป็นต้นทั้งหมดนี้ เป็นที่ตั้งในที่อันปลอดภัยนั่นเอง เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า ให้ถึงพื้นที่อันเป็นที่ปลอดภัย. บทว่า **สตุเต** ได้แก่ เวไนยสัตว์. ความกัณดารคือชาตินั้นแล ชื่อว่า ชาตีกัณดาร เพราะรักชู้มาก เพราะไม่มีประโยชน์มาก และเพราะข้ามไปได้ยาก. ซึ่งชาตีกัณดารนั้น. บทว่า **คณสุต** **สุตสุตติ** คือ คณะยอมตั้งใจฟังพระองค์. บทว่า **โสตุ** **โสตติ** เจียหูฟัง คือเจียหูประสงค์จะฟัง. บทว่า **อญญาจิตตุ** **อุปญฺญเปติ** คือ เข้าไปตั้งใจเพื่อประสงค์จะรู้.

บทว่า **คณ อกุสลา** **วฺฏฺฐาเปตฺวา** พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศล คือยังหมู่ชนให้ออกจากอกุศล คือความไม่ฉลาด. บทว่า **กุสเล** **ปติญฺฐาเปติ** คือ ให้ตั้งอยู่ในกุศลอันเป็นความฉลาด. บทว่า **สงฺฆิ** ชื่อว่า **สังฆิ** เพราะมีหมู่โดยเป็นขุมนุมใหญ่. ชื่อว่า **คณิ** เพราะมีคณะโดยมีบริษัท. ชื่อว่า **คณาจริโย** เพราะเป็นอาจารย์ของคณะ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สอง ต่อไป.

บทว่า **สเทวกสุต** **โลกสุต** **ยถา ทิสฺสุติ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมปรากฏแม้แก่มนุษย์ทั้งหลาย จุปรากฎแก่โลกพร้อมทั้ง

เทวโลก. หรือปรากฏโดยแท้จริง โดยไม่วิปริต ครอบจักรวาลพร้อมด้วยเทวโลก. บทว่า **จกขุมา** ผู้มีพระจักขุอุดม. บทว่า **เอโก** คือ เป็นบุคคลเอกด้วยคุณธรรมอันได้แก่บรรพชาเป็นต้น. บทว่า **รติ** คือ มีความยินดีต่อเนกขัมมะเป็นต้น.

บทว่า **ปฏฐุปโก** คือ กุณฑลที่ทำด้วยทองคำ. บทว่า **มตติกา-
กุณฑล** คือ ครอบกุณฑลที่ทำด้วยดิน. บทว่า **โลหมาสว** สุวณฺณจฺจนฺโน คือ เหมือนเหรียญมาสกลโลหะหุ้มด้วยทองคำ. บทว่า **ปริวารจฺจนฺนา** คือ อันบริวารห้อมล้อม. บทว่า **อนุโต อสุทฺธา** คือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธี ฌ ภายใน ด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทว่า **พหิ โสภมานา** คือ งามแต่ภายนอกด้วยจิวรเป็นต้น. บทว่า **อกปฺปิโตริยาปถา จ** มีพระอิริยาบถมิได้กำเร็บ คือมีพระอิริยาบถมิได้สละออกไปแล้ว. บทว่า **ปณฺธิสฺมิปฺนฺนา** ความว่า มีความปรารถนาบริบูรณ์. บทว่า **วิสุทฺธสทฺโท** ความว่า มีพระกิตติศัพท์บริสุทธี. อธิบายว่า มีชื่อเสียงยกย่องตามความเป็นจริง. บทว่า **ภฺภูกิตฺติสทฺทลิลอก** ทรงเพียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและชื่อเสียง คือทรงได้รับพระเกียรติยศและความสรรเสริญเป็นปกติ. หากถามว่า มีพระกิตติศัพท์ในที่ไหน. ตอบว่า ในที่ที่กล่าวไว้พิสดารแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ในนาคพิภพ และสุบรรณพิภพ. บทว่า **ตโต จ ภฺยโย** และยิ่งกว่านั้น คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรากฏยิ่งกว่านั้น คือยิ่งกว่าที่กล่าวแล้ว ด้วยอำนาจของเวไนยสัตว์.

บทว่า **สพฺพ ราคตมฺ** คือ ความมืด เพราะรากะทั้งสิ้น. แม้ในความมืด เพราะโทษะก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนุชฺกรณฺ** อันทำให้คนบอด คือทำการปิดกั้นโลกด้วยปัญญา. บทว่า **อจฺจขุกรณฺ** ทำให้ไม่มี

จักขุ คือทำให้ไม่มีปัญญาจักขุ. บทว่า **อญาณกรณ** คือ ทำให้ไม่รู้ด้วย
ญาณ. บทว่า **ปลยุทานิโรธิก** คือ ทำให้ดวงตา คือปัญญาเสียไป.
บทว่า **วิฆาตปุกุจิก** อันเป็นไปในฝ่ายแห่งความลำบาก คือความเบียด-
เบียน. บทว่า **อนิพพานัตตุนิก** ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน คือไม่ให้
เป็นไปเพื่อนิพพานอันเป็นอมตะไม่มีปัจจัย.

บทว่า **สพฺพพุดฺ** **เตน โปธิญาณน พุชฺฌิ** พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสรู้ธรรมที่ควรตรัสรู้ทั้งปวงด้วยพระโพธิญาณ คือตรัสรู้ธรรมทั้งสิ้น
นั้นด้วยอำนาจแห่งมรรคญาณ ๔. ทรงรู้ ตรัสรู้ตามด้วยอำนาจแห่งปฐม-
มรรค ได้ทรงรู้ทั่ว ทรงแทงตลอดด้วยทุกขมรรค ทรงบรรลุ ตรัสรู้
พร้อมซึ่งปฏิเวธ ด้วยอำนาจแห่งตติยมรรค ตรัสรู้โดยชอบด้วยแทงตลอด
ไม่มีส่วนเหลือ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถมรรค. ควรประกอบ ๓ บทนี้ คือ
อธิคจฺฉิ ทรงบรรลุเฉพาะ ๑ **มุเสถิ** ทรงถูกต้อง ๑ **สจฺฉนิกาทิ** ทรง
ทำให้แจ้ง ๑ ด้วยอำนาจแห่งผล. ทรงได้เฉพาะ ด้วยอำนาจแห่งปฐม-
มรรคและทุกขมรรค ทรงถูกต้องแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตติยมรรค ทรงได้
กระทำให้ประจักษ์ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถมรรค. อีกอย่างหนึ่ง แม้ทั้ง
๓ บทนั้น ย่อมได้ผลอย่างหนึ่ง ๆ นั้นเอง.

บทว่า **เนกขมฺมมรฺตี** ความยินดีในเนกขัมมะ คือความยินดีเกิดขึ้น
เพราะอาศัยบรรพชาเป็นต้น. บทว่า **ปวิเวกรฺตี** ความยินดีในความสงบ
คือความยินดีเกิดขึ้นในความสงบกายเป็นต้น. บทว่า **อุปสมรฺตี** ความ
ยินดีในความสงบ คือความยินดีในความสงบกิเลส. บทว่า **สมฺโพธิรฺตี**
ความยินดีในสัมโพธิญาณ คือความยินดีเกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณามรรค.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **พหุนมิช ปฏฺฐานํ** ของคนหมู่มากอันเนื่องในศาสนานี้ คือของคนหมู่มากมีกษัตริย์เป็นต้น ผู้เที่ยวปรารธนาอยู่ในโลกนี้. เพราะวาศิษย์ทั้งหลายท่านเรียกว่า **พทุช** ผู้เนื่อง เพราะมีความประพฤตินื่องด้วยอาจารย์. บทว่า **อตฺถิ ปญฺเหน อากมฺ** คือ เรามีความต้องการปัญหาจึงมา. หรือมาด้วยปัญหาของผู้มีความต้องการ หรือมีปัญหาจึงมา.

ท่านกล่าวว่า **พทุช** ด้วยประสงค์จะแสดงถึงพระพุทฺธเจ้าพระองค์นั้น ในบทว่า **ตํ พทุช** แม้ไม่มีบทว่า **พทุช**.

บทว่า **สยฺมญฺ** ผู้เป็นพระสยัมม คือเป็นเองไม่มีผู้แนะนำสั่งสอน. บทว่า **อนาจริโย** ไม่มีใครเป็นอาจารย์ เป็นคำขยายความของบทว่า **สยฺมญฺ**. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่มีอาจารย์ ทรงรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจด้วยพระองค์เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงชื่อว่า **สยฺมญฺ** พระผู้เป็นเอง. บทว่า **ปฺพเพ อนนุสฺสุเตสุ** ในธรรมทั้งหลายอันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อนเป็นต้น เป็นบทประกาศความของความจริงที่พระองค์เป็นผู้ไม่เคยมีอาจารย์. บทว่า **อนนุสฺสุเตสุ** คือ ไม่เคยสดับมาแต่อาจารย์. บทว่า **สามิ** คือ พระองค์เอง. บทว่า **อภิสมฺพฺพชฺฉมิ** ตรัสรู้ยิ่ง คือตรัสรู้ธรรมอันยิ่งด้วยพระองค์เอง. บทว่า **ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปาปฺปฺนิ** คือ ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในอริยสัจนั้น. ท่านกล่าวอย่างนั้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้อริยสัจ เหมือนพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้อริยสัจ ทรงเป็นพระสัพพัญญู ปาฐะว่า **สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต** บ้าง.

บทว่า **พลฺลสุ จ วสฺสีภาวํ** ทรงถึงความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรม

๑. บาลีเป็น พุทฺธานํ.

ทั้งหลาย คือทรงถึงความใหญ่ในพลญาณของพระตถาคต ๑๐ ประการ. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เป็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า พุทฺโธ. พระพุทธเจ้าเป็นสัตว์วิเศษ เป็นการบัญญัติขึ้นเพราะอาศัยพระญาณอัน อะไร ๆ กำจัดไม่ได้ พระนิมิตอันยอดเยี่ยม การบรรลุพระนิพพาน และพระขันธสันดานอบรมมาแล้วในธรรมทั้งปวง หรือเป็นบัญญัติขึ้น เพราะอาศัยการตรัสรู้หรือริยสัจ อันเป็นปทัฏฐานแห่งพระสัมพันธัญญุตญาณ. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันประกาศความเป็นพุทธะแจ่มแจ้งแล้วโดยอรรถ.

บัดนี้ พระสารีบุตร เมื่อจะให้แจ่มแจ้งโดยพยัญชนะ จึงกล่าวคำมโหทธิว่า พุทฺโธติ เกณฑเถน พุทฺโธ. บทว่า พุทฺโธ ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะอรรถว่าอะไร. ชื่อว่า เป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะตรัสรู้หรือริยสัจ เหมือนอย่างพระผู้ตรัสรู้ ตรัสรู้แล้วในโลก. ชื่อว่า พระพุทฺธเจ้า เพราะยังหม่อมสัตว์ให้ตรัสรู้ เหมือนพวกคณว่า ไบไม้แห้ง เพราะลมพัดให้ไบไม้แห้ง. สองบทว่า สพฺพญฺญตฺยา พุทฺโธ อธิบายว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทฺธเจ้าด้วยปัญญาสามารถรับรู้ธรรมทั้งปวง. ชื่อว่า พุทฺโธ เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวง อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวงด้วยญาณจักษุ. ชื่อว่า พุทฺโธ เพราะไม่มีผู้อื่นแนะนำ อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง มิใช่ผู้อื่นทำให้ตรัสรู้. ชื่อว่า พุทฺโธ เพราะเป็นผู้เบิกบาน อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะเป็นผู้เบิกบานจวบจุมจากสวณชนิดที่มีคุณต่าง ๆ. ชื่อว่า พุทฺโธ เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะเป็นผู้สิ้นจากหลับคือกิเลสทุกชนิด ด้วยละธรรมอันนำไปให้จิตกำเริบ

โดยปริยาย ๖ เป็นอาทิ เหมือนบุรุษตื่นจากสิ้นสุดการนอนหลับ. บทว่า **สงฺขา สงฺขาคํ** โดยอรรถมีความอย่างเดียวกัน. บทว่า **สงฺขาเตน** ความว่า โดยส่วนของคำพูด. ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว ทำให้วิเศษด้วยคำว่าโดยส่วนเดียว เพราะละกิเลสทั้งปวงพร้อมด้วยวาสนา กล่าวคือไม่มีกิเลสเข้าไปฉาบทา เพราะไม่มีเครื่องฉาบทา คือตัณหาและทิฏฐิ. เป็นผู้ไม่มีกิเลสด้วยกิเลสทั้งปวงอันเหลือ คือราคะ โทสะ และโมหะ. เพราะเป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค (ทางทางเดียว) คือธาตุทั้งหลายเป็นประโยชน์ในการไป แม้เพราะตรัสรู้ เพราะรู้ธาตุอันเป็นประโยชน์ในการไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะเสด็จไปสู่เอกายนมรรค. อนึ่ง ในบทนี้ท่านกล่าวเอกายนมรรคโดยชื่อว่า **มคฺค** ที่กล่าวโดยชื่อว่า **อยน** ในหลายชื่อของ ทาง คือ

มคฺโค ปนฺโถ ปโต ปชฺโช อญฺชํ ฏฺฐมายนํ

นानา อุตฺตรเสตุ จ กุลฺโล จ ภิสฺส สงฺกโม.

คำทั้งหมดนี้เป็นชื่อของทาง.

เพราะฉะนั้น ทางจึงเป็นทางเดียว. อธิบายว่า ไม่ใช่สองทาง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **เอกายนมรรค** เพราะเป็นทางอันบุคคลเดียวพึงดำเนินไป. บทว่า **เอเคน** คือสังัดเพราะละการคลุกคลีด้วยหมู่. บทว่า **อยิตฺพุโป** คือ พึงดำเนินไป อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อยโน** เพราะเป็นเหตุไป. อธิบายว่า ไปสู่นิพพานจากสังสารวัฏ. ชื่อว่า **เอกายโน** เพราะเป็นทางไปของคนประเสริฐ. บทว่า **เอเกถํ** คือ คนประเสริฐ. ด้วยว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ประเสริฐที่สุดกว่าสัตว์ทั้งปวง. เพราะฉะนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า มรรคเป็นทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น

เป็นทางไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อโยโน** เพราะไปถึง. อธิบายว่า **ไป** คือ เป็นไป. ชื่อว่า **เอกายนมกุโ** เพราะเป็นทางไปในที่เดียว. ท่าน อธิบายว่า มรรคเป็นไปในพระพุทธศาสนาแห่งเดียวเท่านั้น ไม่เป็นไปในที่อื่น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **เอกายโน** เพราะไปทางเดียว. ท่าน อธิบายว่า ในเบื้องต้นแม้เป็นไปโดยมุขภาวหาและนัยต่าง ๆ ในเบื้องปลายก็ไปนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เอกายน-มรรค** อธิบายว่า เป็นทางไปสู่นิพพานอย่างเดียว. ชื่อว่า เป็นพระพุทธร-เจ้า เพราะเป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม มิใช่ ชื่อว่า เป็นพระพุทธรเจ้าเพราะตรัสรู้ด้วยผู้อื่น. ท่านอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายไว้ว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทธรเจ้า เพราะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิ-ญาณอันยอดเยี่ยมด้วยพระองค์เองเท่านั้น. คำว่าชื่อว่า เป็นพระพุทธรเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ นี้เป็นปริยายของบทว่า **พุทฺธิ พุทฺธํ โปโธ**. ท่านอธิบายเพื่อให้รู้ว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทธรเจ้า เพราะทรงประกอบด้วยคุณของพระพุทธรเจ้า เหมือนอย่างพุดว่า ฝ้ายเขียว ฝ้ายแดง เพราะประกอบด้วยมีสีเขียวสีแดง.

นอกจากนั้น ศัพท์ว่า **พุทฺโธ** ในบทมีอาทิว่า **พุทฺโธติ เนตํ นามํ** พระมารดาเป็นต้นมิได้เฉลิมให้ นี้ท่านกล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่านี้เป็นบัญญัติ ตามอรรถ. ในบทว่า **พุทฺโธ** พระมารดาเป็นต้นมิได้เฉลิมให้ นั้น คือ มิตร สหาย อำมาตย์ คนเลี้ยงดู ญาติฝ่ายบิดา สาโลहितฝ่ายมารดา สมณะ ผู้เข้าถึงบรรพชา โภวาสีพรหมณ์ ผู้สงบบาป ผู้ลอยบาป หรือ เทวดามีท้าวสักกะเป็นต้นและพรหม ก็มีได้เฉลิมให้. บทว่า **วิโมกฺขนฺตุกั**

เป็นวิโมกข์นตีกนาม (พระนามมีในอรหัตผลและในลำดับแห่งอรหัตมรรค) คืออรหัตมรรคอันเป็นวิโมกข์. ที่สุดแห่งวิโมกข์ คืออรหัตผล ความมีในที่สุดแห่งวิโมกข์นั้น ชื่อว่า วิโมกข์ตติกะ. เพราะว่าความเป็นพระสัพพัญญูย่อมสำเร็จด้วยอรหัตมรรค. ความสำเร็จย่อมมีได้ในความเกิดขึ้นของพระอรหัตผล. เพราะฉะนั้น ความเป็นพระสัพพัญญู จึงมีในที่สุดแห่งวิโมกข์. แม้เนमितตกนามนั้น ก็เป็นชื่อมีในที่สุดแห่งวิโมกข์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า วิโมกข์นตีกเมตฺ พุทฺธานํ ภควนฺตนาณํ. บทว่า พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกข์นตีกนามของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว

บทว่า โพธิยา มฺเฏ สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏฺฐิตาภา ความว่า พร้อมกับได้พระสัพพัญญุตญาณ ในขณะที่ตามทีกล่าวแล้ว ณ ควงไม้มหาโพธิ. บทว่า สจฺฉนิกา ปญฺญตฺติ คือ บัญญัติเกิดขึ้นด้วยการทำให้แจ้งพระอรหัตผล หรือด้วยการทำให้แจ้งธรรมทั้งปวง คือบัญญัติว่า พุทฺโธ. บทว่า พุทฺโธ นี้ โดยพยัญชนะ ได้แก่ การประกาศความเป็นพระพุทฺธเจ้า. ต่อจากนี้ บทสฺสทฺถายวํ วหฺสฺเสตฺถํ ภาริ ข้อนีจึงเป็นภาระของพระองค์ ย่อมดำเนินไปตามบาลี เพราะมีนัยดังได้กล่าวแล้วในที่นั้น ๆ.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า วิชฺชจฺจนฺโต เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ คืออึดอัดด้วยชาติเป็นต้น. บทว่า วิตฺตมาสนํ ที่นั่งอันว่างเปล่า คือเตียงและตั้งอันสงัด. บทว่า ปพฺพตนาณํ กุหาสุ วา คือ ในถ้ำแห่งภูเขาทั้งหลาย. ควรเชื่อมบทว่า วิตฺตมาสนํ ภชโค เสพที่นั่งอันว่างเปล่า. บทว่า ชาตียา วิชฺชจฺจนฺโต คือเกลียดชาติ. แม้ในบทว่า ชราย พฺยาธินา เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

ฟังทราบวินิจฉัย ในบทว่า เสวโต เป็นต้นต่อไป.

บทว่า เสวโต คือ เสพ. บทว่า นิเสวโต คือ เสพเสมอ.

บทว่า สัมเสวโต คือ เสพบ่อย ๆ. บทว่า ปฏิเสวโต คือ เข้าไปเสพ.

บทว่า ฆาโต คือ เสพที่นั่งอันว่างเปล่า. บทว่า ปพฺพตฺตปฺพฺภรา คือ ท้องภูเขา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อัจฺฉาเวสุ ในที่นอนสูงและต่ำ คือ เถวและประณีต.

บทว่า อาสเนสุ คือ เสนาสนะมีวิหารเป็นต้น. บทว่า คีวนฺโต คือ ร้องอยู่. ปาฐะว่า คีวนฺโต บ้าง. อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งความกลัว ในที่นั้นมีประมาณเท่าไร. บทว่า คุริวนฺโต คือ ส่งเสียงอยู่. บทว่า

กฺขณฺโต คือ เรียกอยู่ ได้แก่ ทำเสียงเบา ๆ. บทว่า นทฺนฺโต บั่นลืออยู่ คือ ทำเสียงดัง. บทว่า สทฺทํ โกรนฺโต คือ ออกเสียง. บทว่า กติ

มีเท่าไร เป็นคำถาม. บทว่า กิตฺตกา มีประมาณเท่าไร เป็นคำถาม

โดยประมาณ. บทว่า กิวตฺตา มีกำหนดเท่าไร เป็นคำถามกำหนด.

บทว่า กิวพฺหฺกา มีประมาณเพียงไร เป็นคำถามกำหนดประมาณ. บทว่า

เต เภรวา อารมณฺ์นํากลฺวฺเหลํนํ คือ อันตรายเกิดแต่ความน่ากลัว

เหล่านั้น คือ อารมณฺ์นํากลฺวฺ. บทว่า กิวพฺหฺกา มีมากเท่าไร พระสารี-

บุตร เพื่อแสดงอารมณฺ์ที่ถาม จึงแก้ด้วยบทมีอาทิว่า สีหา พฺยคฺฆา

ทึปี ราชสีหํ เสือโคร่ง เสือเหลือง ดังนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กติ ปริสุตฺตยา คือ อันตรายมีเท่าไร. บทว่า อคตํ ทิสฺ

ทิสฺที่ไม่เคยไปคือ นิพพาน. จริงอยู่ นิพพานนั้น ชื่อว่า อคตํ เพราะไม่

เคยไป ชื่อว่า **ทิสา** เพราะควรวีเจง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่
อคต ทิส ดังนี้. บาลีว่า **อมต ทิส** ก็มี. บทว่า **อภิสมุทเว** ความว่า
พึงบรรลु. บทว่า **ปนุตมุหิ** สงัด คือสุดเขต. ทิศที่ไม่เคยไป แม้แต่
ฝันชื่อว่า **อคตปุพฺพา**. ทิศนั้นไม่เคยไป เพราะเหตุนี้ ทิศนั้น จึงชื่อ
ว่า **อคตปุพฺพา** โดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **อิมินา ทีเณน อทฺธุนา** คือ โดยกาลยาวนานนี้. บทว่า
สนตติตฺติก คือ ภาชนะน้ำมันเต็มถึงขอบปากภายใน. บทว่า **อนวเสก**
คือ มิให้ไหลรด ได้แก่ ภาชนะน้ำมันที่ใส่น้ำมันลงไปจนเต็มทำมิให้
ไหลรด. บทว่า **ปริหเรยฺย** พึงประคอง คือพึงนำไป พึงถือเอาไป.
บทว่า **เอว สจฺจิตฺตมนุรกฺเข** พึงรักษาจิตของตนเนื่องๆกันนั้น คือภิกษุ
วางจิตของตนดุจภาชนะเต็มด้วยน้ำมันนั้นไว้ในระหว่างธรรมทั้งสองอย่าง
คือด้วยกายกตาสติและด้วยสติอันสัมปยุตในโคจร แล้วไม่พุ้งซ่านไปใน
โคจรภายนอกแม้รู้เดียงฉันใด พระโยคาวจรผู้ฉลาด พึงรักษา คຸ້มครอง
กันนั้น. เพราะอะไร. เพราะ

การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก เภา มักตกไปในอารมณ์ใคร่

เป็นความดี จิตที่ฝึกแล้ว จะนำความสุขมาให้.

เพราะฉะนั้น

นักปราชญ์พึงรักษาจิตที่เห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก

**มันตกไปในอารมณ์ใคร่ จิตที่คຸ້มครองแล้ว จะนำความ
สุขมาให้.**

เพราะจิตนี้

ไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง มีถ้าเป็น

ที่อาศัย ผู้ใดสำรวจจิตไว้ได้ ผู้นั้นจะพ้นจากบ่วงมาร.

ปัญญาของผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ไม่รู้สัจธรรม มีความ
เลื่อมใสเลื่อนลอย ย่อมไม่บริบูรณ์.

อนึ่ง ภัยย่อมไม่มีแก่ผู้ตั้งอยู่ ผู้มีกรรมฐานมั่นคง
เป็นสหาย มีจิตไม่ขวนขวาย มีจิตไม่ถูกกำจัด ละบุญ
และบาปได้แล้ว.

เพราะฉะนั้น

นักปราชญ์ย่อมทำจิตนั้นซึ่งคืนรน กวัดแกว่ง รักษา
ยาก ห้ามยาก ให้ตรง เหมือนช่างศรดัดศรให้ตรงฉะนั้น.

เมื่อทำจิตให้ตรงอย่างนี้ พึงคามรักษาจิตของตน. บทว่า ปตุถ-
ยาโน ทิถ์ อคตปุพฺพํ พระโยคาวจรเมื่อปรารธนาทิศที่ไม่เคยไป ความ
ว่า เมื่อปรารธนาทิศที่ไม่เคยไปในสงสารอันไม่มีเบื้องต้นและที่ สุด เพราะ
ปรารธนากรรมในกรรมฐานคือกายคตาสตินี้ พึงรักษาจิตของตนโดยนัย
ที่กล่าวแล้ว.

ก็อะไรชื่อว่าทิศนั้น ท่านกล่าวมารดาบิดาเป็นต้น ชื่อว่าทิศใน
คาถาแม้ว่า

มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิศ
เบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์
เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์ผู้มีตนสมควรพึงนมัสการทิศ
เหล่านี้ ดังนี้.

ทิศมีทิศบูรพาเป็นต้นท่านกล่าวว่า ทิศ ในคาถานี้ว่า

ทิศทั้งหลาย ๑๐ เหล่านี้ คือทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔

ทิศเบื้องบน ๑ ทิศเบื้องล่าง ๑ พระยานาคประดิษฐาน

อยู่ทิศไหน จึงได้เห็นเขาสัตว์ทั้ง ๖ ในความฝัน ดังนี้.

ท่านกล่าวนิพพานว่าเป็นทิศในกาลนี้ว่า

ผู้ครองเรือนให้ข้าวน้ำและผ้าแก่ผู้มีชื่อทั้งหลาย ย่อม

กล่าวถึงทิศ ผู้มีความทุกข์ทั้งหลาย ถึงทิศอันมีธงขาว

อย่างยิ่ง ย่อมมีความสุข ดังนี้.

พระนิพพานนั้นแลท่านประสงค์เอาในที่นี้. พระนิพพานนั้นจักปรากฏ จักยืนยันได้ด้วยบทมีอาทิว่า ตณฺหุขยํ วิราคํ นิพพานเป็นที่สิ้นตัณหา สํารอกกิเลส ดังนี้ เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเรียกว่าทิศ. นิพพานท่านเรียกชื่อว่าทิศไม่เคยไป เพราะพาลปุถุชนไร ๆ แม้แต่ฝันถึงก็ไม่เคย. ผู้ปรารถนานิพพานนั้น ควรทำความเพียรด้วยกายคตาสติ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า วชโต ดังนี้ เมื่อภิกษุไปสู่ที่ไกลแต่การเกิดแห่งมรรค ดำเนินไปในขณะดำรงอยู่ ก้าวไปแต่การเห็นมรรค. บทว่า อนนฺเต คือ ตั้งอยู่ในที่สุด. บทว่า ปนฺเต คือ ตั้งอยู่ลึกเข้าไปในป่าชฎ. บทว่า ปริยนฺเต คือ ตั้งอยู่ในที่สุดรอบเพราะความไกล. บทว่า เสสนฺเต คือ ส่วนสุดแห่งภูเขาหิน. บทว่า วนฺนฺเต คือ ส่วนสุดแห่งป่าทึบ. บทว่า นทฺนฺเต คือ ส่วนสุดแห่งแม่น้ำ. บทว่า อุตฺถนฺเต คือ ในที่สุดสายน้ำ. บทว่า น กสิยติ น วปียติ คือ เป็นที่ที่เขาไม่ไถไม่หว่าน. บทว่า ชนฺนํ อติกุमितฺวา จิต มนุสฺसानํ อรูปจารี ไม่เป็นอุปจารแห่งมนุษย์ล่วงเลยหมู่ชน คือเสนาสนะที่มนุษย์ทั้งหลายไม่เข้าไปทำมาหากินด้วยการไถและการหว่าน.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กยาสุส พยุปฺปโย อสุสฺส ภิกษุพึงเป็นผู้มีคลองแห่ง
ถ้อยคำเช่นไร คือคำพูดของภิกษุนั้นพึงเป็นเช่นไร.

บทว่า มุสา ในบทนี้ว่า มุสาวาท ปหาย ละมุสาวาท คือ
วชิระโยค หรือกายประโยคอันหักเสียซึ่งประโยชน์ของผู้มุ่งจะพูดให้ผิด.
อนึ่ง เจตนาอันยังกายประโยคและวชิระโยคของผู้พูดให้คนอื่นเข้าใจผิด
ตั้งขึ้นแก่เขาด้วยประสงค์จะพูดให้ผิด ชื่อว่า มุสาวาท. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า มุสา คือ วัตถุไม่จริง ไม่แท้. บทว่า วาโท คือ พูดให้เขารู้
โดยเป็นความจริง โดยเป็นความแท้. อนึ่ง เจตนาอันยังการบอกกล่าว
อย่างนั้นให้ตั้งขึ้นแก่ผู้ประสงค์จะให้คนอื่นรู้วัตถุอันไม่เป็นจริง โดยเป็น
ความจริง ชื่อว่า มุสาวาท. มุสาวาทนั้นหักเสียซึ่งประโยชน์ใด เพราะ
ประโยชน์นั้นน้อย จึงมีโทษน้อย เพราะประโยชน์มากจึง มีโทษมาก
อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทมีโทษน้อยแก่คฤหัสถ์เป็นไปแล้วโดยนัยมีอาทิว่า
ไม่เป็นมุสาวาท เพราะประสงค์จะไม่ให้ของของตน. ผู้เป็นพยานพูดเพื่อ
หักเสียซึ่งประโยชน์มีโทษมาก มีโทษน้อยแก่บรรพชิตเป็นไปแล้วโดย
นัยมีอาทิว่า ด้วยประสงค์จะให้ขบขัน เพราะได้น้ำมันหรือเนยใส่น้อยว่า
วันนี้ น้ำมันไหลเข้าไปในบ้านเหมือนแม่น้ำ. มีโทษมากแก่บรรพชิตผู้พูด
โดยนัยมีอาทิว่า สิ่งที่ไม่เห็นได้เห็นแล้ว.

มุสาวาทนั้นมีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะพูดให้ผิด ๑
พยายามจะพูดเรื่องนั้น ๑ ผู้อื่นรู้ความนั้น ๑.

มุสาวาทเป็นสาหัตถิกประโยค (ด้วยน้ำมันของตนเอง) เท่านั้น. พึง
เห็นสาหัตถิกประโยคนั้น ในการกระทำกริยาให้ผู้อื่นสำคัญผิด ด้วยกายก็ดี

ด้วยของเนื่องด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี. หากผู้อื่นรู้ความนั้นด้วยกิจยานั้น เจตนาอันตั้งขึ้นด้วยกิจยานี้ ย่อมสำเร็จเป็นกรรมคือมุตสาวาทในขณะนั้นเอง. ชื่อว่า **ตจฺจวาทิ** เพราะพูดจริง. ชื่อว่า **ตจฺจสนฺโห** ดำรงความจริง เพราะติดต่อกับ สืบต่อ ความจริงด้วยความจริง. อธิบายว่า ไม่พูดเท็จ ในระหว่าง ๆ. คนใดบางครั้งพูดเท็จ บางครั้งพูดจริง ความจริงกับความจริงไม่ต่อเนื่องกัน เพราะความจริงนั้น เป็นไปในช่วงด้วยมุตสาวาท เพราะฉะนั้น คนนั้นไม่ชื่อว่า **ตจฺจสนฺโห** ผู้ดำรงความจริง. อนึ่ง คนนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ไม่พูดเท็จ แม้เพราะเหตุชีวิต ความจริงกับความจริงติดต่อกันไป เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ตจฺจสนฺโห**.

บทว่า **เถโต** คือ ผู้มั่นคง. อธิบายว่า มีถ้อยคำมั่นคง. บุคคลคนหนึ่ง มีถ้อยคำไม่มั่นคง คุณผ้าข้อมด้วยขมื่น คุณต่อไม้ปักที่กองแกลบ และคุณลูกไฟกว้างไว้บนหลังม้า. บุคคลคนหนึ่งมีถ้อยคำมั่นคง คุณจารึกบนแผ่นหิน และคุณเสาเขื่อน แม้จะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่พูดเป็นคำสอง บุคคลนี้เรียกว่าผู้มีถ้อยคำมั่น. บทว่า **ปจฺจยฺโย** คือ มีถ้อยคำเชื่อถือได้. อธิบายว่า เชื่อได้. เพราะบุคคลบางคนเชื่อถือไม่ได้. ถามว่า คำนี้ใครพูด เมื่อเขาตอบว่า คนโน้นพูด ควรจะพูดว่า พวกท่านอย่าเชื่อถ้อยคำของคนนั้น. บุคคลหนึ่งเป็นผู้เชื่อถือได้. ถามว่า คำนี้ใครพูด. ตอบว่า คนโน้นพูด ผิดว่า คนนั้นพูด ถ้อยคำนี้เป็นประมาณได้ ไม่มีข้อควรสอบสวน ในบัดนี้ ควรจะพูดว่า ถ้อยคำนี้เป็นอย่างนั้นทีเดียว. บุคคลนี้เรียกว่า มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้. บทว่า **อวิสฺวาทโก โลกสฺส** ไม่พูดให้กลาดเคลื่อนแก่โลก ความว่า ไม่ให้ชาวโลกเข้าใจผิด เพราะคำพูดจริงนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยบทมีอาทิว่า **ปิสฺสณฺ** วาจํ **ปทาย** ละวาจา

ต่อเสียดต่อไป, กล่าววาทาของตนที่ทำความน่ารักในหัวใจ ของบุคคลนั้น และต่อเสียดบุคคลอื่น ชื่อว่า **ปิสฺสูวาทา** วาทาสื่อเสียด. วาทาที่ทำตนบ้าง ผู้อื่นบ้างให้หยาบ หรือวาทาที่หยาบเองเพราะหู ไม่สุขใจ ชื่อว่า **ผรุสวาทา** วาทาหยาบ. คำพูดเพื่อเจ้อไม่มีประโยชน์ ชื่อว่า **สัมผัปปลาปะ**. แม้เจตนาอันเป็นมูลเหตุของคำพูดเหล่านั้น ก็ได้ชื่อว่า **ปิสฺสูวาทา** เป็นต้นนั่นเอง. ในที่นี้ท่านประสงค์เอาปิสฺสูวาทานั้นเอง.

ในวาทาเหล่านั้น เจตนาอันยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น ของผู้มีจิตเศร้าหมอง เพื่อทำลายผู้อื่นหรือเพราะประสงค์จะให้เขารักตน ชื่อว่า **ปิสฺสูวาทา**. ปิสฺสูวาทานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ที่ถูกทำความแตกกันมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้ที่ถูกทำความแตกกันมีคุณมาก.

ปิสฺสูวาทานั้นมีองค์ ๔ คนอื่นที่ควรให้แตกกันมุ่งจะให้แตกกัน ด้วยคิดว่าคนเหล่านี้จักแตกกันอย่างนี้ ๑ ใครให้เป็นที่รัก ด้วยคิดว่าเราจักเป็นที่รักเป็นผู้คู่กันเคยอย่างนี้ ๑ พยายามจะทำให้เขาแตกกัน ๑ ผู้นั้นรู้ความนั้น ๑.

บทว่า **อิเมสฺส** เกทาย เพื่อทำลายคนหมู่นี้ คือเพื่อทำลายคนที่ฟังในสำนักของผู้ที่กล่าววาทา ฟังจากข้างนี้ดังนี้. บทว่า **ภินฺนนานํ** วา **สฺนิจาตา** เป็นผู้สมานคนที่แตกกัน คือเมื่อมิตรสองคนหรือผู้ร่วมอุปัชฌาย์เดียวกัน แตกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เข้าไปหาคนหนึ่งๆ แล้วกล่าวว่า การแตกกันนี้ไม่สมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ แล้วทำความสมานกัน. บทว่า **อนุปฺปาทา** คือ ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน ความว่า เห็นคนสองคนสามัคคีกัน แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า เมื่อ

เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้ ข้อนี้เป็นความสมควร แล้วทำให้มั่นคง. ชื่อว่า **สมุคคาราโม** เพราะมีความพร้อมเพรียงกัน เป็นที่มายินดี. อธิบายว่า ความพร้อมเพรียงกันไม่มีในที่ใด ไม่ปรารธนาแม้จะอยู่ในที่นั้น. บาลีว่า **สมุคฺครโต** บ้าง. ความอย่างเดียวกัน. บทว่า **สมุคฺครโต** คือ ยินดีแล้วในความพร้อมเพรียง. อธิบายว่า ไม่ปรารธนาจะละความพร้อมเพรียงเหล่านั้นไปอยู่ที่อื่น. ชื่อว่า **สมุคฺคนนฺทึ** เพราะเห็นบ้าง ฟังบ้าง คนที่พร้อมเพรียงกันย่อมผลิตเพลิน. บทว่า **สมุคฺครณฺณี** วาจิ ภาสิตา กล่าววาจาทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน คือกล่าววาจาแสดงคุณของความพร้อมเพรียงกัน อันทำให้สัตว์ทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ไม่กล่าวคำออกไปจากนี้.

เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ยังกายประโยชน์และวชิประโยชน์ตัดส่วนสำคัญของร่างกายของคนอื่น ชื่อว่า **มฺรฺสฺวาจา**. วชิประโยชน์ แม้ตัดส่วนสำคัญของร่างกาย ก็ไม่เป็นมฺรฺสฺวาจา เพราะจิตละเอียดอ่อน. จจริงอยู่ มารดาบิดา บางครั้งพูดกะบุตรอย่างนี้ว่า ขอให้โจรฟาดฟันพวกเจ้าให้เป็นชิ้น ๆ ที่เกิด ดังนี้ ทั้ง ๆ ที่มารดาบิดาไม่ปรารธนาแม้ใบบัวตบกบนศีรษะของพวกลูก ๆ เหล่านั้น. อนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์บางครั้งกล่าวกะศิษย์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า อะไรวาคนี้ไม่มีหิริโอตตปปะเสยฺเยย พวกเจ้าจงไล่เขาออกไป. ที่แท้อาจารย์และอุปัชฌาย์ปรารธนาให้ศิษย์ทั้งหลายถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม. อนึ่ง เพราะจิตละเอียดอ่อนย่อมไม่เป็นมฺรฺสฺวาจาอันใด เพราะคำพูดละเอียดอ่อนไม่เป็นมฺรฺสฺวาจาหามิได้ ฉะนั้น. คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขาตายว่า จงให้ผู้นี้นอนให้สบายเถิด ดังนี้ ไม่เป็นมฺรฺสฺวาจาหามิได้ เพราะจิตหยาบคาย ถ้าพูดนั้นจึงเป็นมฺรฺส-

วจาแท้. วจามีโทษน้อย เพราะผู้ที่พูดหมายถึงมีคุณน้อย มีโทษมาก เพราะผู้ที่พูดหมายถึงมีคุณมาก.

ผลสุวajanันมืองค์ ๓ คือคนอื่นที่ฟังคำ ๑ จิตโกรธ ๑ การดำ ๑.

บทว่า เนลา โทษ ท่านเรียกว่า เอลา. ชื่อว่า เนลา เพราะ วจาไม่มีโทษ. คุณค่าว่า เนล ที่ท่านกล่าวไว้ในบทนี้ว่า เนลฺลโค เสดปจฺฉาโท ราชรถไม่มีโทษคลุมด้วยสีขา. บทว่า กณฺณสุขา ไพเราะหู คือวจาเป็นสุขแก่หู เพราะไพเราะด้วยพยัญชนะ ไม่ทำให้เกิดเสียดแทงหู คุณค่าด้วยเข็ม. วจาชื่อว่า เปมณียา เพราะมิให้เกิดความโกรธแล้ว ให้เกิดความรักในสกลกาย เพราะไพเราะด้วยอรรถ. วจาชื่อว่า หทยงฺคมา เพราะหยั่งลงถึงหทัย เข้าไปถึงจิตได้โดยง่ายไม่ติดขัด. วจาชื่อว่า โปริ เพราะเป็นถ้อยคำของชาวเมืองบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม. เพราะเป็น ถ้อยคำดีคุณาริเจริญแล้วในเมือง. เพราะเป็นถ้อยคำของชาวเมือง จริ่งอยู่ ชาวเมืองย่อมเป็นผู้กล่าวถ้อยคำเหมาะสม กล่าวกะคนปุณพ้อว่า พ้อ คน ปุณพ็ว่า พ็. วจา ชื่อว่า พุชฺชนกนฺตา เพราะถ้อยคำเห็นปานนั้น ชนหมู่มากพอใจ. ชื่อว่า พุชฺชนมนาปา เพราะชนหมู่มากชอบใจ ทำ ความเจริญแก่ใจด้วยความเป็นผู้พอใจ. อกุศลเจตนาอันยังกายประโยค และวจีประโยคที่จะให้เขาไม่รู้ไม่มีประโยชน์ตั้งขึ้น ชื่อว่า สมฺพปฺปลาโป. สัมผัสปลาปะนั้นมีโทษน้อย เพราะอาเสวนะ (การคบหา การเสพ) น้อย มีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก.

สัมผัสปลาปะมืองค์ ๒ คือมุ่งกล่าวคำไม่มีประโยชน์ มีเรื่อง การตยฺยทฺธและเรื่องชิงสีดาเป็นต้น ๑ กล่าวถ้อยคำแบบนั้น ๑.

ชื่อว่า กาลวาที เพราะพูดโดยกาลอันควร. อธิบายว่า พูด

กำหนดกาลที่ควรพูด. ชื่อว่า **ภูตวาที** เพราะพูดคำจริงแท้ ที่เป็นตาม
สภาวะ. ชื่อว่า **อตุตวาที** เพราะพูดอิงประโยชน์ในปัจจุบันและภพหน้า.
ชื่อว่า **ธมฺมวาที** เพราะพูดอิงโลกุตระธรรม ๘. ชื่อว่า **วินยราที** เพราะพูด
อิงสังวรวินัย (การสำรวม) และปหานวินัย (การละ). วาจาเป็นหลักฐาน
เรียกว่า **นิธาน**. ชื่อว่า **นิธานวาที** เพราะพูดมีหลักฐานอ้างอิง อธิบายว่า
กล่าววาจาอันควรจำไว้ในหทัย. บทว่า **กาเลน** โดยกาลอันควร คือแม้
กล่าววาจาเห็นปานนี้ว่า เราจักพูดวาจาที่มีหลักฐานดังนี้ ก็ชื่อว่า ไม่กล่าวใน
กาลอันไม่ควร อธิบายว่า พิจารณากาลอันควรแล้วจึงพูด. บทว่า **สถาปเทส**
มีที่อ้างอิง ความว่า มีเปรียบเทียบ และมีเหตุผล. บทว่า **ปริยฺนตฺวตี**
มีส่วนสุด อธิบายว่า แสดงหัวข้อ แล้วกล่าวโดยอาการที่หัวข้อของวาจา
นั้นปรากฏ. บทว่า **อตุตฺสยฺหิตํ** ประกอบด้วยประโยชน์ คือถึงพร้อม
ด้วยประโยชน์ เพราะอันผู้จำแนกโดยนัยไม่น้อยไม่สามารถจะถือเอาได้.
บุคคลผู้กล่าวประโยชน์นั้นย่อมกล่าวถึงประโยชน์ใด ย่อมกล่าววาจาอัน
ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะตั้งอยู่ด้วยประโยชน์นั้น ท่านอธิบายว่า
ไม่ยกอย่างอื่นแล้วกล่าวอย่างอื่น. บทว่า **จตุหิ** **วฺจิสฺสุจฺริเตหิ** คือ ด้วยการ
ประพฤติดี อันประกอบแล้วด้วยวาจา ๔ อย่างดังกล่าวแล้วโดยนัยมีอาทิว่า
มุสฺวาทํ ปหาย ละการพูดเท็จดังนี้. บทว่า **สมฺนฺนาคโต** ประกอบแล้ว
คือไม่เสื่อม. บทว่า **จตุทฺโทสฺยาปคตํ** **วํจํ** **ภาสติ** คือ กล่าววาจา
ปราศจากโทษ ๔ อย่าง มีไม่เป็นที่รักเป็นต้น.

บทว่า **อตุลฺลิ โคจโร** พระเถระประสงค์จะกล่าวถึงสมณโคจรโดย
แท้จึงยกบทว่า **อโคจโร** มีอยู่ **โคจร** ก็มีอยู่ ดังนี้. เหมือนอย่างว่า บุรุษ
ผู้ฉลาดหนทาง เมื่อบอกหนทางย่อมบอกทางมีภัยอันเป็นทางมีอันตรายที่

ควรเว้นก่อนว่า ท่านจงเว้นทางซ้าย ถือเอาทางขวา ดังนี้ ภายหลังจึงบอกทางตรงอันเป็นทางปลอดภัยที่ควรถือเอา ฉันทิ พระธรรมเสนาบดี เช่นกับบุรุษผู้ฉลาดในทางก็ฉันทินั้นเหมือนกัน บอกอโคจรที่พระพุทธเจ้าทรงติเตียน ควรละก่อน แล้วประสงค์จะบอกโคจรในภายหลัง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า กตโม อโคจโร อโคจรเป็นไฉน. ทางที่บุรุษบอกจะถูกก็ได้ ผิดก็ได้. แต่ทางที่พระตถาคตตรัสบอกไม่ผิดหวัง ย่อมประชุมลงสู่นครคือนิพพานนั่นเอง ดูวชิระที่พระอินทร์ขว้างออกไปฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า บุรุษผู้ฉลาดในทาง คำนั้นเป็นชื่อของพระตถาคต ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. หรือเพราะการบำเพ็ญกัลยาณธรรมของผู้ละบาปกรรมได้แล้ว ดูวิธีการตกแต่งเครื่องประดับมีดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ของบุคคลผู้ชำระเหงื่อมลทินและสะเก็ด ด้วยการอาบน้ำตลอดศีรษะ ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระบอกอโคจรที่ควรละก่อน ดูเหงื่อมลทินและสะเก็ด แล้วประสงค์จะบอกโคจรในภายหลัง ดูวิธีตกแต่งเครื่องประดับมีดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ของบุคคลผู้ชำระเหงื่อมลทินและสะเก็ด ฉะนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า กตโม อโคจโร ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โจรโร ได้แก่ ที่สมควรเข้าไปเพื่อบิณฑบาตเป็นต้น. อโคจร คือที่ไม่ควรเข้าไป. ชื่อว่า เวลียโคจร เพราะมีหญิงแพศยาเป็นโคจร. อธิบายว่า ไม่เป็นที่ควรเข้าไปด้วยอำนาจความคุ้นเคยกันมิตร. หญิงอาศัยรูปเลียงชีพชื่อว่า เวลียะ. เข้าไปหาหญิงเหล่านั้นร่วมประเวณีได้ง่าย ด้วยอำนาจมิตรสันถวสีเนหา ชื่อว่าเป็น เวลียโคจร. เพราะฉะนั้น ไม่ควรเข้าไปอย่างนั้น. เพราะอะไร. เพราะวิบัติด้วยการอารักขา. จริงอยู่ เมื่อภิกษุเข้าไปอย่างนั้น สมณธรรมที่รักษาคุ้มครองมา

เป็นเวลานานยอมฉิบหายไปด้วยวันเล็กน้อยนั่นเอง แม้หากไม่ฉิบหายก็ได้
รับความดีเสีย. เมื่อเข้าไปเกี่ยวกับทักษิณา ควรตั้งสติเข้าไป. หึงผิว
ตายหรือผิวหนัง ชื่อว่า วิธวา หึงหม้าย.

บทว่า **อุลลุมาริโย** สาวเทื่อ คือหึงแก่ คือไม่มีความเป็นหญิงสาว
เหลืออยู่. บทว่า **ปญฺจกา** บัณเฑาะก์ คือพวกนปุงสกะ (กะเทย) มาก
ไปด้วยคำพูดอิงโลก มีกิเลสหนา เราร้อนไม่หาย. โทษในการเข้าไป
หากะเทยเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. แม้ในภิกษุณี
ทั้งหลายก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อนึ่ง ธรรมดาภิกษุทั้งหลายยอมเป็นผู้มี
พรหมจรรย์สูง. ภิกษุณีก็เหมือนกัน. ภิกษุเหล่านั้นยังสมณธรรมที่รักษา
คุ้มครองแล้วให้ฉิบหายไปด้วยวันเล็กน้อย ด้วยการทำสันถวะกะกันและ
กัน. แต่การไปถามเรื่องเจ็บป่วยควร. ได้ดอกไม้แล้วไป เพื่อบูชาบ้าง
เพื่อโอวาทบ้าง ควรเหมือนกัน. บทว่า **ปานาคารี** คือ โรงเหล้า โรง
เหล้านั้นยอมทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ เป็นที่ไม่สงัดจากพวกนักเลงเหล้า.
การเข้าไปในที่นั้นด้วยความชอบพอกับพวกนักเลงเหล้าเหล่านั้นไม่ควร.
ยอมเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **อัสสุโจ** วิหริติ วาซูหิ อยู่คลุกคลี
ด้วยพระราชา ต่อไป. บทว่า **ราชาโน** ได้แก่ ปกครองราชสมบัติ จะ
อภิเษกแล้วหรือยังไม่อภิเษกก็ตาม เรียกว่า พระราชา ผู้ประกอบด้วย
ความเป็นอิสระอันใหญ่ เช่นเดียวกับความเป็นอิสระของพระราชาทั้งหลาย
เรียกว่า มหาอำมาตย์ของพระราชา. นักบวชนอกศาสนา มีความเห็น
วิปริต เรียกว่า เดียรถีย์. ผู้ให้ปัจจัยแก่เดียรถีย์เหล่านั้นด้วยความภักดี
เรียกว่า สาวกของเดียรถีย์. อธิบายว่า เป็นผู้คลุกคลีกับสาวกเดียรถีย์

เหล่านั้น. บทว่า **อนนุโลมิเกน คิหิสฺสกุเคน** ด้วยความคลุกคลีกับ
คฤหัสถ์อันไม่สมควร คือภิกษุได้รับอันตรายของพรหมจรรย์ การล่วง
บัญญัติ และความเสื่อมสัลเลขปฏิบัติ ด้วยความคลุกคลีอันเป็นข้าศึกไม่
สมควรแก่ไตรสิกขา ชื่อว่าความคลุกคลีอันไม่สมควร. เหมือนอย่างว่า
ความเศร้าโศกร่วมกัน ความยินดีร่วมกัน ความมีสุขทุกข์ร่วมกัน กับพระ-
ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา เมื่อกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ถึงความ
ชวนชวยด้วยตน ความเป็นผู้มีอาจารย์ร่วมกันด้วยความพอใจความชอบ
ใจเป็นอันเดียวกันกับสาวกของเดียรถีย์. การนำมาซึ่งความเป็นผู้มีอาจารย์
เสมอกันด้วยความพอใจชอบใจเป็นอันเดียวกัน หรือความชื่นชมมีมาก
ด้วยความเสนาหา. การคลุกคลีกับพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา
เป็นการกระทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ การคลุกคลีกับเดียรถีย์นอกรู้เป็น
การถือลัทธิ. อันผู้สามารถทำลายวาตะของเดียรถีย์เหล่านั้น แล้วให้ถือ
ลัทธิของตน เข้าไปหาควร.

บัดนี้พระสารีบุตรเพื่อจะแสดงอโคจรโดยปริยายอื่น จึงเริ่มคำมี
อาทิว่า **ยานิ วา ปน ตานิ กูลานิ** อนึ่ง ตระกูลบางตระกูล ดังนี้. ใน
บทเหล่านั้น ว่า **อสุตฺตฺธานิ** ไม่มีศรัทธา คือเว้นจากศรัทธาในพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้น. ตระกูลทั้งหลายย่อมไม่เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระ-
สัพพัญญู พระธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดี ดังนี้.
บทว่า **อปฺปสฺสนฺหานิ** ไม่เลื่อมใส คือไม่สามารถทำจิตให้ผ่องใสไม่ขุ่นมัว
ได้. บทว่า **อกุโถสกปริภาสฺถานิ** คือ มักด้ามักบริภาษ. อธิบายว่า
ย่อมด่าด้วยอักโกสวัตถุ (เรื่องที่ด่า) ๑๐ อย่าง อย่างนี้คือ ท่านเป็นโจร
เป็นคนพาล เป็นคนหลง เป็นอูฐ เป็นโค เป็นลา เป็นคนตกในอบาย

เป็นสัตว์นรก เป็นเดียรัจฉาน ท่านไม่มีสுகติ ท่านหวังทุกต้อยเดียว และบริภาษด้วยการแสดงภัยอย่างนี้ว่า ช่างเกิด ประเดี้ยวเราจักประหาร จักจองจำ จักฆ่าท่าน.

บทว่า อนตุถกามานิ มุ่งความเสื่อม คือไม่ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเสื่อมอย่างเดียว. บทว่า อหิตกามานิ มุ่งสิ่งไม่มีประโยชน์ เกื้อกูล คือปรารถนาความไม่มีประโยชน์เกื้อกูลอย่างเดียว ไม่ปรารถนา ความมีประโยชน์เกื้อกูล. บทว่า อผาสูกามานิ มุ่งความไม่สบาย คือไม่ ปรารถนาความสบาย ปรารถนาความไม่สบายอย่างเดียว. บทว่า อโยคกุ-
เขมกามานิ มุ่งความไม่ปลอดโปร่งจากกิเลส คือไม่ปรารถนาความ ปลอดโปร่งจากโยคะ ๔ คือความไม่มีภัย ปรารถนาความมีภัยอย่างเดียว. แม้สามเณรทั้งหลายก็สงเคราะห์เข้าในบทนี้ว่า ภิกขุณฺโณ ดังนี้. สิกขมานาก็ดี สามเณรก็ดี สงเคราะห์เข้าในบทว่า ภิกขุณฺโณ ดังนี้. การมุ่งความเสื่อม เหล่านั้นแก่บริษัท ๔ ทั้งปวง ผู้บวชและถึงความเป็นสมณะ อุทิศพระผู้มี พระภาคเจ้า. บทว่า ตถารูปานิ กูลานิ คือ ตระกูลทั้งหลายมีตระกูลกษัตริย์ เป็นต้นเห็นปานนั้น. บทว่า เสวติ คือ อาศัยเป็นอยู่. บทว่า ภชติ คบหา คือเข้าไปใกล้. บทว่า ปยิรฺุปาสติ ติดต่อ คือเข้าไปใกล้บ่อย ๆ. บทว่า อัย วุจฺจติ ฟังทราบ ว่า นี้เรียกว่า อโคจร เป็นโคจรอันไม่สมควร ๓ ประการ คืออโคจรมีหญิงแพศยาเป็นต้น ของผู้เที่ยวหาหญิงแพศยา เป็นต้น อโคจรมีพระราชาเป็นต้น ของผู้คลุกคลีกับพระราชาเป็นต้น อโคจรมีตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น ของผู้คบตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น.

ฟังทราบความเป็นอโคจรของภิกษุณฺโณโดยปริยายเช่นนี้. ฟังทราบ อโคจรมีหญิงแพศยาเป็นต้น ชื่อว่า อโคจร เพราะอาศัยในกามคุณ ๕ ก่อน. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อะไรเป็นแดนอื่น ซึ่งเป็น

อโคจรของภิกษุ คือกามคุณ ๕. พึงทราบอโคจรด้วยทำให้เกิดกิเลส ๔ อย่าง คืออโคจรมีพระราชาเป็นต้น ชื่อว่า อโคจร เพราะไม่เป็นอุปนิสัยแห่งการประกอบเนื่อง ๆ ในฉาน และเพราะเหตุแห่งการบีบด้วยวิตกอันข้องอยู่ในลาภสักการะและเป็นเหตุให้ทวิจิตวิบัติ ๑ อโคจรมีตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น ชื่อว่าอโคจร เพราะนำความเสื่อมศรัทธาและความประทุษร้ายทางจิตมาให้ ๑ อโคจรมีการเข้าไปตามตะแวงเรื้อนเป็นต้น ชื่อว่าอโคจร เพราะเห็นรูปด้วยจักขุแล้วถือเป็นนิमित และบริโภกโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วชวนชวนในการดูสิ่งอันเป็นข้าศึกแห่งกุศล ๑ กามคุณห้า ๑.

บทว่า มา ภิกษเว อโคจร จรธ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในอโคจร คืออย่าเที่ยวไปในที่ที่ไม่ควรเที่ยวไป. บทว่า ปรวิสเย ในแดนอื่น คือแดนศัตรู. บทว่า อโคจร ภิกษเว จรด คือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอเที่ยวไปในอโคจรอันเป็นที่ไม่สมควร. บทว่า ลจนติ คือ จักได้ จักเห็น. บทว่า มารो ได้แก่ เทวบุตรมารบ้าง มัจจุมารบ้าง. บทว่า โอตาริ ได้แก่ ช่องโอกาส.

พึงทราบวินิจฉัยใน โจรนิทเทศ ดังต่อไปนี้. บทมีอาทิว่า น เวลียโคโร โหติ ภิกษุไม่เป็นผู้มีหึงแพศยาเป็นโคจรดังนี้ พึงทราบโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวไว้แล้ว. แต่ความต่างกันมีดังนี้. บทว่า จตุตทาโร สติปฏฺฐานา โจรโร คือ สติปฏฺฐาน ๔ เป็นโคจร ด้วยเป็นที่สมควรประพฤติ. บทว่า สเก คือ เป็นของของตน. บทว่า เปตฺติเก วิสเย คือ เป็นแดนอันมาแล้วแต่บิดา.

บทว่า อารทฺหวิริยสุส ปรารภความเพียร คือมีความเพียรอันได้แก่สัมมัปปธาน ๔ เข้าไปตั้งไว้แล้วโดยชอบ. บทว่า งามรโต คือ

มีกำลัง. บทว่า **ทพฺพปรกิมสุต** คือ มีความเพียรมั่น. บทว่า **ยสุตตฺตา**
เปสฺสโต ตนอันภิกษุส่งไปแล้ว คือสละอัฐภาพเพื่อพระอรหันต์. บทว่า
อตุตฺตฺเต จ คือ ในอรหันต์ผลอันเป็นประโยชน์ของตน. บทว่า **ณาย จ**
คือ ในมรรคมงคล ๘ อัน เป็นอริยะ. บทว่า **ลกฺขณฺณ จ** คือ ในการ
แห่งตลอดลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น. บทว่า **การณฺณ จ** คือ ใน
เหตุ. บทว่า **จฺานาจฺานน จ** คือ ในฐานะและอฐานะ อธิบายว่า ในเหตุ
และมีไช้เหตุ. บัดนี้พระสารีบุตรเพื่อแสดงให้พิสดาร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยใน **คาถาที่ ๘** ดังต่อไปนี้. บทว่า **เอโกทิ นิปโก**
เป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน คือเป็นบัณฑิตมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง.
บทว่า **ชาตฺรฺรูปสุต โอปาริกมฺปิ มลฺล ฌมฺติ** ช่างทองกำจัดมลทินแม้อย่าง
หยาบของทอง คือนำมลทินหยาบของทองออกด้วยใช้ไฟ. บทว่า **สนฺุฌมฺติ**
คือ นำออกโดยชอบ. บทว่า **นิทุฌมฺติ** กำจัด คือนำออกไป ทำให้
เกิดอีก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ณฺาเปติ** คือ เผา. บทว่า **มฺขุณฺณมฺปิ**
อย่างกลางบ้าง คือละเอียดกว่านั้นบ้าง. บทว่า **สุขุณฺณมฺปิ** ละเอียดบ้าง
คือละเอียดยิ่งบ้าง. บทว่า **เอวเมว** เป็นบทแสดงเปรียบเทียบ. บทว่า
อตุตฺโน โอปาริกฺปิ กิเลส ฌมฺติ กำจัดกิเลสอย่างหยาบของตน คือ
นำกิเลสหยาบมีกายทุจริตเป็นต้นออกไปด้วยความเพียรเผากิเลส. บทว่า
มฺขุณฺณมฺปิ กิเลส กำจัดกิเลสอย่างกลาง คือกิเลสอย่างกลางระหว่าง
กิเลสอย่างหยาบและอย่างละเอียด มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **สุขุณฺณมฺปิ**
กิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสอย่างละเอียดยังมีวิตกถึงญาติเป็นต้น. บทว่า
สฺมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฌมฺติ กำจัดมิจฉาทิฏฺฐิ ด้วยสัมมาทิฏฺฐิ คือ

นำออกซึ่งมิจฉาทิฏฐิอันวิปริตด้วยสัมมาทิฏฐิ ที่สัมปยุตด้วยมรรคพร้อมกับ
วิปัสสนา. แม้ในสัมมาสังกัปปะเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันท่านพระสารีบุตรสรรเสริญด้วยคาถา ๓
คาถา แล้วทูลถามถึงเสนาสนะ โคจร คีลและพรต เป็นต้น เพื่อประ-
โยชน์แก่ศิษย์ทั้งหลาย ๕๐๐ เพื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงเริ่มวิสาขนา
โดยนัยมีอาทิว่า **วิชิตฺตจฺจนมานสุตฺต** ของภิกษุผู้เกลียด ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้นพึงทราบความแห่ง **คาถาดั้น** ก่อน. คู่ก่อนสารี-
บุตร เราจะกล่าวซึ่งความผาสุกและธรรมตามสมควรนั้นของภิกษุผู้เกลียด
ด้วยชาติเป็นต้น ผู้เสพ ที่นั่ง ที่นอน อันสงัด ผู้ปรารถนาสัมโพธิแก่เธอ
ตามที่รู้ คือเรารู้อย่างใดก็จะกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **ยัม ผาสฺววิหารี** คือ ความอยู่เป็นผาสุก. บทว่า **อสนฺปฺปาย-**
รูปทสฺสเนน จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย คือเห็นรูปไม่เป็นที่สบายของ
สมณะมีรูปสตรีเป็นต้น. บทว่า **ตัม สมนุโพธิ พุชฺฌิตฺตกาเมสุตฺต** ปรารถนา
เพื่อจะตรัสรู้สัมโพธินั้น คือปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้สัมโพธิ อันได้แก่
มรรคญาณ ๔ นั้น. บทว่า **อนุพุชฺฌิตฺตกาเมสุตฺต** ปรารถนาจะตรัสรู้ตาม คือ
ปรารถนาจะตรัสรู้ด้วยการปฏิบัติตามสมควร. บทว่า **ปฏฺวิชฺฌิตฺตกาเมสุตฺต**
ปรารถนาจะตรัสรู้เฉพาะ คือปรารถนาจะแทงตลอดทำไว้ในที่เฉพาะหน้า.
บทว่า **สมฺพุชฺฌิตฺตกาเมสุตฺต** ปรารถนาจะตรัสรู้พร้อม คือปรารถนาจะ
ตรัสรู้ชอบด้วยการไม่ให้กิเลสที่ละได้แล้วกลับมา. บทว่า **อธิคฺนฺตฺตกาเมสุตฺต**
คือ ปรารถนาจะบรรลู่. บทว่า **สจฺจิกิตฺตกาเมสุตฺต** ปรารถนาจะทำให้แจ้ง
คือปรารถนาจะบรรลู่ด้วยการได้เฉพาะและการทำให้แจ้ง. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า **พุชฺฌิตฺตกาเมสุตฺต** ได้แก่ ปรารถนาจะรู้โศคาปัดติมรรคญาณ. บทว่า

อนุพหุฉิทฺถกามสฺส ได้แก่ ปรรณนาจะรู้อุสททาคามิมรรคญาณอิก. บทว่า
ปฏฺวิพหุฉิทฺถกามสฺส ได้แก่ ปรรณนาจะรู้อุสททาคามิมรรค-
ญาณ. บทว่า สนุพหุฉิทฺถกามสฺส ได้แก่ ปรรณนาจะรู้อุสททาคามิมรรค
อหัตมรรคญาณ. ปรรณนาจะบรรลุมมํทัง ๔ ญาณ. บทว่า สุตฺถกามสฺส
ปรรณนาจะถูกตอง คือปรรณนาจะถูกตองด้วยญาณ. บทว่า สจฺฉิทฺถกาม-
สฺส ได้แก่ ปรรณนาจะทำให้ประจักษ์ด้วยการพิจารณา. บทว่า
จตุรฺนํ มคฺคานํ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนา วิปสฺสนาในส่วนเบื่องตั้นแห่ง
มรรค ๔ คือวิปสฺสนาญาณมโุทยัพพญาณ (ปรีชาคํานึงเห็นทังความ
เกิดและความดับ) เป็นตั้น อันเกิดขึ้นแล้วในเบื่องตั้นของอริยมรรค ๔.

พึงทราบความใน คาถาทที่สอง ดังต่อไปนี้. บทว่า สปุปรียนุตจาริ
ประพตฺติในธรรมเป็นส่วนสุด คือประพตฺติในธรรมเป็นส่วนสุด ๔ อย่าง
มีศีลเป็นตั้น. บทว่า ทํสาธิปาตานํ ได้แก่ เหลือบและแมลงวัน. เพราะ
เหลือบและแมลงวันเหล่านั้นบินออกจากที่นั้น ๆ แล้วกัด เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่า อธิปาตา (สัตว์ไต่ตอม). บทว่า มนุสฺสผลฺลสาณํ สัมผัสแต่
มนุษย์ คือสัมผัสแต่ใจเป็นตั้น.

บทว่า จตฺตาริ ปริยนุตา ประพตฺติธรรมเป็นส่วนสุดรอบมี ๔
อย่าง ได้แก่ศีลอันเป็นเขตแดน ศีลอันเป็นข้อกำหนด. บทว่า อนุโต
ปฺปติภาวํ ปจฺจเวกฺขมาโน พิจารณาความเสี่ย ณ ภายใน คือตรวจดูความ
น่าเกลียดในภายใน ความเป็นผู้เว้นจากศีล. บทว่า อนุโตศีลสฺสรปรี-
ยนุเต จรติ ได้แก่ ประพตฺติในธรรมภายในอันกำหนดด้วยศีลสังวร.
บทว่า มรียาทํ น ภินุทฺติ มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน คือไม่ทำศีล

อันเป็นเขตแดน สีลอันเป็นข้อกำหนดให้กำเริบ. บทว่า **อาทิตตปริยาย**
ปจฺจเวกฺขมาโน คือ พิจารณาอาทิตตปริยาเทศนา.

บทว่า **อกฺขพฺภุชฺชวณฺณปฏิจฺฉาตฺตมฺสฺสุมํ ปจฺจเวกฺขมาโน**
พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันหยอดเพลลาเกวียน ผ้าพันแผลและเนื้อ
บุตร คือพิจารณาอาหารคือน้ำมันหยอดเพลลาของเกวียน อุปมาด้วยผ้าเก่า
ชุบน้ำมันพันแผลของตนเป็นโรคเรื้อน และอุปมาด้วยการกินเนื้อบุตร
ของผิวเมียที่เดินทางกันดาร. บทว่า **ภทฺเทกรตฺตวิหาร์ ปจฺจเวกฺขมาโน**
พิจารณาถึงความเป็นอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ คือพิจารณาภัทเทก-
รตตวิहारธรรม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงอดีต ไม่ควรหวังถึงอนาคต มุนี

ผู้สงบ เรียกบุคคลนั้นแล้ว เป็นผู้มึราตรีเดียวเจริญ ดังนี้.

บทว่า **ตา อุปฺปตฺติวา อุปฺปตฺติวา ขาทนฺติ** แมลงวันเหล่านั้นย่อม
บินตอมกัดกิน.

พึงทราบความแห่ง **คาถาที่สาม** ดังต่อไปนี้. คนภายนอกแม่ทั้ง
หมดเว้นสหธรรมิก ๗ จำพวก ชื่อว่า **ปฺรชฺมมิกา** คนที่ตั้งอยู่ในธรรม
อื่น. บทว่า **กุสฺสลาณฺเณสี** ผู้แสวงหากุศล คือแสวงหากุศลธรรม. บทว่า
สฺตฺต สหฺชฺมมิกเ รปฺเตวา เว้นสหธรรมิก ๗ จำพวก คือเว้นภิกษุ
ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา. บทว่า
อธาปฺรานิปี อตฺถิ อภิสฺมุโภตพฺพานิ คือ อนึ่ง อันตรายแม่เหล่าอื่น
มีอยู่ ภิกษุทั้งหลายพึงย้าย.

พึงทราบความใน **คาถาที่สี่** ดังต่อไปนี้. บทว่า **อาตฺงฺกผสฺเสน**
ได้แก่ ผัสสะคือโรค. บทว่า **สีตฺ อณฺณหํ** ได้แก่ ความหนาวและความ

ร้อน. บทว่า โส เตหิ **สุญฺโฆ พหุชา** คือ ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นมีโรคเป็นต้น กระทบแล้วโดยอาการไม่น้อย. บทว่า **อโนโก** เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส คือไม่ให้โอกาสแก่วิญญาณอันสหระคตด้วยอภิสังขารเป็นต้น. บทว่า **อพุณฺนุทธาตุสฺสโกปวเสน** วา ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในร่างกายกำเร็บ คือด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในกำเร็บ หรือด้วยสามารถแห่งธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งกำเร็บ. บทว่า **อุณฺหิ** ความร้อน คือความร้อนย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งเตโชธาตุภายในร่างกายกำเร็บ. บทว่า **อภิสังขารสหคตวิญญาณสฺส** วิญญาณอันสหระคตด้วยอภิสังขาร คือจิตที่สัมปยุตด้วยกุศลเจตนาและอกุศลเจตนา. บทว่า **โอกาสํ น กโรติ** ไม่เปิดโอกาส คือไม่เปิดช่องที่อาศัย. บทว่า **อรุณฺหิตสมาทาน** พึงเป็นผู้สมาทานมั่น คือหยั่งลงยึดไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแก้ความที่พระสารีบุตรถามด้วยคาถา ๓ คาถามีอาทิว่า เมื่อภิกษุเกลียดชังอยู่อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแก้ปัญหาที่พระสารีบุตรถามโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร จึงตรัสคำมีอาทิว่า ภิกษุไม่พึงทำการขโมย ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผลฺลเส** คือ พึงแผ่. บทว่า **ยทาวิลตุตฺถิ มนโส วิชฺฌณา** ความว่า ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ พึงบรรเทาเสียซึ่งความขุ่นใจนั้นทั้งหมด ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนี้ว่า **อทินฺนาทานํ ปหาย** ภิกษุละอทินนาทานเสีย ดังต่อไปนี้ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ชื่อว่า **อทินนาทาน**. การนำไปมีคำอธิบายว่า การขโมยของคนอื่นท่านกล่าวว่า เป็นโจร. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อทินฺนํ** คือ ของที่คนอื่นหวงแหน. คนอื่นถึงความเป็น

ผู้ทำตามความปรารถนา ไม่ควรลงอาชญา และไม่ควรว่ำกล่าวติเตียน ใน
ของที่ผู้อื่นหวงแหนใด โดยเจตนาอันยังความพยายามเพื่อถือเอาของที่ผู้
อื่นหวงแหนั้น ตั้งขึ้น ของผู้มีความสำคัญในของที่ผู้อื่นหวงแหนว่า เป็น
ของอันผู้อื่นหวงแหนเป็นอทินนาทาน. อทินนาทานนั้นมีโทษน้อยในของ
ผู้อื่นที่เลว มีโทษมากในของที่ประณีต. เพราะเหตุไร. เพราะวัตถุ
ประณีต. เมื่อวัตถุสมบุรณ์มีโทษมาก ในวัตถุ อันเป็นของของผู้ยิ่งด้วย
คุณธรรม. มีโทษน้อยในวัตถุอันเป็นของของผู้มีคุณเลวกว่าผู้ยิ่งด้วยคุณ
นั้นๆ.

อทินนาทานนั้นมีองค์ ๕ คือของอันผู้อื่นหวงแหน ๑ รู้ย่ำว่าผู้อื่น
หวงแหน ๑ จิตคิดจะขโมย ๑ พยายามที่จะขโมย ๑ นำไปได้ด้วย
ความพยายามนั้น ๑.

บทว่า ปหาย คือ ละความเป็นผู้ทุศีล อันได้แก่เจตนาที่จะถือเอา
ของที่เขาไม่ให้ตน. บทว่า ปฏิวิโรโต คือ งดเว้นจากความเป็นผู้ทุศีลนั้น
ตั้งแต่เวลาที่ละได้แล้ว. ชื่อว่า ทินุณาทายี เพราะถือเอาแต่ของที่เขาให้
อย่างเดียว. ชื่อว่า ทินุนปภาฎิกงฺขี เพราะหวังได้แต่ของที่เขที่ตั้งใจให้
อย่างเดียว. ชื่อว่า เถโน คือ ขโมย. ฟังเป็นผู้มีจิตไม่เป็นขโมย.
เป็นผู้มีจิตสะอาดเพราะเป็นผู้มีจิตไม่ขโมย. บทว่า อตุตา คือ ด้วยความ
เป็นตน. ท่านอธิบายว่า ทำความเป็นตนให้มีจิตสะอาดมีจิตไม่ขโมย. ต่อ
จากนี้ มีนัยดังกล่าวแล้ว.

ความไม่ตรีด้วยอำนาจความเมตตา. อากาเรแห่งความเมตตา ชื่อว่า
เมตตายนนา. ความที่จิตมีความพร้อมเพรียงด้วยเมตตา ชื่อว่า เมตตยา-
ยิตตตุตฺ. ชื่อว่า อนุทฺทยนา เพราะยอมเอ็นดู. อธิบายว่า ย่อมรักษา.
อากาเรแห่งความเอ็นดู ชื่อว่า อนุทฺทยนา. ความเป็นผู้เอ็นดู ชื่อว่า

อนุททายิตตุต. การแสวงหาประโยชน์ด้วยอำนาจแห่งการหาประโยชน์
เกื้อกูล. ความอนุเคราะห์ด้วยอำนาจแห่งความช่วยเหลือ. ด้วยบทแม่ทั้ง
หมดเหล่านี้ท่านกล่าวว่า เมตตา อันถึงอุปจาร (ใกล้เคียง) และอัปปนา
(แนบแน่น). พึงเห็นความที่เมตตาไปบุลย์ด้วยการแผ่ไปในบทนี้ว่า วิปุเลน
ด้วยความไปบุลย์. จิตนั้นถึงความเป็นใหญ่ด้วยอำนาจภูมิ. ไม่มีประมาณ
ด้วยอำนาจความคล่องแคล่ว. อนึ่ง ไม่มีประมาณด้วยอำนาจสัตตารมณ์
(มีสัตว์เป็นอารมณ์) ไม่มีเวรด้วยการละเข้าศึกคือพยาบาท ชื่อว่าไม่มี
พยาบาทเพราะละโทมนัส. อธิบายว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า อาวิลิ ชุนมัว
คือไม่ผ่องใส. บทว่า ลูลิตฺ เสร่าหมอง คือเป็นกลละ (เปือกตม).
บทว่า เอริตฺ ยุง คือไม่ตกลง. บทว่า ฆฏฺฏิตฺ วุ่น คือถึงความกระทบ
ด้วยอารมณ์. บทว่า จลิตฺ ห้วนไหว คือสั่นสะเทือน. บทว่า ฆนฺตฺ
หมุนไป คือละหน้าที่. บทว่า อวฺปสฺนฺตฺ ไม่สงบ คือไม่ดับ.

พึงทราบวินิจฉัยบททั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า โย โส มารโ ดังนี้
ต่อไป. ชื่อว่า มาร เพราะชักชวนมหาชนให้ประกอบความฉิบหายแล้ว
ฆ่า. ชื่อว่า กณฺห เพราะมีกรรมดำ. ชื่อว่า อธิปติ เพราะเป็นใหญ่
ในกามาวจร. ชื่อว่า อนฺตฺญ เพราะให้สัตว์ถึงความตาย. ชื่อว่า นมุจิ
เพราะไม่ให้สัตว์พ้นไปได้. ชื่อว่า มารพพิสฺส เพราะเป็นเบ็ดมาร. ชื่อว่า
มารามิสฺส เพราะเป็นเหยื่อมารโดยอาศัยวิภูฏะ. ชื่อว่า มารนิสโย เพราะ
เป็นวิสัยแห่งมารโดยให้อยู่ในอำนาจ. ชื่อว่า มารนิวาโป เพราะเป็น
เหยื่อของมารโดยเป็นอารมณ์. ชื่อว่า มารโคจโร เพราะเป็นอารมณ์ของ
มารโดยเที่ยวไปสู่กาม. ชื่อว่า มารพฺนฺธํ เพราะเป็นเครื่องผูกของมาร
โดยแก้ออกได้ยาก. ชื่อว่า ทุภฺพฺนฺธโน เพราะทำให้เกิดทุกข์.

บทว่า **มูลมุปี เตลั ปลิขณฺณ ตัญฺเจ** ภิกษุพึงขุดรากความโกรธ และความคูหึมน์เหล่านั้นตั้งอยู่ คือพึงขุดรากมีวิชาเป็นต้นของความโกรธและความคูหึมน์เหล่านั้นตั้งอยู่. บทว่า **อทุธา ภวนฺโต อภิสมฺภเวยฺย** คือ ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังโดยส่วนเดียวเท่านั้น. อธิบายว่า ไม่พึงยินดีสิ่งที่รัก ไม่พึงเกลียดสิ่งที่ไม่น่ารัก.

บทว่า **อวิชา มฺลํ** คือ อวิชาเป็นต้น เป็นมูลแห่งความโกรธ ด้วยอำนาจอุปนิสัยปัจจัยและสหชาติปัจจัยเป็นต้น. ธรรมสองอย่างเหล่านี้ คือไม่ทำไว้ในใจโดยอุบาย ๑ การถือตัว ๑ เป็นมูลของความโกรธด้วยอำนาจอุปนิสัยปัจจัย. ธรรมสามอย่างเหล่านี้ คือความไม่ละอาย ๑ ความไม่เกรงกลัว ๑ ความฟุ้งซ่าน ๑ เป็นมูลของความโกรธ ด้วยอำนาจของอุปนิสัยปัจจัยและสหชาติปัจจัย. แม้แห่งอติมานะ (ความคูหึมน์) ก็เหมือนกัน.

บทว่า **ปลฺลํ ปุรกฺขิตฺวา** คือ ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. บทว่า **กฺลฺยาณปฺปติ มีปฺติงาม** คือประกอบด้วยกัลยาณปฺปติ. บทว่า **จตุโรสฺสเหตฺต** **ปริเทวธมฺเม** คือ พึงปราบปริเทวธรรม (ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน) ลืออย่าง ที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาเป็นลำดับไป.

บทว่า **วิจฺยพฺหุโล** มีความเลือกเฟ้นมาก คือมีความไตร่ตรองมาก. บทว่า **ปวิจฺยพฺหุโล** มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก คือมีความไตร่ตรองมากเป็นพิเศษ. บทว่า **โอกฺขายนพฺหุโล** มีปัญญาเครื่องเห็นมาก คือมีความเห็นมาก. บทว่า **สเมกฺขายนพฺหุโล** มีความเสาะหามาก คือมีการแสวงหามาก. บทว่า **วิภูตฺตวหารี** คือ อยู่ด้วยการทำความรู้ให้ปรากฏ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อภิกฺกนฺเต ปฏฺิกฺกนฺเต** ในการก้าวไป

ในการถอยกลับนี้ต่อไป. การเดินไปเรียกว่า **ก้าวไป** การเดินกลับเรียกว่า **ถอยกลับ**. แม้ทั้งสองนั้นก็ได้ในอิริยาบถ ๔ พึงทราบความในการเดินก่อน การนำกายไปข้างหน้า ชื่อว่า **ก้าวไป** การยังกายให้ถอยกลับ ชื่อว่า **ถอยกลับ**. ยืนอยู่กับที่น้อมกายไปข้างหน้า ชื่อว่า **ก้าวไป** ถอยไปข้างหลัง ชื่อว่า **ถอยกลับ**. นั่งอยู่กับที่ หันหน้าหมุนไปทางอาสนะ ชื่อว่า **ก้าวไป** หมุนอวัยวะไปข้างหลัง ชื่อว่า **ถอยกลับ**. แม้ในการนอนก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สมุปขานการี โหติ** คือ การทำกิจทั้งหมดด้วย สัมปชัญญะ. หรือว่าการทำความรู้สึกตัวนั่นเอง. จริงอยู่ ผู้มีสัมปชัญญะนั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปเป็นต้น เป็นผู้ไม่เว้นจากความรู้สึกตัวไม่ว่าในที่ไหน ๆ.

พึงทราบความในบทว่า **อาโลกิตะ วิโลกิตะ** ในการแลดูในการเหลียวดูนี้ต่อไป. การเพ่งไปข้างหน้า ชื่อว่า **การแลดู** การเพ่งดูไปตามทิศ ชื่อว่า **การเหลียวดู**. แม้อย่างอื่นที่มีการก้มการแหงนการมองดูไปทั่วๆ ด้วยการเพ่งดูไปข้างล่างข้างบนข้างหลัง. ในที่นี้มีได้ถือเอาอย่างนั้น. แต่โดยสรุปถือเอาสองอย่างเหล่านี้ หรือถือเอาทั้งหมดโดยเป็นหัวข้อนี้เท่านั้น. บทว่า **สมมุญฺหิตะ ปสาริตะ** ในการสู้เข้า ในการเหยียดออก ได้แก่ ในการสู้เข้าการเหยียดออกซึ่งอวัยวะทั้งหลาย.

พึงทราบความในบทว่า **สงฺฆาภูิปตฺตจิวรชารณ** ในการครองสังฆาภูิ บาตร และจิวรนี้ต่อไป. การใช้ด้วยการนุ่งและการห่มสังฆาภูิ และจิวร ด้วยการรับภิกษาแห่งบาตร ชื่อว่า **ชารณ** (การครอง).

พึงทราบความในบทว่า **อสิต** การฉัน เป็นต้นต่อไป. บทว่า **อสิเต** คือ ในการฉันบิณฑบาต. บทว่า **ปีเต** คือ ในการดื่มข้าวยาจ. เป็นต้น. บทว่า **ขายิตะ** คือ ในการเคี้ยวมิของเคี้ยวทำด้วยแป้ง เป็นต้น.

บทว่า สยิตะ คือ ในการลืมน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น. บทว่า อัจจาร-
ปติสวากุมเม คือ ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ.

พึงทราบในบทว่า คต เป็นต้นต่อไป. บทว่า คเต คือ ในการ
เดิน. บทว่า จิตะ คือ ในการยืน. บทว่า นิสินฺเน คือ ในการนั่ง.
บทว่า สุตฺเต คือ ในการนอน. บทว่า ชากริตะ คือ ในการตื่น.
บทว่า ภาสิตะ คือ ในการพูด. ในบทว่า ภาสิตะ นั้นมีความดังนี้.
เมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปเป็นไปไม่ได้ ก็ไม่ชื่อว่าพูด เมื่อ
สัททายตนะยังเป็นไปได้ ก็ชื่อว่าพูดได้ เพราะเหตุนี้ ภิษุผู้กำหนด
ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการพูด. ภิษุแสดงธรรมในหัวข้อ วิมุต-
ตายตนะ (การหลุดพ้น) บ้าง ละติรัจจนาถา ๓๒ กล่าวถาอิงถา-
วัตถุ ๑๐ บ้าง ก็ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการพูด. บทว่า ตฺถุหิภาเว
ในการนั่ง คือไม่พูด. ในบทว่า ตฺถุหิภาเว นั้น มีความดังนี้ ชื่อว่า
ความเป็นผู้นั่งยอมไม่มี ในเมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปยังเป็นไป
ได้อยู่ ย่อมมีได้ในเมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปเป็นไปไม่ได้ ด้วย
เหตุนี้ ภิษุผู้กำหนดจึงชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในความเป็นผู้นั่ง.
ภิษุนี้เรียนกับมัฏฐานอันเป็นที่ชอบใจในอารมณ ๓๘ กิติ เข้าทุคฺคิฆาน
กิติ ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในความเป็นผู้นั่ง. อนึ่ง ในบทนี้ อิริยาบถ
หนึ่งมาแล้วในฐานะสอง. ในบทว่า อภิภุกฺขเต ปฏิภุกฺขเต นี้ เมื่อภิษุ
เดินไปเดินมายังบ้านเพื่อภิษาจาร ท่านกล่าวถึงภิษุนี้ในภายหลังด้วย
การเดินทางไกล. ในบทว่า คเต จิตะ นิสินฺเน พึงทราบว่า ท่านกล่าว
ด้วยการยกเท้าอันมีฝุ่นละอองในวิหาร. บทมีอาทิว่า พุทฺธานุสฺสตีวเสณ
ด้วยอำนาจแห่งพุทธานุสสติ ท่านประกาศไว้แล้วในที่นั้น ๆ ในหนหลัง.

บทว่า อรติ ความไม่ยินดี คือห้ามความยินดี. บทว่า อรติกา คือ
อาการไม่ยินดี. บทว่า อนภริติ คือ ความไม่ยินดียิ่ง. บทว่า อนภริมมา
คือ อาการไม่ยินดีเฉพาะ. บทว่า อุกกณฺจิกา คือ อาการเบื้อ. บทว่า
ปริตฺตลิกา ความระอา คือความระอาด้วยความเบื้อ.

บทว่า กิสุ อติสุสามิ คือ เรารู้จักมันอะไร. บทว่า กุว วา อติสุตฺ
คือ เรารู้จักมันที่ไหน. บทว่า ทุกฺขํ วต เสตฺถ กุวชฺช เสตฺถ คือ วันนี้
เรานอนลำบากตลอดคืนนี้ พรุ่งนี้เรารู้จักนอนที่ไหน. บทว่า เอเต วิตฺถเก
ได้แก่ วิตถ ๔ อย่าง คือวิตถกาศัยบิณฑบาต ๒ อย่าง อาศัยเสนาสนะ
๒ อย่าง. บทว่า อนิเกตจาริ ได้แก่ เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ไม่มี
ค้นหาท่องเที่ยวไป.

บทว่า ผลเก วา บนแผ่นดินกระดาน คือบนหลังกระดานมีกระดาน
คดเป็นต้น. บทว่า อากมนรตฺติ คือ ราตรีที่จะมาถึง. บทว่า อาทเว-
เนยฺเย เป็นฐานแห่งความประทุษร้าย คือประทุษร้ายเป็นพิเศษ. บทว่า
ปริเทวนเยเย เป็นฐานแห่งความรำพัน คือรำพันไปรอบ ๆ.

บทว่า กาลे คือ ในเวลาออกบิณฑบาต. อธิบายว่า ได้ข้าว
คือบิณฑบาตหรือเครื่องนุ่งห่ม คือจีวรโดยธรรมโดยเสมอ. บทว่า มตฺตํ
โส ชลฺลนา ภิกฺขุณฺณํ พิงฺรุจฺจํ ประมาณ คือ พิงฺรุจฺจํ ประมาณในการรับและ
การบริโภค. บทว่า อิทฺ คือ ในศาสนานี้. หรือบทว่า อิทฺ นี้ เป็น
เพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า โตสนคฺคํ คือ เพื่อสันโดษ. ท่านอธิบายว่า
พิงฺรุจฺจํ ประมาณเพื่อประโยชน์นั้น. บทว่า โส เตสุ กุคฺคโต คือ ภิกฺขุ
นั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น. บทว่า ยตจาริ คือ เป็นผู้สำรวมเที่ยวไป.
ท่านอธิบายว่า รักษาอริยาบถ และรักษากายทวาร วจีทวาร มโนทวาร.

ปาฐะว่า ยติจาริ บ้าง. มีความอย่างเดียวกัน. บทว่า รุสโต คือ ถูกเขา
ค่า. อธิบายว่า ถูกเขาเสียดสี.

บทว่า ทวีหิ การณหิมตฺตํ ชานเยย คือ ฟังรู้จักประมาณด้วย
เหตุ ๒ อย่าง. บทว่า ปฏิคฺคหนโต วา โดยการรับ คือโดยกาลรับของ
ที่ผู้อื่นถวาย. บทว่า ปริโภคโต วา โดยการบริโภค คือ โดยกาลบริโภค.
บทว่า โลกเปปี ทิยมาเน คือ เมื่อทายกถวายเมื่อน้อย. บทว่า กุลาอนุทฺทาย
คือ เพื่อความเอ็นดูแก่ตระกูล. บทว่า กุลาอนุรฺกฺขาย คือ เพื่อรักษา
ตระกูล. บทว่า ปฏิคฺคณฺหาติ คือ รับเมื่อน้อย. บทว่า พหุเกปี ทิยมาเน
คือ เมื่อทายกถวายเม้มาก.

พึงทราบความในบทว่า กายปริหาริยํ จีวรํ ปฏิคฺคณฺหาติ ภิกฺขุ
รับจีวรพอบริหารกายนี้ต่อไป ชื่อว่า กายปริหาริยํ เพราะบริหารเลี้ยง
ร่างกาย. ชื่อว่า กุญฺฉิปริหาริยํ เพราะบริหารเลี้ยงท้อง. บริหาร ๘ คือ
ไตรจีวร บาตร มีดตัดไม้ชำระฟัน เข็ม ประคดเอว หม้อกรองน้ำ
ย่อมควรแก่ ภิกฺขุ ผู้ประกอบด้วยสันโดษในปัจจุบันตามมีตามได้. สมดังที่
ท่านกล่าวไว้ว่า

บริหาร ๘ เหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร มีด เข็ม

ประคดเอว หม้อกรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกฺขุผู้ประกอบความ
เพียร ดังนี้.

บริหารทั้งหมดนั้น เป็นทั้งการบริหารกาย เป็นทั้งการบริหารท้อง.
อย่างไร. ไตรจีวร ย่อมบริหารเลี้ยงกายในเวลาอุ่นและห่มเที่ยวไป
เพราะเหตุนั้น จึงเป็นการบริหารกาย. ไตรจีวรบริหารเลี้ยงท้อง ในเวลา
เอาชายจีวรกรองน้ำดื่ม และในเวลารับผลไม้เล็กน้อยใหญ่ที่ควรเคี้ยว เพราะ
เหตุนี้ จึงเป็นการบริหารท้อง. แม้บาตรก็เป็นการบริหารกาย ในเวลา

เอาบาตรตักน้ำอาบ และในเวลาทำความสะอาดกุฏิ เป็นการบริหารท้อง
ในเวลารับประทานอาหารนั้น . แม้มิดก็เป็นการบริหารกาย ในเวลาเอามีดนั้นตัด
ไม้สีฟัน และในเวลาแต่งเชิงเตียง และตั้ง จีวร และใช้ไม้ทำกุฏิ เป็น
การบริหารท้อง ในเวลาตัดอ้อยและปอกมะพร้าว. เข็มเป็นการบริหารกาย
ในเวลาเย็บจีวร เป็นการบริหารท้อง ในเวลาจิ้มขนมหรือผลไม้กิน. รัศ
ประคดเป็นการบริหารกาย ในเวลาพันกายเที่ยวไป เป็นการบริหารท้อง
ในเวลามัดอ้อยเป็นต้นถือเอา. หม้อกรองน้ำเป็นการบริหารกาย ในเวลา
เอาหม้อกรองนั้นกรองน้ำอาบ และในเวลาทำความสะอาดเสนาสนะ เป็น
การบริหารท้อง ในเวลากรองน้ำดื่ม และในเวลารับงา ข้าวสาร ข้าวเม่า
เป็นต้น ด้วยหม้อกรองน้ำนั้นนั้น.

บทว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส** พิจารณาโดยแยกกาย อธิบายว่า
พิจารณาโดยอุบาย คือโดยทำนองคลองธรรม. อนึ่ง ในบทนี้ พึงทราบ
ว่า การพิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า **สัตตสุต ปฏิฆาตาย** เพื่อกำจัดความหนาว
เป็นการพิจารณาโดยแยกกาย ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **จีวร** ได้แก่
จีวรผืนใดผืนหนึ่ง ในบรรดาอันตราวาสก (ผ้าสบง) เป็นต้น. บทว่า
ปฏิเสวติ คือ ใช้. ได้แก่ นุ่งหรือห่ม. บทว่า **ยาวเทว** เป็นคำกำหนด
เขตของประโยชน์ เพราะว่าประโยชน์ในการใช้จีวรของพระโยคีมีเพียง
เท่านั้น คือเพื่อกำจัดความหนาวเป็นต้นไม่ยิ่งไปกว่านั้น. บทว่า **สัตตสุต**
ความหนาว คือความหนาวอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดขึ้นด้วยธาตุภายใน
กำริบ หรือความเปลี่ยนแปลงฤดูในภายนอก. บทว่า **ปฏิฆาตาย** คือ
เพื่อกำจัด. เพื่อบรรเทาอาพาธโดยอาการที่ไม่ให้อาพาธนั้นเกิดในร่างกาย.
เพราะเมื่อร่างกายถูกความหนาวเบียดเบียน ภิกษุมิจิตฟุ้งซ่านไม่สามารถ

ตั้งความเพียรโดยแยกคายได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตว่า ภิกษุพึงใช้จิวรเพื่อกำจัดความหนาวดังนี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. เพราะในบทนี้มีอย่างเดียว. บทว่า ออุหฺสฺส ความร้อน คือ ความร้อนของไฟ. ความร้อนของไฟนั้นพึงทราบว่าเป็นเหตุขึ้นในเพราะไฟไหม้ป่าเป็นต้น.

อนึ่ง พึงทราบความในบทนี้ว่า ทำสมกสวาตตปสิริสปสมฺมุสฺสานํ สัมผัส เหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานต่อไป. บทว่า ทำส คือ เหลือบ. ท่านเรียกว่า อนุกรมกุกิภา บ้าง. บทว่า มกส คือ ยุงนั่นเอง. บทว่า วาต คือ ลมเกิดแต่เสียงและเกิดแต่การหมุนของวงล้อ. บทว่า อาตโป คือ ความร้อนจากดวงอาทิตย์. บทว่า สิริสป คือ ทิมชาติประเภทใดประเภทหนึ่ง มีงูเป็นต้น เลื้อยคลานไป. สัมผัสเหล่านั้น สัมผัสสองอย่าง คือ ทักฺขุสสัมผัส (ถูกกัด) ๑ มุฏฺฐุสสัมผัส (ถูกต้อน) ๑. สัมผัสเมื่อนั้นย่อมไม่เบียดเบียนภิกษุผู้นั่งห่มจิวร. เพราะฉะนั้น ภิกษุใช้จิวรเพื่อกำจัดสัมผัสเหล่านั้น ในฐานะเช่นนั้น. จะกล่าวถึงบทว่า ยาวเทว อิก คือ เพื่อแสดงกำหนดเขตของประโยชน์ที่แน่นอน. เพราะประโยชน์ที่แน่นอนคือการปกปิดอวัยวะที่ยังความละเอียดให้กำเริบ. นอกนี้ย่อมเป็นบางครั้งบางคราว. ในบทเหล่านั้น บทว่า หิริโกปินํ ยังหิริให้กำเริบ คืออวัยวะนั้นๆ เป็นที่คับแคบ. เพราะเมื่ออวัยวะใด ๆ เปิด หิริย่อมกำเริบคือเสียหาย ท่านจึงเรียกอวัยวะนั้น ๆ ว่า หิริโกปิน เพราะยังหิริให้กำเริบ ชื่อว่า หิริโกปินปฏิจฺฉาทนตุถํ เพราะปกปิดอวัยวะอันจะยังหิริให้กำเริบนั้น. ปาฐะว่า หิริโกปิน ปฏิจฺฉาทนตุถํ บ้าง ความอย่างเดียวกัน.

บทว่า ปิณฺฑทปาดํ คือ อาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง. จริงอยู่ ท่าน

เรียกอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งว่า **ปิลุทปาต** เพราะตกไปในบาตรของ
ภิกษุโดยความเป็นก้อน. หรือชื่อว่า **ปิลุทปาโต** เพราะก้อนข้าวตกลง
ไป. อธิบายว่า รวบรวมภิกษาที่ได้ในที่นั้น ๆ. บทที่เหลือมีนัยดังได้
กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

บทว่า **เสนาสน** คือ ที่นอนและที่นั่ง. ก็ภิกษุนอนที่ใด ๆ จะเป็น
ในวิหาร หรือในเรือนมุงด้านเดียว ที่นั่นเรียกว่า **เสนา** คือ ที่นอน.
ภิกษุนั่งในที่ใด ๆ ที่นั่นเรียกว่า **อาสนะ** คือ ที่นั่ง. ที่นอนที่นั่งเป็นอัน
เดียวกัน เรียกว่า **เสนาสนะ** คือที่นอนที่นั่ง. บทว่า **อุตุปริสุตยวิโนท-**
ปฐิสถุลาณารามตุถ เพื่อบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีใน
การหลีกเร้น คือฤดูนั้นแหละเป็นอันตราย จึงเรียกว่า **อุตุปริสุตย**. เพื่อ
บรรเทาอันตรายแต่ฤดู. และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น. ฤดูใดเป็นฤดู
ไม่สบายทำให้ร่างกายและจิตใจผิดปกติ พึงบรรเทาฤดูนั้นด้วยการใช้
เสนาสนะ. เพื่อบรรเทาฤดูนั้น. อธิบายว่า เพื่อความสุขอัน เป็นเอกภาพ.

ท่านกล่าวการบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู ด้วยบทมีอาทิว่า **สถ-**
ปฐิมต กำจัดความหนาวโดยแท้. ท่านกล่าวว่า ก็เพราะประโยชน์ที่
แน่นอน คือการปกปิดอวัยวะอันจะยังหิริให้กำเริบในการใช้จีวร นอกนั้น
เป็นบางครั้งบางคราวฉันใด แม้ในบทนี้ก็ฉันนั้น พึงทราบว่ ท่านกล่าว
ดังนี้หมายถึงความแน่นอน คือการบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู. อีก
อย่างหนึ่ง ฤดูที่ได้กล่าวแล้วนี้คือฤดูเท่านั้น.

แต่อันตรายมีสองอย่าง คืออันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑
ในอันตรายสองอย่างนั้น อันตรายปรากฏ ได้แก่ ราชสีห์และเสือโคร่ง
เป็นต้น. อันตรายปกปิด ได้แก่ รากะและโทสะเป็นต้น. อันตราย

เหล่านั้นไม่ทำการเบียดเบียนด้วยการไม่คุ้มครอง และด้วยการเห็นรูปไม่เป็นที่สบายเป็นต้น ในเสนาสนะใด ก็ภิกษุรู้พิจารณาอย่างนี้แล้ว ใช้เสนาสนะนั้น ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า พิจารณาเสนาสนะโดยแยกกาย ฯลฯ ใช้เสนาสนะเพื่อบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า **คิลานปัจฉยเกษตรขุขปริกขาริ** บริหารคือคิลานปัจฉยเกษตรต่อไป. ชื่อว่า **ปัจฉโย** เพราะต่อต้านโรค อธิบายว่าถึงความเป็นข้าศึกกัน. บทนี้ เป็นชื่อแห่งความสบายอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำของหมอ ชื่อว่า **เกษตร** เพราะอนุญาตให้ใช้ยาเป็นปัจจัยแห่งคนไข้. เกษตฺ ก็คือคิลานปัจฉยนั่นเอง ชื่อว่า **คิลานปัจฉยเกษตร**. ท่านอธิบายว่า การกระทำของหมอ เป็นที่สบายของคนไข้ด้วยเกษตร มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **ปริกขาริ** ท่านเรียกว่าบริวารในประโยชน์มีอาทิว่า นครล้อมไว้เป็นอย่างดีด้วยการล้อมนคร ๗ ชั้น. เรียกว่าเครื่องประดับ ในประโยชน์มีอาทิว่า รถประดับด้วยสีขาวยุ มีฉานเป็นเพลา มีวิริยะเป็นล้อ. เรียกว่าของใช้ ในบทมีอาทิว่า บรรพชิตควรหาของใช้อันจำเป็นแก่ชีวิต. แต่ในที่นี้ เป็นของใช้บ้าง เป็นบริวารบ้างก็ควร. อนึ่ง คิลานปัจฉยเกษตรนั้น ชื่อว่า เป็นบริวารของชีวิตบ้าง เพราะป้องกัน ไม่ให้ช่องเพื่อเกิดอาพาธ อันจะทำความเสียหายแก่ชีวิต, ชื่อว่าเป็นของใช้บ้าง เพราะเป็นเหตุให้ชีวิตเป็นไปได้นาน. เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ปริกขาริ**. ชื่อว่า **คิลานปัจฉยเกษตรขุขปริกขาริ** เพราะเป็นคิลานปัจฉยเกษตร และเป็นบริวาร. ซึ่งคิลานปัจฉยเกษตรบริวารนั้น. ท่านอธิบายว่า น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นต้น อันหมออนุญาตแล้วอย่างใด

อย่างหนึ่ง เป็นที่สบายของคนไข้ ชื่อว่าเป็น **ชีวิตบริวาร**. บทว่า **อุปปนฺนํ** คือ เกิดแล้ว เป็นแล้ว บังเกิดแล้ว.

บทว่า **พฺยาพาโ** ในบทว่า **เวฺยาพาธิกานํ** นี้ คือ ธาตุกำเริบ. โรคเรื้อน ฝี ฝีหัวขาดเป็นต้น ซึ่งมีธาตุกำเริบเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่า **เวฺยาพาธิกา** เพราะเกิดจากธาตุกำเริบ. บทว่า **เวทนา** ได้แก่ **ทุกขเวทนา** คือเวทนาอันเป็นผลแห่งอกุศล. เพื่อกำจัดเวทนาอันเกิดแต่ธาตุกำเริบเหล่านั้น. บทว่า **อพฺยาปชฺฌปรมตฺย** เพื่อความไม่ลำบาก เป็นอย่างยิ่ง คือเพื่อความไม่มีทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. อธิบายว่า ตลอดเวลาที่ละทุกข์ได้หมด.

บทว่า **สนฺตุฏฺโ** โหติ ภิกษุเป็นผู้สันโดษ คือสันโดษด้วยปัจจัย. บทว่า **อิตริตเรน จิวเรน** ด้วยจิวรตามมีตามได้ คือไม่ใช่สันโดษด้วยจิวรผืนใดผืนหนึ่ง บรรดาจิวรเนื้อหยาบ ละเอียด เสรำหมอง ประณีต ย่างใหม่ และเก่า ที่แท้เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรผืนใดผืนหนึ่งตามมีตามได้ในบรรดาจิวรตามที่ได้แล้วเป็นต้น. จริงอยู่ ในจิวรมีสันโดษ ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ (สันโดษตามที่ได้) ๑ ยถาพลสันโดษ (สันโดษตามกำลัง) ๑ ยถาสารูปสันโดษ (สันโดษตามสมควร) ๑. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **วณฺณวาทิ** กล่าวคุณ ความว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สันโดษย่อมไม่กล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งเป็นผู้ไม่สันโดษ ย่อมกล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งทั้งเป็นผู้ไม่สันโดษ ทั้งไม่กล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งทั้งเป็นผู้สันโดษ ทั้งเป็นผู้กล่าวคุณของความสันโดษ เพื่อแสดงถึงการกล่าวคุณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อิตริตฺรสนฺตุฏฺฐิยา จ วณฺณวาทิ** ผู้กล่าวคุณแห่งความสันโดษ

ด้วยจิรตามมีตามได้ ดังนี้. บทว่า **อนสนํ** การแสวงหาผิด คือการแสวงหาไม่สมควรมีประการต่าง ๆ มีประเภทเช่นเป็นทูตส่งข่าว เดินส่งข่าว. บทว่า **อปปฎฐรูปํ** คือ ไม่สมควร. บทว่า **ลทฺธา จ** คือ ได้แล้ว โดยธรรมโดยเสมอ. บทว่า **อครีโต** ไม่อยาก คือปราศจากความโลก. **อนุจฺฉิต** ไม่หลง คือไม่หลงด้วยอยากได้ให้มาก. บทว่า **อนชฺฌาปนฺโน** ไม่พัวพัน คือไม่ถูกค้นหาท่วมทับ ไม่พัวพันด้วยค้นหา. บทว่า **อาทินวทสุสาวิ** เห็นโทษ คือเห็นโทษในการแสวงหาไม่สมควร และในการบริโภคด้วยความอยาก. บทว่า **นิสุตฺรณปญฺโญ** มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ คือรู้เครื่องสลัดทุกข์ ดังที่กล่าวแล้วว่า **ยาวเทว สีตสุตฺตปฏิฆาตาย** เพียงเพื่อกำจัดความหนาว.

บทว่า **อิตริตฺตจิวฺรสนตุฏฺฐจฺฉิยา** คือ ด้วยความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้. บทว่า **เนวตฺตานุกฺกํเสติ** ไม่ยกตน คือไม่ยกตนว่าเราเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เราถือบังสุกุลกัณฑ์ในเรือนยอดตั้งแต่วันอุปสมบท ไม่มีใครเช่นกับเรา. บทว่า **น ปริ วมฺเภติ** ไม่ข่มผู้อื่น คือไม่ข่มผู้อื่นอย่างนี้ว่า ภิกษุอื่นเหล่านั้นไม่ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร หรือภิกษุเหล่านั้นแม้เพียงถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรก็ไม่มี.

บทว่า **โย หิ ตตฺถ ทกฺโข** ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยันในจิรสันโดษนั้น คือภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ฉลาด เฉียบแหลม ในการกล่าวคุณเป็นต้นในจิรสันโดษนั้น. บทว่า **อนลโธ** ไม่เกียจคร้าน คือเว้นจากความเกียจคร้านด้วยการกระทำเนื่อง ๆ. บทว่า **สมฺปชาโน ปติสฺสโต** มีสัมปชัญญะ มีสติ คือประกอบด้วยปัญญาคือความรู้สึกรู้ตัวและด้วยสติ. บทว่า **โปราธเน** มีมาแต่โบราณ คือมิใช่เพิ่งเกิดในบัดนี้. บทว่า **อคุคฺคญฺเณ**

คือที่รู้กันว่าเป็นวงศ์เลิศ. บทว่า อริยวเส ธิโต คือ ดำรงอยู่ในวงศ์ของ พระอริยะทั้งหลาย.

อนึ่ง บทว่า อริยวโส คือ อริยวงศ์ที่ ๘ แม่นี้ เป็นเชื้อสายของ พระอริยะ ชื่อว่าเป็นประเพณีของพระอริยะ เหมือนวงศ์กษัตริย์ วงศ์- พราหมณ์ วงศ์แพศย์ วงศ์ศูทร วงศ์สมณะ วงศ์ตระกูล ราชวงศ์ ฉะนั้น. อริยวงศ์นี้นั้นท่านกล่าวว่า เลิศกว่าวงศ์เหล่านี้ เหมือนกลิ่น กระลำพักเป็นต้น เลิศกว่ากลิ่นไม่มีกลิ่นที่รากเป็นต้น. กิ่งของ พระอริยะทั้งหลายเป็นใครบ้าง. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธะ ทั้งหลาย และสาวกของพระตถาคตทั้งหลาย ท่านเรียกว่าเป็นอริยะ วงศ์ ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. จริงอยู่ ก่อนแต่จะไปในที่สุด สี่องสไขกับแสนกัป มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ คือพระตัณ- หังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร. พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นอริยะ วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. ต่อมาหลังจาก พระพุทธเจ้าเหล่านั้นปรินิพพานล่วงไปหนึ่งองสไข พระพุทธเจ้าพระ- นามว่าโกณฑัญญะทรงบังเกิด. ในกัปนี้พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ทรงอุบัติ คือพระกกุสันธะ พระโกนาคมณะ พระกัสสปะ พระผู้มีพระภาคเจ้าของ พวกเราคือพระโคตม วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. อนึ่ง วงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย ผู้เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่า อริยวงศ์. ประดิษฐานอยู่ในอริยวงศ์นั้น.

บทว่า อิตริตรน ปิณฑปาเตน คือ ด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง. แม้ในเสนาสนะเป็นต้นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อายตเนสุ** คือ ในอายตนะทั้งหลายมีจักขวยตนะเป็นต้น.
บทว่า **ยโต** คือ สำรวมแล้ว. บทว่า **ยตุโต** คือ ระวังแล้ว. บทว่า
ปฏियตุโต คือ ระวังอย่างยิ่ง. บทว่า **คตุโต** คือ คู้มครองแล้ว. บทว่า
โคปิโต ครอบครองแล้ว คือตั้งไว้แล้วคู้มตั้งไว้ในหีบ. บทว่า **รกจิโต**
รักษาแล้ว คือเก็บไว้แล้ว. บทว่า **ถฺวโต** สำรวมแล้ว คือปิดแล้วด้วย
การกันทวาร. บทว่า **ขุสิโต** คือ ถูกติเตียน. บทว่า **วมุภโต** ถูกเขา
ดูหมิ่น คือถูกเขาไม่เลื่อมใส. **นฏฺฐิต** คือ ถูกเขาเสียดสี. บทว่า
ครหิต คือ ถูกเขาเหยียดหยาม. บทว่า **อุปวทิต** ถูกเขาค่อนว่า คือ
ถูกเขาค่า. บทว่า **ผรุเสน** ด้วยถ้อยคำหยาบ คือด้วยคำตัดจูดสำคัญของ
ร่างกาย. บทว่า **กกุขเพน** ด้วยถ้อยคำกระด้าง คือทารุณ บทว่า
น ปฏิวชฺชา คือ ไม่ฟังกล่าวโต้ตอบ.

บทว่า **ฉานานุยุตุโต** ฟังเป็นผู้ชวนชวายนฉาน คือประกอบด้วย
ฉานที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเสพฉานที่เกิดแล้ว. บทว่า **อุเปกฺข-**
มารพฺภ **สมาหิตตุโต** ฟังเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นปรารภอุเบกขา คือฟังเป็นผู้
มีจิตตั้งมั่น ยังอุเบกขาในจตุตถฉานให้เกิด. บทว่า **ตกฺกาสยฺ** **กุกฺกฺจ-**
ยุปจฺฉินฺเต ฟังตัดวิตก ที่อยู่ของวิตกและความคะนอง คือฟังตัดวิตกมี
กามวิตกเป็นต้น ที่อยู่ของวิตกมีกามตัณญาเป็นต้น และความคะนองมี
คะนองมือเป็นต้น.

บทว่า **อนุปฺปนฺนสฺส** **วา** **ปรมณฺณสฺส** **อุปฺปาทย** เพื่อความเกิด
ขึ้นแห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิด คือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิด
ในอรรถาพจน์ หรือเกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เพื่อได้เฉพาะในสันดานของตน

๑. ในบาลีไม่มี แต่ ม. ย. มีคำนี้.

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า **อุปฺปนฺนญจ ปรมชฺฌานํ อาเสวติ** เสพปฐมฌานที่เกิดขึ้นแล้วต่อไป ในบทนี้มีความว่า เสพโดยเอื้อเพื่อ กระทำให้คล่องแคล่ว ทำให้เกิด ทำให้เจริญ ทำให้มาก ทำบ่อย ๆ. บทว่า **อุปฺเปกฺขา** ความเพิกเฉย คือตัตรมัชฌัตตฺเบกขาอันเกิดขึ้นในจตุตถฌาน. บทว่า **อุปฺเปกฺขา** เป็นบทแสดงสภาวะ.

บทว่า **อุปฺเปกฺขนา** กิริยาที่เพิกเฉย คืออาการเห็นแต่การเข้าถึง. บทว่า **อชฺฌญฺเปกฺขนา** กิริยาเพิกเฉยยิ่ง คือเห็นเป็นอย่างยิ่ง. บทว่า **จิตฺตสมฺตา** ความที่จิตสงบ คือความที่จิตเสมอเว้นความหยาบและความ มากเกินไป. บทว่า **จิตฺตปฺลสฺสทฺชตา** ความที่จิตระงับ อธิบายว่า ความ ที่จิตไม่คะนอง จิตไม่กระด้าง. บทว่า **มชฺฌตฺตตา จิตฺตสุส** ความที่จิต เป็นกลาง อธิบายว่า ความที่จิตไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล เป็นกลาง. ว่า **จตุตฺถ ฌานเณ อุปฺเปกฺขํ อารพฺภ** ปรรวณฺณเบกขาในจตุตถฌาน คืออาศัย ตัตรมัชฌัตตฺเบกขา อันเกิดขึ้นในจตุตถฌาน. บทว่า **เอกกฺคจิตฺโต** คือเป็นผู้มีจิตเป็นไปแล้วในอารมณ์เป็นหนึ่ง. บทว่า **อวิกฺขิตฺตจิตฺโต** คือ เป็นผู้ที่มีจิตไม่ฟุ้งซ่านเว้นจากอุทฺธจจะ วิตก ๕ มีนัยดังกล่าวแล้ว. บทว่า **กามวิตกฺกานํ กามสฺสญฺญาสโย** กามสัจญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งกามวิตก. อธิบายว่า กามสัจญญาอันเกิดขึ้นแก่ผู้ตรีกอยู่ด้วยกามวิตก เป็นที่อาศัย เป็น โอกาสที่อยู่ของวิตกเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **กามสฺสญฺญาสโย**. แม้ในพยาปาทวิตกเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **จฺหิตฺวา วจฺจิทฺติ สติมาภินนฺเต** ภิกษุถูกติเตียนด้วยวาจา พึง เป็นผู้ที่มีสติชอบใจ คือภิกษุถูกติเตียนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติ ยินดีคำ ตักเตือนนั้น. บทว่า **วจฺจํ ปมฺมุญฺเจ กุสฺลํ** พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล คือเปล่ง

วาจาอันตั้งขึ้นด้วยญาณ. บทว่า **นาติเวลล** ไม่เกินขอบเขต คือ ไม่พึง
เปล่งวาจาเกินขอบเขต คือ เกินขอบเขตของกาล และขอบเขตของศีล.
บทว่า **ชนวาทธมฺมาย** คือ เนื้อธรรม คือ การว่ากล่าวชน. บทว่า **น**
เจตเยยฺย คือ ไม่พึงยังความคิดให้เกิด.

บทว่า **อิทฺเต อปฺปตฺต** คือ กรรมนี้ไม่ถึงแก่ท่าน. บทว่า **อสารูปปี**
คือ กรรมนี้ไม่สมควรที่ท่านจะประกอบ. บทว่า **อสิลฺลญฺ** ไม่ตั้งอยู่ในศีล
คือ ชื่อว่า **อสิลฺลญฺ** เพราะไม่ตั้งอยู่ในศีลอันเป็นความชวนชวายเป็น
ท่าน. อธิบายว่า กรรมนี้ไม่เป็นประโยชน์สมบัติของท่านผู้ตั้งอยู่ในศีล.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อสิลฺลญฺ** คือ ไม่งดงาม. ท่านพรรณนาความไว้
ว่า มีวาจาไม่เกลี้ยงเกลา. บทว่า **นิธินํ ชุมทฺรพฺย** คือ หม้อทรัพย์เต็มไป
ด้วยเงินและทองที่เขาฝังตั้งเอาไว้. บทว่า **ปวตฺตาริ** ผู้บอก คือ คุณผู้ทำ
ความอนุเคราะห์มนุษย์เจริญใจ มีความเป็นอยู่คับแค้น กล่าววว่า เจ้าจงมา
เราจะบอกอุบายเลี้ยงชีพอย่างมีความสุขแก่เจ้า แล้วนำไปยังที่ฝังทรัพย์ไว้
เหยียดมือบอกว่า เจ้าจงถือเอาทรัพย์นี้เลี้ยงชีพให้มีความสุขเถิด.

บทว่า **วชฺชทสฺสสิน** ผู้แสดงโทษ ความว่า ผู้ชี้โทษมี ๒ จำพวก
คือผู้คอยเสาะแสวงหาโทษด้วยประสงค์ว่า เราจักข่มภิกษุนั้นในท่ามกลาง
สงฆ์ ด้วยกรรมอันไม่สมควร หรือด้วยความพลั้งพลาดนี้ และผู้ตั้งอยู่
ในสภาพที่จะชี้โทษด้วยการตรวจดูโทษนั้นๆ เพราะความเป็นผู้ใคร่ความ
เจริญแก่เขาด้วยศีลเป็นต้น เพื่อให้รู้สิ่งที่ไม่รู้ เพื่ออนุเคราะห์สิ่งทีรู้อแล้ว.
ในที่นี้ประสงค์เอาข้อนี้. ภิกษุไม่ควรโกรธบุคคลผู้เห็นความไม่สมควรหรือ
ความผิดพลาด แล้วบอกกล่าว พึงเป็นผู้มีความยินดีอย่างเดียว ควรขอร้อง
ว่า ท่านขอรับ ท่านได้ทำกรรมแก่กระผมอย่างใหญ่หลวง ขอท่านพึงตั้งอยู่

ในฐานะอาจารย์และอุปัชฌาย์ของกรรม แล้วว่ากล่าวตักเตือนกรรม
อีก ด้วยโอวาทดังนี้ เหมือนคนเจ็บใจ ไม่โกรธผู้คุกคาม แม้โวยดี
แล้วแสดงขุมทรัพย์ให้ว่า เจ้าจงถือเอาทรัพย์นี้เถิด กลับพอใจเสียอีก
ละนั่น.

บทว่า **นิกคยฺหฺวาทิ** กล่าวข่มจี คือ ภิกษุบางรูปเห็นความไม่
สมควร หรือความผิดพลาดของสังฆวิहारิกเป็นต้นแล้ว ไม่ว่าจะกล่าวด้วย
คิดว่า ภิกษุรูปนี้อุปัฏฐากเราด้วยการให้นำบัวปากเป็นต้นโดยเคารพ
หากเราจักว่ากล่าวเธอ เธอก็จักไม่อุปัฏฐากเรา เราก็จักเสื่อมไปด้วย
ประการละนี้ ดังนี้ ไม่เชื่อว่าเป็นผู้กล่าวข่มจี. ภิกษุนั้นโปรยหยากเขื่องลงใน
ศาสนานี้ ส่วนภิกษุใดเห็นโทษอย่างนั้นแล้ว คุกคามตามสมควรแก่โทษ
ประณามทำทัณฑกรรม นำออกจากวิหารให้ศึกษา ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้
กล่าวข่มจี เหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะนั้น. สมดังที่พระองค์
ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนอนันท์ เรากล่าวข่มผู้ที่ควรข่ม เรากล่าวยกย่องผู้ที่ควร
ยกย่อง ผู้ที่มีคุณความดีจักดำรงอยู่ได้.

บทว่า **เมธาวิ** ผู้มีปัญญา คือผู้ประกอบด้วยปัญญา มีโอชะเกิด
แต่ธรรม. บทว่า **ตาทิส** คือ ฟังคบ ฟังเข้าใจลึกลับเห็นปานนั้น.
เพราะว่าเมื่ออันเตวาสิกคบอาจารย์เช่นนั้น ย่อมมีแต่ความประเสริฐอย่าง
เดียว ไม่มีความลามก มีแต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม
ละนี้.

บทว่า **โอวทยฺย** ฟังกล่าวสอน คือ เมื่อเรื่องเกิดขึ้นแล้วกล่าวสอน
ชื่อว่า โอวาท เมื่อเรื่องยังไม่เกิดขึ้นฟังชี้ให้เห็นโทษในอนาคต ด้วยคำมี
อาทิว่า แม้โทษก็จะพึงมีแก่ท่าน ดังนี้ ชื่อว่า อนุสาสน์ แม้กล่าวสอนต่อ

หน้าก็ชื่อว่า โอวาท ส่งทูตหรือคำสอนไปลับหลัง ชื่อว่า อนุสาสน์ กล่าวสอนแม้ครั้งเดียวก็ชื่อว่า โอวาท กล่าวสอนบ่อย ๆ ชื่อว่า อนุสาสน์ หรือให้โอวาทอย่างเดียวก็น่าชื่อว่า อนุสาสน์ เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงให้โอวาทและอนุสาสน์ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อสพฺภา จากอัสตบฺรุษ ความว่า พึงห้ามจากอกุศลธรรม พึงให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม. บทว่า สติ หิ โส ปิโย โหติ เพราะว่าคุณคนนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตว์บรุษ คือ บุคคลเห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักของสัตว์บรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. อนึ่ง ภิกษุผู้ให้โอวาทอนุสาสน์ ย่อมไม่เป็นที่รักของภิกษุผู้เป็นอัสตบรุษ ผู้ไม่เห็นธรรม ผู้ข้ามปรโลกเสียแล้ว ผู้เพ่งต่ออามิส บวชเพื่อดำรงชีวิต ยังกล่าวทิ่มแทงด้วยหอกคือปากว่า ท่านมิใช่อุปัชฌาย์อาจารย์ของพวกผม เพราะเหตุไรจึงมาสั่งสอนพวกผม ดังนี้.

บทว่า เอกกมฺม คือ มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มือปโลกนกรรม คือ การบอกเล่าเป็นต้น. บทว่า เอกุทฺเทโส มีอุเทศเป็นอันเดียวกัน คือ มินิทานุเทศเป็นต้นเป็นอันเดียว. บทว่า สมตฺถิขฺตา คือ มีสิกขาเสมอกัน. บทว่า อาหตฺติจตุตฺตํ คือ ความเป็นผู้มีจิตอันความโกรธกระทบแล้ว. บทว่า จิลชตฺตํ คือ ความเป็นผู้มีจิตกระด้าง. บทว่า ปญฺจปี เจโตจิล คือ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิต ในสิ่งทั้ง ๕ คือ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในสิกขา ๑ ในเพื่อนพรหมจรรย์ ๑. บทว่า ฌานสมมฺภูติ วาจํ คือ พึงเปล่งวาจาอันเกิดขึ้นในจิตสัมปยุตด้วยญาณ. บทว่า มุญฺเจยฺย คือ พึงเปล่ง. บทว่า อตฺถุปลํหิตํ คือ วาจาประกอบด้วยอรรถ. บทว่า ฐมฺมุปลํหิตํ คือ วาจาประกอบด้วยธรรม. บทว่า กาลาติกฺกนฺตุ วาจํ น ภาเสยฺย คือ ไม่พึงเปล่งวาจาเกินกาล

เพราะเวลานั้นล่วงไปแล้ว. บทว่า เวลาติกนุตฺตํ เกินขอบเขต คือ ไม่พึงกล่าววาทจาเกินขอบเขต เพราะขอบเขตของวาทล่วงไปแล้ว. พึงทราบกาลและเวลาด้วยบททั้งสอง.

บทว่า โย จ กาลे อสมฺปตฺเต ก็บุคคลใดยังไม่ถึงกาลอันควร คือ ยังไม่ถึงกาลที่ตนพูด. บทว่า อติเวลํ เกินเวลา คือ พูดเกินเวลาที่กำหนด. บทว่า นิหโต เสติ คือ ถูกฆ่านอนอยู่. บทว่า โกกิลาเยว อตุรโห คือ เหมือนลูกนกคุดเหว่าเกิดแต่คุดเหว่า อันนางกาเลี้ยงไว้.

บทว่า อถาปริ คือ ลำดับต่อไปนี้. บทว่า ปญฺจ รชานิ ฐลึ ๕ ประการ คือ ฐลึ ๕ มีรูปราคะเป็นต้น. บทว่า เยถํ สติมา วินยาย ติกุเข ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา คือ พึงตั้งสติศึกษาไตรสิกขา เพื่อกำจัดกิเลส. เพราะเมื่อศึกษาอยู่อย่างนี้ ย่อมอดกลั้นความกำหนัดในรูป ฯลฯ ในผัสสะ ไม่อดกลั้นอย่างอื่น. บทว่า ฐปรโห ฐลึในรูป คือ ฐลึมีราคะเป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป. แม้ในบทว่า สทฺทฺทฺโร เป็นต้นก็มีนัยเหมือนกัน.

แต่นั้นภิกษุศึกษาเพื่อกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น พึงทราบคาถาว่า เอเตสุ ฌมฺเมสุ โดยลำดับ. ในบทเหล่านั้น บทว่า เอเตสุ คือ ในรูปเป็นต้น. บทว่า กาลน โส สมฺมา ฌมฺมํ ปริวิมฺสมานํ ภิกษุนั้น พึงพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล คือ ภิกษุนั้นพึงพิจารณาสังขตธรรมทั้งปวง โดยนัยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ตามกาลที่ท่านกล่าวไว้ โดยนัยมีอาทิว่า เมื่อจิตพุ่งชานเป็นกาลของสมณะ. บทว่า เอโกทฺถุโต วิหเน ตมฺ โส ภิกษุเป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมีดเสียด

คือ ภิกษุ นั้นมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ฟังกำจัดความมีคมีโมหะทั้งหมด เป็นต้นเสีย ไม่มีความสงสัยในข้อนี้.

บทว่า อุตฺตเต จิตฺเต เมื่อจิตฟุ้งซ่าน คือ เมื่อจิตไม่สงบด้วยอำนาจแห่งวิริยนิทริย. จริงอยู่ ความเพียรมีกำลัง สมาธิอ่อน ย่อมครอบงำความฟุ้งซ่าน เพราะความเพียรเป็นฝ่ายแห่งความฟุ้งซ่าน เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านอย่างนี้. บทว่า สมถสุส กาลโถ คือ เป็นกาลแห่งความเจริญสมาธิ. บทว่า สมาหิตเต จิตฺเต คือ เมื่อจิตตั้งมั่นด้วยอุปจารและอัปปนา. จริงอยู่ สมาธิมีกำลัง ความเพียรอ่อน ย่อมครอบงำความเกียจคร้าน เพราะสมาธิเป็นฝ่ายแห่งความเกียจคร้าน สมาธิอันวิริยะผูกไว้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในความเกียจคร้าน. วิริยะอันสมาธิผูกไว้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในความฟุ้งซ่าน. เพราะฉะนั้น ทั้งสองอย่างนั้นพึงทำให้เสมอกัน เพราะความที่ธรรมทั้งสองเสมอกัน จึงเป็นอัปปนา. บทว่า วิปฺสฺสนาย กาลโถ เป็นกาลแห่งวิปัสสนา คือ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ เป็นกาลแห่งวิปัสสนาหลายอย่าง ด้วยอำนาจแห่งอนิจจลักษณะ เป็นต้น ศรัทธาแม้มีกำลังก็ควรแก่ผู้ประกอบสมาธิ. เมื่อเชื่อคือเชื่อมั่นอย่างนี้ ย่อมถึงอัปปนา. ศรัทธามีกำลังในสมาธิและปัญญา ย่อมควร เพราะผู้ประกอบสมาธิมีอารมณ์เป็นหนึ่ง. จริงอยู่ ผู้นั้นย่อมถึงอัปปนาด้วยอาการอย่างนี้. ปัญญามีกำลังย่อมควรแก่ผู้ประกอบวิปัสสนา. เพราะผู้นั้นย่อมบรรลुकการแทงตลอดลักษณะด้วยประการฉะนี้. แม้เมื่อทั้งสองอย่างเสมอกัน ก็เป็นอัปปนาแท้.

บทว่า กาลे ปคฺคณฺหติ จิตฺตํ ประคองจิตไว้ในกาลอันควร คือ ในสมัยใด จิตหดหู่เพราะความเพียรย่อหย่อนยิ่งนัก เป็นต้น ในสมัยนั้น ประคองจิตไว้ด้วยการตั้งอยู่ในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์

และปีติสัมโพชฌงค์. บทว่า **นิคฺคณฺหาติ** ย่อมข่ม คือ ในสมัยใด จิต
ฟุ้งซ่านด้วยปรารถนาความเพียรเกินไปเป็นต้น ในสมัยนั้น ข่มจิตไว้ด้วย
ตั้งอยู่ในปีติสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์.
บทว่า **สมฺปหฺสฺสตี** กาเลน ย่อมให้จิตรื่นเริงโดยกาล คือ ในสมัยใด จิต
ไม่มีอัสสาทะ (ความยินดี) เพราะความชวนชวายเป็นปัญญาอ่อน หรือ
เพราะไม่ได้รับความสุขอันเกิดแต่ความสงบ ในสมัยนั้น ให้เกิดความสังเวช
ด้วยพิจารณาสังเวกวัตถุ (วัตถุให้เกิดความสังเวช) ๘ ประการ. สังเวก-
วัตถุ ๘ ประการ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ รวมเป็น ๔ ทุกข์ใน
อบายเป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภวภูจะเป็นมูลในอดีตเป็นที่ ๖ ทุกข์มีวิภวภูจะเป็นมูล
ในอนาคตเป็นที่ ๗ ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบันเป็นที่ ๘.
ทำจิตให้เกิดความเลื่อมใสด้วยระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย. นี้เรียกว่า
ให้จิตรื่นเริงตามกาล.

บทว่า **จิตฺตํ สฺมาทฺเห** พึงตั้งจิตไว้ คือ สมัยใด ความที่ศรัทธา
และปัญญา สมาธิ และวิริยะ เสมอกัน สมัยนั้น พึงตั้งจิต คือ พึงให้ถึง
อัปปนา. บทว่า **อชฺฌนฺเปกฺขตี** กาเลน วางเฉยตามกาล คือ สมัยใด จิต
อาศัยสมาธิปฏิบัติ ไม่หุดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน มีอัสสาทะ เป็นไปเสมอในอารมณ์
ดำเนินสู่วิถีสมาธิ สมัยนั้น จิตนั้นย่อมไม่ถึงความชวนชวายในการ
ประคอง ข่ม ให้รำเริง เหมือนสารถี เมื่อม้าวิ่งเรียบก็วางเฉยได้ นี้
เรียกว่า วางเฉยตามกาล. บทว่า **โส โยคี** กาลโกวิท โยคีผู้นั้นชื่อว่า
เป็นผู้ฉลาดในกาล คือ โยคีผู้นั้นเป็นผู้ประกอบแล้วในกรรมฐาน มี
ประการดังกล่าว เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมในกาล คือ ยกย่อง ข่ม ให้
รำเริง ตั้งมั่น และวางเฉย.

พระผู้พระภาคเจ้าตรัสตามกาลมีการประกอบเป็นต้น ด้วยพระ-
คำรัส มีอาทิว่า **กิมฺหิ กาลมฺหิ** ในกาลไหน ดังนี้. บัดนี้ เมื่อจะทรง
วิสันหากาลมีการประกอบเป็นต้น จึงตรัสพระคำรัสมีอาทิว่า **ลิเน จิตฺตมฺหิ**
เมื่อจิตหดหู่ ดังนี้.

เมื่อจิตถึงความหดหู่เพราะความเพียรย่อหย่อนยิ่งนักเป็นต้น เป็นกาล
ที่ควรประกอบไว้ด้วยการตั้งอยู่ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์
แลปีติสัมโพชฌงค์. บทว่า **อุทฺตตฺสฺมิ วินิคฺคโห** เมื่อจิตฟุ้งซ่านเป็นกาล
ที่ควรข่มไว้ คือ เมื่อจิตฟุ้งซ่านเพราะปรารถนาความเพียรเกินไป เป็นกาล
ที่ควรข่มด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขา
สัมโพชฌงค์. บทว่า **นิรสฺสาทคฺคํ จิตฺตํ สมฺปหํเสยฺย ตาวเท โยคีฬิง**
ยังจิตที่ถึงความไม่แช่มชื่นให้รื่นเรงในกาลนั้น คือ โยคีฬิงยังจิตที่เว้นจาก
ความแช่มชื่น เพราะชวนชวายทางปัญญาอ่อน หรือเพราะไม่ได้รับสุข
อันเกิดแต่ความสงบ ให้รื่นเรงด้วยพิจารณาสังเวควัตถุ ๘ ประการ หรือ
ด้วยระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยในขณะนั้น.

บทว่า **สมฺปหฺลฺลจฺจ ยทา จิตฺตํ จิตฺรึเนงฺในกาลใด** คือ ในกาลใดจิต
เป็นธรรมชาติรื่นเรงตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. ว่า **อลินํ ภวติ นฺนุทฺตํ**
จิตเป็นธรรมชาติไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน คือ จิตเว้นจากความหดหู่และฟุ้ง-
ซ่าน เพราะผูกไว้ด้วยวิริยะและสมาธิ. บทว่า **สมถนิมิตฺตสฺส** ของสมถ-
นิมิต คือ สมถะและนิมิตของกาลนั้น ชื่อว่าสมถนิมิต. ทว่า **โส กาโล**
คือ กาลที่ท่านกล่าวถึงกาล ที่เว้นจากความหดหู่และฟุ้งซ่าน. บทว่า **อชฺฌ-
ตฺตํ รมเย มโน ใจฬิงยินฺตีในภายใน** คือ จิตสัมปยุตด้วยฌาน ฟังยินดี
ฟังให้อภิรมย์ในภายในอารมณ์มีกสิณเป็นต้น. บทว่า **เอเตน เมวฺปายเณ**

โดยอุบายนั้นนั่นแล คือ โดยอุบายดังที่กล่าวแล้วนั้นนั่นแล. ม อักษร
ท่านกล่าวด้วยบทสนธิ. บทว่า อชฺฌุเปกฺขเยยฺย ตาวเท พึงวางเฉยใน
กาลนั้น คือ ในกาลใด จิตนั้นตั้งมั่นด้วยอุปจารและอัปปนา ในกาลนั้น
ชื่อว่า จิตตั้งมั่นแล้ว เพราะเหตุนั้น โยคีรู้แล้วไม่พึงทำความขวนขวาย
ในการประคอง การข่ม การให้ร้าย จึงควรกระทำการวางเฉยอย่างเดียว
ในขณะนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงย่อคาถาที่พระองค์ตรัสถามว่า
กิมฺหิ กาลมฺหิ ปกฺคาโห ความประคองจิตควรมีในกาลไหน จึงตรัส
พระดำรัส มีอาทิว่า เอวฺ กาลวิฑู ธีโร ธีรชนผู้รู้แจ้งกาลอย่างนี้ ดังนี้.

บทว่า กาลเณ กาลํ จิตฺตสฺส นิมิตฺตมฺปลกฺขเย พึงกำหนด
อารมณ์อันเป็นนิमितของจิตตลอดกาลตามกาล ความว่า พึงกำหนด เข้า
ไปกำหนดอารมณ์ของจิตอันสัมปยุตด้วยสมาธิตามกาลอันสมควร. บทที่
เหลือในที่พึงประสงค์แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรม
เป็นยอด คือพระอรหัตต์ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสารีปุตตนิทเทสที่ ๑๖

จบอรรถกถาอัฐกวรรคในมหานิทเทส

อรรถกถามหานิทเทส จบบริบูรณ์